

WIDENER
HN XXZT +

Historisk Tidsskrift,

Syvende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Fjerde Bind.

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1902—1904.

Indhold.

Afhandlinger og Smaastykker. Side

Anmeldelser.

Historisk Tidsskrift,

Syvende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Fjerde Binds første Hefte.

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1902.

Udgives sammen med 2. Hefte for 1. Halvaar 1902.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af:

Prof. **J. A. Fridericia**, Museumsassistent **M. Mackeprang**, Prof. **Kr. Erslev**, Prof. **Joh. Steenstrup** og Generaltolddirektør **Marcus Rubin**.

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række 1—3. Bd. 1897—1902. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889. (Forskellige Hefter af 1. og 3. Række er udsolgte.)

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51.

J. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.

Foreningens Medlemmer kan faa de af denne udgivne Skrifter, for saa vidt Forraad haves, imod at udrede de tilsvarende Bidrag, 2 Kroner for hvert Halvaar. For ethvert Bind af de første fire Rækker af Historisk Tidsskrift betales som for to Halvaarsleveringer, for et Bind af 5te—7de Række betales som for tre Halvaarsleveringer. C. Molbechs Historisk-biographiske Samlinger regnes til en Pris af to Leveringer. Af Rørdams Universitetets Historie vil ethvert Bind med tilsvarende Aktstykker regnes som to Halvaarsleveringer. Ellers gælder ethvert af Foreningen udgivet Bind for en Halvaarslevering. Registret til 3dje Række af Historisk Tidsskrift leveres, naar ønskes, gratis sammen med 6te Binds 3dje Hefte; ellers betales det med 1 Kr. Indholdsfortegnelsen til de fem første Rækker af Historisk Tidsskrift koster 50 Ø. eller leveres, om ønskes, gratis med Steenstrups Historieskrivningen i Danmark.

Følgende yderligere **Prisnedsættelse** gælder dog foreløbig for Medlemmerne:

Historiske Aarbøger, udg. af C. Molbech. 1—3. D. 1 Kr. 50 Ø.

Historisk-biographiske Samlinger, udg. af C. Molbech. 1 Kr. 50 Ø.

Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1 Kr. 50 Ø.

Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage af C. E. F. Reinhardt. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. 3. Bd.) 1862. 1 Kr.

Den store Revisionskommission og dens Forløbere.[1]

Et Bidrag til vor indre Historie under Kong Christian V.

Af

Carl S. Christiansen.

Det var den unge Enevældes Opgave at raade Bod paa de Ulykker, som uheldige Krige og daarlig Styrelse i Adelsvældens sidste Tid havde ført over vort Fædreland. Her var nok at tage fat paa, og et stort Arbejde maatte gøres, om alt skulde komme i sin rette Gænge, og Riget atter rejses fra sit dybe Fald. Der herskede Opløsning i alle Forhold, men den var størst paa Pengevæsenets Omraade; at faa Indtægter og Udgifter til at balancere syntes næsten en Umulighed, og det naaedes ikke under de to første Enevoldskonger. Man forsøgte forskellige Udveje for at skaffe Penge til de nødvendigste Udgifter; men da det intet forslog, greb man til det radikale Middel at udlægge Kronens Jordegods i Masse til Fordringshaverne.

Dette Krongods var fra gammel Tid af Grundvolden for Rigets og Kongens Husholdning, og man kunde ikke godt tænke sig i længere Tid eller for bestandig at undvære de Naturalydelser, som det indbragte, hvorfor Kongen ogsaa i Skøderne som Regel forbeholdt sig Til-

[1]) Se E. Holm, Danmark—Norges indre Historie 1660—1720, II, S. 188 ff. og Henvisninger S. 78 ff.

bagekøbsret. Men denne Generhvervelse af Krongodserne kom aldrig til Udførelse paa Grund af de stadige finansielle Vanskeligheder, Staten led under.

De store Jordegodser, som nu bortsolgtes, skaffede dog ikke Staten direkte nogen ny Indtægtskilde, da det næsten alt sammen blev udlagt i Betaling for Gæld, og de nye Laan, som man ved at betale de gamle saa sig i Stand til at rejse, forslog ikke til at dække det Underskud, som Opretholdelsen af den store hvervede Hær og det kostbare Hof foraarsagede, saa at de økonomiske Vanskeligheder vedvarede.

Det var derfor naturligt, at de styrendes Tanker stadig var optagne af at finde Udvej til nye Indtægter, og at de med Begærlighed greb ethvert Middel, som tilbød sig, selv om det kunde være af en noget tvivlsom Beskaffenhed. En saadan Udvej var en Reduktion. Saa man hen til det øvrige Evropa var sligt ingenlunde ukendt, og gik man til sin nærmeste Nabo, Sverige, havde en Reduktion været i Gang der i mange Aar.

Den svenske Reduktion, der var begyndt 1655 og med større og mindre Afbrydelser varede Aarhundredet ud, var dog væsensforskellig fra den, vi her kommer til at beskæftige os med, selv om de i deres Forløb havde adskillige Træk tilfælles. Thi medens den svenske, i hvert Tilfælde til 1686, var en Inddragning af bortskænket og uundværligt Krongods, skete den danske paa Grundlag af de Misligheder og Underslæb, som en Revision af Fordringshavernes Regnskaber bragte for Dagen. Derimod lignede de hinanden i den ofte vilkaarlige Maade, hvorpaa de gennemførtes, rammende skyldige og uskyldige i Flæng, idet der ikke blev taget noget Hensyn til, om Godset var kommen paa andre Hænder.

Søgte man længere bort, vilde man ogsaa træffe en Reduktion i Frankrig, hvor Colbert i Begyndelsen af Treserne havde nedsat et saakaldt Chambre de Justice til at undersøge de Misligheder, der var begaaede af dem, som havde haft med Skatteopkrævningen og Forvaltningen af Finanserne at gøre. Men heller ikke her møder vi en Godsinddragning, som i sin Art ligner den danske; thi medens Undersøgelserne hos os i første Linie blev rettede mod dem, som havde haft Leverancer til Kronen eller ydet den Pengelaan, gik de i Frankrig ud over de svigagtige Finansbestyrere og deres Hjælpere. Her skulde Ansvaret derimod først ramme den Embedsmand, ved hvis Sløseri eller Svig Bedragerierne var blevne mulige, naar enhver anden Udvej til at faa Erstatning var lukket.

Foruden disse Eksempler fra Udlandet, som kunde opfordre til at foretage noget lignende, havde man allerede herhjemme forsøgt en Revision af Statens Afregninger, som havde givet Løfte om godt Udbytte i finansiel Henseende. Man havde nemlig ved den Lejlighed fundet, at Staten havde udbetalt 915000 Rdl. for Leverancer, der kun var 483000 Rdl. værd.

Denne Undersøgelse var foretaget af en Revisionskommission, der arbejdede i Aarene 1651—53, og Besvigelserne var navnlig skete ved Leverancer til Holmen og Provianthuset.

De Leverandører, som særlig blev fundne skyldige, var den berømte Henrik Müller, den rige Handelsmand og Reder Rasmus Jensen Hellekande, de kgl. Faktorer i Hamburg og Amsterdam, Albert Baltser Berns og Gabriel Marselis den Yngre, samt Renteskriver Sigfred Fris foruden flere andre, som nævnes i Kommissionens Indstilling.

Sagen døde foreløbig hen af sig selv; men siden

faar vi med alle de skyldige at gøre, da disse Afregninger igen blev undersøgte af den store Revisionskommission. Kun for Henrik Müller saa det et Øjeblik ud til at skulle gaa galt — dog ikke i Anledning af Leverancerne —, men Uvejret trak hurtig over, og han blev mere betroet end nogen Sinde. Hovedskylden for Besvigelserne laa hos Korfits Ulfeld, der havde godkendt disse Leverancer med Forbigaaelse af Rentemestrene, men heller ikke Holmens Admiraler og de underordnede Embedsmænd der var sagesløse[1]).

Det var en saadan Undersøgelse, der nu atter skulde ske, men i langt større Omfang, og selv om dens vigtigste Øjemed var at skaffe Penge, var den tillige i høj Grad nødvendig af andre Aarsager. Mængden af ureviderede Regnskaber var nemlig trods alle Befalinger, Opfordringer og Opmuntringer fra Kongens og Skatkammerkollegiets Side stadig voksende, og der var opstaaet Mistanke til Embedsmændenes og Fordringshavernes Redelighed.

Selvfølgelig var der bleven paabudt en aarlig Revision af alle Statsregnskaber i Instruksen for Skatkammerkollegiet af 8. Decbr. 1660[2]); men dette var langt fra bleven overholdt, og Skylden herfor laa baade hos dem, der aflagde Regnskaberne, og hos dem, der skulde revidere; thi var det vanskeligt for Regnskabsaflæggerne at faa deres Regnskaber i Orden i nogenlunde betimelig Tid, hvad de talrige Opfordringer fra Kammeret om Indsendelse af Regnskaber noksom vidner om, saa var det næsten endnu vanskeligere for Kammerets Embeds-

---

[1]) Se H. D. Linds Afhandling i Hist. Tidsskr. 6. R. V, S. 367 ff.
[2]) Gehejmearkivets Aarsberetninger. II, S. 152, Punkt 6, jfr. Punkt 15.

mænd at blive færdige med Revisionen, saa at vedkommende kunde faa deres Kvitteringer.

Og dog fandtes der — hvem skulde tro det! — en Tid lang en fast Revisionskommission til at besørge det revideret, som Rentemestrene ikke kunde overkomme. 13. Juli 1663 fik nemlig Henning Powisch og andre af Kammerkollegiets Assessorer Befaling til at revidere alle ukvitterede Regnskaber. Dette hjalp dog ikke meget, da Powisch døde allerede 5. Marts 1664, hvorefter Revisionen atter gik i Staa. Derfor udstedte Kongen 15. Novbr. s. A.[1]) en Ordre til Jørgen Reetz, Peder Scavenius og Vitus Bering om at tage dette Arbejde op og især drage Omsorg for, at alle Restancer blev betalte saa snart som muligt. Denne Revision maa have taget lang Tid; thi Aaret efter hører vi, at Skatkammerkollegiet skal skaffe Jørgen Reetz et Kammer, hvor han kan sidde og foretage Revisionen[2]). Det kan dog kun have gaaet smaat med denne, da vi endnu 1683 ser, at Kammeret forhandler og deciderer Regnskaber fra Tiden 1660—70[3]). Denne Langsomhed bevirkede naturligt, at Regnskabsaflæggerne ikke blev saa bange for at gjøre sig skyldige i Misligheder og Besvigelser, da de vidste, at Regnskabens Time laa fjærn, og de godt kunde være døde og borte, inden Kammeret naaede at faa konstateret deres Svig.

Havde Frederik III saaledes kæmpet forgæves mod Slendrianen i Revisionen, tog Christian V saa meget stærkere fat, idet Forholdsreglerne mod Regnskabsaflæggerne og Revisorerne baade blev skærpede og fuldstændiggjorte ved hans Skatkammerinstruks af 20. Juli

[1]) Ekspedit. Prot. VIII, p. 86 f., jfr. p. 88 f.
[2]) c. l., p. 604 f., jfr. A. D. Jørgensen, Griffenfeld I, S. 480.
[3]) Ekstraktprot. V, f. 151, 15. Aug.

1670. Her fik Kammeret Befaling til at sørge for, at ikke alene de i Frederik III.s Tid foregaaede Skatkammerforretninger indkom til Revision, men at for Fremtiden hvert Aars Skatkammerforretninger indstilledes til Undersøgelse inden det følgende Aars Slutning[1]). Sammesteds gaves der nærmere Forskrifter for Fremgangsmaaden ved Regnskabernes Revision, og det fastsattes, inden hvilket Tidsrum efter Afslutningen de skulde være indleverede, og naar Revisionen af dem skulde være endt, for at ingen skulde have nødig at vente paa sin Kvittering. Alt dette udvikledes endnu nøjere i Frdg. af 4. Septbr. 1671 om Regnskabers Indlevering[2]).

Uagtet alle Formaninger og Forholdsregler var dog Mængden af ukvitterede Regnskaber svulmet saa stærkt op, at Skatkammerkollegiet maatte bede Kongen om at nedsætte en Kommission til deres Undersøgelse, saaledes som vi ovenfor har hørt, at der tidligere havde været. Kongen svarede, at Forslaget behagede ham, men at han gerne først selv vilde se „dett regenschab", som Kollegiet agtede at indgive for Kommissionen[3]).

Medens Kollegiet her som ved anden Lejlighed[4]) vilde skyde et besværligt og kedeligt Arbejde fra sig, er det ikke umuligt eller usandsynligt, at Kongen har tænkt paa samtidig at faa Lejlighed til at erfare, om Regnskabsaflæggerne og ogsaa Regnskabsrevisorerne var paalidelige. Og endskønt vi ikke kender de umiddelbare Aarsager og nærmere Overvejelser, som førte til Beslutningen om en Revision i stor Stil, synes den dog nogle

[1]) Geh. Aarsberet. II, S. 194. Punkt 9.
[2]) Kvartudg. af Chr. V.s Forordn., S. 65 ff., jfr. Skatkammerkoll.s Forslag af 12. April 1671 i Deliberat. Prot. II, f. 86 ff., jfr. 123 f.
[3]) Deliberat. Prot. II, f. 100.
[4]) c. l., f. 55 ff., jfr. nedenfor S. 8 f.

Aar i Forvejen ligesom at ligge i Luften, saa at Riegels ikke taler helt ud i det blaa, naar han lader Revisionskommissionen begynde under Frederik III[1]).

Thi allerede i Slutningen af denne Konges Regeringstid synes der at være opkommen Mistanke mod Fordringshaverne og Embedsmændene, idet Proviantforvalter Poul Cornelisen, en af Kongens større Kreditorer, maatte indlevere det Skøde, han havde paa Krongods, og Renteskriver Jens Sørensen opgive den Takst, hvorefter han havde beregnet det bortskødede Krongods[2]). Omtrent samtidig fik Generalfiskalen Befaling om at sagsøge Poul Cornelisen og andre vedkommende angaaende Jordegods, som han var kommen for billigt til. Sagen skulde behandles af en Kommission, bestaaende af Hans Schack, Christopher Gabel og Henrik Rantzau[3]). Med andre vedkommende mentes vel bl. a. Jens Sørensen. Hvorledes det er gaaet med denne Sag, synes der ikke at foreligge officielle Oplysninger om, men formodentlig har den ny Konge hævet den[4]).

Faa Maaneder efter, 18. Jan. 1670[5]), fik Kammeret Ordre til at affatte en Fortegnelse over alle de Reverser, som var udstedte af dem, der havde faaet mere Krongods udlagt, end deres Fordringer med Rette kunne beløbe sig til, og indsende den til Kongen; samtidig skulde Generalfiskalen have Kopier af Reverserne. Dette

---

[1]) N. D. Riegels, Forsøg til Femte Christians Historie, Kbh. 1792, S. 381.

[2]) S. T. 1669, Nr. 579 og 580, 23. Aug.

[3]) c. l. Nr. 581 og 582.

[4]) Paa første Blad i en Skøde-Ekstraktprot. 1660—70, udarbejdet af Jens Sørensen, har denne skrevet: 28. Decbr. 1669 uskyldig arresteret, 9. Febr. 1670 Kongen død, og jeg løs, og den 16. Marts Kammeret mig igen leveret.

[5]) S. T., Nr. 37.

Skridt er rimeligvis foranlediget af den ovenfor nævnte Sag og viser, at man tænkte paa en Revision og i paakommende Tilfælde ikke vilde vige tilbage for Sagsanlæg imod dem, der kunde have forset sig. Men inden Sagen kom til Udførelse, døde Frederik III (9. Febr.), hvilket, som rimeligt var, foraarsagede en Standsning, der dog ikke skulde blive af lang Varighed.

Tanken om en Revision med paafølgende Reduktion af Krongodset var ikke fremmed for Folk. Villum Lange, den Gang Landsdommer i Jylland og boende paa Asmild Kloster, skrev saaledes til Peter Schumacher den 11. April[1]), at Folk i Jylland talte om, at en Del af det udlagte Gods skulde komme tilbage til Kongen igen og udlægges til Soldater, „naar regnigerne bleffue rabattirede", som han udtrykte sig. I Forbindelse hermed staar en Udtalelse af Landsdommer Jens Lassen paa Fyen, som ligeledes i et Brev til Schumacher[2]) udtrykker sin Beklagelse over det Tab, han led „ved den Tale som forleden Aar [1670] gik, at h. M. en Del af mine Godser her udi Egnen vilde lade tage", idet der i den Anledning blev opsagt ham en Mængde Penge, som søgtes ved Proces; men han tilføjer med Tilfredsstillelse: „som de andre dog efterlod, der de fornam, at den spargement anderledes udfaldt". Vi skal nu se, hvad det var, der havde givet Anledning til disse Rygter.

20. Septbr. 1670 fik Kammeret Befaling til at lade lave en Fortegnelse over alt det Jordegods, som var kommen fra Kronen under Frederik III, med Angivelse af, paa hvilken Maade det var sket. Herom kom der

---

[1]) Breve til Griffenfeld, i R. A.
[2]) c. l. 4. Juni 1671.

en Forestilling fra det 11. Oktbr.[1]), som gik ud paa, at det havde ladet nogle af Renteskriverne undersøge Sagen, som viste sig at være meget vanskelig; og efterat det havde givet Kongen en Oversigt over, ved hvilke Lejligheder der var bortskødet Krongods under Frederik III, raadede det ham til at nedsætte en Kommission, som burde begynde at undersøge det, der var sket under Frederik III.s suveræne Regering; af den kunde Kongen faa Underretning om alt, hvad der var passeret ved Skatkammerforretningerne, og den kunde tillige revidere Skatkammerets Regnskaber. Kongen svarede Kollegiet, som han burde, at havde han villet nedsætte en Kommission, var han ikke først gaaet til det; „gør nu først som I bedst forstaar“!

Heraf synes det aabenbart, at Kongen stadig var optaget af Tanken om, hvorledes det forholdt sig med Krongodsudlægget, og at Kollegiet var paa det rene med, at en Undersøgelse kunde være nødvendig, og at den burde ledsages af en Regnskabsrevision. At Kongen henvendte sig til det, viser vel, at han endnu ingen særlig Mistanke nærede til sine øverste Embedsmænd.

Men selv om han synes at have stolet paa dem, var han bestemt paa, at Kammeret skulde staa til Ansvar for, hvad der foregik, hvad han mindede det om i Anledning af nogle Restancer paa norske Fogedregnskaber, bvor han udtalte, at han ikke forlangte Umuligheder, men Kollegiets Medlemmer fik selv at se sig for, da deres Instruks[2]) meldte, at ogsaa de skulde aflægge Regnskab, og — som det ret truende lyder — „saa

---

[1]) Deliberat. Prot. II, f. 55 f.
[2]) Geh. Aarsberetn. II, S. 191 ff.

kommer I til at forsvare dette med mere eders Forretninger" [1]).

Den Mistanke, som her glimter frem, havde ogsaa faaet Udtryk i Instruksens 10. Punkt, hvor det hed, at for at forekomme alt Underslæb maatte ingen af Kollegiets Medlemmer enten selv eller gennem andre gøre nogen Leverance eller hemmeligt eller aabenbart være interesseret i den, ej heller skaffe sig andres Fordringer paa Kongen under Tab af Embede, Ære og Boslod.

En saadan Bestemmelse som denne maa have haft sin Aarsag, da den staar i en saa slaaende Modsætning til, hvad der var Skik og Brug under Frederik III, hvor ingen havde taget Forargelse af, at høje Kollegieembedsmænd var Kronens Leverandører; vi behøver i saa Henseende kun at mindes Navne som Henrik Müller og Mogens Friis. Utvivlsomt maa man have opdaget Besvigelser, som kun har kunnet finde Sted, fordi Kollegiets Embedsmænd selv var Part i Sagen. At det virkelig forholder sig saaledes, synes tilstrækkeligt at fremgaa af de strenge Straffe, der trues med i Tilfælde af Overtrædelse, hvilket neppe var sket, om der ikke havde fundet Misligheder Sted, som herved for Fremtiden skulde forebygges.

Man kan heller ikke sige, at den kommende Revision gik Skatkammerkollegiets Medlemmer forbi, skønt den, saa vidt vi kan se, langt fra ramte alle, hvis Forhold burde have været undersøgt; thi af de Mænd, som sad i Kollegiet i Aarene 1660—70, har begge Præsidenternes, alle fire Rentemestres, Generalprokurør Peter Scavenius's og Frederik Gieses Regnskaber og Godskøb

[1]) Deliberat. Prot. II, f. 38, 20. Decbr. 1670.

været for Revisionskommissionen, og af dem blev to domfældte, nemlig Henrik Müller og Mogens Friis; ogsaa et Par af Renteskriverne kom for den, men de blev ikke fundne skyldige. Skønt altsaa kun to af disse Mænd blev dømte, er det en meget betænkelig Omstændighed, at saa mange af dem var mistænkte, og vi kan ikke undre os over, at der med saadanne Revisorer er gaaede en Del Misligheder i Svang, og det kunde næsten se ud som Drilleri, naar Kongen stadig slog paa, at det var dem, som til syvende og sidst kom til at bære Ansvaret[1]).

Alligevel synes Kollegiet at have været ivrig for, at Provinsembedsmændenes Regnskaber indkom i rette Tid; derpaa tyder i det mindste, at det tog Initiativet til Frdg. af 4. Septbr. 1671. Allerede om Foraaret[2]) havde det den færdig til Kongens Underskrift; men han fandt den unødvendig. Hermed lod det sig dog ikke nøje, men bad atter i Juni Maaned[3]) om, at en saadan maatte offentliggøres, hvad Kongen saa gik ind paa, men med den Bemærkning, at han selv først vilde se Planen til den.

Den stemte i eet og alt overens med det oprindelige Forslag af 12. April, naar undtages, at den havde en Paragraf mere (Frdgs. 4. Punkt), og var, om den blot nogenlunde var bleven overholdt, en god Garanti for Staten over for dens Embedsmænd. Hovedindholdet af den var følgende: Embedsmænd, der aflagde falsk Regnskab, skulde straffes efter Kollegiets Skøn; de, som gjorde sig skyldige i Fejlregninger, der var saa mærkelig alminde-

---

[1]) Deliberat. Prot. II, f. 86 ff. og 123 f.
[2]) c. l. f. 86 ff.
[3]) c. l. f. 123 f.

lige i de Tider, skulde først advares, men i Gentagelsestilfælde afsættes, hvilken strenge Straf turde vise, af hvad Art deres Fejlregninger var. Den, som indleverede sine Regnskaber for sent, truedes ligeledes med Afsættelse, og ingen maatte nyde Løn for det Aar, hvori hans Regnskaber kom for sent; blev nogen liggende med Kongens Midler, skulde han betale dobbelt Rente af dem og straffes. Ingen maatte af Hensyn til Restancer lade være med at gøre sit Regnskab færdigt. Ikke mindre end 2 Paragraffer (4 og 5) handlede om Borgmestres, Raads og Byfogders Regnskaber, da Uordenen her synes at have været særlig stor; navnlig indskærpedes der for disse Byautoriteters Vedkommende, at de ikke først maatte tænke paa deres egen Løn, men skulde vente, til alle andre Udgifter var trukne fra Indtægterne; om de saa fik noget for deres Ulejlighed, kunde rigtignok ofte blive tvivlsomt. De mindre Betjente fritoges for selv at rejse til København og aflægge Regnskab, hvilket havde været til stor Besvær og Tidsspilde for dem. Generalprokurøren skulde holde Øje med, at Regnskaberne indkom, og Regnskabsaflæggerne skulde altid være rede til at fremlægge Bevis for, at de havde deres Sager i Orden. Desuden gaves der Regler for Fremgangsmaaden ved Revisionen i Skatkammeret, og det blev indskærpet, at den skulde ske hurtig. Til Slut paalagdes det Betjentene at give Indberetning om, hvad der kunde tjene til Forøgelse af Indtægterne, og at indsende alle resterende Regnskaber inden 3 Maaneder samt straks svare paa de gjorte Antegnelser.

Disse Bestemmelser synes at være et talende Vidnesbyrd om den store Interesse, der var vakt for at faa Orden i Regnskabsvæsenet, og er en værdig Forløber

for Forordningen om den første Revisionskommission, der udkom 4 Maaneder efter, 2. Januar 1672[1]).

Kommissionen, der bestod af Ulrik Frederik Gyldenløve, Peter Reetz, Frederik Ahlefeld, Christen Skeel (Jørgensen), Peter Griffenfeld, Rasmus Vinding og Jørgen Fog, skulde undersøge alle Regnskaber over Statens Indtægter og Udgifter fra Frederik III.s Arveregerings Begyndelse til hans Dødsdag, overveje de gjorte Betalinger, hvad enten der var givet Penge eller Jordegods, og lægge vel Mærke til, hvorpaa enhvers Fordringer grundede sig, hvor billige de var, og om det var rimeligt, at de var bleven betalte, som de var. Herom skulde den give Erklæring til Kongen for at faa hans Beslutning, førend vedkommende Regnskaber kvitteredes. For at dette Arbejde kunde udføres nøjagtigt, skulde alle vedkommende paa Kommissionens Begæring stille de fornødne Oplysninger til dens Raadighed, og om fornødent bekræfte deres Meddelelser med Ed.

Desværre kan det ikke bevises, hvem der har faaet Ideen til denne betydningsfulde Kommission; men der er stor Sandsynlighed for, at den er kommen fra et Medlem af Skatkammerkollegiet, nemlig Henrik von Stöcken, hvad vi senere vil faa at se, naar vi lærer hans Forhold til Kommissionen af 1680 at kende.

Ved Siden af ham maa man vist fremhæve Kongen selv, der øjensynligt nærede en levende Interesse for en Undersøgelse af Statsregnskaberne. Denne holdt sig usvækket mange Aar igennem, ja endnu 1684 hører vi

[1]) S. T., Nr. 4.

om hans Iver for Gennemførelsen af Revisionskommissionens Kendelser[1]). Var han saa ivrig for Sagen paa det Tidspunkt, maa han have været langt mere interesseret i den i Begyndelsen af sin Regering, da han med ungdommelig Energi kastede sig over Sagerne og vilde se alt med egne Øjne, hvad hans egenhændige karakteristiske Resolutioner noksom viser[2]).

Det var en meget omfattende Undersøgelse, Kommissionen skulde foretage; thi der er aabenbart ikke alene Tale om de mange ukvitterede Regnskaber, som Skatkammerkollegiet havde været saa bekymret for og absolut ønskede en Kommission til at revidere, men om alle Regnskaber overhovedet fra Arveregeringens Begyndelse; og det skulde ikke blot være en Revision af de Fordringer, som der var udlagt Jordegods for, hvad det i Virkeligheden senere blev, men en Undersøgelse af alle Kronens Betalinger.

Af de Mænd, som fik dette Hverv overdraget, har baade Christen Skeels og Peter Reetz's Regnskaber været for Kommissionen af 1680, og sidstnævnte blev endda dømt til Erstatning, men ingen af dem sad eller havde siddet i Skatkammerkollegiet, vel sagtens fordi de tillige maatte blive en Slags Dommere over dette Kollegiums Embedsforretninger.

Denne Kommission, der, om den var bleven udført, som den var planlagt, kunde have haft en overordentlig Betydning, løb fuldstændig ud i Sandet, og det synes ikke muligt at opdage noget Spor, den har sat sig, eller at angive, hvem eller hvad der var Skyld i, at den intet bestilte. Men efter den Indflydelse, som Griffenfeld øvede

[1]) Kammerkoll.s Ekspedit. Prot. I, Nr. 326, 25. Marts, Efterskriften.
[2]) Suhm, Nye Samlinger til den danske Historie, I Bd., S. 29 ff.

i Tiden efter dens Nedsættelse, har han vel haft en væsentlig Andel af Skylden, om end de begyndende Krigsforhandlinger og Krigsforberedelser kunde have givet netop nogle af de Mænd, som sad i Kommissionen, andet at tænke paa. Dette sidste kan dog ikke alene have været Grunden til dens Fejlslaaen, hvad der fremgaar af Tidspunktet for den næste Kommissions Nedsættelse (1676), som trods Krigen fik udrettet et betydeligt Arbejde, om den end langt fra blev færdig. Havde Griffenfeld derimod haft en alvorlig Vilje til at fremme dette Arbejde, var der nok bleven udrettet noget.

Imidlertid begyndte den skaanske Krig, og den lunkne Maade, hvorpaa Griffenfeld stillede sig til den, førte til hans Fald. Neppe var han af Vejen, før Revisionstanken blev taget op igen til Trods for den Opmærksomhed, Krigen naturligt fordrede fra de styrendes Side. Den 11. Marts 1676 blev han fængslet, og allerede den 13. April udgik Befalingen om Nedsættelse af den anden Revisionskommission, der vist fra Begyndelsen af var tænkt som et Led i Aktionen mod Griffenfeld og dem, han havde begunstiget.

Dens Medlemmer var næsten udelukkende ny Mænd, som rimeligt var. Af dem, der havde siddet i den forrige, var Peter Reetz død (1674), Gyldenløve havde siden Juni 1673 stadig opholdt sig i Norge, hvor han var fuldt optaget, Ahlefeld var udset til Griffenfelds Efterfølger og Jørgen Fog fængslet samtidig med sin Svoger; derimod træffer vi i den ny Kommission Christen Skeel og Rasmus Vinding, der altsaa vedligeholdt Kontinuiteten. De nye Medlemmer var Enevold Parsberg, Otto Skeel (Chri-

stensen), Christopher Sehested, Villum Lange, Arent Berentsen og Jakob Ejlersen; altsaa 4 Adelsmænd og 4 Borgere, naar alle regnes med, og Hoffet, Adelen, Universitetet og Staden København var ligeligt repræsenterede, om man saa vil. Ingen af disse Mænd havde Sæde i Skatkammerkollegiet, saa at de kunde arbejde saa meget des mere upartisk.

Befalingen om Kommissionens Nedsættelse[1]) lyder fra Begyndelsen af ordret som den foregaaende, men Terminen for Undersøgelsen er nu udstrakt til 11. Marts 1676 i Stedet for til Frederik III.s Dødsdag, hvilket formentlig er et Bevis paa, at man ansaa Griffenfeld for at være skyldig i den forrige Kommissions Uvirksomhed og mente, at der yderligere var begaaet Misligheder under hans Styrelse. Men ogsaa i andre Henseender end med Hensyn til Tiden er denne Befaling mere vidtgaaende end den af 1672. Efter at der ligesom i Slutningen af denne er sagt, at de indstævnede maa tages i Ed, fortsættes nemlig saaledes:

„Disligeste ville vi ogsaa, at I os eders udførlige og fuldkomne Betænkende allerunderda. tilstiller, hvorledes I til vores aarlige Indkomsters Forbedring nyttigst og gavnligst eragter, at vore Amter herefter kunde indrettes, hvilket I altsammen — dog i Geheim ikkun og under Haanden uden bruit eller stort Væsen efter eders allerunderda. Pligt og Skyldighed — med største Iver og Flid det aller snareste mest muligt er tilbørligen og forsvarligen haver at efterkomme og siden videre allerunderda. at foredrage“.

---

[1]) S. T. 1676, Nr. 40 b. Koncepten til Befalingen er affattet 6. April, og den har oprindelig været stilet til Skeel, Parsberg, O. Skeel, Rasmus Vinding og Generalfiskalen; men dennes Navn er slettet, og Christopher Sehesteds indsat i Steden for samt tilføjet Villum Lange og de to københavnske Raadmænd. Endelig er Navnet paa Præsidenten i Nyborg, Claus Rasch, sat til, men det er atter slettet.

Fremdeles siges, at dersom en af dem blev forhindret i at møde ved Sygdom eller andet lovligt Forfald, skulde de øvrige alligevel fortsætte Arbejdet. Denne Kommission skulde altsaa i Modsætning til den tidligere ikke alene revidere, men ogsaa overveje, hvorledes Kongens Indtægter kunde øges gennem en bedre Administration af Amterne. Alt skulde foregaa hemmeligt, for at ingen skulde ane Uraad, da man forudsaa, at det vilde vække stor Uro, hvis man anede Kommissionens Tilværelse.

Denne gav sig imidlertid i Lag med Arbejdet og opdagede snart, at det var endnu vidtløftigere og vanskeligere, end man havde tænkt sig; det var, som den udtrykte sig i en Indberetning til Kongen, der vistnok er gaaet tabt, fuldt af „stor Mørkhed“, saa at det ikke kunde klares uden nærmere Oplysninger, hvorfor Kongen gav den Lov til at indstævne „de Personer, hvilke slige dubia og tvivlraadige Poster angaar“, forhøre dem og derved faa fuldstændig Besked om deres Fordringers og den derpaa fulgte Betalings Beskaffenhed; dette skulde Kommissionen lade føre til Bogs og forestille Kongen til Beslutning[1]).

Det var en betydelig Myndighed, der herved blev lagt i Kommissionens Haand, idet den fra nu af var en Domstol i Regnskabssager, som havde Ret til at benytte Domstolenes Middel, Forhør, og den var næsten eneraadende paa dette Omraade, thi den Omstændighed, at den skulde indstille sine Afgørelser til Kongens Godkendelse, kunde aldrig blive af stor Betydning, da denne paa Grund af Sagernes indviklede Natur altid kunde

---

[1]) S. T. 1676, Nr. 304, 16. Oktbr.

ventes, naar da ikke personlige eller andre lignende Hensyn traadte hindrende i Vejen.

Naar vi nu vilde spørge, hvilke Undersøgelser, der kunde have givet Anledning til Kommissionens Indberetning til Kongen, og hvad det var for en stor Vidtløftighed og Mørkhed, som der var Tale om, er vi saa heldige at kunne faa et nogenlunde tilfredsstillende Svar, da vi har Papirerne bevarede vedrørende dens Arbejde[1]).

Af disse ser vi, at Kommissionen begyndte sin Undersøgelse med den bekendte Landsdommer Jens Lassen, en af Kronens største Fordringshavere og en af dem, der havde de fleste Misligheder i deres Afregninger; den fortsatte derpaa med Joakim Beckmann af Hamburg og var i Færd med Gabriel Gomez sammesteds fra, da Tilladelsen til at forhøre de indstævnede Personer blev givet, og det er vistnok denne sidstes Regnskaber, som har givet Kommissionen Anledning til at ønske den omtalte Myndighed.

Paa Jens Lassens Regnskaber blev der gjort Udsættelser til et Beløb af over 100000 Rdl. og klaget over den Fremgangsmaade, som var anvendt ved Udlægget af det Krongods, han havde faaet som Vederlag for sit Tilgodehavende. Forestillingen til Kongen om Beckmanns Afregning indeholder kun en Kritik af den Maade, hvorpaa Godsudlægningen til ham havde fundet Sted, idet der var sat som Betingelse derfor[2]), at det skulde være af det Gods, som laa Kongen mindst bekvemt, og at han skulde laane Kongen en Sum Penge; men ingen af Delene var sket.

---

[1]) Fordringsregnskaber 1676—80, Afregninger XXIII, 8 (Kommission af 1676—77 til Revision af gamle Regnskaber).

[2]) Kgl. Rskpt. til Hannibal Sehested af 5. Juli 1661.

Betænkningen over Gomez's Regnskaber er særlig interessant, fordi den giver os et levende Billede af, hvor slet det stod til med Orden i Regnskabsvæsenet. Kommissionen klagede nemlig over, at den ikke fandt nogen Rede paa 85000 Rdl., som var betalte ham paa Kongens Vegne; men at den med stort Besvær havde fundet dem i andre Bøger og Papirer, ved hvilken Lejlighed den udtalte en meget skarp Dadel over Skatkammerets Sløseri. Begge Hamburgerne var reviderede af Rentemester Mogens Friis.

Omtrent paa samme Tid og endnu i 1676 revideredes Joakim Irgens til Vestervigs Regnskaber, og Kommissionen kom til det Resultat, at han skyldte Kongen den kolossale Sum af 167551 Rdl. 1 Ort 18 ß.

Næste Aar (1677) fortsattes Revisionen med Proviantforvalter Poul Cornelisens Regnskaber, hvorpaa Kommissionen fandt Udsættelser til et Beløb af c. 50000 Rdl. Derpaa tog man fat paa Kongens interessanteste Fordringshaver, Grev Mogens Friis, hvis Regnskaber navnlig undersøgtes i Juni og Juli Maaneder, og 30. Oktbr. forelaa Betænkningen, underskreven af Kommissærerne undtagen Parsberg, Sehested og Vinding. Hans Mellemværende med Kronen var saa vidtløftigt, at Kommissionen ikke er kommen til noget endeligt Resultat, da mange Poster i hans Regnskaber krævede yderligere Oplysninger. Men nogle af dem var desværre klare nok. Han havde f. Eks. faaet Betaling for en Proviantlevering til Københavns Garnison under Belejringen; men da denne Proviant var leveret af Proviantskriver Hans Hansen, og ikke af Friis selv, og der ikke forelaa noget Bevis for dette deres Mellemværende, formodede Kommissionen, at Provianten for en Del havde tilhørt Kongen, som saaledes havde

betalt sine egne Levnedsmidler. Dette ser jo slemt ud, om det er sandt; men Sagen bliver endnu værre, ja næsten barok. For de Penge, Friis saaledes skulde have til gode, havde han faaet udstedt en kgl. Obligation, som skulde betales ham af Stempelpapirsindtægterne, hvilket ogsaa var sket, idet der herfor forelaa hans egenhændige Kvittering. Men Obligationen var ikke bleven indleveret til Kassation, og saa havde han haft den Frækhed at lade sig udlægge Jordegods for en Del af dens Beløb. Intet Under, at Statens Pengevæsen stod daarligt, naar Kongen betalte sin egen Proviant 2 Gange!

Ogsaa paa anden Maade havde Friis Lejlighed til at berige sig paa Statens Bekostning; han spillede nemlig en vigtig Rolle ved Opkøbet af de skaanske Adelsgodser, som blev givne i Vederlag for Bornholm ved Freden 1660, og fik derved Anledning til at afslutte forskellige Godshandeler, som sikkert ikke var ufordelagtige for ham. Saaledes tilskødede han 1663 Kongen 61 Inderster, som han kalder dem, men som i Virkeligheden var Gadehuse, der ofte fulgte med de Gaarde, paa hvis Grund de laa. I hvert Tilfælde havde han tidligere faaet de samme 61 Gadehuse tilskødede af Kongen uden at betale noget for dem, da de fulgte med Gaardene. Nu fik Kongen disse Gadehuse igen for 50 Rdl. Stykket, skønt den almindelige Pris for saadanne paa den Tid kun var 30 Rdl.[1])

Dette turde være tilstrækkeligt til at vise Beskaffenheden af Mogens Friis's Fremgangsmaade. Af de Mænd, hvis Regnskaber Kommissionen dernæst beskæftigede sig med[2]), gik det værst ud over Proviantmester Hans

---

[1]) Om Gadehuse, se Rskpt. til Kammerkoll. af 21. Jan. 1668 (Orig. ved Skødekonc. 14. Juni 1664).

[2]) Disse Mænd var, foruden Hans Villumsen, Landkommissær-

Villumsen fra Odense, der ikke alene skulde miste alt det Jordegods, han havde faaet udlagt for sine Fordringer, men endog kom til at skylde Kongen c. 44500 Rdl.

Foruden disse Mænd, for hvem der alle foreligger Revisioner med egenhændige Underskrifter af et større eller mindre Antal af Kommissionens Medlemmer, havde den endvidere begyndt paa at revidere Duarte de Limas og Gabriel Marselis's Regnskaber, men synes ikke at være naaet til Ende dermed.

Om Kommissionen selv og dens Arbejde kan siges, at efterhaanden som Tiden gik, blev Antallet af de Kommissærer, der indfandt sig til de enkelte Møder, mindre og mindre — een Gang gik det endogsaa ned til to —, ligesom Revisionen blev mindre nøjagtig og mere ubestemt, og man ophørte med at regne de udsatte Summer sammen, vel sagtens fordi man ikke var sikker paa, at de enkelte Udsættelser kunde staa for en nøjere Undersøgelse.

Hvis vi endelig i Tal vil opgøre Resultatet af Kommissionens Arbejde, viser det sig, at den til en vis Grad havde fuldført Revisionen af 12 (13) Mænds Fordringsregnskaber, i hvert Tilfælde faaet afgivet en Erklæring om disses Beskaffenhed, hvorom Kongen saa skulde træffe nærmere Bestemmelse. Saafremt de Summer, som Kommissionen havde udsat paa de forskellige Regnskaber, var bleven tilbagebetalte til Kongens Kasse, vilde det have skaffet denne en Indtægt af 521233 Rdl. 2 Ort 23 1/6 ß eller 594060 Rdl. 22 1/6 ß, ifald nogle usikre Ud-

sekretær Claus Christensen med Landkommissær Jørgen Kruse, den københavnske Borger Albrecht Itzen, Brygger Anders Rasmussen, Renteskriver Anders Sørensen, Oberst Andreas Wilckens og Handelsmanden Christian Fischer.

sættelser til et samlet Beløb af 72826 Rdl. 1 Ort 23 ß medtages.

Hovedaarsagen, til at Kommissionens Arbejde lidt efter lidt gik i Staa, var vel den, at Krigen med Sverige efterhaanden optog alles Tid og Opmærksomhed[1], og særlig da Kongens, som stadig synes at have været stærkt interesseret i, at Sagen blev gennemført. Men en medvirkende Aarsag af ikke ringe Betydning var selvfølgelig de store Vanskeligheder, Arbejdet frembød, da det viste sig, at Forhørsmyndigheden ikke var tilstrækkelig til at bringe Klarhed til Veje, men nye Undersøgelser paa Brevkammeret blev nødvendige[2]. Befalingen herom synes at være det sidste Aktstykke vedrørende Kommissionen, og den har neppe foretaget noget Revisionsarbejde efter den 26. Septbr., da Gabriel Marselis's Regnskaber behandledes.

Kommissionen af 1676 fik saaledes vel ikke udført meget, naar man sammenligner dens Arbejde med det Maal, der var sat den, nemlig at revidere alle Indtægts- og Udgiftsregnskaber fra Arveregeringens Begyndelse til Griffenfelds Fald, men har dog udrettet noget og staar som en smuk Modsætning til den af 1672, der slet ikke fik begyndt og maaske ikke har holdt et eneste Møde, i hvert Tilfælde ikke noget, hvor der er bleven revideret. Vi kan derfor ikke sige andet, end at i Betragtning af Tidsomstændighederne og Kongens ringe Evne til at drive sine Mænd fremad, var det et meget anstændigt Stykke

---

[1]) Se Konc. til Instruks for Revk. af 1680 i Pakken, Konc. t. Instr. f. kgl. Koll. og Betjente.

[2]) S. T. 1677, Nr. 237, 19. Decbr.

Arbejde, der var gjort, og der var lagt en god Grund for en fremtidig mere indgaaende Revision, der jo heller ikke lod vente længe paa sig. Hvad derimod dens Virksomhed angaaende Amternes Administration og Forøgelse af Kongens Indtægter angaar, som jo ogsaa skulde være dens Maal, saa synes den ikke at have sat sig noget Spor. Kommissionen har vel følt sig saa overvældet af første Del af sit Hverv, at den helt har glemt at tænke paa sidste.

Allerede hen imod Krigens Slutning maa man have tænkt paa at tage Revisionen op igen, hvad vi kan se af, at der 13. Septbr. 1679[1]) blev givet Nikolaj von Brüggemann med Hustru og Arvinger Fritagelse for at svare til de Misligheder, som kunde findes i Proviantskriver Hans Hansens og Abel Cathrines Regnskaber eller i det dem for deres Fordring gjorte Udlæg; derimod skulde de øvrige Arvinger ikke gaa fri, og Brüggemann fik vel kun saadan en Begunstigelse, fordi hans Hustru var Gyldenløves Halvsøster.

Den der nu drev Kongen frem og stadig holdt Spørgsmaalet aabent, var Henrik von Stöcken, som i Decbr. 1679 blev Rentemester. Fra den Tid af gik det Slag i Slag med Reformerne, og han maa som Leder af Rentekammerkollegiet have haft en meget væsentlig Andel deri. Hvorledes han tænkte sig, at det burde være, faar vi fornemmelig at vide gennem den ny Instruks for Kammerkollegiet af 16. April 1680[2]), som det lønner sig at se nærmere paa, da Punkter i den staar i nøje For-

---

[1]) S. T. 1682, Nr. 139, hvor Kongen konfirmerer denne Gunst og bestemmer, at han ikke skal indstævnes, naar Hans Hansens Regnskaber kom for Revisionskommissionen.

[2]) Trykt i Meddelser fra Rentekammerarkivet 1871, S. 151 ff.

bindelse med en Revision med paafølgende Godsinddragning.

Ifølge denne skulde Rentemesteren bl. a. paase, at alle Regnskaber indkom i rette Tid, og at de sammen med dem, som endnu fandtes hos Renteskriverne, „endeligen vorder clarerede“. Kongen opgav paa Forhaand at betale sine Embedsmænd i rette Tid, hvorimod der gaves Regler for, hvem der først skulde have Betaling. Der skulde tages særligt Hensyn til dem, som havde gjort Forskud under Krigen, og for at de kunde faa deres Betaling, maatte ingen efterstaaende Løn eller anden Fordring opgøres, langt mindre betales uden særlig kgl. Ordre. Dette Princip fulgtes ogsaa i Instruksen for Revisionskommissionen, som vi siden skal se. Herefter fandtes en udmærket Bestemmelse om Ophævelse af alle Pensioner og Benaadninger, naar de ikke var lagte til en Bestilling eller fandtes i Reglementet. Var den bleven gennemført, kunde det have været til stor Fordel for Staten; men det skete kun i ringe Grad. Christian V var ingen Karl XI; hvad han tog med den ene Haand, gav han bort igen med den anden. Ligesaa betydningsløs blev en Bestemmelse om, at Krongodset skulde købes tilbage.

I Samklang med det foregaaende og i Overensstemmelse med de Erfaringer, man kunde have høstet af Kommissionsarbejdet 1676-77, hed det bl. a. i Punkt 2: Rentekammeret skal indstille alt af Vigtighed til Kongens Resolution, „endogsaa om noget enten udi deres allerunderda. indgivne Memorialer, hvorpaa vores allernaad. Resolutioner alt kunde være faldne, eller og af den, som vores Ordre til Kammerkollegium havde opsat, noget deri kunde være forset, haver de os tilbørligen og i al Underdanighed at remonstrere og erindre, eftersom vi ej lette-

ligen nogen Ordre imod vores Interesse skulde ville udgive, om vi ellers nøjagteligen og fuldkommeligen tilforne om alle Sagens omstændige Beskaffenheder havde været informeret; derimod dennem, som uden højvigtige Aarsager begærer Benaadninger, Exspectancer, Frihed eller Afslag paa Skatterne, gamle Fordringers Betaling eller Afkortning, i bedste Maade at afvise". Dette Paalæg om, at Kammeret skulde indberette, om et af dets Medlemmer havde forset sig, er uden Tvivl kommen ind gennem de Erfaringer, man havde gjort under Revisionen, saa at vi ser, at den allerede satte Frugt; den snurrige Motivering, at Kongen ikke vilde gjøre noget, som var til hans Skade, gaar næsten ordret igen i 8. Punkt af Instruksen for Kommissionen af 1680. I det hele taget findes der adskillige Berøringspunkter[1]) mellem de to Instrukser, som gør det sandsynligt, at samme Mand, Henrick von Stöcken, er Ophavsmand til dem begge.

Endelig indeholdt den Bestemmelser om Fristen for Regnskabers Indlevering, mod Embedsmænds Restancer til Kongen og om deres Kautionister, om at Kongen selv vilde kvittere Regnskaber, at Renteskriverne skulde „forfatte en Fortegnelse paa efterstandende Regnskaber siden 1. Jan. 1648" (!) og last not least, at der skulde adjungeres dem Renteskrivere med halv Løn til at „afhandle de gamle Regnskaber", som de ikke selv kunde overkomme. Det er tragikomisk at se, hvorledes der uagtet den sædvanlige og overordentlige Revision stadig findes ureviderede Regnskaber, som gaar endog meget langt tilbage.

---

[1]) Jfr. navnlig Konceptens overstregede Indledning med Kammerinstruksens Punkt 2.

En god Maaned efter Instruksen for Kammerkollegiet kom den Befaling, som genoplivede Revisionen, og ved hvilken den Kommission nedsattes, som vi kalder den store Revisionskommission. Den er dateret 27. Maj 1680[1]), medens Instruksen for Kommissionen allerede er fra den 25.[2]). Kommissionens Medlemmer var Otto Skeel Christensen til Vallø, Christopher Sehested til Nislevgaard, Knud Thott til Næs og Knudstrup, Herman Meyer, Villum Lange til Asmildkloster, Erasmus Bartholin til Lindholm og Povl Nielsen til Brorupgaard samt Sekretæren Claus Lyhm, som blev ansat samme Dag, som Kommissionen blev nedsat[3]). Befalingen til Kommissionen lød saaledes:

Saasom vi højligen foraarsages den for nogle Aar siden begyndte Revisions Kommission nu endeligen og uforbigængeligen at lade til Endskab bringe; da er vores allernaad. Villie og Befaling, at I retter eders Lejlighed efter, straks og med allerforderligste ske kan, bemeldte Kommission udi Raadstuen her for vort Slot København med allerstørste Flid og Vindskibelighed for eder at tage og dermed saa længe fortfare, indtil alle Regnskaber, som befindes udi den af vores forrige Skatkammer forfattede Ekstrakt, hvilken eder, saa snart I dermed en Begyndelse gørendes vorder, skal blive tilstillet, vorder igennemsete; og paa det I dermed des bedre og snarere kan fortkomme, have vi allernaad. anbefalet vores Gehejmeraad og Rentemester os elskelige Henrik von Stöcken saadan Anordning at gøre, at I af alle vedkommende paa vores Rentekammer al tjenlig og fornøden Underretning til vores Tjenestes Befordring kan bekomme; og paa det ingen skal have nogen billig Aarsag at besværge sig over, at han uden forhørt Sag skal vorde dømt, haver I de interesserende for eder at lade

---

[1]) S. T., Nr. 92.
[2]) Instruktionsbog 1670-97, f. 150 ff., Nr. 34.
[3]) S. T., Nr. 93.

fordre og enhvers Erklæring, og hvis han sig til Befrielse kan forebringe, at høre. Som vi og udi alle Maader om eders allerunderda. Troskab og Nidkærhed for vor Tjeneste allernaad. er forsikrede, vil vi os allernaad. lade det forblive ved hvis I herudinden forrettendes vorder og ej tilstede nogen Appellation derfra paa enten af Siderne at maa ske. Hvorefter I eder allerunderda. haver at rette og dette saa uden al Forhaling det snareste muligt være kan til Endskab at bringe. Dermed o. s. v.

Vi møder her Udtryk, som viser, hvor magtpaaliggende det var for Kongen at faa Sagen rejst paa ny, hvor fast bestemt han var paa at faa den ført til Ende, og hvor ivrig han var for, at det skete hurtigt. Derimod er der ikke som i de tidligere Befalinger af 1672 og 76 angivet en Tidsgrændse, inden for hvilken Revisionen skulde bevæge sig, men der siges i Steden for, at Kommissionen skal behandle de Regnskaber, som findes i en af det tidligere Skatkammer[1]) forfattet Ekstrakt.

Denne Ekstrakt er vi saa heldige at eje den Dag i Dag, og det endda i 2 Eksemplarer, hvoraf det ene vel var forbeholdt Rentekammeret til eget Brug, medens det andet, som har Paategningen „fremblagt i Reuisionens Commissionen d 10 Junii 1680“, er det, Kommissionen har haft i Brug, hvad vi kan se af, at det citeres i flere af de fældede Domme[2]). Denne Ekstrakt hedder nu: „Extract over udlagt Jordegods i Danmark og Norge fra 1651-70. Litr. P. 15“. Den, som formentlig var forbeholdt Kammeret, kaldes „Rentekammerets Extract Protokol over Kongens afhændede Jordegods i Danmark og Norge fra 1652 til 1670“. At der her staar 1652,

[1]) Ophævet 1679.

[2]) Dommene over Jakob Ejlersen, Niels Rosenkrantz, Søren Pedersen, Otto Krags Enke o. fl.

medens Revisionskommissionens Eksemplar har 1651, kommer af, at de første 50 Sider mangler, hvorfor den først begynder 1652. De to Protokoller er omtrent ordret ens og følges ad Side for Side, idet de omhandler de samme Personer og Regnskaber. Hvad de manglende 50 Sider i den ene angaar, er det ikke vanskeligt at se, at de netop har omfattet saa stort et Antal Personer, som Kommissionens Eksemplar har mere, og da de to Protokoller ellers stemmer overens, maa de vel ogsaa have gjort det for disse Siders Vedkommende. I Randen af Rentekammereksemplaret er de til Ekstrakterne hørende Dokumenter anførte ved Numre. For Tiden 1661-70 synes en Skøde-Ekstraktprotokol, affattet af Renteskriver Jens Sørensen, at være Kladden til de to Protokoller, hvorimod der vist neppe findes en lignende for Tidsrummet 1651-60.

Gennem disse Protokoller kan vi altsaa faa nøjagtig Besked om, hvis Regnskaber skulde revideres, og hvilke det var der skulde undersøges. Revisionskommissionens Protokol indeholder Navnene paa c. 400 (384) forskellige Personer, som har faaet Udlæg i Krongods paa egne eller andres Vegne, og der var altsaa mange Sæt Regnskaber at undersøge, og der burde have været afsagt lige saa mange Kendelser. Udlæggene, der omtales, havde fundet Sted i Tidsrummet 1651-70; men da største Delen af dem fra 1651-60 kun var Pant, som senere (1661-70) gik over til fast Ejendom, kom Revisionen næsten kun til at angaa de Udlægsforretninger, der var skete under Frederik III.s Arveregering, som Bestemmelsen lød i Befalingen om den første Revisionskommissions Nedsættelse. Som vi vil faa at se, var der alligevel ikke noget i Vejen for, at Undersøgelserne kunde gaa langt længere tilbage,

idet de foretoges fra de Regnskabers Begyndelsesaar, paa Grundlag af hvilke Jordegodsudlægget var sket, og det hændte meget ofte, at de paa den Maade kom til at naa tilbage til Torstensonskrigens Tid. Kun sjældent sker det derimod, at de overskrider Tidsgrænsen 1670, da Kongen vel har undset sig for at rokke for meget ved det, han selv havde underskrevet.

Som i 1676 maatte Kommissionen indstævne og forhøre de paagældende og var altsaa en Domstol; men dens Magt udvides denne Gang yderligere, idet dens Afgørelser erklæres for inappellable. Dette er i høj Grad mærkeligt og viser, hvor ivrig Kongen var efter at komme til Ende med Sagen[1]); han vilde ingen Udflugter have, efter at Kommissionen havde fældet sin Dom; men det var meget hensynsløst og vakte en ikke ringe Harme, særlig da de Regler, hvorefter disse Kendelser afgaves, for en stor Del holdtes hemmelige.

Inden vi gaar over til Undersøgelse af Instruksen, som giver os et tydeligere Billede af, hvad Meningen med Kommissionen var, vil vi se lidt paa de Personer, hvoraf den bestod.

Af de 7 Mænd, med Sekretæren 8, som Sagen var betroet til, havde Otto Skeel, Christopher Sehested og Villum Lange siddet i Kommissionen af 1676, men ingen af dem i den af 1672. Ogsaa Sekretæren havde været Bogholder i Kommissionen af 1676 — 1672 naaede man ikke saa vidt, at der trængtes til en saadan — og saaledes var Forbindelsen mellem de to Kommissioner bevaret gennem disse 4, ligesom den havde været opretholdt mellem Kommissionerne 1672 og 1676 ved Christen Skeel

[1]) Jfr. Instruksens 10. Punkt.

og Rasmus Vinding. Nye Mænd var derimod Knud Thott, Herman Meyer, Erasmus Bartholin og Povl Nielsen. Det borgerlige Element havde Overvægten, idet der stod 4 Borgere over for 3 Adelsmænd; men deri var der intet usædvanligt paa denne Tid. Man kunde synes, at det havde været rimeligt, om nogle flere af den tidligere Kommissions Medlemmer var komne til at sidde i denne, idet man jo kunde forudsætte, at de havde erhvervet sig en Del Erfaring og Øvelse, som nu kunde komme dem til gode. Naar dette ikke skete, havde det vel sin Aarsag[1]).

De, der kom med i Kommissionen, var alle undtagen Claus Lyhm kendte og af Regeringen stærkt benyttede Personer, om hvis Dygtighed og Redelighed der neppe kan være nogen Tvivl. Den ellers ubekendte Claus Lyhm blev ansat med en Aarsløn af 600 Rdl. og udmærkede sig saa meget under Revisionsarbejdet, at han forfremmedes til virkeligt Medlem af Kommissionen. Den 10. Jan. 1682 er han endnu kun Sekretær, men den 22. April underskriver han som ligeberettiget med de øvrige Kommissærer og er bleven Assessor i Kammerkollegiet. Efter Kommissionens Ophævelse blev han 7. Juni 1685[2]) Medlem af en Kommission til Undersøgelse af Bornholms Tilstand og af Klager fra Beboerne, men maa være død kort efter, da hans Enke 4. Aug. s. A.[3]) søgte om at beholde de 800 Rdl. i eet Aar, som Kongen havde bevilget hendes Mand i aarlig Løn.

---

[1]) Af de 5 Mænd, som ikke kom med, blev Christen Skeels, Arent Berentsens og Jakob Ejlersens Regnskaber reviderede, Enevold Parsberg var vel svag, da han døde allerede 4. Decbr. s. A., og Rasmus Vinding var vist stærkt optaget af andet Arbejde.

[2]) S. T., Nr. 207.

[3]) Missive til P. Brandt af 8. Aug. 1686.

Medens vi ikke kender nogen Instruks for Kommissionerne 1672 og 1676, og der vel heller ingen har været, er vi saa heldige ikke alene at have en saadan for denne Kommission, men endogsaa at være i Besiddelse af Koncepten til den, dog ikke den oprindelige, da der staar skrevet paa den: „Efter Hans Excel. Hr. Geheimeraad von Stöckens tydske indgivne Concept, som han igen til sig tog, er dette paa Dansk oversat og expederet. Luxdorph.“ Altsaa er Forfatteren til den oprindelige Koncept, der var paa Tysk, selve von Stöcken, hvilket vel turde tale for den Antagelse, at det var ham, som i dette Spørgsmaal var Kongens fornemste Raadgiver. Om den omtalte tyske Koncept eksisterer, er meget tvivlsomt, men stor Sandsynlighed derfor er der ikke; men heldigvis har vi den danske Oversættelse, som er rettet og derpaa indført i Instruktionsbogen som den endelige, gældende Tekst.

Begyndelsen af den, der er meget interessant, er overstreget, og en kort, temmelig indholdsløs Indledning sat i Stedet, som kun giver Instruksens Titel. Den oprindelige Begyndelse lød saaledes:

Eftersom den af os for nogle Aar siden forordnede Revisionskommission formedelst seneste paakomne Fejde og adskillige andre Forhindringer ej hidtil har kunnet haft sin Fortgang, og vi ud af en Del den Tid gennemsete Regnskaber ugerne, *mere end noksom*[1]) maa fornemme, hvorledes vor og vort Arvehus's Interesse ej af alle og enhver saaledes er bleven iagttaget, som enhvers Skyldighed efter sin Ære og Pligt det udkrævede, mens tværtimod adskillige Poster til vor Nakdel og Skade at være godtgjorte, hvorudover vi højligen foraarsages med bemeldte Kommission nu paa ny igen at lade fortfare.

---

[1]) Det kursiverede er overstreget.

Efter denne meget talende Indledning, som altsaa ikke kom til at gælde, gives der Befaling til Kommissionen om at tage fat paa Arbejdet og vedblive med det, indtil alle de Regnskaber, som fandtes opførte i Ekstraktprotokollen, var gennemsete; under Undersøgelsen skulde den følge visse Regler, som var givne for at fremme dens Gerning.

Af Indledningen ser vi, hvad jeg allerede før[1]) har fremhævet, at Hovedaarsagen til, at Kommissionen af 1676 gik i Staa, var Krigen; hvori derimod de „adskillige andre Forhindringer" bestod, er ikke let at sige med Sikkerhed; men det kunde maaske formodes, at de dels — og fornemmelig — havde deres Rod i den almindelige Uorden i Skatkammeret, dels vel laa i de udførende Personers Uvilje mod en Revision overhovedet, der ikke blot maatte ramme Folk, som de ingen Interesse havde for, men ogsaa deres Kendinge, Venner og Slægtninge, ja endog dem selv. Vi ser fremdeles, hvor ilde Kongen var bleven berørt af det, der var kommen for Dagen, idet han havde gjort den sørgelige Erfaring, at adskillige af dem, han havde stolet mest paa, havde sveget hans Tillid og ikke alene set igennem Fingre med andres Misligheder, men endog beriget sig selv paa den lumpneste Maade under Skærm af den Lid, man satte til dem. Vi kan derfor ikke sige andet, end at det er med fuld Ret, Revisionen tages op igen; og det havde været ønskeligt, om den var bleven gjennemført, som den var paatænkt, om end vi ikke kan indrømme det retfærdige i alle Undersøgelsens Enkeltheder, og der kan anføres mange undskyldende Momenter for de an-

[1]) S. 22.

klagede. At dette sidste er rigtigt, kan maaske en Omtale af Instruksens enkelte Punkter vise.

Naar det i Punkt 1 hed, at dersom noget først var ført en til Mangel, og det siden var bleven godtgjort uden fuldkommen Bevis, skulde det ikke passere, kan der vel ikke siges andet end, at det abstrakt set er rigtigt og billigt, men alligevel kom det i enkelte Tilfælde til at virke som en Uretfærdighed[1]).

I Punkt 2 hedder det:

Om nogen befindes nogen Fordring at være godtgjort, som ikke haver været hans egen, og han ej heller befindes at have nogen kgl. Ordre, at han derfor Udlæg eller Betaling have skulde, maa det hannem i lige Maader og godtgøres; skulde endelig nogen saadan Befaling forefindes, da skal hannem ej videre deraf godtgjøres end den samme Summa, for hvilken han sig saadan Gæld haver tilforhandlet, hvorom han enten skal forskaffe fuldkommen Rigtighed eller og ved sin Ed bekræfte, saa vel den sig Gælden tilforhandlet haver som den, den solgt og afstandet haver, hvor meget for samme Gælds Fordring haver været givet, eftersom det er Billigheden gemess, at ingen bør at fordre mere for en Gæld, som han i saa Maader bekommet haver, end hvis han selv haver givet; vi og vor Fader ej heller begæret haver, at nogen sig vor Gæld tilforhandle skulde.

Det er pudsigt at se, hvorledes Regeringen ansaa det for nødvendigt at føre et Forsvar for denne Paragraf, hvad der ogsaa nok kunde behøves, naar vi tænker paa de almindelige Regler for Handel og Vandel baade dengang og nu. Det var almindelig Skik, at Fordringer gik

[1]) Saaledes havde en af Kongens tyske Fordringshavere, Henrik Würger, 24. Oktbr. 1660 faaet kgl. Bevilling paa, at en Post paa hans Regnskaber, som Joakim Gersdorf havde gjort Antegnelse ved, maatte godtgøres; men alligevel dømte Revisionskommissionen Würgers Arvinger til at erstatte denne Sum. (Pakken, Revisionskommissionens Domme.)

Mand og Mand imellem, og det var særlig nødvendigt for Kronens mindre Kreditorer, da denne var en saa daarlig Betaler og lod dem vente aarevis, selv paa en ringe Sum. Ikke heller findes der noget, som tyder paa, at man dengang ansaa en saadan Handel med Gældsbeviser for utilladelig; de forholdsvis faa, der skaffede sig Kongens Bevilling paa sligt, har kun været yderligt forsigtige, og at saadant har fundet Sted, kan ikke være noget Bevis paa, at de, som undlod dette, havde en mindre almindelig anerkendt Ret til at faa deres erhvervede Gældsbeviser betalte. Naar der fremdeles paastaas, at Kongen ikke var pligtig at betale dem mere, end de selv havde givet, kan det ikke være rigtigt under almindelige Forhold og var under disse særlige uretfærdigt. Det var nemlig en ren Naadessag, om Kongen overhovedet betalte, og kun sjældent blev der givet rede Penge, men derimod Jordegods, som ofte var delvis eller helt øde og derfor ingen Indtægt gav i de første Aar, men forøgede Udgifter, da Skatterne under alle Omstændigheder skulde betales. Det gik da ogsaa saaledes, at flere af Kronens store Kreditorer blev forarmede paa Grund af alt det øde Jordegods, de fik at trækkes med. Naar hertil kom, at Staten ofte var tilbøjelig til at runde sin Gæld af, betale noget af den mod at faa slettet Resten, var det intet Under, om de, som overtog Fordringer paa den, ikke vilde betale dem efter deres fulde Værdi, da Faren for ikke at faa sit Udlæg ind igen var meget stor.

Bestemmelsen i Punkt 3 derimod, at der ikke maatte godtgøres nogen Rente af Rente, turde være af nogen Rimelighed, da det næsten vilde være uoverkommeligt for Kronen at betale de store Summer, som Fordringerne

løb op til, eftersom de stod saa længe; men strengt retfærdigt var det jo ikke paa een Gang at erklære, at nu vilde man ikke svare Rente af Renten; sligt burde have været indført i Overenskomsterne, da de blev sluttede.

Punkt 4 handlede om Varepriser ved Leverancer og bestemte, at hvis der fandtes Kontrakt om saadanne, og de ikke var alt for høje i Forhold til de gangbare Priser paa Kontraktens Affattelsestid, skulde de passere; men forelaa der ingen Kontrakt, og Varerne var satte højere end den Tids Priser, skulde der kun betales efter dem. Angaaende Proviantforvalteres og lignende Folks Leverancer og Overskud paa deres Regnskaber bestemtes det, at der ikke skulde betales dem mere derfor end Halvdelen af det, som Varerne dengang var værd, da de, som det hed, enten saadant ved deres Regnskaber havde prospereret eller og sig det for en ringe Del tilforhandlet af den, som skulde have det leveret, „som mere end for meget er bevist“ *og vel kunde bevises.* For Varer, der var leverede uden Ordre af Kongen selv eller Krigskommissærerne, skulde intet godtgøres, og Renten skulde svares fra Betalingsterminen; hvor ingen saadan var fastsat, fra Halvaarsdagen efter Leverancen.

De to første Bestemmelser i dette Punkt synes rimelige og retfærdige, naar man undersøger de stedfundne Leverancer nærmere. Det var ikke uretfærdigt, at Staten nu optraadte mod dem, som havde benyttet sig af dens Forlegenhed til at skaffe sig urimelige Priser for deres Varer, og det var billigt, at der betaltes efter de gængse Priser, naar ingen særlig Overenskomst forefandtes. Og naar man overfor Proviantforvaltere og lignende betroede Mænd ligefrem gik ud fra, at de alle uden Undtagelse havde handlet uærligt, synes det desværre at forholde

sig saaledes, saa Straffen var ikke ufortjent, selv om den var vilkaarlig.

Medens disse Bestemmelser altsaa har deres gode Grunde, kan det samme neppe siges om den tredie, skønt den i al Almindelighed set synes selvfølgelig. Sagen var nemlig, at det ofte var meget vanskeligt for Fordringshaverne at tilvejebringe Ordrerne paa de gjorte Leveringer. Dels havde de ikke passet godt paa dem, da Kvitteringen for Leverancen kunde synes at være nok, dels var de undertiden givet dem mundtlig, og det var derfor efter saa mange Aars Forløb ikke let at bevise, at de havde faaet dem, og endelig var de ofte udstedte af Folk, som ikke havde Ret dertil, da de enten skulde hidrøre fra Kongen selv eller fra en af Krigskommissærerne. Men hvorledes kunde man i Krigens Tid vide det? Det var ikke altid muligt at skaffe en Kommissarordre til Veje i rette Tid, og saa nøjedes man med dens Ordre, som havde Brug for Leveringen. Denne Bestemmelse burde derfor have været brugt med stor Varsomhed, men det blev den ikke.

I Punkt 5 fastsattes, hvor mange Pund Brød der ved Leverancer skulde ydes af hver Td. Rug, idet man ved Undersøgelse af Regnskaberne havde fundet, at der i forrige Tider leveredes færre Pund af hver Td., end man var vant til paa Instruksens Tid, skønt Maal og Vægt var de samme. Da Kongen og hans Raadgivere heraf meget rigtigt sluttede, „at andre deraf have haft Profitten“, bestemtes der, at der skulde leveres 216 Pund Brød af hver Td. Rug, hvorover Instruksen mente, at ingen med Billighed kunde klage, da der almindeligt ydedes 224 Pund af hver Td. Om dette end ikke kan kaldes ubilligt, saa havde det dog været rimeligere, at

den paa Leverancens Tid almindelige Beregning, som af de brugte Udtryk synes at have været mere gunstig for Leverandørerne, var bleven lagt til Grund.

Punkt 6 er af stor Betydning og ejendommeligt for Tiden, idet det viser, hvor lidt man agtede sit givne Ord, naar Faren stod for Døren. Det gik ud paa, at de Afregninger, som Officerer havde faaet efter Svenskekrigen, ikke skulde gælde, da de var sluttede efter en Lønskala, som efter Skik og Brug var gjort meget høj for at lokke Folk til at melde sig til Krigstjeneste, men som efter kort Tids Forløb var bleven ophævet igen [18. April 1657] ved en ny Forplejningsordre; efter denne skulde deres Afregninger opgøres, og der kunde ikke være Tale om, at nogen Officer kunde faa noget godtgjort paa deres Vegne, som havde staaet under ham. Gennem Svaret [1]) paa en Anmodning fra Revisionskommissionen om at faa tilstillet denne Hvervnings Kapitulation med den høje Skala faar vi en nærmere Forklaring paa, hvorledes det forholdt sig med den. Det hedder deri, at Kongen med Forundring maatte fornemme, at ingen vidste, hvor den var udfærdiget, hvorfor man kun kunde sende Kommissionen en udateret Kopi; da den gav store Løfter, formodede man, at den var udstedt før Ordonnancen af 18. April 1657, der var bleven kaldt en Interimsordonnance, for at det skulde se ud, som om man ikke vilde ophæve den første Kapitulation; men uagtet dette Navn vilde man ved en Sammenligning med de øvrige i 1657 oprettede og endnu gældende Ordonnancer se, at den var ligesom disse; herefter havde ogsaa de fleste Officerer faaet Afregning; men andre havde, uden

[1]) S. T. 1680, Nr. 277, 15. Novbr. Koncepten til dette Svar var forfattet af Stöcken.

Tvivl ved vrang Beretning, og fordi man ikke rigtig kendte Sagens Sammenhæng, faaet deres Afregning efter en Riget og Landene „saa utaalelig Kapitulation“ og derfor siden faaet udlagt Jordegods i Modstrid med Ordonnancen af 18. April, hvorefter Kommissionen skulde rette sig. Det lyder noget mærkeligt, at man ikke kunde finde, hvorfra denne Kapitulation var udgaaet, og endnu mærkeligere er det, at Enevældens Skatkammerembedsmænd ikke engang har gidet se efter, om den Kapitulation virkelig fandtes, hvorefter der indgaves Regninger, endskønt de i høj Grad var opfordrede dertil ved det, at den ikke stemte med dem, som paa deres Tid var gældende, som dog var fra samme Aar (1657).

Det er dog ikke dette, der giver Paragraffen sin Betydning, men den anden Bestemmelse, at Officererne ikke kunde faa Vederlag for, hvad de havde lagt ud for deres undergivne. Herved brød man nemlig med Skik og Brug, og der var vist ikke mange Hvervningsofficerer, som ikke havde givet deres Folk Forskud eller udbetalt dem alt, hvad de havde til gode, i berettiget Forventning om, at Regeringen vilde erstatte dem det. Selvfølgelig kunde det give Anledning til store Misbrug, at den overordnede var Mellemmand mellem Staten og sine undergivne; men det var i de knappe Pengetider aldeles nødvendigt, om ikke de underordnede skulde sulte ihjel, og det er ikke let at indse, hvorledes dette Forhold skulde være undgaaet; ej heller var det saa ganske ubilligt, om Regimentschefen tjente noget paa en saadan Forretning, da han løb den største Fare for aldrig at se noget Vederlag for sine udlagte Penge, for ikke at tale om, at han som Regel i Steden for rede Penge fik Jordegods, ofte af en ret tvivlsom Beskaffenhed.

Det gik da ogsaa saaledes, at der kom en kgl. Resolution om, at alt Jordegods, som var udlagt til Officerer, skulde fritages for Inddragning ifølge Revisionskommissionens Domme[1]), hvorved det omtalte Punkt i Instruksen gjordes illusorisk. Om den er fremkommen, fordi Kongen indsaa, at der var gjort Officererne Uret eller paa Grund af hans almindelig Forkærlighed for den militære Stand, kan ikke siges med Sikkerhed.

Medens dette Punkt maa anses for ubilligt og viste sig praktisk uigennemførligt, er de følgende Paragraffer i Instruksen saa meget des retfærdigere, og det, der klages over i dem, desværre kun altfor sandt.

I Punkt 7 krævedes Omtaksering af udlagt Krongods, hvis det opdagedes, at det var afhændet for mindre end det var sat til, da saadant havde været Tilfældet, især med Ladegaarde og Skove[2]).

Skønt dette kunne være galt nok, faar vi endnu værre Ting at vide gennem Punkt 8, der lyder saaledes:

Som og vel er at formode, at som man ej haver undset sig for, deslige ugrundede Poster udi adskillige Regnskaber at lade passere og godtgøre, man og lettelig paa en eller anden uforsvarlig Post haver kunnet erlange vores eller vores Faders Ordre, i Særdeleshed efterdi det fast umuligt er selv

---

[1]) Bestemmelsen gik ud paa, at alle Udlæg ifølge Fordringer fra forhenværende Krigsofficerer skulde godkendes, selv om de var indførte i andres Skøder, altsaa var fremmede Fordringer, som ellers ifølge Instruksens 2. Punkt skulde kasseres. Selve Resolutionen har ikke kunnet findes, men den er omtalt i Kopib. over kgl. Resol., Aalb. og Vib. St.s Kont. A, f. 146 ff. og maa være udstedt før Maj 1686. Ligeledes nævnes den udtrykkeligt i en kgl. Resol. af 14. Aug. s. A. c. l., f. 149. Jfr. S. T. 1686, Nr. 291.

[2]) Dette var f. Eks. sket med Dalum Ladegaard, som Jens Lassen havde faaet udlagt. Eksped. Prot. IV, f. 34, 25. Maj 1680.

alle deslige Ekpeditioner at efterse og igennemlæse, men man derfor maa forlade sig paa deres Troskab og gjorte Ed og Pligt, som Ekspeditionerne anfortros, det og lige saa lidet haver været vores Faders som vores Mening noget mod vores egen Interesse at samtykke, langt mindre noget derimod at anordne og befale, saa kan vi ej heller se, at efter slig forhvervede Ordres en ubillig og uretmæssig Fordring eller Gæld kan eller bør godtgøres, og vil saadant derfor ej anderledes have considereret, end det som paa vrang og usandfærdig Beretning kan være udvirket. Og skal de Ordres være af lige Beskaffenhed, som kan være en eller anden bragt til Veje for at være fri for at gøre Regnskab, eftersom det er jo Billigheden gemess, at en gør Regnskab, for hvis hannem anfortros.

Denne Paragraf er vel nok den vigtigste af dem alle, og de Regler, som er udtalte i den og i Punkt 2 — om Fordringer paa fremmedes Vegne — var dem, som skaffede Kongen den største Erstatning.

Det var en farlig Vej at komme ind paa, at Kongen ikke behøvede at respektere en Ekspedition, som han selv havde underskrevet og derved autoriseret saaledes, at ingen kunde nære Tvivl om, at den vilde blive overholdt; men han har Ret i, at han ikke selv kunde sætte sig ind i alle Ekspeditioner og derfor maatte stole paa sine Embedsmænd. Disse burde derimod være straffede, naar de saa igennem Fingre med Besvigelser eller endog selv var delagtige i dem.

I Punkt 9 gives nærmere Bestemmelse om, hvorledes der skal forholdes med Jordegods, som er udlagt for uretmæssige Fordringer, og der hævdes, at selv om det var afhændet ved Salg, Pantsætning eller paa anden Maade, var Kongen alene berettiget til det, og de, som havde købt det eller paa anden Maade var kommen i Besiddelse af det, maatte nøjes med Regres til dem, som

havde afhændet det, „efterdi det ej kan være nogen ubevidst, at saadant Gods jo tilhørte os selv, og burde derfor dermed forsigtigere at have omgaaedes og sig i andre Maader fuldkommenligere ladet forsikre“. Dette var et voldsomt Skridt fra Statens Side, som neppe kan billiges; thi ingen kunde vide, at Fordringshaverne ikke besad det udlagte Krongods med Rette, da jo alle retslige Formaliteter var i Orden, og der ofte ligefrem forelaa kgl. Bekræftelse paa Retten til Afhændelse, som desuden udtaltes i Skødet, efter hvis Formel enhver maatte gøre sig Godset saa nyttigt, som han kunde; dog havde Kongen ofte forbeholdt sig Forkøbsret, hvorfor Godset ved Salg først maatte tilbydes ham.

Den følgende Bestemmelse var endnu uretfærdigere, da den ophævede den sædvanlige Rettergang og gjorde Kommissionen til en Velfærdsdomstol, hvorfra man kun kunde frelses ved Kongens Naade, idet der ikke som ellers ved Kommissioner var nogen Appel til Højesteret. Tillige var den saa meget des farligere, som Kommissionen var omgiven af et hemmelighedsfuldt Skær og kun dømte efter sin Instruks, som i hvert Tilfælde fra Begyndelsen af slet ikke var kendt.

Dette Punkt 10 lød saaledes:

Og som vi fuldkommen fast og alvorligen besluttet haver, denne Kommission uden længer Ophold at vil have bragt til Endskab, og vi haver til eder den sikre Tilforsigt, at I lader eder dette Værk med tilbørlig Troskab, Flid, Iver og Nidkærhed være angelegen og vores Interesse, saa vidt allermest muligt ret og billigt være kan, i Agt tager og ej anser nogen Person, Venskab, Gunst eller Gave, saa vil vi og lade det forblive ved alt, hvis I herudinden gørendes eller ladendes vorder, og ej tilstede nogen videre Appellation at maa ske, paa hvis I herudi forretter og afsiger.

Og paa det I des bedre og fuldkommenligere om alle Poster kan vorde informeret, haver vi ej aleneste anbefalet eder af vores Rentekammer at skal gives al den Efterretning, som I udi saa Maader af dennem fordre kunde. og derforuden bevilget, at I maa for eder lade kalde alle dennem, som Regnskaberne angaar og derudi interesserede er og deres fornødne Anbringende og Erklæring derimod høre, paa det ej nogen skal have Aarsag til at besværge sig over, at han uden forhørt Sag er bleven dømt.

Naar saadant sket er, haver I enhver under eders Hænder at give beskreven, hvor meget hannem efter forberørte Omstændigheder med Billighed kan tilkomme fra sig igen til os at lægge og det med sin Rente fra den Tid, han Godset i Possession bekom, hvilken Rente vi udi Henseende til disse seneste Krigstider til 3 pro Cento vil have modereret.

I Punkt 11 fik Kommissionen Ordre til først at gennemse det Arbejde, som dens Forgænger af 1676 havde gjort, og efterhaanden som den blev færdig, sende enhver en Fortegnelse over, hvad vedkommende skulde udlægge, og Kongen en Genpart, for at han kunde lade det inddrive. Derefter skulde den gennemgaa de Regnskaber, der var omtalte i den tilsendte Ekstraktprotokol, men den maatte tage dem i hvilken Orden, den vilde. Denne sidste Indrømmelse var af stor Betydning og forøgede Kommissionens i Forvejen store Magt betydeligt, idet den nu selv kunde afgøre, hvem den vilde behandle først; og da Arbejdet med Revisionen var meget stort og maatte vare en lang Tid, var der Udsigt til, at det hele kunde gaa i Staa eller blive standset af Kongen, hvorfor det var en Fordel at være blandt de sidste. Herved kunde Kommissionen uden nogen Bebrejdelse gøre Venner og Bekendte en Tjeneste, som ikke var ringe.

Punkt 12 indeholdt Befaling til Kommissionen om

at lægge Mærke til, hvilke Rentemestre og Renteskrivere der havde ekspederet Dokumenterne, og hvem der havde paraferet dem, for at Kongen kunde søge Erstatning hos vedkommende, om han ikke kunde faa sit Tilgodehavende. Dette er i Grunden Instruksens mest retfærdige Artikel; thi hvem andre bar Ansvaret end netop Kongens Embedsmænd, naar et Regnskab var ekspederet af dem og indstillet til Kongens Underskrift; men der er ikke gjort Ansvar gældende over for dem, uden for saa vidt nogen af dem selv havde faaet Betaling paa uretmæssig Maade. Selvfølgelig var der adskillige Besvigelser, som Embedsmændene vanskeligt kunde opdage, men de havde Lov til og skulde forlange de fornødne Bevisligheder og kunde vel af dem lære lige saa meget som nu Revisionskommissionen, om de havde haft Vilje dertil eller havde anvendt den fornødne Omhu ved Beregningen og Revisionen.

Til Slut — i Punkt 13 — henstillede Kongen til Kommissionen at handle efter Konduite, da det var umuligt at give Regler for alt, og lovede, at han vilde tage den i sin Beskyttelse. Endelig anbefalede han den at holde Instruksen strengt hemmelig, at ikke nogen skulde kunne sikre sig paa Forhaand. Dette betegnede en yderligere Udvidelse af Kommissionens Myndighed, og for paa Forhaand at befri den for Frygt for den Uvilje, som dens hemmelighedsfulde Virksomhed maaske kunde vække, tager Kongen den under sin særlige Beskyttelse, ligesom det skete med Reduktionskommissionen i Sverige.

Hemmeligholdelsen af de Regler, hvorefter Kommissionen fradømte Folk Gods og Ejendom, overholdtes neppe i Længden; der staar nemlig i Kammerkollegiets

Ekstraktprotokol under 8. Decbr. 1680 følgende[1]: „Efterset Ekstrakten, som af Revisionskommissionens Instruks skal publiceres, som dem endnu blev communiceret og derefter befalet at trykkes“, hvoraf det fremgaar, at et Uddrag af Instruksen har været bestemt til Offentliggørelse, og det havde været interessant, om vi havde haft det til Sammenligning med Instruksen i sin Helhed.

Samme Dag som Befalingen om Kommissionens Nedsættelse fik Henrik von Stöcken Ordre til at tilholde Renteskrivere og andre vedkommende i Rentekammeret at skaffe Revisionskommissionen al fornøden Oplysning[2]). Af Renteskriverne blev Jens Sørensen særlig stillet til dens Raadighed[3]) og senere Anders Vogensen[4]), som skulde gaa den til Haande paa Brevkammeret. Jens Sørensen var her den rette Maud, da han havde foretaget en Mængde Beregninger over udlagt Krongods og havde forfattet Kladden til Ekstraktprotokollen, saa ingen kunde vide bedre Besked end han, om han da ellers vilde ud med sin Viden.

Allerede 25. Juni fik Kommissionen en lille Opmuntring fra Kongen, sendt fra Oldenburg, hvor han dengang opholdt sig; i denne hedder det:

Enddog vi ej bærer Tvivl om, at I jo lader eder den af os for vores Bortrejse anbefalede Kommission med Flid og Vindskibelighed være angelegen og dens Endskab, det snareste muligt være kan, befordrer, ikke des mindre haver vi eder dog hermed derom villet erindre, i Særdeleshed til den Ende, at om det skulde kunne tildrage sig, at een eller flere

---

[1]) V, fol. 47.
[2]) S. T. 1680, Nr. 93.
[3]) c. l., Nr. 138, 25. Juni.
[4]) Ekstraktprot. V, f. 53, 18. Febr. 1681.

af eder formedelst anden lovlig og uforbigængelig Forfald kunde blive forhindrede, at de øvrige da, som kan til Stede komme, naar I udi det mindste ere fire (*fem*), med Kommissionen efter den eder samtlig givne Instruktions videre Indhold fortfarer. Derefter etc.[1])

Kommissionen maatte altsaa ikke benytte den Omstændighed, at enkelte Medlemmer havde Forfald, til at undlade at arbejde; men paa den anden Side krævedes der ogsaa, at et rimeligt Antal af dens Medlemmer skulde være til Stede, nemlig mindst Halvdelen, at det ikke skulde gaa som i den forrige Kommission, hvor til sidst kun et Par Stykker mødte, og Arbejdet blev ringere og ringere.

Den lille Opmuntring, Kongen gav Kommissionen, var for saa vidt ikke nødvendig, som den allerede var begyndt paa Revisionsarbejdet. Allerede 10. Juni maa vi formode, at den har været samlet, da Ekstraktprotokollen den Dag blev fremlagt for den.

Det havde været en uvurderlig Fordel for os, om vi endnu havde haft den Protokol, Claus Lyhm skulde føre over Kommissionens Forhandlinger, men den findes neppe mere. Derimod er der bevaret et Par Pakker med Kommissionens endelige Domme og med Beskrivelser af de Udlæg, som foretoges ifølge disse; men de giver os ikke nogen fuld Forestilling om det store Arbejde, der virkelig blev gjort, og om de mange forskellige Personer, hvis Regnskaber blev gennemgaaede, men for hvis Vedkommende der ikke foreligger nogen endelig Afgørelse.

---

[1]) S. T., Nr. 137 (Koncept).

Herom kan vi kun faa et Begreb ved at gennemgaa de mange Afregninger, som endnu er bevarede, da Kommissionen har haft den Skik at notere uden paa dem, naar de har været fremlagte for den eller læste i den.

Dens Virksomhed synes herefter at have varet fra 14. (10.) Juni 1680—16. Maj 1685, og i denne Tid holdt den i alt c. 200 Møder og gennemgik c. 140 Sæt Regnskaber, altsaa ikke nær Halvdelen af de 384, hvorpaa der ifølge Ekstraktprotokollen var udlagt Jordegods. Til disse 140 Sæt Regnskaber svarer et større Antal Personer, da det skete, at nogle af Statens Kreditorer optraadte i Forening, og blev betalte under eet, saa at de siden selv indbyrdes maatte fordele Udlægget efter det, enhver af dem tilkom. Af disse c. 140 Fordringshavere, paa hvis Navne Krongodsudlægget lød, ved vi kun om c. 60, at Revisionen af deres Regnskaber blev bragt til en vis Afslutning; om den største Del, c. 80, erfarer vi blot, at deres Regnskaber har været i Kommissionens Hænder og er bleven oplæste i den. Af de c. 60 faldt der Dom over de 31[1]), medens vi om Resten ikke ved andet, end at Kommissionen har erklæret sig om deres Regnskaber; men hvad disse Erklæringer gik ud paa, eller hvad Kongen bestemte angaaende dem, ved vi ikke[2]).

Foruden at oplyse os om Antallet af de Personer, hvis Regnskaber har været i Kommissionens Hænder, kan Paaskrifterne uden paa Afregningerne give os en Forestilling om den Iver og Flid, hvormed Kommissionen

---

¹) Se Tavlen ved denne Afhandlings Slutning over de 34 Personer, for hvis Vedkommende vi kender Kommissionens Domme eller Erklæringer.

²) Dog kender vi Kommissionens Erklæringer om Henrik Rüse, Lagmand Christian Jensen i Frederikstad og Mogens Friis.

har arbejdet i de 5 Aar, og vise os, i hvilken Rækkefølge den har behandlet de enkelte Personer. Hvad dette sidste angaar, viser det sig mærkværdig nok, at den hverken udelukkende har revideret dem først, der var behandlede af den tidligere Kommission, eller har overholdt den Rækkefølge, hvori denne havde taget dem for sig, og den har saaledes udvidet den Frihed, der blev givet den med Hensyn til de Personer, der stod nævnte i Ekstraktprotokollen, til ogsaa at gælde dem, der var behandlede af Kommissionen 1676, skønt der i Instruksens § 11 udtrykkelig stod, at den skulde begynde med at gennemse det, der var udført i den forrige Kommission.

I Aaret 1680 synes Kommissionen at have holdt c. 35 Møder, paa hvilke der blev behandlet 8 Fordringshavere, hvoraf de 2 ikke havde været for den tidligere Kommission. Af disse 8 blev Landsdommer Jens Lassen allerede domfældt 1. Oktbr. — man var begyndt med ham 14. Juni —, 10. Decbr. underskrev Kongen Befalingen til de Mænd, som skulde inddrage hans Gods, og 3 Dage før Helligtrekonger stillede de paa hans Hovedgaard Dalum (Christiansdal) paa Fyen og begyndte Udlægsforretningen, skønt han selv var fraværende.

Dette kunde man kalde hurtig Behandling; men det var vist heller ingen ringere end Kongen selv, der stod bagved og skyndede paa dem; under alle Omstændigheder var Rentekammeret overordentlig ivrigt, hvad man kan se af dets Svar[1]) paa en Forespørgsel fra den fyenske Landkommissær Erik Sehested angaaende forskellige Forhold ved Udlægget, hvori det om flere af disse hedder: „Det kan senere afgøres“, eller „det vedkommer ikke

[1]) Kammerkoll s Ekspedit. Prot. I, Nr. 138.

Kommissionen, man skal blot skynde sig"! Særlig oplysende er Svaret paa Forespørgselens 9. Punkt: „Naar Kommissionen først er til Ende, kan derom tidlig nok Ordre stilles". Meningen var tydelig nok; man havde ikke Tid til at vente efter sligt.

En Maanedstid efter Dommen over Jens Lassen blev Generalproviantforvalter Hans Villumsens Arvinger dømte[1]), og de nødvendige Skridt til Udførelsen blev foretagne med samme Hurtighed som i Jens Lassens Sag. Med disse to Domme lod Kommissionen sig nøje 1680.

I det følgende Aar tog den fat med stor Kraft, begyndte allerede 4. Jan. og fortsatte hele Aaret rundt undtagen i Aug. Maaned, hvor den vel har holdt Ferie. Der blev holdt Møder i ikke færre end 79 Dage, hvoraf dog de to Trediedele faldt paa første Halvaar, saa at Kommissionens Arbejdsiver er taget kendeligt af i det sidste. I alt blev der revideret 24 Sæt Regnskaber, hvoraf de 4 var Gengangere fra den forrige Kommission. I samme Tidsrum faldt der Dom over 13 Fordringshavere, hvoriblandt de 4 var fra 1676—77. Udførelsen af Dommene fulgte forholdsvis hurtig for de flestes Vedkommende.

1682 kan opvise 62 Møder, hvoraf i Modsætning til det foregaaende Aar kun de 10 faldt paa Aarets 5 første Maaneder; maaske er der kommen en Opstrammer fra Kongen, hvad den pludselige Flid, navnlig i Juni Maaned, kunde tyde paa. De behandlede Personers Antal var i Forhold til 1681 overordentlig stort; men kun for faas Vedkommende ved vi, hvorledes det er gaaet med dem. Af disse mange Fordringshavere, i alt 86, havde kun 6

---

[1]) Dommenes Dato, se Tavlen.

været for Kommissionen af 1676, og kun 4[1]) blev behandlede til Ende, hvoraf endda de 2 frikendtes.

1683 tog Kommissionen ikke saa stærkt fat, og det ser ud, som om den var bleven træt; den naaede kun at faa afholdt 13 Møder, idet den slet ikke var samlet i Tiden fra 23. Marts til 20. Novbr. undtagen den 15. Juni, da der faldt 4 Domme; den fik i alt gennemgaaet 17 Hold Regnskaber. Arbejdet gik endnu trægere i 1684, og der afholdtes kun 8 Møder, hvorpaa der behandledes 6 Hold Regnskaber; men der blev afsagt en Række Kendelser i det Aar, særlig 29. Maj, hvor der faldt ikke mindre end 7; endnu en 8. afsagdes 25. Oktbr. over Otto Krags Enke Anna Rosenkrantz. Dette var for øvrigt den eneste Dag, Kommissionen var samlet paa, fra Slutningen af August til Aarets Udgang.

I 1685, Kommissionens sidste Aar, holdtes kun Møder i Maj; men man var til Gengæld saa meget des flittigere. Kongen havde nemlig sendt Kommissionen en Liste[2]) over Personer, hvis Fordringer skulde revideres, og befalet, at Revisionen skulde være endt inden hans forestaaende Rejse til Norge. Der blev saa i Tiden fra 7–16. Maj holdt Møde omtrent hver Dag og revideret 9 Sæt Regnskaber[3]). I dette Aar fældedes ingen Domme, men den 16. Maj oversendtes en Indstilling til Kongen[4]), hvori Kommissionen erklærede, at den efter hans Befaling

[1]) Henrik Rüse er ikke medregnet, se Tavlen.

[2]) 5. Maj. Indlæg til S. T. Nr. 194.

[3]) Naar man lægger de Sæt Regnskaber sammen, der er behandlede i de forskellige Aar, vil Antallet af dem være større end det Tal, der fra Begyndelsen af er opgivet paa de af Kommissionen behandlede Fordringshavere, men Grunden dertil er, at samme Sæt Regnskabs Behandling undertiden strakte sig over mere end eet Aar.

[4]) c. l.

havde revideret og erklæret sig om 22 navngivne Personers Regnskaber og tillige var omtrent færdig med dem for endnu 4 Personers Vedkommende.

Ogsaa den ydre Beskaffenhed og Grundighed af Kommissionens Undersøgelser kan vi gennem Paaskrifterne uden paa Regnskaberne faa et Indtryk af, og det viser sig da, at i Begyndelsen synes Arbejdet at være gjort mere grundigt end senere, idet der er forholdsvis flere Sæt Regnskaber, som hver for sig kræver flere Mødedage til Revisionen; dog kan dette Forhold ogsaa delvis hidrøre fra, at man først tog fat paa de vanskeligste og største Regnskaber; men det er ret betegnende at se, at i 1680 medtog Revisionen af hvert enkelt Hold Regnskaber gennemsnitlig 4 Mødedage, i 1681 kun 3, medens Kommissionen i 1682 havde naaet en saadan Færdighed, at den gennemsnitlig besørgede 2 Hold paa hver Mødedag; i de sidste 3 Aar derimod medgik der gennemsnitlig 1 Mødedag til hvert Sæt Regnskaber.

Samtidig med at Kommissionen arbejdede, viste Regeringen stor Iver for Regnskabsvæsenet i det hele taget. Den udsendte i Oktbr. 1680 en Forordning[1]) om, at de aarlige Regnskaber for offentlige Stiftelser, Kirker og Skoler hurtigst mulig skulde indsendes, og drog, saa vidt det lod sig gøre, Omsorg for, at der ikke ophobede sig alt for mange ukvitterede Regnskaber i Rentekammeret. I denne Anledning nedsatte den, i Lighed med hvad der

[1]) S. R. Nr. 361. 7. Oktbr. (Christian V.s Forordn., S. 528). Jfr. Frdg. om Kirkeregnskaber i Købstæderne i Danmark af 7. April 1685 (c. l. 1683—99, S. 137 f.).

tidligere var sket[1]), 23. Aug. 1681[2]) en særlig Kommission, bestaaende af Rigsmarskal Körbitz og Gehejmeraad Mikael Vibe, til at revidere de tilbagestaaende Regnskaber under fornøden Støtte af Rentekammeret, der samtidig fik Befaling om at sørge for, at alle Efternølerne indsendte deres Regnskaber inden Mikkelsdag[3]). Hertil knyttedes nøjere Bestemmelser om Regnskabers Indlevering, der fik deres endelige Form i den store Frdg. af 30. Juli 1684[4]), som gav de mange Trusler, der siden Frdg. af 4. Septbr. 1671 var udstødte mod uefterrettelige Regnskabsaflæggere det fornødne Eftertryk ved at forkynde Oprettelsen af en Kammerret, der skulde tage sig af den Slags Personer, og hvis Domme ikke kunde appelleres. I samme Forordning gives Regler for det vanskelige Kautionsspørgsmaal, hvori der tidligere havde hersket den største Uorden, og for Revisionen.

Som Vidnesbyrd om Regeringens Omsorg for alt, hvad der vedrørte offentlige Regnskaber, kan tillige omtales en Revisionskommission i mindre Stil, som blev nedsat[5]) for at undersøge alle Odense Hospitals Mageskifter i de sidste 50 Aar og efterse, hvor meget Jordegods der var kommen fra Graabrødre Kirke sammesteds.

Vi maa formode, at der under Revisionskommissionens Virksomhed har været ført hyppige Forhandlinger mellem Kongen og den om Sager vedrørende dens Forretning, men vi har nu kun faa Spor tilbage deraf[6]).

---

[1]) Se S. 5.
[2]) Indlæg til Kancellisager, eksp. ved K. Schöller.
[3]) c. l.
[4]) S. R. Nr. 220. (Forordn. c. l., S. 85 ff.)
[5]) F. T. 1681, Nr. 61, 18. Oktbr.
[6]) Nemlig foruden den allerede omtalte Ordre af 15. Novbr. 1680 om Grundlaget for Officerers Afregninger kun en Meddelelse

Da Kommissionens Arbejde efterhaanden gik langsommere og langsommere og til sidst var lige ved at gaa helt i Staa, forsøgte Kongen at sætte Liv i den ved at sende den en Opfordring til at tage bedre fat med nøjere Forskrift om, hvad der skulde iagttages for at fremme Arbejdet og naa til Ende med det. Opfordringen, der tillige lærer os, hvilke Hindringer Kommissionen mødte, lød i det væsentlige saaledes:

Eftersom vi fornemmer, at den eder om Revisionen anbefalede Kommission noget langsomt skal afgaa, og det af Aarsag, at en og anden af eder formedelst andre Forfald derfra undertiden udebliver, da er vores Vilje og Befaling, at I lader eder med Flid være angelegen forskrevne Kommission med det allerforderligste til Ende at gøre, og omendskønt I ikke alle tillige skulde kunne møde til Stede, saa maa Kommissionen ikke derfor opsættes, mens at de tilstedeværende, naar de i det mindste er 3 i Tallet, Værket alligevel skal foretage, og det snarest muligt er, efter eders Kommissions og Instrukses Anledning til Endskab befordrer, hvorudi I haver i Agt at tage, at de, som Antegnelser bliver tilskikkede, bliver forelagt deres Erklæringer derpaa inden visse Tider at indsende, nemlig de her i Riget inden 6 Ugers, de i Norge inden 8 Ugers og de udenrigs inden 12 Ugers Forløb, at regne fra Antegnelsernes og Stevningernes Overlevering, med mindre Antegnelserne kunde være af saa stor Importance, at nogle faa Ugers Dilation længere behøvedes og blev begæret; og paa det alt vidtløftigt Ophold des bedre kunde forekommes, vil vi, at I tillige med Antegnelserne sender de vedkommende Ekstrakt af Regnskaberne saa og Kopier af de forefundne Beviser angaaende de udsatte Poster, og saafremt nogen forsætligen og af Modvillighed med deres Erklæringer udebliver, haver I

til Kommissionen af 22. April 1682, da den fik tilsendt Kopi af det aabne Brev af 13. Septbr. 1679 om Nikolaj Brüggemanns Fritagelse for at svare til Misligheder i Hans Hansens og Abel Cathrines Regnskaber.

at gøre os om Regnskabernes Beskaffenhed Relation til videre Resolution. Dermed o. s. v.[1])

Dette Aktstykke viser tydeligt nok, at det var Kongens Hensigt at føre Sagen til Ende, og vi lærer af det, at Kommissionen har undskyldt sig med, at dens Medlemmer paa Grund af andre Forretninger ikke kunde møde, og Arbejdet derfor kun gik langsomt. Dette kan have sin Rigtighed, men Undskyldningen var ikke helt gyldig, da den allerede i 1680 havde faaet Befaling til at arbejde, selv om ikke alle Medlemmer kunde give Møde; den Gang var Antallet af dem, der skulde være til Stede, for at Arbejdet kunde fortsættes, bleven sat til 4, nu blev det indskrænket til 3. Ligeledes har den anført som Undskyldning, at den ikke kunde faa Svar paa sine Antegnelser, og at de indstævnte undlod at møde, hvilket ogsaa var rigtigt. For at forebygge dette blev der nu sat en vis Frist, inden hvilken Svaret skulde indløbe, og alt blev lagt til Rette for vedkommende, saa at de ingen Grund kunde have til at udeblive; skete det alligevel, faldt Dommen, uden at der blev taget Hensyn til dem.

Denne Opmuntring frugtede ikke synderligt, om end den ikke var helt forgæves, og 2 Dage efter den Kraftanstrengelse, der gav sig Udslag i den store Indstilling af 16. Maj, opløste Kongen Kommissionen. Befalingen herom er den eneste Tilkendegivelse fra ham til den, vi har bevaret, siden den omtalte af 26. Jan. 1684. Den lød saaledes:

Eftersom vi haver for godt befunden den eder af os anbefalede Revisionskommission af Dato København d. 27. Maj

[1]) S. T. 1684, Nr. 30, 26. Jan.

1680 aldeles at ophæve, saa haver vi eder sligt hermed til videre Efterretning villet forstændige. Befalendes o. s. v.[1])

Den er kort og god, som man kunde vente det, da Kongen neppe har kunnet se tilbage paa Kommissionens Virksomhed med alt for venlige Tanker; thi selv om den, som vi skal se, havde faaet udrettet ikke saa ganske lidt, var det kun sket under stadige Paamindelser, og hele Revisionen, fra den begyndte 1672, havde været et Løb med Forhindringer, som det næsten syntes umuligt at fuldføre. Det var da ogsaa kun lidt af det, der var tilsigtet, der naaedes. Hertil kom, at den havde blottet saa store Mangler og Misligheder hos Institutioner og Personer, at det maa have berørt Kongen selv paa en meget pinlig Maade; thi hvem kunde han stole paa, naar alle disse brave Mænd, som han havde fremdraget og vist sin Tillid, havde skuffet ham saa stærkt. For Regeringens egen Værdigheds Skyld blev vel Sagen standset; det gik ikke an at forfølge den videre, da derved Tilliden til alt for mange offentlige Personer vilde undergraves.

Vi har hidtil kun beskæftiget os med de ydre Forhold, der betegner Kommissionens Virksomhed, men skal nu se at faa et Indtryk af dens Arbejdsmetode og af Maaden, hvorpaa dens Domme udførtes.

Naar Kommissionen vilde tage en Mands Regnskaber op til Behandling, stævnede den først vedkommende, eller hvis han var død, hans Enke og Arvinger til at møde personlig for sig med de fornødne Beviser og Oplysninger. De fleste efterkom denne Stævning, om

[1]) S. T. 1685, Nr. 194, 18. Maj.

end adskillige bad om Udsættelse for at skaffe de nødvendige Papirer og Adkomster, hvilket ogsaa villigt blev indrømmet dem, men kun for en vis Tid; ønskede de yderligere Udsættelse, maatte den søges hos Kongen[1]), og den var ikke vanskelig at opnaa inden for en rimelig Tid. Saafremt vedkommende ikke kunde give Møde, toges hans Sag alligevel til Behandling og førtes til Ende. Dette er kun sket i een af de Sager, hvis Gang vi kan følge, og den førtes let til Afslutning, da der intet blev fundet at udsætte[2]). Kun een blev ikke indstævnet, nemlig Grev Mogens Friis's Enke, der efter Kongens Befaling straks fik Kommissionens Antegnelser tilsendte; og efter at hun havde svaret paa dem, forfattede den en Indstilling til Kongen, som derpaa nedsatte en særlig Kommission til Sagens Undersøgelse, som vi senere skal omtale[3]). Naar indstævnte gav Møde, blev Sagen fremstillet for ham, hvorefter han blev udspurgt om de Oplysninger, han kunde give til dens Undersøgelse; derpaa gav Kommissionen sig i Lag med Revisionen og gjorde sine Antegnelser ved de enkelte Poster i Regnskaberne, hvorpaa der var noget at udsætte. Disse sendtes saa vedkommende, idet der blev indrømmet ham en vis Frist til at svare paa dem, som efter Ansøgning undertiden forlængedes[4]). Naar Svaret kom — det blev som oftest givet skriftlig, da kun faa atter gav Møde personlig —, blev Sagen igen overvejet i Kommissionen, og Dommen

---

[1]) Se f. Eks. Fru Bickers Mem. til Kg. af 19. Febr. 1681 i Kancellieksp. ved K. Schöller.

[2]) Dommen over Gabriel Gomez's Arvinger i Pakken Revk.s Dom.

[3]) Aarh. og Ribe St.s Kopibog C., f. 188 og 191.

[4]) S. T. 1681, Nr. 125, 192 og 197. Jfr. A. B. Berns's og L. Marselis's Arvingers Mem. til Kg. i Kancelliekspedit. v. K. Schöller under Miss. t. Revk. af 17. Decbr. 1681.

fældet forholdsvis hurtig, naar der da ikke var Anledning til at affordre vedkommende yderligere Forklaringer.

Kun en enkelt undlod helt at svare paa Kommissionens Antegnelser, nemlig Proviantforvalter Poul Cornelisens Enke i Nyborg, der erklærede, at hun var helt ukyndig i sin Mands Regnskaber, og da saa Kommissionen henvendte sig til Sønnen Holger Poulsen, nægtede han at modtage Antegnelserne eller svare paa dem [1]).

Den lette Adgang til at faa Udsættelse med at efterkomme Stævningerne og svare paa Antegnelserne gav Anledning til Misbrug, hvad vi kan se af den ovenfor omtalte Ordre til Kommissionen om at fremskynde Revisionen [2]).

Som det var befalet Kommissionen, begyndte den med at gennemse Regnskaber, der allerede var behandlede af dens Forgænger af 1676, og førte for de flestes Vedkommede Revisionen til Ende, saa at vi kan følge deres Skæbne fra først til sidst.

Til de faa, for hvis Vedkommende vi ikke kender Slutningsresultatet, hører Landkommissarsekretær Claus Christensen, hvis Sag vistnok blev hævet, Anders Rasmussen Brygger og Renteskriver Anders Sørensen, der var bleven frikendte af Kommissionen 1676, og Oberst Andreas Wilckens, som vel kom ind under den kgl. Resolution om, at Revisionen ikke skulde ramme Jordegods, som var udlagt i Betaling for Officerers Fordringer.

Samtidig behandlede den de Personers Regnskaber, som var nævnte i Ekstraktprotokollen.

---

[1]) Revd. over P. Cornelisen.

[2]) S. 52 f.

Medens de tidligere Kommissioner skulde gennemse saavel de Fordringsregnskaber, hvorpaa der var betalt Penge, som dem, hvorpaa der var givet Vederlag i Gods, og der var fastsat, inden for hvilke Tidsgrænser de skulde virke, var noget saadant ikke Tilfældet med denne. Den havde kun faaet Befaling til at revidere de Regnskaber, der stod opførte i Ekstraktprotokollen. Men da alle Opgørelser i denne afsluttes med Vederlag i Jordegods, om der end indenfor den enkelte Opgørelse kan findes Fordringer, som er betalte paa anden Maade, maa vi sige, at Revisionen saa godt som udelukkende gjaldt Regnskaber, hvorfor der var givet Vederlag i Jordegods. Dette faar vi bestyrket af Instruksen (Punkt 7 og 9), af Befalingen til Jens Sørensen om at gaa Kommissionen til Haande, og af Indledningen til Kommissionens Domme[1]).

Uagtet det saaledes skulde synes, at der var sket en Indskrænkning siden de tidligere Kommissioner, og at der nu kun var Tale om at undersøge Regnskaber, hvorpaa der var betalt med Jordegods, viser det sig mærkværdigt nok, at Kommissionen selv ikke er helt klar paa, hvor langt dens Undersøgelser skulde strække sig, og hvad mere er, at Styrelsen heller ikke var det. Spørgsmaalet kom op i Anledning af Revisionen af Handelshusene Marselis's og Berns's Regnskaber, hvoriblandt der fandtes en Kontrakt angaaende Salthandelen paa Spanien, hvorpaa de to Huse var bleven Kongen en Mængde Penge skyldige. Marseliserne hævdede nemlig

---

[1]) Her hedder det, at Kommissionen 27. Maj 1680 fik Befaling til at undersøge alle deres Regnskaber, som havde faaet Jordegods udlagt for deres Fordringer i Frederik III.s og Christian V.s Tid.

ved denne Lejlighed, at Revk. ikke havde Ret til at behandle Regnskaber, hvorpaa der ikke var betalt med Jordegods. Da Kommissionen ikke var sikker i sin Sag, indgik den 13. Oktbr. 1681[1]) med en Anmodning til Kongen om at give den en skriftlig Bemyndigelse paa, at den ogsaa maatte give sig af med Regnskaber, hvorpaa der ikke var givet Jordegods i Vederlag. Kongens Svar, der kom 22. i s. M., findes vist ikke, men derimod ved vi, at det ikke blev Revk., men Admiralitetet, der kom til at dømme i den omstridte Sag, hvoraf vi vel kan slutte, at Kongens Afgørelse maa være gaaet Kommissionen imod[2]).

At Styrelsen heller ikke havde gjort sig klart, hvor langt Kommissionens Undersøgelser skulde strække sig, fremgaar af dennes Udtalelser i den omtalte Memorial, hvor den paastod, at alt, hvad den havde gjort i denne Sag (ɔ: Saltsagen), havde den udført efter Kongens udtrykkelige Befalinger, og at Papirerne angaaende Salthandelen var sendte den til Undersøgelse af Stöcken sammen med Marselis's og Berns's øvrige Regnskaber[3]). Forklaringen paa denne Uoverensstemmelse i Regeringens Anskuelse om Revisionens Omfang er ikke vanskelig at give. Stöcken døde nemlig i Juni 1681, og det er ham, der har villet udstrække Revk.s Kompetence saa vidt som muligt, endogsaa saa langt, at det i Grunden kom i Modstrid med de af ham selv affattede Be-

---

1) Kancellieksped. v. K. Schöller med Paaskr. Miss. t. Revk. 22. Oktbr. 1681.

2) Om dette Spørgsmaal kunde man vente at finde Oplysninger i Marinearkivet eller Krigskancelliet, men der findes neppe andet end Stævningen til Berns's og Marselis's Arvinger.

3) I Ekstraktprot. V, f. 50 under 28. Decbr. 1680 i 8 staar: Revk. skal have de Marseliers Prætention i den spanske Salt.

stemmelser, som Kommissionen var nedsat og arbejdede efter.

Som tidligere omtalt[1]) begynder Kommissionens Ekstraktprotokol 1651 og ender 1670, hvoraf man skulde synes at kunne slutte, at Undersøgelsen maatte bevæge sig inden for dette Tidsrum med disse 2 Aar som Yderpunkter. Dette staar i Modstrid med, hvad der var sagt i Befalingen til Jens Sørensen og i Indledningen til Dommene, hvorefter den skulde gaa fra 1648--80.

Undersøger vi Spørgsmaalet praktisk, viser det sig, at man for det udlagte Krongods' Vedkommende har holdt sig inden for Tiden 1660—70[2]). Er Talen derimod om de enkelte Regnskaber, der ligger til Grund for Udlæggene, saa omfatter Revisionen et større Tidsrum og gaar, som det alt er omtalt, fra Torstensonskrigen til Frederik III.s Død; dog er der undtagelsesvis ogsaa revideret Regnskaber, som gaar ud over Frederik III.s Tid.

I Instruksens 10. Punkt stod, at Kommissionen skulde gaa frem uden Hensyn til Person, Venskab, Gunst eller Gave. Hvorvidt dette er bleven overholdt, er vanskeligt at afgøre; men hvis vi ser, hvem de Personer er, hvis Regnskaber har været behandlede af den, vil vi træffe mange ansete og yndede Navne iblandt dem, f. Eks. Kurt Adeler, Hans Ahlefeld til Glorup, Fyrstinde Augusta, Hertug Ernst Günthers Gemalinde, Frederik III.s Yndling Niels Banner og hans to Sønner Frederik og Christian, Fru Anna Cathrine Budde, gift med Frederik v. Vittinghof, Eva v. Bülow, Adam Henrik Pentz's Enke, Jæger-

---

[1]) S. 27 f.

[2]) Et Jordegodsudlæg til Borgemester Jakob Madsen paa Christianshavn fra 1650 er dog bleven revideret, ligesom et enkelt efter 1670.

mester Hans Dippold v. Denen-Rothfelzer, Hans Friis til Clausholm, Grev Mogens Friis, Christopher Gabel, Anna Margrete von Götzen, Enke efter Jørgen Schult til Findstrupgaard, Rentemester Steen Hondorf, Erik Krag, Otto Krag, Amtmand Hugo Lützow, Christopher Parsberg, Peder Reetz, Niels Rosenkrantz, Henrik Rüse, Hans Schack, Diderik Schult, Hannibal Sehested, Christen Skeel Jørgensen, Aksel Urup, Holger Vind, Raadmændene Arent Berentsen og Jakob Ejlersen, Sekretær Frederik Giese, Proviantskriver Hans Hansen, gift med den yndede Abel Cathrine, Joakim Irgens til Vestervig, den rige Rasmus Jensen Hellekande, hans Svigersøn Mikkel Nansen, dennes Fader, den berømte Hans Nansen, Generalpostmester Poul Klingenberg, Jens Lassen, Brødrene de Lima, Marseliserne, Rentemester Henrik Müller, Generalfiskal Christen Pedersen, Peder Pedersen Lerche, Simon de Petkum, Peter Scavenius, Hans Svane o. m. fl. Disse Navne synes tilstrækkelig Borgen for, at Kommissionen ikke har været synderlig partisk, men ogsaa i dette Punkt har fulgt sin Instruks.

Som sin Forgænger begyndte den med Landsdommer Jens Lassen, der var en af Statens største Kreditorer. Paa Grund af hans Regnskabers Omfang og den Omhu, hvormed man her er gaaet til Værks, vil vi gennem en Undersøgelse af dem kunne faa et Billede af Kommissionens Fremgangsmaade i det hele taget og af de Misligheder, hvori Kronens Fordringshavere i Almindelighed gjorde sig skyldige; dog maa det paa Forhaand siges, at Jens Lassen hører til dem, der har bedraget Staten mest.

Han var en begavet og dygtig Mand, men i høj

Grad stridbar og ingenlunde hæderlig; hvor han kunde komme af Sted med det, melede han sin Kage uden at være nøjeregnende med, ved hvilke Midler det skete. Skønt de styrende godt kendte hans svage Sider, og han ogsaa en enkelt Gang faldt i Unaade, forstod han stedse at gøre sig uundværlig, saa han trods sine mange Misligheder døde i Hæder og Ære som Justitsraad. Særlig under den skaanske Krig lød der høje Klager over ham, idet han modtog Penge af de unge Karle for at lade dem slippe for Udskrivning og i Steden for udskrev Familiefædre. Ligeledes opkrævede han større Skatter, end det var tilladt, og fængslede og forfulgte dem for Retten, som gjorde Indsigelse, idet han selv var Landsdommer, og Underdommerne var hans Birkefogder eller Tjenere[1]).

Skønt dette førte til, at han blev afsat fra sin Landsdommerstilling, vedblev han dog en Tid lang at sidde i Retten og begik stadig Ulovligheder. Stiftamtmand Erik Banner, der fremførte disse Klager, siger ret betegnende til Slut: Men hvad skal jeg sige, der er vel mere end det; han vover meget og er hidindtil gaaet saa igennem dermed. Jeg ynker ikkun den fattige, som skal udgive det, i Synderlighed i disse besværlige Tider[2]). Man mærker den redelige Mands Sorg over, at han formaaede saa lidt over for Jens Lassen.

Den første Udsættelse, Kommissionen gjorde paa hans Regnskaber angik Rente, han havde faaet af Penge, Kongen skyldte ham for leverede Varer; men da den

---

[1]) Daterede Suppliker og Memorialer 1661—70. Erik Banners Klage til Kongen 4. Novbr. 1676.

[2]) c. l. E. B. til K. Schöller 7. Decbr. 1675 (indlagt i Klagen til Kg. af 4. Novbr.).

imod Instruksens 4. Punkt var beregnet fra Leveringsdagen, kunde den ikke passere. Dette rammer ikke J. L. moralsk, da han jo intet kunde vide om en saadan Bestemmelse, og han deler i saa Henseende Skæbne med næsten alle de domfældte[1]). Derimod var den næste Udsættelse i høj Grad kompromitterende for ham, da den angik Betaling for Tømmer, Kongen slet ikke havde faaet.

Derefter udsattes et Par Summer, som han havde faaet betalte paa transporterede Fordringer, da Instruksens 2. Punkt ikke tillod sligt uden kgl. Bevilling. Denne Slags Udsættelser var meget hyppige, og hele Revisionsdomme hvilede paa dette uholdbare Grundlag.

Saaledes angik Dommen over Hofkøkkenskriver Hans Olufsen udelukkende en saadan Sum, som hans Arvinger maatte betale tilbage 10. Decbr. 1681[2]). Brødrene de Lima fik paa samme Grundlag udsat en Sum, som med Rente løb op til 45273 Rdl. 5 ß, og de var endda Udlændinge. Formodentlig har Regeringen haft en Fornemmelse af, at en saadan Fremgangsmaade kunde svække dens Kredit, thi 15. Jan. 1682[3]) eftergav Kongen dem Halvdelen af Summen og 28. Febr. s. A.[4]) Resten, sidste Gang med den Begrundelse, at det skete paa Grund af deres slette Tilstand; dog slap de ikke helt, da de som et Slags Vederlag maatte overlade Kongen Brokornet i Rinds og Gislum Herreder, der havde en Værdi af 1940 Rdl.[5])

---

[1]) Udsættelser af denne Art forekommer især hyppigt i Revd. over Joakim Irgens, Hans Jørgensen og Henrik Müller.

[2]) Revk.s Domme.

[3]) c. l.

[4]) c. l.

[5]) Paa samme Maade fik Raadmand Peter Motzfeld en Dom paa

Herpaa fik J. L. underkendt Betalingen for en Smørleverance, hvorpaa der hverken fandtes Leveringsordre eller Modtagelsesbevis, og som altsaa ikke kunde godkendes ifølge Instruksens 4. Punkt. Udsættelser af denne Art var meget almindelige og kunde godt være retfærdige, men behøvede ikke altid at være det[1]. Paa sin 4. Afregning fik J. L. bl. a. udsat en Sum, som han havde beregnet sig for Risiko paa noget Proviant, som til Søs skulde være ført til Kristianstad og Kristianopel, eftersom han slet ingen Risiko havde løbet, da han havde opkøbt Provianten i nævnte Byers Omegn[2].

Paa 5. Fordringsregnskab gjordes en for J. L. meget ubehagelig Udsættelse, idet han ved Opstillingen af sine Fordringer vist ofte løb an paa Embedsmændenes Mangel paa Paapassenhed og Dygtighed for ikke at sige Ærlighed. Kommissionen udtalte nemlig her: Da J. L. har haft Dalum i 2 Aar som brugeligt Pant, før han fik det som Ejendom, og der ved Udlægget blev godtgjort ham 22351 Rdl. for 935 Td. øde Htk., som fandtes der, maa han for de to Aar, han havde det i Pant, svare til Oppebørselen og Restancerne, da han har faaet godtgjort Rente af hele Pantesummen; og den foreslog derfor, at han skulde beholde Restancerne, men betale Renten til-

---

1776 Rdl. 10 ß, men ogsaa han fik hele Beløbet eftergivet Det samme var til Dels Tilfældet med Generalfiskal Christen Pedersen, der dog kun fik Halvdelen eftergivet. Ogsaa Henrik Müller og Joakim Irgens til Vestervig fik flere Fordringer udsatte af denne Grund. (Revk.s Dom.)

[1] Borgmester Hans Jørgensen, der syntes at have været en forholdsvis ærlig Mand, fik flere Summer udsatte af denne Grund; ligesaa Poul Cornelisen i Nyborg, men han var neppe helt uskyldig, da hans Regnskaber vrimler af Misligheder.

[2] Samme Skæbne traf Generalproviantmester Hans Villumsen med Hensyn til en Øltransport.

bage, hvilket udgjorde en Sum af 16622 Rdl. 3 Ort 10 ß; tillige havde han beregnet sig Rente af Pantesummen for et halvt Aar, efter at Godset var blevet hans Ejendom, men denne Sum, 4386 Rdl. 2 Ort, blev ogsaa frakendt ham[1]). Ifølge Instruksens 4. Punkt fik han endvidere udsat en Sum paa et Parti Rug, som han havde faaet udleveret fra Kongens Provianthus til en Pris af 2 Rdl. Td., skønt den sædvanlige Takst den Gang var 3 Rdl. 4 ß[2]).

Fremdeles havde J. L. opgivet, at han 29. Oktbr. 1662 havde faaet udbetalt 1082 Rdl. 12 ß af sin Broder Niels Lassen paa Kongens Vegne; men ved en Undersøgelse af Broderens Konsumtionsregnskaber viste det sig, at han allerede havde modtaget nævnte Sum 1658, og J. L. blev saa dømt til at betale Kongen Rente af den for Tiden 1658—61. Dette lille Eksempel taler ikke til Fordel for J. L.s Redelighed. Endnu værre er den næste Udsættelse, som foretoges efter Instruksens 1. og 8. Punkt og udgjorde ikke mindre end 15146 Rdl. Disse Penge havde han ladet sig betale paa nogle Borgeres Vegne i Christianstad, idet han havde skaffet sig en kgl. Bevilling derpaa, skønt han godt vidste, at de to Trediedele allerede var betalte med Jordegods.

Ikke bedre var det, naar han 27. Juli 1664 havde ladet sig godtgøre c. 5000 Rdl., som han allerede havde faaet Vederlag for ved Skødet paa Dalum i Maj 1662[3]).

---

[1]) Paa samme Maade maatte han betale en Sum tilbage for øde Gods paa Rugaard, da der intet Syn fandtes paa det.

[2]) Henrik Müller, der havde leveret Varer til Bremerholm, og Hans Jørgensen havde forsyndet sig paa lignende Maade.

[3]) Saadanne Dobbeltbetalinger var for øvrigt ikke sjældne, og vi finder en Del af dem paa Poul Cornelisens Regnskaber for ikke at tale om Mogens Friis, der havde sin Styrke i sligt. Det mest barokke

Naar Krongods blev sat i Pant for en vis Sum, skulde Panthaveren aflægge Regnskab for dets Indtægter og Udgifter, idet Kongen gjorde Fordring paa det, der indkom ud over den fastsatte Rente af Pantesummen, som Regel 5 eller 6 pCt. Da J. L. havde forsømt dette med Hensyn til Krongods, der var pantsat ham for 38475 Rdl., frakendte Kommissionen ham Renten af Summen for det Aar, hvori han ikke havde aflagt Regnskab. Endelig viste det sig, at J. L. havde faaet udlagt 50 Td. Htk., hvorfor Kongen slet intet Vederlag havde modtaget.

Til Slut gjorde Kommissionen alle Udsættelsenne op og fandt, at J. L. burde betale Kongen 163028 Rdl. 16 ß tilbage, hvori var medregnet de 3 pCt., som den efter Instruksens 10. Punkt skulde beregne af den udsatte Sum fra det Aars 1. Maj, da vedkommende havde faaet Gods udlagt paa sin Fordring.

Efter disse Enkeltheder kunde det have sin Interesse at opgøre, hvor meget af denne store Sum der hidrørte fra Fordringer, som J. L. kunde mene at have Ret til, og hvor meget der maatte henføres under Begrebet Bedrageri. En saadan Opgørelse, der selvfølgelig beror paa et Skøn, ser saaledes ud, naar man ser bort fra de 3 pCt. Rente: For fremmede Fordringer (ɔ: paa andres Vegne) havde han faaet Gods for 52007 Rdl. 1 Ort 3 ß; desuden havde han faaet udsat en mindre Sum paa 60

Eksempel paa saadant afgiver dog Henrik Müller, der fik udsat et Beløb, der var betalt ham paa Hertug Bernhard af Sachsens Vegne, af ikke mindre end 3 Grunde, hvoraf Nr. 2 er os mere end nok, nemlig fordi Hertugen havde skrevet paa Obligationen, at han havde faaet Betaling for den, og i den Anledning var den allerede bleven forkastet 1650; men Henrik Müller kom igen med den og fik virkelig Betaling paa et sligt Bevis.

Rdl. 1 Ort 18 ß, hvorom han umuligt kunde vide andet, end at den tilkom ham; følgelig mistede han i alt 52067 Rdl. 2 Ort 21 ß, som efter almindelige Handelsregler tilkom ham. Af Resten kan det for 27927 Rdl. 17 ß.s Vedkommende ikke med Sikkerhed afgøres, hvor vidt der forelaa et Bedrageri, men hans Adkomst til dem er tvivlsom; derimod maa Fordringer til et Beløb af 28031 Rdl. 2 Ort 6 ß betragtes som rent Bedrageri.

Det hele kom altsaa til at beløbe sig til 108026 Rdl. 1 Ort 20 ß, hvoraf der med en vis Ret tilkom Kongen 55958 Rdl. 2 Ort 23 ß samt Rente deraf fra Udlægsaarene, idet der her er Tale om 2 Skøder af forskellig Dato. Det øvrige tilegnede han sig i Kraft af sin Enevoldsmagt, ligesom han af samme ophøjede Magtfuldkommenhed lod de utvivlsomme Snyderier gaa ustraffede hen.

En Maaned efter at Jens Lassens Sag var endt, faldt der Dom over Generalproviantforvalter Hans Villumsens Arvinger, paa hvis Vegne Villum Mule og Jørgen Landorf optraadte. Ved en Skrivelse af 16. Septbr. 1680[1]) til Kommissionen søgte de paa bedste Maade at rense deres Morbroders Minde og fremhævede, hvor store Tjenester han havde vist Kronen baade i Torstensonsfejden og i de sidste Svenskerkrige. Samtidig maatte de dog indrømme, at de ingen nærmere Oplysninger kunde skaffe angaaende hans Regnskaber, men henholdt sig til hans Generalkvittering og Kongens egenhændig underskrevne Skøder, som de ansaa for det uryggeligste i denne Verden. For øvrigt udtalte de meget rigtigt, at de gode Mænd og Rentemestre, som havde gjort op med ham og fundet hans Regnskaber rigtige, bedst kunde gøre Rede for de

---

[1]) Kopi i Revk.s Dom.

af dem billigede Regnskaber. Til sidst opregnede de, hvor lidt de havde arvet efter ham, og nævnede de store Summer, de havde maattet skaffe for at kunne overtage Arven, da hans Kreditorer ikke vilde tage mod Jord. Dette havde de kun gjort, fordi Kongen havde tilladt Fordringshaverne at gøre sig betalte i det udlagte Krongods og Arvingerne at dele Resten; ellers var de gaaede fra Arv og Gæld.

Man kan ikke nægte, at de jo havde Ret i nogle af deres Paastande. Kongen burde først og fremmest have gaaet i Rette med sine efterladende og svigagtige Embedsmænd, der havde billiget saadanne grove Misligheder, som der fandtes i H. V.s Regnskaber; thi naar Arvingerne bl. a. paastod, at deres Morbroder nok skulde kunnet rense sig, om han havde været i Live, var det kun en løs Paastand. Kommissionen lod sig selvfølgelig ikke nøje med dette, hvad den efter sin Instruks heller ikke kunde, og udbad sig atter deres Erklæring[1]; men da de intet nyt kunde fremføre, faldt Dommen 1. Novbr. 1680.

Enkelte af Udsættelsesposterne er allerede omtalte, og her skal kun nævnes de mest karakteristiske af de øvrige. Han havde leveret for lidt Brød og for lidt Øl af den Sæd, han modtog til Bagning og Brygning, og havde beregnet sig Svind paa Brød, der var leveret straks, efter at det var bagt. Endvidere havde han undladt at opføre store Dele af 2 Ladninger Proviant, hvorved han havde tjent c. 6000 Rdl. Et mindre Beløb

[1]) Arvingerne svarede 21. Oktbr. og sendte et Par Dage efter en Ansøgning til Kongen, hvor med fulgte en Anmodning til Stöcken om at støtte dem. (Disse 3 Skrivelser findes i Revk.s Dom.)

havde han paa samme Vis erhvervet paa et Parti Huder. Han havde dels selv udfærdiget Kvitteringer paa Proviant, han havde leveret, dels havde han ladet andre udstede dem, længe efter at Leveringerne var gjorte. Da Svenskerne tog Frederiksodde, havde de udstedt Kvittering for den Proviant, der fandtes, hvorved H. V. svigagtigt havde tjent c. 2000 Rdl. For Proviantudleveringer til et Beløb af c. 1000 Rdl. var Kvitteringerne dels falske, og dels stemmede de ikke med Kommissærernes Fortegnelser. Et Parti Kød havde han erklæret for fordærvet, da han modtog det, men alligevel udleveret som god Vare. Endelig havde han beregnet 6500 Rdl. for meget i Løn til sig selv og sine Tjenere [1]).

H. V. blev med Rente dømt til at erstatte Kongen 88531 Rdl. 19 ß. Dersom vi ligesom ved J. L. vilde skønne over, hvor meget af denne Sum H. V. kunde synes at have fuld Ret til, beløber det sig antagelig kun til 3537 Rdl. 1 Ort 13½ ß. For 42748 Rdl. 3 Ort 1 ß.s Vedkommende synes hans Forhold at være meget misligt, og 12109 Rdl. 2 Ort 1 ß har han faaet ved Svig. Disse Summer udgør i alt 58395 Rdl. 1 Ort 15½ ß.

Af de følgende Domme frembyder den over Hofkøkkenskriveren ingen Interesse ud over det, der er omtalt [2]), hvorimod den Række Domme, der blev fældede 13. Juni 1681 nok fortjener, at vi dvæler lidt ved dem.

Joakim Irgens til Vestervig havde bl. a. undladt at

---

[1]) Paa alle disse Omraader havde Proviantforvalter Poul Cornelisen gjort sig skyldig i lignende Forseelser, ofte paa en endnu grellere Maade. Han lod sin Tjener baade opsætte og underskrive Kvitteringer, ja solgte og laante ud af Provianten, som han saa førte Kongen til Udgift.

[2]) S. 62.

betale et Parti Kobber, han havde modtaget af Kronen, idet man paa Rentekammeret havde forlagt hans Fuldmægtigs Modtagelseskvittering; men nu var den bleven funden igen, og det nyttede saa ikke længer at nægte Modtagelsen. Den Maade at slippe for at betale paa, her var anvendt, benyttede Staten meget over for sine Kreditorer. Man kan i det hele ikke sige, at Forholdet mellem den og dens Leverandører var videre fint; hvor der fra en af Siderne gaves Lejlighed til at tjene paa Modpartens Bekostning, blev den benyttet; selvfølgelig gik det mest ud over Staten, da dens Embedsmænds Paapassenhed ikke kunde maale sig med en Forretningsmands Iver for egen Interesse. Fremdeles havde I. haft Undervægt paa en større Krudtleverance, havde undladt at føre 160 Læster Salt ind i Norge, som han havde paataget sig, og havde tjent 2 Mark paa hver Daler af en Sum, han paa Kongens Vegne skulde betale.

Her er kun nævnt de vigtigste af Udsættelserne; alle til sammen løb de med Rente op til 93261 Rdl. 9 ß, hvoraf der vel med Rette kunde tilkomme ham 47045 Rdl. 1 Ort $16^{1}/_{2}$ ß, medens 2455 Rdl. 2 Ort skyldtes rent Bedrageri, og 5293 Rdl. 1 Ort 22 ß var mislige. Udsættelsernes Beløb uden Rente var 54794 Rdl. 1 Ort $14^{1}/_{2}$ ß. Da en Del af denne Sum var Penge, han var bleven Kongen skyldig paa Udlæg af Krongods, var Renten for disses Vedkommende de sædvanlige 6 pCt., hvorimod den for det øvrige var den i Instruksen fastsatte; dog beregnedes der 6 pCt. Rente af det Kobber, han ikke havde betalt.

Borgemester Hans Jørgensens Udsættelser var saa godt som alle af samme Art som de under Jens Lassen omtalte, og han blev dømt til at erstatte Kongen 8282

Rdl. 1 Ort 6 ß. Desuden skulde han efter Instruksens 8. Punkt gøre Regnskab for al den Proviant, han havde modtaget i Fæstningen Frederiksodde, og det vilde blive mange Tusinde Rdl. Han synes at have virket under højst vanskelige Forhold, og der er vistnok for en stor Del sket ham Uret, selv om nogle af Udsættelserne sætter ham i et noget tvivlsomt Lys[1]).

Medens denne Mand vist var forholdsvis uskyldig, var Proviantforvalter Poul Cornelisen, som allerede er nævnt adskillige Gange, en ren Bedrager. Foruden de sædvanlige Maader at berige sig paa, som vi kender fra Jens Lassen og Hans Villumsen, havde han den slemme Vane at radere Tal ud og skrive andre i Stedet, hvorved han tjente adskilligt paa Kongens Bekostning. Hele hans Regnskab var misligt, og der blev udsat 18361 Rdl. 2 Ort 13½ ß paa det, som med 3 pCt. Rente fra 1665—81 udgjorde 27175 Rdl. 21½ ß.

Af de følgende, hvorover Kommissionen afsagde Kendelse i 1681, blev nogle frikendte og andre halvvejs benaadede[2]). Blandt dem, der blev frikendte[3]), var nogle af Statens største Fordringshavere som Lucas von Sprechelsens Enke og Joakim Beckmann samt Brødrene von Uffeln, alle fra Hamburg; og dog havde de faaet Krongods for respektive 91664 Rdl. 33 ß og 176329 Rdl.

Blandt dem, der kun slap halvvejs fra det, var Amtmand Hugo Lützow og Oberst Hans Friis til Klausholm. Amtmanden synes kun at have forøvet et Par

---

[1]) Se Frederik Barfods Afhandling om ham i Personalhist. Tidsskr. 3. R. IV. 213 ff.
[2]) Se Tavlen.
[3]) Jfr. J. R. 1681, Nr. 157 og Nr. 152.

Smaabedragerier til et Beløb af 319 Rdl. 2 Ort; men da han var en af Statens Støtter og en dygtig og efter Tiden human og rettænkende Mand, som vi har bedre Vidnesbyrd om andensteds fra[1]), er det mærkeligt, at han kunde nedværdige sig til slige Smaasnyderier.

Hans Friis blev en meget større Sum skyldig, nemlig 12274 Rdl. 11 ß, hvoraf der dog 25. Jan. 1682 blev eftergivet ham 8274 Rdl. 11 ß[2]). De resterende 4000 Rdl. blev yderligere formindskede med 661 Rdl. 2 ℔ 14 ß, som hidrørte fra Skatterestancer paa nogle Gaarde, han skulde have faaet udlagt 1666; men da Jørgen Reetz havde forholdt ham dem, skulde Summen søges hos ham[3]). De resterende 3338 Rdl. 3 ℔ 2 ß skulde han betale 11. Juni 1682. Han synes med Urette at have rundet en Fordring paa 18151 Rdl. af til 20000, men ellers har han ikke beregnet sig andet, end hvad han kunde synes at have Ret til, hvilket vel ogsaa var Grunden til, at han fik saa stort et Afslag.

10. Jan. 1682 blev Raadmand Jakob Ejlersen i København fuldstændig frikendt, skønt han havde faaet Krongods for 18863 Rdl. 28½ ß[4]).

Kort efter afgav Revk. en Erklæring[5]) om Generalløjtnant Henrik Rüses Fordringer. Han havde i rede Penge faaet udbetalt 281789 Rdl. og i Jordegods 129536 Rdl. 2 ℔ 1½ ß for Fæstningsanlæg, han havde besørget

---

[1]) Brev fra H. L. til Hannibal Sehested 30. Maj 1661 (Indlæg i Kgl. Rskpt. til Kammerkoll. af 21. Septbr. 1668).

[2]) Resol. paategnet Originaldom. i Revk.s Dom.

[3]) Resolut. Prot. XXXI, f. 17 f. = Deliberat. Prot. IV, f. 203 f., 14. Febr. 1682.

[4]) Revk.s Dom.

[5]) c. l., 22. Febr.

for Staten, nemlig Kastellet i København samt Frederiksort og Rendsborg. Paa hans Fordringer fandtes der forskellige Mangler, men da de skulde godtgøres i det, han havde til gode paa Anlægget af Rendsborg, og Regnskabet herover endnu ikke var opgjort, henstillede Kommissionen Sagen til Kongens Afgørelse. Hvorledes denne faldt ud, synes der ikke at findes noget om, men af en Randnote paa en Fortegnelse over de af Revk. dømte Personer fremgaar det, at han er bleven frikendt.

22. April faldt Dommen over Gabriel Marselis's Mellemværende med Kronen, og den lød paa en Erstatning af 7808 Rdl. 1 Ort[1]).

Samtidig var A. B. Berns's og Leonhard Marselis's Arvingers Fordringer bleven behandlede i Kommissionen. Denne tog stort Hensyn til dem; og de fik gentagne Gange Udsættelse[2]) for at kunne skaffe de nødvendige Oplysninger, som vist ikke rigtig lykkedes dem[3]).

De blev dømte til at erstatte Kongen 9105 Rdl. 3 Ort, hvilket ikke kan siges at være meget i Forhold til de store Summer, deres Mellemværende med Kronen løb op til, og endda blev dette Beløb betydelig formindsket[4]).

---

[1]) Der findes vist hverken Original eller nogen Kopi af denne Dom, men et Brudstykke af den er indført i Højesterets Dombog (1685, III, pag. 472).

[2]) S. T. 1681, Nr. 192, 197.

[3]) Kancelliekspedit. v. K. Schöller u. Miss. t. Revk. af 17. Decbr. 1681.

[4]) Udsættelserne paa deres Regnskaber var af meget almindelig Natur, og kun een fortjener nærmere Omtale. Den drejede sig om 4506 Rdl. 19 ß, der var betalte paa et Parti Krudt, som ikke var leveret efter den sluttede Kontrakt; men det viste sig, at denne Levering ikke angik Arvingerne, men Henrik Eggers og Ditmer Burmester. Disses Arvinger fik dog eftergivet

Endnu i 1682 blev Generalløjtnant Niels Rosenkrantz's Regnskaber reviderede, hvorpaa der ifølge en kgl. Resolution ikke blev gjort nogen Udsættelse [1]).

En af de betydeligste og den interessanteste af alle de Mænd, som havde hjulpet Kronen med sine egne og andres Penge i vanskelige Tider, var Rentemester Grev Mogens Friis. Han var øjensynlig et af Tidens bedste Hoveder, foretagsom, snu og dristig, skrev udmærket for sig og forstod i sine Indlæg at give det Udseende af, at han optraadte som Kronens uegennyttige Tjener, der satte sin Velfærd paa Spil for at hjælpe sin Konge og sit Fædreland, medens han i Virkeligheden gik ud paa at berige sig selv saa meget som muligt paa det offentliges Bekostning.

Det er besynderligt, hvad han har kunnet tillade sig, og at det ikke blev opdaget, kan kun forklares gennem den Indflydelse, han som Rentemester havde paa alle underordnede Skatkammerembedsmænd, og af den Omstændighed, at hans Embedsbrødre, navnlig Henrik Müller, som har revideret adskillige af hans Fordringer, heller ikke var redelige. Alt dette havde vist alligevel ikke friet ham fra at blive opdaget, den Gang han nedlagde sit Embede, hvis han ikke bavde staaet i et saa fortroligt Forhold til Griffenfeld, efter hvis Besked Kammerkollegiet 16. Juni 1673 [2]) fik Ordre til at revidere hans Papirer, for at han kunde faa Kvittering for sin Embedsførelse. Denne har han vel nok faaet — thi Revisionen, som blev foretaget af Henrik Müller og Christian Gers-

---

alt. Kbhvns. Distrikts Ekstrakt-Kvittanceb. A, f. 68 ff. (Kgl. Resol. 18. Aug. 1685 i Deliberat Prot. IX, f. 122 f.)

[1]) Revk.s Dom., 24. April.

[2]) S. T., Nr. 310.

dorf[1]) har neppe ført til noget uheldigt Resultat for ham —, og han blev udnævnt til Gehejmeraad[2]) og Stiftsbefalingsmand over Aarhus Stift, i hvilken Stilling han døde 9. Juli 1675.

Hans Sags Forløb og Beskaffenhed lærer vi væsentlig at kende gennem en Afskrift i Aarh. og Ribe Stifters Kopibog[3]), da der hverken af Revk. eller af den særlige 5 Mands Kommission, som blev nedsat for at føre Sagen til Ende, blev fældet nogen Dom over ham[4]), men Kongen selv paa Grundlag af de Undersøgelser, der var foretagne, bestemte, hvor meget Arvingerne skulde give i Erstatning.

Hans Fordringsregnskaber var først bleven undersøgte af Kommissionen 1676[5]), der afgav en foreløbig Erklæring om deres Beskaffenhed, som stærkt opfordrede til en yderligere Undersøgelse. Denne blev foretaget af Revk. i 1682, og 23. Novbr. gjorde den en Indstilling til Kongen, som i Hovedsagen gik ud paa følgende:

Som sædvanlig havde den sendt Grev Friis's Arvinger de gjorte Antegnelser og modtaget deres Erklæringer. M. F. havde i alt faaet udlagt Jordegods til et Beløb af 52688¼ Rdl. 13 ß foruden Pengeanvisninger, som den ikke direkte gik ind paa at undersøge. Efter nogle mindre Udsættelser oplyser den nøjere det Eksempel paa Svig, som er omtalt tidligere, og udtaler, at han havde udført dette Bedrageri ved sin Indflydelse paa Renteskriverne Thomas Thomassen og Peder Madsen. Ud-

1) Kammerkoll.s Ekstraktprot. 16. Septbr. 1673.
2) c. l. 22. April 1674, jfr. 28. Decbr. 1674 og S. T. 1674, Nr. 475.
3) C, f. 188 ff.
4) Se nedenfor S. 80.
5) S. 19 f.

sættelsen blev opgjort til 6332¾ Rdl. 18 ß, Renten iberegnet. Medens disse Penge med Rette blev frakendte M. F., kan man ikke sige det samme om den følgende Udsættelse, der med Rente udgjorde 5458¼ Rdl. 12 ß og blev gjort paa en Fordring, han havde faaet betalt paa Otto Thott til Næs's Vegne, men den stemte jo overens med Instruksens 2. Punkt.

Hermed ophører Revk.s selvstændige og i Enkelthederne gaaende Undersøgelse, og den nøjes med at erklære, at den igen har revideret sin Forgængers Erklæring af 30. Oktbr. 1677 samt M. F.s Kommissarieregnskaber og andre Fordringer. Tillige omtaler den et Dokument, som ifølge Grevinde Friis's Paastand var bleven indleveret paa Rentekammeret 3. Septbr. 1675 — herpaa havde hun Samuel Bieners og Reder Madsens Attest —, og som hun mente skulde indeholde Oplysninger om hele Grevens Mellemværende med Staten; men dette havde uheldigvis ikke været til at finde[1]). Denne Indstilling var underskrevet af Otto Skeel Christensen, Christopher Sehested, Knud Thott, Povl Nielsen, Erasmus Bartholin og Claus Lyhm.

Det vil ikke lønne sig at gaa nærmere ind paa Kommissionsbetænkningen af 1677, da Udsættelserne i den er usikre og uvisse og kun fik Betydning som Grundlag for den endelige Erklæring om M. F.s Forhold, som forelaa 14. Febr. 1683[2]).

Denne er som tidligere omtalt ikke af Revk., men af en særlig Kommission, bestaaende af Otto Skeel Chri-

---

[1]) Maaske har det kun omhandlet Kontributionerne af hans Jordegods; thi 23. Oktbr. 1675 fik Grevinde Friis Kvittering for disse for Tiden 1673—75. (Kvittansbogen.)

[2]) Aarh. og Ribe St.s Kopib. C., f. 191 ff.

stensen, Peter Brandt, Bolle Christensen Luxdorf, Niels Benzon og Jørgen Elers. Disse 5 Mænd havde 16. Decbr. 1682 faaet Befaling til at undersøge de af M. F.s Forretninger siden 1657, som havde noget at gøre med Regnskaber og Kongens Indtægter, og som ikke var gennemgaaede i Revk.; tillige skulde de se, om de kunde finde noget, der tydede paa Underslæb, enten i Retning af at han i Lensbrevene havde indført jura patronatus, som han ikke havde faaet tilskødet, eller at han imod Matriklen og de gamle Jordebøger havde ladet indføre Bøndergods og Tiender under sine Hovedgaardes Jordtilliggende og derved tilegnet sig Hoved- og Sædegaardsfrihed paa det. Heraf fremgaar tydeligt, at man paa Forhaand havde en klar og rigtig Forestilling om, hvor man skulde søge M. F.s Forseelser, idet Undersøgelsen viste, at den omtalte Formodning var rigtig.

Den første Del af Undersøgelsen turde Kommissionen foreløbig slet ikke give sig af med, da den vilde tage lang Tid, dels fordi M. F.s Kommissarieregnskaber[1]) var bortkomne, dels fordi man tillige maatte efterse alle deres Regnskaber, som havde haft noget at gøre med Indtægterne under Søetaten, som M. F. havde styret som Rentemester. Derfor gik den straks over til at undersøge M. F.s „Malversation“ med Matriklen og de kgl. Ejendomme og fandt, at især de Jordebøger, som brugtes til Jævnføring ved Skatternes Opgørelse, var „meget urene“ ved Grevens Gods, idet hele Linier var udslettede, nogle Ord udraderede, andre overstregede og atter skrevne

---

[1]) De gik fra Slutningen af 1658—16. Juni 1660, i hvilken Tid han som Kommissær havde forestaaet Oppebørselen i Aarhus Stift. Mærkeligt nok erklærer Revk., at den har revideret disse Regnskaber.

anderledes; nogle Steder var hele Linier tilsatte, eller der var skrevet „fyndige og korte“ Ord i Randen eller nederst paa Siderne; dette var ikke gjort med den Renteskrivers Haand, som havde affattet Jordebogen, men med 2 af M. F.s Tjeneres Hænder, Enevold Nielsen, som siden blev Borgemester i Thisted, og Jørgen Thomsen, der havde været M. F.s Haandskriver, men nu var død. Dog kunde man ogsaa se, at andre af Grevens Tjenere eller andre, hvis Haandskrifter lignede den Renteskrivers, som havde lavet Jordebogen, havde været benyttede ved Tilføjelserne.

Bedragerierne var skete paa følgende Maade: Hvor der var tilføjet „grj“ (ɔ: Gæsteri) eller „Gadehuse“, hørte alle Skatterne op, fra den Tid det var gjort; heraf fandtes under Grev- og Friherskabet (Friisenborg og Friisenvold) 658 Td. 3 Skp. 2$^1/_{15}$ Alb. Htk. Hvor der var tilsat „under N. Takst eller N. Hovedgaard“, afgik alle Skatterne fra 1. Novbr. 1670 til den Tid, da Grev- og Friherskaberne blev indrettede, nemlig i Begyndelsen af 1672; dette gjaldt 441 Td. 5 Skp. 2 Alb. Htk. Hvor der var skrevet til „under jus patronatus til N. Gaard“ eller deslige, gjorde M. F. Fordring paa Ejendomsretten til Kirkens Korn- og Kvægtiende, til Kirke-Gaarde, -Jorder og -Skove, og med det samme holdt han dem fri for Skatter, da han jo derved fik dem regnet under Hovedgaardens Takst. Af den Slags fandtes 528 Td. 2 Skp. 1 Fdk. Htk. Kirketiende og 66 Td. 5 Skp. 3 Fdk. 2 Alb. Kirkejorder, som havde været skattefri i samme Tidsrum som sidstnævnte Sort.

Saafremt han ingen Adkomst havde til saadanne jura patronatus, som kun fandtes opførte i de af ham selv indgivne Jordebøger over Lenet — og Kommissionen kunde ikke finde noget om, at de enten var afhændede

til ham eller til andre, som igen kunde have tilskødet ham dem —, udgjorde de 928 Td. 2 Skp. 2 Fdk. Htk. foruden Kongetiende til et Beløb af 25 Td. 5 Skp. 1 Fdk. Derimod fandtes der Bevis paa, at der var skænket ham Kongetiender til Indlemmelse i hans Grevskab til et Beløb af 23870 Rdl. 80 ß.

Denne Tilsnigelse af Jordegods angik ikke andet af M. F.s Ejendom end Grevskabet Friisenborg og Friherskabet Friisenvold, hvoraf største Delen laa i Dronningborg Amt, i hvis Jordebog af 1665 der navnlig var rettet med Enevold Nielsens Haand. Denne havde Kommissionen indstævnet for sig, og han havde ogsaa tilstaaet, men undskyldt sig med, at han havde handlet efter M. F.s Ordre. For at være sikker paa, at det var rigtigt, havde Kommissionen sammenlignet Jordebogen af 1665 med den af 1662, som fandtes i Grevens Bo efter hans Død. I denne fandtes ogsaa Forfalskninger, og særlig var der tilskrevet hele Linier af Haandskriveren Jørgen Thomsen. Tillige havde Kommissionen skaffet sig Oplysninger gennem en Udskrift af Amtstuejordebogen, der stemte saa godt overens med Jordebogen af 1665, at man af den kunde se det rigtige, hvor Tal, Ord eller Linier var udraderede eller forvanskede. Hverken Udskriften eller Matriklen af 1662 havde noget om det store Tilliggende af jura patronatus og Bøndergods, som var tilføjet i Jordebogen af 1665.

Det viste sig tillige, at en Del af det Jordegods, som M. F. havde faaet udlagt 1661, og som var beregnet af Renteskriver Samuel Biener, var angivet for ringe i Forhold til Matriklen af 1665 og Amstuejordebogen, men siden havde S. B. rettet i Matriklen af 1665, saa at den var kommen til at stemme med hans Skødeberegning.

Alligevel var der en Del af Godset under Grev- og Friherskabet, som gav for lidt i Skat i Forhold til det Hartkorn, som det var beregnet til, da Kongen havde overdraget ham det. Desuden manglede der Bevis for, at Jordegods, som var afstaaet til M. F. eller til andre, der igen havde overdraget det til ham, skulde gælde for Sædegaarde, saaledes Enslevgaard, eller at det maatte lægges ind under Sædegaarde, hvorved især det Krongods, han havde faaet afstaaet af andre, var bleven nedsat til halv Skat. Foruden alt dette og andre Misligheder havde det vist sig, at der ikke var indkommet noget Regnskab fra Grevens Gods siden 1. Juli 1675[1]), skønt Rentekammeret ofte havde stillet Fordring derom under Trussel om de grevelige Forrettigheders Ophævelse.

Da man ikke med Sikkerhed kunde vide, hvorledes det forholdt sig, anbefalede Kommissionen Kongen at lade Arvingerne indgive en fuldstændig Jordebog paa alt Grevens Gods med alle tilhørende Bevisligheder, for at den kunde sammenligne det med Amtsjordebøgerne, hvorefter den haabede at kunne give Kongen en „fornøjelig Relation“, ikke blot om Grev- og Friherskabet, men om alt Grevens Gods. Med denne Erklæring fulgte et løseligt Overslag over, hvor meget Kommissionen foreløbig mente, M. F.s Arvinger burde betale Kongen tilbage[2]).

Grevskabet Friisenborgs og Friherskabet Friisenvolds Bøndergods var ved Forfalskning af Jordebøgerne bleven formindsket med 658 Td. 3 Skp. 2 1/15 Alb. Htk., hvoraf Afgifterne fra 1662—83 beregnedes til 25422 Rdl. 3 ℔

[1]) Se S. 74, Noten.
[2]) c. l., f. 196 ff.

3 ß; 441 Td. 5 Skp. 2 Alb. Htk. Bøndergods var med Urette bleven lagt under Hovedgaardene under Grev- og Friherskabet, hvoraf Afgifterne fra 1670—83 udgjorde 11186 Rdl. 3 ₰ 2 ß; under samme Hovedgaarde var urigtigt bleven lagt jura patronatus til et Beløb af 528 Td. 2 Skp. 1 Fdk. Htk., hvis Skatter i ovennævnte Tidsrum udgjorde 1166 Rdl. 3 ₰ 11 ß; paa samme Maade var det gaaet med 66 Td. 5 Skp. 3 Fdk. 2 Alb. Kirkejorder, hvoraf Afgifterne løb op til 1927 Rdl. 2 ₰ 3 ß. M. F. havde i alt ved Forfalskning af Jordebogen tilegnet sig jura patronatus og Kirkejorder til en Værdi af 23207 Rdl. 4 ₰ 14 ß, naar hver Td. Htk. regnedes til 25 Rdl., og endelig havde han tilegnet sig Kongetienden af Hammel og Røgen Sogne, som var 1285 Rdl. 5 ₰ 10 ß værd, naar hver Td. sattes til 50 Rdl. I det hele havde han fravendt Kongen 64196 Rdl. 4 ₰ 12 ß.

Denne Sum angik kun Grev- og Friherskabet, og der var ingen Rente beregnet af den. Ikke heller havde man taget Hensyn til de ekstraordinære Skatter, som Familie- og Folkeskatten, eller til Krigsskatter, som Kop-, Kvæg- og Ildstedskatten. Blev alt dette taget med, vilde Summen vist løbe op til mere end det dobbelte.

Som Bilag til Erklæringen fulgte tillige et Referat af det Forhør, der var bleven holdt over Borgemester Enevold Nielsen 21. Decbr. 1682. Denne Mand havde oprindelig været M. F.s Lakaj og fra 1669 hans Haandskriver og var bleven benyttet ved Forfalskningen af Jordebogen. Foruden ham havde M. F. fornemmelig betjent sig af Jørgen Thomsen og Kammertjeneren Laurits Brach samt af en vis Poul Jensen, der skrev for ham; alle disse Mænds Haandskrift kendte Enevold Nielsen. Han tilstod, at M. F. baade i Rentekammeret

og i sit Hjem havde givet ham Jordebøgerne at skrive i; men hvilke huskede han ikke. Dog da man viste ham Matriklerne over Dronningborg og Mariager Amter, vedgik han, at han havde foretaget de fleste af Rettelserne i disse, hvorimod han ikke kunde give sikker Besked om et Par Stykker, som ikke var af ham. Om Rettelserne i Silkeborg og Stjernholm Amters Jordebøger kunde han intet sikkert oplyse, hvorimod han sagde om en af Rettelserne i Skanderborg Amts Jordebog, at den var gjort af Greven selv. Hvad han havde gjort, havde han foretaget efter M. F.s Ordre, og havde ikke vidst, i hvilken Hensigt det skete.

Efter denne Erklæring kunde vi have ventet, at Kongen havde ladet anstille yderligere Undersøgelser i M. F.s Regnskaber, men det skete maaske ikke, da der intet findes derom. Dog synes det at fremgaa af et Bønskrift[1]) fra M. F.s Enke, at Kommissionen stadig har arbejdet, og at der var bleven fældet en Dom over Greven paa c. 110000 Rdl., idet hun, som hun siger, atter[2]) anmoder om, at den Kommission, der var nedsat til at undersøge hendes Mands Forhold, maatte ophæves, og den Erstatning, han var bleven ikendt, efterlades, mod at hun afstod følgende til Kongen:

Friherskabet Friisenvold[3]), som hun værdsatte til 50000 Rdl., den Gaard, hun boede paa, sat til 10000 Rdl., Frydenlund, beregnet til 2000 Rdl., hendes Laan

¹) 7. Juni 1683 ved Skøde til Kongen af 28. Decbr. 1683.

²) Hun maa altsaa tidligere have bedt om det samme, men den Ansøgning findes vist ikke.

³) I Steden for vilde hun hellere, at det fornødne Hartkorn skulde tages af Grevskabet, og at der af Friisenvold og det tiloversblevne af Grevskabet skulde oprettes et nyt Grevskab Friisenborg, men uden Omkostninger.

til Kongen under den skaanske Krig, 4494 Rdl., hendes Indskud i det ostindiske Kompagni, 3360 Rdl., det samme i det vestindiske Kompagni, 2090 Rdl., hendes Arvepart efter hendes Moder i en kgl. Obligation, 515 Rdl., 490 5/8 Td. Htk. i Tiender til en Værdi af 24536 Rdl. samt Jordegods i Ning Herred og Provstekorn i Hads Herred, tilsammen 2995 Rdl., hvilket alt løb op til 100000 Rdl. Dog bad hun om, at Kongen vilde give noget for Bygningerne paa Hovedgaardene og for Sæden, og at han vilde give hende Afslag, for at hun kunde faa Raad til at lade sin Søn rejse udenlands.

Paa dette Andragende faldt Kongens Resolution 25. Juni 1683, men der var ikke Tale om noget Afslag; tværtimod udtalte han, at det tilbudte neppe var 80000 Rdl. værd; dog vilde han lade Naade gaa for Ret og tage imod det til den Pris, naar han for de manglende 20000 Rdl. fik en Obligation i Boller Hovedgaard med Tilliggende, og dersom hun kunde skaffe ham Rigsmarskal v. Körbitz's Gaard med Boldhuset samt den Gaard, Staldmester Harstal boede i, for 16000 Rdl., skulde det blive afdraget i de 20000. Med Friherskabet skulde følge de jura patronatus, som var indførte i den af M. F. indleverede Jordebog over det.

Naar hun gjorde disse Afstaaelser, havde hun ment, at Kongen vilde lade hende beholde Grevskabet uforandret efter Oprettelsesbrevet; men herpaa blev der svaret, at af det, som var opgivet forkert og til Skade for Kongen, skulde gives Skat fra 1. Juli 1683, til det kunde blive rettet ved den nye Matrikel, der var under Arbejde. I øvrigt maatte Grevskabet blive uforandret, for saa vidt det Jordegods angik, som var udlagt til Forbedring af Sædegaardenes Marker, hvorimod en Hoved-

gaard, som uden Tilladelse var bleven oprettet af 7—8 øde Gaarde i Nørring By, ikke maatte faa Sædegaardsfrihed, ligesom det blev nægtet, at Sejet By maatte forblive under Boller. Til sidst blev der lovet hende Generalkvittering, naar hun havde gjort Fyldest for de 100000 Rdl. paa den forlangte Maade; i modsat Fald skulde Sagen staa aaben [1]).

Af disse skarpe Fordringer ser vi, at Kongen var bleven vred og ingenlunde var hende naadig, hvad der heller ingen Grund var til; hun maatte være glad over, at der ikke blev foretaget en mere indgaaende Undersøgelse af hendes Mands Forhold som Generalkommissær i Aarhus Stift under Krigen [2]) eller af hans Optræden i Skaane, hvor han sammen med Jens Juel og Jørgen Reetz forestod Forhandlingerne med Svenskerne om det Gods, der skulde gives som Vederlag for Bornholm [3]). Hun fandt det da ogsaa raadeligst at underkaste sig Resolutionen, men dristede sig alligevel til at bede Kongen om at nedsætte de 20000 Rdl. til 5 eller 8000, da hun ikke kunde skaffe Rigsmarskalindens Huse; tillige anmodede hun om at maatte beholde indeværende Aars Indtægt af det Gods, der skulde afstaas, samt de ostindiske og vestindiske Indskud, „da de dog agtes for intet“ [4]). Herpaa resolverede Kongen 15. Aug., at hun skulde udstede den forlangte Obligation med Underpant i Boller, og den

---

1) Resolut. Prot. V, f. 228 ff.

2) For denne Virksomhed, der varede fra Decbr. 1658—16. Aug. 1660, modtog han i Omkostninger og Fortæring 6002¾ Rdl. 8 ß. Se et Fordringsregister af 26. Aug. 1661; Kvittering af 29. Septbr. (Aktst. vedr. d. bornh. Æquivalent og Ekspedit. Prot. IV, f. 23 f.).

3) c. l. II, f. 24 ff.

4) 25. Juli 1683. Resolut. Prot. V, f. 231. Jfr. Deliberat. Prot. VI a, f. 91 f.

skulde betales i 3 Aar med Rente fra sidste 11. Juni[1]), hvorimod hun maatte beholde Indskudene i Handelsselskaberne — som vel altsaa intet var værd! —, i øvrigt havde hun at forholde sig efter Resolutionen af 23. Juni.

Medens der forhandledes om den Erstatning, Mogens Friis's Arvinger skulde yde, faldt der Dom[2]) over den københavnske Købmand Albrecht Itzen, hvis Arvinger skulde tilbagebetale 5812½ Rdl. 11 ß, idet der paa hans Regnskaber blev udsat 3694 Rdl. 1 Ort 21 ß — fornemmelig Fordringer, som han havde faaet erstattet paa andres Vegne — som med Rente løb op til nævnte Sum. Hele dette Beløb blev dog efterladt Arvingerne 19. April 1684[3]), da man vel havde en Fornemmelse af, at Dommen ikke var fuldt ud retfærdig[4]).

Den 29. Maj 1684 faldt en Række Revisionsdomme, hvoraf dog ingen var af synderlig Betydning.

Christian Fischer, kgl. Vinskænk i Glückstadt, blev dømt til at erstatte Kongen 334 Rdl. 2 Ort, da han havde beregnet sig 200 Rdl. i Fragt paa et Parti Vin, uden at det var bevilget ham. Det var kun en ringe Udsættelse i Forhold til de c. 50000 Rdl., han havde faaet udlagt Jordegods for.

Den afdøde Landfoged paa Færøerne, Søren Pedersen, skulde betale 962½ Rdl. tilbage paa Grund af en Fordring paa en andens Vegne, og Arvingerne efter Peter Reetz til Tygestrup dømtes til at erstatte Kongen 3431 Rdl. 12 ß.

---

[1]) Hun havde nemlig ogsaa søgt om Rentefrihed.
[2]) 15. Juni 1683. Revk.s Dom.
[3]) Resolut. Prot. VII, f. 36.
[4]) Samtidig blev 3 andre af Kreditorerne dømte, nemlig kgl. Laborant Niels Jensen Holst og de to københavnske Handelsmænd Steffen Rode og Strange Trøner. Disses Arvinger fik alle de idømte Summer eftergivne, hvad der var smukt handlet af Kongen, da Udsættelserne var uretfærdige, selv om de kunde forsvares ifølge Instruksen (c. l., f. 35 f., April 1684).

Begge Parter blev benaadede[1]), Søren Pedersens Arvinger rigtignok kun mod at afstaa 1518 Rdl. 34 ß, Kongen skyldte dem, medens Reetz's Enke Anna Ramel slap helt fri, uagtet største Delen af Summen hidrørte fra en Dobbeltbetaling, og der altsaa paa en eller anden Maade forelaa et Bedrageri.

Diderik Schult til Findstrup, som skulde erstatte Kongen 2994 Rdl. 9 ß, fik, endnu før Dommen faldt, Halvdelen eftergivet og siden Resten[2]). Den idømte Erstatning gjaldt Gods, udlagt for fremmede Fordringer, hvoraf den ene var urigtig, da Kongen slet ikke skyldte den Mand noget, fra hvem Fordringen hidrørte.

Henrik Würger og hans Søn Joakim W. af Lübeck dømtes til at betale Kongen 7524½ Rdl. 1 ß. Udsættelserne paa deres Regnskaber var paa een nær[3]) af almindelig Art og ikke videre kompromitterende for dem. J. W. klagede da ogsaa over Afgørelsen og paastod, at han kunde gendrive de enkelte Poster. Det kan ikke nægtes, at der var noget i det, han fremførte til sit Forsvar, hvilket Kammerkollegiet indrømmede og indstillede ham til Kongens Naade. 17. Juli 1688 blev han helt fritaget for at betale[4]).

Foruden disse, som alle blev domfældte, frikendtes 29. Maj Henning Meyercrone og hans Søster Otilia Meyer paa deres Fader Hofapoteker Samuel Meyers Vegne[5]).

Endnu s. A. 25. Oktbr. dømtes Arvingerne efter Otto Krag til Voldbjerg til at betale 1249 Rdl. 16 ß, der hidrørte fra en Sum, han var bleven Kongen skyldig paa et Skøde. Hvor meget hans Enke Anna Rosenkrantz

[1]) Kopib. over kgl. Resolut. i Aalb. og Vib. St.s Kont. A, f. 93 f. og Deliberat. Prot. X, f. 218 ff.

[2]) 15. April 1684; 27. Febr. 1686, Resolutionen paaskreven Revd., jfr. Resolut. Prot. VIII, f. 300.

[3]) Omtalt S. 33 Noten.

[4]) Revk.s Dom. Kammeret fremhævede selvfølgelig i sin Erklæring, at Revk. var hævet over dets Censur.

[5]) Orig. Domme ved Christian v. d. Maases Skøde til Kongen af 22. Novbr. 1720.

kom til at betale af dette Beløb, kan neppe siges, men 2. Maj 1685 fik hun Lov til at afdrage det, hendes Mand havde til gode paa hans Gage[1]).

Den sidste, Kommissionen havde under Behandling, hvorom noget foreligger, var forhenværende Lagmand i Frederikstad Christen Jensen, paa hvis Regnskaber der 16. Maj 1685 udsattes 1097 Rdl. 5 ß. Kommissionen fældede ikke nogen Dom over ham, da Sagen var tvivlsom, men henstillede Afgørelsen til Kongen[2]).

Da vi intet yderligere hører om denne Mand, er han vel gaaet fri tillige med alle de øvrige, hvis Revision paa denne Tid var færdig, men hvorom der intet foreligger.

Samme Dag har vi nemlig en Indstilling til Kongen[3]), hvori Kommissionen udtalte, at den efter Ordre havde revideret og erklæret sig om følgende Personers Regnskaber: 1) Selis Marselis, 2) Anders Olufsen, 3) Claus Rasch, 4) Claus Christensen, 5) Berns (af Tegnebøgerne), 6) Claus Andersen og Interessenter, 7) Borgemester Peder Pedersen og Carl Rosenmeyer, 8) Christen Jensen, 9) Christine, sal. Laurids Madsens, 10) Søren Pedersen og Hans Nielsen, 11) Johan og Christopher Dideriksen, 12) Jens Jensen Vissing, 13) Jens Madsen, 14) Ludvig Lorenz, 15) Matthias Hass, 16) Morten Mikkelsen [Haardrup] og Konsorter, 17) Niels Aagesen, 18) Niels Olufsen, 19) Samuel Meyers Arvinger, 20) Diderik Schult, 21) Præsident Hans Nansen, 22) Dr. Hans Svane. „Resterer, som endnu for Tidens Korthed og Parternes udeblivende

---

[1]) Hun havde neppe megen Glæde af denne Indrømmelse, da det hed i Kammerets Erklæring, at O. K. ikke syntes at have noget til gode paa sin Løn (Resolut. Prot. VIII, f. 32 ff.).

[2]) Revk.s Dom.

[3]) Se S. 49 f.

Erklæringer ej har kunnet sluttes, alligevel de er mesten reviderede, og ere disse: 1) Grev Christopher Parsberg, 2) Aksel Sehested, 3) Hans Hansen, 4) Hans Meulengracht". Indstillingen er underskrevet af Jørgen Skeel Christensen, Christopher Sehested, Knud Thott, Povl Nielsen, Erasmus Bartholin og Claus Lyhm[1]). Her er altsaa Jørgen Skeel kommen i Steden for Otto Skeel, og af Kommissionens Medlemmer mangler i øvrigt Herman Meier og Villum Lange, som begge var døde.

Indstillingen var affattet ifølge en kgl. Befaling af 5. Maj, om at Revk. skulde føre sit Arbejde til Ende inden Kongens forestaaende Rejse til Norge. Om dette Arbejde erfarer vi af selve Erklæringens Indledning, at Kongen „for nogen Tid siden" havde leveret Kommissionen en Fortegnelse over adskillige Personer, der havde faaet udlagt Jordegods paa deres Fordringer, med Ordre om, at de først skulde revideres.

Desværre findes vist hverken denne Fortegnelse eller Ordren af 5. Maj, og det er kun lidt, der kan oplyses om de i Indstillingen nævnte Personers Skæbne, saa vidt den vedrører Revisionen[2]).

Da Kommissionen i sin Indstilling siger, at den er færdig med de fleste af dem, der stod paa Fortegnelsen, og ogsaa nævner dem, den ikke har faaet besørget, maa

---

[1]) Indlæg til S. T. 1685, Nr. 194.

[2]) En Rentekammerforestilling i Anledning af Poul Klingenbergs Generalkvittering fortæller os, at Kammerkoll. Aftenen før Kongens Afrejse havde set Kommissionens Betænkning over Poster paa Berns's Arvingers Regnskaber med Udsættelser til et Beløb af 6496 Rdl. 39 ß. Af denne Sum blev Klingenberg fri for at betale sin Andel. (Deliberat. Prot. IX, f. 122 f. $\frac{6}{18}$ Aug. 1685.)

vi antage, at vi her har alle de Personer, Kongens Fortegnelse lød paa.

Om disse Personers Regnskaber ved vi af Paategning paa dem, at de har været behandlede i Revk., og om 3 af dem, A. B. Berns's Arvinger, Samuel Meyers Arvinger og Diderik Schult, at de allerede var dømte, saa at denne sidste Revision delvis maa have angaaet andre Regnskaber end den foregaaende, eller Sagen er bleven taget op igen, hvad der dog ingen Grund er til at tro[1]).

Kort efter at den første Revisionsdom var falden, begyndte Regeringen at tænke paa Godsinddragningen, og allerede 11. Decbr. 1680[2]) udgik der Befaling til Stiftamtmand Winterfeld om sammen med Jørgen Skeel og Claus Rasch under Bistand af Landkommissær Erik Sehested at gøre Udlæg i Jens Lassens fyenske Gods for 133965 Rdl. 1 Ort 26 ß; 23. Decbr.[3]) fik en anden Kommission Ordre til at udlægge af hans jydske Gods for Resten af Domssummen, 29062 Rdl. 3 Ort 3 ß.

Endnu i Decbr. kom en Skrivelse fra Erik Sehested til Rentekammeret med Forespørgsel om forskellige For-

---

[1]) For en enkelt af disse Personers Vedkommende kunde der være Tvivl om, hvem han var, da her kun nævnes deres Navne, som er ret almindelige. Saaledes er Christen Jensen neppe Lagmanden fra Frederikstad, men en Slagter C. J., hvis Regnskaber allerede var behandlede i Revk. 28. Septbr. 1682. Søren Pedersen og Hans Nielsen er Landfoged S. P., der allerede var dømt 1684, og Raadmand H. N. af Aalborg, som senere blev Assessor i Kammerkoll. Om de øvrige kan der ikke være nogen Tvivl.

[2]) Ekspedit. Prot. IV, f. 65 f.

[3]) c. l., f. 71.

hold vedrørende Udlægget, da man savnede faste Regler at gaa frem efter. I Rentekammerets Svar[1]) herpaa findes allerede et Par af de vigtigste Punkter i det Udlægsreglement, som udkom 10. Septbr. 1681. Af særlig Betydning er Svaret paa Forespørgselens Punkt 18, som giver Regler for Udlægget ved Sædegaardene og i den enkelte By. Herefter skulde der til Arbejdets (ɔ: Hovarbejdets) Fornødenhed først tages det, der laa nærmest ved Sædegaardene, og det skulde tages samlet, hvor man var begyndt i en By, Gods med Bønder paa for 50 Rdl. Td. Htk., og uden Bønder for 25 Rdl.; siden skulde man tage det, som var bedst og havde den største Herlighed, uden Hensyn til om det laa langt borte fra Gaardene, da Kongen ikke var bange for at faa Strøgods, naar blot det var godt, eftersom det kunde bruges til Ryttergods.

I øvrigt var det en Hovedregel ved Inddragningen, at man tog det Gods, som havde den mindste Skyld[2]), for saa vidt da dette lod sig gøre, hvad der ikke altid var Tilfældet[3]).

Sagen var, at man var bange for J. L.s Klager, da han altid forstod at fremstille sin Sag i det bedste Lys, og der indløb vist adskillige saadanne fra ham. I en af 13. Jan. 1681[4]) skildrer han, hvorledes Udlægskommissærerne for frem med at udføre Revd.: De var begyndte i Julen, 3 Dage før Helligtrekonger, hvilket aldrig før var hørt, og var i hans Fraværelse faldne ind paa Dalum, hvor de havde sat Bygningerne til den ringe Sum af 500 Rdl., skønt han havde bygget meget fra nyt

---

[1]) Kammerkoll.s Ekspedit. Prot. I, Nr. 138.
[2]) c. l. 28. Decbr. 1680, Punkt 5; Nr. 133 og 134.
[3]) c. l. Nr. 120, 11. Jan. 1681.
[4]) Revk. Dom.

og istandsat det øvrige, saa det havde kostet ham nogle Tusinde. Dernæst havde de taget St. Knuds Kloster, Provstigaarden og Hindsgavl og ikke anslaaet Bygningerne til noget, skønt han havde købt Klosteret af Hannibal Sehested og repareret samtlige Bygninger. Nu var han husvild, da de havde taget alle hans Hovedgaarde. Fremdeles klagede han over, at de havde taget det bedste Gods, baade nær ved Hovedgaardene og langt borte fra dem, og kun efterladt ham det sletteste, ja, de havde ikke en Gang skaanet det, der var pantsat! Dertil kom, at de forbød de Bønder, som kunde betale, at svare noget til ham, hvad han mente var imod Lovene og neppe kunde være med Kongens Billigelse; men var det Kongens Vilje, at Udlægget skulde ske saaledes, at Bygningerne toges for intet, og Bønderne ikke maatte betale, hvad de skyldte — „som jeg mig ingenlunde kan indbilde“ —, saa underkastede han sig, men bad Kongen befale Udlægskommissærerne at gaa noget mildere frem, at han kunde nyde nogen Ret og faa, hvad han selv havde betalt for Godset.

Af det, vi allerede har hørt om Fremgangsmaaden ved Inddragningen, ved vi, at det i alt væsentligt gik saadan til, som J. L. skildrer det, men ogsaa, at det saaledes var i Overensstemmelse med Kongens Vilje, hvilket fremtraadte særlig skarpt i en Skrivelse til Udlægskommissionen paa Fyen[1]), der gik ud paa, at man ikke alene ikke vilde tage Hensyn til J. L.s Klager, men han truedes oven i Købet med Generalfiskalen, hvis han ikke holdt inde. Herefter maatte J. L. tie stille, da han paa

[1]) Kammerkoll.s Ekspedit. Prot. I, Nr. 135.

Grund af sine vitterlige Bedragerier ogsaa maatte finde sig i Afgørelser, hvor der maaske skete ham Uret.

I samme Skrivelse fik Kommissionen Ordre til at inddrage alt paa samme Maade, som det var bleven udlagt til J. L. 1664, og for Resten følge den Instruks[1]), som var bleven sendt tillige med alle de til Udlægningen nødvendige Jordebøger og Papirer; samtidig var det bleven befalet den straks at tage det inddragne Gods i Besiddelse og med hver Post underrette Rentekammeret om, hvorledes Sagen skred frem. Da Kommissionen havde klaget over, at de tilsendte Jordebøger ikke var tilstrækkelige, fordi J. L. i Tidens Løb havde bortsolgt en Del af det Krongods, han havde faaet udlagt, blev der svaret den[2]), at den skulde følge de Jordebøger, den havde faaet, og altsaa ogsaa inddrage det, der var solgt eller pantsat.

Den Omstændighed, at en Del af Godset var gaaet over paa andre Hænder, og at flere Fordringshavere ofte havde faaet Vederlag paa eet og samme Skøde, voldte et ikke ringe Besvær ved Inddragningen.

Allerede 10. Jan. 1681 indløb en Ansøgning fra Oversekretær Erik Krags Enke Vibeke Rosenkrantz[3]) om, at hun enten maatte beholde 110 Td. Htk., som hun havde i Pant for et Laan, hendes Mand havde ydet J. L., eller Udlægskommissionen maatte udvise hende Vederlag i andet af J. L.s Jordegods. Lignende Ansøgninger maa være indkomne fra andre[4]), som J. L. havde afhændet

[1]) c. l., Nr. 133, 28. Decbr. 1680.

[2]) c. l., Nr. 135.

[3]) Pakken, Udlægsforretninger ifølge Revk.s Domme.

[4]) 10. Marts 1681 forhandledes f. Eks. et Bønskrift fra Ole Bork om hans Pant i noget af J. L s Gods. Kammerkoll.s Ekstrakt-prot. V, f. 56.

Gods til ved Salg, Pantsætning eller Mageskifte, eller som havde faaet Vederlag for Fordringer paa Kongen paa hans Skøde, og alt dette bevirkede, at den første Godsinddragning, som var færdig allerede 4. Marts 1681 [1]), maatte gøres om igen.

Paa Fyen var der ifølge Kommissionens Beretning bleven inddraget af J. L.s Gods for 133990 Rdl. 3 ℔ 11 ß, altsaa lidt mere end den havde faaet Ordre til. Omtrent paa samme Tid maa den jydske Udlægskommission være bleven færdig. Vi har ikke dens Beretning, men ved andensteds fra, at Amtsskriverne i Aalborg, Silkeborg og Lundenæs Amter 7. Maj fik Befaling til at overtage J. L.s inddragne Jordegods [2]).

Denne Kommission søgte at plukke J. L. saa meget som muligt, idet den udlagde efter Matriklen i Steden for efter den Beregning, der var sendt den af Rentekammeret. Da han klagede herover, blev der svaret ham, at man indrømmede, at det var imod Kongens Resolution [3]); men havde han lidt noget Tab, var det hans egen Skyld, da netop hans Indberetning var lagt til Grund for Matriklen, og han havde altsaa angivet sit Gods for lavt for at komme til at betale mindre i Skat [4]). Alligevel bestemte Kongen, at de 33 Td. Htk., han paa denne Maade havde mistet, skulde godtgøres ham i det fyenske Udlæg og i Kongens andre Fordringer paa ham.

J. L. var nemlig, da det trak ud med det endelige Udlæg, begyndt at ansøge igen, og navnlig var der en

---

[1]) Udlægsforretn.

[2]) Kopib. for Aalb. og Vib. St., A, f. 60 f. og for Aarh. og Ribe, A, f. 130.

[3]) c. l. Nr. 135.

[4]) Orig. kgl. Resolution 25. Juni 1683. Jfr. Deliberat. Prot. VIa, f. 74 ff.

Sag, som laa ham paa Hjerte, da han i den aabenbart havde lidt Uret. Den angik Apoteker Christopher Herfurt, som havde laant Christian IV.s ældste Søn en Sum Penge til Udsmykning af Nykøbing Slot, og for denne Sum havde H. efter Kongens Ønske, for at man kunde undgaa de mange kgl. Skøder, faaet udlagt Jordegods paa J. L.s Skøde af 27. Juli 1664; 25. Marts 1666 havde J. L. saa skødet 325 Td. Htk. af dette til H., der atter den 11. Juni havde overdraget det til Erik Krag, som skulde have det overleveret af J. L. tillige med Indtægten af det siden 1. Maj 1664. Nu var nævnte Sum, der med Rente udgjorde c. 29000 Rdl., bleven underkendt af Revk., og der var bleven inddraget for den dels af H.s Gods og dels af J. L.s, da H.s kun kunde dække c. 6000 Rdl. Herover klagede J. L. 2. Novbr. 1681[1]) og udtalte sit Haab om, at Kongen vilde eftergive H.s Arvinger denne Sum, da han ingen Udsigt havde til at kunne faa sit Tilgodehavende ind hos dem; samtidig beklagede han sig over, at der baade hos ham og hos Hans Villumsens Arvinger var inddraget Gods, som de havde solgt eller pantsat, skønt de havde Jordegods nok selv tilbage at udlægge af. Kort Tid efter kom der et Bønskrift til Kongen[2]) fra H.s Arvinger, hvori de søgte Beskyttelse mod J. L., der vilde søge Erstatning hos dem.

Herpaa synes der ikke at være svaret noget straks fra Regeringens Side, men 13. Marts 1683[3]) nedsattes der en Kommission til at forlige eller dømme imellem J. L. og dem, der havde haft Fordringer indførte paa

---

[1]) Mem. til P. Brandt i Pakken, Udlægsforretn. ifølge Revk.s Dom.
[2]) 10. Decbr. 1681. c. l.
[3]) S. T., Nr. 99. Jfr. Nr. 122 og 171.

hans Afregninger, nemlig H.s Arvinger og Arent von der Kuhlas Enke Anna Vind.

Hvorledes det er gaaet hermed, vides ikke, men 8. Maj 1684[1]) blev H.s Arvinger fritagne for alle de Krav, Erik Krags Enke og Arvinger samt J. L. og hans Arvinger kunde have til dem i Anledning af det inddragne Jordegods, og Kongen vilde lade udlægge andet Jordegods i Erstatning til disse[2]).

Kort efter det endelige Udlæg 16. Juni 1683 var der atter indkommen en stor Klage fra J. L. over nogle Skatter, man krævede ham for, og over, at han intet havde faaet i Erstatning for Restancerne paa det inddragne Gods og for de Forbedringer, han havde gjort paa det. Herpaa resolverede Kongen, at de resterende Skatter maatte gaa lige op mod Restancerne[3]). Denne Afgørelse maatte han finde sig i, skønt Skatterne kun udgjorde c. 481 Rdl., medens han selv opgav Restancerne til over 20000 Rdl. J. L. slap altsaa for en Del af den idømte Erstatning, men alligevel mistede han Jordegods til en Værdi af c. 130000 Rdl.

Dette Tab kunde han aldrig glemme, og endnu 1694 klagede han bitterlig derover: Hans Sædegaarde Egens Kloster ved Aalborg og Grubbesholm paa Fyen var blevne for smaa „efterdi Revisionen mig næsten 2 Td. Guld af mit bedste Jordegods borttog, med hvad Føje

---

[1]) Kopi af aabent Brev i Afregninger II, 50.

[2]) Angaaende de andre kgl. Kreditorer, som havde faaet Jordegods udlagt gennem J. L., lovede Kongen at fritage ham for deres Tiltale og at udlægge andet Jordegods til dem. (Orig. kgl. Resolut. i Rtk. 10. Septbr. 1687; som Indlæg en Ansøgning fra J. L. af 16. Juni. Jfr. Kopier af Memorialer eksped. ved Paaskr. u. Kg.s egen Haand. 1691. 15. Decbr.)

[3]) Orig. Resolut. i Rtk. 25. Juni 1683.

eller Ret ved Gud bedst, foruden den Uret, som Kommissarierne, som Dommen skulde eksekvere, mere end de derefter og den dennem medgivne Instruks var beføjet til, og til denne Dag beholdt" [1]). Uagtet den snørklede Udtryksmaade er Meningen tydelig nok og viser, hvor stærkt han følte sig forurettet.

Kun 8 Dage efter at Inddragningen af Jens Lassens Gods var begyndt, udgik der Befaling om Udlæg af Hans Villumsens Jordegods [2]), der laa spredt baade i Sjælland, Fyen og Jylland, men Hovedmassen i Fyen. Hans Arvinger gav sig straks til at indgive Andragender til Regeringen, og der indkom i Løbet af Decbr. Maaned 1680 ikke mindre end 6 forskellige Bøn- og Klageskrifter fra dem [3]), hvori der stadig tales om Kommissionens haarde og umilde Dom, men i øvrigt ikke findes nye Oplysninger ud over det, vi kender fra den første Klage fra Septbr. Maaned [4]). Derimod giver de os Indtryk af de saare vanskelige Tider, det har været, eftersom H. V. uagtet saa stor Fortjeneste paa Statens Bekostning ikke kunde efterlade sine Arvinger større Velstand.

Alle disse Skrivelser og navnlig Mules og Landorfs Indflydelse gjorde dog til sidst Indtryk paa Kongen og hans Omgivelser. De blev nemlig ustandselig ved at klage, og af en Skrivelse til Stöcken af 15. Jan. ser vi, at de gennem ham og Storkansleren havde faaet Haab om et gunstigt Udfald af deres Sag. Det samme fremgaar af et Bønskrift til Kongen fra Dagen efter, hvori

---

[1]) Ansøgning til Kongen 20. Septcr. 1694. Personalia i R. A. under Jens Lassen.

[2]) Ekspedit. Prot. IV, f. 72 ff.

[3]) Revk.s Dom.

[4]) S. 66 f.

de søgte om Indstillelse af Dommens Udførelse. Dette opnaaede de dog ikke, og det befalede Udlæg førtes til Ende baade i Sjælland, Fyen og Jylland[1]).

Kort Tid efter, den 9. April, løb Arvingerne Storm for at faa Sagen bragt til Ende, idet de samtidig sendte et Brev og en Memorial til Stöcken[2]) og en Ansøgning til Kongen, hvori de fremsatte Ønske om, at de, som havde købt Jordegods af dem — det var c. 517 Td. Htk. —, maatte beholde det, og at de selv maatte forblive i Besiddelse af det, de havde tilbage, c. 800 Td. Htk., eller Kongen vilde betale det med Godtgørelse af Forbedringer og Restancer; desuden ønskede de Fritagelse for alle deres Morbroders Kreditorers Krav. Et saadant Forlangende kan synes os underligt, da de jo havde overtaget Gælden med Arven, men var ikke ualmindeligt i de Tider, da man kunde faa alt af Kongens Naade. Endelig bad de om Tilladelse til at søge Erstatning hos dem, som ifølge deres Morbroders Regnskaber havde faaet Proviant udleveret, som Revisionen ikke havde anerkendt. Som Bevæggrund fremhævede de[3]), hvorledes det var med Kongens Tilladelse[4]), at deres Morbroder havde disponeret over sit Gods, og hvorledes det var bleven befalet 2 Kommissærer[5]) at formaa hans Kreditorer til at tage Jordegods i Betaling, og først da de ikke vilde, havde Arvingerne overtaget det og betalt Fordringshaverne med rede Penge; men dette havde de

[1]) Pakken, Udlægsforretn. og Ekstrakt Prot. V, f. 62, 6.
[2]) Orig. Breve og Memoralier til Stöcken.
[3]) I en udateret og uunderskreven Memorial til Kongen.
[4]) Brev af 25. Septbr. 1670.
[5]) Brev af 31. Marts 1672.

kun gjort i Tillid til Kongens Ord, da de med Lethed kunde være gaaede fra Arv og Gæld.

Endnu en Skrivelse indsendte de til Stöcken, men saa hjalp det ogsaa, og den 16. April kom Kongens Benaadningsbrev[1]), der fuldstændig fritog Arvingerne for alt Ansvar og er mærkeligt som Eksempel paa, hvad en enevældig Konge kunde tillade sig, og viser os, med hvilken Lethed man satte sig ud over alle almindelige Retsregler, og hvor hensynsløst uretfærdigt man behandlede Folk for at vise Retfærdighed mod dem, man yndede, og redde Penge for Staten. Dette mærkelige Aktstykke lyder i Hovedsagen saaledes:

H. V.s Arvinger skal „ej udi nogen Rettergang konsidereres anderledes, end som de Arv og Gæld efter hannem haver fragaaet, og ikke aleneste være fri og forskaanet for alle hans Kreditorers Krav og Tiltale, saavel deres, til hvilke han selv Gods i levende Live afhændet og bortskødet haver, som de, der paa Skifte efter hannem Jordegods i Betaling er bleven udlagt, mens endog, for hvis Jordegods de selv Tid efter anden siden deres Morbroders Død kan have afhændet, i lige Maade fri være, og ej forpligtet dennem, som samme Jordegods tilforhandlet haver, i nogen Maade dertil at svare"; og desuden, hvis det skulde vise sig, at Arvingerne endnu enten inden- eller udenlands hæftede for noget af deres Morbroders Gæld, maatte de være fritagne herfor.

Arvingerne slap altsaa for Kreditorernes Tiltale, men mistede det Jordegods, der var inddraget af det, de selv havde i Behold, hvorimod Staten beholdt alt sit. Kreditorerne derimod mistede alt deres. En mærkeligere Afgørelse skal man vist lede efter! Mente Staten virkelig, hvad der var rimeligt, at Arvingerne havde lidt Uret,

---

[1]) Revk.s Dom.

saa skulde man dog tro, at de uskyldige Kreditorer led mindst lige saa stor Uret, og den burde selv have baaret Tabet; men i Stedet for fordelte den det paa 2 Parter, som begge var lige uskyldige i H. V.s Forseelser.

Alt dette og den Omstændighed, at 117 Td. 1 Skp. 2 Fdk. 2 Alb. Htk. af det Jordegods, der var bleven inddraget, var afhændet til andre, samt den nye Landmaaling bevirkede, at Udlægsforretningen ligesom ved Jens Lassens Gods maatte gøres om igen, og den endelige Beretning om Udlægskommissionens Arbejde blev først udfærdiget i Maj 1683[1]). Imidlertid indkom der Ansøgninger til Kongen fra adskillige, som havde haft Vederlaget for deres Fordringer indført paa H. V.s Skøde, og som nu havde mistet det[2]).

Da Rentekammeret henviste enkelte af dem til at søge Vederlag hos Arvingerne, maatte disse gøre det opmærksomt paa, at de var bleven fritagne for at yde Erstatning[3]).

Hvor højt yndede H. V.s Arvinger var, ser vi af, at Kongen udstedte en Obligation til dem paa 20000 Rdl. som Vederlag for det Tab, de havde lidt ved at over-

---

[1]) Udlægsforretninger.

[2]) Af disse fik Marie Pedersdatter, Enke efter Georg Hassenreffer, Fr. v. Vittinghof samt Landkommissær Jesper Hjorts Børn Lov til at beholde det, de havde faaet af H. V., medens Kongen vilde søge Erstatning i det af hans Gods, som endnu var i Behold (Udlægsforretninger; orig. Resolut. i Rtk. 28. Oktbr. 1681). Peter Reetz's Enke Anna Ramel, som havde købt Sædder Kongetiende af Sognepræsten i Herfølge, der i 1673 havde erhvervet den af H. V., blev henvist til at søge Erstatning hos Sælgeren ifølge Instruksens 9. Punkt (Resolut. Prot. V, f. 167 f., 11. Juli 1682).

[3]) 6. Jan. 1685 Skrivelse fra Mule og Landorf i Anledning af en saadan Sag, som var gaaet til Højesteret, der selvfølgelig havde frikendt Arvingerne. (Udlægsforretn.)

tage Arven; og dette Beløb, hvoraf de i 1686 kun havde faaet udbetalt ¼, fik de virkelig fuldt Vederlag for ved Skødet af 19. Marts 1687; ved hvilken Lejlighed de ogsaa fik Erstatning for deres øvrige Fordringer paa Kongen og Fritagelse for Tiltale fra Henrik Bjelke og Jesper Hjorts Børn [1]). Paa Grund af alle disse Forhold er det derfor højt regnet, naar vi anslaar Kongens Indtægt af H. V.s Godsudlæg til c. 68000 Rdl.

Medens man ved de første Udlæg af Jens Lassens og Hans Villumsens Gods var gaaet frem efter Regler, som Rentekammeret hver Gang fastsatte med Hensyn til de særlige Forhold, der knyttede sig til det Jordegods, som skulde inddrages, og hvortil der under Udlægget blev føjet nye Bestemmelser, eftersom de gjordes nødvendige ifølge Landkommissærernes Indberetninger, udkom der i Septbr. 1681 almindelige Bestemmelser om, hvorledes Inddragningen i det hele taget skulde foregaa.

Disse, der i alt væsentligt følger de Hovedgrundsætninger, som var udtalte i Kammerets Svar af 28. Decbr. 1680 til Landkommissær Erik Sehested angaaende Udlægget af Jens Lassens Gods [2]), kender vi gennem en Koncept af 11. Septbr. 1681 [3]) og det originale Reskript

[1]) Kopib. over kgl. Resolut. i fyenske Kont., A., f. 106 og Bilag ved Skødekoncept 19. Marts 1687. Henrik Bjelke havde 14. Oktbr. 1682 faaet Bevilling paa at maatte faa 2½ Td. Htk. tilbage, som var bleven inddragne sammen med H. V.s Gods (Sj. Kontors Prot. I (627) f. 266). Jesper Hjorts Børn, se Noten S. 98.

[2]) Se ovenfor S. 88 f.

[3]) Konc. til Mem. ang. nogle Poster at iagttage ved Jordegods's Udlæggelse efter Revk.s Dom. Kancelliekspedit. v. K. Schöller. Jfr. Sjæll. Prot. 1 (627), f. 107 f. og Prot. over de fra Kancell. t. Rtk. udg. kgl. Ordrer I, f. 13 f.

til Kammeret paa Grundlag heraf, men dateret 10. Septbr., og de lyder i Hovedsagen saaledes:

1, Sæde- eller Ladegaarde med deres Bygninger samt Birke- og Patronatsrettigheder skulde udlægges til samme Pris, som Kongen havde afhændet dem for.

Her var altsaa ikke Tale om nogen Erstatning for Nybygninger eller større Reparationer, hvilket gav Anledning til megen Klage fra dem, som Revk.s Undersøgelser gik ud over; men der blev som Regel intet Hensyn taget til dem, da Regeringen mente, at vedkommende havde faaet saadanne Udgifter fuldt ud vederlagte i den Tid, de med Urette havde siddet inde med Godset.

2. Bøndergodset skulde udlægges paa samme Maade, som det var afhændet af Kongen, dog saaledes, at det øde toges for halv Pris.

Heller ikke her er der taget noget Hensyn til Forbedring, men derimod til Forringelse, for at Kongen ikke skulde lige noget Tab.

3. Var noget af Godset ved Mageskifte kommen tilbage til Kongen, skulde der gøres Udlæg i det, som var afstaaet i Stedet for.

4. Var noget af det blevet indlemmet i Grev- eller Friherskaber, skulde man saa vidt muligt undgaa at udlægge af det. Denne Regel var ikke bleven overholdt ved de første Udlæg, og det var een af Aarsagerne til, at de delvis maatte gøres om igen.

5. Havde nogen bortmageskiftet noget af Godset, skulde der inddrages af det, som de havde faaet i Stedet, saafremt det i alle Henseender var lige saa godt.

6. Ellers maatte der ikke tages Hensyn til, hvem der havde noget af det udlagte Gods i Besiddelse, men

de, der mistede det, havde Lov til at søge Erstatning hos Afhænderen. Dette Punkt var i fuldeste Overensstemmelse med Instruksens 9. Artikel.

7. Naar man var begyndt at udlægge i en By, skulde man tage det øde med det besatte, saa længe det strakte til, og efter den Takst, som var nævnt i Punkt 2. Restancerne skulde følge Godset, for at dets Ydeevne kunde opretholdes. Det var paa dette Punkt, at Jens Lassen beklagede sig, idet han fandt det urimeligt, at Bønderne ikke maatte betale ham hans Tilgodehavende, naar de kunde.

Disse Regler var Grundlaget for al Godsinddragning i den følgende Tid.

Dagen før de udkom, fik Jørgen Skeel Due og Borgemester Christian Mortensen Lælius samt Landkommissær Jens Visberg Ordre til at udlægge for 60000 Rdl. af Joakim Irgens's Gods i Thy[1]). Foruden de sædvanlige Udlægsjordebøger og den almindelige Udlægsinstruks sendtes der Landkommissæren en særlig Paamindelse om at udlægge af det Gods, som ikke var for højt skyldsat, men havde særlig Herlighed, og om især at tage sig i Agt for de store Byer, hvor en Del kunde være øde, hvilket viser, at man var bange for det Gods, der havde lidt af Sandflugt, hvoraf der fandtes meget her.

Imidlertid indgav Irgens's Enke Cornelia Bicker en Ansøgning til Kongen[2]), hvori hun fremhævede, at det vilde føre til hendes Ødelæggelse, om Vestervigs Hovedgaards Bygning, hvorpaa der var kostet saa meget, skulde udlægges for det, den var afhændet for af Kongen,

---

[1]) Ekspedit. Prot. IV, f. 98.

[2]) Under 27. Oktbr. 1681 i Kancelliekspedit. v. K. Schöller. Jfr. Aalb. og Vib. St.s Kopib. A, f. 113 f.

og hun bad derfor om, at hun maatte beholde den og Vestervig Sogn. Dette fik hun ogsaa Lov til, og der skulde saa kun inddrages i Thy for 41853 Rdl.; det manglende skulde tages i Nordlandene, hvor Irgens ellers havde faaet Vederlag for sine Fordringer, og der skulde inddrages for i alt 52206 Rdl. 9 ß[1]).

Udlægget i Thy blev færdigt 6. Febr. 1682[2]), men rigtignok under store Vanskeligheder, da der ikke var besat Gods nok, hvorfor Kommissionen fik Befaling til at inddrage af det øde, men kun til halv Pris efter Instruksen[3]). Der blev saa inddraget for 40946 Rdl. 2 ℔ 7 ß.

Med Udlægget i Nordlandene havde det lange Udsigter; men omsider blev der truffet endelig Bestemmelse om, hvorledes det i Enkelthederne skulde gaa for sig, og Indtægten af det blev beregnet til 52309 Rdl.[4]) Over dette Udlæg er der vist ikke bevaret nogen Beskrivelse, men vi lærer det til Dels at kende gennem Fru Bickers Klager. 6. April 1685 indgik hun saaledes til Kongen med en Ansøgning, hvori hun paastod, at hun var uskyldig dømt, og at hun let havde kunnet bevise det, om hun maatte have nydt sin Ret efter Landsloven.

Denne Paastand var neppe sand; thi hun havde faaet adskillige Udsættelser for at kunne skaffe de fornødne Beviser paa sin Uskyldighed, men havde intet kunnet fremføre. Ogsaa paa anden Maade havde Kongen været velvillig imod hende; da hun intet havde at leve af, havde han endog bevilget hende, at en Obligation

---

[1]) 5. Novbr. 1681. Deliberat. Prot. IV, f. 185 f. Jfr. Kammerkoll.s Ekspedit. Prot. I, Nr. 170.
[2]) Udlægsforretn.
[3]) 6. Decbr. 1681. Aalb. og Vib. St.s Kopib. A, f. 127 f.
[4]) Resolut. Prot. VII. f. 89 ff.

paa 5197 Rdl. 3 Ort 20 ß maatte udbetales hende, hvad der var en sjælden Naade i de pengeknappe Tider, og han havde tillige foræret hende 300 Rdl. i Rejsepenge, for at hun kunde drage til Holland, hvor hendes Mands Papirer formentlig skulde findes[1]).

Herefter gik hun over til at opstille en Række Klagepunkter af følgende Natur: Udlægskommissionen i Nordlandene havde handlet ubilligt imod hende ved at fratage hende alle de sikre Indtægter; skønt hendes Mand havde faaet Nordlandene udlagt for 100000 Rdl., var hun bleven dømt til at svare til 140000; den jydske Kommission havde frataget hende alt det bedste Gods, saa at hun kun havde det øde tilbage; derfor bad hun om Eftergivelse af Skatterestancerne og om 20 Aars Skattefrihed; tillige gjorde hun Fordring paa Restancerne af det inddragne Gods, som hun opgjorde til c. 18000 Rdl. Til Slut anmodede hun om at faa hele Udlægget revideret af en Kommission, om Rejseunderstøttelse for sine 2 Sønner og for sig selv[2]).

I sin Erklæring af 16. Maj s. A. indrømmede Rentekammeret, at Udlægskommissionen i Nordlandene var gaaet hende for nær, og at der fandtes en kgl. Resolution af 19. Decbr. 1664, hvorefter Nordlandene blev tilstaaet Irgens for 100000 Rdl.[3]) Ogsaa i Thy havde Udlægskommissionen maaske set for meget paa Kongens Fordel, men at eftergive Skatterestancerne plejede man ikke, uden at der stilledes Sikkerhed for

[1]) 2. Maj 1682. c. l. V, f. 149 ff.

[2]) Sønnerne vilde drage til Ostindien og søge deres Lykke, selv vilde hun til Holland.

[3]) Dette var en senere Begunstigelse, Irgens havde faaet, og det var i Overensstemmelse med Instruksen, naar Revk. var gaaet tilbage til den oprindelige Udlægssum.

de kommende, og at give Skattefrihed maatte fraraades for Følgens Skyld. Hendes Fordring paa Restancerne af det inddragne Gods var ubillig, da Kongen havde bestemt, at de skulde følge Godset for at opretholde dets Skatteevne. I Anledning af hendes Anmodning om Rejseunderstøttelse mindede Kammeret om, at Kongen tidligere havde eftergivet hende 24000 Rdl. i Røraas Kobberværk, hvormed det vel paa en fin Maade vilde sige, at hun havde nydt Naade nok.

Herpaa faldt Kongens Afgørelse 4. Oktbr. s. A.[1]) saaledes, at hun skulde have Vederlag for de 40000 Rdl.; Udlægget skulde forblive saaledes, som det var bleven fastsat 7. Maj 1684, ɔ: hun skulde beholde Tromsø Fogdi. I Thy maatte hun faa alt det Jordegods tilbage, som var inddraget uden for Nørhaa Birk, og skulde have Erstatning i Vestervigs Gods's Skatter for det Beløb, hvormed Indtægten af det inddragne Gods, hun nu fik tilbage, havde overskredet Renten af den Sum, det var sat til, i den Tid, Inddragningen havde fundet Sted. Fremdeles maatte hun af samme Skatter faa godtgjort de Restancer, som var bleven indbetalte ud over den fulde aarlige Afgift, og der blev lovet hende Erstatning for det, hendes Gods var udlagt mindre for, end det plejede at ske. Derimod kunde der ikke være Tale om en Revision af hele Udlægget, og om Rejseunderstøttelsen meldtes intet. Det var forholdsvis store Indrømmelser, der blev gjorte, og de gjorde et stort Skaar i Kongens Indtægt af Revisionsdommen over hende.

Dog maa vi ikke regne de sidst nævnte Indrømmelser

---

[1]) Resolut. Prot. VIII, f. 201 ff. Jfr. Kopib. over kgl. Resolut. i Aalb. og Vib. St.s Kont. A, f. 98 ff.

for mere, end de virkelig er; de tager sig nemlig bedst ud paa Papiret. Den Opgørelse, Resolutionen kundgjorde, skulde laves over Kongens Indtægter af det inddragne Gods, findes vel neppe; men vi kan være sikre paa, at de ikke har naaet Renten af den Sum, det var inddraget for, selv om Udlægskommissærerne var gaaede hende lovlig nær; dertil var Indtægterne af Landbruget alt for ringe. Dette bevirker ogsaa, at Løftet om Restancernes Godtgørelse var hen i Vejret; thi Bønderne havde nok at gøre med deres aarlige Afgifter, end sige, at de skulde kunne udrede Restancer, og hvilken Amtsskriver vilde vel lægge Pres paa Kongens Bønder, for at Fru Bicker kunde faa sine Penge ind! Indrømmelsen om Erstatning for den lave Vurdering af hendes inddragne Gods havde heller ikke meget paa sig, da det jo i høj Grad var en Skønssag, hvad de almindelige Priser var for Gods af den Beskaffenhed.

Medens altsaa disse Indrømmelser kun har lidt at betyde, maatte Staten foruden de 40000 Rdl. endnu give Afkald paa c. 3000 Rdl., saa at dens samlede Udbytte af Inddragningen af Irgens's Gods kun blev c. 50000 Rdl.

Det gik nemlig her som ved Inddragningen af Jens Lassens og Hans Villumsens Gods, at der opstod Strid med dem, som havde faaet Fordringer godtgjorte gennem Irgens.

Allerede 16. Novbr. 1683[1]) blev der nedsat en Kommission til at dømme mellem Fru Bicker og Regimentskvartermester Samuel Christensen, der ved Revk. havde mistet noget Gods, som var blevet udlagt paa Irgens's Skøde, idet Fru Bicker forsømte at fremlægge

[1]) S. T., Nr. 352.

Beviserne. Sagen trak ud i flere Aar, men endte 16. Juni 1686[1]) med, at Kongen gav det omstridte Jordegods tilbage, da han tidligere havde bevilget, at Gods, som var udlagt paa Officerers Afregninger, skulde skaanes for Inddragning[2]). Her var det altsaa Kongen, som gav efter, da det angik militære; men i en anden Sag angaaende 3000 Rdl., som Højesteretsassessor Jens Foss havde til gode hos Fru Bicker paa sine Myndlinges Vegne, og hvorfor han 1678 havde faaet Pant i hendes Jordegods, som nu var bleven inddraget, var han ikke saa gavmild, men nøjedes med at give J. F. Tilladelse til at søge sig anden Sikkerhed hos Fru B., dog ikke i det, som allerede var pantsat[3]). Det kneb nemlig haardt for Fru B., uagtet de Indrømmelser Kongen gjorde hende, og hendes Velstand gik til Grunde ligesom Henrik Müllers[4]).

Samtidig med Inddragningen af Irgens's Gods, blev der gjort Udlæg i Borgemester Hans Jørgensens[5]), og allerede i Oktbr. 1681 indkom de 2 jydske Udlægsforretninger[6]), som tilsammen beløb sig til 2098 Rdl. 3 ℔ 15 ß $5^{1}/_{7}$ ϑ. Dette var ikke saa meget, som man havde ventet sig, og der kom til at mangle Jordegods for c. 800 Rdl., men det blev saa taget paa Fyen, hvor der i alt blev udlagt for 6181 Rdl. 22 ß ifølge Udlægsforret-

---

1) Kopib. over kgl. Resolut. i Aalb. og Vib. St.s Kont. A, f. 146 ff.

2) 14. Aug. s. A. blev der truffen en lignende Afgørelse i Anledning af en Fordring paa 500 Rdl., som Kaptejn Hans Jakob Lüneberg havde overdraget Irgens, men som Revk. havde underkendt (S. T., Nr. 291).

3) 27. Novbr. 1683. S. R., Nr. 301.

4) Se S. T. 1686, Nr. 192.

5) Ekspedit. Prot. IV, f. 99. Jfr. Aarh. og Ribe St.s Kopib. A, f. 153 ff.

6) Udlægsforretn.

ningen af 13. Febr. 1682[1]). H. J. var imidlertid død, og hans Enke, som intet ejede, blev fritaget for at gøre Regnskab for Fredericias Proviant[2]) og fik en Gaard til sit Ophold, saa længe hun levede[3]). Endelig maatte hun søge Kongens Naade[4]) i Anledning af hendes Mands Toldregnskaber for 1674—76, hvorpaa der var bleven udsat c. 270 Rdl., fordi han havde fritaget nogle Fredericiaborgere for Provinstolden og opført Løn til en Tjener, som han efter hendes Forklaring havde maattet holde, „formedelst han fast udi 20 Aar ideligen er bleven brugt udi Kommissioner til e. kgl. M.s Tjeneste paa sin egen Bekostning". Kongen bestemte, at Provinstolden skulde søges hos de paagældende Borgere og Enken være fri for Resten af Fordringen paa Grund af sin Fattigdom[5]). Hendes Erstatning til Kongen kan ialt regnes til c. 8010 Rdl.

Endnu en tredie af Kongens Fordringshavere, Povl Cornelisen, fik sit Gods inddraget paa denne Tid. Der skulde udlægges paa Fyen for 24800 Rdl. og paa Sjælland for 2380 Rdl. Dette sidste Udlæg blev allerede sluttet 30. Septbr. 1681[6]), men det første voldte større Vanskelighed. P. C. havde her oprindelig faaet udlagt 527 Td. Htk. Bondergods og 128 Td. Tiende; men heraf var der intet tilbage, da Kongen 1673 paa Grund af Mangler i hans Regnskaber havde inddraget en Del, og Resten, 478 Td. Htk., var

[1]) c. l.
[2]) Se ovenfor S. 69.
[3]) Kammerkoll.s Ekspedit. Prot. I, Nr. 221 og 218.
[4]) Kopib. over kgl. Resolut. ved Fyens St.s Kont. A, f. 5 f. 3. Febr. 1683.
[5]) Mellem de 270 Rdl. var en Regnefejl fra H. J.s Side til hans egen Fordel paa 45 Rdl.!
[6]) Udlægsforretn.

solgt eller pantsat til forskellige[1]). Inddragningen gik alligevel sin Gang og var færdig 13. Febr. 1682, men man havde kun naaet at faa udlagt for 16497 Rdl. 3 ℔ 4 7/12 ß[2]). Kongens Indtægt af det hele Udlæg udgjorde ikke mere end c. 24378 Rdl., og det endda kun, saafremt vi medregner de 110 Td. Htk., der skulde betales paa Herfurternes Vegne. P. C.s Enke mistede alt, hvad hun ejede, og var saa fattig, at hun søgte om Fritagelse for at betale en Afgift paa 12 Rdl., hvad der ogsaa blev tilstaaet hende, da Kammerkollegiet erklærede, at hun var for uformuende til at betale dem[3]).

Ret karakteristisk for Fremgangsmaaden ved Inddragningen er det, at Holger Vind, som havde mistet 2 Gaarde, hvoraf den ene havde tilhørt Hans Villumsen og den anden P. C., maatte give to andre Gaarde i Bytte for at faa dem tilbage og endda betale 142 Rdl. 8 ß,

---

[1]) Hans Schack havde saaledes faaet 173 Td. 6 Skp., Niels Juel 75 1/2 Td., Gyldenløves Søn 83 Td. 6 Skp. og Fr. v. Vittinghof 73 Td. (Kirketiende). Af disse maatte N. Juel fuldt ud erstatte Kongen det, han havde købt, hvorimod Gyldenløve beholdt sit uden Vederlag (Orig. Rskpt. t. Kammerkoll. 4. Febr. 1682).

[2]) De 173 Td. 6 Skp., Hans Schack havde købt, havde han nemlig bortmageskiftet til Kongen, som igen havde solgt det til Niels Juel, der 1. Novbr. 1681 blev fri for at faa det inddraget. Dermod skulde H. S.s Gods, som han havde faaet ved Mageskiftet, inddrages; men det skete ikke, da det viste sig, at der var endnu en fjerde med i Sagen, nemlig Erik Krag. Afgørelsen trak derfor længe ud, men Enden blev, at Kongen besluttede sig til at holde sig til E. K.s Enke Vibeke Rosenkrantz. Da hun protesterede, afgjordes Sagen til sidst saaledes, at de 173 Td. Htk. maatte gaa lige op mod de 110 Td. Htk., som E. K.s Arvinger havde til gode hos Kongen paa Grund af det Fribrev, der var givet Christopher Herfurts Arvinger. (Se ovenfor S. 94. — S. T. 1684, Nr. 161, 7. Maj, c. l., Nr. 245, Afr. II, 50, Resolut. Prot. VIII, f. 274 f., 6. Febr. 1686.)

[3]) Kopib. over kgl. Resolut. i fyenske Kont. A, f. 89 f., 18. Maj 1686.

da de Gaarde, han gav i Stedet, ikke havde Hartkorn nok; han maatte altsaa købe sine Gaarde 2 Gange, thi om nogen Erstatning hos H. V.s eller P. C.s Arvinger kunde der jo ikke være Tale, efter hvad vi ved[1]).

En af dem, Revisionen ramte værst, var Henrik Müller, da han samtidig med Udlægget blev krævet for store Skatterestancer[2]), og hans øvrige mange Kreditorer faldt over ham[3]). Der skulde inddrages hos ham for 21677 Rdl. 3 Ort 15 ß[4]), men der kom til at mangle Vederlag for 4486 Rdl. 93 ß, hvorfor der saa blev gjort Udlæg i hans Sæd, Kvæg og Løsøre paa Ladegaardene i de Amter, hvor Inddragningen havde fundet Sted[5]). Samtidig gik der Bud til Norge, at man foreløbig ikke maatte give H. M.s Kreditorer Udlæg i hans Gods der, da Kongen havde en stor Sum til gode hos ham, hvorfor der først skulde gøres Rigtighed[6]); nogen Tid efter blev dette paa ny indskærpet, da Kongens Fordring hos ham endnu ikke var fyldestgjort, som der staar, „for hans egen Tergiversations Skyld“. Kreditorerne blev ved at melde sig i Aarene 1683 og 84[7]), men hvordan det gik dem, vedkommer os ikke her. Kongen derimod, hvis Tilgodehavende i alt løb op til 132496 Rdl. 79 ß, fik delvis sit ind igen, idet Skjoldnæsholm med Gods og

---

[1]) Kancelliekspedit. ved K. Schöller. 6. Decbr. 1681. Skødekoncept 3. April 1683.

[2]) Sjæll. Kopib. G., f. 179, 8. Aug. 1682, f. 196, 6. Septbr., 13. Septbr.

[3]) S. T. 1682, Nr. 287, 362, 364, 374, 375.

[4]) Ekspedit. Prot. IV, f. 174 ff., 226 f. Sjæll. Kopib. G., f. 167, 168 f., 201, 204.

[5]) Sjæll. Kopib. G., f. 212 f., 7. Novbr. 1682.

[6]) Kammerkoll. Ekspedit. Prot. I, Nr. 274, 303.

[7]) S. T. 1683, Nr. 6, 7, 35, 92, 155, 288, 306, 371; 1684, Nr. 8, 9, 10, 25.

Bygninger blev inddraget, en Del Gods under Dragsholm, Ellingegaard og Sæbygaard bortsolgt ved Auktion, Sølvbjergværket i Norge taget for 50000 Rdl. — dette mente Kongen, han kunde have konfiskeret[1]) — og endelig en Del Jordegods udlagt i Norge. Alt det, han afstod til Kongen, havde tilsammen en Værdi af 115853 Rdl. 18 ß, og H. M. blev altsaa Kongen 16643 Rdl. 61 ß skyldig, som blev ham eftergivet paa Grund af hans tro Tjeneste og „itzige slette Vilkaar“ [2]).

Med Amtmand Hugo Lützow, som skulde erstatte Kongen 516 Rdl. 3 Ort 3 ß, blev der gjort Afregning 14. Oktbr. 1682, hvor det viste sig, at han havde 4221 Rdl. 86 ß til gode hos Kongen, men skyldte 1591 Rdl. 28 ß — deri indbefattet Erstatningssummen ifølge Revd. —, hvilke Summer paa Grund af hans Godsers slette Tilstand og hans gode Tjeneste fik Lov at gaa lige op[3]). Det kunde synes, som om dette var en daarlig Afgørelse for ham, men det var det dog ikke; thi Regelen var, at hvad man skyldte Staten skulde betales til sidste Hvid, hvorimod det var en stor Gunst, om man overhovedet kunde faa noget Vederlag for sit Tilgodehavende hos den. Her blev der endda vist ham en særlig Naade, da han paa Grund af sine mislige Regnskaber maatte finde sig i en hvilken som helst Afgørelse.

For Generalfiskal Christen Pedersens Vedkommende var Kongen gaaet ind paa at modtage Kollerødgaard for Halvdelen af det, hans Dom lød paa, selv om den ikke

---

[1]) S. T. 1683, Nr. 341.

[2]) Kopi af Opgørelse og Generalkvittering af 14. Maj 1685 (Rtk.s Personalia, Müller). Om H. M. jfr. Fr. Meidell, To Pengematadorer i Danmark i det 17. Aarh. (Museum 1894, II, 73 ff.)

[3]) Sjæll. Kopib. G, f. 230.

skulde kunne dække det hele. Gaarden er rimeligvis bleven inddraget i Slutningen af 1681, da den blev bortforpagtet 15. Maj 1682[1]). Den udgjorde med Tilliggende 74 Td. 3 Skp. 1 Fdk. Htk. og var altsaa c. 3700 Rdl. værd, dersom vi regner 1 Td. Htk. til 50 Rdl.

26. Maj 1683 fik Generalfiskal Jens Clausen Ordre til at søge Oplysning paa Rentekammeret om, hvad A. B. Berns's og G. Marselis's Arvinger havde faaet af Kongen og hans Fader, for at han deri kunde søge Betaling for Revisionsdommene af 22. April 1682 og Admiralitetsdommen af 5. Febr. 1683. Da Rentekammeret gav ham Anvisning paa Godset Hanerau i Holsten, der var bleven afstaaet til A. B. Berns's Arvinger for 100000 Rdl., og Møen, som G. Marselis havde faaet udlagt som Pant for et lignende Beløb[2]), gjorde Poul Klingenberg, der var en af Berns's Arvinger, Indsigelse[3]), idet han paastod, at Hanerau var hans og ikke A. B. Berns's Arvingers, og at man derfor ikke kunde søge Udlæg der. Faa Dage efter tilbød han at købe Kongens Fordringer i Anledning af Salthandelen for 60000 Rdl. Ogsaa Regitze Sophie Vind, Baron Gyldenkrones Enke, der sad inde med Møen, nedlagde Indsigelse mod, at Erstatningen skulde søges hos hende paa alle Marselis's Arvingers Vegne.

Der blev dog ikke taget noget Hensyn til deres Indvendinger, og 26. Juli fik Generalfiskalen Ordre til ufortøvet at skride til Inddragningen. Paa denne Tid maa vel Forhandlingerne med Klingenberg om Postvæsenets

---

[1]) Ekspedit. Prot. IV, f. 216 ff.; jfr. orig. kgl. Rskpt. til Kammerkoll. 15. April 1682.

[2]) Kammerkoll.s Ekspedit. Prot. I, Nr. 296.

[3]) S. T. 1683, Nr. 278. (Som Indlæg her bl. a. Fru Vinds Ansøgning af 2. Juni og P. K.s Tilbud af 14. Juni.)

Afstaaelse være begyndte; thi man opgav foreløbig at søge Erstatning i Hanerau, hvorimod der 27. Novbr. udgik Befaling om at gøre Udlæg i Møen samt i Mariager og Ørum Amter (Berns's Arvingers) for de omtalte Domme, dog paa 40000 Rdl. nær[1]), hvorfor Kongen vilde have Udlæg andensteds, nemlig i Hanerau; eller rettere sagt, disse 40000 Rdl. skulde benyttes som Vederlag for et lignende Beløb, Klingenberg 13. Juli 1678 havde laant Kongen paa den Betingelse, at han, efter at hans Ret til Postvæsenet var ophørt, alligevel maatte beholde det som Vederlag for Renterne, indtil Summen blev betalt[2]). Under Udlægget i Jylland viste det sig, at en Mængde af Bøndergodset var øde og forskyldt, hvorfor Rentekammeret befalede, at der skulde tages af de bedste Tiender, som Frederik III havde afstaaet til A. B. Berns's Arvinger[3]).

For Admiralitetsdommens Vedkommende havde Generalfiskalen faaet Ordre til at inddrage Jordegods for Halvdelen, 92000 Rdl., hos hvert af de 2 Hold Arvinger, hvilket ogsaa skete for G. Marselis's Arvingers Vedkommende, idet hele Møen blev taget for c. 100000 Rdl.

Herved var der foruden for de 92000 Rdl.[4]) bl. a. givet Vederlag for Revisionsdommens Beløb, der saaledes blev betalt paa 2692 Rdl. 27 ß nær, som Kongen eftergav Arvingerne 27. Febr. 1686[5]), hvorefter de fik Generalkvittering 6. Marts s. A.[6]). Da Arvingerne fik 6186

---

[1]) S. T. 1683, Nr. 399; J. T., Nr. 99.

[2]) Jfr. Fr. Olsen, Det danske Postvæsen. Kbh. 1889.

[3]) Aalb. og Vib. St.s Kopib. B, f. 167 ff.

[4]) Nøjagtigere 92112 Rdl. 16 ß samt nogen Rente, 1701 Rdl. 64 ß, ialt 93813 Rdl. 80 ß.

[5]) Deliberat. Prot. X, f. 25 ff., Resolut. Prot. VIII, f. 298.

[6]) Ekspedit. Prot. VI, pag. 54 f.

Rdl. 16 ß til gode hos Kongen, naar der kun regnes med Admiralitetsdommen, kan man skønne, at denne har haft en Indtægt af Revisionsdommen af halvsjette Tusinde Rdl., da der maa regnes med Rente af Beløbet fra Dommens Dato til Udlægsdagen[1]).

Ovre i Jylland blev der paa samme Tid inddraget af Berns's Arvingers Gods for et lignende Beløb; alene for Klingenbergs Vedkommende løb det op til 45861 Rdl. 1 ℔ 12 ß, og da det ikke slog til, toges der for 40000 Rdl. i Hanerau.

Imidlertid forhandledes der med ham om Generalpostmesterembedets Afstaaelse, som fandt Sted 14. Marts 1685, hvorved han bl. a. fik den inddragne Del af Hanerau tilbage[2]). Han naaede ikke alene det, men fik alt sit inddragne Gods i Jylland tilbage, endog med Indtægten af det fra Inddragningsdagen. 22. Aug. 1685 fik han Generalkvittering for sig og sin Søn af samme Navn[3]).

Den Erstatning, A. B. Berns's Arvinger skulde yde ifølge Revisionsdommen, var som ovenfor omtalt[4]) bleven stærkt formindsket, ved at det Beløb[5]), der hidrørte fra Krudtsagen, gik over paa andre; for Klingenbergs Vedkommende udgjorde det, der stod tilbage, 3570 Rdl. 45 ß, og det fik han eftergivet[6]).

---

[1]) Forretningen paa Møen begyndte 18. Jan. og endte 15. Febr. 1684.

[2]) Fr. Olsen, c. l., S. 118 f.

[3]) Eksped. Prot. V, pag. 431.

[4]) S. 72.

[5]) Dette var med Rente 6902 Rdl. 56 ß.

[6]) Rskpt. t. Kammerkoll. af 31. Marts 1685, ved Skødekonc. 16. Maj 1685. — Kammerkoll.s Ekspedit. Prot. II, Nr. 380, 11. April. — c. l. II, Nr. 382, 17. April; Nr. 383. — Resolut. Prot. VIII, f. 68 ff., 12. Maj. — Deliberat. Prot. IX, f. 122, 6. Aug.

Hvad de øvrige Arvinger angik, saa synes Klingenberg at have svaret for dem[1]) undtagen for Berns's Datter Anna von der Wielen, for hvis Vedkommende det 31. Decbr. 1687[2]) bestemtes, at de 2881 Rdl. 2 ℔ 1 ß, som hun med Rente til 1. Aug. s. A. var bleven Kongen skyldig, skulde afskrives paa en kgl. Omslagsobligation 1647, og at hun skulde have Kvittering, som ogsaa fulgte 13. Marts 1688[3]).

Foruden hende var der af de Bernsske Arvinger endnu Joachim Brockdorf tilbage, som var gift med Leonhard Marselis' Datter og derfor kom til at svare til 3/16 af det, de blev dømte til af Kongen, da hans Svigerfader havde været Berns's Kompagnon for en saa stor Andel; men da Regeringen holdt sig til Klingenberg alene, maatte Brockdorf siden (27. April 1686) give ham Vederlag.

Kongens Indtægt af Revisionsdommen kan kun regnes til c. 3000 Rdl., hvorimod den af Saltsagen udgjorde c. 150000 Rdl. for begge Handelshuses Vedkommende.

23. Juni og 15. Aug. 1683 var det bleven fastsat, hvad Grevinde Friis skulde yde Kongen i Erstatning[4]), og 25. Septbr. fik 5 Mands Kommissionen og Kammerkoll. Meddelelse om, at Kongen var kommen overens med hende, saa der kunde gives hende Kvittering, naar hun havde fyldestgjort de stillede Fordringer[5]). Disse opfyldtes endnu inden Aarets Udgang, og 11. Marts 1684

---

1) S. T. 1685, Nr. 395, 5. Decbr., 1686, Nr. 148, 27. April.
2) Resolut. Prot. XII. f. 454 f.
3) Kbh.s Distr.s Kvitt. Prot. A, f. 99 f.
4) Se ovenfor S. 82 f.
5) S. T. 1683, Nr. 334 og 333. Det orig. Rskpt. t. Kammerkoll. ligger ved Skøde til Kongen 28. Decbr. 1683.

fulgte Generalkvitteringen med en Oversigt over Sagens Forløb i dens Hovedpunkter[1]).

Af en Fortegnelse af 24. Marts 1684[2]) ser vi, hvor fuldstændigt Kongens Fordringer blev opfyldte. Han fik herefter følgende:

Friherskabet Friisenvold, Kongetiender, Provstekorn m. m. i Skanderborg, Dronningborg og Silkeborg Amter — der angives, hvilke Kirketiender der hørte under jus patronatus til Friisenvold —, Frydenlund, Pantebrev 28. Decbr. 1683 paa Boller, Grevindens Gaard paa Nytorv i København (Skøde af 14. Jan. 1684), Kongens Obligation (af 26. Maj 1679) paa 4000 Rdl. med Rente fra 1681—83, i alt 4494 Rdl.; endelig blev der paa Kongens Obligation af 29. Marts 1672 (paa 6000 Rdl.) til Grevindens Moder, Marie Lützow, afskrevet de 525 Rdl., som hun havde tilbudt 7. Juni 1683 i sin Ansøgning til Kongen.

Saafremt vi vilde gøre op, hvad Kongen fik i Erstatning i alt — dog undtaget det Gods, som uretmæssig var lagt under Hovedgaardstaksterne for at spare paa Skatterne, men som nu igen maatte skatte som andet Bøndergods — bliver det efter den Værdiangivelse, som Grevinden i sin Ansøgning af 7. Juni havde sat paa det, 116550 Rdl., naar de 20000 Rdl., Boller blev sat i Pant for, regnes med; benytter vi derimod den kgl. Resolutions Værdiangivelse, der vel er nok saa rigtig, bliver det 100000 Rdl., forudsat at Kongen havde regnet hendes Indskud i Handelsselskaberne uden Værd; thi sættes de til deres Paalydende, 7450 Rdl., kom hun kun til at betale 92550 Rdl.

Hvor forbitret Grevinden var over dette store Tab,

[1]) Aarh. og Ribe St.s Kopib. C., f. 218 ff.
[2]) c. l. f. 206 ff.

faar vi et Indtryk af, naar vi hører, at hun i sin Vrede lod baade Paneler og Kakkelovne fjærne fra den Gaard, hun skulde afstaa i København[1]).

I Slutningen af 1684 blev ogsaa Christian Fischers Arvingers Sag afgjort, idet Kongen bevilgede dem, at de 334½ Rdl., som de skyldte ifølge Revisionsdommen, maatte efterlades, mod at de afstod en Fordring, som de havde til gode efter en Afregning af 18. Juni 1673. Denne lød i alt paa 14291 Rdl. 21 ß, hvoraf Arvingernes Part dog kun var 5145 Rdl. 58½ ß, som de nu afstod; dog fik de i samme Køb eftergivet 308¾ Rdl. resterende Skatter paa Silkeborg Ladegaard og fik Ret til at stalde Okser paa Allingegaard og Farregaard, saafremt disse havde 200 Td. Htk. Bøndergods[2]).

Vi har nu, saa vidt vort Kildestof tillod det, fulgt den store Revisionskommission og dens Forløbere fra Begyndelsen til Slutningen, set den første svage Spire komme frem, iagttaget den i dens forskellige Perioder, betragtet dens Vækst, der snart var hurtig, snart langsom, men altid fordrede kunstig Varme og en skærmende Haand, indtil dens kongelige Beskytter blev ked af den og tilintetgjorde den. Frugt satte den vel, men ingen som svarede til Forventningen, eller som kunde sammenlignes med dens Forgænger i Frankrig eller dens sam-

---

[1]) c. l., f. 352 f., 23. Aug. 1684.
[2]) Resolut. Prot. VII, f. 205 ff., 2. Decbr. Jfr. Dronningborg, Silkeborg og Mariager Amters Kontributionsregnskab 1684. Bilag 7.

tidige i Sverige. Thi medens Udbyttet af disse kunde tælles i Millioner, var Resultatet her kun nogle faa Hundrede Tusinde, men dog velkomne under vore smaa Forhold og den Pengeknaphed, der altid herskede.

Den samlede Indtægt af Revisionen udgjorde omtrent 424000 Rdl., hvilket dog kun var c. 2/3 af Revisionsdommenes fulde Sum, der løb op til 652000 Rdl. Den ene Trediedel blev altsaa enten eftergivet eller var ikke til at faa. Kongen eftergav 9 af de domfældte hele Erstatningssummen, og det Beløb, han saaledes mistede, udgjorde c. 70000 Rdl. eller 11 pCt. af den fulde Domssum. De tilbageværende 158000 Rdl., som ikke kom ind, hidrørte ogsaa for en stor Del fra Benaadninger, saa at der ikke kan siges andet, end at Kongen er optraadt med større Mildhed, end man efter de strenge Revisionsregler skulde have ventet. Dette bekræftes yderligere, naar vi tænker paa de mange, for hvis Vedkommende Sagen vel er bleven hævet uden Tale om nogen Erstatning, for ikke at nævne dem, hvis Regnskaber aldrig kom til Undersøgelse.

Revisionen havde dog ikke blot et finansielt Udbytte til Følge, men har vistnok ogsaa haft Indflydelse i moralsk Henseende og sat Folk og Embedsmænd i en gavnlig Skræk. Allerede kort efter dens Begyndelse virkede den helt op i Vendsyssel, hvor Otto Skeel Ottosen pludselig kom i Tanker om, at han skyldte Kongen 600 Rdl. for en Kongetiende, der ved et Uheld ikke var bleven regnet med, da han 12. Septbr. 1678 fik jus patronatus til Tolstrup Sogn[1]). Her rystede den op i en indslumret Samvittighed; andre lærte den at være forsigtige over for kgl.

[1]) S. T. 1680, Nr. 274, 13. Novbr.

Oversigt over Revisi

	Navn.	Dommens Dato.	Dommens Størrelse.
1.	Jens Lassen	1. Oktbr. 1680	163028 Rdl. 16
2.	Hans Villumsen	1. Novbr. —	88531 — 19
3.	Hans Olufsen	2. Maj 1681	471 — 12
4.	Joakim Irgens	13. Juni —	93261 — 9
5.	Hans Jørgensen	- — —	8282 — 30
6.	Poul Cornelisen	- — —	27175 — 21½
7.	Gabriel Gomez	14. Novbr. —	"
8.	de Lima'erne	- — —	45273 — 5
9.	Peter Motzfeld	- — —	1776 — 10
10.	Henrik Müller	- — —	43355 — 78
11.	Christen Pedersen	- — —	14084 — 33
12.	Lucas v. Sprechelsens Enke og Joakim Beckmann	- — —	"
13.	Brødrene v. Uffeln	- — —	"
14.	Hugo Lützow	22. Decbr. —	516 — 75
15.	Hans Friis	24. — —	12274 — 11
16.	Jakob Ejlersen	10. Jan. 1682	"
17.	Henrik Rüse	22. Febr. —	"
18.	A. B. Berns og Leonhard Marselis	22. April —	9105 — 72
19.	Gabriel Marselis	- — —	7808 — 24
20.	Niels Rosenkrantz	24. — —	"
21.	Albrecht Itzen	15. Juni 1683	5812 — 59
22.	Niels Jensen Holst	- — —	2129 — 21
23.	Steffen Rode	- — —	2691 — 22
24.	Strange Trøner	- — —	310 — 34
25.	Christian Fischer	29. Maj 1648	334 — 48
26.	Søren Pedersen	- — —	962 — 60
27.	Peter Reetz	- — —	3431 — 12
28.	Diderik Schult	- — —	2994 — 9
29.	Henrik og Joakim Würger	- — —	7524 — 49
30.	Henning Meyercrone	- — —	"
31.	Otilia Meyer	- — —	"
32.	Otto Krag	25. Oktbr. —	1249 — 16
33.	Christen Jensen	16. Maj 1685	"
34.	Mogens Friis	1682-83	c. 110000 —
			652282 Rdl. 73

ommissionens Domme.

Kongens Indtægt.	Anmærkninger.
c. 130000 Rdl.	
c. 68000 —	
471 — 12 ß	
c. 50000 —	
c. 8010 —	
c. 24378 — [1])	[1]) Om P. C.s Udlæg, som egentlig kun udgjorde c. 18878 Rdl., se S. 108.
"	
c. 1940 —	
"	
c. 21678 —	
c. 3700 —	
"	
"	
516 — 75 - [2])	[2]) H. L. kom paa en vis Maade til at afstaa en større Sum, end han var idømt, se S. 110.
3338 — 50 - [3])	[3]) Hvorvidt H. F. har betalt, kan ikke afgøres.
"	
" [4])	[4]) Der findes ingen Dom over H. R., men en Erklæring til Kongen.
c. 2881 —	
c. 5550 —	
"	
"	
"	
"	
"	
334 — 48 -	
1518 — 34 - [5])	[5]) Se S. 85.
"	
"	
"	
"	
"	
1249 — 16 -	
" [6])	[6]) Der findes ingen Dom over C. J., men en Erklæring til Kongen.
c. 100000 — [7])	[7]) M. F. burde egentlig ikke medtages her, da hans Sag tillige blev behandlet af en særlig Kommission.
423565 Rdl. 43 ß	

Naadesbevisninger. I sin Ansøgning af 19. Maj 1683 om Generalkvittering siger den berømte Niels Juel:

„Saasom h. M. har været saa naadig og givet mig en Del Gods for mine Priser i forleden Fejde paa Taasinge, hvoriblandt jeg har fornøjet og indløst Hr. Admiral Bjelke, saa vel som adskillige andre deres Anparter, eftersom paa de Tider ved Kommissariatet ikke var Penge i Forraad og derfor tillige med Gods blev anvist, h. M. vilde være saa naadig, eftersom jeg fornemmer adskillige Desputer ved Revision-Kammeret med andre i lige Tilfælde forefalder, at jeg maat nyde e. M.s Brev for slige Tilfælde at være forsikret, at i Fald mig noget menneskeligt maatte tilkomme, min Hustru og Børn ikke i saa Maader skulde lide nogen Fortræd, for hvis mig formedelst tro Tjeneste af h. M. er forundt[1]).

Admiralen er ikke nogen stor Stilist, men Meningen er tydelig nok; han vilde sikre sig imod, at det Gods, han havde erhvervet, siden skulde blive inddraget ifølge en eller anden Revisionsdom, hvad han jo kendte af Erfaringen fra Poul Cornelisens Sag[2])".

Dette er imidlertid fra en Tid, da Kommissionen sad midt i sit Arbejde; men ogsaa Aar efter dens Ophævelse satte den Spor: 23. Juli 1687[3]) fik Niels Benzon Bevilling paa at maatte beholde Vilsted By og Mølle i Himmerland uden Revision, idet han nemlig havde købt den af Hans Hansens og Abel Cathrines Arvinger[4]).

---

[1]) Kancelliekspedit. v. K. Schöller 1680—83.
[2]) Se ovenfor S. 108, Note 1.
[3]) J. R., Nr. 85.
[4]) Se ovenfor S. 23.

Smaastykker.

1.

Nogle Bemærkninger om Bogstavrimets sidste og Enderimets første Tider.

Af Johannes Steenstrup.

De i det Følgende fremsatte Bemærkninger ere egentlig en Fortsættelse af nogle Iagttagelser, som jeg tidligere har meddelt her i Tidsskriftet til Belysning af Bogstavrimets sidste Tider i Danmark. Særlig ere de imidlertid foranledigede ved Dr. Karl Mortensens „Studier over ældre dansk Versbygning“. Jeg kan ganske slutte mig til de varmt anerkendende Udtalelser om denne Bog, som have lydt fra mange og kyndige Sider. Imidlertid har jeg undret mig over, at Forfatteren saa at sige helt har skudt Undersøgelsen om Rimets Fremtræden i Danmarks latinske Kilder til Side. Vi trænge jo til ved alle Midler at faa hin Brydningstid belyst, da det gamle Stavrimvers kæmpede med de nye Enderim og den dertil knyttede Rhytme, som omsider helt gik af med Sejren. Da nu Kilder med dansk Røst saa at sige fuldstændig mangle, var det jo værd at prøve, om man ikke bag det latinske Sprog kunde lytte sig til, hvilken Rhytme og hvilket Tonefald man havde Øre for paa hine Tider. Jeg skal i det følgende fremsætte et Par Iagttagelser, nærmest for at friste andre til Studier i den Henseende.

Som Indledning skal jeg minde om, naar Rimverset først træder frem hos vore nærmeste Frænder. Paa tysk Omraade er man — efter den almindelige Opfattelse — til-

bøjelig til at datere den nye Digtform fra en enkelt Mand, nemlig Munken Otfried, der o. 870 forfattede sin Evangeliebog i rimede Verslinier med fire betonede Stavelser. Man kan mærke, hvordan Otfried kæmper med den nye Form; de ældste Dele af hans Værk bære tydelige Spor af den gamle Stavrim-Teknik. Hans Forbillede har det latinske Hymnevers været, hans Strofe skal svare til Hymnens og maa passe til dens Melodi, hvorfor han blandt de mange Variationer indenfor den alliterende Digtning tager, hvad der passer til Hymnemelodien. Omtrent samtidig med Otfrieds Værk er den bekendte Ludwigslied om Kong Ludvigs Sejr over Normannerne (881), den har helt igennem Enderim, om end enkelte Eftervirkninger fra Stavrimet kunne spores. Kun faa Aartier senere forsvandt Stavrimet helt af den tyske Poesi. Derfor have ogsaa flere Forfattere ment, at i Virkeligheden har Rimverset været gængs i den verdslige Folkepoesi en god Stund før Otfrieds Tid, og at han i den har haft sit væsentligste Forbillede; hans Formaal var netop at fortrænge de verdslige Viser med sin gudelige Digtning[1]).

I England gik Omskiftningen mere langsomt for sig; Kampen mellem nyt og gammelt stod paa i Aarhundreder, og først ved Tiden 1200 kan Rimverset siges at være trængt igennem, medens dog i de nordlige Dele af England stadig en vis Forkærlighed for Bogstavrimet holdt sig[2]). Den angelsachsiske Krønike giver egentlig en illustrerende Belysning af Udviklingen og Brydningen. Endnu saa sent som ved Aaret 1065 har Krøniken en Strofe om Kong Edvards Død, der er skrevet i strænge Bogstavrim og uden nogetsomhelst Enderim, men dog var allerede et Aarhundrede tidligere Alliterationen ved at gaa i Forfald. I Krønikens Vers om Kong Edgar 959 og om hans Død 975 have Stavrimene saaledes en

[1]) Se om disse Spørgsmaal A. Heusler, Zur Geschichte der altdeutschen Verskunst 31 ff., 55. J. Schipper, Altenglische Metrik 35 f. H. Paul, Grundriss der germanischen Philologie II. 1. 190, 217 ff., 910 ff., 997 ff. Fr. Kauffmann, Deutsche Metrik, § 33.

[2]) Schipper l. c. 35 ff., Paul, Grundriss II. 1. 892, 994 ff.

uregelmæssig Karakter, og enkelte Enderim ere indblandede derimellem. Ved Aaret 1036 giver Krøniken en Meddelelse om Kongesønnen Alfreds Død i en mærkelig Stilform; den kan hverken kaldes Vers eller Prosa, men delvis er den rythmisk, og Stavrim forekomme, mest dog Enderim, saaledes:

sume hi man bende,
sume hi man blende,
sume hamelode,
sume hættode;
ne wearð dreorlicre dæd gedon
om þison earde,
syþþan Dene comon,
and her frið namon.

Denne Art rythmisk Prosa træffes igen i andre Skrifter, særlig skal her Opmærksomheden henledes paa de Prædikener og bibelske Digtninge, som Abbed Ælfric skrev paa Kong Æthelreds Tid (o. 1000). Efter at de først vare opfattede som ren Prosa og trykte som Prosatekst, lærte man at se, at de vare byggede over den ældre Stavrimpoesis Langlinie med en vis fri Bevægelighed i Rythmen, hvorfor de senere ere udgivne i Digtform. Vil man opfatte Teksten som Prosa, har denne i alt Fald gennemgaaende en rythmisk, allitererende Form[1]). I hvilken Grad Rythmen faldt Ælfric naturlig, vil man faa Syn for ved at se, hvordan de latinske Bibelsteder i hans angelsachsiske Tekst faa rythmisk Form, og hvorledes hans latinske Fortaler eller Dedikationer afgjort ogsaa have en rythmisk Bølgegang.

En Del andre Skrifter fra Ælfrics Tid og senere Tider have en tilsvarende Form og opfattes nu som Digtning, efter tidligere at være blevne udgivne som Prosa.

Disse Overgangsformer og denne Lyst til at blande ubunden Stil og Rythme mener jeg nu, at man kan spore ogsaa i gamle Kilder fra Danmark, om end disse ere latinske[2]).

---

[1]) Om de mange forskellige Opfattelser af, hvordan denne Stilart rettest skal betegnes, se Holthaus i Anglia, Anzeiger VI. 104 ff.

[2]) Om vore ældste latinske Vers henvises iøvrigt til C. Paludan-

Det ældste latinske Vers fra Danmark er vel Indskriften om Kong Knud den Helliges Segl, hvor vi træffe Heksametre med Enstavelsesrim indenfor hver Verslinie, saaledes som de da vare almindelige i Evropa (consonerende Vers):

> Presenti regem signo cognosce Cnutonem,
> hic *na*tum regis Magni sub *no*mine cernis.

Indskriften fra St. Knuds Skrin i Odense fra 1101 bringer for første Gang lejlighedsvis i sine Heksametre Tostavelsesrimet (tutus—Kanutus), det er med andre Ord et egentlig leoninsk Vers. Jeg skal dog her især gøre opmærksom paa, at denne Indskrift tillige stærkt anvender Bogstavrim, hvad der har en mere national Oprindelse, saaledes Slutningen:

> atque *pe*tens *po*tum telorum *per*tulit ictum,
> *lan*cea nec ne *la*tus, ut Christi, perforat ejus,
> *e*jus et *an*te *sa*cram *sang*vis *sa*cer *ef*fluit *ar*am,
> spiritibusque *sac*ris moriens *so*ciatur in astris.

Vi Danske modtog paa denne Tid den største kulturelle Paavirkning fra England, mindst to af de ældste danske historiske Værker ere skrevne af Englændere (Ælnoth, Roger af Ely), det vilde da ikke være underligt, om vi i Danmark vilde kunne træffe Lighedspunkter med den engelske Stilform.

Ælnoth har i sit Skrift om Knud den Hellige en stor Tilbøjelighed til at afbryde sin Tekst med Strofer, som indeholde lyriske Udbrud i Anledning af de fortalte Begivenheder. Digtene ere skrevne i Heksametre, men tillige indeholder hver Verslinie et Enstavelsesrim. Jeg gør opmærksom derpaa, da jeg ikke har set det omtalt; man vil blandt over tre Snese Verslinier kun finde nogle faa urimede, og i alt Fald i enkelte af disse vil man sikkert med Støtte i dette Forhold kunne foretage en nødvendig eller rimelig Tekstrettelse. Jeg skal iøvrigt her ikke komme nærmere ind paa Digtene, men

---

Müller, Hvad var Saxo Grammaticus? og hvor er hans Grav? 5 ff., jfr. Aarbøger f. nord. Oldkyndighed 1878 306 ff., Dr. Sofus Larsen i Aarbøger 1897 262 ff.

derimod fremhæve, hvorledes hans Prosa jævnlig faar et rythmisk Præg[1]), ligesom han ogsaa leilighedsvis anvender Assonanser, Bogstavrim og Enderim, saaledes at Prosaen faar den bundne Stils Ejendommeligheder.

Det allerførste Stykke i Bogens Indledning, Dedikationen til Kong Niels, kan man saaledes ganske vist opfatte som ren Prosa, dog vil man kunne iagttage, at det bevæger sig i skjulte Rythmer og at Rimene spille en stor Rolle; det er dels Enderim, der endog kunne krydse hinanden, dels Bogstavrim[2]). Til Vejledning opskriver jeg Stykket i bunden Form og med Fremhævelse af de forskellige Elementer, der give det Karakter af Vers:

*prin*cipum duci *præ*cipuo,
nobilium *pri*mario,
*pi*o, invicto, magnifico,
Daciæ *pro*visori serenissimo,
tam specie quam et nominis dignitate
illustrissimo Regi Nicholao,
divini officii
ministrorum infimus,
Ailnothus Cantii
Anglorum metropolitana urbe editus,
jam vero Daciæ partibus
quatuor quinquenniis et bis fere binis annis demoratus,
hostium *vir*es *vir*tute di*vin*a sub*ver*tere,
*con*tumacium *col*la *po*tenti *pe*de *pro*terere,
regni jura *de*center *dis*ponere,
*pa*cis securitate *per*frui,
et *post* decursum temporalis imperii
sempiternæ felicitatis beatitudine ditari!

For Nutidsøren vil denne halve Sangform maaske delvis bringe Messesangens Rythmer i Erindring. Søger man en Parallel i Datidens Litteratur, har jeg hidtil ingen nærmere

[1]) Uden at komme nærmere ind paa disse Forhold har allerede Professor Hans Olrik udtalt: „Ejendommelig for Ælnods Stil er hans Forkærlighed for tveleddede, harmoniske, stundom rytmiske Udtryk og for kunstige Omskrivninger“. Historisk Tidsskrift 6. R. IV. S. 214.

[2]) Langebek, Script. Rer. Danic. III. 327 f.

kunnet finde end den nævnte hos Ælnoths Landsmænd forekommende Blanding af Prosa og bunden Tale [1]).

Naar endvidere Skriftet om Knud Lavards Levned — saaledes som jeg tidligere har paavist [2]) — helt igennem i sin Prosatekst er skrevet med Bogstavrim, og naar her stundom tillige Assonanser anvendes, samt Teksten mange Steder faar en egen rythmisk Gang, maa man vel ogsaa tænke paa Paavirkninger fra angelsachsisk Skrivemaade, foruden hvad gammel dansk Digtform har kunnet give Anledning til.

Til Slutning vil jeg hidsætte et Vers fra disse Tider, der ikke synes at være bleven paaagtet og som dog formentlig ikke kan forbigaas i denne Sammenhæng, fordi det fuldt belyser Overgangstiden; denne Gang er det et dansk Vers. Jeg kan nemlig ikke være i Tvivl om, at Runeindskriften fra Øster-Brønderslev Kirke er et Vers, en treliniet Strofe. Men i saa Fald træffe vi her foruden Alliteration et af de ældste Eksempler paa Enderim i et dansk Vers:

*kir*kia er *kriste kænt*
*man*om til *mis*guntar.
suen sun germuntar.

[1]) Til Sammenligning hidsætter jeg ogsaa nogle Linier af en Messe paa St Dunstans Dag fra Tiden 1070; den er trykt — ligesom her i lange og korte Verslinier — af W. Stubbs i hans Memorials of St. Dunstan (S. 443) med Titel „Prosa de Sancto Dunstano“:

Hodierna Aevia resonent gaudia virtutum præclara
Opera beato Dunstano collata!
A matris utero Deitatis præventus gratia
Extra mundum, extra mundi mente transivit omnia.
Salvatoris monita audiens salubria ejus ad vestigia cum beata sedebat Maria.
Unde ardentissimo flagrans desiderio, patriam continua suspirabat amoris lacrima etc.

Om allitererende og halvmetrisk Tekst i latinske Diplomer fra England, se Walter de Gray Birch, Cartularium Saxonicum III. S. VII.

[2]) Historisk Tidsskrift 6. R. IV, 679 ff.

Anmeldelser.

Dietrich Schäfer: Geschichte von Dänemark. 5. Bd. Vom Regierungsantritt Friedrichs II. (1559) bis zum Tode Christians IV. (1648). (Geschichte der europäischen Staaten. Herausgegeben von Heeren, Ukert, Giesebrecht und Lamprecht. 13. Werk. 5. Bd.) Gotha, 1902.

Da Rektor Heise 1895 i dette Tidsskrift (6. R. VI, 249 ff.) anmeldte Professor Dietrich Schäfers Geschichte von Dänemark 4. Bd. omhandlende Tiden 1523—1559, sluttede han sin indgaaende Drøftelse af Værket med Ønsket om, at Fortsættelsen snart vilde følge; „thi", skrev han, „siden det nu en Gang paa Grund af mange forskellige Forhold ikke er faldet i danske Historikeres Lod, saaledes som i svenskes og hollandskes, selv at skrive deres Lands Historie i Heerens og Ukerts Samling, er Prof. Schäfer paa Grund af sin Dygtighed som Historieforsker, sit store og indtrængende Kendskab til dansk Historie og Sprog, den, i hvis Haand man helst maa se Arbejdet".

Nu da Fortsættelsen foreligger i et stort Bind, der skildrer Frederik II's og Kristian IV's Tid, er der kun Grund til at godkende disse Ord. Sjældent er noget Lands Historie blevet skrevet af en fremmed Forfatter, som har siddet inde med en saa stor Sikkerhed i Læsningen af dets ældre Sprog, med en saa grundig Kundskab til Litteraturen, baade Kilder og Bearbejdelser, og med en saa alvorlig Sympati for Landet og Folket. Der er desuden i Værket nedlagt et meget betydeligt Arbejde, hvert enkelt Spørgsmaal er taget kritisk op fra

Grunden, og Fremstillingen tynges dog ingenlunde af Lærdommen, men er let, livlig og anskuelig[1]).

Den første Tredjedel af Værket, der omfatter Frederik II's Regering, maa vistnok siges at være den, som for danske Læsere frembyder den største Nyhedens Interesse, allerede fordi denne Tids politiske Historie endnu ikke er bleven fuldt bearbejdet af nogen moderne dansk Historiker. Med stort Udbytte følger man her Forf.'s Fremstilling saavel af Ditmarskerkrigen som af den nordiske Syvaarskrig og det baade i diplomatisk og i militær Henseende, og man glædes særlig over hans Kendskab til Sted- og Terrænforhold, der for en væsenlig Del er vunden gennem Selvsyn paa Rejser. Karakteristisk for Forf. er ogsaa den Vægt, han stadigt lægger paa at se de danske og i det hele de nordiske Begivenheder i deres Sammenhæng med den almindelige europæiske Politik. Eksempelvis skal vi saaledes henlede Opmærksomheden paa hans Skildring af Stillingen efter Stettinfreden. Han betegner med Rette den nærmest følgende Tid som den, hvor det moderne Europa begyndte at danne sig, ved Religionskampene

---

[1]) Af Skrifter, som Forf. med Fordel havde kunnet benytte, men som han ikke nævner i sine Noter, findes kun faa, som Oscar Andersens Biografi af Holger Rosenkrans, Birket Smiths Studier paa det gamle danske Skuespils Omraade og Becketts Renæssancen og Kunstens Historie i Danmark; af mindre Bidrag savnes Omtalen af Troels Lunds Karakteristik af Frederik II i Museum 1891, og af Dronning Sofies Breve i Personalhist. Tidsskr. 3. R. I. Af positive Fejl har Anm. ligeledes kun bemærket faa. Saaledes siges (S. 263) Enkedronning Sofie at være død 1625 (i Stedet for 1631); S. 586 o. fl. St. kaldes Christian Pentz for Markvard P., S. 683 faar man i alt Fald Indtrykket af, at Forf. mener, at Birkeretten var et almindeligt dansk Adelsprivilegium, og S. 716 kaldes Danmarks Rigens Ret fra 1621 med Urette for en Slags dansk Statsret. Mere paafaldende er det, at Forf. S. 49 antager Bestemmelsen i Frederik II's Hdfstn. om, at Kongen skal have en Hofmester, en Kansler og en Marsk af indfødt dansk Adel om sig, for ny og deraf drager Slutninger om, at man var vendt tilbage til den politiske Opfattelse fra Tiden før Grevefejden; Bestemmelsen findes jo dog alt i Kristian III's Reces af 1536.

i Frankrig og deres Følger, ved Nederlandenes Frigørelse, ved Englands store Opsving, ved den begyndende Opløsning i Tyskland og derved, at Rusland var i Færd med at faa Betydning for Østeuropas Politik. Han tilføjer saa (S. 200): det er ørkesløst at undersøge, hvad der havde kunnet være sket, hvis Danmark med Ryggen fri udelukkende havde vendt sine Blikke mod Vest og Syd, Sverige sine mod Øst; men at disse Magter siden Middelalderens Slutning ganske overvejende anvendte deres Kræfter paa at holde hinanden i Skak, det er utvivlsomt en for den europæiske Historie betydningsfuld Kendsgerning, og den nordiske Syvaarskrig trykkede ligesom Stemplet paa, at dette Forhold skulde vare gennem Aarhundreder, indtil Tiderne var blevet andre og Lejlighederne var forsømte.

Det er tvivlsomt, om Forf. ikke her overdriver Syvaarskrigens Betydning for den senere Ufred mellem de nordiske Riger; der laa snarere i Stettinfreden Muligheder for Tilvejebringelsen af et venskabeligere Forhold mellem dem, og det er snarest først Kalmarkrigen, der afgørende river disse Muligheder itu som Følge af baade Karl IX's og Kristian IV's krigerske Iver. Imidlertid er der jo sikkert noget meget træffende i, at en paalidelig Fredstilstand mellem Danmark og Sverige ikke alene ikke fandtes, men at den, hvis den havde været til Stede, vilde have kunnet skabt Chancer for en udadvendt Politik af større Dimensioner end Tilfældet blev. Men et andet Spørgsmaat er, om der fra et dansk Standpunkt er Grund til at beklage, at Frederik II og hans Mænd ikke vovede sig ind paa de Baner, som Forf. udkaster, særlig paa Forsøg paa at vinde stor Indflydelse i de tyske Anliggender. Han synes at overvurdere Erobringers Betydning; Staterne fik dog allerede da væsenligst deres blivende Livskraft fra deres nationale Enhed.

Imidlertid ser Forf. dog ingenlunde Aarsagen til Danmarks tilbageholdende Politik alene i Forholdet til Sverige; Frederik II's Personlighed har i høj Grad medvirket dertil. Det har her sin Interesse at sammenligne de Karakteristikker, der i de senere Aar er givne af denne Konge, nemlig af Troels Lund i Museum 1891, af Mollerup i Biografisk Lexikon og nu af

Schäfer. Der er Sider af Frederik II's Individualitet, som disse Forfattere ser ens paa, nemlig ikke alene hans Livsglæde i dens mer eller mindre hyggelige Former, men ogsaa det impulsive, det stødagtige i hans Energi og hans Tilbøjelighed til hurtigt at løbe sig træt. Men medens Mollerup og navnlig Troels Lund stærkt fremhæver, hvorledes han i sin ydre Politik i hver af de 2 Perioder af hans Regering, den før og den efter 1570, har haft to forskellige ledende Ideer, nemlig i den første Enekongedømmet over Norden, i den anden Danmarks Herredømme over de det og Norge omgivende Have, er Schäfer utilbøjelig til i det hele at tillægge ham saadanne store Tanker. Han opfatter ham vel som en Fyrste med levende Følelse for sin Værdighed, med Ærgerrighed og Attraa efter at vise sin Magt og udføre krigerske Bedrifter, men han hævder, at Politikken maatte rykke ham nær ind paa Livet og bringe hans nærmest liggende Interesser i Fare, for at han skulde drives til Handling. Om Planerne ved Syvaarskrigens Begyndelse ytrer han (S. 77) med Varsomhed: Tanken om at genvinde Sverige har hverken været ham eller andre Danske fremmed, og efter Syvaarskrigen fremstiller han ham vel som værende i Strid med Sømagterne om visse Højhedsrettigheder over Farvandene, men han gør det ingenlunde til noget centralt for ham. Anm. vil ikke tage bestemt Parti i disse Spørgsmaal over for de modsatte Meninger, men er dog mest tilbøjelig til at antage, at Schäfer har Ret i ikke at tillægge Frederik II for vidtspændende Ideer; dog burde det vel stærkere være fremhævet, i hvilken Grad Herredømmet over Sundet har spillet en Rolle for ham, som navnlig Kronborgs Anlæggelse viser.

Mod Skildringen af Frederik II's Historie kan for øvrigt ogsaa gøres den Anke gældende, at Forf. for lidt gaar ind paa den indre Historie. Fremstillingen af denne er for flere væsenlige Siders Vedkommende lagt hen til Slutningsafsnittet, hvor de indre Forhold i hele Tiden 1559—1648 behandles i Almindelighed. Men Frederik II's Periode har navnlig for den danske Adels Forhold baade i social, økonomisk og aandelig Henseende saa ejendommelige Træk, hvad enten man

vil kalde den Adelens Glanstid eller, som Anm. vil være tilbøjelig til, bruge mere beskedne Betegnelser, at den havde fortjent en særlig Behandling. Her ligger bl. a. en Opgave for dansk Historieskrivning til at supplere Schäfer.

Resten af Værket omfatter Formynderstyrelsen og Kristian IV's egen Regeringstid. Overvejende er det ogsaa her de ydre politiske Forhold, som Forf. tager op til Behandling, og det paa en meget indgaaende og meget kyndig Maade. Der er dog selvfølgeligt Momenter, som den ene Forsker vil være tilbøjelig til at tillægge større Betydning end den anden. Anm. savner saaledes en stærkere Betoning af den Rolle, det har spillet for Kristian IV ved Overgangen til Krigen 1625, at han ved at optage en aggressiv protestantisk Politik vilde skille Nederlandene fra Sverige og derved bryde igennem den for Danmark saa uheldige Situation, der var frembragt ved disse Magters Forbund af 1614. Der havde vel ogsaa været Grund til ved Skildringen af Fredsunderhandlingerne i Lübeck 1629 at omtale Wallensteins hemmelige Forhandlinger med de danske Befuldmægtigede. Naar Forf. endvidere (S. 448 f.) søger Grunden til Kongens endelige Beslutning om Krigen 1625 i hans Viden om Gustav Adolfs Forslag til England, kan dette næppe siges nu at være mere afgjort bevist end tidligere[1]), og Forf. siger selv (S. 411), at det ikke er muligt at give en aldeles tilfredsstillende Forklaring, hentet fra de rent faktiske politiske Forskydninger, paa Omsvinget i Kongens Holdning, og at man, i alt Fald indtil nye Oplysninger fremkommer, er nødt til at søge Aarsagen i Kongens Karakter og Temperament, Ytringer, der i Virkeligheden falder sammen med den Anskuelse, som Anm. har udtalt i Danmarks Riges Historie (IV, 172).

I det hele taget tør det vel siges, at den Opfattelse af Kristian IV som Personlighed og som Regent, der gaar igennem Bogen, i Grundtrækkene er overensstemmende med den, som

[1]) Sikkert efter at dette Afsnit af Schäfers Bog var gjort færdigt, er Spørgsmaalet blevet berørt i en Afhandling af Gindely, der er udgivet efter hans Død (Archiv für österreichische Geschichte 89 Bd., S. 142 f.). G. har væsenlig samme Mening som Schäfer, men Afhandlingen bringer intet nyt til Spørgsmaalets Belysning.

er traadt frem i nyere dansk Historieskrivning. Som det fremgaar af Forordet og spredte andre Bemærkninger, er Schäfer — mærkeligt nok — ikke tilstrækkeligt klar over, at Beundringen i Danmark over Kristian IV som den store og populære Fyrste tilhører en forbigangen Tid, i alt Fald hos Historikerne; han forudser paa dette Punkt øjensynligt langt flere Indvendinger mod sin Skildring end der vil blive Tale om. At Kongen har savnet finere Dannelse, at han har tillagt det smaa og underordnede for stor Betydning, at fremfor alt hans ydre Politik ved dens Fejlsyn paa Danmarks Kræfter, ved dens stadige Forløftelse paa Opgaver, ved dens Stædighed og ved dens Evne til at forbitre mere end til at ramme, har været i høj Grad fordærvelig og bragt Riget til Afgrundens Rand, det er med bestemte Ord udtalt inden Schäfers Bog, og det er vel næppe for fordringsfuldt af Anm. i den Henseende at henvise til sine egne Arbejder om Kongens Historie. Schäfers Udtryk kan falde lidt skarpere, men i det store hele er Tankerne ganske de samme, lige saavel som ingen herhjemme vil falde paa at bestride Kristian IV's Underlegenhed i Talent og Vilje, naar man sammenligner ham med Gustav Adolf.

Een Tanke har dog Schäfer udtalt, som ikke er kommen frem i dansk Litteratur, og som han selv øjensynlig tillægger megen Betydning. Der er den om Ligheden mellem Kristian IV og i det hele en Række danske Konger i de sidste Aarhundreder og saa de tyske Territorialfyrster. Han udtaler sig (S. 677 f.) herom paa følgende Maade: Trods den nationale Adskillelse og trods den stærkt udviklede nationale Selvfølelse har Landets Historie dog Aarhundreder igennem bevæget sig inden for Rammerne af en tysk Territorialudvikling. Dets Herskere indesluttes af den Idekreds, som var egen for tysk Fyrsteliv i det 16. og 17. Aarhundrede, og denne Idekreds tillod ingen Plads for udpræget Selvejendommelighed. I Opfattelsen af Hofpligter, i Forestillingen om Former og Maal for krigersk og politisk Magtudfoldelse, i Hengivelse til dynastiske og politiske Bestræbelser er Kristian IV fuldstændigt en Repræsentant for sin Tids tyske Dannelse og Kultur. Hvor

patriotisk han end følte, hvor meget Dansk han end talte og lod tale, i de ledende Tanker om sin Stilling og Opgave og om Midler og Veje kom han dog ikke ud over den Forestillingsverdens snævre Kreds, som dengang beherskede den tyske Fyrstestand, og som i sin øde Ufrugtbarhed gav den samtidige tyske Kultur saa ringe Værdi over for de ledende vesteuropæiske Magter. Ogsaa her betyder den nationale Selvstændighed og den folkelige Spændkraft, som Sverige bevarede under indfødte nationale Herskere og i disse Herskeres Tænken og Villen, et uhyre Forspring. At frembringe noget ejendommeligt, noget, der sprang frem af den hjemlige Folkenatur paa Livets herskende Omraader, blev ikke Danmarks Lod i denne Tid; der manglede den Personlighed, som havde kunnet udvikle de forhaandenværende Kræfter til noget højere og rive dem med sig.

Vi har gengivet disse Schäfers Ord i hele deres Udførlighed, fordi der sikkert i dem ligger en betydelig Sandhed for adskillige af de oldenburgske Kongers Vedkommende. Der er i Frederik I, i Kristian III og i Kristian VI meget af den tyske Territorialfyrste i Anlæg, i Kultur, i Interesser. Men vi har ogsaa gjort det, fordi Sammenligningen vel passer noget, men netop langtfra helt paa Kristian IV. Der er hos ham en Blanding af en Rest af Middelalderens Fyrste, for hvem Husholdning var lige saa vigtig som Statsstyrelse — hvilken Rest intet har at gøre med Begrebet tysk Territorialfyrste —, saa af denne Territorialfyrstes Smaatskaarethed og Mangel paa finere Kultur, men endelig ogsaa af en Konge med større Ideer. For visse af disse Ideers Vedkommende blev det ingenlunde til Lykke for Danmark, at han sad inde med dem. Hans Stormagtsdrømme, hans Attraa efter at underlægge sig Østersøen, hans Tanke om at blive den store Fredsmægler i Verdenskrigen, alt dette glippede og blev til Fordærv, men selve disse Forestillinger sprænger den Ramme, under hvilken den tyske Territorialfyrste som saadan passer ind. Men desuden, lige saavel som han søgte at indplante nederlandsk Kultur i Danmark — hvad Schäfer ikke fremhæver —, saaledes var han paa eet Punkt absolut national, nemlig i sin Pleje af

Søfart og Søværn, og allerede det, at hans Rige havde Havene til Grænser, og at hans ydre og indre Politik for en væsentlig Del bestemtes herved, gør det urigtigt at stemple ham som først og fremmest lignende tyske Territorialfyrster. Hans Bestræbelser for at danne de store Handelskompagnier er i Slægt med Vesteuropas Tendenser, ikke med de tyske Fyrsters, og hans Planer om Nyskabelse af danske og norske Købstæder, om Udviklingen af Industri og Handel har intet smaatskaaret ved sig. At Resultaterne af hans Virken paa disse Omraader, ikke blev større, end de blev, laa ikke i Tankernes øde Ufrugtbarhed, men dels i Fejlgreb af anden Art, dels i Forholdene og i den ydre Politiks Vanheld. Initiativet og Ideerne bliver desuagtet tilbage, og de gør ham vel ikke til den store Statsmand eller den store Konge, men de hæver ham dog op over Middelmaadighedens Gennemsnit. Og paa nogle Punkter satte hans Arbejde blivende Frugt, vi minder kun om hans Betydning for København og Kristiania, lige saavel som for Flaadens Traditioner. Det maa vel i det hele siges, at naar det Billede, Schäfer har tegnet af Kristian IV, om end i Grundtrækkene ligt med vor moderne danske Historieskrivnings, dog i sine Nuancer er blevet haardere og mindre sympatetisk end dennes, saa er det, fordi han — hvad der for øvrigt er meget naturligt for en fremmed Historiker — her som under Frederik II i saa høj Grad har lagt Vægten paa Fremstillingen af Forholdet til Udlandet, forholdsvis meget mindre paa Skildringen af de indre Forhold. I denne Skildring, der dog i mange Henseender har stor Værdi, er ogsaa enkelte Punkter forbigaaede, som der havde været Grund til at fremhæve, saaledes Udviklingen af Modsætningen mellem den menige Adel og Rigsraadet.

Prof. Schäfer antyder ikke i sin Bog, hvor vidt det er hans Agt at fortsætte sin Danmarks Historie ud over det i det foreliggende Bind behandlede Tidsrum. Der er dog vistnok Grund til at antage, at dette foreløbigt ikke ligger inden for hans Arbejdsplan, og man kan godt forstaa dette, naar man betænker baade den ringe Interesse, han kan vente i Tyskland for ældre dansk Historie, og hvor optaget han er

paa mange andre videnskabelige Omraader og som Universitetslærer; kun er der Grund til at beklage, at han ikke har ført sin Skildring ned til 1660, der jo danner en langt bedre Afslutning end 1648, og hvor det havde haft sin Interesse at lære at kende hans Opfattelse af Statsforandringen. Men bortset herfra og trods de forskellige Indvendinger, der kan gøres mod de to Bind af hans Danmarks Historie, denne er i Enkeltheder og som Helhed et saa energisk, saa dygtigt og saa fortjenstfuldt Arbejde, at der ogsaa fra dansk Side bør sendes ham en oprigtig og varm Tak for det.

J. A. Fridericia.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Historikeren Adam Kristoffer Fabricius er død 24. Aug. 1902. Han, der var født 1822 og i Tiden 1859—88 havde været Sognepræst i forskellige Menigheder, har fortrinsvis indlagt sig et Navn som historisk Forfatter ved sine populære Arbejder: *Illustreret Danmarkshistorie for Folket,* 1—2. D. (1. Udg., 1854—55) og *Illustreret Kirkehistorie for Folket* (1. Udg., 1896); de slog stærkt an og blev almindelig Læsning, har ogsaa begge oplevet 3 Udgaver. Men ved Siden heraf har han tillige leveret selvstændige Arbejder, væsenligst angaaende Normannertiden og den ældre Middelalder, for en Del støttet paa Rejser til Paris, Normandie og den spanske Halvø; foruden flere Afhandlinger i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie skal her nævnes: *Forbindelserne mellem Norden og den spanske Halvø i ældre Tider* (1882) og *Danske Minder i Normandiet* (1897).

26. Sept. 1902 døde Arkæologen cand. theol. Ludvig H. Zinck (f. 1833); af hans Arbejder, hvis Særkjende var

skarp Iagttagelse og en omhyggelig ført Undersøgelse, kan nævnes *Broncefolkets Gravhøie og deres Forbindelse med Stenalderens Grave* (1871) og *Nordisk Archæologi. Stenaldersstudier* I—III (1890—1901). *Joh. Stp.*

Ernst Dümmler, f. 1830, fra 1858 til 1888 Professor i Historie i Halle, døde 11. Septbr. 1902. Han havde virket mēd stor Grundighed og kritisk Dygtighed paa den ældre tyske Middelalders Omraade; hans Hovedværk er *Geschichte des ostfränkischen Reiches,* 2. Aufl. 1—3. Bd. (1887—88); desuden fuldførte han i Forening med Wattenbach den af Jaffé planlagte Udgave af Alkuins Breve (*Monumenta Alcuiniana* i *Bibliotheca rerum Germanicarum* VI, 1873). Fra 1888 til sin Død var han Forstander for Centraldirektionen for *Monumenta Germaniæ* i Berlin og udgav selv i dette store Samlingsværk forskellige Kilder.

Julius Ficker, der fra 1852 til 1879 var Professor ved Universitetet i Innsbruck, først i Historie, senere i Retshistorie, døde 10. Juli 1902, 76 Aar gammel. Baade som Diplomatiker og som Retshistoriker indtog han ved sin Skarpsindighed, sin Lærdom og sin store Produktivitet en ledende Stilling, og mange, deriblandt den ogsaa for nylig afdøde Scheffer-Boichorst, stod i Elevforhold til ham. Af hans Værker skal nævnes *Beiträge zur Urkundenlehre,* 1—2. Bd. (1877—78), *Forschungen zur Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens,* 1—4. Bd. (1868—74) og hans sidste store Studie over de germanske Folks Arveret: *Untersuchungen zur Erbfolge der ostgermanischen Rechte,* 1—4. Bd. (1891—99), der ogsaa er af Vigtighed for de nordiske Folks Retshistorie. Ved Siden heraf havde han overtaget Ledelsen af den ny Bearbejdelse af Böhmers *Regesta imperii* og udgav Regesterne for Tiden 1198—1272 (1881—94). Af mere almindelig Interesse var hans Polemik mod Sybel fra Begyndelsen af Treserne (*Das deutsche Kaiserreich in seinen universalen und nationalen Beziehungen,* 1861, og *Deutsches Königthum und Kaiserthum,* 1862); ud fra et katolsk-østrigsk eller saakaldt stortysk Synspunkt hævdede han mod S., at det middelalderlige romerske Kejserdømme havde sin store historiske Berettigelse, i sit

Princip havde været heldbringende for Tyskland og kun var blevet til Skade for dette, da det forfaldt og gik ud over sin naturlige Begrænsning igennem Forsøg paa at undertrykke Pavedømmet, til Forbund med hvilket det var bestemt.

I München døde 16. Septbr. 1902 Gehejmeraad, Professor Konrad Maurer omtrent 80 Aar gammel. Hvor meget end tyske Videnskabsmænd i det 19de Aarhundrede have ved deres Arbejder fremmet Kundskaben om Nordens fjerne Fortid, har vel ingen tysk Lærd i samme Grad som K. Maurer gjort det til sit Livs Hovedformaal at studere Nordens Oldtid og Middelalder. Det er da ogsaa betegnende, at Maurer, der ansattes som Professor ved Universitetet i München 1847, siden 1867 her udelukkende har holdt Forelæsninger over norsk og islandsk Retshistorie. Blandt den berømte Videnskabsmands Arbejder kan vel især nævnes som klassiske *Die Entstehung des isländischen Staates und seiner Verfassung* (1852) og *Die Bekehrung des norwegischen Stammes zum Christenthume* (1—2 Bd., 1855—56). Hvad der udmærker dem, er Friskhed i Undersøgelsen, Rigdom i Iagttagelsen, Selvstændighed i Studiet; dertil kommer en sund, praktisk Forstaaelse af de sociale Spørgsmaal, en fin Sans for alle aandelige Rørelser paa Religionens, Retslivets eller Digtningens Omraade. Undersøgelsen bevæger sig i disse Bøger ikke med saa langsomme Skridt, Lærdommen er ikke saa tyngende, som den blev i flere af Maurers senere Skrifter.

Førsterangsarbejder ere endvidere hans Artikler i Ersch og Grubers Encyclopædie *Grágás* og *Gula-Þingslög* og Afhandlingen i Münchener-Akademiets Skrifter *Über die Ausdrücke altnordische, altnorwegische und isländische Sprache* (1867), hvilket sidste Arbejde i Virkeligheden giver, hvad Titlen ikke lader ane, en hel oldnordisk Litteraturhistorie. Egentlig afsluttedes Maurers som selvstændige Skrifter udgivne Arbejder med hans Bog *Island von seiner ersten Entdeckung bis zum Untergange des Freistaats*, der blev udgivet 1874 i Anledning af Tusindaarsfesten; dog bør her ogsaa nævnes hans i norsk Oversættelse udgivne *Udsigt over de nordgermaniske Retskilders Historie.* Af hans utallige Afhand-

linger ere iøvrigt flere omfattende som store Bøger, og alle ere de vægtige og lærerige.

Kun faa Gange kom Maurer til Norden. De første Gange var da han i 1857 besøgte Danmark og i 1858 Island. Han var dengang ikke venlig stemt mod Danmark og meget utilfreds med dets Styrelse af Island, men senere og især, efter at de islandske Forfatningslove af 1871 og 1874 vare givne, omfattede han ogsaa de Danske og deres Gerning med megen Varme og Interesse. Det tredie Besøg var, da Maurer 1876 efter modtaget Indbydelse holdt en Række Forelæsninger ved Kristiania Universitet. Men om han end saaledes kun faa Gange besøgte de Folk, hvis Fortid han studerede, fulgte han med opmærksomt Øje deres Liv i Nutiden og ikke mindst deres videnskabelige Forskning, han stod i Venskabsforbindelse med mange Videnskabsmænd i alle de nordiske Lande, og han var en trofast Brevskriver, hvis Breve ofte vare lange Afhandlinger, rige paa Oplysninger og Iagttagelser og skrevne med en mærkelig klassisk Klarhed. Mange Nordboer ere ham ogsaa taknemlige for gæstfri Modtagelse i hans Hjem.

Sit nøje Kendskab til de nordiske Folk og sin Kærlighed til dem lagde Maurer endvidere for Dagen i de talrige Anmeldelser af nordiske Bøger, som han skrev i de tyske Tidsskrifter; altid satte han sig samvittighedsfuldt ind i det anmeldte Skrift, altid pegede han paa Sagens Kærne og bragte sine værdifulde Vink og Oplysninger eller endog en ny selvstændig Opfattelse.

Hvad der udmærkede Maurers videnskabelige Arbejder, var den grundsikre Viden, hvorpaa de byggede; han besad ypperlige Kundskaber i de gamle nordiske Sprog og det nøjeste Kendskab til alt Haandskriftmateriale. Ved sit Skarpsind opdagede han Uoverensstemmelser eller Modsigelser i Kilderne og lærte derved Kildens Art og Tilblivelsesmaade at kende, hans juridiske Sans ledede ham til den rette Tolkning af Lovordene og til at se Lovreglen i alle dens Forbindelser og Forudsætninger. Han var dernæst en omskuende Betragter af Retten i alle Lande, og selv om han kun i enkelte tidligere Arbejder gik udenfor det nordiske Omraade — hans *Erörter-*

ungen über angelsächsische Rechtsverhältnisse have dog været betydningsfulde for Studiet af den angelsachsiske Ret — tog han altid rigeligt Hensyn til Udviklingen andensteds.

Blandt hans talrige retshistoriske Arbejder kan nævnes: *Das Alter des Gesetzsprecher-Amtes in Norwegen*, *Studien über das sogenannte Christenrecht König Sverrirs, Das älteste Hofrecht des Nordens.* Ogsaa paa Mythologiens og Sagnenes Omraade har han været en flittig Samler og Forsker (*Isländische Volkssagen der Gegenwart*, 1860; *Über die Entstehung der altnordischen Götter- und Heldensage,* 1879).

Da Maurer i 1888 afsluttede sin Universitetsvirksomhed, sendte danske Videnskabsmænd ham en Adresse og Regeringen tildelte ham Kommandørkorset af 1ste Grad. Paa hans 70 Aars Fødselsdag overraktes der ham af en Del af hans Elever, hvoriblandt 2 Danske og 3 Islændere, et Festskrift, der indeholdt videnskabelige Afhandlinger af juridisk og historisk Natur.

Joh. Stp.

De af Generalstaben udgivne *Meddelelser fra Krigsarkiverne,* som siden 1880 har bragt mange værdifulde Oplysninger især vedrørende Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, er ophørt at udkomme med det nys afsluttede 9de Bind. Dettes sidstes Hefter (3dje og 4de, 1902) indeholder Aktstykker vedrørende Danmarks Deltagelse i Alliancen med Napoleon 1814, som Frederik VI havde tiltraadt efter Freden i Kiel; det til de Allierede sendte Hjælpekorps under Generalløjtnant Kardorff, der hørte til Kronprinsen af Sveriges Hær, kom dog ikke længere end til Belgien.

Af Professor Kr. Erslevs *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis* er udkommet 3. Bd. 3. Hæfte (1902), omfattende Tiden 1437—1450. Af det betydningsfulde Værk staar nu kun tilbage de udaterede Breve samt et Registerbind.

Professor Harald Hjärne i Upsala, der længe har været sysselsat med Studier over Karl XII's Historie, har for nylig udgivet: *Karl XII, Omstörtningen i Östeuropa 1697—1703* (Stockholm, 1902), et Skrift, der i høj Grad fortjener Opmærksomhed. Forf. er rustet med en sjelden Kendskab til alle Kilderne, særlig ogsaa de polske og russiske, han besidder

et sikkert Blik for Forstaaelsen af vanskelige diplomatiske Forhold, og hans Fremstilling er klar og tiltrækkende. Bogen begynder med en Udsigt over Sveriges Stilling udad- og indadtil ved Karl XI's Død i Forening med en Skildring af de Magters Holdning og Vilkaar, som har Betydning for Sveriges følgende Historie. Forf. betoner, hvorledes Karl XI's Opgave havde været at sikre Rigets Fred og Grænser, men at det svenske Diplomati under dette havde forsømt at have et tilstrækkeligt vaagent Øje med de Anslag, der forberedtes mod dets Stat. Derpaa skildrer han Indledningen til den store nordiske Krig og ser som Hovedophavsmænd til Angrebsplanerne mod Sverige August af Sachsen-Polen og Patkul, men ikke Tsar Peter. Faren for Sverige var dog ikke overvættes stor, da Forbundet mellem Danmark, Rusland og August led af store Skrøbeligheder. Forf. skildrer derefter Krigen, først den danske, saa Sejren over Peter ved Narva, og derpaa Felttoget i Polen til Udgangen af 1703. Han indskyder i denne Skildring en omstændelig og højst interessant Fremstilling af Polens indre Forhold, men en Hovedsag er stadigt for ham at se den nøje Forbindelse mellem Krigen i Østeuropa og saa de samtidige store Begivenheder, der foranledigedes ved Striden om den spanske Arvefølge. Hans Bedømmelse af Karl XII er absolut sympatetisk og i Virkeligheden et Forsvar for hans Fortsættelse af Krigen i Polen, selv efter at Tsar Peter havde rettet sit Stød mod de svenske Østersøprovinser. Man maa haabe, at Prof. Hjärne vil fortsætte sit Arbejde med en Skildring af Karl XII's senere Historie.

Professor M. G. Schybergson i Helsingfors har begyndt Udgivelsen af en 2den, delvis meget omarbejdet og forstørret Udgave af sin *Finlands Historia* (Helsingfors, 1902; 1. Udg. er fra 1889). De hidtil udkomne 3 Hefter gaar fra Oldtiden til Krigen 1808—09; de behandler i lige Grad Finlands ydre Stilling og de nationale, sociale, økonomiske og kulturelle Forhold og udmærker sig saavel ved Lærdom som ved livlig Fremstilling.

Professor A. Aulards her i Tidsskriftet tidligere (7. R. II, 610 f.) nævnte store Værk: *Histoire politique de la*

Révolution française. Origines et Développement de la Démocratie et de la République (1789—1804), er nu afsluttet (Paris, 1901) og betegner et i væsenlige Henseender stort Fremskridt inden for Forskningen paa den franske Revolutions Omraade. Forf. er som ingen anden af tidligere og nulevende Historikere Herre over Kildematerialet, og da han tillige har sigtet dette i Overensstemmelse med den moderne Kildekritiks Metode, navnlig ved Forkastelse af mange, ikke samtidige Beretninger, har han paa en Række af Punkter gennembrudt den tidligere Overlevering og fastslaaet noget nyt og rigtigt. Som allerede omtalt i de tidligere Bemærkninger om Værket indfører han ogsaa en ny kronologisk Deling af Revolutionens Perioder, idet han ikke, som stedse hidtil sket, tager de store Forsamlinger som betegnende hver sit Afsnit, men grupperer sin Fremstilling om den Form, hvori Udviklingen af de politiske Ideer fandt sit Udtryk i Institutionerne. Størst Interesse har Skriftet dog, foruden i dets Enkeltundersøgelser, i hele Synsmaaden. Denne er først og fremmest højst afvigende fra Taines i hans Les Origines de la France contemporaine. Medens Revolutionen for Taine var Virkeliggørelsen af en revolutionær Doktrin, der allerede straks 1789 viser sin Afmagt ved mere at formaa at ødelægge og skabe Anarki end ved at opbygge, og som senere hos Jakobinerne fortætter sig til et helt terroristisk Regeringssystem, der erobrer og undertvinger Frankrig uden dog heller at evne at skabe noget blivende, hævder Aulard, at Revolutionens Institutioner aldrig har været Udtryk for nogen samlet Doktrin. Vel træder Revolutionen ud i Livet med et Ideal, der er det ny, den bringer ind i Menneskehedens Historie, og som nærmest finder sit Udtryk i Erklæringen om Menneskerettighederne; men dette Ideal blev aldrig realiseret i Institutionerne. Revolutionen er tværtimod det modsatte af et System; den er en Kæde af Kriser, der for en stor Del kommer overraskende for deres Ophavsmænd, og en Kæde af Forholdsregler, der bestemmes af de enkelte Øjeblikke. Saaledes er allerede Forfatningen af 1791 intet Udtryk for en samlet Lære; den er et Kompromis, for det første mellem den nedarvede Kærlighed til Konge-

dømmet og den republikanske Sindstilstand, der er skabt ved, at Litteraturen havde berøvet Monarkiet dets mystiske Højhed og proklameret, at Lovene kun er Udfoldelsen af Folkeviljen, samt ved Paavirkningen fra Amerika, for det andet mellem Tanken om hele Folkets Suverænitet, som var Litteraturens Konsekvens, og den Tro paa, at det kun er de dannede og velhavende, der er egnede til at regere, som selv de mest yderliggaaende Forfattere havde vedkendt sig. Derfor kom man til et indskrænket Monarki og til Census. Men denne Tilstand undergravedes ved to Ting, Monarkiet ved at Kongen svigtede sin Opgave at være Nationens Fører, og Censusinstitutionen ved at Folket demokratiseredes ved spontane Bevægelser inden for det. Disse spontane Bevægelser var ikke, som Taine saa dem, et spontant Anarki, men tværtimod et Udslag af de frie Kommuners Dannelse rundt om i Frankrig og dernæst af det franske Folks Enhedstrang, som den viste sig igennem Opløsningen af de gamle Provinsbaand og deres Erstatning af frivillige Federationer; under denne spontane demokratiske Bevægelse skabtes for første Gang Følelsen af, at Almuen ikke var en raa, udannet Masse, men en ligeberettiget Del af Folket. Af alt dette fulgte Dannelsen af et republikansk og af et demokratisk Parti. Men disse Partier fik at kæmpe med Kongen, med Kontrarevolutionen, med Borgerkrigene, med Udlandet, og dette førte til Omstyrtelsen af Monarkiet og af Census og til Indførelsen af Republikken og den almindelige Valgret. Faren voksede imidlertid; herved bragtes man til Dannelsen af den revolutionære Regering og Diktaturet, og herved frembragtes ogsaa Rædselsregimentet. Dette var derfor intet System, men kun en Lejlighedsregering, vel frygtelig og afskyelig, især under Robespierres Styrelse, men dog kun tænkt som foreløbig. Da saa Faren var forbi, forlod man Rædselsregimentet. Men imidlertid var Folket blevet træt, Middelstanden vovede sig atter frem, under Direktoriet indførtes paa ny Census, og idet man samtidigt udelukkede Folket fra spontan Deltagelse i Statsledelsen ved at lukke Klubberne, gjordes Frankrig modtageligt til at falde i Hænderne paa Militærdiktaturet i Form af Kon-

sulatet. Det skal tilføjes, at Aulard med særlig Omhu dvæler ved Revolutionens hele Forhold til Kirken, og at han i stærke Ord priser Danton, medens han i Robespierre ser Revolutionens slette Genius. Hele hans Betragtningsmaade er saaledes fuldt ud demokratisk; i Fornægtelsen af Konsekvenserne af Menneskerettighedernes Erklæring og i Bourgeoisiets Mistillid til Folket ser han de skæbnesvangreste Fejl, der er begaaede.

Uden selvfølgelig at gaa ind paa en Kritik af Synsmaaden eller Enkelthederne hos Aulard skal her blot gøres nogle enkelte Bemærkninger. Det har hævnet sig, at Værket udelukkende har villet holde sig til de politiske Ideers og Institutioners Udvikling. Vi ser ikke tilstrækkeligt Vekselvirkningen mellem denne og saa de økonomiske og sociale Forhold eller Krigsbegivenhederne, vi ser navnlig saa overordentligt lidt til de levende Mennesker, til deres Temperament, deres Lidenskaber, deres Voldsomhed og deres Brutalitet; ofte er Forf. tilbøjelig til at holde sig paa Overfladen og til at tage Frasen som Udtryk for den oprigtige Mening. I denne Henseende staar han i høj Grad tilbage for Taine; selv om hans Værk med Rette tilbageviser dennes Ensidighed og Stræben efter at trække Revolutionens Gerning ned i Skarnet, saa er det et Tilbageskridt, naar Talen i det hele er om at forstaa Revolutionens Psykologi, og uden en saadan Forstaaelse svæver dog Kendskabet til dens Ideer og Institutioner i Luften. Men alligevel vil Aulards Bog have sin blivende Betydning ved den Lærdom, den er bygget paa, og ved det Oprydningsarbejde, der er foretaget i den, ogsaa ved den retfærdigere Dom over mange Fænomener og Personer, som den lader komme til Orde; derved staar den langt over alle andre tidligere Apoteoser af Revolutionen.

Professor Max Lehmann i Göttingen har udgivet 1. Del af en stor Biografi af den berømte preussiske Statsmand Friherre von Stein (*Freiherr von Stein. 1. Th. Vor der Reform 1757—1807*, Leipzig, 1902). Efter en Fremstilling af hans Ungdomsudvikling skildrer han først hans Virken i preussisk Statstjeneste fra 1780 som Embedsmand i Rhinprovinserne; Forf. faar her Lejlighed til at fremsætte en Kritik

af Frederik II's Styrelsesmaade, der i flere Henseender afviger fra den almindelige preussiske Opfattelse; navnlig gaar han dog i mange Enkeltheder ind paa Forvaltningen og Steins Forsøg paa at forbedre denne. Fra 1804 blev S. preussisk Minister, og fra da af faar Fremstillingen større almindelig Interesse. Forf. paaviser, at S. trods sit Had til Frankrig og Revolutionen paa vigtige Punkter var under Paavirkning af de franske Ideer; vidtløftigt dvæler han ved hans Indlæg af 1806 imod den herskende Kabinetsstyrelse og ser det som en Fordring om et konstitutionelt Regimente. Bindet slutter med Steins Afskedigelse af Frederik Vilhelm III 1807, efter at han havde forlangt gennemgribende Ændringer i Regeringen; Lehmann fremhæver, hvorledes her to forskellige Tankegange stod imod hinanden, den ældre, efter hvilken Ministrene skulde følge Kongens Vilje, selv hvor denne gik imod deres Anskuelser, og den ny, repræsenteret af Stein, hvorefter Ministrene kun vilde blive i deres Stilling, naar Kongen var enig med dem.

Bøger indsendte til Redaktionen.

H. J. Huitfeldt-Kaas: Norske Sigiller fra Middelalderen. 3—4. H. Krania, 1902.

W. M. Schjelderup: Bergens offentlige Søndagsskole 1802—1902. Mindeskrift i Anledning af Skolens 100-Aarsjubilæum den 1. Maj 1902. Udg. af Skolens Bestyrelse. Bergen, 1902.

Meddelelser fra Krigsarkiverne. Udgivne af Generalstaben. 9. Bd. 3—4. H. Kbh., 1902. Gyldendalske Boghandels Forlag.

Jules Lair: Le siège de Chartres par les Normands (911). Caen, 1902.

Confutatio Lutheranismi Danici anno 1530 conscripta a Nicolao Staggefyr seu Herboneo O. F. M. nunc primum edita a Ludovico Schmitt S. J. Ad Claras Aquas (Quarracchi), 1902.

Bremisches Jahrbuch. Herausgeg. von der Historischen Gesellschaft des Künstlervereins zu Bremen. 20. Bd. Bremen 1902.

Paul Haake: König August der Starke. Eine Charakterstudie. München u. Berlin, 1902. Verlag v. R. Oldenbourg.

Historisk Tidskrift för Skåneland (Skåne, Halland, Blekinge och Bornholm) utg. af Lauritz Weibull. Bd. 1. H. 4. Lund, 1902.

Edvard Holm: Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse (1720—1814). 4. Bd. 2. Afd. 2. H. (Ogsaa m. T.: Danmark-Norges Historie under Kristian VII (1766—1808). 1. Bd. 2. Afd. 2. H. (15. Septbr. 1770—1772).) Kbh., 1902. G. E. C. Gads Forlag.

H. Lawaetz: Brødremenighedens Historie i Dansk-Vestindien 1769—1848. Bidrag til en Charakteristik af Brødrekirken og dens Gerning og af den farvede Races Stilling til Christendommen. Kbh., 1902. Otto B. Wroblewski.

Indhold:

Historisk Tidsskrift udgives med 4 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 23, V), dens Sekretær (Professor J. A. Fridericia, Nyvej 4, V) og dens Kasserer (Boghandler J. Hegel, Klareboderne 3, K) samt af det Schubotheske Forlag (Silkegade 13, K).

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, ville behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

Historisk Tidsskrift,

Syvende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Fjerde Binds andet og tredje Hefte.

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1903.

2. Hefte udgivet sammen med 1. Hefte for 1. Halvaar 1902.
3. Hefte udgives sammen med 4. Hefte for 2. Halvaar 1902.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af:

Prof. **J. A. Fridericia**, Museumsassistent **M. Mackeprang**, Prof. **Kr. Erslev**, Prof. **Joh. Steenstrup** og Generaltolddirektør **Marcus Rubin**.

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række 1—3. Bd. 4. Bd. 1. H. 1897—1902. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889. (Forskellige Hefter af 1. og 3. Række er udsolgte.)

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51.

J. P. F. Königsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.

Foreningens Medlemmer kan faa de af denne udgivne Skrifter, for saa vidt Forraad haves, imod at udrede de tilsvarende Bidrag, 2 Kroner for hvert Halvaar. For ethvert Bind af de første fire Rækker af Historisk Tidsskrift betales som for to Halvaarsleveringer, for et Bind af 5te—7de Række betales som for tre Halvaarsleveringer. C. Molbechs Historisk-biographiske Samlinger regnes til en Pris af to Leveringer. Af Rørdams Universitetets Historie vil ethvert Bind med tilsvarende Aktstykker regnes som to Halvaarsleveringer. Ellers gælder ethvert af Foreningen udgivet Bind for en Halvaarslevering. Registret til 3dje Række af Historisk Tidsskrift leveres, naar ønskes, gratis sammen med 6te Binds 3dje Hefte; ellers betales det med 1 Kr. Indholdsfortegnelsen til de fem første Rækker af Historisk Tidsskrift koster 50 Ø. eller leveres, om ønskes, gratis med Steenstrups Historieskrivningen i Danmark.

Følgende yderligere **Prisnedsættelse** gælder dog foreløbig for Medlemmerne:

Historiske Aarbøger, udg. af C. Molbech. 1—3. D. 1 Kr. 50 Ø.

Historisk-biographiske Samlinger, udg. af C. Molbech. 1 Kr. 50 Ø.

Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1 Kr. 50 Ø.

Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage af C. E. F. Reinhardt. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. 3. Bd.) 1862. 1 Kr.

Nils Kjeldsen den 28. Februar 1864.

En kritisk Undersøgelse

af

Kr. Erslev.

Da Prof. Karl Larsen i Marts 1902 udgav „Dragon Niels Kjeldsen og hans Drabsmand, en Undersøgelse“, gav dette Skrift Anledning til en Drøftelse, som en Maaned igennem beslaglagde Pressen rundt om i Danmark. Medens de københavnske Dagblades historiske Faganmeldere straks havde anerkendt, at Larsen havde bragt Klarhed over Nils Kjeldsens sidste Kamp og Død, blev hans Skrift angrebet stærkt fra nationale Synspunkter i „Vort Land“, og snart efter tog forskellige Officerer til Orde imod de Resultater, Larsen var naaet til. Et Forsøg, Larsen gjorde i Forening med mig paa at faa en militær Voldgiftskendelse, førte ikke til en saadan, men til at fire Officerer i Forening med os afgav en Fællesudtalelse om Affærens sandsynlige Forløb; der blev dog ikke opnaaet Enighed om det mest omtvistede Punkt, og andre tvivlsomme Enkeltheder blev i Erklæringen forbigaaede i Tavshed, saaledes at Udtalelsen ikke kunde bidrage synderligt til at skaffe Klarhed. Som Stemningen var blevet, blev denne Fælleserklæring, der

efter mine Tanker især godtgjorde, hvor meget i Affæren der ved Larsens Undersøgelse var fuldstændig opklaret og hvor stærkt begrænsede de Spørgsmaal var, hvorom der endnu kunde være Tvivl, opfattet ganske modsat, som fastslaaende Larsens Nederlag, beseglet af ham selv og den Historiker, der havde stillet sig ved hans Side.

Overhovedet førte Drøftelsen til stærke Angreb paa ogsaa de andre Historikere, der havde ydet Larsen deres Anerkendelse, Prof. Ed. Holm, som i et Privatbrev til ham havde udtalt, at Sagen sikkert var afgjort ved hans Undersøgelse, og Prof. J. A. Fridericia, som havde anmeldt Bogen straks efter dens Fremkomst. Alle blev vi dadlede, fordi vi havde vovet at ytre os om et Spørgsmaal, som kun militær Sagkyndighed kunde afgøre, jeg særlig fik Attest for, at min kritiske Evne ganske havde svigtet mig ved denne Lejlighed. Og Anklagen mod „de historiske Professorer“ blev til en Mistvivl ogsaa overfor disses andre Arbejder. Det er sørgeligt, skriver Nationaltidende i sine afsluttende Bemærkninger (15. April), „at de har vist Mangel paa Kritik og saa lidet Klarsyn i en Sag, hvor Almenheden har haft Lejlighed til selv at dømme, efter at alle Dokumenterne er lagte paa Bordet — thi uvilkaarlig spørger man sig selv, om de da ikke ogsaa har taget fejl, naar det drejede sig om Forhold, der laa saa langt tilbage i Tiden, at ingen uindviet kunde kontrollere deres Dom“.

Under disse Forhold anser jeg det for rigtigt at gøre Nils Kjeldsen-Affæren til Genstand for en nærmere Undersøgelse. En saadan er jo hidtil ikke givet fra ren faghistorisk Side; i en Bladanmeldelse, et Par korte Avisartikler kan man ikke udtømme et Spørgsmaal, og efter den Interesse, som Sagen har vakt, ikke mindre

efter den Maade, hvorpaa den er bleven brugt som Vaaben mod danske Historiegranskere, kan den vel fortjene at følges i alle sine Enkeltheder. Dette agter jeg da at gøre her, og selv om jeg aldeles ikke venter, at en Stemning, som har grebet vidt om sig af Grunde, der intet har med Videnskab at gøre, derved skal blive ændret, vil det i alt Fald for de sagkyndige komme til at staa klart, at de højlydte Klager mod Historikerne ganske svæver i Luften.

1. Kundskaben om Nils Kjeldsen før og efter Karl Larsens Bog.

Indtil Larsens Bog udkom, hvilede al Kundskab om Nils Kjeldsen paa en Artikel i det første Nummer af „Vort Forsvar" (1881), forfattet af nuværende Oberst Emil Madsen. Denne meddelte her først en Beretning om Nils Kjeldsens Kamp, der sagdes at stamme fra, hvad de tyske Officerer straks efter Affæren fortalte derom i Kolding, og som gav en højst anskuelig Skildring af Kjeldsens modige Optræden. Mens hans Kammerater flygtede, var han blevet ene tilbage, var endda redet Preusserne i Møde og havde straks saaret og kastet af Sadlen to Modstandere. Samme Skæbne led de to næste, og medens „den betydelige Styrke, der var til Stede af det preussiske Rytteri, sluttede en Kres om ham", bestod han endnu en Kamp med en særlig udvalgt Rytter, og denne havde ikke bedre Lykke end de andre, skønt Dragonen var saaret og tilsidst maatte føre Sablen med venstre Haand. „Da red en af de tilstedeværende Officerer eller mulig en Officersaspirant, frem tæt hen til ham og skød ham ned". Hertil føjedes, at den preussiske Regimentschef endnu samme Dag ved Offi-

cerernes Middag udtalte den stærkeste Ros over den tapre Rytter, medens han dadlede hans Drabsmand saa skarpt, at denne straks forlod Salen og tog eller fik sin Afsked. — Til denne Koldingberetning knyttede Oberst Madsen en Meddelelse fra en Officer ved Kjeldsens Eskadron, der om ham berettede, at han efter civile Vidners Udsagn „alene kæmpede med 3 Preussere, der ikke formaaede at afvæbne ham; han blev under Kampen saaret i den højre Arm, men vedblev at forsvare sig med Sablen i den venstre Haand og Tøjlerne i højre, medens han holdt den højre Side af Hesten tæt til Landevejsgrøften, indtil en af Preusserne gjorde Ende paa Kampen ved at ride bagved ham og affyre et Skud“.

Læst i Sammenhæng kunde den sidste, kortfattede Beretning jo siges at stadfæste den første, og saaledes var der indtil Larsen ingen, der fremkom med nogen Tvivl om, at alt virkelig var gaaet til, som det skildredes i Fortællingen fra Kolding. Fr. Bajer antydede vel i et Steds i Forbigaaende, at Kjeldsens Død vist var blevet „noget poetisk udsmykket“, og det er jo muligt, at der, som Larsen mener, gemmer sig en sagte Tvivl deri, at Nieuwenhuis i Biografisk Lexikon ene holder sig til de Træk, Dragonofficeren havde meddelt; jeg tvivler dog derpaa, siden Forfatteren blandt sine Kilder i første Række anfører et historisk Skrift af Martin Kok („Store og gode Handlinger“, 1886), hvori man alene finder Koldingfortællingen.

At der fra et militært Standpunkt intet var at indvende imod denne Fremstilling, derfor borgede allerede, at den var meddelt i „Vort Forsvar“ af en Officer, og det viste sig yderligere deri, at den udførlig gengaves i forskellige af Officerer forfattede Skildringer (Larsen

S. 17 f.). For den almindelige Folkebevidsthed kunde der end mindre være Tvivl, og i videre Krese end nogensinde blev Kjeldsens Bedrift kendt, da den fremstilledes i et monumentalt Maleri af Frants Henningsen og dette Billede indkøbtes til Frederiksborgmusæet.

Helt anderledes blev vor Kundskab ved Karl Larsens Undersøgelser, der strakte sig over Maaneder og førte ham paa Rejser baade i og udenfor Danmark. Det lykkedes ham foruden de officielle Rapporter fra begge Sider at fremdrage tre skrevne Fremstillinger fra selve Krigsaaret, den ene forfattet af Dragonen Holsted, de to andre afgivne af Kjeldsens Drabsmand Lüttichau og den preussiske Underofficer Lüders som Grundlag for de Dekorationer, der var tiltænkt disse. Endnu righoldigere Oplysninger gav dog Larsens møjsommelige Eftersporing af endnu levende Øjenvidner til Affæren. Han fik saaledes Beretninger fra to af de Dragoner, der var sammen med Kjeldsen (Korup og Espe), fra Lüttichau og to andre af de preussiske Husarer, endelig fra 5 Landboer, som havde været Vidner til Kampen.

Det er klart, hvilket Fremskridt i Kundskab der skete herved. Hvor man tidligere havde haft Andenhaandsmeddelelser fra ubestemte Grupper af Vidner, fik man nu 5 Beretninger fra Samtiden og 10 Forklaringer af endnu levende Øjenvidner, hvoraf hvert enkelt ikke blot havde afgivet en fuldstændig Beretning, men desuden var blevet nøje udspurgt om alle Sagens Enkeltheder. Fra en halv sagnagtig Overlevering kom vi paa en Gang over til et virkeligt historisk Grundlag, ja Forskellen var endnu større end man kunde tro; thi de af Larsen samlede Vidnesbyrd viste klart, at Koldingfortælleren aldeles ikke, som han selv havde paastaaet, havde sin Fortælling fra

de preussiske Officerer, men at den paa anden eller tredje Haand stammede fra danske Tilskuere, medens det tillige traadte frem, at Dragonofficerens korte Beretning skulde udfyldes i en helt anden Retning, end man tidligere havde tænkt sig.

Det Kildestof, Larsen havde skaffet til Veje, var overhovedet saaledes, at Historikerne straks anerkendte, at der her forelaa et Grundlag, der maatte være tilstrækkeligt til at klare Affærens Forløb i alt væsentligt. Naturligvis var det ikke udelukket, at der overfor en Tildragelse, der kun laa en god Menneskealder tilbage, kunde fremtræde endnu et eller andet Øjenvidne; men det Antal, Larsen havde tilvejebragt, var saa stort og fremfor alt saa forskelligartet — Danskere og Tyskere, Deltagere i Kampen og civile Tilskuere —, at man kunde være temmelig overbevist om, at mulige nye Vidner ikke kunde udsige noget væsentligt nyt.

Larsens Skrift gav saa Anledning til den lange Bladdrøftelse[1]), og fra alle Sider stræbte man ivrig at

---

[1]) Oberst N. P. Jensen har udgivet sin udførlige Belysning af Sagen, der fremkom i Berlingske Tidende, som særlig Piece: „Dragon Niels Kjeldsen" (54 Sider). En Del af de spredte Artikler er samlede i to Smaaskrifter:

1) Niels Kjeldsens Saga for Historiens Domstol (80 Sider). Artiklerne er skødesløst aftrykte; aabenbare Trykfejl er ikke rettede (som S. 45 i Overskriften: Et karakteristisk Vidnesbyrd, for Et kavalleristisk V.), andre er komne til. Udvalget er gjort uden Skønsomhed og Vidnesbyrd af virkelig Interesse ikke medtagne; at den anonyme Udgiver ikke har optaget mit „Lille Opgør" (Politiken 28. Marts), skønt han har et Svar derpaa, viser blandt meget andet Skriftets tendensiøse Karakter. Foran Samlingen er anbragt nogle Sætninger, udvalgte af mine „Grundsætninger for historisk Kildekritik"; det er rigtignok ret ubegribeligt, hvilken af disse Sætninger der overhovedet kan komme til Anvendelse i denne Sag. — Denne Samling citeres i det følgende som „Saga".

skaffe nye Oplysninger til Veje; Resultatet kan sammenfattes paa følgende Maade:

Det er ikke lykkedes at fremdrage et eneste endnu levende Øjenvidne udover dem, som Larsen har faaet fat i; selv har der derimod meldt sig en Dragon, der paastaar at have været med, om med Rette eller Urette skal jeg lade staa hen; men han vedgaar selv ikke at have set det mindste til Kjeldsens Kamp (Saga S. 80)[1]). Af Øjenvidner, der ikke lever mere, har man, saa vidt jeg har kunnet følge Bladanmeldelserne, alt i alt faaet fremdraget to, Fru Clausen fra den nærliggende Gaard Adelbertsminde, og en unævnt Bonde; naturligvis

2) Nogle Officerers Indlæg i Niels Kjeldsen-Striden, samlede af en Officer (35 Sider). Heri findes især C. Th. Sørensens Indlæg, skrevet mod Slutning af hele Bladdrøftelsen.

1) Meget kuriøse er „En Vens og Kammerats Erindringer om Nils Kjeldsen", meddelte i Vejle Amts Folkeblad 13. Marts af N. Bloch. De stammer fra en endnu levende Mand, Jens Lilholm Kristensen, som „var sammen med N. Kj., da Fjenden angreb dem, og han var den sidste Ven, der talte med ham". Efter Meddeleren er Beretningen paalidelig; Indholdet viser rigtignok noget andet.

I kort Oversigt lyder Beretningen saaledes: Lilholm stod ved 6. Eskadron, og denne red d. 28. Februar gennem Vejle ud imod Blaakær Skov; her udsendte den Korporal Lumby med 5 Mand for at afsøge Skoven. Patrouillen blev overfaldet af en overlegen Styrke af fjendtlige Dragoner [!], tre Mand toges til Fange, Lumby og Lilholm flygtede ud paa Markerne. og her traf de Nils Kjeldsen, der ene var sat paa Post her af 4. Eskadron [!]. Han slog Følge med dem for at ride tilbage, og de gik ind i en Bondegaard for at faa sig en Dram. Lilholm var dog blevet paa sin Hest og opdagede paa en Gang, at fjendtlige Dragoner red forbi Gaarden. De tre Danskere kom nu i en Fart afsted og slog sig paa Landevejen gennem [!] fire Dragoner, fortsættende Ridtet i fuld Fart. Men da de to var kommet udenfor Skudvidde og vendte sig om, opdagede de, at N. Kj. ikke var med. Han saas et Stykke bagved ligge paa Jorden, omgivet af 4—5 fjendtlige Ryttere.

har, hvad der gengives af disses Fortællinger, ikke nær den Vægt som de endnu levende Vidner, hvem Larsen har udspurgt paa Krys og tværs. — Fra en anden Kant er der derimod fremkommet en Oplysning om en Enkelthed, som har nogen Interesse, idet der fra Kjeldsens Families Side er afgivet Vidnesbyrd om, at da Liget blev vadsket, viste det et Hugsaar i højre Arm.

Naar jeg ser bort fra nogle Varianter paa Koldingfortællingen, som jeg snart skal komme tilbage til, er dette alt, hvad den umaadelige Interesse, som Kjeldsendrøftelsen vakte i vide Krese, har formaaet at lægge til, hvad Larsen havde fremdraget. Den Lovprisning, som flere Historikere straks ydede ham for hans energisk gennemførte Undersøgelse, har fuldkomment staaet sin Prøve.

Naar jeg i det foregaaende har søgt at gøre skarpt Rede for, hvad Grundlaget for vor Viden om Nils Kjeldsen var før Larsens Bog, hvilket Vidnemateriale denne byggede paa, og endelig hvad der efter hans Skrift er fremkommet af nye Oplysninger, har dette været nødvendigt, fordi man under den brede Bladdrøftelse har tilsløret det virkelige Forhold paa alle disse Punkter.

Da Larsens Skrift paa det uimodsigeligste havde vist, at Affæren var forløbet helt anderledes end Koldingfortælleren havde skildret den, naaede man hurtig til at paastaa, at allerede før Larsen var der ingen, der ret havde troet paa denne. Snart var det „Legenden“ som Helhed, hvorom man havde tvivlet, snart var det kun „Overdrivelserne“, som ikke havde fundet Tiltro, idet man rigtignok aldrig indlod sig paa nærmere at fastslaa, hvad Overdrivelserne egentlig var eller, om man vil, hvad der i Legenden ikke var Overdrivelse. Oberstlieut. Egede-Lund (Saga S. 46) talte om, at Beretningen om N. Kj. havde været „en halv Legende, hvorpaa intet Menneske har troet helt ud“; Premierlieutnant Møhl holdt sig til

Overdrivelserne og erklærede, at „intet dannet Menneske tog dem for bogstavelig Sandhed“ [1]). D'Hrr. Officerer er ved saadanne Ytringer meget uhøflige mod den Række af deres Kolleger, som uden videre har knæsat Koldingfortællingen, Oberst Emil Madsen, der først har meddelt den, Oberst Schiøtt, som har genfortalt den, Oberst Nieuwenhuis, der anfører den i første Linie, hvor han i Biografisk Lexikon anfører sine Kilder, for ikke at nævne Oberst N. P. Jensen, som ud fra Koldingfortællingen har overdrevet videre og skildret hele Dragonpatrouillens Forsøg paa at sætte sig fast [!] i Blaakær Skov, tre af Kjeldsens Kammeraters modige Forsvar, før de blev overvundne, Korporalens og to Dragoners tapre Slaaen „sig en Vej“. Bortset herfra maa det dog siges, at en saadan almindelig Mistro, som d'Hrr. ytrer, dels i sig selv er ret værdiløs, dels mister enhver Interesse, naar den slet ikke giver Lyd fra sig. Den dannede Almenhed har været ganske berettiget til at modtage Koldingfortællingen med fuld Tillid lige til Karl Larsens kritiske Undersøgelse; fra et militært Standpunkt maatte den antages for uangribelig, og i sig selv paastod den jo at stamme fra en Kilde, der ikke kunde være bedre, saa vist som Ophavsmanden erklærede, at han havde sin Viden fra de preussiske Officerer, der kom tilbage fra Recognosceringen. Da Frants Henningsen havde overført Fortællingen paa sit Lærred, kunde „Vort Forsvar“ uden Modsigelse genoptrykke Koldingfortællingen sammen med den Beretningen af Dragonofficeren, hvori man saa en Stadfæstelse af den, og Frederiksborgmusæets Direktion kunde uden Betænkelighed give Maleriet en Æresplads i det historiske Galleri.

Den Mistillid til Koldingfortællingen, som kom til Orde efter Larsens Bog, førte ganske naturlig til, at man fremdrog den Dragonofficers Beretning, som var meddelt i det

---

[1]) Ytringen faldt først 17. Marts (Saga S. 44), men gjaldt da Overdrivelserne i Martin Koks Digt, idet Hr. Møhl her antydede, at Larsen havde bekæmpet dette [!], men derved kæmpet med Vejrmøller; i Nationaltid. 14. April anførte Hr. Møhl atter sin egen Sætning, nu som gældende „de legendariske Overdrivelser“ overhovedet.

første Nummer af „Vort Forsvar“, og snart naaede man til at paastaa, at det var denne, som man hidtil ene havde troet paa; herved fik man det smukke Facit, at man allerede før Larsens Bog havde vidst fuldstændig god og rigtig Besked om Nils Kjeldsen. Der er deri den Kerne af Sandhed, at de enkelte Træk, som Dragonofficeren berettede „efter Øjenvidners Udsagn“, virkelig er i alt væsentlig rigtige, saaledes som vi nu kan se, efter de af Larsen fremdragne Vidnesbyrd; men før Larsens Bog var det ganske umuligt ud fra Officerens korte Fortælling at danne sig et anskueligt Billede af Kampen. Den Gang maatte man da ganske naturligt gaa den modsatte Vej, begynde med Koldingfortællingen og finde denne „stadfæstet“ af Dragonofficerens Fremstilling. Og denne Vej gik alle, Digteren, naar han vilde besynge Kjeldsen, Maleren, naar han vilde male ham, men ogsaa de militære Forfattere, naar de vilde skildre Tildragelsen i dens Enkeltheder. Heller ikke paa denne Maade kan man da bevise, at man i Danmark havde anden Opfattelse af Nils Kjeldsen end den, der fremlyste af Koldingfortællingen, og det hjælper ikke, at Oberst Nieuwenhuis i sin korte Biografi af Kjeldsen har holdt sig til de Træk, Dragonofficeren meddeler; han har jo som sin Kilde i første Linie opført ikke „Vort Forsvar“ Nr. 1, hvori Dragonofficerens Skildring staar jævnsides Koldingfortællingen, men derimod et Prosaskrift af Martin Kok, hvori alene findes Koldingfortællingen [1]).

Medens man ad saadanne Veje dækkede over, at det af

---

[1]) Nieuwenhuis har aabenbart ikke gjort sig selv klart, at der kunde være en Modsætning mellem den ene og den anden Skildring, og der forelaa da heller ikke noget positivt, der kunde tyde paa en saadan Modsætning. — Nu hedder det derimod: „Den netop som Legende i sin Tid i „Vort Forsvar“ fortalte Beretning, der imidlertid i selv samme Artikel fik sit historiske Korrektiv“ (Dannebrog 23. Marts). Nej, Oberst Madsen gengav ikke Koldingfortællingen som „Legende“, men netop som hentet fra særlig upartisk og sagkyndig Kilde, de preussiske Officerer, og han medgav den ikke Dragonofficerens Beretning som berigtigende „Korrektiv“, men fordi han i denne fandt Fortællingen „i Hovedsagen bekræftet“.

Larsen tilvejebragte Materiale kastede et nyt og overraskende Lys over Sagen, var det vanskeligere at nægte, at Materialet i alt Fald var meget stort og alsidigt. Man nøjedes da med at antyde, at hans Materiale var af meget ulige Værd — som om Larsen ikke selv havde vejet og vraget mellem de Vidnesbyrd, han fremlagde, — men især klagede man over, at han ikke havde øst af alle Kilder. Man bebrejdede ham, at han „slet ikke har hørt eller anfører intet om et kun for et Par Aar siden afdød Øjenvidne, Fru Clausen, født Dalgas" (Saga S. 39); Kritikeren har aabenbart ikke fattet, at Larsen rent principmæssigt havde holdt sig til to Arter af Vidnesbyrd, de samtidig nedskrevne og saa hvad der kunde faas ud af endnu levende, hvis Udsagn man fik paa første Haand og overfor hvem man ved methodisk Udspørgen kunde sikre sig fuld Besked. Eller man klagede over, at han ikke rent ud havde spurgt Lüttichau om den ærerørige Klage mod ham, som Koldingfortælleren lod hans Oberst udtale ved Middagen; det laa dog ikke fjernt, at det var saa sin egen Sag at spørge en Officer om saadant, og Larsen havde jo slet ingen tvingende Anledning til at spørge, saavist som han havde al Grund til at tro, at Fortællingens Upaalidelighed snart maatte blive anerkendt af alle.

Naar man glemte at prise det Materiale, Larsen havde tilvejebragt, var man desto gladere over de nye Vidnesbyrd, der fremkom i Sagen, og det blev snart en staaende Formel, naar man talte om den Viden, man nu havde, at sige, at den hvilede paa Larsens Oplysninger sammen med, hvad der siden var fremdraget, hvis man da ikke endnu stærkere betonede det efter hans Bog fremsatte som det værdifuldeste [1]). Den lille Oversigt, jeg ovenfor har givet, turde foreløbig være tilstrækkelig til at vise, hvor liden Sandhed der var i denne stadige Henvisen til senere Oplysninger, hvorledes disse er

[1]) Sml. f. Ex. Dannebrog 25. Marts: „Der gaar snart ikke en Dag, uden at den bringer en Jobspost for Prof. Karl Larsen. Vidnesbyrd, vægtige og paalidelige, alle til Støtte for den gode danske Historie, som Professoren har villet ombytte med sin tyske Røverhistorie, er komne frem det ene efter det andet".

ringe efter Tallet og endnu meget ringere efter Kvalitet. Kun paa et eneste Punkt kan man bebrejde Larsen ikke at have optaget en Traad, der var værd at følge; naar han ikke har opsøgt Kjeldsens Familie, var det vel, fordi ingen fra den havde været Øjenvidne til Kampen, men det havde dog været rimeligt, at der alligevel herfra kunde øses en eller anden Oplysning; der er jo virkelig ogsaa kommet noget frem fra denne Side, der i alt Fald har Værdi, omend en meget begrænset. Alt, hvad der ellers er bragt for Lyset, har i Virkeligheden ingen Interesse for at opklare Tildragelsens virkelige Forløb, om end nogen for at følge Sagndannelsen.

2. Scenen paa Kolding Hotel.

Professor Karl Larsen, der saa udførlig søgte at oplyse, hvorledes Kampen paa Landevejen var foregaaet, fattede sig derimod meget kort om Koldingfortællingens anden Del, Regimentschefens skarpe Dadel over Lüttichaus Færd og dennes paafølgende Udtrædelse af Regimentet. Larsen oplyste her, hvorledes Lüttichau saa langt fra at blive dadlet netop havde høstet megen Ros for den lille Affære, var bleven præsenteret for to preussiske Prinser, rost for Fronten, dekoreret og forfremmet, fremdeles at han aldeles ikke var traadt ud af Regimentet 1864, men havde deltaget i de to følgende Felttog[1]), og

[1]) Dr. Villads Christensen (Saml. t. jydsk Hist. 3. R. III, 223) mener, at Larsens Oplysninger om Lüttichaus senere Skæbne giver et mindre rigtigt Indtryk af, at denne „har haft en ret anselig militær Løbebane", og tilføjer nogle Data, hvoraf ses, at L. i Linien kun naaede til at blive Sekondlieutenant og i 1871 overgik til Reserven. Da det maaske ser underligt ud i danske Øjne, at en Mand bliver staaende 3 Felttog igennem som Sekondlieutenant, bør det anføres, at det preussiske Gardehusarregiment har 12 Sekondlieutenanter mod 4 Premierlieutenanter. Af de Ranglister, Dr. V. C. har benyttet, kunde han i øvrigt have fremdraget, at L. under Felttoget i Frankrig fik Jernkorset.

han drog af alt dette den Slutning, at „hele den anden Del af Fortællingen“ derved blev reduceret til „ren og skær Fabel“.

Denne Afgørelse var i alt Fald udtrykt noget uforsigtigt. Koldingfortællerens Skildring af Scenen paa Hotellet indeholdt jo ikke blot de her berørte Træk, Lüttichau angaaende, men ogsaa Oberstens varme Ord om den danske Dragon. Naturligvis var det slet ikke Larsens Mening, at ogsaa dette maatte være en Fabel; tværtimod, han havde jo selv paapeget, at man i det preussiske Husarregiment maatte have faaet et yderst sympatetisk Indtryk af Nils Kjeldsen, siden denne fik et saa smukt Eftermæle i Regimentets Historie (Larsen S. 63). Senere har det ogsaa vist sig, at Koldingfortællingen netop her indeholder en Kerne af Sandhed; ved et Interview, som den danske Forfatter Fr. Poulsen underkastede Lüttichau, fortalte denne, at „den tyske Officer v. Somnitz [rigtignok Regimentets ældste Ritmester, ikke dets Chef] holdt en Tale paa Kolding Hotel samme Aften for den tyske Armee, i hvilken han ogsaa med et Par Ord mindedes den tapre danske Dragon, der hellere vilde lade sit Liv end falde i Fjendehaand“ (Politiken 24. Marts). Saa lidt overraskende dette var, blev det naturligvis nu udbyttet mod Larsen som en Bekræftelse ogsaa af Scenens anden Side, den skarpe Dadel over Lüttichau.

En virkelig Støtte for, at der blandt Tyskerne havde raadet en Stemning, som svarede til den, de Danske følte overfor Kjeldsens Drabsmand, forelaa derimod allerede længe før Larsen skrev sin Undersøgelse; Fr. Bajer havde d. 2. Marts 1864 eskorteret nogle preussiske Parlamentærer forbi det Sted, hvor Kjeldsen var faldet, og da han sagde til dem, at „her blev forleden en dansk Dragon

skudt bagfra paa en nederdrægtig Maade“, mener han at have hørt den Ytring fra en af de fjendtlige Officer: „Das ist ihm auch sehr übel aufgenommen worden“. Imidlertid var der jo ved denne Udtalelse den samme Grundfejl som ved Koldingfortællerens Reprimande; det var jo ubestrideligt, at Affæren netop ikke blev optaget Lüttichau ilde, ja, lige Dagen efter at denne Ytring skulde være faldet, blev han rost for Fronten af sit Regiment.

Overhovedet var Modsætningen mellem den paa sikre Kendsgerninger hvilende Ros og den Dadel, der sagdes at være udtalt paa Kolding Hotel, saa skarp, at man for at redde Dadlen maatte gøre store Anstrengelser og slaa ind paa de mest forskellige Veje.

Nogle prøvede paa at sætte en Tidsadskillelse mellem Dadlen og Rosen; Lüttichaus Forhold var først blevet dadlet, siden rost, idet der var indtraadt „et Omslag“. Men her kneb det rigtignok med Tiden; Fr. Bajer mener, at Omslaget maa være foregaaet netop d. 2. Marts, mens de preussiske Parlamentærer opholdt sig ved den danske Hær (Saga S. 70), men hvorledes kunde Lüttichau da allerede nogle Dage før blive præsenteret for de to Prinser? Og det kneb ogsaa med at finde Grunden til Omslaget; havde Obersten dadlet paa Grund af fejlagtige Underretninger, siden rost efter bedre underbygget Viden, som en eller anden tænkte sig det, var det jo umuligt blot antydningsvis at forklare, hvorledes dette skulde være gaaet til.

En helt anden Vej var det at lade Dadlen være Preussernes virkelige Mening, medens Rosen og Forfremmelsen derimod netop skulde dække over, at en preussisk Officer havde begaaet noget uhæderligt. Denne snedige Løsning har dog, saavidt jeg ser, ikke vundet

Bifald hos nogen Officer, formodentlig fordi man i militære Krese har fattet, hvad det vilde betyde for en Hærs Disciplin og et Officerskorps' Moral, om man lønnede en uhæderlig Handling med Lieutenantspatent og Dekorationer; den grasserede derimod i Redaktionsartikler i „Dannebrog“ og „Vort Land“, og her indgik denne Løsning desuden Forbindelse med en endnu meget større Snedighed. Disse Blade opstillede den Theori, at der d. 28. Februar slet ikke var Krig i Jylland, og heraf sluttede de, at Lüttichaus egentlige Fejl var, at han havde dræbt en dansk Soldat; for dette „maa Grev Lüttichau have hørt en Misbilligelse af sine foresatte“ (Saga S. 53). Det var jo rigtignok en Reprimande af en helt anden Karakter end den, Koldingfortælleren lod Obersten udtale, men hvor nemt forstod man dog ikke nu det hele! Da man d. 3. Marts havde „bestemt Udsigt“ til at faa Krig i Jylland, kunde man nu, men ogsaa først nu rose Lüttichau for hans Daad, og da man d. 6.—7. Marts „fik Krig“, kunde man give ham Lieutenantsrangen! En nærmere Belysning af denne Løsning turde være ganske overflødig[1]).

En tredje Vej var at begrænse Dadlen saa meget, at den kunde passe sammen med Rosen. Man kunde betone, at det dog kun var en ganske enkelt Side af Lüttichaus Optræden, der fortjente Dadel, hans Anvendelse af Skydevaaben overfor den med Sabel kæmpende Dragon og især Skuddet bagfra; ellers var hans Opførsel jo fortræffelig, fuldt værdig til Belønning. Naar man da først havde givet ham lidt Klaps for Skuddet, var den Historie forbi, og bagefter fulgte naturlig nok

[1]) Jfr. nu ogsaa Oberst Axel Liljefalk i Militær Tidende 1902 S. 113.

Udmærkelserne. Denne Vej var jo ogsaa den eneste fremkommelige, om Reprimanden skulde reddes; dog kunde man rigtignok ikke godt nøjes med at begrænse Dadlen i Omfang — thi en uridderlig Handlemaade selv paa et enkelt Punkt gjorde jo dog Officersudnævnelsen i et højadeligt Garderegiment ganske umulig, — men maatte ogsaa formindske dens Strenghed. I den Retning naaede man vidt nok, som naar Premierlieutenant Møhl tænker sig, at Obersten kan have sagt: „Det havde været mere ærefuldt, hvis . . . .“, og overhovedet karakteriserer de Udtalelser, der kunde være faldne, som „let dadlende“ (Saga S. 42). Men hvad blev der saa egentlig tilbage af Koldingfortællingen, hvor Dadlen munder ud i en ligefrem Opfordring til Kjeldsens Drabsmand om at forlade Regimentet?

Under alle disse varierende Forsøg paa at paavise en Mulighed for, at Reprimanden overhovedet var forenelig med den faktiske Ros over Lüttichau, glemte man i en mærkelig Grad at gøre sig Regnskab for, hvorfra Obersten ved Husarregimentet egentlig skulde have faaet Grundlaget for den Dadel, Koldingfortælleren lægger ham i Munden. Man talte i al Almindelighed om, hvorledes det særlig efter Datidens Forestillinger var uhæderligt at bruge Skydevaaben under et Ryttersammenstød, men naar man udmalede Situationen nærmere, skete det mer eller mindre paa Baggrund af den danske Fremstilling heraf. Imidlertid er det dog ganske givet, at Hr. Oberst v. Kerssenbroigk ved det preussiske Gardehusarregiment jo ikke d. 28. Febr. om Eftermiddagen paa nogen Maade var paavirket af den Fremstilling om Kampen, der hurtig bredte sig blandt de Danske. Hvad han har vidst derom, maa han have faaet fra sine egne

Folk og vel i første Linie fra Wartensleben som kommanderende Officer. Denne havde vel selv ikke overværet Kjeldsens Kamp, men har naturligvis faaet Beretninger derom under Hjemridtet eller efter Hjemkomsten ikke blot fra Lüttichau selv, men ogsaa fra de to tilstedeværende Underofficerer Lüders og Kaspar, og nu er det saa heldigt, at vi veed god Besked om, hvorledes alle disse har fremstillet Sagen. Af Lüders har Karl Larsen fremdraget en Indberetning, Kaspar har han personlig udspurgt; fra Lüttichau har han faaet en udførlig Skildring, hvortil nu, som vi straks skal omtale, slutter sig et samtidigt Brev. Saaledes kan vi gøre nøje Rede for, hvad Obersten har vidst om Affæren, og jeg kan nøjes med at anføre, hvorledes Lüttichau selv skildrer sin Færd overfor Kjeldsen.

Efter Lüttichau var det hele da sket paa den Maade, at han var kommet jagende henad Vejen og havde indhentet et Par Husarer, som uden Held kæmpede med Nils Kjeldsen. Lüttichau havde nu opfordret Kjeldsen, der stadig fortsatte sit Ridt, til at overgive sig og truet med ellers at ville skyde; Dragonen havde saa langt fra givet sig, at han tværtimod havde skudt paa Lüttichau samtidig med at denne fyrede paa ham. Efter sit første Fejlskud havde Lüttichau paa ny opfordret Kjeldsen til at modtage Pardon, og da han atter nægtede det, skudt anden Gang og ramt ham til Døde; som Lüders udtrykker det: Dragonen fik et Skud bagfra gennem Hovedet og styrtede saa af Hesten. — Saaledes er det, at Obersten har set Situationen, og hvad skulde han her finde at dadle? At Lüttichau havde truet med at skyde? Men det gjorde jo ogsaa de andre Preussere overfor Espe, hvem de efter hans Udsagn „satte Bøsserne for Brystet“. Eller maatte man nok true med Skydevaabnene, men

ikke virkelig bruge dem? Saa havde i alt Fald alle Preusserne begaaet den samme Synd som Lüttichau; Skuddene havde jo lydt saa stærkt, at det netop var dem, der havde kaldt de civile Øjenvidner ud af deres Huse, ja endnu faa Øjeblikke før Kjeldsen faldt, men inden Lüttichau kom til, var der blevet skudt paa ham; Kuglen slog ned i Jorden foran Mad. Kruses Hus og forskrækkede hende saare[1]). Og naar ogsaa de danske Dragoner brugte deres Skydevaaben, som Kjeldsen gjorde og som Holsted vilde gøre — stadig efter Lüttichau, idet jeg indskærper, at der ikke spørges om, hvorvidt det virkelig var Tilfældet eller ikke —, kunde nogen da dadle Preusserne for at gøre det samme? Eller skulde Obersten endelig dadle Lüttichau for at have skudt Dragonen bagfra? Men efter Lüttichaus Beretning foregik det hele jo under Hestenes fulde Løb, og han skød paa den Maade, han bedst kunde komme til[2]).

---

[1]) Ogsaa Øjenvidnet Jakob Lange taler om dette Skud (Larsen S. 39).

[2]) „Hertil er der i Krigstid ikke noget at sige", udtaler Oberst Frits Holst (Saga S. 38). Naar derimod Oberst N. P. Jensen mener (S. 44—45), at Lüttichaus Adfærd sikkert ikke vilde blive billiget i Datiden, fordi han dog i Stedet enten kunde have skudt Dragonens Hest eller, „efter i sidste Øjeblik at være naaet lige ind paa Livet af Kjeldsen, sat ham Revolveren paa Brystet", er det for en Lægmand vanskeligt at forstaa, hvorledes det sidste Experiment skulde være gjort overfor en Dragon, der slog „mægtigt" om sig med Sablen. Som et Modstykke til den Art Betragtninger skal her anføres, hvad en af Lüttichaus Regimentskammerader, v. Plotho, skriver til Prof. Karl Larsen (25. Aug. 1902): „dass Kjeldsen den Schuss von hinten erhielt, hat niemanden von uns gewundert, da bei sämmtlichen damaligen Patrouillengefechten stets dasselbe Bild war. Das Gelände war stark verschneit, durchschnitten von Knicks, so dass für die Reiterei beinahe nur die Chausséen und Wege gangbar waren; da in den meisten Fällen, beim Zuzammentreffen der Patrouillen, die Dänischen Dragoner sich

Naar man stiller sig klart, hvad Oberst v. Kerssenbroigk har vidst om Affæren, er det da ikke let at fatte, hvad der skulde have ført ham til at tildele Lüttichau en Dadel. Men ogsaa et andet Moment synes helt at vise bort fra, at Koldingfortællingen paa dette Punkt indeholder Sandhed. Larsen refererer S. 43—44 en Samtale, han har haft med Grev Wartensleben; han har ikke spurgt denne om Hotelscenen — af Grunde, jeg før har peget paa —, men det fremgaar indirekte paa det tydeligste, at Wartensleben ikke kan have vidst noget om Reprimanden til Lüttichau, hvad der her saa temmelig falder sammen med, at denne Reprimande overhovedet ikke kan være givet. Da Larsen spurgte Wartensleben, hvem der havde skudt Kjeldsen, havde han ganske glemt det, og først da Larsen sagde: Var det ikke Lüttichau, svarede Preusseren: Jo, De har vist Ret; nu husker jeg, at han red om med en Revolver og ikke havde Sablen trukket. Naturligvis, dette kunde være Komediespil; Wartensleben kunde for at undgaa at komme ind paa Reprimanden allerede have spillet den uvidende, da Spørgsmaalet blot var, hvem der skød Kjeldsen, — men dette er dog at gribe til een Usandsynlighed for at redde en anden. Den ene naturlige Forklaring er, at Wartens-

auf ihre Infanterie zurückzogen, unsere Husaren auf ihren leichteren und schnelleren Pferden dieselben bald einholten, so fanden diese kleinen Gefechte meistens im raschen Dahinjagen statt. Die dicken, vorzüglichen langen Reitermäntel der Dänen machten jeden Säbelhieb wirkungslos, so dass wir unseren Husaren stets zuriefen: ‚stechen‘ oder ‚schiessen‘. — Lüttichau wusste, wie schwer es war, einen Dänischen Dragoner mittelst des Säbels kampunfähig zu machen und griff deshalb zum Revolver. Da er nicht Brust gegen Brust mit Kjeldsen kämpfte, sondern dies im raschen Dahinjagen stattfand, der Dragoner vorne aus, der Husar dahinter, so musste die Kugel den Kjeldsen von hinten durchbohren“.

leben ikke har husket Detaillerne i en Affære, som for ham ikke havde nogen Interesse og var helt traadt i Skygge for de store Tildragelser i 1866 og 1870; men han kunde umulig have glemt Lüttichaus Rolle under Kampen, hvis denne havde ført til en skarp Dadel i Officerernes Kres, en Dadel, som jo endda maatte hvile paa, hvad netop han havde meddelt Obersten om hans unge Kammerats Færd.

Saaledes føres man ad de forskelligste Veje til at modtage Koldingfortællerens Reprimande med den største Mistillid; for at en enkelt Mands Vidnesbyrd om noget saa usandsynligt skulde kræve Tiltro, maatte det i alt Fald om denne Mand kunne godtgøres, at han var af ganske særlig Troværdighed, en Fortæller, for hvem Misforstaaelser eller fantastiske Udpyntninger ellers laa helt fjernt. Gælder dette om Koldingfortælleren?

Oberst Emil Madsen har lovet sin Hjemmelsmand ikke at aabenbare hans Navn, og efter hvad Larsen har udtalt til mig, er dette og Hensynet til vedkommendes endnu levende Slægt Grunden til, at Larsen i sit Skrift end ikke har nævnt hans ham velbekendte Navn. Under Bladdrøftelsen er det dog kommet frem, at Koldingfortælleren er en for faa Aar siden afdød Gæstgiver Svensson i Kolding; denne paastaar at have været til Stede ved Officersmiddagen, der foregik paa hans Hotel, og om hvad han her mener at have hørt, er der ogsaa ellers fremkommet nogle Oplysninger. Jeg skal nu ikke indlade mig paa en Prøvelse af, om Hr. S. i det hele nød Tillid som Fortæller, heller ikke paa, hvor vidt hans Kendskab til det tyske Sprog var saadant, at han kan antages klart at have forstaaet de Ytringer, der faldt i Salen; jeg skal endog se ganske bort fra, at Lüttichau (overfor Fr. Poulsen) har paastaaet, at ingen Dansk over-

værede Officerernes Middag (skønt dette jo rigtignok synes at være højst naturligt, naar Officerer spiser i et fjendtligt Land). For at undgaa alt Skær af Personlighed skal jeg holde mig til, hvad der fra Gæstgiver Svenssons Side er udtalt om Kjeldsenaffæren og Hotelscenen, og derved prøve, hvorvidt hans Fortælling kan kræve den ganske særlige Troværdighed, som der her maa være Tale om.

Koldingfortællerens Beretning om Hotelscenen foreligger paa Tryk i tre forskellige Skikkelser; udførligst er den optaget i Oberst Emil Madsens oprindelige Fremstilling af Nils Kjeldsen, kortere gengives den i en Bog af Kommunelærer West, der efter Forfatterens Opgivelse er gennemset af Hr. S. selv[1]), og endelig har hans Søn meddelt nogle Randnoter af Faderen, nedskrevne som Berigtigelser til Martin Koks Digt (Saga S. 75). Uheldigt er det, at alle disse Gengivelser først er optegnede temmelig længe efter Tildragelsen; Oberst Madsen hørte Fortællingen sidst i Halvfjerdserne, Randnoterne stammer fra omtr. Aar 1890, Hr. Wests Gengivelse er endnu yngre. Det maa da beklages, at vi ikke har faaet For-

[1]) West: Danmark i Fortid og Nutid S. 42: Ved den senere Officersmesse paa Suenssons Hotel i Kolding beklagede Obersten . . . dybt rørt den unge Fændriks Adfærd, „ja saa meget, at han ikke vilde sidde til Bords med ham, men ved sin Ordonnans bad ham fjerne sig. Hvad der senere blev af ham, kan jeg (Hr. Suensson) ikke sige, men vi saa ham aldrig mere, og Obersten udtalte, at det var en Plet paa de ‚røde Husarer‘, at de, som var to Eskadroner, ikke kunde tage ham til Fange eller lade ham kæmpe sin Kamp ud . . . ., ja han tilføjede, at havde han kommanderet over nogle faa af den Slags som Kjeldsen, skulde han have vidst at vise de ‚røde Husarer‘ derhen, hvorfra de var komne“. — I Nationaltidende 14. Marts har Forf. meddelt, at „Hr. Svensson selv har gennemset min Notits, før den blev trykt, og bevidnet Citatets Rigtighed“.

tællingen frem saaledes som den lød umiddelbart efter Tildragelsen; men allerede de tre Versioner giver nogle Vink til Vurdering af Fremstillingens Paalidelighed.

At et Vidne stadig gengiver sin Fortælling paa samme Maade, er ikke nogen Garanti for, at Fortællingen er sand og dens Enkeltheder rigtige; der er mange Mennesker, der har den Evne, naar en Historie først har formet sig for dem, da stedse at kunne gengive den uforandret. At Fortælleren snart medtager en, snart en anden Enkelthed, kan være et gunstigt Tegn; det kan betyde, at han ikke gengiver et en Gang udformet Erindringsbillede, men virkelig ser Tildragelsen levende for sig. Men at et Vidne fortæller den samme Enkelthed paa varierende eller endog modsigende Maade, det er yderst graverende, og det gælder netop her. I Beretningen om hvorledes Scenen sluttede, er der hele tre Variationer: Efter Fremstillingen i „Vort Forsvar“ rejste den dadlede Officer sig straks og forlod Salen; efter Randnoterne endte det derimod med, at han blev ført grædende ud af Vagten; efter Gengivelsen hos West er hans Bortgang slet ikke Resultatet af en offentlig Tilrettevisning, men Obersten, som ikke vilde sidde til Bords med ham, bad ham ved sin Ordonnans fjerne sig[1]).

---

[1]) Da Sammenligningsmaterialet er saa ringe, skal endnu anføres et Par mindre væsentlige Forskelligheder. Martin Kok lader baade i sit Digt og i sin Prosafremstilling Obersten sige, at Lüttichaus Færd har sat en Skamplet paa de røde Husarers Ære; dette Udtryk stammer sikkert fra Koldingfortælleren, jfr. Wests Bog, og anføres ogsaa i et Referat af en Tale, som Hr. Svensson holdt 1891 (Vort Land 15. Marts); men i sine Randbemærkninger til vedkommende Sted i Koks Digt („den Skurk, som de røde Husarers Ry ved en Niddingsdaad turde skænde“), skriver Hr. S.: „Upassende Udtryk for en Forfatter“, og synes da at tage Afstand fra denne Karakteristik; det er dog maaske

En anden Maade, hvorpaa man prøver en historisk Beretning, er at undersøge, om den indeholder positive Urigtigheder; fra de Punkter, vi kan kontrollere, maa vi slutte til Værdien af de øvrige. Her er det da sikkert nok, at Koldingfortællerens Skildring af Scenen indeholder Ting, der ubetinget er urigtige. Obersten kan umuligt have endt sin Tale med at tilraade Lüttichau at træde ud af Regimentet, saa lidt som dette virkelig skete, ja selv det, at han lod Vagten hidkalde og føre Fændriken ud af Salen, turde dog maatte henregnes til det ganske umulige overfor en Mand, der lige efter blev forfremmet og dekoreret. Ikke mindre umuligt er det, naar Hr. Svensson i Wests Bog lader Obersten tale om den overvældende Overmagt, Preusserne havde i Kampen mod den ene danske Dragon, „to Eskadroner“.

Det her oplyste turde være fuldt tilstrækkeligt til at vise, at Koldingfortælleren saare langt fra kan gøre særligt Krav paa Troværdighed; naar der i en saa kort Beretning findes saadanne Modsigelser og saadanne Umuligheder, har man ubetinget Ret til at underkende den Reprimande, som efter alt hvad der ellers kan oplyses,

---

snarere blot Ordet Skurk, der er faldet ham for Brystet. Allerede Udtrykket „Skamplet“ er dog ganske uforeneligt med Lüttichaus Forfremmelse. — Som Regel er det en stor Tale, Obersten holder; i Hr. Wests godkendte Referat er det, som ovenfor antydet, nærmest kun en stille Følelse, Obersten giver Udtryk ved at sende sin Ordonnans ned til Lüttichau. Obersten kaldes hos Martin Kok von Somnitz; dette berigtiger Hr. S. i sine Randnoter til „von Kirschenbruch“, hvad der ogsaa (saa omtrent) var Oberstens Navn; men har Kok alligevel ikke faaet Navnet v. Somnitz fra Hr. S.? Det ligger rigtignok meget nær at tro dette, siden det jo netop var en Officer af dette Navn, der i en Tale roste Kjeldsen, efter hvad Lüttichau har oplyst (jfr. S. 151).

er saa overvældende usandsynlig. Alt taler for, at Fortælleren vel i hvad han hørte i (eller fra) Hotelsalen, har haft et Udgangspunkt for sin Skildring, nemlig de rosende Ord om Nils Kjeldsen, men at han ud derfra har fantaseret sig til den Dadel over Lüttichau, som i danske Øren hørte uløseligt sammen med Rosen over den faldne. For at gøre dette, maa Fortælleren have været i Besiddelse af megen Fantasi, men det kan jo netop godtgøres, at vor Fortæller har haft denne Evne i høj Grad. Og han maa modsat have savnet den Evne skarpt at kunne skille, hvad han har hørt det ene Sted fra, hvad han ellers har erfaret; men ogsaa dette staar fast ved Koldingfortælleren. Den samme Mand, der har fortalt Scenen paa Hotellet, har jo ogsaa fremstillet Kjeldsens Kamp paa Landevejen, og vel at mærke, hvad han fortæller derom, har han troet stammede fra de preussiske Officerers Meddelelser til ham selv[1]). Intet er jo vissere, end at Sammenhængen er en helt anden; Skildringen bygger paa alle Punkter paa, hvad Fortælleren har hørt fra danske Øjenvidner, endda vel paa anden eller tredje Haand. Her har vi den mest slaaende Analogi til, hvorledes Reprimanden maa være fremkommet. Fortællingen om Kjeldsens sejrrige Kamp med først to, saa atter to, siden en af Husarerne, har Koldingfortælleren troet at høre af Preusserne; den Harme, som alle Danske følte over Lüttichaus Færd, er paa samme Maade flyttet ind ved Middagsbordet og blevet lagt i en preussisk Officers Mund.

---

[1]) Oberst Emil Madsen har gentaget dette endnu i 1902: „Han fortalte mig om Kampen, som den var ham selv berettet af de tyske Officerer, da de kom tilbage fra den paagældende Dags Patrouilletjeneste“ (Saga S. 10).

Overfor et enkeltstaaende Vidnesbyrd, der kun kan afkræftes ad indirekte Vej, kan man naturligvis aldrig naa fuld Sikkerhed, men at den alt overvejende Sandsynlighed peger paa, at Reprimanden ikke har Rod i Virkeligheden, stod ganske fast allerede efter det tidligere foreliggende[1]). Nye Oplysninger, som Prof. Karl Larsen har tilvejebragt efter sin Bogs Fremkomst og velvillig tilladt mig at benytte, gør dette Resultat endnu meget sikrere.

Stor Interesse i sig selv har et Brev, som Lüttichau skrev til sine Forældre d. 1.—3. Marts 1864; thi det giver den første kendte Øjenvidneberetning om hele Affæren. Lüttichau har laant Prof. Larsen selve den originale Skrivelse[2]); den er skrevet paa to store gammeldags Kvartark, paa Forsiden prydede med et Billede af Koldinghus, og den er helt igennem højt karakteristisk. Hvor barnlig kejtet og ubehjælpsom hele Fremstillingen er, vil man kunne faa Indtryk af ved at læse det Aftryk, jeg giver i et Tillæg, men selve Originalen viser det langt klarere, skrevet som den er med en stiv Skoledrengehaand, med de ortografiske Fejl omhyggelig fjernede ved Udstregninger.

Jeg forbigaar, hvad Lüttichau vidtløftig meddeler om

---

[1]) Selv om dette Stof ikke tidligere er belyst saa indgaaende som her, er det dog højst forunderligt, at en yngre Historiker som cand. mag. K. Fabricius i sin Oversigt over Resultaterne af Kjeldsendiskussionen indregistrerer Reprimanden som rent historisk Faktum (Illustr. Tidende 27. April).

[2]) Denne havde han ude paa sit Landgods og kunde derfor først faa den frem, da han i April kom hertil efter sit Vinterophold i Varsjava. — Saavel dette Brev som hvad der ellers meddeles af nyt Brevstof, har jeg selv afskrevet efter Originalerne.

Preussernes Optræden Nord for Blaakær Skov, og gengiver her kun, hvad han fortæller fra det Øjeblik, de kom ud af Skoven:

Vi saa os om, og jeg opdagede 2—3000 (Fod?) fra Skoven ved Basse Huse (om I har Kortet)[1]) 4 afsiddede og 2 opsiddede Dragoner. Vi istemte et frygteligt Skrig eller snarere Brøl og gik i Karriere løs paa Dragonerne; de to opsiddede stak straks af, de 4 andre søgte i Hast at komme op paa Hestene og følge deres Kammerater saa godt de kunde med deres Klumpedumpeheste. Min lille Hassan havde snart naaet det Sted, hvor Dragonerne havde holdt. Her traf jeg den første; han havde en stædig Hest, og han havde allerede hengivet sig i sin Skæbne og fordrede straks Pardon. Wartensleben kom ogsaa straks og tog Sabel og Karabin fra ham; nu kunde vi ikke miste ham, og allerede ilede Underofficeren og 1 Husar forbi mig; da lod jeg Wartensleben være Wartensleben og fortsatte Forfølgelsen, ilede forbi en holdende Dragon hen til den tredje; denne værgede sig mægtigt og vilde ikke have Pardon, gjorde Underofficeren ukampdygtig ved et Hug i Skuldren og et paa Haanden; han havde ogsaa skudt paa os, men ikke ramt. Jeg skød een Gang med Revolveren og fejlede, derfor saarede han min Hest let ved Øret; jeg raabte flere Gange Pardon til ham, som Svar huggede han kun fra sig. Jeg skød anden Gang, og Kuglen gennemborede hans Hjælm og Hoved; han var straks død og sank af Hesten. Først glædede jeg mig over, at jeg havde gjort ham uskadelig for os, men da jeg saa Blodet, maatte jeg videre og naaede kun med Møje den næste. Jeg var ganske alene, de øvrige havde ikke kunnet følge mig mere. Jeg raabte igen til denne, at han skulde tage mod Pardon; dog som Svar søgte han at faa sin Karabin løs, jeg skød og fejlede, bød ham endnu en Gang Pardon; dog vilde han ikke tage imod den, jeg skød derfor ogsaa paa denne for anden Gang og traf ham i ven-

[1]) Navnet Basse Huse staar paa Mansas Kort ved de Huse, der paa Generalstabskortet (Larsen S. 37) kaldes Blaakær Huse; fra Mansa er det gaaet over til de tyske Kort.

stre Arm; han overgav sig nu, jeg fratog ham nu Karabin og Sabel og begav mig nu paa Tilbagemarchen. Snart ankom ogsaa en Husar, som ikke havde villet lade mig være alene, og jeg overgav ham Vaabnene. Den fangne begyndte senere at klage over Smerter i Armen; han skulde derfor forbindes. Nærmere Undersøgelse viste dog, at Kuglen slet ikke var trængt ind, men prellet af. Jeg glædede mig naturligvis meget over, at det stakkels Menneske skulde spares for Smerterne ved en Operation; hans Ansigt var umaadelig lykkeligt, men en dygtig Skramme havde han dog. Det kan ikke forklares paa anden Maade end at Patronen var fugtig, thi et Strejfskud er det ikke. Paa Tilbagemarchen gik Danskernes Brændevinsflasker rundt blandt Husarerne og omvendt. Min anskudte Mand kom i en vis Storm til Kolding, han havde af Glæde drukket sig godt til.

Denne naive Skildring giver næppe noget nyt Træk, som har Betydning; men hvor naturlig i al sin Ubehjælpsomhed er Fremstillingen ikke, og hvor betegnende de modstridende Følelser! Ved at se sit Skud ramme Nils Kjeldsen gribes Lüttichau først af Sejrherrens Glæde; i næste Øjeblik, da han ser Blodet flyde, slaar det om; men han kan ikke udtrykke, hvad han føler! Og paa samme Maade overfor den sidste Dragon; saa glad han egentlig er over, at hans Skud ikke har saaret, vil han dog værge sig imod, at det er et simpelt Strejfskud. Den afgørende Interesse ved denne Skildring er imidlertid den rent psykologiske; kan dette være skrevet af en Yngling, som to Dage forud har faaet en haard Dadel af sin Regimentschef for uridderlig Adfærd overfor Nils Kjeldsen? Det forekommer mig ganske umuligt. At han skyder paa den tredje Dragon lige som siden paa den fjerde, fremstilles som den naturligste Ting af Verden; der er ikke mindste Spor til, at Lüttichau har ment, at der var noget her, som trængte til at undskyldes eller

forsvares. Man kunde sige, at han vilde holde Reprimanden skjult for sine Forældre; saa haabløst som dette i sig selv var, vilde det dog i alt Fald have medført, at han havde dvælet lidt ved dette Skud og anført, hvad der nærmere kunde forklare eller forsvare det.

Det fremgaar af et Brev, skrevet i Kolding d. 17. Marts, at Lüttichau heller ikke siden er kommet til at se anderledes paa sin Anvendelse af Revolveren; hans Familie har saa langt fra dadlet ham for hans Skud, at den tværtimod har drillet ham med, at han ikke følte sig helt vel ved at se Skuddets Virkninger. Han skriver derom:

Die Wortverdreherei ist doch komisch; hat der Herr Gh. [ɔ: Geheimerath] Lauer[1]) dem Könige gesagt, das mir wie einem kleinen Mädchen schlimm geworden wäre, oder hat Onkel Hermann ihm diese Worte in den Mund gelegt. Gewiss halte ich es für Unrecht und mer als schadenfroh, sogar für schändlich, wenn man seine Augen an dem ausströmenden Blute seines gefallenen Gegners weiden wollte; da ich aber nach dem noch einen angeschossen habe, so ist dies das beste Zeichen, das mir nicht ‚ganz schwach geworden' ist, sondern dass ich das Herz noch auf dem rechten Fleck behalten habe[2]).

Viser dette, hvor lidt Lüttichau selv og hans Familie har fundet noget urigtigt i Skuddet, kan man nu ogsaa oplyse, hvorledes hans Regimentskammerater har set paa dette. Sekondlieutenant v. Byern gav to Dage

[1]) Lauer var Generallæge for Gardekorpset og Livlæge hos Kong Vilhelm.

[2]) Fortsættelsen lyder: „Natürlich freue ich mich auch sehr, dass ich nicht vor dem 28ten gestürzt bin; besonders freut mich aber, dass das Gefecht nicht an 29ten stattgefunden hat, weil ich mich sonst nur alle 4 Jahre hätte daran erinnern können". Kan der herefter til Sammenstødet have knyttet sig noget for Lüttichau ubehageligt Minde? (I de første Ord hentydes til den Benskade, der kort efter Affæren tvang L. til at holde sig inde flere Uger igennem.)

efter Affæren sin Fader en Skildring af Kampen, hvori Lüttichaus Færd fremhæves kraftigt; han nævner, hvorledes han „jagede frem“, satte den første Dragon Pistolen for Brystet, derefter skød en Dragon død og ramte en anden i Armen; „Lüttichau“, slutter han, „denne lille Karl, har ordentlig udmærket sig“ (Tillæg Nr. 2). En anden af Husarregimentets daværende Lieutenanter, Grev Westerholt, karakteriserer Affæren paa selvsamme Maade (Tillæg Nr. 3); en tredje, v. Plotho, har i vore Dage udtalt, at det at Kjeldsen blev skudt bagfra, „ikke undrede nogen af os“; det var ganske naturligt efter den Maade, hvorpaa Patrouillesammenstødene atter og atter fandt Sted, naar de retirerende Dragoner forfulgtes af Husarerne; „altid tilraabte vi vore Husarer: Stik eller skyd“ (ovfr. S. 162 Anm.). Og han tilføjer i anden Sammenhæng: „Selbstredend war am 28. Februar und an den folgenden Tagen das Thema sämtlicher Gespräche in Militairkreisen das resolute Vorgehen des Fähnrichs Lüttichau, und erhielt er allseitig grosses Lob“.

Paa denne Baggrund fatter man nu godt, at da Prinserne Karl og Albrecht kom til Kolding d. 29. Februar [1]), blev Lüttichau forestillet for dem. Selv skriver han, at da Prinserne „hørte om den lille Affære, havde de den Naade at gratulere mig dertil“, ja Prins Karl sagde, at han vilde skrive til hans Fader om hans „hübsche Affaire“. Dette stadfæstes ganske af hans Regimentskammerater. v. Plotho erklærer, at han selv har paahørt Prins Karls Ros og fortæller nærmere, hvorledes

[1]) I sit første Brev til Larsen havde Lüttichau ved en Huske- eller Skrivefejl angivet d. 28. Februar; allerede Fridericia havde anet, at denne Angivelse var fejlagtig, og jeg skrev derfor forsigtigt: „vistnok endnu samme Aften“ (Saga S. 31).

denne ganske uventet kom til Kolding, mens Officererne var samlede ved Middagsbordet; „vi skyndte os med vor Regimentskommandør i Spidsen at hilse paa Prinsen foran Hotellet. og her var det, at Prinsen udtalte anerkendende Ord til Lüttichau for hans Optræden under Patrouillefægtningen". Ogsaa fra Prinsernes Omgivelser foreligger der Vidnesbyrd i samme Retning. Prins Karl har næppe skrevet det Brev til Lüttichaus Fader, som han stillede ham i Udsigt; bevaret er derimod, omend kun middelbart, et Brev, som Prinsens Adjutant, v. Puttkamer, sendte sin Hustru. Denne meddelte Lüttichaus Moder, hvad hun havde erfaret, i følgende udaterede Billet:

Liebe Gräfin! Diesen Augenblick erhielt ich einen Brief von meinem Mann aus Schleswig, der sehr viel freudiges über Ihren Sohn enthält; ich bin so frei wörtlich abzuschreiben, was mein Mann darüber sagt. Er hat Gutschu [Kælenavn for Gustav] gesprochen, und er ist ganz gesund. Oberst Kerssenbroigk lobt ihn sehr und hat ihn auch für Auszeichnung zum Officier ohne Examen vorgeschlagen. Gestern hat Gutschu mit seinen Husaren 3 dänische Dragoner gefangen, und er selbst an der Tete mit seinem Revolver einen 4ten Dragoner vom Pferde geschossen, wobei er sich sehr gut benommen haben soll . . .

Her har man det mest utvetydige Bevis for, at Lüttichaus Optræden straks er blevet rost[1]) og kun det, ja det staar herefter fast, at selve Obersten lige Dagen efter Kampen „roser ham meget" og straks har foreslaaet ham udnævnt til Lieutenant.

Naar man mindes, at det er denne Oberst, som efter Koldingfortællcren har rettet de alvorligste Bebrejdelser mod Lüttichau og ladet ham af Vagten føre

[1]) Adjudantens Brev maa være skrevet om Aftenen d. 29. Februar i Kolding, som hans Hustru fejlagtig anbringer i Slesvig.

ud af Spisesalen, synes man ikke mere at kunne nære Tvivl. Her hjælper ingen Tale om fejle, siden berigtigede Underretninger, om et senere indtraadt Omslag. I Forhold dertil er det næsten af mindre Interesse, at Prof. Larsen nu endelig har bekvemmet sig til direkte at søge Oplysning hos Husarregimentets Officerer om, hvad der er foregaaet ved Middagen paa Hotellet d. 28. Februar. Lüttichau har opgivet, hvem han mente af endnu levende der havde været til Stede; til disse har Larsen skrevet, omend med en vis Forbeholdenhed[1]), og fra to af dem foreligger der nu Udtalelser, der peger ganske bort fra en Tale af den Art, som Koldingfortælleren lægger i Oberstens Mund[2]).

---

[1]) Larsen spurgte, om vedkommende erindrede, om der ved Middagsbordet blev holdt en Tale af Obersten eller nogen anden Offficer, hvad der i saa Fald var Talens Emne, om den faldne Dragon blev nævnt eller Lüttichaus Deltagelse i Kampen, fremdeles om Lüttichaus Optræden var Genstand for Officerernes Samtale og paa hvilken Maade.

[2]) v. Plotho skriver: „Bei dieser gemeinschaftlichen Mittagstafel ist keine Rede, weder vom Regiments Commandeur, noch sonst jemand, über den stattgehabten Patrouillen Zusammenstoss und Lüttichaus Theilnahme daran gehalten worden. Selbstredend (osv. se ovfr. S. 173). v. Byern udtaler: „1. Es ist mir nicht erinnerlich, ob am gemeinsamen Mittagstisch der Offiziere am 28. Febr. 1864 irgend eine Rede vom dem Regimentschef oder einem andern der Offiziere gehalten würde. 2. Wäre dies der Fall gewesen, dann würde es ganz natürlich sein, dass die Ereignisse des Tages darin berührt worden wären. 3. Über den Patrouillengang ist entschieden beim Mittagstische gesprochen und die Tapferkeit des Grafen Lüttichau gerühmt worden". Det kan endnu anføres, overfor visse Rygter, der er gaaet herhjemme Mand og Mand imellem, at v. Byern tillige oplyser, at han sidst har set Lüttichau for nogle Aar siden ved Regimentsfesten i Potsdam og tilføjer: „Lüttichau nahm s. Z. den Abschied, da sein Vater starb und er die väterlichen Besitzungen übernehmen musste; die Gerüchte, dass Lüttichau seinen Abschied bekommen hätte, sind eine grobe Lüge".

Medens jeg efter det sidst fremdragne Materiale endnu meget bestemtere end før maa hævde, at Lüttichau ikke d. 28. Febr. har faaet nogen Art af Dadel, tør jeg ikke saa afgørende benægte Muligheden af, at der alligevel kan have rejst sig nogen Misstemning mod ham blandt selve Tyskerne. To navngivne Mænd paastaar, at de menige Husarer, da de kom hjem fra Fægtningen, udtalte sig skarpt om Fændrikens Skud (Dannebrog 20. Marts og Nationaltid. 4. April); dette synes ganske vist meget underligt, naar de menige faktisk selv har brugt deres Skydevaaben, og man kan ikke være sikker paa, om det ikke blot er en Ros over Kjeldsens modige Forsvar, der i de danske Tilhøreres Øren er kommet til at lyde som en Dadel over hans Drabsmand. Men det er i alt Fald muligt, at de danske Fremstillinger af Kampen under det livlige Samkvem i Kolding ogsaa har paavirket Tyskerne, har givet Anledning til Rumlerier af menige mod den unge adelige Officer eller østrigske Drillerier mod Preusserne. At saadant skulde have faaet Indpas blandt selve de preussiske Officerer, er derimod meget utroligt, og naar Fr. Bajer mener allerede d. 2. Marts fra en saadan at have hørt Ordene „das ist ihm auch sehr übel aufgenommen worden", maa jeg ligesom Karl Larsen tro, at her foreligger en Fejlhøring [1]).

---

[1]) Hr. Bajer har vel meddelt nærmere Enkeltheder, der efter hans Mening udelukker Muligheden af en Misforstaaelse (Saga S. 69—70); det Bevis, han anfører derpaa, synes rigtignok netop at vende sig imod ham. Han anfører, at der i hans Brev fra 1864 staar: „Jeg fik at vide, at det var en ganske ung Fændrik . . ., for Resten, sagde man mig i Tilgift, var det en Fætter til en af vore Officerer". Men Hr. Bajer har her ikke medtaget sit Brevs Navn for denne Officer: „Major Lützau (nu Kommandør for Husarregimentet)", og her har vi jo netop en Fejlhøring i det mindste af Navnet (Karl Larsen formoder, at Parlamentærerne har sagt, at Lüttichau var i Slægt med General Lüttichau, Ejeren af Store Grundet, hvorfra de lige kom). Det forekommer mig, at Hr. Bajer ogsaa burde have forklaret Situationen noget tydeligere; at han midt i Nattens Mørke red ved Siden af Parlamentærerne, der sad paa en Bondevogn med tilbundne Øjne, aabner dog mange Muligheder

3. Kampen paa Landevejen.

Efter Koldingfortællerens Skildring, som Oberst Emil Madsen gengav, var Nils Kjeldsens Kamp foregaaet paa den Baggrund, at han ene blev tilbage, da den danske Patrouille blev angrebet af de preussiske Husarer; medens hans Kammerater flygtede, red han endog Fjenden i Møde. Hvad Dragonofficeren havde meddelt Obersten, førte ikke Tankerne i anden Retning. — Helt anderledes fremtræder Situationen efter de af Karl Larsen tilvejebragte Oplysninger, og herom har der siden ikke hersket nogen Tvivl; Resultatet gengives saaledes i den af de fire Officerer sammen med Larsen og mig affattede Erklæring af 1. April 1902:

„Da det preussiske Recognosceringskommandos Forspids, der bestaar af Sekondlieutenant Grev Wartensleben, Fændrik Grev Lüttichau, Underofficer Lüders og 6 Husarer, angriber den danske Dragonpatrouille, der bestaar af en Korporal og 4 Dragoner (Korup, Espe, Nils Kjeldsen og Holsted) Nord for Blaakær Skov, retirerer Dragonpatrouillen hurtigst muligt ad Landevejen Nord paa mod Vejle.

Under den forcerede Tilbagegang spredes Dragonerne stærkt. Korporalen, der rider en Blodshest, kommer hurtigt foran, efter ham kommer Holsted, dernæst Nils Kjeldsen, senere Espe og bagest Korup, der straks tages til Fange. Noget derefter indhentes Espe, der overgiver sig“.

Alt dette stemmer med, hvad Larsen straks havde fremsat, og det burde vel i Erklæringen yderligere være

for Misforstaaelser. Prof. Larsen har søgt Oplysning herom hos den af Officererne, der stod ved Lüttichaus Regiment, nemlig v. Lorck, men denne var lige afgaaet ved Døden.

nævnt, at under Forfølgelsen forenede en anden Husarpatrouille, kommanderet af Vagtmester Kaspar, sig med den første; den var redet udenom Blaakær Skov, men naaede ganske vist ikke til at tage Del i den paafølgende Kamp.

Fælleserklæringen kommer derefter til Skildringen af Nils Kjeldsens Kamp, og ogsaa her fjerner den sig ganske fra Koldingfortælleren. Efter denne kæmper Kjeldsen først med to Husarer, der rider ind paa ham, saa atter med to, tilsidst med een; alle disse Modstandere kaster han af Sadlen, saarede eller døde; efter Erklæringen har han kun to eller tre Husarer imod sig, og vel bibringer han under Kampen Modstanderne flere Hug, men han hverken nedlægger eller saarer nogen af dem, omend han gør en af dem ukampdygtig. Koldingfortælleren lader Kampen foregaa ude paa en Mark og de kæmpende omgives i Kres af en betydelig Styrke af det preussiske Regiment, ud af hvilken Kjeldsens Modstandere efterhaanden rider frem; efter Erklæringen foregaar Kampen paa Landevejen, og Husarer som rolige Tilskuere er der aabenbart ikke. Alt dette skyldes Larsens Oplysninger, og naar det tillige passer til Dragonofficerens Beretning, er det dog først nu, at man kan faa den fulde Forstaaelse af denne og se, at den i Virkeligheden staar i skarp Modsætning til Koldingfortællingen.

Omtvistet er det derimod, hvorledes de kæmpendes Stilling var under Nils Kjeldsens Kamp. Efter Larsens Opfattelse har Kjeldsen stadig fortsat sit Ridt Nord paa, Fjenderne har været efter ham og paa Siden af ham, og da Lüttichau naaede frem, vedblev det samme Forhold; ridende bagefter den flygtende Dragon skød Fæn-

driken paa ham, fejlede første Gang, ramte anden Gang dødelig. — I Modsætning dertil fremkom under Bladdrøftelsen den Paastand, at Nils Kjeldsen, da Fjenderne indhentede ham, havde standset sin Hest, kastet den om mod Modstanderne og optaget en Kamp med dem Ansigt til Ansigt; under denne var det, at Lüttichau kom til, og da det jo stod fast, at han havde skudt paa Kjeldsen bagved denne, tænkte man sig da nærmest, at han maatte være redet udenom den danske Dragon og sine egne Husarer.

Om dette Punkt mer end noget andet har Drøftelsen drejet sig, og det var jo ogsaa vel skikket til at vinde Interesse. Havde Larsens Kritikere Ret her, maatte det indrømmes, at Koldingfortællingen virkelig indeholdt en vis Sandhedskerne; en dristig Vending mod de forfølgende Fjender, en derefter ført Fægtning paa Stedet, det lignede jo meget den Kamp, Fortælleren havde skildret, og naar Lüttichau red udenom de kæmpende for at komme Kjeldsen i Ryggen, svarede det jo ogsaa til den Bevægelse, man havde forestillet sig ved at læse Koldingfortællingen. Larsens Opfattelse af de kæmpendes Stilling fjerner sig derimod helt fra denne, og vi skal nu nærmere se, hvad der taler for den ene eller den anden Løsning.

Kamp under Fremadriden eller Kamp paa Stedet med Front mod Forfølgerne.

Først et Par Ord om den Modsætning, det her drejer sig om. Karl Larsens Opfattelse er klar og skarp: Kjeldsen har stadig fortsat sit Ridt fremad mod Vejle, mens han afværgede Preussernes Angreb; da han i hvert Fald tilsidst red i Landevejens højre Side, har

hans Forsvarsstilling været, hvad der militært betegnes som: bagud til venstre dæk, bortset fra enkelte Øjeblikke, hvor Fjenderne mulig var helt oppe paa Siden af ham eller endog lidt foran. Den modstaaende Opfattelse er i sin Skarphed ogsaa klar nok: Kjeldsen har i et vist Øjeblik standset sin Hest og kastet den helt omkring, dog stadig ude i Landevejens højre Side. Men man bør lægge Mærke til, at heri altsaa ligger et dobbelt: Kjeldsen har ved at standse gjort Kampen under Ridtet til en Kamp paa Stedet, og han har ved sin Omdrejning gjort Kampen til en Frontkamp. Nu er det jo saa, at disse to Momenter ikke hører uløseligt sammen. Ganske vist, Kjeldsen kunde vel ikke kaste Hesten omkring uden først at have standset den; men omvendt, han kunde naturligvis godt have standset Hesten eller være blevet tvunget til at gøre det, uden at han derfor behøvede at dreje den helt om mod Forfølgerne. En Kamp paa Stedet uden Drejning af Hesten vil dog knap friste nogen; naar Kjeldsen holdt stille, vilde han jo, selv om Landevejens Træer og Grøft dækkede ham til højre, være højst uheldig stillet og samtidig kunne angribes af Fjenderne bagfra, fra venstre Side og forfra. Det er da temmelig givet, at han snarest maatte søge at komme ud af denne Stilling ved at se at faa sin Hest kastet om mod Modstanderne. Det er ogsaa Drejningen mod Fjenden, der ene har Interesse for Bedømmelsen af Parternes Mod og Moral. At Kjeldsen standsede uden at dreje Hesten mod Fjenden, kunde meget langt fra udlægges som Bevis paa hans Mod; „selv den fejgeste Dreng vender jo Næsen til, naar han helt maa opgive Haabet om at redde sig ved Flugt“ (Ritmester Balle: Saga S. 5). Og om Kjeldsen havde holdt stille med

Ansigtet stadig mod Vejle, saa kom jo ogsaa paa denne Vis Lüttichau til paa den Maade, Larsen mente, ridende henad Landevejen, behøvede ikke at søge udenom sin Modstander for at komme ham i Ryggen. At det ligeledes ene er en dristig Venden om imod Forfølgerne, der frembringer Lighed med Koldingfortællingen, er jo endelig ganske sikkert.

Larsen fremstillede nu Kampen som sket under stadig Fremadriden, og han var ogsaa tvunget til at gøre dette, saavist som næsten alle de af ham tilvejebragte Øjenvidner fremstillede Sagen saaledes. Det gælder nemlig: 1) den danske Dragon Espe; 2) de 3 Preussere, der har kunnet skaffes som Vidner; 3) de tre danske Bønder, der havde været Tilskuere ved Slutningskampen. En derfra afvigende Opfattelse fandtes ene hos Bondekonen Mad. Kruse og hendes den Gang tiaarige Søn, og disse talte endda kun ganske ubestemt om en antagelig ti Minuter varende Kamp paa Stedet, uden nærmere at kunne angive, hvorledes de kæmpendes Stilling havde været.

Er dette Vidneforhold nu blevet ændret ved de under Bladdrøftelsen fremdragne Vidnesbyrd? Det eneste endnu levende Øjenvidne, som er kommet for Dagen, Dragon Kragsbjerg, har under sit hurtige Tilbageridt slet intet set (Saga S. 80). Nu afdøde Fru Clausen fra Adelbertsminde har derimod fortalt, at Kjeldsen drejede sin Hest; hendes Opfattelse gengives saaledes i et Brev fra hendes Datterdatters Mand (Saga S. 40): „Hun stod bag en Hæk ved Vejen [1]), da Dragonen kom i stærk

---

[1]) Der menes vistnok den Sidevej, der fører fra Chausseen ind til Adelbertsminde; saaledes tænker ogsaa Meddeleren, Premierlieut. Møhl sig det (Bemærkningen er udfaldet i Optrykket i „Saga").

Fart ad Landevejen. Lige ud for hende naaede Fjenden ham, og Dragonen vendte Hesten til Kamp. Det var et frygteligt Øjeblik! Saa trak Husarerne sig lidt tilbage. Ogsaa Dragonens Hest gik baglænds ud mod Vejgrøften; men i det samme som jeg troede ham reddet, kom der en Rytter fra Marken lige bag ham og skød ham af Hesten. Jeg skældte ud, men hvad hjalp det!" Kan man her være i nogen Tvivl om, hvor meget der ligger i Udtrykket: vendte Hesten til Kamp, er Situationen skildret aldeles klart i en Beretning, som en nulevende Mand vil have faaet samme Dag af sin Broder, der var Øjenvidne (Vort Land 10. Marts). Dragonpatrouillen forlod sin Post i fuld Karriere, men da Kjeldsen havde redet en halv Mil, blev hans Hest stædig og stejlede. „K. holdt altsaa stille. Straks efter kom der to andre danske Dragoner flygtende. Nils Kjeldsen raabte, at de skulde vente for sammen med ham at tage Kampen op, men de red videre. Da holdt han over til den ene Side af Vejen og tvang sin Hest omkring med Front imod Fjenden. Tre preussiske Husarer omringede ham, og saa begyndte Fægtningen. Nils Kjeldsen forsvarede sig glimrende; han var da ogsaa bekendt for at være en af Eskadronens dygtigste Fægtere, som brugte Sablen lige saa godt med venstre Haand som højre Haand. Den ene Husar saarede Kan, saaledes at denne maatte trække sig ud af Kampen, og de to andre havde sikkert ikke overmandet ham. Da var det, at den tyske Adelsmand, Fændriken Grev Lüttichau, kom ridende hen bag Nils Kjeldsen og skød ham i Nakken".

Her var saaledes to nye Vidner, der støttede Mad. Kruses og hendes Søns mere uklare Skildring af en længere varende Kamp paa Stedet. Disse Vidnesbyrd

gjorde da et stærkt Indtryk, da de kom frem, og dette forøgedes ved, at der syntes at vise sig en vis Vaklen i den Vidnerække, Larsen havde bygget paa. Blandt de tre Bønder, som denne havde afhørt, var Husmanden Jens Jokumsen, og han havde overfor baade Larsen og Amtsvejinspektør Schmidt erklæret, at Kjeldsen endnu var i Bevægelse, da Lüttichaus Skud ramte ham, Dragonen red i kort Galop og Fændriken i Trav; nu meddelte Kaptajn Daniel Bruun, at den samme Mand overfor ham havde fremstillet Kampens Gang saaledes, at det tilsidst var kommet til „et Øjebliks“ Kamp paa Stedet (Nationaltidende 20. Marts).

Det er her imidlertid gaaet som saa ofte, man lægger Mærke til de ny ankomne og glemmer derover den oprindelige Styrke. Naar Larsen havde haft 7 Vidner for en Kamp under Fremadriden, havde det nu vist sig, at en af disse maaske ogsaa fremstillede Kampen paa anden Maade; men der var dog altid seks tilbage, og den ene, halvvejs frafaldne kunde endda knap siges at have forøget Modpartens Styrke, saa vist som Jens Jokumsen overfor Kapt. Bruun meget afgørende havde holdt fast ved, at Kjeldsen ikke havde drejet Hesten omkring, men stadig haft den vendt mod Vejle. Og kuriøst nok, samtidig kom det frem, men blev rigtignok ikke bemærket, at de eneste endnu levende Øjenvidner, som man havde anført som Støtte for Frontkampen, nu nærmere havde forklaret, hvad de mente, og dette passede slet ikke til Drejningen. Mad. Kruses Søn, Gæstgiver Sørensen, skildrede nemlig sine Indtryk saaledes i Vejle Folkeblad (her citeret efter Kristeligt Dagblad 15. Marts), at da Kjeldsen blev indhentet et lille Stykke forbi Moderens Ejendom, „holdt han Hesten over paa højre Side af Landevejen imod et

Træ og var omringet af fire Preussere, som han sloges med med venstre Haand. En af de fire Preussere red da lidt tilbage Syd paa ad Landevejen[1]), ladede sin Pistol, red saa tæt ind paa Nils Kjeldsen og skød ham i Nakken. I den Tid, fra han red tilbage, til han skød Dragonen, holdt Nils Kjeldsen stille og fægtede med de tre". Her er da kun Tale om en Kamp paa Stedet, ingen Vending, og naar Kjeldsen kæmper ovre i Landevejens højre Side med venstre Haand, viser dette jo Tanken bort fra, at han har faaet Front mod Syd; thi at han kæmpede og faldt i Vejens østre Side, derom er der ingen Tvivl.

Frontkampen var saaledes reduceret til at have to Vidner for sig, af hvilke den ene endda kun ubestemt talte om en Vending mod Fjenden, og disse to Vidner var begge døde, deres Beretning kendtes kun paa anden Haand, og det var ugørligt at kontrollere dem ved den Art Krysforhør, Larsen har underkastet sine Vidner. Alligevel glemte man i Glæden over disse nye Vidner, at hvis man overhovedet vilde tage Andenhaandsvidnesbyrd med, saa var der nok af saadanne, der faldt sammen med det store Vidneflertal. Jeg nævner: Fr. Bajer, som støttet paa Øjenvidners Meddelelse udtrykkelig fastslaar, at Kjeldsen ikke holdt stille, da han blev skudt (Saga S. 8)[2]); fremdeles en dansk Gardehusar, som

---

[1]) I en anden Erklæring af samme (her efter Dannebrog 16. Marts) hedder det, at Ladningen foregik „lige udfor vor Have".

[2]) Sml. hvad Korkvarefabrikant Andersen meddeler i Vort Land 10. Marts, efter hvad der var berettet ham Dagen efter af en Husmand paa Stedet: „Denne fortalte mig, hvad der var foregaaet, og roste stærkt den lange Tid, Kjeldsen havde værget sig under det hurtige Forfølgelsesridt henad Landevejen"; — men intet om Standsning eller Vending.

kom til Stedet „umiddelbart efter Nils Kjeldsens Drab“ og af Beboerne af det nærmeste Hus fik en Fremstilling, hvoraf det tydeligt nok fremgaar, at de har set Kjeldsen i den østre Side af Landevejen med Fjenderne paa hans venstre Side, altsaa uden nogen Vending (Saga S. 67); endelig Dragonofficerens Beretning i „Vort Forsvar“ Nr. 1, som lader Kjeldsen vedblive at holde den højre Side af Hesten ud til Landevejsgrøften lige til Lüttichaus Skud, og altsaa heller ikke har hørt sine Øjenvidner tale noget om en Drejning af Hesten mod Syd[1]).

Saaledes er da Vidneforholdet stadig det, at det store Flertal af Vidnerne staar samlet om en Kamp under Fremadriden; enkelte lader dog tilsidst Kampen foregaa paa Stedet, men at Kjeldsen har drejet sin Hest helt omkring mod de Syd fra kommende Forfølgere, er der kun eet Vidne, der beretter tydeligt, det, som man kan betegne som „Broderberetningen“, og et andet, Fru Clausen, kan passe nogenlunde dertil.

Naar blandt saa talrige Vidner det aldeles overvejende Flertal staar enigt, betyder det i sig selv saare meget; men ganske vist er det en Hovedregel ved historiske Undersøgelser, at Vidner ikke skal tælles, men vejes. Mod enkelte af de Vidner, der taler for den stadige Fremadridning, kan der nu gøres Indvendinger. Mindst værdifuld er Dragonen Espe, som faktisk var

[1]) Jeg gentager, at da alle er enige om, at Kjeldsen faldt i Vejens østre Side, maa Hestens højre Side mod Grøften betyde Front mod Nord. Frants Henningsen, der med Rette lod Kjeldsen have højre Flanke dækket, men efter Koldingfortællingen tillige maatte give ham Front mod Syd, har derfor ogsaa paa sit Maleri faaet ham anbragt i den gale Side af Landevejen. Her staar forøvrigt nu Mindestenen; paa et Billede i Illustr. Tidende 27. April 1902 ses Bønderne paa Vognen pege paa det rette Sted.

meget nervøs og tror at have været paa Siden af Kjeldsen, da denne blev skudt[1]); blandt Preusserne var Vagtmesteren Kaspar et Stykke fra og mener, at Kjeldsen slet ikke huggede fra sig; selv om han ikke har set det paa Afstand, kan han naturligvis meget godt have iagttaget, som han siger, at Kjeldsen blev ved at ride „wie der Teufel“, indtil han blev skudt. Vægtigst er dog de to danske Bønder, Anders Olesen, der selv havde været Soldat, og den unge Jakob Lange, der viser sig som en nøjagtig Iagttager; han alene af alle Tilskuerne har f. Ex. lagt Mærke til, at efter Kjeldsens Fald blev endnu en dansk Dragon taget til Fange af Preusserne. Et godt Vidne er ogsaa den preussiske Husar Peter, der i det Øjeblik, Kjeldsen faldt, var kommet et Par

---

[1]) Espes Opfattelse er sikkert ikke rigtig, men man er dog vist gaaet for meget bort fra hans Forklaringer. Jens Jokumsen vil have iagttaget, at den første Dragon (Korup) blev taget 24—2500 Alen Syd for Adelbertsmindevejen, dernæst den anden en 600 Alen længer fremme. Den Art Maalangivelser, tagne paa langs ned ad en Vej, er dog ganske utilforladelige, og at Espe skulde have været henved 2000 Alen fra Kjeldsen, da denne faldt, gør det ganske ubegribeligt, at han baade mener at have set ham glide rundt med Sadlen og selv vil være blevet fanget bagefter. Lüttichau har paa Forespørgsel udtalt, at han troede at mindes, at Husarerne omtrent samtidig med Kjeldsens Fald tog en anden Dragon i venstre Side af Vejen; Peter har svaret, at den anden Dragon blev taget kort før den tredjes Død. Dette er sikkert nærmere ved Sandheden, og at de fleste Tilskuere slet ikke har lagt Mærke til Espes Tilfangetagelse, saa lidt som siden til, at Holsted førtes forbi, hænger jo sammen med, at Nils Kjeldsen tildrog sig hele deres Opmærksomhed. Naar Lüttichau endelig i det nu fremdragne Brev fra 1864 fortæller, at han red forbi en paa Vejen holdende Dragon, peger det vel paa det rette Forhold; ogsaa de andre Husarer er uden videre redet forbi Espe, der ikke gjorde Modstand, frem efter Kjeldsen, og den egentlige Tilfangetagelse af Espe har virkelig fundet Sted efter Kjeldsens Død, saaledes som v. Byern ogsaa skildrer det i sit Brev af 1. Marts 1864.

Skridt forud for ham; selv om han i dette Sekund havde Ryggen til ham, kunde han jo umuligt have undladt at bemærke det, om Kjeldsen ved at kaste sin Hest omkring havde standset de andre Forfølgere. Naar endelig Lüttichau selv udtaler, at Kampen foregik under Hestenes fulde Løb, er dette jo af største Vægt, netop fordi det falder sammen med de andre Vidners Udtalelser. — Midt imellem Kampen paa Stedet med Front mod Forfølgerne og Kampen under Fremadriden staar Mad. Kruse og hendes Søn, men hun taler selv om, at hun var meget forskrækket; fremdeles Jens Jokumsen, efter hvad Kapt. Bruun har faaet ud af ham, men derved er rigtignok at mærke, at Kaptejnens Fremstilling, som han selv siger, er lokket ud ved „idelig gentagne Spørgsmaal frem og tilbage“. Amtsvejinspektør Schmidt og Prof. Larsen har hver for sig anvendt den forsigtigere Fremgangsmaade, at lade Jens Jokumsen selv fortælle, og saa fremstillede han det saaledes, at Kjeldsen stadig red fremad; det samme fastholdt han meget skarpt, da jeg talte med ham i Juli 1902.

Frontkampen bygger jo derimod, foruden paa Fru Clausen, om hvis Ophidselse Citatet ovenfor taler tydeligt nok, ene paa „Broderberetningen“, men hvor nøjagtigt denne er gengivet, derfor savnes enhver Garanti. Netop ved den ser man skarpt Forskellen paa et Vidne, som man selv kan afhøre, og saa den ukontrollerede Andenhaandsangivelse; det er jo klart nok, at Beretningen, som den nu foreligger, indeholder Ting, som Broderen slet ikke har kunnet fortælle d. 28. Febr. 1864, f. Ex. at Kjeldsen var bekendt for at være en af Eskadronens dygtigste Fægtere, noget, en Tilskuer dog ikke kunde se.

En Vejen af Vidnerne gør da blot Forskellen mellem det store Flertal og saa de halvanden Vidne for „Frontkampen“ mere udpræget, og Forholdet skærpes end yderligere, naar man ser paa de enkelte Vidners Fremstilling. De Tilskuere, der skildrer en Kamp under Fremadridt, giver et ganske anskueligt Billede af hele Forfølgelsens Gang; de ser Dragonerne ride frem, to af dem „suse“ forbi forud for Kjeldsen, saa denne komme og blive indviklet i en Kamp med de Husarer, der indhenter ham, og Kampen fortsættes indtil Lüttichaus dræbende Skud. Her er en hel Række forskellige Enkeltheder, som i alt væsentligt passer godt sammen. Mad. Kruse og hendes Søn har derimod næsten ingen Enkeltheder, og Sønnen, Gæstgiver Sørensens, senere Oplysning om, at Lüttichau red tilbage for at lade sin Pistol, er jo umulig; Fru Clausen giver kun et rent Øjebliksbillede, og et Hovedled heri er, at Lüttichau kommer ridende inde fra Marken, hvad der nu er opgivet af alle. Og hvis Broderberetningen anskueligt nok skildrer Kjeldsens Holdning og Kamp, saa er dog denne udstyret med Træk, der ikke kan være rigtige. At den lader Kjeldsen standse, før Preusserne endnu har naaet ham, er paaviselig urigtigt, saa vist som han blev indhentet flere Hundrede Alen fra det Sted, hvor han faldt. Naar den videre, mens Kjeldsen holder stille, lader ham passeres af de to andre danske Dragoner, er dette i Strid med hvad alle Øjenvidner ellers har set; en saadan Holden stille, oppebiende Fjendernes Angreb, og en derefter ført Fægtning paa Stedet er for øvrigt af andre Grunde umulig, hvad vi straks skal faa at se. At gøre denne „Broderberetning“, ganske ukontrolleret som den er, bevislig urigtig i sine Enkeltheder, til Hovedvidnet

om Kjeldsens Kamp, til Fordel for hvilken man skal skyde alt andet til Side, kan kun betegnes som rent vanvittigt.

Vidneforholdet kan endnu belyses ved en Betragtning, som der altid er Grund til at anstille, naar man har at gøre med modstridende Beretninger. Naar eet Vidne mener at have set et, et andet noget modsat, bør man spørge, i hvad Retning deres Følelser har draget dem; naar faktisk kun den ene kan have set rigtigt, maa den anden jo have fantaseret sig til det Billede, han har af Tildragelsen, men i hvad Retning Fantasien har ført, det afhænger af Tilskuerens Sympathier og Antipathier[1]). Hvis det nu her ved Nils Kjeldsen var saaledes, at alle Preusserne paastod, at han stadig var redet fremad, alle Danske, at han havde standset sin Flugt og dristig budt Fjenden Brodden, ja saa kunde det være vanskeligt nok at sige, hvem der havde Ret. Men nu stiller Vidnerne sig jo helt anderledes; Preusserne er nok enige om den stadige Fremadriden, men ganske det samme mener de bedste danske Øjenvidner. At disse danske Bønder har haft hele deres Sympathi paa Kjeldsens Side, er der jo ingen Tvivl om; men derfor vilde ogsaa en Situation som den, Broderberetningen udmaler og Fru Clausen antyder, have brændt sig ind i deres Erindring; den vilde have tilfredsstillet deres Følelser endnu meget mere end Kjeldsens brave Forsvar under Flugten, og de havde aldrig kunnet fantasere sig bort derfra.

Det er paa den modsatte Side, at vi maa søge

[1]) Reglen er formuleret i mine „Grundsætninger for hist. Kildekritik“ S. 30 og oftere anvendt af mig, f. Eks. ved Nils Ebbesøn: Hist. Tidsskr. 6. R. VI, 432.

Fantasiens Virkninger og Sympathiens Udslag, og naar vi før kun havde Sagndannelsens sidste Resultat i Koldingfortællingen, har her de delvis først efter Larsens Skrift fremdragne Skildringer virkelig Værdi til at forstaa Sagnets Tilblivelseshistorie. Mad. Kruse og hendes Søns Kamp paa Stedet, Fru Clausens Billede af den over Marken kommende Lüttichau, Broderberetningens glimrende Fægtning med Front mod tre Modstandere, alt det fjerner sig Skridt for Skridt fra den nøgne Virkelighed, og naar dertil føjes Holsteds Indtryk af Tyskernes store Overtal — „det store Antal af denne vilde Hær, som beløber sig omtrent til Antallet mellem 6 af 800 Mand“ —, har vi alle de Momenter, som Koldingfortælleren med plastisk Fantasi har bragt i endelig Form.

Hvad Resultat man kommer til, naar man udelukkeude holder sig til de foreliggende Vidneudsagn, kan der efter den foregaaende Undersøgelse ikke være Tvivl om. For Fuldstændigheds Skyld skal jeg dog anføre, at man har henvist til, at Kampen under fortsat Fremadriden var usandsynlig, thi ud fra den kunde Kjeldsenlegenden ikke have dannet sig; „hvor der er Røg, er der ogsaa Ild“, siger Oberst Frits Holst, og slutter deraf, at Kjeldsen maa have gjort mere end holde sig Fjenderne fra Livet og nægtet at overgive sig (Saga S. 36). Svaret herpaa er dog allerede givet; vi ser jo netop gennem de nu foreliggende Vidneudsagn alle Spirerne til Koldinglegenden. Paa noget lignende Vis har man som Argument for en Frontkamp anført, at kun en saa-

dan gør det forklarligt, at Husarobersten gav Kjeldsen et saa smukt Eftermæle ved Officersmiddagen paa Kolding Hotel. Ja, hvis Obersten virkelig havde brugt saa kraftige Ord, som Koldingfortælleren vil, kunde der vel være noget i denne Betragtning; men naar det eneste, der vides, er, at en Officer har indflettet nogle gode Ord om den faldne Modstander i en Toast for den tyske Hær, kommer enhver Slutning herfra til ganske at svæve i Luften. Hvad Preusserne har rost Kjeldsen for, det kan man læse i Regimentshistorien: „Som brav Soldat foretrak han Døden for Fangenskabet; Ære være hans Minde“. Her er jo i Virkeligheden ramt Midtpunktet i, hvad der var at rose; naar dertil kunde føjes, at han under sit Tilbageridt havde værget sig kraftigt mod sine Modstandere, indtil han faldt for en Kugle, giver alt dette en fuldt tilstrækkelig Motivering for den rosende Omtale, hans Fjender har ydet ham.

Efter den rent historiske Vidneførsel staar det saaledes ganske fast, at „Frontkampen paa Stedet“ er i højeste Grad usandsynlig eller rettere ganske udelukket efter de Oplysninger, Larsen fremdrog i sit Skrift, sammen med hvad der fremkom under Bladdrøftelsen. Hertil har jeg udelukkende holdt mig i det foregaaende, for ikke at gøre Deltagerne i Drøftelsen nogen Uret, men det maa indrømmes, at det rigtige Resultat nu kan fastslaas meget hurtigere. De senere af Larsen tilvejebragte Oplysninger viser med afgørende Klarhed, hvorledes Forholdet har været. Medens Lüttichaus Skildring af Kampen som foregaaet under Hestenes fulde Løb tidligere kun forelaa i Breve fra ham, skrevne 37 Aar efter, ser vi nu det samme i hans to Dage efter Affæren skrevne Brev til Forældrene.

Og medens Kaspars Opfattelse af, at Kjeldsen stadig var redet fremad, tidligere kun byggede paa, hvad han havde udsagt i 1901, har vi nu den samme Opfattelse udtalt af to af Husarregimentets Officerer efter deres Erindringer fra 1864[1]), og hvad mere er, vi har Kampen skildret som foregaaet under stadig Fremadridning i et samtidigt Brev fra en af Lüttichaus Regimentskammerater[2]). Og disse Officerers Forstaaelse af Kampens Karakter bygger jo vel at mærke ikke alene paa, hvad Lüttichau har fortalt dem; overhovedet er det jo fornuftigvis ganske udelukket, at Lüttichau blot kan have prøvet paa at skildre sin Færd helt anderledes end den virkelig var, siden Affæren var sket i Nærværelse af to Underofficerer og en halv Snes menige Husarer. Naar det nu kan konstateres med fuld Sikkerhed, at man i det preussiske Husarregiment har forstaaet Kampen saaledes, at Lüttichau skød paa Kjeldsen, mens begge jagede henad Landevejen, Dragonen forrest, han bagefter, saa er det, eftersom Forholdene ligger, ganske givet, at den virkelig er sket paa denne Maade.

Selv om disse nye Oplysninger, der saa fuldt ud har stadfæstet, med hvor megen Ret jeg skarpt fastholdt

---

[1]) v. Plotho's Skrivelse til Karl Larsen: ovfr. S. 162 Anm. Wartensleben til samme (21/8 1903): „So flohen sie sämtlich nach Norden zu und spielte sich die ganze Sache im vollen Lauf auf der Chaussee ab. Das es dort zu einem stehenden Gefechte gekommen wäre, ist nicht richtig, und konnte dies besonders Unterofficier Caspar von der Flanke aus genau beobachten. Ich will wahrlich den Ruhm des gefallenen Dragoners nicht schmälern; de mortuis nil nisi bene, aber der Wahrheit muss ich doch die Ehre geben". — Der er efterhaanden aabenbart hos Wartensleben fremdukket visse Erindringer om denne Affære, hvorom han, da Larsen talte med ham (S. 43), kun mindedes saa lidt.

[2]) v. Byerns Brev af 1. Marts 1864: Tillæg Nr. 2.

Larsens Opfattelse som den eneste rigtige, ikke kendtes under Bladdrøftelsen, er det jo dog allerede efter det da foreliggende højst vidunderligt, at saa mange kunde hælde til at tro, at Nils Kjeldsen var standset og havde drejet sig om mod Forfølgerne. Forklaringen ligger vel især i, at man langt mere lod sig lede af Sympathier end af saglig Overvejelse; meget væsentligt var det dog, at der efter mange Officerers Mening i hele Situationen skulde ligge noget, som gjorde det mer end rimeligt, at Kjeldsen havde grebet til denne Kampmaade.

I sig selv syntes dette ganske vist at ligge fjernt. Sikkert er det jo, at Kjeldsen sejgt fulgte det Maal at komme tilbage til den Feltvagt, hvorfra han var udsendt, saaledes som jo ogsaa baade hans Pligt og al Fornuft bød, og hvorfor skulde han da have forandret Taktik? Saalænge han var i Bevægelse, kunde han med Virkning knap angribes af mer end een Modstander ad Gangen, og hidtil havde han jo derved opnaaet at holde sig Fjenderne fra Livet. Med hvert Skridt fremad blev Haabet om at undslippe større; Preusserne havde vovet sig i betænkelig Nærhed af den danske Feltvagt; denne havde modtaget Melding om Patrouillens Stilling og kunde pludselig dukke frem. Naar han standsede, vilde Haabet derimod svinde, Modstandernes Tal hurtig forøges. Og hvor ufordelagtig vilde hans Stilling ikke blive, om han fik sin Hest drejet omkring! Han, som havde holdt sig ovre i Vejens højre Side, fordi han, som man nu hælder til at mene, var saaret i højre Arm, vilde ved en Drejning i modsat Retning faa netop sin svage højre Flanke ud mod Fjenderne.

Fra militær Side har man imidlertid været tilbøjelig til at hævde, at Kjeldsen ligefrem var tvunget

til at standse sin Hest.. Denne maatte, siger man, være udaset — udpumpet, som det nok hedder i Militærsproget —, og naar Hesten ikke kunde mere, saa var det fordelagtigst for Kjeldsen at gøre Front mod Fjenden. Den sidste Slutning kan nu være rigtig nok; hvis Hesten ikke kunde løbe videre, tror jeg gerne, at en modig Soldat, der ikke vilde overgive sig, havde grebet til det Middel at vende sig mod Fjenden. Men dette hvis er man kommet meget for let henover.

De kavalleristiske Indlæg, der er fremkomne, især Oberstlieutenant Egede-Lunds og Ritmester Balles (Saga S. 45, 56), er sikkert meget oplysende for, hvad Nils Kjeldsen kunde have gjort, og de har f. Eks. vistnok sejrrig oplyst, at han næsten pludseligt kunde have kastet sin Hest om [1]). Men de slutter herfra alt for hurtigt til, at saaledes har han ogsaa gjort det. Hvad hjælper det at sige: „Har der været 3 Mand om ham, alle overmægtige med Hensyn til Hurtighed, har han ikke længe kunnet udholde Angreb fra den venstre Side uden at stoppe op“; thi hvad er „længe“? Paa hvor langt et Stykke Kjeldsen har haft Fjenderne oppe ved sig, kan vel ikke siges med fuld Sikkerhed (jfr. ndfr. S. 216 Anm.), men det kan vanskeligt have været mer end 3—400 Alen, hvad Kjeldsen har redet paa et Minut eller saa omtrent, og paa Slutningen af dette Stykke

[1]) Da man i Begyndelsen fra modsat Side syntes at have den Tanke, at Kjeldsen midt under selve sin Flugt pludselig havde kastet sin Hest omkring, udtalte Karl Larsen, at det var ugørligt at vende „i Farten“ paa en Landevej af Bredde som den mellem Kolding og Vejle (Politiken 13. Marts); jeg selv indskød en Henvisning hertil i min da allerede skrevne Artikel, som fremkom Dagen efter (Saga S. 30). Imidlertid hævder man fra kavalleristisk Side bestemt, at Drejningen dog lod sig udføre, naar Kjeldsen blot først holdt sin Hest et Øjeblik an.

havde han endda imod sig ikke Husarerne med deres Sabler, men Lüttichau med hans Revolver. Hvor kan man da slutte, at han nødvendigvis efter denne korte Tid ikke har kunnet udholde Angrebet, naar de paalideligste Øjenvidner har set det anderledes? Det hjælper heller ikke, at man udmaler den store Forskel paa de preussiske Husarers Blodsheste og Dragonernes Landheste, „Plumpenpferde“, som Lüttichau kalder dem, eller fremhæver, at vore Dragoner den Gang ikke var vante til at ride i Galop mer end „højst nogle faa hundrede Alen ad Gangen“. Man kan naturligvis heraf slutte, at Kjeldsens Hest tilsidst maatte blive løbet træt; men hvor i al Verden kan vi, som hverken kender Kjeldsens Hest eller hans Ridedygtighed, slaa fast, at hans Hest netop kunde løbe 3150 Alen, og saa ikke mere? Der er jo ingen af Øjenvidnerne, der blot antyder, at hans Hest gjorde Indtryk af at være udaset; tværtimod, alle Tilskuerne taler om hans gode Fart, hans Galop, hans Susen forbi.

Lad os tage Spørgsmaalet aldeles skarpt. Rytterofficerernes Tankegang er den: Forfølgelsen maatte føre til, at Kjeldsens Hest en Gang blev træt; naar det indtraf, maatte han standse, og vilde han saa ikke overgive sig, havde han Fordel af at vende sig mod Fjenden. Saaledes vil der paa et vist Punkt foreligge ryttermæssig og militær Nødvendighed for Frontkampen. Deri har de Ret, men hvorledes kan man bestemme dette Punkt? Man kan sige, at naar Kjeldsen havde redet en Fjerdingvej i god Fart, maatte Trætheden snart efter indtræde; det er vel ogsaa rigtigt. Men maatte den vise sig 50, 150 eller 250 Alen efter Fjerdingvejen? Dette kan fornuftigvis ingen afgøre, men naar saa er,

kan jo ingen sige, at det, der kan gøre „Frontkampen“ militært nødvendig, maa være indtraadt, før Lüttichaus Kugle havde gjort Ende paa alle Muligheder.

Man kan endda gaa et Skridt videre. Det staar jo ikke saaledes, at Rytterofficererne siger til os andre: I har Uret i at tro, at Kjeldsens Hest kunde løbe saa langt, som I paastaar; den maa nødvendigvis være udaset, før I tror. Nej, Hesten løber nøjagtigt lige langt efter baade Officerernes og vor Opfattelse, nemlig til det Sted, hvor Kjeldsen faldt; Forskellen er kun den, at lige paa dette Punkt indtræder efter Officerernes Mening Trætheden med dens Følge, Frontkampen, efter vor sker kun det, at Kjeldsen, ramt af Revolverkuglen, glider død af Hesten. Selv om man da vilde sætte dette ganske urimelige, at man ryttermæssigt kunde udregne, at Kjeldsens Hest paa dette Punkt maatte være udpumpet, saa ligger selv heri intet Bevis for, at Frontkampen er indtraadt, men kun for, at den vilde være kommet, om Kjeldsen ikke var faldet lige i dette Øjeblik. — Ganske det samme gælder, om man lægger Tonen ikke paa Hesten, men paa Dragonen og siger, at han ikke længe kunde udholde Forsvaret bagud. Officererne lader jo ikke Kjeldsen gøre Front i det Øjeblik, Husarerne naar ham, eller endda før, som „Broderberetningen“ vil det; nej, de lader Kjeldsen en Tid forsvare sig under Fremadridt, og hvor længe vedbliver han dermed efter deres Opfattelse? Lige til han naar sit Dødssted, altsaa nøjagtigt lige saa længe som efter vor Opfattelse eller strengt taget endog længer, for saa vidt vi paa det sidste hundrede Alen lader ham have Lüttichau oppe ved sig.

Jeg har dvælet indgaaende ved hele denne Tankerække.

Man tør sige, at det netop er den, der har ført saa mange Officerer til at tro paa den „Frontkamp“, som naturligt nok i sig selv havde deres Sympathi. De nye Vidnesbyrd, der er kommet frem, har vistnok kun spillet en ret underordnet Rolle for dem; jeg har ikke nogensteds set dem citere „Broderberetningen“, som dog er det eneste Vidne, der taler klart om, at Kjeldsen har vendt sin Hest helt omkring, og det er talende, at den ikke er fundet værdig til at optages i Piecen „Nils Kjeldsens Saga“. Det er rene ryttermæssige og militære Betragtninger, der har gjort, at Frontkampen syntes Officererne nærliggende, og ud derfra har de skudt alle de kraftige Vidneudsagn til Side, som saa bestemt peger bort derfra. Heldigvis for os andre, der ikke gør Krav paa kavalleristisk Sagkyndighed, foreligger nu den militære Betragtning saa klart, at ogsaa Lægmænd fuldt kan følge den, og man ser nu tydeligt nok, at dette theoretiske Bevis paa, at en Frontkamp maatte være sket d. 28. Februar 1864 paa Landevejen mellem Kolding og Vejle og netop indtraadt paa et Punkt, der ligger 50 Alen Nord for Sidevejen ind til Adelbertsminde, ganske svigter.

Kan man paa denne Maade sikkert ikke faa noget frem, der godtgør det nødvendige eller blot overvejende sandsynlige i den Frontkamp, som har hele den historiske Vidneførsel imod sig, kan man ad en helt anden Vej godtgøre, at en Kamp paa Stedet af blot nogen Betydning er ganske umulig.

Lige foran Kjeldsen red under Tilbagetoget Dragon Holsted, og efter Kjeldsens Fald blev ogsaa han indhentet af Preusserne. Han er nu død, men har i levende Live ytret sin Mistro til den Kamp, Kolding-

fortælleren tillagde Kjeldsen. Han mente nemlig, „at den Kamp mod flere Fjender kan ikke have fundet Sted; thi dertil kunde der ikke have været Tid i de faa Minuter, fra de begyndte det hurtige Tilbagetog, og til han selv som Fange kom tilbage til Stedet, hvor Kjeldsen laa“ (Larsen S. 28). Denne Tanke er jo meget rigtig; men den kan ogsaa udtrykkes anderledes; en Kamp i den Maner, som Koldingfortællingen skildrer, maatte jo have taget en ret god Tid, og naar Holsted imens stadig havde fortsat sit Ridt, var han nok naaet paa det nærmeste ind til Feltvagten ved Højen Kro, før Preusserne havde faaet Bugt med Nils Kjeldsen[1]).

Nu kender de virkelige Øjenvidner ganske vist ikke nogen Kamp af saadant Omfang som Koldingfortælleren, men det lønner sig alligevel at optage Holsteds Tankegang. Denne Dragon sammen med Korporalen var lige fra først af forud for Kjeldsen; under den fjerdingvejlange Forfølgelse er hans Forspring naturligvis vokset, og da Kjeldsen endelig blev indhentet og maatte forsvare sig, har dette mindsket hans Hurtighed noget, medens de to Dragoner foran kunde fortsætte med deres tidligere Fart. Alle Øjenvidner skiller da ogsaa skarpt mellem to Dragoner, som de først ser suse forbi, og saa den bagefter kommende Kjeldsen[2]). Men hvis

[1]) Til Højen Kro var der o. 2700 Alen, hvad Holsted vel kunde ride paa 4—6 Minuter. Man efterlæse Koldingfortællingens Kampskildring (ndfr. S. 256 f.) og spørge sig selv, om en saadan Kamp med 3 sætvise Angreb paa Kjeldsen ikke maa have taget flere Minuter.

[2]) Overfor Kapt. Bruun har Jens Jokumsen talt om, hvorledes de første Dragoners Heste aabenbart kunde strække bedre ud end de andres; disse „sakkede bagud. Et godt Stykke bag ved de to forreste Danske fulgte i Galop en Dragon paa en blankbrun Vallak (Nils Kjeldsen)“.

denne sidste sluttelig var standset og havde optaget en Kamp paa Stedet med Forfølgerne, saa maatte jo derunder det Forspring, Holsted forud havde, vokse for hvert Øjeblik, der gik. Nu har vi imidlertid bestemte Angivelser af, hvor langt Holsted var forud lige efter Kjeldsens Fald; Lüttichau siger, at han saa ham i „ringe Afstand“, Husaren Peter, at han var 30 Skridt foran. Selvfølgelig behøver man ikke tage denne Afstandsopgivelse lige efter Bogstaven[1]), men nogenlunde rigtig er den dog nok; hvis vi forøger de 30 Skridt (o. 40 Alen) til det dobbelte eller endog til 100 Alen, er vi paa den sikre Side. Men at Holsted, endnu efterat Kjeldsens Kamp er til Ende, kun er saa lidt forud, er dog et godt Bevis paa, at der ikke er ført nogen Kamp paa Stedet, som en Tid har bragt Forfølgelsen til at standse.

Lad os præcisere dette endnu mere. Holsted og Korporalen red efter alle Øjenvidnernes Udsagn med

---

[1]) Den er for øvrigt optaget baade af N. P. Jensen S. 39 og af C. Th. Sørensen S. 7. — Jens Jokumsen mener, at han, da Kjeldsen faldt, endnu har set Overkroppen af de to foran flygtende Dragoner paa Toppen af den Bakke, der gaar op over Landevejen lige Nord for Stedet (Larsen S. 35). Han har udtrykt sig forsigtigt, men naar man tænker paa, at han lige i første Øjeblik har haft Opmærksomheden helt optaget af den faldne Kjeldsen, kan hans Angivelse godt passe; med 100 Alens Forspring vilde Dragonerne ses paa Bakketoppen et kvart eller halvt Minut efter Kjeldsens Fald. — Hvor nær de to Dragoner var ved Kjeldsen i dennes sidste Øjeblikke, fremgaar ligeledes af hans rørende Raab efter dem: „Bi mig, Kammerater“, og dermed stemmer det ogsaa, at Holsted vistnok er blevet taget faa Hundrede Alen videre; man veed i alt Fald, at Vagtmester Kaspar og hans Husarer standsede med Forfølgelsen paa Bakketoppen ved Milepælen (Larsen S. 54); sml. nu ogsaa v. Byerns Udtalelse om, at Lüttichau var 200 Skridt foran alle de andre, da han tog den sidste Dragon.

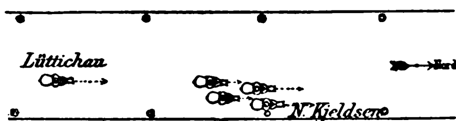
rigtig god Fart; det betyder vel, at de har redet en 5—600 Alen i Minutet, men selv om vi vil sætte deres Hastighed lavere, mer end 15 Sekunder kan de 100 Alen, Holsted højst kan være forud, ikke betyde. Nu er det naturligvis tænkeligt, at hans oprindelige Forspring var noget mindre end de 100 Alen, og at han har vundet Resten, fordi Kjeldsen standsede Forfølgerne ved en Kamp paa Stedet. Men vi har saa her i alt Fald en bestemt Grænse for, hvor længe denne Standsning kan have varet; Stedkampen maa begrænses til kun at have optaget en Del af de 15 Sekunder. Det var dette, jeg tænkte paa, naar jeg sagde, at „Broderberetningens" Udmaling maa betegnes som ganske umulig; dens rolige Holden stille, dens Oppebien af Modstanderne sammen med den paafølgende Fægtning kan dog ikke rummes indenfor en halv Snes Sekunder[1]).

Jeg sammenfatter den her belyste Modsætning mellem Kamp under Fremadriden og Kamp paa Stedet med Front mod Forfølgerne. Forskellen træder klarest frem gennem et Par smaa Kortskizzer.

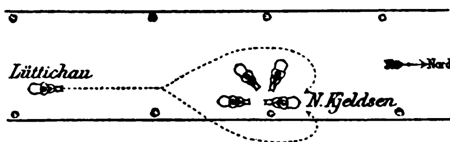
---

[1]) Da jeg 14. Marts først havde peget paa, hvad der er at lære af Oplysningerne om Holsteds Afstand, sagde jeg, at „dette udelukker ganske, at Nils ved at dreje om har gjort Kampen staaende blot for nogle faa Øjeblikke" (Saga S. 30). Man vil se, at Udtrykket var en lille Gran for stærkt, saa vist som jo en Standsning af o. 10 Sekunder ligger indenfor Mulighedens Grænser. Dog kan det kun naas, naar man regner alt gunstigst, naar man sætter Holsteds Forspring til det mindst mulige, hans Fart ned til Minimum og omvendt hans Afstand efter Kjeldsens Fald til Maximum, kort sagt, naar man regner paa en Maade, der har al Sandsynlighed imod sig.

Den ene fremstiller Situationen, som den stadig gentog sig under Fremadridtet. Nils Kjeldsen rider videre mod Nord; han er paa sin højre Side dækket af Landevejens Træer og Grøft, medens han fægter med Preusserne, der søger at komme ind paa ham fra venstre, saaledes dog at knap mer end een ad Gangen kan angribe ham med Virkning. Da Lüttichau kom til, maatte han føre Angrebet fra samme Stilling, bagud til venstre.

Den skarpe Modsætning dertil er Kjeldsen holdende paa Landevejen med Front imod Syd. Her faar vi Dragonen kæmpende paa een Gang med forskellige Fjender, der kan angribe ham fra alle Sider undtagen den venstre; Lüttichau maa, da han jo faktisk har affyret sin Revolver bag ved Kjeldsen, paa en eller anden

Maade ride udenom de kæmpende, uden at man kan sige, om han derved er kommet ud paa Marken eller i en Bue paa Landevejen.

Denne sidste Stilling — som med nogen Ret kan siges at svare til Kernen i Koldingfortællingen — maa jeg bestemt erklære for ikke blot usandsynlig, men ganske umulig. Fordi den kun har et eneste Øjenvidne bestemt for sig, det allerdaarligste blandt de afdøde, og kun et Par andre, de næstdaarligste, nogenlunde kan afpasses dermed, medens alle andre Øjenvidner, baade danske

og tyske, baade levende og døde, bestemt gaar imod en saadan skarp Vending imod Fjenden. Fordi en saadan udpræget Frontkamp, om den var foregaaet, vilde have gjort et saa stærkt Indtryk paa de tre danske Bønder, at de umuligt kunde have glemt den og ombyttet den med den fortsatte Fremadriden. Fordi militært Kjeldsen her faar den mest uheldige Stilling, udsat for Angreb forfra og i hans svage højre Side. Endelig fordi der ikke er Tid til en Kamp paa Stedet, som har blot lidt af den Varighed, som Mad. Kruse og hendes Søn tillægger den og „Broderberetningens“ Skildring udkræver.

En ganske kortvarig Kamp paa Stedet (med usikker Front)?

Da Prof. Karl Larsen og jeg havde den Ære at drøfte Sagen med fire Officerer, blev jeg overrasket ved, at det viste sig, at disse ikke havde den klare Modsætning i Tankerne, som jeg hidtil havde arbejdet med og nu atter fremstillet i det foregaaende. De holdt vel bestemt paa, at Kjeldsen maatte antages at have kæmpet paa Stedet, men de kunde meget godt tænke sig denne Stedkamp særdeles kortvarig; dette var jo allerede af stor Betydning for mig, der, efter hvad man kunde slutte af Holsteds Plads i Kjeldsens Dødsøjeblik, bestemt maatte nægte Muligheden af en Kamp paa Stedet, naar denne blot havde varet et halvt eller helt Minut. D'Hrr. Officerer holdt ligeledes paa, at Kjeldsen, naar han skulde kæmpe paa Stedet, af rent militære Grunde maatte se at faa Front mod Fjenden, for at komme ud af en ellers højst uheldig Stilling; men de var aldeles ikke tilbøjelige til at tro, at han derved drejede sin

Hest helt omkring. De urgerede, at dette at have Front mod Modstanderen betød at have denne foran sig, nærmere bestemt, at Modstanderen var indenfor en Halvcirkel paa 180 Grader; men dette kunde Kjeldsen opnaa ved en langt mindre Vending end den fulde Drejen helt omkring. Hvis Modstanderen var lige bagved ham, behøvede han for at faa Front mod ham blot at gøre venstre om; var Modstanderen oppe paa Siden af ham og havde sin Hest vendt halvvejs ind mod ham — og dette var jo netop den naturligste Stilling for en Angriber —, behøvede Kjeldsen kun at gøre „halv venstre om", dreje sin Hest 45 Grader. Ogsaa dette betød meget for mig; naar jeg bestemt maatte hævde, at en resolut Drejen af Hesten helt omkring lige i den modsatte Retning, hvori Kjeldsen havde redet, umuligt kunde være undgaaet de danske Bønder, der saa paa Kampen, var det jo ikke saa sikkert, hvad Indtryk de havde faaet af saadanne mindre Vendinger af Hesten, som der her pegedes paa.

Da jeg havde hørt d'Hrr. Officerers Bemærkninger herom, blev jeg ængstelig for, at jeg maaske havde misforstaaet de tidligere fremkomne Betragtninger om Frontkampen ved at lægge for meget ind i Udtrykket „Front". Imidlertid blev jeg dog ret beroliget ved senere paa ny at efterlæse de i Pressen fremkomne Udtalelser og fik det bestemte Indtryk, at alle hidtil dog væsentlig havde tænkt sig en Stilling, hvorunder Nils Kjeldsen fik Front imod Syd. Dette faar man ud af „Dannebrog" 12. Marts, hvori Stedkampen først er forsvaret og hvor det hedder, at „Kjeldsen er blevet indhentet paa Flugten, har gjort Front mod sine Forfølgere", „har optaget en Fægtning mod to eller tre Modstandere, har faaet sin Hjælm kløvet forfra og er blevet skudt ned bagfra"; det forestiller man sig, naar man hos Oberst Frits Holst læser: „Resolut kaster han Hesten om og attakerer energisk

Forfølgerne" (Saga S. 38), og naar Premierlieutenant Møhl, en af Erklæringens senere Underskrivere, taler om (Saga S. 40), at Kjeldsen „stopper Hesten for at faa Front imod Modstanderne", og bagefter lader Lüttichau for at komme bagom Kjeldsen ride „over Marken eller udenom Vejtræerne", føres Tanken i samme Retning. Naar man overhovedet stadig hørte dette: Nils Kjeldsen gør Front imod sine Forfølgere, saa man det ganske naturligt som om han ogsaa fik Front mod den Side, hvorfra disse kom, og dette Indtryk øgedes ved, at man samtidig fik „Broderberetningen", frem og ganske særlig ved de gentagne Forsikringer om, at „Frontkampen" betød, at Koldingfortællingen dog havde Ret i det væsentlige.

Jeg tror nu gerne, at man alligevel har læst lidt for meget ud af de faldne Udtalelser, men jeg er sikker paa, at saaledes forstodes de af alle civile Læsere, og det kan tilfældigvis ogsaa konstateres, at en militær Betragter saa Modsætningen ganske paa samme Maade som jeg. Kaptejn Lund Larssen udvikler i „Nationaltidende" 21. Marts, at der theoretisk er tre Muligheder for Situationen: 1) Kjeldsen værger sig bagud under Ridt; 2) han parerer sin Hest „for med Front imod Syd at optage Kampen paa Stedet"; 3) han kæmper paa Stedet med Front imod Nord; men om denne tredje Mulighed siger han, at den ikke har fundet nogen Talsmand. Naar man saa ivrigt bekæmpede Larsens Paastand om, at Kjeldsen umuligt i Farten kunde have vendt sin Hest omkring, maatte enhver jo tro, at man selv tænkte sig en Drejning helt om i modsat Retning af, hvad han hidtil havde redet; Oberstlieutenant Egede-Lund taler ogsaa om „en Omkringvending", Premierlieutenant Møhl om, at Hesten er „vendt om paa Stedet", en Frontforandring, hvorved Kjeldsen fik sin Modstander foran i Stedet for bagved (Saga S. 45, 41).

Selv om den Opfattelse, Karl Larsen og jeg mødte hos de fire Officerer, forekom os langt mindre urimelig end den, vi tidligere havde bekæmpet, kunde vi dog ikke slutte os til den, og paa dette Punkt kom da Fælles-

erklæringen til at staa alene for Officerernes Regning. Jeg kommer siden til at aftrykke ogsaa den Del af Erklæringen, der omhandler Slutningskampen; her gengiver jeg kun de Sætninger, hvori Officererne klarer deres Opfattelse af Situationen. Det hedder da, efterat det er fortalt, at Nils Kjeldsen forsvarer sig tappert ved at hugge bagud med Sablen og i alt Fald tilsidst er ovre i højre Side af Vejen, hvor han trænges haardt af de forfølgende Husarer: Under Kampen er Gangarten stedse blevet kortere. Han stopper Hesten op og kaster den om til venstre mod den nærmeste fjendtlige Husar for bedre at kunne bruge Sablen. Han fører nu en ganske kortvarig Kamp paa Stedet med 2 eller 3 Husarer . . . Medens denne Kamp staar paa, kommer endnu en Husar til (Fændriken) Syd fra ad Chausseen eller dennes Rabat.

Naar d'Hrr. Officerer mente, at dette var den sandsynligste Gang, kan det ikke undre mig, selv om jeg ganske ser bort fra, i hvilken Retning deres Sympathier førte dem[1]). Den Stilling til de enkelte Vidnesbyrd, som ligger bagved denne Rekonstruktion, er nemlig ganske herskende i en ældre Tids mere naive Historiegranskning, og det er jo naturligt nok, at Mænd, som ikke er Historikere af Fag, endnu i vore Dage let føres ind paa den samme Maner. Netop paa dette Punkt er der dog en skarp Modsætning mellem Nutidens og ældre Tiders

[1]) Mine Bemærkninger i det følgende giver jeg naturligvis uden Benyttelse af de mellem Officererne og os førte Forhandlinger; jeg siger ikke mere end hvad en helt Udenforstaaende ogsaa kunde gøre ved at læse Erklæringen.

historiske Methode; jeg har fremstillet denne Forskel saaledes i mine „Grundsætninger for historisk Kildekritik“ (S. 29): „Den ældre Kritik er medierende: den udjævner Modsigelserne, idet den ser bort fra Modsætningerne og opsøger det fælles i Beretningerne samt alt det, der nogenlunde kan passe sammen. Den nyere Kritik ser derimod Modsætningerne skarpt i Øjet, idet den klarer hver Beretters afvigende Helhedsopfattelse... Medens den ældre Kritik naivt mener, at noget sandt maa der være i hver Beretning, veed den yngre . . . at en vis Helhedsopfattelse meget let føder Detailler, som slet ikke har Rod i Virkeligheden. . . . Den vil være yderst varsom med at plukke Træk sammen fra hver Side“.

Man vil let se, i hvor høj Grad denne korte Karakteristik af en ældre Tids medierende eller mæglende Methode passer paa den Vej, der maa have ført d'Hrr. Officerer til det Billede af Situationen, de har dannet sig. De søger at imødekomme baade det ene og andet Vidne. Naar et Par Øjenvidner siger: paa Stedet, flere andre: i Farten, bliver Kampen paa Stedet gjort ganske kortvarig; da saa mange holder paa, at Kjeldsen stadig har kæmpet med Front imod Vejle, bliver hans Drejning indskrænket til, at han kaster Hesten om mod den nærmeste fjendtlige Husar, som man vel maa tænke sig nogenlunde oppe paa Siden af ham. Man imødekommer Jens Jokumsen (i hans Forklaring til Kapt. Bruun) ved at lade Kjeldsen stoppe sin Hest op, men følger ham ikke i, at Nils er blevet holdende stille med Ryggen mod Fjenden; man kan ikke give Fru Clausen Ret i, at Lüttichau er kommet ridende fra Marken, men man nærmer sig dog lidt til hende ved at antyde, at han

maaske er redet paa Landevejens Rabat, mellem Vejtræerne og Grøften.

Karl Larsen er derimod naaet til sin Opfattelse ved resolut at bygge paa de gode Øjenvidner og forkaste de daarlige, et Standpunkl, der faldt ham saa meget naturligere, som der blandt de levende Vidner, han med god Grund holdt sig til, kun fandtes to, en Moder og hendes Søn, der ret uklart repræsenterede det derfra afvigende. Han har følt sig fuldkomment overbevist om, at Kampen maatte være sket under stadig Fremadriden, fordi dette udsagdes af Vidner af saa modsat Natur og Sympathier som selve de preussiske Husarer og saa tre danske Bønder. Naar Prof. Larsen dømte saaledes, ledede han vel mindre af theoretiske Studier af historisk Methode end af sin rige psykologiske Erfaring; men naar han derved kom til at indtage den nyere historiske Kritiks Stade netop paa et Punkt, hvor den skiller sig ud fra en ældre Tids, forklarer det i alt Fald, hvorfor jeg ved min Bedømmelse af Vidneudsagnene kom til det samme Udslag, — og jeg kan jo nu med Glæde tilføje, at Nutidens strengere kritiske Methode netop her har vist sin Overlegenhed, eftersom det Resultat, den førte til, efter de senere fremdragne Oplysninger kan fastslaas med Sikkerhed (ovfr. S. 191 f.).

Kunde Vidneudsagnene[1]) ikke gøre en saadan Mæglingsopfattelse, som de fire Officerer fremsætter, fristende

[1]) Naar et Øjenvidne anfører en eller anden bestemt lille Enkelthed, gør det altid et stærkt Indtryk paa Ikke-Historikere. Jeg har saaledes fra mange Sider hørt det fremhævet, at det, at Gæstgiver Svensson kunde meddele, at Talen ved Middagsbordet blev holdt „ved anden Ret; der var seks Retter“ (Saga S. 76), dog var et overtydende Bevis paa hans skarpe Hukom-

for mig, saa kan de militære Betragtninger, der ligger bagved den, heller ikke overbevise mig. At Kjeldsen, hvis han var nødt til at stoppe Hesten, kunde have Fordel af at vende sig halvvejs om mod sine Modstandere, fatter jeg godt; ganske vist maa man da stærkt betone dette halvvejs, saa vist som en Drejning helt omkring vilde bringe ham i en ganske særlig uheldig Stilling, og man maa vel videre underskyde den Tanke, at han kun vilde skaffe sig et Øjebliks Luft for saa atter at ride fremad. Men jeg finder intet, der kan bestyrke, at han har haft Grund til at standse Hesten netop i det Øjeblik. At Hesten lige paa dette Sted skulde være udpumpet, synes det mig umuligt at bevise ad theoretisk Vej, og de foreliggende Vidneudtalelser peger bort derfra. Jeg kan i den Retning paaberaabe mig en Rytterofficer netop fra den modsatte Lejr; med god Grund siger Oberst Viale (Saga S. 64): „At Kjeldsen efterhaanden under Kampen skulde have forkortet Gangarten, som Kommissionserklæringen udtaler, kan jeg ikke se nogensomhelst Grund til, medmindre Hesten ikke kunde mere, var aldeles udpumpet og ved at styrte, men derom foreligger aldeles intet, og det er

melse og dermed for hele Talens Rigtighed. Saaledes staar ogsaa Fru Clausens Bemærkning om, at „Dragonens Hest gik baglænds ud imod Vejgrøften“, for Hr. Møhl som et Bevis paa hendes Paalidelighed (Saga S. 40); „hvor tilforladelig lyder ikke den lille, iøvrigt ligegyldige Bemærkning; Billedet har brændt sig ind i Erindringen“. Historikere ser saadant helt anderledes; de har fra deres Erfaring altfor talrige Eksempler paa, hvorledes et vist Billede let former de enkelte Detailler. Theoretisk har jeg forlængst udtrykt denne Erfaring (s. ovfr.); praktisk kan man fra selve denne Sag henvise til, hvor sikker Gæstgiver Sørensen er paa at have set Lüttichau ride et Stykke tilbage for at lade.

heller ikke sandsynligt, naar ses hen til, hvad den havde præsteret".

Om den af de fire Officerer skildrede Kampstilling kan man sikkert ikke sige, at den er umulig, omend det vel kan knibe med at faa de Enkeltheder, som de henfører til den kortvarige Kamp paa Stedet, til at rummes indenfor den halve Snes Sekunder, som højst kan være til Raadighed. Men selv om det maa indrømmes, at Kampen kunde være foregaaet paa denne Maade, er det mig rigtignok umuligt at indse, hvad der positivt kan tale for denne Løsning. At den rent historiske Vidneførsel ikke kan føre dertil, derom tør jeg vel have en begrundet Mening, og det er jo endda saaledes, at ikke et eneste Vidne har set Kampen lige paa den Maade, som den her skildres. Og at den ikke militært er nødvendig, det kan man jo sige med Bestemthed, naar man nu fra saa mange Officerer har faaet det rent militære Syn klaret, og derfor borger yderligere, at den heller ikke er blevet billiget blot af alle de Officerer, der ellers har stillet sig imod Larsen. Jeg har lige nævnt Oberst Viale, som i Fortsættelsen af det anførte udtaler sig skarpt imod, at Kjeldsen skal have kastet sin Hest om[1]); allerede før Fælleserklæringen havde Oberst N. P. Jensen betonet, at han ikke tror paa, at Kjeldsen har gjort Front mod sine Forfølgere[2]).

[1]) Saga S. 64: „Netop i Slutningsmomentet af Kampen kan N. Kj. ikke have kastet Hesten om, hvorved han vilde have faaet hel eller halv Front imod Syd, da det i saa Fald vilde have været umuligt for Grev Lüttichau at anbringe sit Skud, som han bevislig har gjort . . . Derfor holder jeg det for givet, at N. Kj. er blevet skudt under Fremadriden".

[2]) S. 30: „Denne Kamp har behøvet Tid, og Kjeldsen har vistnok været nødt til at tage sin Hest op for at kunne kæmpe. At han skulde have gjort Front imod sine Forfølgere, tror jeg

Imidlertid tilstaar jeg, at jeg ikke kan afvinde den Modsætning stor Interesse, der er mellem Larsens Opfattelse og den, som de fire Officerer tegner, ganske vist i uklare Omrids. Rent theoretisk kan denne maaske defineres som Modsætningen til Larsens; vi har jo en Kamp paa Stedet og vel ogsaa en Art „Frontkamp“, selv om dette Ord ikke er brugt i Erklæringen[1]). Men naar Stedkampen kun skal betyde noget, der kan være bragt til Ende i faa Sekunder, og vi i Stedet for Omdrejning mod Syd har en kvart eller halv Vending, er det dog vist berettiget at spørge, om dette ikke, mindre begrebsmæssigt og mere praktisk set, kommer Larsens Opfattelse yderst nær. Og ganske ubestrideligt synes det i alt Fald, at vi er meget langt borte fra den fulde Drejen Hesten omkring, den rolige Oppebien af Fjenderne, den Fægtning med disse, som det eneste Øjenvidne, der virkelig taler om en Frontkamp i almindelig populær Betydning, har beskrevet og som vi finder videre udpyntet i Koldingfortællingen.

Der er Grund til endnu at tilføje, at den Skildring af den kortvarige Kamp paa Stedet, som de fire Officerer giver i Erklæringen, jo kan varieres paa de forskelligste Maader. Det er aabenbart deres Tanke, at alle de Enkeltheder, som overhovedet kendes fra Nils

---

ikke paa, men paa den anden Side tør jeg ikke benægte Muligheden af, at hans Hest under Kampen, selv om det kun har været et enkelt Øjeblik, kan have været drejet noget til Siden, saa at det for civile har kunnet faa Udseende af, at han vilde gøre Front“.

[1]) Det kan iøvrigt bemærkes, at naar Kjeldsen rider fremad og en af Husarerne kommer paa Siden af og et Par Tommer forud, har Dragonen jo ogsaa „Front“ mod sin Modstander, naar dette Ord tages i sin skarpe Betydning (hvis jeg da har forstaaet d'Hrr. Officerer ret).

Kjeldsens Fægten med Husarerne, hører hjemme under denne Kamp paa Stedet, saavel at han giver Underofficeren Lüders to Hug som at han senere rammer en anden Husar i Pelshuen; ikke mindre henfører de hele Lüttichaus Optræden hertil. Det er dog indlysende, at dette er ganske vilkaarligt, hvad Huggene i det mindste angaar; de Øjenvidner, der fortæller om dem, kender jo ikke til nogen Kamp paa Stedet, og disse Hug kan da lige saa godt eller egentlig bedre høre til den Kamp under Ridt, som Kjeldsen jo efter alles Mening først har ført. Og man kan omvendt ogsaa begrænse Stedkampen fra den anden Ende, lade den foregaa lidt før Dødsstedet og Kjeldsen atter optage sit Ridt lige før eller efterat Lüttichau er kommet til. Paa denne sidste Maade fremstilles det hele af en ung Historiker, Cand. mag. K. Fabricius, naar han søger at fastslaa Resultatet af Drøftelsen (Illustr. Tidende 27. April)[1]), og man faar det Indtryk, at han har tænkt sig, at dette ligefrem laa i Erklæringen. Saaledes er det dog ikke; det er i Virkeligheden en helt ny Løsning, han fremsætter, og hans Tanke fortjener nok en nærmere Overvejelse. Den fører i alt Fald til at ombytte et Enten-eller med et Baade-og.

---

[1]) „Om dette Punkt er det, at Diskussionen har samlet sig. Det kavalleristiske Skøn [dette Udtryk er jo ikke korrekt, jfr. ovfr. S. 145] gaar ud paa, at Nils Kjeldsen nu har gjort en hurtig Vending med Hesten for at faa sine Modstandere en face. Karl Larsen benægter det. Sandsynligheden taler dog vist nok for, at d'Hrr. Officerer har Ret. Nils Kjeldsen kæmpede nu en lille Stund paa Stedet, da kom Grev Lüttichau til. Han kommanderede sine Husarer til Side, og Nils Kjeldsen maa atter være slaaet ind paa sit Ridt under Kamp. Han nægtede paa Lüttichaus Opfordring at tage mod Pardon, og denne skød saa to Gange paa ham, før han ramte".

Stedkamp efterfulgt af Fremadridt?

Larsen og jeg holder paa, at Kjeldsen stadig har fortsat sit Fremadridt; de fire Officerer vil, at Fremadridtet paa et vist Tidspunkt er blevet afbrudt af en Kamp paa Stedet, og tænker sig, at denne varede lige til Kjeldsens Fald. Fabricius tager Officerernes Stedkamp, men lader den foregaa i de næstsidste Øjeblikke og Kjeldsen i de allersidste atter være i Bevægelse.

Det maa nu foreløbig indrømmes, at Larsen, og jeg efter ham, nok har overvurderet den Fart, Nils Kjeldsen kunde have, mens han kæmpede. Flere Officerer har betonet, at alene det, at han maatte fægte, uvilkaarlig vilde mindske hans Fart, og selv om de fire Officerer i Erklæringen gaar ganske imod Øjenvidnerne ved at tale om en „langsommere Gangart", giver det paa den anden Side nok et urigtigt Indtryk af Kjeldsens Ridt, naar Larsen i en Bladartikel talte om Karriere og jeg sagde: i flyvende Fart henad Landevejen. Kapt. C. Th. Sørensen, der erklærer, at Kampens Forløb til Punkt og Prikke har været den, som Larsen har fremstillet, har alligevel nuanceret hans Skildring noget, naar han siger, at Kjeldsen „satte afsted alt hvad han kunde; han er af og til "standset", naar forfølgende Ryttere kom op paa Siden af ham og med et Hestehoved eller to fik Farten i hans Hest mindsket. Men lige saa snart han var blevet Herre i den ganske kortvarige Krysning af Klinger, som derefter fandt Sted, satte han sin Hest i fuld Fart for derefter at komme op til de andre" (S. 6).

Saadanne øjeblikkelige Afbrydelser, som der her er Tale om, kan næppe siges at være udelukkede ved alle de bedste Øjenvidners Paastand om, at Nils Kjeldsen stadig red fremad; de kan have beholdt Hovedindtrykket

i Øjet og i Sindet, og dette kan have skudt Nuancerne tilbage. Hvad der derimod maa siges at staa ganske fast, det er, at Nils Kjeldsen var fremadridende, da Lüttichau var oppe ved ham. Vi har Lüttichaus udtrykkelige Ord herfor; det vilde betyde meget lidt, hvis han stod ene, men det er afgørende, naar han støttes af andre, og saaledes er det jo; Husaren Peter, der i Kjeldsens Dødsøjeblik var et Par Skridt foran ham, siger det, de tilstedeværende Underofficerer maa have sagt det samme, saaledes som vi kan slutte af Husarofficerernes Udtalelser (ovfr. S. 192); de tre danske Bønder fortæller det saaledes, naar de selv skildrer Tildragelsen, og naar Larsen forelægger dem sit Spørgsmaal: „Foregik Affyringen af det dræbende Skud, medens baade Preussernes og Nils Kjeldsens Heste var i Fart“, svarer de Ja. Her er slet ingen Tvivl mulig.

Det er vel netop ud fra dette Punkt, at Fabricius er ført til den Løsning, han fremstiller. Han har indset, at den Kamp paa Stedet, som han hælder til at tro paa, i alt Fald ikke kan have vedvaret efter det Tidspunkt, da Lüttichau var kommet til; han lægger den da nogle Øjeblikke tilbage i Tiden og lader Kjeldsen efter den atter optage sit Fremadridt. Han kan herfor maaske endda anføre som Støtte de eneste nulevende Øjenvidner, der i det hele tror at have set en Kamp paa Stedet, Mad. Kruse og hendes Søn; thi disse synes at mene, at Kampen foregik lige Nord for deres Hus, men derved kommer vi o. 100 Alen Syd for det Sted, hvor Kjeldsen virkelig faldt.

Historisk lader dette sig da forsvare. Hvis virkelig paa dette Sted Nils Kjeldsen er standset og nogle faa Sekunder igennem har kæmpet med sine Modstandere,

kan de andre Øjenvidner vel næppe slet ikke have iagttaget dette Moment af Kampen[1]), men saa kortvarigt det var, kan det jo nok for dem efterhaanden være gledet ud af Erindringen; Peters og Lüttichaus Udtalelser kan heller ikke med Sikkerhed føres i Marken mod dette. Og militært maa det vel tilfredsstille de Krav, man har rejst paa, at Kjeldsen skulde vende sig mod sine Modstandere for at faa bedre Hug paa dem; det Motiv havde han jo kun overfor de menige Husarer, medens Lüttichau holdt sig i passende Afstand fra hans lange Ryttersabel.

For mit eget Vedkommende anser jeg unægteligt ikke denne Løsning for den sandsynligste; efter mit Kendskab til Værdien af Øjenvidners Udsagn frygter jeg ikke for helt at forkaste nogle, naar de er i Strid med, hvad paalideligere og skarpere Iagttagere har set. Imidlertid fatter jeg saa godt, at en yngre Historiker og endnu mere Ikke-Historikere er mere ængstelige for at kaste Vrag paa Vidner, som selv er fuldt overbeviste om at have set rigtigt og huske rigtigt. Nu kan man ganske vist ikke naa til at give alle Øjenvidner Ret, men vil man endelig gaa den maaske gyldne Middelvej midt imellem de mange, der siger Fremadridt, og de faa, der taler om en Stedkamp, er Fabricius' Opfattelse sikkert den eneste, der overhovedet lader sig forsvare.

---

[1]) Hr. Møhl forsvarer sin Frontkamp bl. a. ved, at „alle Øjenvidnerne jo ikke behøver at have set det paagældende, kortvarige Moment af Kampen“ (Saga S. 43). Dette lader sig maaske sige, naar Frontkampen ligger forud for Lüttichaus Komme, men ikke naar denne tages med, thi hans Indgriben har jo vitterligt alle Vidnerne set og i højeste Grad fæstnet i deres Erindring.

Nær til Spørgsmaalet om, hvorledes Nils Kjeldsens Stilling har været under Kampen, slutter sig et mindre Tvivlsmaal. Koldingfortælleren vil jo vide, at Kjeldsen under Kampen blev saaret i højre Arm og derfor tilsidst førte Sablen med venstre Haand, medens han holdt Tøjlerne i højre; Dragonofficeren havde hørt det samme fortælle. De af Karl Larsen fremdragne Vidnesbyrd tillod ikke at komme til fuld Klarhed over, hvorvidt dette var rigtigt, og han selv hældede nærmest til at tro, at hverken Kampen med venstre Haand eller det Saar, der skal have motiveret den, havde Hold i Virkeligheden. I Modsætning dertil blev begge Dele optagne i Fælleserklæringen; dog maa jo herved mindes, at denne kun gør Krav paa at udtale det sandsynligste, og det staar endda saaledes, at Sandsynlighedsgraden er overordentlig forskellig for det ene og andet Moment.

Naar Karl Larsen var utilbøjelig til at tro paa et Saar, laa det i, at ingen af de civile Øjenvidner havde iagttaget et saadant, skønt i alt Fald Jens Jokumsen netop mente at have haft sin Opmærksomhed rettet herpaa. Senere er det imidlertid fra Kjeldsens Families Side blevet oplyst, at da Liget blev vadsket, saas det at have et Sabelhug i højre Arm lidt nedenfor Skuldren (Saga S. 77, jfr. 71). Herom er der næppe Grund til at tvivle; naar N. P. Jensen mener (S. 29), at der kun behøver at have været Tale om Kontusioner, frembragte, da Kjeldsen dødelig ramt styrtede fra Hesten ned paa Landevejen, synes det mindre rimeligt.

Fra Saaret i højre Arm ligger det nu meget nær at slutte sig til Sabelføringen med venstre Haand. Saaledes gør Kjeldsens Familie og mange med dem, ja jeg maa ærlig bekende, at jeg selv har været paavirket deraf. Lidt nærmere overvejet ser man dog let, at denne Slutning er overmaade usikker, da alt kommer an paa Saarets Karakter. Et Kødsaar kan se gruligt ud og dog ikke straks forringe Forsvarsevnen; denne kan derimod lammes helt ved et tilsyneladende ubetydeligt Saar, naar en Muskel eller Nerve overskæres. Her kunde kun en lægevidenskabelig Udtalelse bringe Klarhed, men en saadan har Larsen forgæves eftersøgt (S. 42),

og uden den afgiver Saaret kun et lille Moment, der kan tale for den venstre Haand[1]).

Hvad den rent historiske Vidneførsel angaar, staar det saaledes, at baade Jens Jokumsen og Anders Olesen samt Mad. Kruse og hendes Søn mener at have set Kjeldsen kæmpe med venstre Arm; Jakob Lange, der ellers saa skarpt, har intet bemærket derom, og baade Lüttichau og Husaren Peter mener, at Dragonen har ført Sablen med højre. Det sidste er unægtelig vægtigt; det skulde jo dog være højst underligt, om Kjeldsens Modstandere — og Peter var i alt Fald helt oppe ved ham, selv om han ikke selv har kæmpet med ham — ikke skulde have lagt Mærke til noget saa ejendommeligt som at Dragonen kæmpede med Kejten, og paa den anden Side kan de civile Tilskueres Opfattelse, som N. P. Jensen med Rette siger, let være frembragt ved, at de har set Kjeldsen dække sig bagud til venstre[2]).

I modsat Retning kan det derimod pege, at Kjeldsen holdt sig ovre i Landevejens højre Side; det var jo den daarligste, om han forsvarede sig med højre Haand, og man fatter derimod godt, at han valgte den, om han var nødt til at føre Sablen med den anden Haand. Men Ulykken er, at vi slet ikke kan godtgøre, at han netop har valgt denne Vejside og ikke snarere fra første Færd har været derovre eller dog er kommet derover, før Preusserne naaede ham; Øjenvidnernes Udtalelser staar her skarpt mod hinanden[3]).

---

[1]) Det har ogsaa nogen Betydning, at Kjeldsen i sin Skoletid skal have faaet en Muskelsprængning i højre Arm og derfor lært sig at fægte med venstre (Saga S. 78).

[2]) De senere fremdragne Andenhaandsvidnesbyrd styrker ikke Tanken om den venstre Haand; Fru Clausen har intet herom, og Gardehusaren (ovfr. S. 184 f.) siger, at Kjeldsen „red paa højre Side af Landevejen, hvad der ikke var vel overtænkt; thi havde han redet paa venstre Side, kunde han have kæmpet friere med højre Arm“. (Vidneforholdet er ikke angivet korrekt af mig (Saga S. 29), hvor det dog kun anføres som Eksempel paa Modsigelse mellem Vidner; der skulde have staaet „Øjenvidner“, ikke „civile Tilskuere“.)

[3]) Efter Espe red Kjeldsen straks i højre Side af Vejen; Jens Jokumsen lader ham komme herover en 6—700 Alen før

Mens der saaledes er god Grund til at tro, at Kjeldsen under Kampen har faaet et Saar, er det vanskeligt at sige noget om, hvor vidt han virkelig har ført Sablen i venstre Haand[1]). Heldigvis er Spørgsmaalet af ganske underordnet Interesse, da det i alt Fald staar fast, at Kjeldsen til det sidste har vist sig fuldt forsvarsdygtig.

4. Lüttichau overfor Nils Kjeldsen.

De faa Enkeltheder i Kampen paa Landevejen, hvorom der yderligere har været Tvivl, knytter sig til Lüttichaus Indgriben, men før vi kan undersøge den med Frugt, maa vi optage et Spørgsmaal, der har foranlediget de allerstærkeste Angreb paa de Historikere, der har ytret sig om denne Sag. Fra mange Sider har det lydt, at det dog var en utrolig Forblindelse, naar disse fæstede Lid til Lüttichaus egne Meddelelser om Kampen. Hans Beretninger var jo indbyrdes modsigende, fulde af Urigtigheder, og overhovedet, Lüttichau kunde umuligt tages som Vidne, saa vist som „hans Plads var paa Anklagebænken“.

Dødsstedet og før Preusserne endnu havde naaet ham. Anders Olesen vil derimod først have set Dragonen ride midt paa Landevejen, og Jakob Lange paastaar, at Kjeldsen først kæmpede i Landevejens venstre Side og ikke red over i den højre før lige udfor Langes Faders Gaard, d. v. s. o. 150 Alen fra Dødsstedet (N. P. Jensen maa have overset dette, siden han siger, at om en Kamp, hvori Kj. kunde være blevet saaret i højre Arm, „foreligger der slet intet“, og videre: „N. Kj. var i alle Tilfælde, da han blev indhentet, paa den østre Side af Vejen“).

[1]) Prof. Karl Larsen hælder nu som tidligere til at anse dette for ret usandsynligt og var meget utilbøjelig til paa dette Punkt at tiltræde Fælleserklæringen; siden denne fremkom, er mine Betænkeligheder ogsaa voksede, som man let vil se af det ovenfor udtalte.

Den sidste Sætning vil en Historiker dog ikke paa Forhaand underskrive. Vi gaar ikke ud fra, at den er anklaget, denne ikke; vor Undersøgelse kan maaske ende med en Klage mod en eller anden, men vi begynder ikke med at sætte nogen paa Anklagebænken. Derimod har vi selvfølgelig ikke været blinde for, at Lüttichau selv er Part i Sagen og har personlig Interesse af en for ham gunstig Fremstilling; Fridericia pegede straks herpaa i sin Anmeldelse (Saga S. 12). Og yderligere har vi naturligvis regnet med, at Koldingfortællerens Reprimande maaske kunde være rigtig og at Lüttichaus Udtalelser kunde være et Forsvar mod denne Reprimande. Vi har tænkt paa alt dette, men om disse Muligheder var virkelige, ja det har vi først kunnet afgøre ved en nøjagtig Prøvelse af Lüttichaus Troværdighed.

En saadan Undersøgelse har de fleste af Larsens militære Kritikere dog ganske sprunget over. Hvis de ikke nøjedes med paa Forhaand at udelukke Lüttichau af Vidnernes Kres, indlod de sig dog kun paa en eneste Enkelthed, der for dem stod som ganske afgørende. Lüttichau fortæller jo, at Kjeldsen har skudt paa ham; dette ansaa de fleste Officerer nu for ganske umuligt, og straks sluttede man heraf, at Lüttichau havde opfundet dette Skud for saaledes at undskylde sin egen Anvendelse af Revolveren.

Nu kan det jo gerne være, at Kjeldsen virkelig ikke har skudt; dertil kommer jeg siden tilbage. Men selv om man er nok saa overbevist om, at Skuddet ikke er faldet, ligger dog deri ikke noget Bevis for, at det tendentiøst er opfundet af Lüttichau; han har i saa Fald taget fejl, det er det sikre, men til at godtgøre, at

han ligefrem har fabrikeret Skuddet i en bestemt Hensigt, dertil hører der endnu noget mere. Dette mere findes nu netop ikke.

Tanken laa vel ikke fjern, naar der i selve den preussiske Rapport stod om Lüttichau: „Sidstnævnte skød en Dragon, da denne affyrede sin Pistol paa ham og med sit Skud saarede hans Hest ved Øret“ [1]); læst med alle de danske Tanker om det dadelværdige i Lüttichaus Anvendelse af Skydevaaben, kunde man let i dette da se et fordi, en motiverende Undskyldning. Ordet da ombyttes ogsaa ganske ugenert med fordi i ordret Oversættelse i „Dannebrog“ (Saga S. 50) og gengives paa samme Maade af N. P. Jensen, endda to Gange (S. 23, 33)! Imidlertid burde man allerede herved ikke have glemt, at det dog ikke er Lüttichau selv, der taler, men hans Ritmester, der skriver efter Meddelelser, rimeligvis paa anden Haand, fra Fændriken. Der var da al Grund til ikke at bygge for meget paa en Sætningsforbindelse, der kunde være rent stilistisk, eller i dette da se mere end et efterat. — Holdt man sig til, hvad Lüttichau selv virkelig havde udtalt, saa maatte dette netop føre ganske bort fra Tanken om, at han har villet udnytte Skuddet som en Retfærdiggørelse af sit eget. Da han 7. Marts 1864 indgav en tjenstlig Beretning om Sammenstødet, nævnte han deri slet ikke Kjeldsens Skud, og da han overfor Larsen meget fyldigt beskrev hele Fægtningen, sagde han udtrykkeligt, at Kjeldsen først skød, da han selv truede dermed, videre, at de to Skud faldt „omtrent samtidigt“. Der er saa langt fra Tale om, at han motiverer sit Skud med

[1]) I Originalen staar: als dieser auf ihn seinen Pistol abschoss und durch den Schuss das Pferd verwundete.

Kjeldsens, at han tværtimod forud udtaler, at han straks, da han kom til og saa, at Husarerne med deres Sabler ikke kunde faa Bugt med Dragonen, besluttede sig til at benytte sin Revolver.

Dette at bedømme en Mands hele Troværdighed ud fra et enkelt, oven i Købet tvivlsomt Punkt, er overhovedet noget, der ligger en Historikers Tankegang fjernt. Man maa tage alt for sig, hvad der foreligger om denne Mands Opfattelse, og prøve det baade ved at sammenligne hans forskellige Beretninger indbyrdes og ved at sammenstille, hvad han meddeler, med de Oplysninger, man ellers har; kun gennem en saadan alsidig Prøvelse kan man naa til sikker Forstaaelse af, om han er troværdig eller ej, og faa Blik for, hvorvidt hans personlige Stilling har farvet hans Fremstillinger. Det maa da ogsaa siges, at den eneste af Larsens militære Kritikere, som allerede tidligere har arbejdet paa historisk Omraade, virkelig har set denne Opgave og indladt sig paa den, omend spredt paa mange Steder i hans Undersøgelse. Det er Oberst N. P. Jensens Ære at have fattet, at det var denne Vej, man maatte slaa ind paa; om han har løst Opgaven, er et andet Spørgsmaal.

Oberst Jensen behandler Lüttichaus Tjenesteindberetning af 7. Marts 1864 og den Skildring, han har meddelt Larsen i 1901. Dertil mener han dog at kunne føje Ritmesterens Rapport af 28. Februar[1]), thi denne skal ikke, som Larsen

[1]) Med Grund anker han over, at Larsen i sit Skrift havde forglemt at anføre Datum for denne Rapport, saaledes som han havde gjort det ved den danske, og han har ogsaa, i Forbigaaende sagt, Ret i, at Larsen et enkelt Sted ved sin Rekapitulation af et Vidneudsagn har indflettet noget, der ikke staar i selve Vidnets Forklaring (S. 13), men rigtignok simpelt hen ligger i denne (Espe har set N. Kj. glide rundt med

mener, kunne hvile paa Meddelelser fra Wartensleben. Hvorfor dog ikke? Fordi, siger Obersten, Wartensleben i sin Samtale med Larsen intet kunde meddele om den Del af Affæren, hvortil han ikke selv var Øjenvidne (S. 17—18, jfr. 46). Altsaa, at Wartensleben 37 Aar efter ikke husker noget, det beviser, at han ikke d. 28. Febr. 1864 under Tilbageridtet har faaet saadanne Oplysninger, at han som kommanderende Officer har kunnet underrette Ritmesteren om Forløbet! — Hvad Indberetningen af 27. Marts angaar, finder Hr. Jensen, at her er et yderst mistænkeligt Punkt. „Denne Side af Sagen trænger i høj Grad til at blive opklaret. Thi det sædvanemæssige er, at man først indhenter de underordnedes Rapport, inden Hovedrapporten indgives, og naar der i dette Tilfælde er sket en Afvigelse, saa maa der have været en særlig Foranledning“ (S. 18). Kritikeren overser dog ganske, at Forklaringen allerede var givet; i „Politiken“ 7. Marts havde Karl Larsen overfor Fridericia, som ogsaa havde fundet noget underligt her, meddelt, at da der efter Rapportens Indgivelse blev Tale om at indstille Lüttichau til Dekoration, var det Ritmesteren, der afæskede ham Beretningen som Grundlag herfor (Saga S. 15). — Hvad endelig Lüttichaus Brev til Larsen angaar, finder Obersten det højst forunderligt, at Lüttichau har givet en lang Redegørelse for Kampens Gang, naar Larsen dog blot havde bedt ham oplyse Sammenhængen med hans Hests Saar, og han mener, at alene denne Omstændighed burde have vakt Larsens Mistanke (S. 20—21, 42). Atter er Forundringen dog ganske uhjemlet; Larsen havde, som enhver ogsaa kunde forstaa efter hans Ord, 1) bedt Lüttichau om en Beretning om hele Kampen, ligesom han havde faaet den af alle andre Øjenvidner, 2) særlig spurgt om Hestesaaret[1]).

Sadlen ned af Hesten; Larsen tilføjer: ramt af en Kugle). Derimod har Villads-Christensen (anf. St. S. 224) Uret i at tro, at Ordene hos Larsen S. 39: „uvist af hvilken Grund“ er et Indskud af Larsen og ikke Vidnets egen Udtalelse.

[1]) Udtalelsen S. 49 maa jo ses i Sammenhæng med. hvad Larsen S. 29 forklarer om sin Fremgangsmaade overfor alle endnu levende Øjenvidner.

Disse Indledninger, der forud væbner Læseren med den største Mistro til alt, hvad der gemmer sig i Lüttichaus Beretninger, følges nu af en Sammenligning mellem disse indbyrdes, som gaar i ganske samme Retning. Oberst Jensen anstrenger sig til det yderste for at finde „Uoverensstemmelser“ mellem dem, selv om Forskellen er af en saa haarfin Natur, at det næsten kniber med at faa fat i, hvori den gemmer sig; man efterlæse Uoverensstemmelsen i Forholdet ved Korups Overgivelse (S. 10). Saa er han meget tilfreds, naar han kan paapege, at Lüttichau i een Beretning medtager en Enkelthed, som han ikke nævner i en anden; naar han i sin Tjenesteberetning nævner sin Opfordring til Dragonen om at overgive sig, men ikke Kjeldsens Skud, naar modsat Ritmesteren i sin Rapport nævner Skuddet, men ikke Opfordringen, forekommer dette Kritikeren saa graverende, at det forsynes med tre Udraabstegn, — som om den ene Enkelthed paa nogen Maade stod i Strid med den anden. Paa samme Vis finder han det højst paafaldende, at Lüttichau i sit lange Brev til Larsen nævner en Mængde Enkeltheder, som han ikke har omtalt i den korte Tjenesteberetning, og dette Forhold karakteriserer Obersten ved at sige: „Nu, efter 37 Aars Forløb, viser det sig, at Grev Lüttichaus Erindringer om Kampen er langt mere levende end da han afgav sin tjenstlige Beretning d. 7. Marts“.

Denne sidste Bemærkning er saa betegnende, at jeg opgiver at følge Hr. Jensen videre; paa alle de Enkeltheder, han anfører, kommer jeg ind i en anden Sammenhæng, men at vi her er langt borte fra en fordomsfri Prøvelse, vil ingen være i Tvivl om.

I Stedet vil jeg selv optage denne Prøvelse og belyse Lüttichaus Beretninger baade ved at sammenligne dem indbyrdes og ved at prøve hans Meddelelser paa, hvad der oplyses af andre Øjenvidner. Det første kan nu gøres med særligt Udbytte, fordi vi i Brevet til hans Forældre har faaet en Skildring frem, som med mere

Ret kan sammenlignes med Fremstillingen i Brevet til Larsen end den korte Tjenesteberetning, og hvori da ogsaa findes en Mængde af de Detailler, som Oberst Jensen undrer sig over først at se fremtræde 37 Aar efter. Brevet har saa meget mere Interesse, som det ikke var tilgængeligt for Lüttichau, da han skrev til Larsen; hans senere Skildring er derfor ikke en Kopi af hans samtidige, men skrevet frit ud efter Erindringen. Til Gengæld er der rigtignok ikke Grund til at gøre Lüttichau ansvarlig for en enkelt Vending i Ritmesterens Rapport.

Naar man nu sammenligner Lüttichaus tre Udtalelser, finder man mange Eksempler paa, at han i den ene Skildring omtaler en Enkelthed, som ikke nævnes i den anden; dette er imidlertid saa langt fra graverende, at det tværtimod er en ganske naturlig Ting, naar man fortæller om en Tildragelse, som man virkelig husker, og ikke blot gengiver et een Gang udformet Erindringsbillede; jeg har udtalt dette ovenfor ved Omtalen af Koldingfortællerens Beretninger (S. 166). Saaledes nævner Lüttichau i Brevet fra 1864 ikke, at han opfordrede den tredje Dragon (Kjeldsen) til Overgivelse allerede før han skød første Gang; dette siger han derimod i Brevet fra 1901. Ganske modsat nævner han i dette sidste ikke, at han overhovedet opfordrede den fjerde Dragon (Holsted) til at modtage Pardon; dette staar derimod i Brevet fra 1864. — I 1901 fortæller han, at han greb Holsteds halvt afspændte Karabin og sendte en Kugle efter den foran flygtende Dragon; i 1864 siger han, at Holsted, da han blev opfordret til at overgive sig, „som Svar søgte at faa sin Karabin løs“. Det er

to forskellige Enkeltheder, men man ser, hvor godt de passer sammen.

Ved Siden deraf findes der ogsaa virkelige Uoverensstemmelser. I 1864 siger Lüttichau, at han kun med Møje indhentede den fjerde Dragon; i 1901 skriver han derimod: „Takket være min hurtige Hest naaede jeg ham snart". — I Brevet til Forældrene skriver han, at mens han var sysselsat med den første Dragon (Korup), passeredes han af Underofficeren og een Husar; i Tjenesteberetningen hedder det: „Imidlertid var Underofficer Lüders og de øvrige tre Husarer fulgt efter de bortilende danske Dragoner". Af den Art Ting kan der findes mere, men hvor uskyldige og uundgaaelige er ikke saadanne Uoverensstemmelser i smaa Enkeltheder. I det hele tør man sige, at Lüttichaus Meddelelser om Kampen stemmer saa godt overens indbyrdes, som man med nogen Billighed kan vente, naar der er Tale om saa forskelligartede Beretninger som en Tjenesteindberetning, et Brev til Forældrene, fortællende løst og fast, og endelig en Skildring, forfattet i den Hensigt at give et Billede af hele Affæren, og naar man ikke glemmer, at en 55-aarig Mand fortæller helt anderledes end en nittenaarig Yngling.

Langt vigtigere er det dog at prøve Lüttichaus Troværdighed vel at sammenligne hans Meddelelser med, hvad der ellers kan oplyses baade fra dansk og fra preussisk Side. En yndet Vending i Polemiken mod Larsen har det været at fortælle, at han overvejende byggede sin Skildring af Affæren paa Lüttichaus Vidnesbyrd. Det er dog en mærkelig Tanke, saa vist som Larsen begynder med den danske Rapport, saa meddeler de endnu levende danske Dragoners Vidnesbyrd,

endelig fremdrager de civile danske Øjenvidner, og saaledes giver Læseren et fuldstændigt Billede af hele Kampen, endnu før han naar til Preusserne, blandt hvem endda Lüttichau kommer næstsidst. Men det er endnu mere urimeligt, saa vist som Lüttichaus Vidnesbyrd paa de allerfleste Punkter aldeles ikke staar alene. Lad os følge dette nærmere.

Lüttichaus Skildring af Situationen stemmer ganske med, hvad man faar ud af de andre Kilder: den lille Trup preussiske Husarer, der overrasker den danske Patrouille, mens denne har søgt Hvil ved et Hus Nord for Blaakær Skov. Han fortæller om den første Dragon, der næsten straks bliver taget; det passer ganske med Korups egen Forklaring. Han lader Wartensleben blive tilbage hos ham; dette stemmer med, hvad denne Officer selv meddeler. Saa rider Lüttichau hen ad Vejen og kommer forbi en Dragon, der holder stille, d. v. s. havde overgivet sig eller var villig til at gøre det; det er Espe, og til at forstaa hvad der er det rette i dennes egen Forklaring, giver netop Lüttichaus Ord os Nøglen (ovfr. S. 186 Anm.). Han nærmer sig nu Nils Kjeldsen og siger, at denne, stadig ridende, slog mægtigt fra sig og ikke vilde tage imod Pardon; saaledes har de paalideligste danske Tilskuere jo ogsaa set det saavelsom Vagtmesteren Kaspar. Nærmere angiver han, hvorledes Dragonen havde gjort Underofficeren Lüders ukampdygtig ved et Hug i Skulderen og et over Haanden; det stemmer nøje med denne Mands egen Erklæring fra 1864. Jeg forbigaar nu foreløbig, hvad Lüttichau fortæller om sin egen Optræden overfor Kjeldsen. Efter dennes Fald rider han videre og tager endnu Holsted til Fange; hvad han beretter derom, stemmer med

denne Dragons egen Skildring og falder ogsaa i det væsentlige sammen med Husaren Peters Udtalelser, kun at ret naturligt enhver af disse tillægger sig selv den største Rolle.

Saaledes viser Lüttichaus Beretning sig paa ethvert Punkt at være rigtig; det fremtræder vel nu klarere end før, fordi vi har faaet hans samtidige Brev frem, men det gælder dog allerede den Skildring, han havde meddelt Larsen. Men, vil man sige, her er jo netop intet sagt om hans Optræden overfor Nils Kjeldsen, og hvad beviser det saa, at han fortæller alt andet nok saa sandfærdigt; det er jo først paa dette Punkt, at hans personlige Interesse er med i Spillet, først her kan hans Tendens træde frem. Ganske rigtigt, men hvad vi har opnaaet, er at faa en fornuftig Baggrund for, hvad Lüttichau fortæller herom. Vi er kommet bort fra al forhaands Mistænkeliggørelse, fra al den Mistillid, som Oberst Jensen udstrør ved sine spredte Bemærkninger. Det staar fast, at Lüttichau endnu erindrer Enkelthederne i den hele Tildragelse godt; bedre end nogen anden kan han oplyse Nils Kjeldsens sidste Kamp, og vi har hidtil ikke fundet den mindste Grund til at tro, at han farer med Usandhed.

Naar vi nu med dette som Baggrund hører, hvad han meddeler om Kampens sidste Øjeblikke, ser vi ogsaa hurtigt, at det i sine store Træk er rigtigt. Det gælder de to Punkter, der ubetinget er de vigtigste. For det første, at Lüttichau har affyret sin dræbende Kugle, mens han var bagved Kjeldsen. At dette var saa, stod fast, før man fik Lüttichaus Skildring frem; denne selv fortæller det ogsaa. Han bruger vel ikke de saa stygt klingende Ord: jeg skød Dragonen ned bagfra; men ingen,

der læser hans Skildring, er i Tvivl om, at han har skudt paa Kjeldsen i et Øjeblik, da han var bagved ham, og vi veed jo nu, at hans Regimentskammerater ganske har forstaaet dette. For det andet, at Kjeldsen i sine sidste Øjeblikke stadig har redet fremad. Ogsaa det stod før Lüttichaus Vidnesbyrd som det ubetinget sandsynligste; Larsen havde ved de danske Tilskueres Vidnesbyrd udfundet, at det var saa, og det blev yderligere stadfæstet af to preussiske Husarer; ved de sidst fremdragne Oplysninger er det hævet til Vished.

Heri ligger nu med det samme Svaret paa, hvorvidt Lüttichaus Skildring af hans Optræden overfor Nils Kjeldsen er tendentiøs, et „Forsvarsindlæg fra en Mand, der var fuldstændig bekendt med de imod ham fra dansk Side rejste Beskyldninger“ (N. P. Jensen S. 41). Man anklager ham for at have skudt og skudt bagfra; men forsvarer han sig herimod? Vi har allerede set, at han ikke fortæller Kjeldsens Skud som Forsvar for sit, saa vist som han siger, at han havde besluttet at skyde, før han saa — eller bildte sig ind at se — Kjeldsen rette sit Skydevaaben imod ham. At han har skudt bagfra og paa nærmeste Hold, vedkender han sig jo, og naar han forklarer, at dette hang sammen med, at Skuddet faldt under Forfølgelse, var det at vende al fornuftig Bedømmelse paa Hovedet at se en tendentiøs Opfindelse i noget, som de paalideligste danske Tilskuere ogsaa udtaler.

Saaledes staar det fast her ligesom paa de andre Punkter, at Lüttichaus Fremstilling, prøvet paa de foreliggende Oplysninger, viser sig fuldstændig paalidelig. De faa Enkeltheder i hans Optræden overfor Nils Kjeldsen,

der endnu staar tilbage, kan vi da drøfte ganske rolig og derved ogsaa medinddrage Lüttichaus Vidnesbyrd, uden nogen Spøgelsefrygt for hans Tendens.

Har Nils Kjeldsen skudt?

Naar Larsen havde ment at maatte optage Lüttichaus Udsagn om Kjeldsens Skud i sin Skildring af Tildragelsen, fandt han her Modsigelse hos næsten alle de Officerer, der har ytret sig offentlig om Sagen; en vægtig Undtagelse danner dog Kapt. C. Th. Sørensen. Mod Skuddet blev det anført, at ingen af de andre Øjenvidner, hverken danske eller tyske, havde iagttaget et saadant, hvad Larsen for øvrigt selv havde fremhævet; desuden henviste man til, hvor vanskeligt eller umuligt det var for Kjeldsen i dette Øjeblik at faa sit Skydevaaben frem; endelig pegede man paa, at Lüttichaus Udtalelser netop paa dette Punkt var indbyrdes afvigende og modsigende.

Naar man som oftest gik et Skridt videre og ligefrem lod Lüttichau opfinde Skuddet, har jeg allerede vist, at dette dog efter hans egne Udtalelser ligger ganske fjernt; derimod er en Fejltagelse hos ham naturligvis ikke udelukket. Kjeldsens Skud staar nu i en vis Forbindelse med et Saar, som Lüttichaus Hest fik under Kampen; hermed hænger det nøjere saaledes sammen. Efter Fægtningen bemærkede Fændriken, at hans Hest blødte lidt ved Øret, og han tænkte sig da, at Kjeldsens Kugle havde ramt her; saaledes maa han have forklaret det under Tilbageridtet, siden det gik over i Ritmesterens samme Dag affattede Rapport. Hestens Saar opfattedes som et ganske betydningsløst Strejfskud; men nogle Uger efter, mens Lüttichau holdt sig inde paa Grund af

en Benskade, meldte hans „Bursch“ ham, at der nu viste sig en Hævelse og at man kunde føle Kuglen. Dyrlægen skar saa denne ud; han tænkte sig ikke andet end, at det var en dansk Kugle. Lüttichau mente derimod at genkende en af sine egne Revolverkugler. Saaledes kom han til den flove Erkendelse, at han selv maatte have ramt Dyret; han tænkte sig, at Hesten maatte have gjort en Bevægelse til Siden eller han selv være faret sammen, da Kjeldsen skød paa ham[1]).

Det eneste sikre i denne Sag er da, at Lüttichaus lille „Hassan“ har faaet en Kugle ind ved Øret. Det er ikke helt udelukket, at den Opfattelse af Kuglens Oprindelse, som Lüttichau sluttelig kom til, ikke er rigtig; der er fra sagkyndig Side fremsat den Mulighed, at en af de to Rendekugler, hvormed Kjeldsens Pistol var ladt, ved Sammentrykning har faaet en saadan Form, at Lüttichau derved er ført til den Tanke, at det maatte være en Revolverkugle og ikke stamme fra et Skyde-

---

[1]) Den nærmere Sammenhæng hermed er først klaret ved fortsat Brevveksling mellem Lüttichau og Prof. Larsen. I sin første Skrivelse havde Lüttichau sagt: „I Kolding lod jeg Hesten undersøge af Dyrlægen, som under dens Hud fandt min egen første, ubehændigt afgivne Kugle“; det var jo rigtigt nok, men ledede uvilkaarlig til den Tro, at Undersøgelsen fandt Sted straks efter Tilbagekomsten fra Fægtningen. Dette førte til grimme Beskyldninger mod Lüttichau, som jo ganske vist i saa Fald straks burde have berigtiget sin første Antagelse; mere tilgivelig bliver hans „Gliden hen over dette Punkt“, naar Sagen ikke blev oplyst før længere Tid efter. — Man bør jo iøvrigt ikke glemme, at hvis Lüttichau ikke overfor Larsen ærligt havde vedgaaet, hvad han kalder sin „fatale Irrthum“, saa havde vi været ganske ude af Stand til her at faa Sandheden frem; naar det i den officielle Rapport hed, at hans Hest var blevet saaret af Dragonen, naar det samme udtaltes af hans Kammerater, indser jeg ikke, at man kunde have bestridt det.

vaaben af stort Kaliber (C. Th. Sørensen S. 9). Vil man derimod med Lüttichau tro, at det er hans egen Kugle, der har ramt Hesten, synes det lidt underligt, dels at han overhovedet kan have sigtet saa slet, dels og især, at en Kugle kan være standset et Par Tommer fra Pistolmundingen og alligevel ikke have frembragt et større Saar end at det længe opfattedes som et Strejfskud; man skulde jo ogsaa synes, at Saarets Retning straks maatte have vist, at Kuglen kom bagfra, ikke forfra. Maa man i saa Fald ikke snarere tænke sig, at Revolverkuglen virkelig har ramt Kjeldsen, men er prellet tilbage fra en eller anden Metaldel paa hans Uniform og saa i Tilbageslaget har ramt Lüttichaus Hest?

Overfor dette Punkt er det dog umuligt at naa Klarhed, og i det hele er dette Spørgsmaal om Kjeldsens Skud meget vanskeligt[1]). Jeg lægger vel ringe Vægt paa, at ingen af Tilskuerne har iagttaget det; de har jo heller ikke set, at Lüttichau skød to Gange, eller for at nævne noget andet, der dog var lettere at iagttage, de har alle paa een nær ikke lagt Mærke til, at efter Kjeldsens Død blev endnu en dansk Dragon taget til Fange, skønt Holsted blev ført lige forbi dem og endog stod af Hesten for at se Liget (Larsen S. 30). Derimod har jeg megen Respekt for de stærke Udtalelser fra saa

[1]) Lüttichau mener i sit Brev til Larsen (S. 50), at Kjeldsen brugte sin Karabin; naar Ritmesteren nævner et Pistolskud, har det mindre at sige, da den Art Rapporter dog vist ikke affattes med skrupuløs Nøjagtighed. I sit Familiebrev fortæller Lüttichau, at han har forbeholdt sig Kjeldsens Hjælm og Karabin som Minder; er det ikke, fordi Hjælmen bar Mærke af hans egen Kugle og Karabinen havde været affyret paa ham? — Et andet Spørgsmaal er det, om Larsen alligevel ikke har Ret i at tro, at det maa være Pistolen, Kjeldsen har brugt; Lüttichau kan jo godt have taget fejl af Vaabnet eller straks have været noget uvis.

mange Officerers Side om, hvor daarligt de kan tro, at Kjeldsen overhovedet vilde gribe til sit Skydevaaben, og især for deres Udviklinger af, hvor vanskeligt det var for ham at faa fat i det og faa det spændt. Jeg har saa megen mere Respekt herfor, som jeg selv naturligvis er ganske ude af Stand til at maale den Vanskelighed, der her tales om.

Paa den anden Side maa jeg rigtignok som Historiker hævde, at man ikke let hen kan skyde Lüttichaus Vidnesbyrd til Side. Naar hans hele Skildring af Affæren ellers paa alle Punkter er bevislig rigtig, maa en fordomsfri Betragtning være meget betænkelig ved her at nægte ham Tiltro, og et og andet synes dog at gøre det rimeligt, at Kjeldsen virkelig har kunnet gøre Brug af sin Karabin, saaledes Espes Paastand om, at Dragonerne red med skarpladte Karabiner (Larsen S. 30), fremdeles Lüttichaus Oplysning om, at Holsted søgte at faa sin Karabin frem og virkelig fik den halvt spændt løs (ovfr. S. 223). Dog er denne Støtte kun svag, og i det hele er jeg ganske villig til at tænke mig, at Lüttichau har taget fejl, men for at gøre dette troligt, skulde man jo gerne kunne pege paa, hvad der kan have foranlediget Fejltagelsen, og her ser jeg ingen Muligheder. Ja, hvis Lüttichau havde en rig Fantasi, kunde man tænke sig, at det var det bagefter iagttagne Saar paa Hesten, der havde skabt Skuddet, og at dette siden var kommet til at staa stedse fastere for ham, lige til han endog mente at have set Ildglimtet; men Lüttichau synes rigtignok, især efter hans Ungdomsbreve at dømme, at være ganske fantasiløs [1]).

[1]) Naar Lüttichau i sin Indberetning af 7. Marts ikke omtaler Kjeldsens Skud, saa lidt iøvrigt som sit eget første Fejlskud,

Her staar man da overfor en Gaade, som jeg i det mindste ikke formaar at raade. Det er naturligvis let nok at skære en saadan Knude over og sige: Kjeldsen har slet ikke skudt. Dette er imidlertid ikke min Vej ved en historisk Undersøgelse; hvor det foreliggende peger i modsat Retning, anser jeg det for rigtigere ogsaa at holde Afgørelsen hen.

Andre Enkeltheder.

Af Lüttichaus Indgriben i Kampen giver de danske Øjenvidner alle det samme Billede: i fuld Fart kommer Fændriken henad Landevejen, rider tæt ind paa Kjeldsen og skyder paa ham bagfra paa kort Afstand. Fine Enkeltheder kan jo ikke ventes her, saa meget mindre som alle Tilskuerne stod lidt uheldigt for at se dette allersidste Øjeblik; naar man, som jeg har gjort, iagttager Dødsstedet fra de forskellige Punkter, hvor Bønderne vides at have staaet, vil man se, at de fleste saa paa langs henad Vejen, ingen lige fra Siden. Af de preussiske Husarer har Larsen faaet Udtalelser af Peter, der i det Øjeblik, da Kjeldsen faldt, var lige foran ham, i Færd med at ride efter den fjerde Dragon. Han meddeler, at Kjeldsen red frem i højre Vejside, hvor han var saaledes dækket af Grøften, at han kun kunde angribes fra venstre. Han „huggede om sig; der blev raabt til ham, at han skulde tage mod Pardon, men

tænker man sig let, at der paa det Tidspunkt hos ham har rejst sig en stille Tvivl om, hvorfra hans Hests Saar egentlig stammede, og man kunde bestyrkes i den Tanke ved at se, hvor løst han tager paa denne Sag i sit Brev til Forældrene („auch hatte er auf uns geschossen, aber nicht getroffen. Ich schoss einmal mit dem Revolver und fehlte; dafür verwundete er mein Pferd leicht am Ohr"). Imidlertid udtrykker den unge Lüttichau sig saa besværligt og kejtet, at det er højst voveligt at bygge noget herpaa.

han raabte: Ingen Pardon; da faldt et Skud fra vore Folk, og skudt gennem Hovedet faldt han forover død fra Hesten". Hvem der har affyret Skuddet, kunde Peter ikke sige.

Nærmere Enkeltheder kan da alene søges hos Lüttichau, der meddeler følgende. Da han indhentede de Husarer, der var oppe ved Kjeldsen, vilde han anvende sin Revolver; til den Ende kommanderede han en Husar bort, som kæmpede med Kjeldsen, for at denne ikke skulde blive ramt, og opfordrede nu Kjeldsen til at give sig. I Stedet skød Dragonen, samtidig med at Lüttichau ogsaa fyrede første Gang. Derefter drev Fændriken paany sin Hest frem, mens han atter forgæves opfordrede Kjeldsen til at tage mod Pardon og denne slog om sig med Sablen. Han skød nu anden Gang; Kuglen gennemborede Hjælm og Hoved, og Dragonen faldt uden en Lyd hovedkulds fra Hesten ned i Grøften.

Disse Detailler synes ikke i sig selv at indeholde noget, der kan vække Tvivl, ene bortset fra Kjeldsens Skud, og end mindre kan man vel her ane nogen Tendens. De danske Tilskuere har nok alle bevaret det Indtryk, at Lüttichau skød lige i samme Øjeblik, som han naaede frem til Kjeldsen; denne Sammenpresning er dog psykologisk let at fatte, og at det hele i Virkeligheden har været noget mere sammensat, fremgaar jo med Sikkerhed af Lüttichaus to Skud. Af disse har ingen af Bønderne set eller husket det første; i Gæstgiver Sørensens Forestilling om, at Lüttichau først var fremme ved Kjeldsen, saa red tilbage for at lade og derefter atter frem, ligger dog vel uklare Minder om dette første Skud og Lüttichaus nye Driven Hesten ind mod Dragonen. — At Lüttichau i det Øjeblik, han indhentede

de kæmpende, maatte kommandere den Husar tilbage, som resultatløst fægtede med Kjeldsen, er jo ganske naturligt; den skarptseende Jakob Lange meddeler da ogsaa, at Kjeldsen i dette Øjeblik havde givet en Husar et Slag oven i Pelshuen, og han har videre lagt Mærke til, at denne Husar trak sig ud af Kampen, netop den Bevægelse, der maatte følge af Lüttichaus Ordre[1]). At vi derefter, som Lüttichau nærmere har udtalt, har Dragonen foran, ham selv bag ham til venstre, Husaren bagud til højre, er den Stilling, som følger ganske naturligt. Saa kommer efter Lüttichau de to samtidige Skud; herom er talt i det foregaaende. Før og efter raaber Lüttichau Pardon til Kjeldsen, men denne afviser Overgivelse; Peter, som vendte Ryggen til, har hørt begge Dele.

Det forekommer mig saaledes, at Lüttichaus Meddelelser dels i sig selv svarer til, hvad der var det naturlige efter hele Situationen, dels passer nøje sammen med de yderst faa Enkeltheder, der her foreligger fra anden Side[2]).

Oberst N. P. Jensen er dog kommet til et ganske modsat Resultat og mener, at Lüttichaus Detailler alle kan godtgøres at være urigtige (S. 31 ff.).

---

[1]) Ogsaa Fru Clausen mener jo at have set Husarerne trække sig tilbage, da Lüttichau kom til (ovfr. S. 182).

[2]) Kapt. Dan. Bruun vil af Jens Jokumsen have faaet at vide, at Lüttichau „red frem langs højre (østre) Side af Landevejsgrøften“. Betegnelsen er jo i sig selv tydelig og maa betyde, at L. red ude i venstre Side af Vejen (thi at han ikke var ude paa Marken, er jo givet); det er jo ogsaa rimeligt nok, at han har foretrukket den blødere Vejside for Midten af Chausseen. Men Gud veed, om Kapt. Bruun dog ikke har ment: langs Siden af den højre (østre) Landevejsgrøft, — hvad der vilde bringe L. over lige i den modsatte Side. Jeg selv har forgæves søgt at faa Jens Jokumsen til at udtale sig om, hvorvidt L. holdt sig til den ene eller anden Side af Vejen.

Obersten erklærer først, at det ikke er rigtigt, naar L. siger, at han kommanderede en Husar tilbage, „thi Jakob Lange forklarer S. 39, at lige før det dræbende Skud ramte N. Kj., havde han givet den Husar, han kæmpede med, et Slag oven i Pelshuen, saa at den dinglede i Nakken, og de andre civile Vidner, der saa Kampen, paastaar jo ogsaa, at Kjeldsen kæmpede uafbrudt, lige til L. skød ham". Det sidste siges dog intetsteds saa udtrykkeligt, og hvad Langes Ord angaar, lægger Obersten rigtignok meget ind i dette „lige før", som staar S. 39 L. 13, og han overser ganske, at der 15 Linier efter staar: Lange „bemærkede, at den Husar, N. Kj. havde ramt oven i Huen, trak sig ud af Kampen, da den fjerde Husar skød ham ned". Her som andensteds har Hr. Jensen været meget for hastig, naar han mener at kunne sige Usandhed til Lüttichau.

Paa at Kjeldsen har skudt, tror N. P. Jensen saa lidt som de fleste andre Officerer, og videre mener han, at da Lüttichau skød første Gang, maa han have været ikke til venstre for Kjeldsen, men lige bagved denne. Beviset er, at Lüttichau ramte sin egen Hest i Hovedet; heri skal jeg dog ikke fordybe mig, da dette Hestesaar lader sig forklare paa saa forskellig Maade. — Vigtigere er det, at Obersten ud fra sin Vantro paa Kjeldsens Skud ogsaa naar til at nægte, at Lüttichau har opfordret Kjeldsen til at overgive sig under Trusel med at skyde. Dette naas saaledes: „Grevens Forklaring om, at Nils Kjeldsen [skød][1]) som Svar paa en Opfordring om at overgive sig, er bevislig urigtig, og da Forudsætningen mangler, er det ogsaa tilladeligt at gaa ud fra, at denne Opfordring slet ikke er blevet stillet til Kjeldsen af ham". Nej, de her udhævede Ord er i høj Grad utilladelige. Hvad Lüttichau beretter om Kjeldsen, kan mulig bero paa en Misforstaaelse, men derfra at slutte, at ogsaa, hvad han siger om sig selv, er galt, det er en ganske uforsvarlig Sluttemaade; Lüttichau taler jo endda om Opfordringer ikke alene før det første, men ogsaa før det andet Skud. — Oberst Jensen siger

[1]) Dette Ord maa være udfaldet S. 36.

videre, at den Opfordring, Peter har hørt, „ikke behøver at være udgaaet fra Lüttichau, og Sandsynligheden taler i høj Grad for, at den er blevet rettet til Kjeldsen saavel af Underofficer Lüders som af den Husar, Dragonen senere kæmpede med“. Ja, naturligvis har alle Husarerne atter og atter opfordret Kjeldsen til at give sig, men hvorfor skulde da netop Lüttichau ikke have gjort det?[1]) Fordi, fortsætter Obersten, „en saadan Opfordring slet ikke passede ind i den Taktik — at føre Kamp med Revolveren —, som Grev Lüttichau praktiserede ikke alene overfor Dragon Kjeldsen, men ogsaa overfor Dragon Holsted“. Men nu vides det jo netop positivt, at Lüttichau, før han skød paa Holsted, opfordrede ham til Overgivelse, — hvad Hr. Jensen rigtignok ved utrolig Skødesløshed ganske overser, se ndfr. S. 260 f. Intet er da vissere, end at „Revolvertaktiken“ ikke udelukker en Opfordring til Overgivelse.

I sin gennemførte Tvivlesyge vil Oberst Jensen endelig heller ikke tro, at Lüttichau, da han affyrede det dræbende Skud, var bagud til venstre for Kjeldsen; tværtimod, han maa være sprængt frem paa hans højre Side. Det er atter Kuglen, der her er Beviset. Den gik jo ind gennem Nakken og ud af Panden, og da Dragonen var i uafbrudt Kamp med en Husar paa sin venstre Flanke, altsaa i Dækstilling bagud til venstre, havde han ogsaa Hovedet vendt til samme Side. Følgelig maa Kuglen være kommet fra hans højre Side. — Det er aabenbart Karl XII's Kugle og de Beregninger, man ud fra dens Gang gennem Kongens Hoved har anstillet om dens Oprindelse, der her har været Hr. Jensens Ledetraad. Imidlertid savner vi ikke alene nøjere Underretninger om Kjeldsens Dødssaar udover det grove, at Kuglen gik ind i Nakken og ud af Panden[2]), men Forudsætningen for at anvende Methoden er, at den ramte som Karl XII stod ganske

[1]) Naar Peter, uden at kæmpe med Kjeldsen, var forud for ham, er dette dog en Stilling, hvori han kun har kunnet være i ganske faa Øjeblikke.

[2]) Efter een Meddelelse var Kuglen gaaet ud over det venstre Øje, efter en anden lige paa modsat Side (Saga S. 68, 80).

ubevægelig i en vis nøje kendt Stilling; overfor en Mand, der kæmper og bevæger sig, er den mere end usikker eller rettere helt umulig. Rent militært set, hvis jeg tør vove en Bemærkning derom, synes det ganske utroligt, at Lüttichau har skudt fra en Stilling, hvori han havde sin egen Husar i Skudlinjen [1]).

Er denne af Oberst Jensen opstillede Situation ubevislig ud fra Kuglens Retning, har den historisk alt imod sig. Naar Obersten lader Kjeldsen have Ansigtet bagud til venstre, beror det jo paa, at han skal have kæmpet med en Husar endnu i det Øjeblik, da Lüttichau skød (og endda efter dennes første Skud stadig haft sin Opmærksomhed alene paa denne Modstander). Imidlertid har vi jo set, at Hr. Jensens Mistro til Lüttichaus Ordre til Husaren ene stammer fra, at han har læst een Linie hos Larsen og oversprunget en anden, som netop bestyrker Ordren. Naar Obersten endelig, takket være sin Kugleberegning, faar Lüttichau op paa Kjeldsens højre Side, kommer han i Strid med alle Øjenvidnerne, som er enige om, at Kjeldsen holdt sig længst ude i Vejens højre Side og ikke kunde angribes fra denne Kant; det betoner Peter, det siger de civile Tilskuere [2]). Var det virkelig lykkedes Lüttichau at komme frem paa denne Side, vilde det jo utvivlsomt have gjort et stærkt Indtryk paa de danske Bønder.

Naar man ser tilbage paa denne Oberst N. P. Jensens Bevisførelse, synes det mig, at man ikke let kan bruge for haarde Ord om den; hele dette Forsøg paa at godtgøre, at alt er gaaet lige modsat til af hvad Lüttichau fortæller, maa i alt Fald siges at være ganske mislykket.

---

[1]) At Lüttichau sigtede paa Hoftepartiet og ramte Hovedet, skal være „ligefrem umuligt". Herom henviser jeg til C. Th. Sørensen S. 11.

[2]) Jens Jokumsens Forklaring til Amtsvejinspektør Schmith („Kolding Avis" 18. Juni 1901): Kjeldsen red i Vejens østre Side, „holdende sig tæt op til Trærækken og Vejgrøften, hvorved det blev Preusserne umuligt at angribe ham paa denne hans højre Side".

5. Afsluttende Bemærkninger.

Jeg har i det foregaaende gennemgaaet alle de omtvistede Punkter og udredet, saa nøje jeg formaar, hvorledes man maa stille sig overfor dem. Under denne lange Drøftelse vil man let have mistet Indtrykket af, hvor stærkt begrænset Tvivlsmaalene dog er, og for at klare det, skal jeg her i Sammenhæng gengive Slutningen af den Fælleserklæring, hvis Begyndelse er aftrykt ovfr. S. 177. Det er Beretningen om selve Nils Kjeldsens Kamp; som allerede berørt, fremtraadte paa dette Punkt Uenigheden, saaledes at Larsen og jeg forlods maatte tage Afstand fra, hvad der her blev udtalt om en Kamp paa Stedet[1]). Jeg fremhæver da med Løbeskrift, hvad der vedrører dette Punkt, medens jeg med spærret Skrift anfører, hvad der ellers i Erklæringen afviger fra Larsens oprindelige Fremstilling.

---

[1]) „Vi er derved komne til Enighed om, at nedenstaaende korte Fremstilling af Omstændighederne ved Nils Kjeldsens Kamp og Død maa betegnes som den sandsynligste, idet dog Professorerne Kr. Erslev og Karl Larsen angaaende Spørgsmaalet om, hvorvidt Kampen i sine sidste Øjeblikke er foregaaet paa Stedet, vel indrømmer, at dette kan have været Tilfældet, men ikke antager det for sandsynligere end en Kamp under fortsat Fremadriden“. — Jeg bør vel udtrykkelig gøre opmærksom paa, at jeg ikke mere kan opretholde den her udtalte Indrømmelse, hvis man da vil fæste sig i dette: Kampen i sine sidste Øjeblikke; efter hvad jeg har paavist i det foregaaende, maa det efter de senere fremkomne Oplysninger anses for ganske udelukket, at Kampen i dens allersidste Øjeblikke kan være sket paa anden Maade end under Fremadridning. — Naar man af Erklæringen har villet udlæse, at Lüttichau skød paa Kjeldsen, medens denne var i Kamp med Husarerne, har baade Larsen og jeg opfattet Ordene saaledes, at medens kun behøver at gælde for Lüttichaus Komme. Ganske vist er de valgte Ord her som andensteds saa vage, at det er forstaaeligt, at Erklæringen kunde tages til Indtægt baade for den ene og den anden Part.

„Da Nils Kjeldsen bliver indhentet, forsvarer han sig tappert, idet han hugger bagud med Sablen. I alt Fald mod Slutningen er han ovre i højre Side af Vejen, hvor han trænges haardt af de forfølgende Husarer. Der er nu for ham kun Tale om Overgivelse eller Kamp paa Liv og Død. *Under Kampen er Gangarten stedse blevet kortere. Han stopper Hesten op og kaster den om til venstre mod den nærmeste fjendtlige Husar for bedre at kunne bruge Sablen.* Han fører nu en *ganske kortvarig* Kamp *paa Stedet* med 2 eller 3 Husarer, under hvilken han, saaret i højre Arm, fører Sablen med venstre Haand. Han nægter at modtage Pardon, bibringer under Kampen Fjenderne flere Hug, omend uden at nedlægge eller saare nogen, idet han dog gør en af dem ukampdygtig Medens denne Kamp staar paa, kommer endnu en Husar til (Fændriken), Syd fra ad Chausseen eller dennes Rabat, og skyder bagfra Nils Kjeldsen en Kugle gennem Hovedet, saa at han falder død af Hesten. Umiddelbart efter Nils Kjeldsens Fald rider Fændriken videre og tager endnu Holsted til Fange, efter at have ramt ham med et Strejfskud i Skulderen. Alene Korporalen naar ind til den danske Feltvagt ved Højen Kro".

Til de her fremhævede Tvistepunkter maa dog føjes, hvad der ikke er nævnt, idet man var enig om i denne Fremstilling af, hvad alle seks ansaa for det sandsynligste, ikke at optage visse Træk, hvorom der ikke var Enighed, bortset fra selve Fremstillingen af Kampen paa Stedet, der ikke kunde undværes, om man overhovedet vilde give en sammenhængende Skildring. Hvad der derefter ikke er omtalt, er Lüttichaus Opfordring til Kjeldsen om at overgive sig, Kjeldsens Skud paa ham og hans dermed samtidige, første Fejlskud samt den ny Opfordring til Overgivelse.

Naar man her har de omstridte Punkter sammenstillede, træder det skarpt frem, hvor faa disse er i For-

hold til alt det, hvorom der nu hersker Enighed, fordi Larsens Undersøgelser har bragt fuld Klarhed. Tvivlsmaalene drejer sig for Nils Kjeldsens Vedkommende egentlig kun om tre Ting: har han, saaret i højre Arm, ført Sablen med venstre; har han skudt paa Lüttichau; har han en Tid kæmpet paa Stedet, drejende sin Hest noget om mod Modstanderne? Hvad det første Punkt angaar, har Saaret Rimelighed for sig, medens det maa staa ganske uvist hen, om Kjeldsen virkelig har ført Sablen med venstre Haand. Om Kjeldsens Skud vover jeg ikke at udtale en bestemt Mening, fordi her to Betragtninger, en historisk og en teknisk, peger lige i modsat Retning. Hvad Standsningen og Vendingen angaar, staar det saaledes, at en faa Sekunder varende Standsning, en halv Vending, vel ikke kan erklæres for helt umulig, men dog har overmaade lidt for sig, og det maa fastholdes, at denne Standsning i alt Fald maa være hørt op og Kjeldsen atter være fremadridende, da Lüttichau kom til.

Om disse tre Punkter kan man vel dertil sige, at de er af overmaade ringe Betydning, og særlig, at en forskellig Mening om dem aldeles ikke kan føre til en afvigende Vurdering af Nils Kjeldsen som Person eller Soldat. Naar Larsen har fremstillet det saaledes, at Kjeldsen har skudt, er det jo saa langt fra at sætte Nils Kjeldsen ned, at det tværtimod maatte forøge Respekten for ham, om han, der med Sabel havde værget sig saa godt mod Sabler, ogsaa, da han truedes med Skydevaaben, havde faaet sit Skydevaaben frem[1]. Og

[1]) Jeg beklager, at Larsen selv har forstyrret Indtrykket heraf ved sin Udmaling af Skuddet: „Nils Kjeldsen har imidlertid forinden revet Pistolen af Hylstret til højre og fyret halvt i

hvad Standsningen og Vendingen angaar, formaar jeg ikke at se, at denne, som den er fremstillet af de fire Officerer, paa nogen Maade giver mere Indtryk af Mod eller Kampdygtighed end den Kamp under Fremadriden, som Larsen og jeg holder paa. Ja, havde Kjeldsen handlet, saaledes som „Broderberetningen“ skildrer det, havde han standset sin Hest, drejet den helt om paa Landevejen og i denne Stilling oppebiet sine Forfølgere, endelig mod dem ført en glimrende Fægtning, — saa havde det været noget andet; det havde vel langt fra været militært bedre, tværtimod, men i alt Fald dumdristigere, heltemæssigere, sikkert mere tiltalende for folkelig Fantasi. Men alt hvad der gaar i denne Maner, turde vel nu være ude af Spillet efter de fire Officerers Erklæring. Naar Kjeldsen efter denne standser, dog sikkert fordi hans Hest ikke kan mere, og saa vender Hesten om mod den nærmeste Husar, naar han her „paa Stedet“ staar imod nogle faa Sekunder, — saa synes intet af dette at vidne om større Mod eller bedre Vaabendygtighed end, naar han efter vor Opfattelse sejgt fastholder den Fremadriden, der alene kan bringe Frelse, og under denne stadig formaar at holde sig Fjenderne fra Livet, saaledes at Haabet vokser med hvert Skridt, han vinder frem. Baade om det ene og det andet gælder, at Kjeldsen klart har Valget for sig: Overgivelse

Blinde ud til venstre mod Fændriken“. Dette „halvt i Blinde“ kan vel kun med ond Vilje opfattes som indeholdende en nedsættende Karakteristik; det er, som Larsen har meddelt mig, indsat efter Samraad med den Rytterofficer, som gennemgik hans Manuskript med ham, for at betegne, at det Skud, Kjeldsen kunde affyre mod Lüttichau, efter Forholdenes Natur kun kunde være et daarligt Skud uden Mulighed for ordentligt Sigte. Men Udtrykket er under alle Omstændigheder uheldig valgt og egnet til at misforstaas.

eller Kamp paa Liv og Død; og at han med Døden for Øje bestemt afviser alle Opfordringer til Overgivelse, det er jo fuldt fastslaaet i Larsens Skildring, ligesom det er det, der har gjort Indtryk paa Preusserne og har ført til Rosen over ham baade paa Koldinghotellet og siden i Husarregimentets Historie.

Naar man ser paa disse Tvistepunkter, skulde det rigtignok synes ganske ubegribeligt, at „Historikerne“ er blevet saa haardt anklagede for herom at have afvigende Meninger, og det synes dobbelt ubegribeligt, naar der om intet af disse tre Punkter er Enighed blandt selve Officererne. At Nils Kjeldsen virkelig kan have skudt, den Mening er jo ikke blot udtalt af Kapt. C. Th. Sørensen, men den hyldes vitterligt nok af andre ældre Officerer, selv om disse ikke har ønsket at træde frem under al den Ophidselse, som denne Sag har vakt; og for Resten, staar end paa dette Punkt alle de Officerer enige, som ellers har stillet sig imod Larsen, saa er det jo her dem, der smykker sig med Navnet Kjeldsenforsvarere, som vil berøve Kjeldsen Æren for at have anvendt ogsaa sit Skydevaaben under sit modige Forsvar. Ved Spørgsmaalet, om Kjeldsen har ført Sablen med venstre Haand, holder Oberst N. P. Jensen fast paa, at det ikke var Tilfældet; her er han da ganske enig med Larsen. Og hvad det mest omtvistede Punkt angaar, „Frontkampen“, har jo baade den samme Militærhistoriker og Rytterofficeren, Oberst Viale, bestemt imødegaaet den. Saaledes gaar det da over alt her: naar man anklager „Historikerne“, rammer man hver Gang tillige Officerer!

Hvad Lüttichau angaar, er Tvistepunkterne nu indskrænkede til hans Holdning i Kampens allersidste

Øjeblikke. Det har vel altid staaet fast, at han har skudt Kjeldsen bagfra; Larsen har selv udtrykkelig betonet det i sine ræsonnerende Betragtninger (S. 59) om Lüttichaus Skud „bagfra og i Nakken"; — des mere Tvivl har der været om de nærmere Omstændigheder. Fælleserklæringen har her bragt os et betydeligt Skridt fremad. Den har fastslaaet, at Lüttichau kom ridende henad Landevejen[1]), eller med andre Ord, at han ikke red ud paa Marken for paa den Maade at komme i Ryggen paa Kjeldsen. Og efter Officerernes Fremstilling af Kampen paa Stedet bliver en Riden udenom ogsaa ganske overflødig; overfor den Nils Kjeldsen, der ikke har drejet sin Hest helt om med Front mod Kolding, men stadig har Hovedretningen mod Nord, vil den fremadridende Lüttichau jo af sig selv være bagved.

Om selve de Forhold, hvorunder han skød paa Nils Kjeldsen, er derimod Fælleserklæringen tavs af Grunde, som jeg før har peget paa. Her repræsenteres Modsætningen til Larsen skarpest og klarest af Oberst N. P. Jensen, der faar ud, at Lüttichau skød paa Kjeldsen fra hans højre Side, uden at Dragonen har set ham, fordi han samtidig kæmpede med en Husar, og uden at Fændriken har opfordret ham til Overgivelse. Denne Forskel er sikkert af større Betydning end noget af Tvistepunkterne vedrørende Kjeldsen personlig, og efter N. P. Jensens Fremstilling bliver Lüttichaus Fremfærd baade brutal og nederdrægtig. Imidlertid har jeg lige foran vist, hvor løs hele Hr. Jensens Bevisførelse er, og skal ikke vende tilbage dertil. Det ligger i Sagens Natur, at vi paa dette Punkt ikke kan naa til en saa høj Grad af

[1]) Det tilføjede Alternativ: „eller dennes Rabat" forbigaar jeg her; det er enten misvisende eller ganske betydningsløst. Se ndfr. S. 252.

Sandsynlighed som f. Eks. ved Frontkampen; her er jo Spørgsmaal, hvorom Øjenvidnerne enten slet intet kan udsige, Opfordringen til Overgivelse, eller som de i nogen Frastand ikke kunde iagttage med Sikkerhed, Lüttichaus Stilling lige i Skuddets Øjeblik. Men hvis man ikke vil ophøje det til historisk Regel, at man altid skal tro det værste om sit Folks Modstandere, er der dog ingen Tvivl om, i hvad Retning den overvejende Sandsynlighed peger.

Paa en moralsk Bedømmelse af Lüttichaus Skud skal jeg naturligvis ikke komme ind i denne Undersøgelse, som ene gaar ud paa det rent historiske, at opklare, hvad der virkelig er sket. Dertil hører dog for Lüttichaus Vedkommende ogsaa, at han i sin egen Hær høstede megen Ros for sin Optræden under den lille Affære; efter det sidst af Larsen tilvejebragte Materiale staar det ganske fast, at den Reprimande, Koldingfortællingen udmaler, kun har hjemme i Fortællerens Fantasi, medens hverken Lüttichau selv eller hans Regimentskammerater har fundet noget urigtigt i, at Fændriken brugte sin Revolver og skød paa Kjeldsen bagfra [1]).

---

[1]) Naar man under Bladdrøftelsen idelig kom tilbage til, at det efter Datidens Anskuelser var mindre hæderligt for en Kavallerist at bruge andet end blanke Vaaben, førte det bl. a. til, at man undgik at nævne, at de menige preussiske Husarer havde skudt, skønt dette jo fremtraadte klart i de af Larsen fremdragne Vidneforklaringer og stadfæstedes af den eneste Deltager i Kampen, som han ikke havde faaet fat i (Kragsbjerg i Saga S. 80: „Vi fik en Salve fra Forfølgernes Karabiner; efter Salven fulgte Skuddene vedvarende, men mere enkeltvis“). Dette traadte i den Grad i Skygge, at det førte Dr. Villads-Christensen til at skildre Kampens sidste Øjeblikke saaledes: Lüttichau nærmer sig med Revolveren i Haanden, Husarerne fægter med Sabler mod Kjeldsen, „medens Pistolerne

At Karl Larsens Skrift om Nils Kjeldsen maatte vække stærk Modstand, var ikke overraskende. En Undersøgelse, der førte til at omstøde den Fortælling om den jydske Dragon, som var blevet saa folkeyndet i Danmark, og kræve Ændring i den strenge Fordømmelsesdom, man havde fældet over hans Banemand, maatte vække Misstemning i vide Krese; enhver, der angreb Larsen, var sikker paa at have Sympathien med sig. „Kernen i Sagen“, sagde en Indsender i „Nationaltidende“ 15. April, „er den, at Prof. Larsen har angrebet en af Folkets Legender, og dette er Helligbrøde“; saaledes endte Kjeldsendrøftelsen med det samme Feltraab, hvorunder den var begyndt. Denne Stemningsbølge var det, som bar Kritiken frem, og man føler saa godt, at de bladskrivende Officerer selv deler denne ærlige Harme, som dertil hos dem forøgedes ved at se Civilister komme ind paa militært Omraade. At de, samtidig med at de nød alle Fordelene ved at staa som Legendens Værnere, tillige forbeholdt sig selv at gaa helt bort fra den, skyldtes kun menneskelig Uklarhed, ligesom naar man i samme Aandedræt klagede over Angrebene paa den legendariske Nils Kjeldsen og dog priste den historiske, man nu havde lært at kende, som endnu langt bedre end den anden.

Karl Larsen har selv i nogen Maade øget den Vrede, hans Undersøgelse maatte vække. Hans Skrift fremtraadte med en vis stilistisk Fordringsfuldhed, som stødte mange. Hvor klart end Billedet af den virkelige Nils Kjeldsen fremtraadte gennem hans Udviklinger,

---

sidder urørte i deres Hylstre“. I Hylstrene, ja, men urørte! Vi har jo nu ogsaa en Husarofficers Ord for, at de menige netop fik Ordre til at skyde (ovfr. S. 163 Anm.).

fastslog han dog ikke Resultatet saa skarpt, som det brede Publikum kunde kræve det, og naar han i Slutningen af sin Bog især dvælede ved Lüttichau, gav han derved sine Modstandere et Skin af Ret til at lade Rensningen af den preussiske Fændrik være Skriftets Hovedformaal. Selv kan jeg heller ikke fritages for at have bidraget til Ophidselsen ved nogle heftige Ord i Indledningen og Slutningen af min Artikel af 14. Marts; det var de første Dages nationalistiske Indlæg, der hos mig havde vakt en Harme, som de sikkert ikke var værd, og naar denne gav sig Udslag, skadede jeg kun den Sag, jeg kæmpede for, da det store Publikum ikke forstod, at min Vrede aldeles ikke paavirkede mine Bemærkninger om Sagen selv, allerede af den simple Grund, at min Efterprøvelse af Larsens Skrift i Tid laa forud for Angrebene, idet jeg havde faaet Bogen i Hænde, Dagen før den udkom, og den straks havde interesseret mig levende.

Jeg har i det foregaaende med yderste Omhu fremhævet de Punkter i den nævnte Artikel (Saga S. 27), paa hvilke jeg ikke fuldt ud kan vedstaa mine Udtalelser, se foran S. 194, 200, 212, 216 og ndfr. S. 251. Hvis man vil efterse disse Steder, vil man dog se, at der i intet Tilfælde er Tale om noget virkelig urigtigt, men ene om, at jeg hist og her i denne korte Avisartikel har udtrykt mig et Gran for stærkt, som f. Eks., for at nævne det eneste vigtige Punkt: jeg havde sagt, at Holsteds Afstand godtgjorde, at enhver Kamp paa Stedet var udelukket, mens Beviset dog ikke ubetinget udelukkede Muligheden (omend nok Sandsynligheden) af en saadan Kamp, naar den ikke havde strakt sig udover en halv Snes Sekunder. — I min anden Artikel: Et lille Opgør („Politiken" 28. Marts) har jeg intet at berigtige (udover et Par Trykfejl; i i det Saga S. 59 citerede Stykke skal Begyndelsen naturligvis være: „D'Hrr. Kjeldsenforsvarere kan dog trøste sig med"); i et

Citat af Premierlieut. Møhl om Lüttichau: „rask og kæk“ burde, for at udelukke en ganske vist fjerntliggende Misforstaaelse, et forudgaaende „i øvrigt“ være medtaget. En i denne Artikel gjort Bemærkning om Lüttichaus Forhold har Kapt. C. Th. Sørensen (S. 10) ikke forstaaet retteligt. — — Man kan herefter bedømme, men hvor megen Ret Oberstlieut. Harbou („Nationaltidende“ 5. April) kunde udtale, at Erslevs „oprindelige Standpunkt ikke var bedre underbygget end, at han har maattet gøre det ene Tilbagetog efter det andet“; i Virkeligheden er hele nærværende Afhandling ikke andet end en videre Udførelse af de Grundlinier, som jeg tegnede d. 14. Marts.

Paa Gangen i den store Kjeldsendrøftelse skal jeg ikke komme ind. „Mange Hunde er Harens Død“, og at de talrige Angribere trængte stærkt igennem i den offentlige Mening, kan en objektiv Historiker ikke være blind for. Man triumferede over Larsen og de stakkels Historikere, overvældede dem med militær Sagkundskab og frydede sig tilsidst ved at fastslaa deres Tilbagetog og Nederlag. Naar jeg pegede paa, at Fælleserklæringen „Punkt for Punkt ligner Larsens Skildring, netop med den ene Undtagelse: Vendingen og hvad dertil knytter sig [som vi jo havde taget Afstand fra], og omvendt, intet Træk ligner Legendens uden dette ene, at Kjeldsen tilsidst førte Sablen med venstre Haand“, svarede man simpelt hen: Hvor urimeligt; har du ikke selv sagt: „Om en Dragon, der hugger bravt ud, mens han jages af Fjenden, kan der siges mange gode Ord, men Nationalhelt bliver han ikke“, — som om jeg havde forlangt Anerkendelse af denne Sætning, der endda, læst i sin Sammenhæng, aldeles ikke tilsigtede en udtømmende Karakteristik af Kjeldsen[1]). Eller man godtgjorde „Neder-

[1]) Det var endog to af Fælleserklæringens Medunderskrivere, Kapt. Christensen og Premierlieut. Møhl, som affærdigede mig

laget“ endnu nemmere ved at sige: „D. 14. Marts var Nils Kjeldsen en Dragon, der søger at komme afsted det bedste han kan, men den 1. April er han en Helt, der nægter at tage Pardon“ [1]), — ganske som om jeg nogensinde havde tvivlet om hans Vægring, der endda udtrykkelig blev fremhævet d. 14. Marts. Det var den samme hurtige og nemme Bevisførelse, der ogsaa havde tilladt Kritikerne i selve Sagen at slaa deres Modstandere til Jorden, og netop lige saa overbevisende for det store Publikum.

Jeg nærer dog heldigvis saa fast en Tro til Sandhedens Magt, at jeg ikke er i Tvivl om, hvilken Opfat-

paa den Maade („Nationaltid.“ 14. April). Den Karakteristik af Erklæringen, der vakte saa megen Vrede hos d'Hrr., er nu gentaget i denne Undersøgelse; det er jo den, som rent grafisk, er fremstillet i Aftrykket S. 177 og S. 239, og den faar staa fast, indtil det paavises ligefremt og klart, hvilken Sætning i Erklæringen udenfor de fremhævede der ikke stemmer med Larsens Undersøgelser.

[1]) „Nationaltid.“ 21. April. Det er atter her Sætningen om den flygtende Dragon, som ikke kan blive Nationalhelt, der spøger. Jeg vil da gerne betone, at der netop staar Nationalhelt, ikke blot Helt; Ordet gled mig i Pennen, fordi en Indsender i „Vort Land“ havde udtalt, at naar man ikke maatte have Nils Kjeldsen i Fred, kunde vi gerne med det samme nedrive Nils Juls og Tordenskjolds Statuer, en Ytring, jeg havde spillet paa tidligere i Artiklen (Saga S. 28: „Hvad man før kun kunde ane, er nu traadt klart for Dagen; Nils Kjeldsen har taget Glansen fra alle vore andre Helte; mister vi ham, hvad bliver der saa tilbage“). I den kriminelle Sætning pegede jeg nu paa det Moment, der efter min Opfattelse gjorde, at man ikke kunde faa Nils Kjeldsen op i „Nationalheltenes“ Klasse; om dette er rigtigt eller ikke, kan naturligvis omdisputeres, men derimod ikke om, at min Sætning aldeles ikke tilsigter at give en hel Karakteristik af ham eller indeholder „Kvintessensen af Larsens Resultater“, som Hr. Møhl siger. Naar jeg siden i mit „lille Opgør“ udtalte, hvad der efter min Opfattelse var at prise hos Nils Kjeldsen, laa da heri ikke Spor af „Tilbagetog“; jeg havde jo endda i selve den saa stærkt angrebne Sætning udtrykkelig peget paa, at man kunde sige mange gode Ord om ham.

telse der vil trænge igennem, naar Lidenskabens høje Bølger har lagt sig. Lidt før eller senere vil det blive anerkendt af alle, at Karl Larsens Undersøgelse i hans Skrift, yderligere udfyldt ved hans siden fortsatte Bestræbelser, har bragt saa fuld Klarhed over Tildragelserne d. 28. Februar 1864, som man overhovedet kan naa; man vil indse, at lige saa vist som Koldingfortælleren giver en ganske urigtig Forestilling om Nils Kjeldsen og hans Optræden, har vi nu opnaaet en saa sikker Kundskab om, hvorledes Kjeldsen virkelig har kæmpet og er faldet, at der kun kan være Tvivl om Enkeltheder af højst ringe Betydning.

De danske Historikere, som har ytret sig om denne Sag, har heller intet at bebrejde sig; de har kun ladet sig lede af den Stræben efter at finde Sandheden gennem grundig og fordomsfri Undersøgelse, som deres Videnskab kræver. Fridericia lagde straks i sin Anmeldelse Fingren paa de Punkter, hvorom Drøftelsen siden især samlede sig, og naar jeg faa Dage efter tog Hovedpunkterne op, staar det ogsaa efter de talrige Indlæg fra militær Side, der fremkom bagefter, ganske fast, at hvad jeg den Gang pegede paa dels er helt sikkert, dels det overvejende sandsynlige. Historikernes Opfattelse af Lüttichau som Vidne i Sagen er blevet fuldt stadfæstet ved de sidst fremdragne Oplysninger; at han skød paa Kjeldsen, mens begge red fremad, kan nu fornuftigvis ikke omtvistes, saa lidt som at Fændrikens Optræden, derunder ogsaa hans Skud, i hans eget Regiment blev rost og kun det. Hvad Nils Kjeldsen angaar, har den „Frontkamp paa Stedet“, hvori man fandt en saa skarp Modsætning til Larsens Opfattelse, efterhaanden vist sig at betyde saa lidt, at man næsten undser sig ved vidt-

løftig at godtgøre dens Usandsynlighed; man kan tvistes om, hvorvidt han har ført Sablen med venstre Haand, og om det er lykkedes ham at bruge sit Skydevaaben eller ej. Hovedtrækkene staar dog klart nok: Dragonen, der efter sin Pligt søger tilbage til Feltvagten, modigt holder sig Angriberne fra Livet og til det yderste nægter at overgive sig, selv da han ser Døden for Øje, — ikke en romantisk Helteskikkelse, men en fuldgod dansk Soldat.

Tillæg.

1. Lidt Antikritik.

Hvis danske Historikere trænger til noget Forsvar for deres Udtalelser under Kjeldsendrøftelsen, maa Forsvaret ganske vist især ligge i den foregaaende Undersøgelse, men det vil dog maaske klare Forholdet yderligere, om jeg her netop tager de Punkter op, paa hvilke Klagerne har lydt højst, og jeg kan derved tillige faa Lejlighed til at belyse, hvorledes det staar til med de strenge Dommeres egne Undersøgelser. Med anonyme Indsendere og navnløse Redaktionsartikler indlader jeg mig ganske vist ikke; d'Hrr. Officerer, som her har kastet sig ind i et historisk Problem, maa derimod finde sig i, at de nu ogsaa faar Svar fra historisk Side.

Disse Officerer kan med Føje mene, at der til fuld Bedømmelse af de Spørgsmaal, det her drejer sig om, ogsaa hører militær Sagkyndighed; jeg har selv aabent udtalt det samme i mit „Opgør" (28. Marts)[1]. Naar de imidlertid

[1]) „Ikke mindst har man indprentet de „historiske Professorer", at de paa dette Omraade ikke har mere Forstand end enhver anden; her, hvor det drejer sig om en Rytterkamp, skal Rytterofficerer være de eneste sagkyndige. Der er noget rigtigt heri; Kavalleristerne kan oplyse, at dette er muligt, hint umuligt, og de vil være udmærkede Hjælpere til at faa Sand-

ud derfra har angrebet os Historikere, der ikke var og heller ikke selv gjorde Krav paa at være militært sagkyndige, fordi vi udtalte vor Mening, saa har de dog glemt, at Sagkyndigheden faktisk var til Stede i Larsens Bog; det var jo fra første Færd vitterligt for de mere indviede og blev snart efter udtalt offentlig, at Larsen Punkt for Punkt havde gennemgaaet hele Spørgsmaalet med Officerer[1]). Med god Grund kunde da Historikerne gaa ud fra, at der ikke fra militær Side vilde kunne gøres afgørende Indvendinger gældende, hentede fra rent tekniske Synspunkter, og saaledes har det jo ogsaa vist sig. Jeg har paavist foran S. 242, at den militære Sagkyndighed ikke paa noget Punkt er optraadt med fuld Enighed, og hvis der har været et enkelt Forhold, hvor Enigheden i alt Fald har været stor, omend ikke fuldstændig, nemlig ved Muligheden af Kjeldsens Skud, ja saa er det jo et Punkt, som Larsen med stor Styrke har værget sig imod at tillægge nogen Betydning som Forsvar for Lüttichau, medens det modsat for Kjeldsen kun var at give ham mere Ære ogsaa at lade ham forsvare sig paa denne Maade. Med andre Ord, der kan her slet ikke være Tale om den Tendens, som man har villet tillægge Larsen. For mit eget Vedkommende har jeg aldrig før udtalt mig om dette Punkt[2]), og naar jeg i det foregaaende her ganske har suspenderet min

---

heden frem. Men deres Sagkundskab alene forslaar dog ikke; Spørgsmaalet er jo ikke, hvad der kan være foregaaet, men hvad der virkelig er sket, og det beror paa de foreliggende Vidnesbyrd".

[1]) For den velvillige Hjælp, Prof. Larsen paa den Maade havde fundet hos Officerer, har det vel spillet sin Rolle, at han selv er Officerssøn; da jeg flygtigt pegede herpaa, blev det udbyttet til megen Moro (Saga S. 33).

[2]) Dog kan man naturligvis med nogen Ret sige, at Skuddet er medindbefattet i min Udtalelse 14. Marts om, at „alle de Resultater, Karl Larsen har fremsat, staar fast" (Saga S. 32), selv om jeg jo derved kun tænkte paa de Hovedpunkter, der var behandlede i selve Artiklen. Naar jeg i denne intetsteds nævner Skuddet, veed jeg ikke mere ret, om det var, fordi jeg allerede den Gang havde Betænkeligheder.

Dom, kan den militære Sagkyndighed vel ikke forlange større Indrømmelser.

Har jeg herved vist min Respekt for denne Sagkyndighed, maa det dog være mig tilladt at sige, at den sikkert har overvurderet sin Betydning i denne Sag. De teknisk sagkyndige har næppe gjort sig det klart, at de kun har Afgørelsen i een Retning; de kan sige: det og det er ganske umuligt; saa hjælper det ikke Historikeren, at han har Vidneudsagn at bygge paa. Men naar de kun kan sige: dette er muligt, ja saa kan Afgørelsen først komme, naar de historiske Momenter medinddrages; først derved kan man naa til at se, om det mulige ogsaa er det virkelig indtrufne. Gennemlæser man de militære Indlæg, vil man se, hvor ofte her forveksles Mulighed med Virkelighed, og hvorledes en Officer, naar han har bevist, at en anden Fremgangsmaade er mulig, straks er tilbøjelig til at tro, at dermed er det ogsaa godtgjort, at Tildragelsen virkelig er sket paa denne anden Vis. Overhovedet har d'Hrr. Officerer en iøvrigt let forstaaelig Tilbøjelighed til at slaa fast, at fordi en Ting er militært eller ryttermæssigt nærliggende, saa maa den ogsaa være indtruffet d. 28. Februar 1864. Hvor betegnende for denne Tankegang er det ikke, naar man uden videre gaar ud fra, at Kjeldsens Hest dog maatte være udpumpet, saa at han derved nødtes til at standse, skønt alle Øjenvidnerne peger i anden Retning. Eller for at tage en lille Enkelthed: I Fælleserklæringen fik Officererne indsat, at Lüttichau kom ridende ad Chausseen „eller dennes Rabat", og med det sidste mentes, som jeg forstod det, Landevejens Gangsti. Det er jo vanskeligt, naar man i Fællig søger at affatte en Udtalelse, at modsætte sig noget, der kun opstilles som Alternativ, men jeg føler mig dog meget trykket ved at se mit Navn under dette. Thi hvilke ryttermæssige Theorier der end kunde gøre det rimeligt, at Lüttichau foretrak den blødere Sti mellem Landevejens Træer og Grøften for den haarde Chaussee, saa er det dog slemt uhistorisk at indføre denne Mulighed, naar alle endnu levende Øjenvidner siger, at han red paa Landevejen, og omvendt alle, om han

havde været udenfor Vejtræerne, dog maatte have bidt Mærke i det. Her er det netop theoretisk Sagkyndighed, der har taget Magten, og saa vil Skæbnen endda, at en anden Art Sagkyndighed her kan sige et: umuligt. Chausseen mellem Kolding og Vejle har nemlig netop ingen Gangsti; Træerne staar lige op til Vejgrøften[1]).

Imidlertid fastholder jeg min bestemte Udtalelse om, hvor vigtig militær Sagkyndighed er i denne Sag, og anerkender, at til et sikkert Resultat kan man kun naa, naar der finder et intimt Samarbejde Sted mellem militære og

---

[1]) Iagttagelser fra et Besøg paa Stedet; Forholdet ses for øvrigt tydeligt paa Billedet i „Illustr. Tidende" 27. April. — Naar jeg ovenfor er gaaet ud fra, at der med „Chausseens Rabat" menes Gangstien mellem Træerne og Grøften, har jeg god Grund til at tro, at dette var Tanken paa den Side, hvorfra Alternativet Rabat blev foreslaaet (en af Erklæringens Underskrivere, Premierlieut. Møhl, havde jo netop holdt paa, at Lüttichau vel var redet „udenom Vejtræerne", ndfr. S. 259, og har senere i „Nationaltidende" 14. April udtalt, at Fælleserklæringen „Punkt for Punkt" er i Overensstemmelse med det af ham givne Billede af Kampen). Imidlertid kan man strengt taget intet lære om Forholdet til Vejtræerne af dette Udtryk; i Vejbygningslæren betyder Rabat Vejens Sidebaner, hele den blødere Del, der ligger mellem Kørebanen og Grøften, og hvor Træerne plantes paa denne Rabat, er forskelligt efter Vejens Karakter. Man kan da lige saa godt forstaa Alternativet Rabat saaledes, at Lüttichau dog har været indenfor Vejtræerne, — og Prof. Karl Larsen meddeler mig ogsaa, at han altid har opfattet det paa denne Maade og kun ud derfra har kunnet tiltræde Alternativet. Mulig gælder det samme ogsaa d'Hrr. Officerer, men hvorfor de da har lagt Vægt paa at faa Ordet Rabat med, bliver saa rigtignok yderst gaadefuldt. At Kjeldsen er redet paa den højre Sidebane, staar jo fast, og intet er rimeligere, end at alle Husarerne ligeledes har foretrukket den blødere Del af Vejen; men intet mere betydningsløst. — Alternativet Rabat hører saaledes med blandt Erklæringens vage Udtryk, der tillod enhver at forestille sig hvad der mest tiltalte ham, Hr. Møhl sin Riden udenom Vejtræerne, Oberst Jensen sin Laden Lüttichau komme op paa Kjeldsens højre Side osv. Et Held da, at selve Koldingvejens Karakter giver den rette, indskrænkende Forstaaelse.

Historikere. Men ganske vist, derved maa man ogsaa fra militær Side anerkende den historiske Sagkyndighed, den Erfaring, Historikerne gennem mange Aars Forskninger har vundet om, hvorledes man skal vurdere Vidnesbyrd og hvorledes man ud fra denne Vurdering skal genskabe Billedet af det virkelig skete. Saaledes har imidlertid d'Hrr. Officerer, der er fremtraadt i Pressen, ikke forstaaet det; de har afgjort Sagen paa egen Haand, samtidig med at de skarpt har kritiseret de Meninger, som Faghistorikerne har fremsat.

Hvad Vurderingen af Vidnesbyrd angaar, har de angrebet Historikerne paa det kraftigste, fordi disse ikke har indset, at Lüttichau ganske maatte udvises af Vidnernes Række. Her er ganske vist en Grundmodsætning mellem de fleste Officerer, der uden videre anbringer Lüttichau paa Anklagebænken eller dømmer ham som usandfærdig og tendentiøs ud fra et enkelt, omdisputabelt Punkt, og saa Historikerne, der studerer hans Beretninger uden nogen forudfattet Mening om deres Karakter. Jeg har drøftet dette Spørgsmaal indgaaende i et tidligere Afsnit af denne Undersøgelse, og Resultatet kan siges i faa Ord. Lüttichaus Beretninger stemmer saa godt overens indbyrdes, som man kan forlange, og fremfor alt: hvad han meddeler, viser sig paalideligt overalt, hvor vi direkte kan kontrolere det. Hvad han fortæller om sin Optræden overfor selve Nils Kjeldsen, er fuldt sikkert paa Hovedpunkterne; af de nærmere Enkeltheder kan hans Angivelse af, at Kjeldsen har skudt, maaske bero paa en Fejltagelse, hans Angivelse af Rytternes Stillinger i disse Øjeblikke har al Sandsynlighed for sig, hans Udsagn om, at han gentagne Gange har opfordret Kjeldsen til at overgive sig, før han skød, foreligger der ikke den mindste Grund til at tvivle om.

Saaledes hævder jeg da, at Historikerne ligesom Karl Larsen selv ud fra en alvorlig og fordomsfri Prøvelse har været fuldt berettigede, ja forpligtede til at tage et stærkt Hensyn til Lüttichaus Udtalelser paa de saa yderst faa Punkter, hvor han staar ene, og naar vor Analyse af den Skildring, han gav Larsen, førte til at paastaa, at den ikke kunde være et tendentiøst Selvforsvar, er Rigtigheden af dette Resultat jo blevet stadfæstet ved de nu fremdragne Breve fra 1864.

Lüttichau har maaske Uret i ikke at kunne se noget urigtigt i sin Holdning overfor den danske Dragon, men at han ikke gør det, er sikkert; derfor kunde han ogsaa give Larsen en ganske uforbeholden Skildring og kun være noget trykket ved at oplyse, hvad han kalder „den fatale Misforstaaelse“ om, hvorfra hans Hests Saar stammede.

Naar man tillægger Lüttichau Troværdighed, ligger dog deri ingenlunde, at man gør ham fejlfri, og endnu meget mindre følger deraf, at man uden videre ophøjer hans Betragtninger til objektiv Sandhed. Selvfølgelig gælder det for Lüttichau som for alle Mennesker, at han ser Sagen ud fra sit personlige Synspunkt. Naar han saaledes i Brevet til Larsen motiverer sin Anvendelse af Revolveren ved at sige, at „det blanke Vaaben var uden Virkning og ikke bed paa den tykke Kappekrave“, har man opholdt sig meget over denne Sætning, men har Karl Larsen da gjort denne Betragtning til sin? Ingenlunde. Han henviser til, at Lüttichau maatte søge at faa en snarlig Ende paa Forfølgelsen, fordi man var kommet den danske Forpostlinie uforsvarlig nær, og at han derfor maatte anvende det Vaaben, der gav ham Udsigt til at overvinde Kjeldsen; naar det ikke var lykkedes de andre Husarer at afvæbne Dragonen med Sablen, maatte det være højst usandsynligt, at dette kunde lykkes den purunge Fændrik. Man ser Forskellen: Lüttichau vil antyde, at Sablen slet ikke kunde trænge igennem Dragonkappen, Larsen lægger Fingren paa den ulige Kraft og Vaabendygtighed. Morsomt er det da, at Lüttichau selv overfor Fr. Poulsen har talt om den Respekt, Tyskerne nærede for de jydske Dragoner, disse Kæmpeskikkelser med deres lange Sabler, og tilføjet, at for ham selv vilde det være umuligt at tage Kampen op med blanke Vaaben, „da hans egen Sabel var meget kort“. Om det sidste er rigtigt, er blevet omtvistet (Saga S. 64); men det hele viser, hvorledes Larsen ved fornuftig Kritik netop har ramt det, der i Virkeligheden spillede Hovedrollen i Fændrikens Syn paa Stillingen[1]).

[1]) Retfærdigheden byder dog at tilføje, at Lüttichaus Opfattelse af, hvor uangribelige de danske Dragoner var for Husarerne, netop paa Grund af deres tykke Kapper, deles af de preussiske

For at man bedre kan fatte, hvad egentlig en saadan Prøvelse betyder, som jeg tidligere har underkastet Lüttichaus Beretninger i deres Enkeltheder, skal jeg endnu vise, hvad en lignende Prøvelse viser om Koldingfortællerens Skildring af Nils Kjeldsens Kamp. Resultatet er meget enkelt, og det fremtræder klarest, naar man aftrykker hele Skildringen, fremhævende hvad der ikke er bevislig urigtigt:

Regimentet forsøgte at tage Dragonerne til Fange ved at sende et Kommando udenom Skoven i Ryggen paa dem. Den danske Styrke bemærkede dog dette og flygtede paa en af Dragonerne nær, der ikke fulgte Kammeraternes Eksempel, men rolig oppebiede Tyskernes Nærmelse. Han optog paa en Mark tæt ved Landevejen Kampen med de første af de Husarer, der kom hen imod ham, tydelig visende, at det ikke var for at overgive sig, at han forblev paa Stedet; thi da Husarerne kom ham tilstrækkeligt nær, red han ind paa dem, og faa Minuter senere var Kampen afgjort til hans Fordel. De preussiske Husarer laa saarede paa Marken.

En eller to Ryttere blev paany sendte frem imod ham, men ikke alene var han en tapper Mand, der forstod at bruge sin Sabel, men ogsaa en udmærket Rytter; han var som et med sin Hest, den lystrede ham fuldkomment, og hans Modstandere havde anden Gang samme Skæbne.

Den betydelige Styrke, der var til Stede af det preussiske Rytteri, sluttede en Kres om ham, men vidste ikke saa lige, hvorledes Sagen skulde føres videre, da de med Rette syntes, at det var en ilde Adfærd, om man vilde angribe den enkelte Mand paa en Gang eller benytte Skydevaaben, og det var øjensynligt en mislig Sag for enkelte at give sig i Lag med ham.

Husarofficerer. Vi møder den hos v. Plotho (ovfr. S. 163), og Wartensleben skriver til Prof. Larsen ($^{21}/_{8}$ 1902): „Die dänischen Dragoner waren sämtlich starke, kräftige Leute auf starken, scharf beschlagenen Pferden; ausserdem hatten sie wundervolle dicke blaue Mäntel mit Pellrine und Kragen und trugen schwere Helme mit Kammdeckel, so dass sie für uns eigentlich ganz unverwundbar waren. Heute mit unseren Lanzen würde die Sache ganz anders sein. Ich erwähne dies, da im Verhältniss zu diesen starken Dragonern der Graf Lüttichau der kleinste und zarteste Soldat der ganzen Armee war, allerdings von anerkanntem Schneit“.

Endnu en Gang synes det, at en særlig udvalgt Rytter maatte maale sig med ham, men ogsaa denne havde ikke bedre Lykke, skønt Dragonen var blevet saaret og tilsidst førte Sablen med venstre Haand og Tøjlerne med den højre. Da red en af de tilstedeværende Officerer eller mulig en Officersaspirant frem, tæt hen til ham og skød ham ned.

Dette Aftryk behøver ingen lang Kommentar. Det fremtræder her klart, at i hele Beretningen er der eet Træk, der maaske er rigtigt: Kjeldsens Saar og hans Føren Sablen med venstre Haand; Indledningssætningen er vel i sig selv rigtig: Preusserne sender en Patrouille udenom Skoven, men det er rigtignok ikke denne, der kommer i Kast med Dragonerne, og Slutningssætningen er ogsaa i sig selv rigtig, men fører til et fejlt Billede af Lüttichaus Indgriben, fordi man efter Sammenhængen (eller ved videre Udmaling) forestiller sig, at han nærmer sig Dragonen ved at ride helt udenom, saaledes som Frants Henningsen har malet det. Summa: een Sætning maaske rigtig, to andre halvt rigtige, alle andre bevislig urigtige, og det hvad enten man opfatter Kjeldsens Kamp som de fire Officerer eller som „Historikerne" [1]).

Denne Koldingfortælling blev imidlertid behandlet helt anderledes end Lüttichaus Beretninger. Lüttichau blev beskyldt for Usandhed eller ligefrem Løgn, hans Skildringer karakteriseredes som et velberegnet Selvforsvar, helt igennem tendentiøse. Koldingfortællingen derimod indhylledes i Kærlighedens dækkende Slør. Man indrømmede vel, at den indeholdt nogle Overdrivelser eller havde faaet nogle „Tilsætninger af tvivlsom Beskaffenhed", men man forsikrede atter og atter, at dens Kerne dog viste sig paalidelig. Man behandlede den med Ærefrygt som folkelig Overlevering,

[1]) I de foran S. 165 omtalte Randnoter giver Gæstgiver Svensson ogsaa nogle Meddelelser om de danske Deltagere i Kampen; de er alle urigtige. Han gør Korporalen til Sergeant, taler om „2 slesvigske Overløbere" i Stedet for om tre Ikke-Slesvigere, der toges til Fange, og gør endelig selve Nils Kjeldsen til Fynbo!

ganske glemmende, at dens Ophavsmand udgav den for noget helt andet, for det, som de preussiske Officerer, der kom hjem fra Recognosceringen, havde meddelt ham samme Dag. Og Fortælleren fik kraftige Troværdighedsattester; „hans Paalidelighed“ siger Oberst Emil Madsen, „har jeg stedse antaget for hævet over enhver Tvivl“; „en fuldt hæderlig og sandhedskærlig Mand“, skriver Oberst Jensen.

Denne saa modsatte Bedømmelse af Koldingfortælleren og af Lüttichau er talende. Grundpunktet i al historisk Undersøgelse er den indgaaende og upartiske Værdsættelse af de Kilder, man maa bygge paa; men Officererne har aabenbart kun ladet sig lede af Sympathier og Antipathier. Det danske Vidne, hos hvem ni Tiendedel var paaviselig urigtigt, blev rost, den fjendtlige Officer, hos hvem ni Tiendedel var paaviselig rigtigt, blev ganske skudt til Side.

Naar Officererne ved deres Vurdering af Vidnesbyrdene var saa langt borte fra Historikerne, er det jo intet Under, at de ogsaa maatte naa til andre Forestillinger om, hvad der virkelig var sket. De søgte uvilkaarlig at nærme sig til Koldingfortælleren, hvor det blot nogenlunde lod sig gøre, og modsat at fjerne sig det længst mulige fra Lüttichaus Fremstilling. At denne sagde noget, gjorde det paa Forhaand mistænkeligt; hvor betegnende er det ikke, at naar han fortalte, at Kampen mod Kjeldsen foregik under Fremadridt, stræbte man ivrigt at komme bort derfra, skønt de paalideligste danske Vidner skarpt udtalte lige det samme.

Ogsaa den Methode, som i alt Fald mange Officerer fulgte, naar de søgte at skabe et Billede af Tildragelsen, var helt forskellig fra „Professorernes“. Larsen havde omhyggelig drøftet, hvad der laa i hvert enkelt Vidnesbyrd; langsomt havde han ladet Billedet af Forfølgelsen tegne sig Træk for Træk, efterhaanden som han fremdrog det ene Vidnesbyrd efter det andet, forsigtigt havde han formet Enkelthed for Enkelthed. For Officererne gik det hurtigere og nemmere. Man se f. Eks., hvorledes Oberst Frits Holst mener at kunne forsone alle Tilskuernes Meddelelser; naar en siger, at Kjeldsen red saa stærkt han kunde, en anden

nævner kort Galop, en tredje taler om en Kamp paa Stedet, tænker Obersten sig, at det passende kan fordeles saadan, at Kjeldsen først har redet i fuld Fart, saa i kort Galop, endelig har holdt stille (Saga S. 37). Dette, som bygger paa, hvad der kaldes „et Totalindtryk af Øjenvidnernes Udsagn", er et typisk Eksempel paa den ovenfor S. 206 omtalte „medierende Kritik", og Obersten ser ganske bort fra, at alle disse Vidner taler netop om de samme Øjeblikke. — Eller man efterlæse, hvor nemt Premierlieutenant Møhl faar sin Fremstilling af Kampen frem (Saga S. 40). Han tager Fru Clausens Barnebarns Gengivelse af Fruens Udsagn, finder „kritisk", at dette stemmer med Mad. Kruses og hendes Søns, og laver saa efter disse Vidnesbyrd „tagne for sig" en Kamp med Front mod Modstanderne, hvorunder Lüttichau kommer ridende over Marken eller udenom Vejtræerne og derved bagom Kjeldsen. Denne Fremstilling finder han saa, stemmer „i det væsentlige" med „det overleverede", hvorved han her forstaar Dragonofficerens Beretning [1]), — som ganske vist hverken har noget om Stedkamp eller Frontkamp, hverken nævner Mark eller Vejtræer, — og den „faar staa fast, saa længe den ikke er modbevist". Alt ledsaget af kraftige Udfald mod Historikerne, deres dristige Sluttemaade, deres Kritikløshed og Tendens!

At Officerer, der aldrig før har været inde paa historiske Undersøgelser, ganske undervurderer de Vanskeligheder, der er ved ud fra mange Vidnesbyrd at naa til et samlet Billede, er for saa vidt let at fatte, og naar de forsøger sig paa et saa uvant Felt, kommer de naturligt nok ind paa underlige Veje. Større Krav er man derimod berettiget til at stille til en Krigshistoriker som Oberst N. P. Jensen, saa meget mere som hans Indlæg er et Forsøg paa en helt udtømmende Fremstilling. Hvorledes han imidlertid allerede ved sin Vur-

[1]) Om denne, som Hr. Møhl i øvrigt urigtig tillægger Fr. Bajer, siger han, at det er „den Fortælling, der lever Mand og Mand imellem" (Bemærkningen er forsvundet i Saga S. 14), og i det følgende bliver det da ogsaa til „den overleverede Beretning, som lever i Folket", „Folkeopfattelsen" o. l.

dering af Lüttichaus Beretninger er blevet ganske misledt af sine Antipathier, har vi set, og i hans Rekonstruktion af Tildragelsen træder det samme frem; hvor ivrigt bestræber han sig ikke, netop hvad Lüttichaus Optræden angaar, for at godtgøre, at alt er foregaaet lige paa modsat Vis af hvad denne selv siger, hvor trygt bygger han ikke derved paa de usikreste Slutninger, med hvilken Letsindighed overser han ikke, hvad der netop støtter Lüttichaus Fremstilling (ovfr. S. 234 ff.). Her skal endnu anføres et Træk. Oberst Jensen vil jo gerne godtgøre, at Lüttichau ikke har opfordret Kjeldsen til at overgive sig, og som en Støtte herfor anfører han, at han heller ikke rettede en saadan Opfordring til den senere indhentede Holsted. Ovenfor har jeg lige modsat udtalt, at Lüttichaus Udsagn netop bestyrkes ved, at han paaviselig har opfordret Holsted til Overgivelse, før han skød paa ham. Hvem har Ret?

Jeg hidsætter alt, hvad Oberst Jensen siger om Lüttichaus Optræden overfor Holsted: „Efterat Nils Kjeldsen var dræbt, saa Lüttichau endnu en Dragon 30 Skridt foran. Han og Husar Peter fortsatte derfor Forfølgningen. Endnu vilde Greven føre Kampen med Revolveren, og efter hans og Husar Peters samstemmende Forklaring skød han paa Dragonen paa 15 Skridts Afstand, uden forinden at have opfordret denne til at overgive sig. Det var altsaa samme Methode, som han anvendte overfor Kjeldsen“. — Jeg har udhævet de Ord, det kommer an paa, og hvor sikkert synes de ikke at staa; de hviler jo paa Lüttichaus og Husarens „samstemmende Forklaring“. Men siger da de to, at Opfordringen ikke blev stillet? Ingenlunde; de nævner blot ikke dette Træk. Altsaa at to Vidner i deres Forklaring om noget, der i Kjeldsensagen er et rent Bipunkt, ikke udtrykkelig nævner den Opfordring, der jo efter hele Situationen var en næsten selvfølgelig Sag, det gøres til et sikkert Bevis paa, at Opfordringen ikke er udtalt! At en Forfatter, der skulde forstaa sig paa historisk Bevisførelse, kan drage en saadan Slutning, vil dog vist falde selv usagkyndige for Brystet, og kun for ganske uforstaaende tilføjer jeg, at Lüttichau i hans nu frem-

dragne Familiebrev, hvori han fordeler sin Fremstilling mere ligeligt mellem Kjeldsen og de andre Dragoner, netop nævner sine flere Gange gentagne Opfordringer til Holsted. Men Oberst Jensen har dog ikke blot gjort sig skyldig i en methodisk uforsvarlig Sluttemaade; han har yderligere overset, at der allerede i Larsens Skrift foreligger det sikreste Bevis for, at den Opfordring, som han saa let hen nægter, virkelig har fundet Sted. Selve Holsted nævner den nemlig i sin 1864 nedskrevne Beretning: „Jeg fik en Kugle . . . af en Underofficer, fordi jeg nægtede hans Pardon“ [1]).

Naar den eneste Militærhistoriker blandt Larsens Modstandere kan tillade sig saadant, opfordres man ikke til at gaa i Rette med de andre Officerer. I øvrigt er det kun meget undtagelsesvis, at Officersindlæggene indlader sig paa Enkeltheder; gennemgaaende har Officererne foretrukket at sige, hvad der militært kunde være foregaaet — hvad der er fortræffeligt —, og saa slaa fast, at saaledes var det ogsaa

---

[1]) N. P. Jensen omtaler Holsteds Dagbog paa samme Side, men siger, at „da han ikke var Vidne til Nils Kjeldsens Kamp, er de Oplysninger, der findes i Dagbogen, uden Betydning“! — For Sikkerheds Skyld tilføjer jeg dog, at Holsteds Udtalelse ganske vist ikke bestemt kan godtgøre, at Lüttichau allerede opfordrede ham til Overgivelse, før han skød første Gang, saaledes som Fændriken selv siger det i sit Brev fra 1864. Oberst Jensen har imidlertid overset, at Lüttichau fyrede to Gange paa Holsted, saa at han i alt Fald ikke kan slippe bort fra sin letsindige Paastand ad denne Vej.

Da Oberst Jensens Indlæg er det eneste mod Larsen rettede, som udgaar fra en Krigshistoriker, har jeg i det foregaaende behandlet det med særlig Omhu og omtalt alt, hvad han har fremført af Kritik; hans Undersøgelses Værdi turde derved træde skarpt frem. Kritikeren havde dog foruden sin Egenskab af Historiker endnu haft den særlige Grund til at udvise den mest skrupuløse Nøjagtighed, at han selv tidligere havde givet en ganske fantastisk Skildring af Patrouillesammenstødet (ovfr. S. 153) og endda, da man lige efter Fremkomsten af Larsens Bog spurgte ham om Sammenhængen dermed (Saga S. 9), antydet, at han vel havde sin Fremstilling fra den tyske Generalstabs Værk (!).

sket, — hvad der er mindre overbevisende. Alt, hvad der hedder historisk Dokumentation, har de enten slet ikke brudt sig om, eller de har overfor den indtaget den mest overlegne Holdning. Kapt. Lund Larssen („Nationaltidende“ 21. Marts) angiver f. Eks. theoretisk, hvilke tre Muligheder der er for de kæmpendes Stilling, og siger saa i et aabent Brev til Prof. Larsen: „Er der nu i Deres Undersøgelser præsteret noget Bevis for, at den af Dem foretrukne Mulighed har Overvægt af Sandsynlighed? Jeg mener Nej; thi noget Bevis kan Grev Lüttichaus Erklæring i hvert Fald ikke være. Er da Deres Valg truffet i nøjere Overensstemmelse med de danske ‚Vidneforklaringer‘? Jeg mener atter Nej. Men hvorfor da vælge den?“ Spørgsmaalene er unægtelig fuldt tilstrækkelige til at klare Kritikerens Forstand paa historisk Vidneførsel, men ikke fuldt saa bevisende for Rigtigheden af den Attest for Karl Larsens Tendens, hvori de (selvfølgelig) udmunder. — Langt over Grænsen for, hvad selv en usagkyndig kan have Lov til, gaar det dog, naar Kaptajn H. Harbou beskylder Larsen for ganske løst hen at have nægtet, at Kjeldsen saarede nogen af sine Modstandere, da dog, som Kritikeren siger, det modsatte fremgaar klart og tydeligt af Underofficer Lüders' Beretning, som Larsen selv aftrykker. Hr. Harbou[1]) meddeler Citatet: „(Dragonen) gav mig et Hug paa den højre Haand og et i den højre Skulder“; — men udelader Fortsættelsen: „som begge to ikke er trængte igennem“! Fælleserklæringen giver imidlertid her Prof. Larsen al den Oprejsning, han kan ønske, ved udtrykkelig at fastslaa, at Kjeldsen ikke saarede nogen af Husarerne[2]).

---

[1]) „Illustreret Familiejournal“ 30. Marts i Teksten til en Gengivelse af Frants Henningsens Maleri.

[2]) Anførende Larsens Oplysning om, at Lüders paa Lazarettet kun blev behandlet for Katarrh, tilføjer Oberst N. P. Jensen kritisk (S. 25): „Men det udelukker ikke, at han har faaet den omtalte Kontusion, og at han har følt Smerter“. Men har da Larsen eller nogen anden ment, at Lüders' Beretning ikke var rigtig? — Den Art Bemærkninger er hyppige i Indlæggene mod Larsen og gav Læseren et passende Indtryk af, hvor meget der var at berigtige i dennes Fremstilling.

Der er dog mere Grund til at fremhæve, hvor lidt de ærede Officerer, der saa kraftigt fordømte „Historikerne“, forstod at vurdere endog Betragtninger, der spillede nær ind paa det militære Omraade. I „Politiken“ for 14. Marts havde jeg, om end kort saa dog tydeligt, peget paa, hvad man kunde slutte af Oplysningerne om, hvor lidt forud Holsted var i Øjeblikket efter Kjeldsens Død (Saga S. 30) — den samme Betragtning, der udførlig er fremsat ovenfor S. 197 f. Af de Officerer, der fægtede for Kampen paa Stedet, var der dog kun een, som tog Hensyn hertil, Premierlieutenant Møhl (Saga S. 41), og paa hvilken Maade! Han ytrede: „At Holsted, som rider videre, ogsaa indhentes af de Husarer, der kæmpede med Nils Kjeldsen, bliver for Professoren ‚det sikreste Bevis paa, at enhver Frontkamp er umulig'. Ja, det skriver Professoren.“ Nej, det skriver Professoren ikke. Jeg havde sagt, at det sikreste Bevis var, at „Holsted i Nils Kjeldsens Dødsøjeblik endnu var tæt ved ham og blev indhentet faa hundrede Alen længer fremme“; at reducere dette til det simple, at han overhovedet blev indhentet, er ganske uforsvarligt. Og Hr. Møhl fortsætter med at lade mig sige, at Kampen paa Stedet maatte tage dog mindst nogle Minuter — hvad jeg aldeles ikke havde sagt — og bevise dette ved et nyt Citat: „Blot paa eet Minut“ vilde Holsted have faaet et urimeligt Forspring. Atter urigtigt Citat. Jeg havde sagt, at „blot paa eet Minut“ vilde Holsted (og Korporalen) være forsvundet bag den nærmeste Bakke, hvad der er noget helt andet; det var jo en Kendsgerning, at Preusserne efter Kjeldsens Fald endnu kunde se Holsted, saaledes at heri laa en yderste Maximumsgrænse for „Stedkampens“ Varighed.

Hr. Møhl, der paa denne Vis uden Vanskelighed kunde afvise min Betragtning[1]), havde jo imidlertid slet ikke faaet

[1]) Lüttichau, siger Hr. Møhl, blev jo opholdt lidt ved at tage Korup til Fange og indhentede dog Nils Kjeldsen; saaledes kan han da ogsaa være blevet opholdt et Øjeblik ved Nils

fat i Kernen deri, dette, at Holsted faktisk i det Øjeblik, da Kjeldsen faldt, endnu kun var lidt foran, medens han dog maatte have vundet et godt Stykke frem, om Kjeldsen ved en Kamp paa Stedet havde opholdt Forfølgerne. Naar vi foran har set, at man ud herfra kan beregne, at der ved utrolig Velvilje, med Afstanden regnet til Maximum og Farten til Minimum, kan blive en halv Snes Sekunder tilovers for „Frontkampen paa Stedet", vil man fatte, at det morede mig, der havde gjort dette Regnestykke, noget, at høre Oberst Frits Holst fortælle, at „det hele Haandgemæng paa Stedet har maaske varet et Minut" eller Oberstlieut. Egede-Lund forsikre, at der „i et Haandgemæng kan ske meget paa et Minut".

For at fuldstændiggøre Billedet af Officerernes Deltagelse i Kjeldsendrøftelsen maatte man endnu gøre opmærksom paa, hvor vanskeligt det faldt dem at fremstille deres Modstanderes Tankegang og Opfattelse blot nogenlunde objektivt, og hvor hurtigt de naaede til at underskyde dem udefra hentede Bevæggrunde. Ganske vist, de haardeste Domme over „Historikerne" fremkom i anonyme Bladartikler og i Taler ved Kjeldsenfester; alle havde de dog deres Baggrund i Officersindlæggene, og naar man talte om upatriotisk Tendens og „Tyskeri", om skammelige Angreb paa en god dansk Dragon og ikke mindre skammelige Forsøg paa at forsvare hans Drabsmands Niddingsfærd, var det kun at føre de her tegnede Linier videre ud. Alt dette skal jeg dog ikke følge nærmere, efterat det nu turde være stillet klart, at disse Domme bygger paa Mænd, som ingenlunde ved deres egne Indlæg kan siges at have godtgjort deres Ret til her at sætte sig til Dommere.

Kjeldsens Kamp paa Stedet og alligevel indhente Holsted; „de to Tilfælde er identiske". Fuldstændigt rigtigt, men Bemærkningen rammer rigtignok kun Kritikerens Misforstaaelse af min Betragtning, ikke denne selv.

2. Tre Breve fra 1864.

1. Lüttichau til hans Forældre.

Afskrevet efter Originalen, bogstavret og med Bibeholdelse af Interpunktionen. Sml. ovfr. S. 169.

Geliebte Eltern. Kolding den 1ten März 1864.

Wieder kann ich Euch ein kleines Gefecht berichten, welches ich vorgestern am 28. Februar, diesmals selbst ausführte.

Das Regiment rückte an diesem Tage um 7 Uhr, auf der Chaussee nach Friedericia die 3 Esc., auf der Chaussee nach Weile die 3 übrigen, die 1 Esc. mit Ausnahme d. 4. Zuges, (Hinzenstern) rückte auf der Chaussee selbst, die beiden andere Escd. auf den Seiten-Wegen nach Weile zu vor. Ich hatte die Avantgarde dieser Recognoscirung auf 1 Untoff. und 12 Hus. Nach dem wir das Dorf Alminde passirt, erblickten die beiden Leute der Spitze 6 Dragoner; wir konnten ihnen aber nicht nachsetzen, weil erst ein grosser Astverhau weggeräumt werden musste, hinter diesem war eine kleine Anhöhe; als wir diese erreichten, sah ich den letzten Dragoner in das circa 1/5 Ml. entfernte Dorf Viuf hineinreiten, dies erreichten wir bald, doch mussten wir hier sehr vorsichtig beidem [!] Absuchen des Dorfes zu Werke gehen. weil eine frühere Recognoscirung hier Infanteriefeuer bekam. Hier wurde der Lt. Graf v. Wartensleben mit noch einigen Husaren zur Unterstützung zugeschickt, und nun gings im Galopp ins Dorf hinein; aus dem 1ten Hause, das wir erreichten, wurde ein Bewohner heraus geholt und ihm bei seinem Leben gedroht, auszusagen, ob das Dorf besetzt wäre oder nicht, da er sagte, es wäre nicht besetzt, so wurde er

so lange festgehalten, bis das ganze Dorf abgesucht war; so gings im Galopp aus einem Gehöft ins andere. Dem Pastor wurden dabei einige Scheiben eingeschlagen, weil er die Thüren verrammelt und sich nach wiederholtem Rufen kein Mensch zeigte. — Dadurch hatten die Herrn Dragoner einen sehr weiten Vorsprung erlangt und hinter dem Dorfe verfolgten wir die Dragoner im Galopp, Wartensleben war bei mir geblieben, nach dem er seine Leute zurückgeschickt. Da schien es uns auf einmal, als ob 2 Züge Dragoner von einem vor uns liegenden Walde kämen, und wir gaben für's erste die Verfolgung auf und schickten zur Escadron, die wir so weit zurückgelassen hatten, dass wir sie nicht mehr sehen konnten, eine Meldung über die andere; schliesslich bekamen wir die Antwort wir möchten halten bleiben. Unter dessen stellte sich heraus, dass das was wir für 2 Züge Dragoner gehalten, nichts weiter als Kirchgänger waren, denn es war gerade Sonntag. Wir ritten daher den Dragonern wieder nach; diese hatten sich bei unserer Annäherung durch den Wald hindurch abgezogen und mochten wohl glauben, dass wir sie nun nicht weiter verfolgen würden, da wir anhielten und überlegten was nun zu thun sei, da ein Wald wie dieser für ein par Reiter sehr gefährlich wird, wenn Infanterie darin steckt. Wir suchten den Wald sehr genau ab und fanden nichts darin. Wartensleben und ich hatten die Spitze genommen 10 Schritt hinter uns ritten 2 Husaren und in dem Augenblicke wo wir aus dem Walde heraus kamen meldete sich noch ein Unterofficier bei uns.

Wir sahen um uns und ich erblickte 2—3000$^{\times}$ vom Walde bei Basse Huse (wenn Ihr d. Karte habt) 4 abgesessene und 2 aufgesessene Dragoner. Wir stimmten ein furchtbares Geschrei an [a]schon mehr Gebrüll[a], und gingen inder [!] Karriere auf die Dragoner los, die beiden aufgegessenen gaben sofort Pech, die 4 andere machten, dass sie auf die Pferde kamen und folgten so gut es eben mit ihren Plumpen-Pferden ging ihren fliehenden Kameraden. Mein kleiner

a) Tilføjet over Linien.

Hassan hatte bald den Ort erreicht, wo die Dragoner gehalten hatten. Hier traf ich noch den ersten, er hatte ein stetschen Gaul, und er hatte sich schon in sein Schicksal ergeben und forderte gleich Pardon. Wartensleben kam auch bald und nahm ihm Säbel und Karabiner ab; nun konnten wir ihn nicht los werden und schon eilte der Unterofficier u. 1. Husar an mir vorüber, da liess ich Wartensleben, Wartensleben sein, und setzte die Verfolgung fort, eilte bei einem haltenden Dragoner vorbei zum 3ten, dieser wehrte sich mächtig, und wollte kein Pardon haben, machte den Unterofficier durch einen Hieb in die Schulterer und einen auf die Hand kampunfähig, auch hatte er auf uns geschossen, aber nicht getroffen. Ich schoss einmal mit dem Revolver und fehlte, dafür verwundete er mein Pferd leicht am Ohr, ich rief ihm mehrere Male Pardon zu, doch hieb er nur als Antwort um sich, ich schoss zum zweiten male und die Kugel durch bohrte ihm Helm und Kopf; er war sofort todt und sank vom Pferde. Erst freute ich mich, dass ich ihn für uns unschädlich gemacht; aber wie ich das Blut sah, musste ich weiter und erreichte nur mit Mühe den nächsten. Ich war ganz allein, die übrigen hatten mir nicht mehr folgen können. Ich rief diesem wieder zu er solle Pardon nehmen, doch als Antwort suchte er seinen Karabiner loszubekommen, ich schoss und fehlte, bot ihm noch einmal pardon an, doch wollte [a]ers nicht annehmen, ich schoss daher auch

[b]Fortsetzung. 3. Maerz

auf diesem zum 2ten Male und traf ihn in den linken Arm, er ergab sich nun, ich nahm ihm nun Karabiner und Säbel ab, und begab mich nun auf den Rückmarsch. Bald kam auch ein Husar an, der mich nicht hatte allein lassen wollen und ich übergab ihm die Waffen. Der Gefangene fing später an über Schmerzen im Arme sehr zu klagen, er sollte daher verbunden werden. Nähere Untersuchung ergab aber, das

a) Herfra med nyt Blæk. b) Nyt Ark.

die Kugel garnicht eingedrungen, sondern abgeprallt war. Ich freute mich natürlich sehr, dass dem armen Menschen die Schmerzen einer Operation erspart waren, sein Gesicht aber war überglücklich, eine tüchtige Beule hatte er aber doch. Es ist nicht anders zu erklären, als dass die Patrone feucht war; denn ein Streiffschuss ist es nicht. Auf dem Rückmarsch kreiste die Kümmelpulle des Dänen unter den Husaren und umgekehrt. Mein angepirschter kam in einigem Sturm in Kolding an; [a]er hatte sich vor Freude gründlich angetrunken[a].

Den 29. Febr. kam Sr. Kngl. Hoheit der Prinz Karl u. der alte Albrecht hier an, und als sie von der kleinen Affaire hörten, hatten sie die Gnade mir dazu zu gratuliren. Puttkammer d. Adjutant war auch hier. Der Major von Roehl, der zuletzt hier steht u. Strahlendorff etc. lassen sich dir empfehlen.

An erbeuteten Sachen habe ich mir den Helm und den Karabiner des erschossenen und den Säbel und die Pistole des zuletzt gefangenen Dänen als Erinnerung aufgehoben.

Mein Offizierspatent werde ich nun wohl so ziemlich sicher in der Tasche haben. Lieber Papa du bist daher wohl so gut und bestellet die Anfertigung der bestellten Sachen den Paletot von Düffel, schicke sie aber bitte nicht ehe ab, ehe die Sache herausgekommen ist d. h. die Cabinetsordre.

Der Prinz Karl sagte mir, er wolle dir über meine „hübsche Affaire“ berichten. Ihr werdet also wohl schon das Eine oder Andere davon gehört haben. Vorgestern konnte ich nicht mehr weiter schreiben, weil ich du jour hatte und erst bei der Secirung eines Pferdes und dann bei der Löhnungsausgabe zugegen sein musste. — Gestern war ich den ganzen Tag auf Feldwache, daher kommt mein Brief so spät.

Nun kommt die gute Grossmama an die Reine, deren Geburtstag . . . .

---

a) Tilføjelse.

2. *Sekondlieutenant von Byern til hans Fader.*

Brudstykke af et Brev fra Kolding, 1. Marts 1864, meddelt Prof. Karl Larsen af Brevskriveren 11/8 1902.

Ich werde mit einer kleinen Rauferei beginnen, die vorgestern die 1. Schwadron vollführt hat. Das ganze Regiment rückte zur Recognoscierung auf verschiedenen Wegen nach Norden vor, um zu sehen, wie weit uns die Dänen gegenüber ständen. Die 1. Schwadron war die einzige, welche auf feindliche Dragoner stiess, und zwar kam eine Patrouille von Lüttichau mit einer dänischen, welche 5 Pferde stark war, ins Handgemenge. Lüttichau und Graf Wartensleben, welch letzterer sich zu Lüttichau gesellt hatte, stürzten sich mit Hurrah! sobald sie die dänischen Dragoner erblickten, auf dieselben und ergriffen einen Dragoner, indem ihm Lüttichau die Pistole vor die Brust hielt und Wartensleben ihn vom Pferde riss.

Wartensleben blieb bei dem Gefangenen, die übrigen Husaren mit v. Lüttichau an ihrer Spitze jagten weiter. Lüttichau erschoss darauf einen der Dragoner, der durchaus keinen Pardon annehmen wollte, gerade durch den Kopf, sodass er gleich leblos zu Boden sank.

Die übrigen Husaren ergriffen darauf noch einen Dragoner, und Lüttichau jagte mit seinem schnellen und ausdauernden Hengst noch den übrigen Dragonern nach und erreichte, 200 Schritt von allen übrigen entfernt, noch einen derselben, der ebenfalls keinen Pardon annehmen wollte. Lüttichau schoss ihm durch den linken Arm, worauf der Dragoner seine Waffen wegwarf, und Lüttichau ihn zum Gefangenen machte. Die Dänen verloren einen Toten und 3 Gefangene sowie 4 Pferde. Von uns wurde nur das Pferd des Lüttichau am Kopfe verletzt. Lüttichau, dieser kleine Kerl, hat sich ordentlich ausgezeichnet. Gestern waren der Prinz Karl und Prinz Albrecht hier; sie liessen Lüttichau rufen und haben ihn sehr gelobt.

3. *Sekondlieutenant Grev Westerholt til hans Moder.*

Brudstykke af et Brev fra Kolding, 4. Marts 1864, meddelt Prof. Karl Larsen af Brevskriveren 13/9 1902.

Neulich, als ich grade auf Feldwache war, machte unser Regiment eine Recognoscirung, wobei die 1. Escadron wieder 5 Todte u. drei gefangene Dragoner machte. Der kleine Fähnrich Graf Lüttichau zeichnete sich dabei aus, indem er mit dem Revolver einen erschoss und einen verwundete, der sich ergab.

Smaastykker.

2.

Votum afgivet af Schack-Rathlou i Gehejmestatsraadet i Anledning af den over Enevold Brandt fældede Kommissionsdom.

Meddelt af Edvard Holm.

I 4de Bind af min Danmark-Norges Historie 1720 til 1814, anden Afdeling S. 413—14, har jeg udtalt, at vi kun vide lidet om, hvorledes de, der efter 17 Januar 1772 havde Magten i Hænde, hver for sig saa paa Spørgsmaalet om en Nedsættelse af den Straf, som Struensee og Brandt vare idømte. Jeg har der sagt, at man kun kjendte Arveprinsens Votum om Brandt, og jeg har gjort opmærksom paa, at om det end gik ud paa, at han burde straffes med Døden, voterede han dog for Dødsstraffen i en mildere Form end den, der blev fuldbyrdet paa Brandt den 28 April. Siden har jeg faaet Lejlighed til at lære Schack-Rathlous Votum at kjende. Det findes i en Samling, som han selv har foretaget af sine forskjellige Betænkninger i Tiden fra 26 Marts 1772 til hans Udtrædelse af Statsraadet 1788. Disse Aktstykker opbevares paa Ravnholt.

Hans Votum lyder saaledes:

Der er aldeles ingen Tvivl, at jo Grev Brandt har begaaet *Crimen læsæ Majestatis in summo Gradu*, det som man paa fransk kalder *au premier Chef*; thi omendskjøndt under denne sidste Expression alleene kunde forstaaes den Casus, hvor en Misdæder havde staaet den høyeste Øvrigheds Person efter Livet, saa er den dog her aldeles passelig. Naar en

Mand i vreed Hu lægger Haand paa en anden, saa kand hand ikke fragaae at have havt *animum nocendi*; har hand havt den, saa er det en bekiendt Sandhed, at *vulnera non dantur ad mensuram*, og saa følger af sig selv, at den, som saaledes har forglemt sig, at hand har lagt Haand paa Herrens Salvede, har, om end ikke hands Forsætt har været at dræbe ham, dog satt hans Liv i fare, og altsaa ikke alleene begaaet et *simple Crimen læsæ Majestatis*, men som jeg sagde før, eet *Crimen læsæ Majestatis in summo Gradu, au premier Chef*, som Danske Lovs 6te Bogs 4de Cap: Iste art: bestemmer Straffen for.

Commissionen, hvis Dom over Brandt i Dag foreligger Deres Majstt, har saaledes ikke kunnet, ikke burdt dømme anderledes end den har dømt, og ingen af Os, i det mindste ikke jeg for min Deel, kan have ringeste føye til at fraraade Allerhøystsamme at stadfæste den afsagde Døds Dom over een Delinquent, som paa den allerformasteligste Maade har beleydiget Deres høye Person, og udi samme den heele Stat, hvis Høyhed er saa nøye forbunden med Deres og som Deres Maystt forestiller.

Der er altsaa i Sagen i sig selv intet, der kand redde Brandt. Hand er skyldig til Døden, hands Blod alleene kand forsone hans Misgierning, Retfærdigheden raaber Hævn over ham, og Medlidenhed vilde her blive en Svaghed.

Om hand derimod kand giøre sig noget Haab at finde udi Deres Mayestts eget ømme Hierte den Redning og Livsfrelse, som ingen anden paa Jorden kand forunde ham, dette tillader jeg mig ikke at forudsee. Ingen uden Deres Mayestt alleene kiender og veed alle Omstændighederne af det ulyksalige Øyeblik, som vi andre ikke uden at skiælve kand tænke paa, og i Særdeleshed kand ingen anden vide, om og hvorledes Deres Mayestt med Deres egen Mund har givet ham den Pardon og den forsikkring om Deres Naades Vedvarelse, som hand nu i sine Lenker beraaber sig paa som paa eet Livsens Ord for ham, og som han trøster sig ved ikke at skulle døe. Og ydermeere, hvem anden end Deres Mayestt, naar De vel haver raadført Sig med Deres eget Hierte, kand eller drister

sig til at forudsige, om ikke eengang i Tiden, naar den Tanke indfalder Dem, at De i denne Sag Selv har været den første Angiver, det eeneste Vidne, den sidste Dommer, og at De tillige er den, som alleene i disse Riger har *Jus aggratiandi*, om da ikke siger jeg, der kunde opstige hos Dem een Tvivl, een Scrupel, een Bekymring over ikke at have sparet eet Menneskes Liv som stod i Deres Haand, og som mistede det for een personlig forbrydelses skyld imod Deres Mayestt Selv? I hvor liden Grund een saadan Scrupel end kunde have. vilde den maaskee ikke være mindre ubehagelig og mindre følelig. Kandskee den indstillede sig offte, kandskee den gik meget viit. Jeg maae tilstaae, at jeg har anseet det for min Pligt at anføre dette, og at om jeg ikke havde anført det, jeg muelig eengang selv kunde have giordt mig en Scrupel derover. Ved saadanne Leyligheder maae eenhver best kiende sig selv, og prøve sit Gemyts og sit Sinds Beskaffenhed.

Kiøbenhavn den 25de April 1772.

Enhver, der læser dette Votum, vil blive slaaet af, at det bestaar af 2 helt forskjellige Dele. I den første Del taler Schack-Rathlou fra Dommernes og Stadsraadsmedlemmernes Standpunkt. Set derfra er Dommen retfærdig paa Grund af Brandts formentlig usigelig store Brøde at have lagt Haand paa Herrens salvede, og det kan derfor ikke fraraades at stadfæste Dommen. Medlidenhed vilde her være Svaghed.

Men anderledes stiller han sig i den anden Halvdel. Her fremhæver han, at Kongen har Opfordring til at se paa Sagen rent som Menneske, som den, der har Brandts Liv i sin Haand, og det, hvor det gjælder en Forbrydelse udelukkende imod ham selv. Det er vistnok ikke i stærke Udtryk, at han lægger Kongen paa Sinde at vise Barmhjærtighed; han tager det udelukkende fra den Side, at Kongen senere kan komme til endog stærkt at angre det, hvis han ikke sparer Brandts Liv. Det er imidlertid tydeligt nok, at Schack-Rathlou mener, at han bør gjøre dette, og det kan vel være, at under Forhold som de daværende var den Maade, han tog Sagen paa, den

klogeste eller endog den eneste, hvorpaa han med Udsigt til at udrette noget kunde anbefale Skaansel.

Det er i denne Forbindelse værd at tænke paa Arveprinsens Ord i hans Votum, at Kongen nok kunde pardonnere Forbrydelser imod sig som Menneske men ikke imod sig som Konge. Denne subtile Forskjel har Arveprinsen sikkert fra Guldberg. Det er den ultraroyalistiske Opfattelse af, hvad Kongens Værdighed som saadan krævede, der herved fremhæves i Modsætning til Schack-Rathlous, at den, der som Kongen i dette Tilfælde havde et andet Menneskes Liv i sin Haand for en personlig Krænkelse, maatte komme til at føle det rent menneskelige hos sig blive sat i Bevægelse og lade det blive det bestemmende[1]). Det var den af Arveprinsen fremhævede Side, der blev den afgjørende ved Kongens Stadfæstelse af Dommen. Men hertil er sikkert dog ogsaa kommet et andet Moment. Schack-Rathlous Votum giver den interessante Oplysning, at det var Kongen, der havde været den første Angiver i Brandts Sag. Tidligere har det ligget nærmest at antage, at det var Inkvisitionskommissionens Undersøgelser og Forhør, som førte til, at Sagen kom frem. Men nu se vi, at Kongen selv fra først af har grebet ind. Det er et slaaende Vidnesbyrd om, hvad vi ogsaa vide fra andre Sider, at han nærede et bestemt Nag imod Brandt. Midt i sin Sindssyge huskede han godt, hvad denne havde forbrudt imod ham, og Hævnlysten blussede op hos ham, da Lejligheden kom til, at han kunde skade Brandt. Dette Træk peger stærkt paa, at det er rigtigt, hvad der er blevet fortalt, at personlig Uvilje fra hans Side virkede med til, at der ingen Nedsættelse fandt Sted i Brandts Straf[2]).

---

[1]) Det kunde ligge nær at tænke sig, at Arveprinsens Ord vare fremkaldte ved Schack-Rathlous Votum; men vi vide intet om, hvor vidt Prinsen har kjendt de andre Statsraadsmedlemmers Udtalelser, inden han voterede.

[2]) Det vidner altsaa for, at jeg har havt Ret til at advare imod at tillægge Kongens senere optegnede Udtalelser om, at han havde villet spare Struensees og Brandts Liv nogen Betydning (se min ovenfor nævnte Bog S. 411).

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Ved Professor Gustav Storms Død den 23. Februar 1903 mistede den nordiske Historieforskning en af sine betydeligste Kræfter. Som P. A. Munch, hvis Arvetager Storm i saa mange Henseender var, kaldtes han bort i en forholdsvis ung Alder (han var født 18. Juni 1845), men om ham som om P. A. Munch kan det siges, at de ved deres overordentlige Arbejdskraft havde udfoldet en saa rig og frugtbringende videnskabelig Virksomhed, som om et langt Liv var bleven dem forundt.

Gustav Storms Navn er uløselig knyttet til Snorre og „Heimskringla“. Det danske Videnskabernes Selskab havde fremkaldt, prisbelønnet og udgivet hans Arbejde *Snorre Sturlassøns Historieskrivning* (1873); efter at Storm senere i talrige Afhandlinger havde givet Bidrag til Forstaaelse af Enkeltheder i Heimskringla, udgav han sin ypperlige Oversættelse *Snorre Sturlasøns Kongesagaer*, ledsaget helt igennem af oplysende Noter. Kort efter at den var udkommet i en Pragt- og en Folkeudgave, bevilgede Stortinget (1900) et Tilskud til, at Bogen tillige kunde udkomme i en Nationaludgave paa Landsmaal og paa Bogmaal og sælges til en meget billig Pris (denne tryktes i 70,000 Exemplarer). Saaledes vil denne Bog sprede Kundskab til Norges ældste Fortid viden om og faa en overordentlig folkeoplysende Betydning.

Til Storms store Fortjenester hørte, at han ufortrødent bragte Historikere og Filologer det Materiale, hvorpaa de trygt kunde arbejde. Enten fandt han nye historiske Kilder — som Peder Clausens „Norges Beskrivelse“ — eller han udgav allerede velkendte Kilder efter det omhyggeligste Studium af de bevarede Haandskrifter og deres indbyrdes Forhold. Storm havde Opmærksomheden især henvendt paa de Kildeskrifter, der ved Siden af den egentlige Sagalitteratur belyse den ældre Historie, saaledes — foruden *Sigurd Ranessøns Proces* (1877) — *En Tale mod Biskoperne* (1885), *Monumenta historica Norvegiæ* (1880), *Regesta Norvegica* I (1898), ligesom han afsluttede Udgaven af *Norges gamle Love* med dette Værks 4. og 5. Bind

(Glossariet i det sidste Bind er dog udarbejdet af Ebbe Hertzberg). En betydelig Del romerske Oldbreve bleve indsamlede af Storm under et Ophold i Rom 1895—96; de er blevne udgivne dels i *Afgifter fra den norske Kirkeprovins* (1897), dels i det norske Diplomatarium.

Storm besad grundig filologisk Indsigt og en aldrig svigtende Sprogsans — han var Medstifter af *Arkiv for nordisk Filologi* og i de sex første Aar dets Hovedredaktør — hvorfor hans Udgaver i lige Grad paaskønnedes af Historikere og Sprogmænd. Denne Udgivelse af Kildeskrifter gav tillige Storm, som altid paa det nøjeste satte sig ind i Kildens reale Indhold, Lejlighed til talrige skarpsindige Iagttagelser og Enkeltundersøgelser.

Af Storms Skrifter indenfor de forskellige Omraader af Historien skal nævnes *Sagnkredsene om Karl den Store og Didrik af Bern hos de nordiske Folk* (1874), *Kritiske Bidrag til Vikingetidens Historie* (1878); for hans *Studier over Vinlandsrejserne* (i Aarbøger for nordisk Oldk. 1887 og andensteds) tilkendte Vitterhetsakademien i Stockholm ham en af en Amerikaner udsat betydelig Pris. Til videnskabelige Tidsskrifter har Storm givet en lang Række Meddelelser og Studier; her er særlig Grund til at nævne de mange værdifulde Afhandlinger, det norske *Historisk Tidsskrift* har indeholdt fra hans Haand. Af mere populær Natur vare hans otte Forelæsninger over *Marie Stuart* og *Christopher Columbus og Amerikas Opdagelse.*

Storm besad udmærkede pædagogiske Evner og forstod som Universitetslærer ypperligt at vejlede de Unge i deres Studier, hans store praktiske og administrative Dygtighed blev i høj Grad benyttet af Universitetet og Regeringen; han var fra 1884 Kristiania-Videnskabsselskabets Generalsekretær. Saaledes har Norge i mange Henseender lidt et haardt Tab ved Storms Bortgang. I Danmark vil man med Taknemlighed erindre, hvad Storm har udrettet for Nordens Historie, og mange ere de Danske, som tillige bevare et personligt Minde om den elskværdige og hjælpsomme Videnskabsmand. *Joh. Stp.*

30. Oktbr. 1902 døde den franske Kunsthistoriker *Eugène Müntz*, 57 Aar gammel. Han, der 1885—93 som Taines Efterfølger beklædte Pladsen som Professor i Kunsthistorie ved

École des beaux-arts i Paris, havde erhvervet sig et meget anset Navn ved sine grundige og kundskabsrige Værker, der navnlig behandlede den italienske Renæssancetid. Vi skal imellem dem nævne: *Raphaël* (1881), *Histoire de l'art pendant la renaissance* T. 1—3 (1889—95), *Florence et la Toscane* (1897), *Léonard de Vinci* (1899) og *Rubens* (1900).

Den 5. Marts 1903 døde Gaston Paris, Directeur for Collège de France, Medlem af det franske Akademi. Den romanske Filologi lider et stort Tab ved, at dens Mester — saaledes som alle Landes Filologer anerkendte ham for at være — kaldtes bort, kun 64 Aar gammel. Med Vemod vil Budskabet om hans Død blive modtaget af langt videre Kredse end Romanisternes, idet Gaston Paris ikke blot var den store Sprogmand og fortrinlige Kender og Fortolker af de romanske Landes Litteratur, han fulgte med Bevægelser paa Filologiens og Litteraturens Omraade rundt om i Landene, og ved sine talrige Redegørelser og Anmeldelser i *Journal des Savants* og i de med hans Bistand ledede Tidsskrifter *Romania* og *Revue critique* vejledede han om den videnskabelige Virksomhed i Udlandet paa mange Omraader, idet han samtidig udtalte sin egen lærerige, ofte dybtgaaende, altid humane Dom. Af hans Skrifter skal her kun nævnes *Histoire poétique de Charlemagne* (1865) og *La poésie du moyen âge* (1885). I dem som i hans talrige Afhandlinger mærkes hans skarpe Kritik og sunde Sans, der holder ham lige langt fra det fantastiske og det nøgterne, hans beaandede Opfattelse og hans samvittighedsfulde Søgen efter Sandhed. *Joh. Stp.*

Professor i Heidelberg Dietrich Schäfer, hvis Værker om dansk Historie er saa bekendte, har modtaget en Kaldelse som Professor ved Universitetet i Berlin.

Paa Tilskyndelse af Højskoleforstander Ludvig Schrøder i Askov og Stiftamtmand Stemann er for nylig stiftet et *Historisk Samfund for Ribe Amt* med det Formaal dels ved Afholdelse af offentlige Foredragsmøder i Amtet, dels ved Udgivelse af en Aarbog og mindre Hefter at virke for Kendskaben til og Interessen for den stedlige Historie. Allerede nu er udgivet den

første Aarbog: *Fra Ribe Amt 1903* (Kbhvn., 1903), der indeholder en Række mindre Bidrag, især af kulturhistorisk Art.

Arkivsekretær, Dr. William Christensen har udgivet det af ham forfattede og med Videnskabernes Selskabs Guldmedaille hædrede Skrift: *Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede* (Kbh., 1903). Vi haaber senere at komme tilbage til dette paa de mest samvittighedsfulde Studier hvilende Værk.

Det fortjener megen Anerkendelse, at Byraadet i Nykøbing paa Mors til Minde om, at det 13. Juli 1899 var 600 Aarsdagen for den ældste historiske Efterretning om Købstaden, paa den nævnte Dag besluttede at bevilge en Sum til Udgivelse af et Mindeskrift om Byen. Godsejer C. C. Mansa til Sø paatog sig Udarbejdelsen heraf, men standsedes ved Sygdom; Arbejdet blev da overdraget til Københavns Raadstuearkivar og Udgiveren af Samlinger til jydsk Historie og Topografi, Dr. Chr. Villads Christensen, der til Dels med Støtte i Hr. Mansas Samlinger, som denne velvilligt overlod ham, for nylig har udgivet: *Nykjøbing paa Mors 1299—1899*, Kbh. 1902. Et Tillæg angaaende Stadens Udvikling i de sidste 50 Aar er udarbejdet af Sognepræst i Nykøbing Vilh. Hansen. Bogen er et særdeles dygtigt Arbejde, der med megen Kyndighed og i en let læselig Form indgaaende behandler saa vel Byens ydre Historie som dens Institutioner, Handel, Søfart, Bygninger, Embedsmænd og andre kulturelle Forhold. Den er tillige særdeles smukt udstyret og forsynet med Kort og Illustrationer.

Professor ved Universitetet i Amsterdam G. W. Kernkamp har udgivet: *Verslag van een onderzoek in Zweden, Noorwegen en Denemarken naar Archivalia, belangrijk voor de Geschiedenis van Nederland* ('s Gravenhage, 1903). Skriftet indeholder en Beretning om de Undersøgelser, Forf. paa en af den nederlandske Regering foranlediget Rejse i Aaret 1900 har foretaget i Arkiver og Biblioteker i Stockholm, Upsala, Lund, Linköping, Kristiania og København angaaende haandskrevne Kilder til Nederlandenes Historie. Det er langt mere end en blot Registrering, idet der ofte er givet lange Uddrag, ja endog til sine Tider ligefremme Aftryk af Breve og Aktstykker, og Skriftet vil saaledes have en stor Værdi ogsaa for Dyrkere af Nordens

Historie, som derigennem paa en let Maade vil faa Indblik i det Kildestof, der oplyser den igennem lange Tider baade i politisk og kulturel Henseende saa vigtige Forbindelse imellem de nordiske Riger og Nederlandene. Arbejdet er udført med megen Omhu og Indsigt, som det ogsaa kunde ventes af en Forfatter, der allerede tidligere har givet sig af med Nederlandenes Forhold til Norden. I *Bijdragen en Mededeelingen van het historisch Genootschap gevestigd te Utrecht,* 23. Del (1902) har han omtrent samtidig meddelt en Række interessante Aktstykker angaaende Kristian IV's Forhandlinger 1621 med Nederlænderen Theodorus Rodenburg, især angaaende Overførelsen af forskellige nederlandske Industrier til Danmark; ogsaa i kunsthistorisk Henseende har nogle af disse Aktstykker Betydning; eksempelvis skal nævnes en Liste paa Kunstnere, hvis Malerier Rodenburg tilbød Kongen til Købs.

Meddelanden från Svenska Riksarkivet vil under den ny Rigsarkivar Emil Hildebrands Ledelse undergaa visse Ændringer i den hidtil fulgte Plan. De vil blive delte i to Rækker, af hvilke den første vil omfatte Rigsarkivarens Aarsberetninger og Opsatser eller Aktstykker, som slutter sig hertil, den anden vidtløftigere Arkivfortegnelser og Afhandlinger af arkivalsk Interesse.

Under Ledelse af Rigsarkivar Emil Hildebrand er begyndt Udgivelsen af en stor *Sveriges Historia indtil tjugonde seklet.* Det er ikke nogen ny Udgave af den illustrerede Sveriges Historia från äldsta tid till våra dagar, som i 6 Bind udgaves i Aarene 1877—81, men et helt nyt Værk. Det vil udkomme i 10 Afdelinger, fordelte paa 5 Bind, og Sveriges bedste historiske Kræfter tager Del i Udarbejdelsen. Oldtiden vil blive skildret af Professor O. Montelius, Middelalderen af Rigsantikvar H. Hildebrand, Gustav Vasas og hans Sønners Tid af Emil Hildebrand, Gustav Adolf, Kristina og Karl X Gustav af Landsarkivar L. Weibull, til Dels paa Grundlag af hans afdøde Fader, Professor Weibulls Samlinger og Udkast, Karl XI og Karl XII af Dr. G. R. Fåhräus, Frihedstiden, Gustav III og Gustav IV Adolf af Professor L. Stavenow, Tiden mellem 1809 og 1900 af Docent S. Clason og Lektor

A. Rydfors. Værket vil blive rigt udstyret med historiske Illustrationer, hvoriblandt ogsaa et Antal Fotogravyrer. De hidtil udkomne Hefter behandler Begyndelsen af Frihedstiden og af Karl XV's Regering.

Vi har allerede tidligere her i Tidsskriftet omtalt, at Cambridge Universitetet, der i Forvejen udgiver en Række historiske Monografier med Titlen Cambridge Historical Series, paa Foranledning af den nu afdøde Lord Acton og efter en af ham oprindelig lagt Plan i længere Tid har forberedt Udgivelsen af en stor Verdenshistorie, der skal gaa fra Middelalderens Slutning til vore Dage. Under Titlen: *The Cambridge Modern History* og med Historikerne A. W. Ward, G. W. Prothero og Stanley Leathes som Udgivere er nu heraf udkommet 1. Bd. (Cambridge, 1902). Værket vil komme til at bestaa af 12 Bind. I Fortalen betoner Udgiverne, at det vil afvige fra Onckens og Lavisse og Rambauds lignende Værker ved ikke som disse væsenligst at give en monografisk Behandling af enkelte Perioder og Lande, men derimod tage Sigte paa Europas og dets Koloniers Historie som en Enhed, hvorved den sammenhængende Skildring af Udviklingen vil blive Hovedopgaven. Det udkomne første Bind kalder sig *The Renaissance*, men dette Udtryk er taget i vid Forstand som omfattende hele Overgangsperioden mellem Middelalderen og den nyere Tid. Bindet vil tillige tjene som en Indledning, idet de forskellige Afsnit aabnes med en Oversigt over den tidligere Udvikling af de Nationer, Kræfter og Interesser, som kom til at spille en Hovedrolle i den nyere Tid; en streng kronologisk Grænse er ikke sat hverken for Skildringens Begyndelse eller Afslutning. De forskellige Afsnit behandler følgende Emner: Opdagelsernes og den ny Verdens Historie indtil Slutningen af det 16. Aarh., Tyrkernes Erobringer indtil 1529, Italiens Historie til omtrent 1516 med særlig Behandling af Florens', Venedigs og Kirkestatens Historie, Tyskland, Ungarn, Spanien og Nederlandene til Begyndelsen af Karl V's Tid, Frankrig til Frans I's Tronbestigelse, England under de første Tudorer, Genopvækkelsen af Studiet af den klassiske og den kirkelige Litteratur, Koncilierne og Pavedømmet indtil Reformationen, selve dennes

Forløbere og endelig den økonomiske Udvikling fra det 15. til Slutningen af det 16. Aarhundrede. Værket giver ingen Fodnoter, men bredt anlagte Litteraturfortegnelser ved Bindets Afslutning. Blandt de mere bekendte engelske Forfattere, som har medvirket til den foreliggende Del, skal vi foruden de 3 Udgivere nævne Edward Armstrong, Forfatter til flere Skrifter over Italiens Historie, Litteraturhistorikeren, den tidligere Bibliotekar ved British Museum Richard Garnett, William Cunningham, meget anset for sine Arbejder over den engelske Industris og Handels Historie, James Gairdner, der bl. a. tidligere har behandlet den engelske Kong Henrik VII's Tid, og Henry Lea, Forfatter til et betydningsfuldt Værk om Inkvisitionens Historie.

Planen for den bekendte, af Heeren og Ukert grundede og siden af Giesebrecht fortsatte Samling: *Geschichte der europäischen Staaten* er nu, efter at Ledelsen er overgaaet til Professor Karl Lamprecht i Leipzig, blevet noget ændret og udvidet. Der er blevet knyttet dertil en Gruppe, der skal omfatte enkelte tyske Landes Historie, og en anden, der skal behandle ikke-europæiske Staters (foreløbigt Armeniens, Kinas, Japans og det gamle Mexikos). Dernæst er planlagt og tildels udkommet en Række Fortsættelser af de europæiske Staters Historie; vi skal saaledes nævne, at Prof. Gelzer skal skrive om det byzantinske Kejserdømme, forskellige Forfattere om Balkanstaterne, Dr. Nirrnheim og Prof. Wohlwill om Hamburg, Prof. Stieda om Hanseforbundet, Docent Hedenström om Rusland, Dr. Kretzschmayr om Venedig, og Prof. Stavenow i Göteborg vil fortsætte Carlsons Pfalzkonungarnes Historie ved en Skildring af Sveriges Historie 1718—71. Hele Værkets Titel er nu blevet *Allgemeine Staatengeschichte*.

Den store Frankrigs Historie, som Lavisse udgiver, og hvis Paabegyndelse i sin Tid blev omtalt her i Tidsskriftet, er siden skredet godt fremad, og Middelalderen er nu saa godt som fuldendt; dog fattes Begyndelsen, Merovingernes og Karolingernes Tid, der skal udgøre første Halvdel af Værkets andet Bind, mens første Del er helliget Oldtiden. De ældre Capetinger indtil Ludvig den hellige er fremstillet af Luchaire, der

har haft to Halvbind til Raadighed (II, 2 og III, 1); Ch. V. Langlois har skildret det følgende Aarhundrede med Ludvig og Filip den smukke som Hovedpersoner (III, 2); fjerde Bind, der indeholder Hundredaarskrigen og Frankrigs Genoprejsning efter den indtil 1492, er delt mellem A. Coville og Ch. Petit-Dutaillis. De smukt udstyrede Halvbind, hver paa en 4—500 Kvartsider, læses med største Interesse, og man faar et stærkt Indtryk af, hvilket umaadeligt Arbejde der er udrettet i Frankrig under det Opsving, som Historiegranskningen har taget siden Krigen med Tyskland; i de Kildehenvisninger, der gives ved hvert Afsnit, møder man som oftest monografiske Undersøgelser fra dette Tidsrum, og selve Værket, hvor Frankrigs bedste Kræfter meddeler Resultaterne af deres Studiefællers og deres egne Undersøgelser, er et smukt Vidnesbyrd om, hvad der er naaet. Det er en hel Omskabelse af Frankrigs Historie, der træder en i Møde. Jævnsides med Krønikerne, som var Hovedgundlaget for de tidligere Fremstillere, er nu Dokumenterne dragne med ind efter største Maalestok; en omsorgsfuld Kritik har afløst den ældre Tids Lettroenhed, positive Oplysninger de rhetoriske Skildringer; ved Siden af den politiske Historie fremtræder Kulturhistorien i stor Fylde. Samtidig har disse Fremstillere bevaret den franske Historieskrivnings bedste Egenskaber, en let overskuelig Ordning af det rige Stof og en livfuld Skildring; helt igennem er Værket præget af det Frisind, den Stræben efter uhildet at dømme retfærdigt, der for Øjeblikket behersker den franske Universitetsverden. Rent mesterlig synes mig Luchaires to Dele, og denne Forfatter, som tidligere mest kendtes som den nøjagtige Fremstiller af Stats- og Samfundsforhold, viser her helt nye Sider af sit Talent.

Kr. E.

Bøger indsendte til Redaktionen.

K. G. Ochsner: En genealogisk Undersøgelse. Trykt som Manuskript. Odense, 1902.

Nordisk Universitets-Tidskrift. Utg. af L. Wåhlin. 3. Årg. 1. H. Göteborg, 1902.

F. Bojsen: Jakob Sunesøn af Møn. Et Mindeskrift og nogle Undersøgelser. Kbh., 1902. Akademisk Boghandel.

Chr. Villads Christensen: Nykjøbing paa Mors 1299—1899. Udgivet af Nykjøbing Byraad. Med et Tillæg af Sognepræst Vilh. Hansen i Nykjøbing. Kbh., 1902.

Axel Olrik: Om Ragnarok. Særtryk af Aarb. for nord. Oldkynd. og Hist. 1902. Kbh., 1902. G. E. C. Gads Universitetsboghandel.

Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. 67. Jahrg. Schwerin, 1902.

Historiske Samlinger udgivne af Den Norske Historiske Kildeskriftkommission. 2. Bd. 1. H. Chrania, 1902.

Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719. 16. D. 1746—47 (II). 1. H. Stockh. 1902.

Fra Ribe Amt. Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt. 1903. Kbh., 1903. Lehmann & Stage.

M. G. Schybergson: Minnestal öfver Karl Konstantin Tigerstedt, hållet vid Finska Vetenskapssocietetens års- och högtidsdag den 29 April 1902. Helsingfors, 1903.

M. G. Schybergson: Svenska generalstabens skildring af krigshändelserna i Finland maj—juli 1808. (1903).

U. S. Departement of Agriculture. Section of Foreign Markets. Bulletin No. 22. Our Trade with Scandinavia, 1890—1900. By Frank H. Hitchcock. Washington, 1901.

Bidrag til den store nordiske Krigs Historie. Udgivne af Generalstaben. 2. Bd. (Ogsaa m. T.: Felttoget i Skaane 1709—1710. Udarbejdet ved Generalstaben af A. P. Tuxen, C. L. With, A. L. Hansen.) Kbh., 1903. Det nordiske Forlag.

Indhold:

Historisk Tidsskrift udgives med 4 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 23, V), dens Sekretær (Professor J. A. Fridericia, Nyvej 4, V) og dens Kasserer (Boghandler J. Hegel, Klareboderne 3, K) samt af det Schubotheske Forlag (Silkegade 13, K).

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, ville behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

Historisk Tidsskrift,

Syvende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Fjerde Binds fjerde Hefte.

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1903.

Udgivet sammen med 3. Hefte for 2. Halvaar 1902.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af:

Museumsassistent **M. Mackeprang,** Prof. **Kr. Erslev,** Prof. **Joh. Steenstrup,** Generaltolddirektør **Marcus Rubin** og Prof. **J. A. Fridericia.**

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række 1—3. Bd. 4. Bd. 1—3. H. 1897—1903. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889. (Forskellige Hefter af 1. og 3. Række er udsolgte.)

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51.

J. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.

Foreningens Medlemmer kan faa de af denne udgivne Skrifter, for saa vidt Forraad haves, imod at udrede de tilsvarende Bidrag, 2 Kroner for hvert Halvaar. For ethvert Bind af de første fire Rækker af Historisk Tidsskrift betales som for to Halvaarsleveringer, for et Bind af 5te—7de Række betales som for tre Halvaarsleveringer. C. Molbechs Historisk-biographiske Samlinger regnes til en Pris af to Leveringer. Af Rørdams Universitetets Historie vil ethvert Bind med tilsvarende Aktstykker regnes som to Halvaarsleveringer. Ellers gælder ethvert af Foreningen udgivet Bind for en Halvaarslevering. Registret til 3dje Række af Historisk Tidsskrift leveres, naar ønskes, gratis sammen med 6te Binds 3dje Hefte; ellers betales det med 1 Kr. Indholdsfortegnelsen til de fem første Rækker af Historisk Tidsskrift koster 50 Ø. eller leveres, om ønskes, gratis med Steenstrups Historieskrivningen i Danmark.

Følgende yderligere **Prisnedsættelse** gælder dog foreløbig for Medlemmerne:

Historiske Aarbøger, udg. af C. Molbech. 1—3. D. 1 Kr. 50 Ø.

Historisk-biographiske Samlinger, udg. af C. Molbech. 1 Kr. 50 Ø.

Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1 Kr. 50 Ø.

Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage af C. E. F. Reinhardt. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. 3. Bd.) 1862. 1 Kr.

Nogle Bidrag til den dansk-vestindiske Handels Historie i de første Aar (1671—c. 1680).[1]

Af

Nicolai Abrahams.

Det er bekendt, med hvor stor Interesse Regeringen i det 17de Aarhundrede omfattede den oversøiske Handel, og hvorledes den ved Oprettelse af de store monopoliserede Handelskompagnier søgte at støtte denne Handel og opmuntre til Erhvervelse af Kolonier for Danmark.

Allerede under Christian IV var der i 1625 bleven givet nogle handlende Privilegium paa Oprettelsen af et vestindisk Kompagni; men Foretagendet blev ikke til noget den Gang. Efter endnu et mislykket Koloniseringsforsøg paa St. Thomas var det, at det vestindiske Kompagni oprettedes i Aaret 1671, og det var ikke ringe

[1]) Kilden til disse Bidrag er i det væsentlige „Det vestindiske Kompagni"s Arkiv, der findes deponeret paa Provinsarkivet her i Byen, og hvis Pakker og Protokoller de i Noterne optagne Kildehenvisninger sigter til. Dette Arkiv har tidligere været benyttet ved Udarbejdelsen af Krarups Afhandling i Personalhistorisk Tidsskrift 2. R. 6. B. S. 23—45 om den første danske Guvernør Jørgen Iversen, hvilken Afhandling har været mig til megen Nytte under Udarbejdelsen, baade ved Fremstillingen af de faktiske Forhold paa Øen og paa Grund af dens Kildehenvisninger.

Friheder, der gaves det ved Oktroyen af 11 Marts. Først og fremmest har det sin Interesse at se, hvorledes den Samvirken med Regeringen, som et saadant Handelskompagni forudsatte, gav sig Udslag paa mange Maader i dets Virksomhedsplan. I saa Henseende giver Oktroyens første Paragraf os gode Oplysninger, navnlig om Kompagniets Stilling overfor udenlandske Magter. Thi, skønt Regeringen jo selvfølgelig skulde have en vis Højhedsret over det Land, som maatte blive erhvervet, var det dog egentlig Kompagniet, der ejede Landet, og det fik altsaa ganske naturligt temmelig vidtstrakte Friheder til at optræde overfor fremmede Magter. Det fik saaledes Bemyndigelse til at oprette Forbund og føre Forhandlinger med Regeringerne i Vestindien, og, „naar de enten med Vaaben eller Gevalt bliver turberet“, da at gribe til saadanne Defensions- og Offensionsmidler, som de maatte finde fornødne „for Commerciens og Trafiquens Tiltagelse og Beskyttelse“, medens det derimod udtrykkelig paalægges Kompagniet, at de „Viderværdigheder“, som det maatte komme til at lide af europæiske Herrer, Potentater eller Stater, skal først indberettes til Regeringen, førend der skrides til nogen „Extremiteter“, dog at man i Tilfælde af ligefremt Angreb fra deres Side maa have Lov til at forsvare sig.

Ogsaa iøvrigt tilsiger Regeringen Kompagniet sin Støtte. Der gives det Beføjelse til at oprette Stæder, Fæstninger, „Logier“ og Kontorer. Regeringen skal indsætte Guvernører efter Kompagniets Forslag. Endvidere vil Regeringen gøre pekuniære Ofre; det forudses, at Kompagniet ikke strax vil kunne anskaffe Skibe til Bestridelse af Farten, og der afgives derfor det Løfte, at Kompagniet skal faa baade Skibe og Søfolk til Laans,

mod at det giver visse Afgifter af de hjemførte Genstande. Endvideré lover Regeringen at ville hjælpe Kompagniet med Mandskab til at dyrke Jorden i de nyerhvervede Lande, men rigtignok kun Mandskab, der fik disse Lande til mere at ligne Deportationssteder end Kolonier. Det hedder i Oktroyen, at Kompagniet maa faa „saa mange af de, som i vores Jærn og Fængsel dømmes, som de dertil tjenlig eragter, og af Kvindfolk saa mange, som de begærer, af de, som for deres uskikkelige Levnet er bragt til Hæftelse og i Spindehuset eller andetsteds findes“. Og endelig fik Kompagniet ogsaa det, som den Gang ansaas for det allernødvendigste, naar et Foretagende som dette skulde bringes ud i Livet: det fik Eneret paa Handelen paa de nyerhvervede Lande; „de, som mod Oktroyen handler paa Vestindien, skulle have Skib og Gods forbrudt til Kompagniet“.

Saaledes udrustet fremstod det vestindiske Kompagni i Aaret 1671. Regeringen valgte 3 betroede Mænd til dets første Direktører, nemlig Kancelliraad og Vicepræsident i Kommercekollegiet Jens Juel, Assessor i Højesteret og Kommercekollegiet Peder Pederssøn Lerche og Assessor i Kommercekollegiet Hans Nansen, til hvilke tre der, naar Kompagniet var dannet, skulde træde tre andre af Participanterne valgte. Ordningen af dets indre Forhold lignede nærmest, hvad vi nu til Dags kalder et Aktieselskab, med Direktion og Repræsentanter, og der udstedtes en Indbydelse til alle og enhver om at tegne sig for Andele i det nye Selskab. Andelene skulde koste 100 Slettedaler, og enhver af de 6 Direktører skulde eje mindst 2000 Daler i Kompagniet.

Snart blev ogsaa de nødvendige Penge tegnede; Kongen og Dronningen tegnede sig for hver 3000 Daler,

og de fleste af Rigernes Store blev Participanter; men desværre blev Kompagniet langtfra det indbringende Foretagende, man havde ventet. Idelig havde det Uheld at kæmpe med, Uheld, som forøvrigt tog deres Begyndelse strax ved den første Expedition til Vestindien.

Der var udrustet to Skibe, som Regeringen i Henhold til sine Løfter skulde laane Kompagniet, Skibene „den forgyldte Krone“ og „Færøe“. Det første Skib, der var mindre, sejlede forud for at undersøge Forholdene, det andet skulde følge efter med den udnævnte Guvernør Jørgen Iversen og Kompagniets Betjente, samt ikke mindre end 62 Straffefanger ombord. „Den forgyldte Krone“ kom ogsaa ganske rigtig ud til St. Thomas, men „Færøe“ lod saa længe vente paa sig, at det førstnævnte Skib vendte hjem igen uden at have foretaget sig noget Skridt for at sætte sig i Besiddelse af Øen. „Færøe“ var nemlig sprunget læk ude i rum Sø og havde maattet søge ind til Bergen for at omlade og udbedre Skaden. Det voldte stor Vanskelighed at holde de stridbare Elementer blandt Mandskabet i Ave, medens dette Arbejde stod paa, en Del løb bort, og Tallet af Straffefanger maatte udfyldes med nye fra Norge. Med alt dette forsinkedes Færden saa meget, at det varede hele 7 Maaneder (fra 20. Oktober 1671—26. Maj 1672), før man endelig naaede St. Thomas.

Men tilsidst naaede de dog frem. Skaren, der var stærkt formindsket paa Grund af Dødsfald under Vejs, landede paa St. Thomas og tog denne Ø i Besiddelse paa Kompagniets og den danske Krones Vegne. Man forefandt ved Ankomsten Øen forladt af dens tidligere Herrer, Englænderne; men vistnok samme Dag, som de danske var landet, kom der ogsaa et engelsk Skib med

Ordre til at tage Øen i Besiddelse[1]). Da Englænderne imidlertid saa Øen optagen af de danske, fortrak de dog hurtigt, og senere opnaaedes det ved diplomatiske Underhandlinger, at den engelske Regering tilskrev Guvernøren over de engelske Besiddelser om at frafalde alle Krav paa Øen[2]). Den Ø, som vore Nybyggere kom til, bar dog ikke synderlige Spor af de tidligere Koloniseringsforsøg; efter hvad der berettes af en af Deltagerne i Færden, forefandt de kun en vild Skov, som de begyndte at hugge løs paa der, hvor siden Fortet kom til at staa[3]).

Efterhaanden begyndte der ogsaa at komme Folk over fra de andre Øer for at nedsætte sig paa St. Thomas, og der tildeltes dem da Grunde, hvis Størrelse afhang af, hvor stort et Antal Personer — navnlig Slaver — vedkommende medbragte, efter at der dog først var afkrævet dem en Ed, ved hvilken de forpligtede sig til at være den danske Konge og det vestindiske Kompagni huld og tro i alle Maader og Guvernøren tro og hørsom i alt, hvad han maatte befale. En lignende Ed maatte ogsaa de fra Danmark medbragte Folk aflægge, naar de toges i Kompagniets Tjeneste.

Den 8. August samles Guvernøren med Landets Indbyggere — der var nu ialt kommet 9 fremmede Plantere til — og sammen med dem forfatter han en Vedtægt om Forholdene paa Øen[4]). Den indføres i Landets Justitsprotokol og underskrives baade af Planterne og af Jørgen Iversen. Det er ejendommeligt for hin Tid —

[1]) Brev i Komp.'s Kopibog til Marcus Gjøe, envoyé i England, af 6/8 1672.
[2]) Brev i Komp.'s Kopibog til Jørgen Iversen af 23/11 1672.
[3]) Indk. Breve og Dokumenter Juli 1680.
[4]) Georg Høst: Efterretninger om St. Thomas. Kbh. 1791. S. 8—13.

men det var den Gang næsten en Selvfølgelighed — at denne Vedtægt begynder med Ordningen af de kirkelige Forhold paa Øen. Alle de, som er paa Landet og forstaar det danske Tungemaal, skal hver Søndag Formiddag lade sig finde i den Forsamling, som skal holdes ved Christiansfort — Navnet paa det Fort, man hurtig havde faaet bygget, vistnok paa Grundlag af de fra Englændernes Tid staaende Bygninger — og de, som forsømmer dette uden lovligt Forfald, skal give 25 Pd. Tobak til Straf. For de andre Nationer skal der holdes Gudstjeneste hver Søndag Eftermiddag, til hvilken disse under lige Straf har at indfinde sig. Endvidere skal enhver Husmand holde sine Folk og Husgesinde til Gudsfrygt med Morgen og Aften at holde Chor, og den, som om Søndagen lader sine Folk gøre noget, som om Lørdagen kan forrettes, skal betale 50 Pd. Tobak. Efter disse Bestemmelser gaar man over til Reglerne om Landets Forsvar, thi det er en given Ting, at en lille Koloni som denne maa i hine urolige Tider stadig holde sig rede til at forsvare sig, noget, som man ogsaa senere skulde faa at føle Nødvendigheden af. Enhver skal holde sig og sin Husstand forsynet med de fornødne Vaaben, med Krudt og Kugler; naar der bliver slaaet paa Trommen, skal alle holde sig rede, og hvis nogen faar Nys om Fjendens Komme, skal han skyde tre Skud af for at bringe det til almindelig Kundskab. Er det om Natten, skal han kun skyde et Skud, men saa forbydes det ogsaa alle og enhver ellers at skyde noget Gevær af efter Solens Nedgang. Bliver der skudt tre Skud fra Fortet, og samtidig Flaget er hejst, „da skal det være vores Allarmtegn“. Alt ordnes ganske som i

en belejret By, hvor man hvert Øjeblik venter Fjendens Indfald [1]).

De øvrige Bestemmelser i Vedtægten omhandler de mere fredelige og dagligdags Forhold, og navnlig én af disse giver et godt Indblik i, hvorledes et saadant Koloniseringsforetagende maa gribes an i den Tid. Det er Bestemmelsen om, at ingen maa forlade Landet uden Guvernørens Forlov. For vor Tid tager en saadan Bestemmelse sig unægtelig noget vel strix ud; men den betragtedes den Gang som ganske selvfølgelig. De Folk, som kunde ventes at ville nedsætte sig paa Øen, var nemlig alle sammen mere eller mindre Eventyrere, løse Existenser, der let lod sig lokke derhen, hvor Udsigten til Vinding vinkede dem; men det laa i Kompagniets Interesse at holde paa alle dem, man én Gang havde faaet fat paa. Thi ellers kunde det let hænde, at Foretagendet en skønne Dag gik i Staa af Mangel paa Arbejdskraft til Jordens Dyrkning. Med saa meget mere Grund opretholdt man en Regel som den anførte, fordi det strax fra Begyndelsen, for at lokke Nybyggere til, var bleven bestemt, at de, som vilde nedsætte sig paa Øen, skulde være skattefri i de første 3 Aar, og da denne Skatteoppebørsel — 100 Pd. Sukker om Aaret for hver Person — var en ikke ganske ringe Indtægt for Kompagniet, gik det selvfølgelig ikke an, at Øens Indbyggere efter de 3 skattefrie Aars Forløb sagde Tak og Farvel for at søge nye og rigere Egne. I et Brev fra Guvernøren paa den

[1]) Endnu skrappere bliver Forsigtighedsforanstaltningerne, da det spændte Forhold til Franskmændene gør Frygten for et Overfald end mere levende. Det bestemmes da, at enhver, som røber til nogen af en fremmed Nation „dette Lands Beskaffenhed og aabenbarer dem, hvad vores Magt og Mandtal her er“, han skal bøde 1000 Pd. Tobak.

den Gang franske St. Croix[1]) har vi forøvrigt en Efterretning om, at ganske det samme Forbud mod at flytte bort har været gældende der paa Øen, idet den franske Guvernør gør Besværing over, at der paa St. Thomas er en Mand og en Kone, som hører til paa hans Ø, og som han kun havde givet Orlov for en kortere Rejse; da de nu viser sig ikke at komme tilbage, vil han have Jørgen Iversen til at tvinge dem dertil, hvilket denne dog nægter.

Samtidig med at saaledes de retslige Forhold paa den danske Ø var bleven ordnede, tog man ogsaa fat paa Dyrkningen, eller, hvad der paa det Tidspunkt laa nærmere for, Skovens Rydning. Der anlagdes en Vej tværs igennem Øen, langs med hvilken de ankomne Plantere fik deres Lodder udviste. Med Hensyn til Beplantningen af Øen havde de danske stor Hjælp deraf, at Øen Tortola nylig var bleven forladt af sine Beboere, hvoraf en Del netop var komne over for at bosætte sig paa St. Thomas. Øen blev netop i de samme Dage indtaget af Englænderne; men de fleste af dens hollandske Beboere havde allerede da forladt den, og den engelske Officer, som havde indtaget den, kom over til St. Thomas for at gøre Indsigelse, fordi de danske havde givet dem et Tilflugtssted paa deres nyerhvervede Ø. Selvfølgelig protesterede den danske Guvernør mod alle Beskyldninger i saa Henseende, og det endte med, at han og Englænderen enedes saa godt, at denne endogsaa gav de danske Tilladelse til at hente, hvad de maatte behøve af Planter, paa Tortola. De Planter, som man saaledes forsøgte med, groede ogsaa ganske godt paa

---

[1]) Pakken „Uordnede Sager“.

St. Thomas; der nævnes naturligvis fortrinsvis Indigo, Tobak og Sukker, men ogsaa mange andre Ting, hvoriblandt saa forskellige Ting som Ananas og Hvidkaal.

Foreløbig havde altsaa Kompagniet naaet, hvad det havde sat som sit Maal. De ydre Betingelser for Knyttelsen af en Handelsforbindelse med Vestindien var til Stede. Det skal kun kortelig her berøres, at de danske foruden St. Thomas tillige den 27. Juli 1675 besatte St. Jan i Henhold til en Fuldmagt in blanco, som Jørgen Iversen havde faaet med foruden Fuldmagten til at bemægtige sig St. Thomas i Kompagniets Navn. Senere hen kastede Kompagniet ogsaa sine Øjne paa Tortola. Denne Ø ejedes den Gang — i 1680 — af en Hollænder ved Navn Humpton, og Kompagniets Direktion tilskriver sin Faktor i Holland, at det er kommet den for Øre, at han har tilbudt at sælge den til nogle andre for 200 Stück van Achten, og beder ham forhøre sig noget nøjere om Øens Salg, navnlig hvorvidt dens nuværende Ejer har Lov til at sælge den til en ikke-hollandsk Undersaat. Senere opgives dog Tanken om et Køb, da man er kommen til den meget fornuftige Erkendelse, at den billigste og bedste Maade at komme i Besiddelse af Øen paa er ved ligefrem at bemægtige sig den, hvilket dens nærværende Tilstand frembyder Mulighed for, eftersom den er forladt af sine Ejermænd[1]). Saa lovløse var Forholdene i Vestindien den Gang.

[1]) Breve i Komp.'s Kopibog af $^{27}/_{11}$ 1680, $^{1}/_{3}$ og $^{5}/_{3}$ 1681. Det fremgaar forøvrigt af Brevet af $^{1}/_{3}$, at det var den hollandske Ejer af Tortola, der havde den væsentligste Skyld i, at det første Koloniseringsforsøg fra dansk Side paa St. Thomas var mislykket.

Vi er nu komne til det Punkt, hvor en Redegørelse for Kompagniets Virksomhedsplan vil være paa sin Plads. Hovedøjemedet med Handelen paa Vestindien var selvfølgelig at indføre Kolonialfrembringelser til Danmark, erhvervede dels ved Dyrkning paa den danske Ø, dels ved Køb fra Naboøerne. Til Gengæld skulde Kompagniet forsyne sin Koloni med alle de Nødvendighedsgenstande, Klæder, Føde o. s. v., som efterhaanden viste sig nødvendige. Til den Ende udsendtes der her fra Danmark Skibe til Kolonien, og disse Skibe skulde saa vende hjem med Ladning af Kolonialvarer. De Planter, hvis Dyrkning man forsøgte paa St. Thomas, var derfor ogsaa ganske naturligt saadanne, som med størst Udbytte kunde indføres i Moderlandet, navnlig Sukker, Tobak, Bomuld, Indigo og Ingefær. Af disse Planter var det, efter alt at dømme, Tobakken, der lykkedes bedst, og den synes i det hele taget at have været Øens Hovedprodukt i de første Aar. Sukkeret vilde det ikke rigtig lykkes med, d. v. s. Sukkerplanterne trivedes ganske godt, men Sukker kunde der ikke laves af dem, hvad enten Fejlen har ligget i Rørene eller i Kogningen; saa meget er vist, at det Produkt, der blev tilvirket, viste sig at blive ganske sort, og Følgen var den, at alt det Sukker, som i den første Tid indførtes her til Landet fra vor Koloni, var dyrket paa St. Croix og de andre Øer omkring, hvor det var købt for Kompagniets udsendte Varer. Tobakken gik det som sagt bedre med — om den end ingenlunde — hvad vi siden skal se — var synderlig eftertragtet, naar den var kommen her til Danmark. At Tobaksdyrkningen dog betalte sig bedre end Dyrkningen af de Sukkerrør, som der ikke var andet at gøre med end at lave Rom af, ser vi af en

Forordning, som Jørgen Iversen udstedte i September 1675. Han siger heri, at, „eftersom Tobakken i Danmark er mere begærlig og værd end som Sukker heller Indigo . . . . og som Tiden nu ankommer, at Tobakken skal blive plantet“, saa lover han paa Kompagniets Vegne, at han vil købe al den Tobak, som de kan levere til Kompagniet inden den 15. Juli 1676[1]).

De Varer, som sendtes herhjemmefra til Forhandling i Kolonien, var af de forskelligste Slags. Det var saltet Kød og Flæsk i Tønder, Ost og Smør, Brugsgenstande og Køkkenredskaber, Lærred og uldne Stoffer, Ammunition og Vaaben, Redskaber til Jordens Dyrkning og mærkelig nok ogsaa de Redskaber, der havde de særlige Virksomheder ude i Vestindien — Sukkerkogningen og Indigodyrkningen f. Ex. — til Forudsætning. At dette sidste virkelig er Tilfældet, kan ses af en Fortegnelse over de første Skibes Ladninger, der findes blandt Kompagniets Papirer. Det fremgaar heraf, at Guvernøren foruden, at han sendte forskellige Sager hjem til Reparation, tillige sendte nogle Redskaber „til en Skabelon“, altsaa for at de hjemme kunde lade lignende gøre og sende ham ud.

En meget efterspurgt Artikel ude i Vestindien var ogsaa den Gang Negerslaver. Det var derfor en ikke ringe Fordel, da Kompagniet ved Bevilling af 28 November 1674 tillige opnaaede Ret til at besejle Guinea og de danske Besiddelser der; thi der aabnedes derved Mulighed for ogsaa at forsyne Kolonien i Vestindien med denne højst nødvendige Artikel. Siden den Tid kaldtes Kompagniet „det vestindisk-guineiske Kompagni“.

---

[1]) Indk. Sager. Sept. 1680.

I Jørgen Iversens Breve til Kompagniet lyder der stadige Opfordringer til at sende flere Slaver over, og man kunde sikkert ogsaa vanskeligt faa for mange af dem, da det var en kendt Sag, at de var de dygtigste og mest udholdende Plantagearbejdere, og de indfødte paa Øerne, „Karaiberne“, som man ogsaa forsøgte at gøre til Slaver, var en langt svagere Race; navnlig havde de en ubehagelig Tilbøjelighed til at løbe bort, saa snart Lejlighed bød sig, — noget som forøvrigt ogsaa Negrene skaffede Europæerne mange Ærgrelser med. Negerslaverne betragtedes ikke som Mennesker, de var simpelthen Husdyr, og den Behandling, der blev dem til Del, var ofte meget haard. Allerede det er karakteristisk, at de aldrig benævnes „han“ eller „hun“ — men ganske simpelt „den“. Naar de havde forset sig paa en eller anden Maade, og der skulde sikkert ikke meget til, saa blev de piskede med nogle Svøber, der efter en Beskrivelse af Jørgen Iversen[1]) lavedes af Liner saa tykke som Hyssing eller Sækkebaand, hvoraf en 2 à 3 Stykker hver paa 1½ Alen blev bundet midt i paa en kort Kæp, saa at der blev 4 à 6 Ender. Der haves ogsaa Efterretninger om grusommere Straffe, f. Ex. Afhugning af den ene Fod, der anvendtes for at vænne dem af med den irriterende Vane at løbe bort. Næsten mere barmhjærtig var en Straf, der anvendtes mod en Neger, som havde dræbt en Negerinde. Hans Hoved blev afhugget med en Øxe og sat paa en Stage; derpaa blev hans Legeme hugget i 4 Stykker, der blev ophængt paa 4 forskellige Træer paa forskellige Steder af Øen, andre til Skræk og Advarsel.

---

[1]) Indlæg af ¹⁵/₉ 1681. Indk. Sager. Aug. 1681.

Alle de her nævnte og mange andre Genstande var det altsaa Guvernørens Pligt at faa afsat paa Øen, og i Stedet skulde han indkøbe Kolonialvarer til at sende hjem. Det, som imidlertid i saa høj Grad særtegner denne Omsætning, er den næsten fuldstændige Udelukkelse af Brugen af Penge. Thi det forholder sig virkelig saaledes, at denne Omsætningens Bærer — nu et uundværligt Led i ethvert Handelsforetagende — i denne Mellemhandel savnedes fuldstændig og i hvert Fald slet ikke toges med i Beregningen. Men dette forstaas dog ganske godt ud fra den Forudsætning om Handelens Karakter, som er given i det foregaaende, og var vel ogsaa almindeligt i den Tids Kolonialhandel. At Guvernørens Mellemværende med Kompagniet skulde have Penge til Mellemled, var i og for sig ganske overflødigt. Han var kun at betragte som Kompagniets Faktor i Vestindien, og Varerne, der sendtes ud, overlodes ham ganske naturligt som et Slags Depositum uden Betaling. Om den stedlige Omsætning paa Øen gælder lignende Betragtninger: de Varer, som Guvernøren havde Brug for, tiltuskede han sig ganske simpelt hos Planterne for sine oplagte Varer. Og desuden, hvor skulde ogsaa Pengene være komne fra? Det lille Samfund paa Øen havde ingen Adgang til at skaffe sig nogen Forsyning, idet der ikke synes at være bleven sendt Guvernøren Penge ud, og de Plantere, som nedsatte sig paa Øen, har næppe haft nogen større Beholdning med. Altsaa hjalp man sig uden, og i hvert Fald i Forholdet overfor Beboerne af St. Thomas var dette ogsaa ganske naturligt. Varerne overlodes dem paa Kredit, og naar Høstens Tid kom, leverede Planterne det avlede — eller saa meget deraf, som de havde faaet Varer for — til Guvernøren som Betaling for, hvad de

i Aarets Løb havde faaet. Men hvorledes afgjordes det nu, hvormeget der fra hver Side skulde ydes, havde man ikke en Værdimaalestok for de leverede Ydelser? Jo, det maatte man selvfølgelig have, thi ellers vilde der aldrig kunne opnaas Enighed om Mellemregnskabets Opgørelse. De udleverede Varer maatte ansættes til en vis Værdi, med hvilken de opførtes i Regnskabet. Her venter vi i vore Dage at finde Pengene anvendte — saa at sige billedligt — men heller ikke dette var Tilfældet. Den bestaaende Værdiénhed var — 1 Pd. Sukker. Alt regnedes ud i Sukker: 1 Pd. Ost koster 4 Pd. Sukker, et Par Sko koster mellem 45 og 60 Pd., en Hat ligefra 40—125 efter sin Finhed. 1 Alen Blaarlærred koster 10 Pd. Sukker og en Pot dansk Brændevin 8. Disse Priser tager sig jo ganske ejendommelige ud for vor Tid, men endnu mærkeligere bliver det, naar der en sjælden Gang forekommer Penge i Regnskabet; thi dette hænder selvfølgelig, navnlig i Forholdet til de fremmede Købmænd, man ogsaa handlede med; saa bliver ogsaa Pengene — for Nemheds Skyld — omsat i Sukker. 1 Stück van Achten koster 25 Pd. Sukker.

Som Følge af disse Forhold er det ganske naturligt, at Guvernøren ligefrem udsteder en Slags Anordning om de forskellige Produkters Værdi i Forholdet mellem hverandre indbyrdes. Den Opfordring til at plante Tobak, som er anført ovenfor, ender med en saadan Angivelse af, til hvilken Pris Tobakken skal antages, og vi ser, at Guvernøren den 2 Januar 1678 og samme Dag Aaret efter bekendtgør Aarets Priser saaledes, at 1 Pd. Indigo, 12 Pd. Sukker og 10 Pd. „Kroptobako“ skal her paa Landet regnes for at være af én Værdi fra denne Dags Dato, og indtil anden Forordning derom gjort vorder.

Da Plakaten udstedes i 1679, er der mærkeligt nok den Tilføjelse, at hvert Pd. Sukker eller dets Værdi i andre Varer skal regnes for 3 Skilling danske udi Penge. Er et Samfund som dette ikke netop den alleræqteste Form for et Nybyggersamfund, hvor enhvers Formue kun er hans Hænders Arbejde i Forbindelse med den Jord, der er tildelt ham til Dyrkning?

Vi har allerede i det foregaaende set, hvorledes der strax fra Nybyggersamfundets Stiftelse er taget i Betænkning, at det ikke vilde blive Penge, Omsætningslivet skulde baseres paa, idet der som Bødestraf fastsættes et vist Antal Pd. Tobak. (Maaske havde man den Gang — med Henblik paa, hvad der vilde blive Øens Hovedprodukt — tænkt sig 1 Pd. Tobak som Regningsenheden.) Et Sted i en af Regnskabsbøgerne fra St. Thomas i de første Aar fremviser et ganske morsomt Exempel paa disse Bødestraffes Udførelse i Praxis og derigennem paa hele det indviklede Regnskabssystem. Der staar opført:

„Carel Baggert skyldig til Straf for det han bagede Cassaw[1]) om Søndagen	83	Pd.	Sukker
Nok skyldig til Anklageren Joris Huitfeldt	42	-	—
Joris Huitfeldt Kredit formedelst Carel Baggert	42	-	— “

Det fremgaar heraf, at de 42 Pd. Sukker, som C. B. skal betale J. H., kun kommer til Udbetaling ved Postering paa de paagældende Parters Konti hos Kompagniet.

En anden Hovedejendommelighed ved Mellemhandelen paa Øen var den, at det kun var Kompagniet, der maatte have Lov til at forsyne Øens Beboere med europæiske Nødvendighedsartikler; hvis Kompagniet skulde faa det rette Udbytte af sin Koloni, maatte al Omsætning gaa

[1]) En vestindisk Frugt, der anvendtes til Tilvirkning af Brød.

igennem Guvernøren. Monopoliseringstanken var for hin Tid saa tilvant og Omsætningens Frihed et saa lidet kendt Begreb, at det faldt ganske af sig selv, at man ikke tilstod fri Handel paa Øen. Men her var et Punkt, hvor de indvandrede Plantere skaffede den danske Guvernør fuldt op af Bryderier. Et Sted skriver han, at navnlig den ovenfor nævnte Carl Baggert var slem til at passe Folk op, naar de kom sejlende til Øen, førend de endnu havde faaet Tid til at henvende sig til Guvernøren, og afkøbte dem de bedst sælgelige Varer til stor Skade for Kompagniets Handel. En Gang sammenkalder Guvernøren — i Anledning af nogle Tvistigheder — hele Øens Befolkning og forelægger dem det Spørgsmaal, hvad de har at klage over ham, og hertil svarer de, at de ikke har andet at klage over end netop dette Punkt, at han ikke vil tillade dem at fare ombord i de Skibe, som kommer til Havnen[1]). Man kan jo heller ikke undre sig over, at dette var et Punkt, paa hvilket det faldt vanskeligt for de fremmede Plantere at underordne sig den danske Styrelse, idet de ofte kunde faa deres Varer billigere paa andre Nationers Skibe end for de Priser, som Kompagniet eneraadigt satte. Men denne Betragtning var netop Kompagniets Hovedgrund til at fastholde Frihandelens Nægtelse i sine Instruxer til Guvernørerne; thi, hvis de fremmede kunde levere Varerne billigere end Kompagniet, saa fik Kompagniet slet ingen Handel[2]).

Medens saaledes Planterne skulde være udelukkede fra Handel med fremmede Nationer, var det selvfølgeligt, at saadan Handel ikke var Kompagniet selv forment;

[1]) Indk. Sager. Sept. 1680.
[2]) Brev i Komp.'s Kopibog af 1/3 1681.

for det første skulde Guvernøren have Lov til at udfylde sine Forsyninger fra fremmede Skibe i Tilfælde af, at Kompagniets Skibe udeblev, og for det andet er det indlysende, at de store Skibsladninger, Kompagniet sendte ud til Vestindien, ikke udelukkende var bestemte for den lille Koloni paa St. Thomas. Guvernøren skulde ogsaa sørge for at faa dem afsatte paa de andre Øer af Antillerne, og navnlig synes det at have været St. Croix, der blev et ikke helt lille Afsætningsmarked for de danske Varer[1]).

Fra Begyndelsen af havde de danske slet ikke Lov til at handle paa St. Croix. Tilladelse hertil opnaaedes i Januar 1673. Og denne Tilladelse har ganske sikkert været af ikke ringe Betydning for det danske Kompagni. Thi St. Thomas kunde langtfra yde en tilstrækkelig Mængde Kolonialvarer til fuld Ladning af de Skibe, som Kompagniet sendte, og det var selvfølgelig lettest, naar de skulde hentes ude fra, at kunne faa dem fra det nærliggende St. Croix. Meget snart synes der ogsaa at

---

[1]) Forholdet mellem St. Thomas og St. Croix oplyses ganske godt ved en Brevvexling mellem Guvernørerne paa de nævnte Øer, som, delvis i Uddrag, indsendes i Afskrift af Jørgen Iversen til Kompagniet (findes i Pakken „Uordnede Sager"). Den føres fra dansk Side for en Del paa hollandsk, fra fransk Side udelukkende paa fransk; men der er det mærkelige, at begge Parter gensidig klager over, at de ikke kan forstaa hinandens Breve. J. I. forstaar ikke fransk og maa lade de franske Breve oversætte for sig; men hans Oversætter er netop i nogen Tid syg. Hvorvidt den franske Guvernør tror, at de hollandske Breve, han modtager, er skrevne paa dansk, er ikke godt at blive klog paa; thi han skriver et Sted, at han er i Forlegenhed med Oversættelsen af de Breve, „som De skriver mig til paa dansk" — men længere nede skriver han, at, skønt han har Folk paa Øen, som forstaar hollandsk, forstaar de dog ikke at læse det. Forøvrigt er J. I.s hollandske vist ingenlunde det ulasteligste.

være kommen en temmelig regelmæssig Skibsfart i Gang med mindre Baade mellem de to Øer. Franskmændene har aabenbart med Glæde grebet den Mulighed for Forsyning, som her viste sig, eftersom de var afskaarne fra Forsyning fra Moderlandet paa Grund af Krigen med Holland[1]), og snart opstod der paa begge Sider Ønsket om en endnu fastere Forbindelse. Efter flere mislykkede Forsøg i denne Retning opfordrer den franske Guvernør Jørgen Iversen til ligefrem at oprette et Magasin paa St. Croix, og til Bestyrer heraf raader han ham til at antage en vis Mons. Scherpsteen, der efter hans Sigende besidder alle de Egenskaber, som en saadan bør være i Besiddelse af. Han kan begge Landes Sprog, han er nedsat paa St. Croix og kender alle Indbyggerne — navnlig de daarlige Betalere fra de gode —, for hans Troskab indestaar den franske Guvernør, og han har en Hest, paa hvilken han kan foretage de nødvendige Forretningsrejser for Jørgen Iversen. Guvernøren paa St. Croix lover ham desuden sin Hjælp og Beskyttelse i alle Henseender.

Alt tyder saaledes paa, at der har været et ret livligt Handelssamkvem mellem de to Øer, og at denne Handel foregik væsentlig paa samme Maade som Handelen mellem Kompagniet og Beboerne af St. Thomas — nemlig uden Mellemkomst af Penge —, er ogsaa sikkert. Ogsaa her er Sukkeret den almindelige Regningsenhed, og her jo med saa meget større Ret, som det virkelig var med Sukker, der betaltes, i den Tid St. Thomas endnu ikke kunde frembringe brugeligt Sukker. Ejendommeligt nok har vi en Efterretning om, hvorledes Penge ogsaa i denne

---

[1]) Personalhistorisk Tidsskrift. II. R. 6. B. S. 35.

Handel kun forekom yderst sjældent, ja man kan næsten sige betragtedes som en Slags Handelsvare, ligesom alle de andre europæiske Varer, der var Genstand for Omsætningen. Det er den franske Guvernør, som en Gang skriver til Jørgen Iversen, at han har Brug for nogle Penge og derfor gærne vil af med noget Sukker, hvis han kan faa Penge for det. Jørgen Iversens Svar gaar ud paa, at han ikke har mere end 2 Stück van Achten i Penge, „en dat is in schellingen", men hvis de kan hjælpe ham, saa staar de til hans Tjeneste.

Snart viste der sig imidlertid Vanskeligheder ved Handelen mellem St. Thomas og St. Croix, og man faar egentlig nærmest det Indtryk, at de vexlende franske Guvernørers Forhold overfor Jørgen Iversen ikke har været ganske loyalt, vel nok paavirket af den spirende Uvilje mellem de to Rigers Regeringer, der snart skulde føre til aabent Fredsbrud. Hvad der navnlig var skadeligt for de danskes Handel, var, at Kompagniet efterhaanden fik ikke saa faa Penge eller rettere ikke saa lidt Sukker til Gode hos Indbyggerne af St. Croix. Af et Brev fra Jørgen Iversen til Kompagniet fra 1676[1]) fremgaar det, at de udestaaende Fordringer Nytaarsdag 1676 beløb sig til i alt 397132 Pd. Sukker. Vel skyldes heraf de 200472 Pd. alene paa St. Thomas, og det betragter Guvernøren som temmelig sikre Fordringer; men det var dog altsaa temmelig nær op mod 200000 Pd., som skyldtes paa de andre Øer, og heraf faldt de 115576 alene paa St. Croix. Han forklarer, at „den meste Gæld er kommen formedelst de første 2 Skibes bedærvelige Varer, som jeg formedelst deres Bedærveligheds

[1]) Jørgen Iversens Kopibog 1675—76.

Skyld maatte se at skille mig af med. Thi jeg tænkte, at der dog vilde med Tiden være Betaling at bekomme for det, naar det var solgt, mens, naar det var bedærvet, var der intet for at forvente, og med saaledes at give Kredit i Førstningen blev jeg vore Varer quit og bekom ogsaa Færøs Ladning (ɔ: naturligvis Returladning af Kolonialvarer), og dersom jeg havde i Førstningen ikke saa begyndt at give Kredit, da skulde der en stor Del af Færøs Cargasoen haft blevet bedærvet og Skibet maaske haft kommen foruden Sukker hjem igen". Men denne Kreditgivning har vænnet Folk til at forlange Kredit, naar de købte noget af ham, og det maa han nu blive ved med at give for ikke at støde Kunderne for Hovedet. Endelig klager han over, at han ikke har nogen paalidelig Mand, som han kan sende omkring paa de andre Øer for at indkræve Fordringerne. „Havde jeg turdet selv fare fra Landet, der skulde ej haft staaet saa megen Gæld ud, som der gør; mens det synes, som jeg er som indlukt i et Fængsel, saa at jeg ej tør eventyre det at fare længere fra Landet end til Bocken Eyland[1]), og det dog ej uden Frygt, og dér kommer jeg ej mere end én Gang om Aaret".

Hertil kommer saa yderligere, at Guvernøren paa St. Croix synes at ville gøre alt for at lægge Hindringer i Vejen for Indkrævelsen af disse store Fordringer. I Begyndelsen af Aaret 1676 kommer han nemlig pludselig frem med, at han nu har faaet de strengeste Ordrer fra sin Regering til, at han i Fremtiden ikke maa tilstede en eneste fremmed Adgang til at handle paa St. Croix. Selv om dette forholder sig rigtigt, hvad der i og for sig

[1]) En af Smaaøerne omkring St. Thomas.

ikke er nogen særlig Grund til at betvivle, saa skulde dette dog ikke kunne hindre, at Fordringer indkrævedes, der skrev sig fra den tidligere Handelsforbindelse, som var fuldstændig lovlig. Men det vil den franske Guvernør aldeles ikke gaa med til: han venter et fransk Krigsskib til St. Croix hver Dag, og hvis dette fik det danske Flag at se i St. Croix's Havn, vilde denne Overtrædelse af de strænge Ordrer komme ham dyrt til at staa. Han opfordrer derfor Jørgen Iversen til — om ikke andet saa pro forma — at sælge ham et Skib, som saa under fransk Flag kan føre det skyldige Sukker over til St. Thomas. Sagen er aabenbart den, at han trænger til et Fartøj, og han har tænkt, at han paa denne Maade snildt kan skaffe sig ét. At det virkelig er dette, han tilsigter, kan ses deraf, at de franske paa St. Croix samtidig med eller kort efter disse Forhandlinger bemægtiger sig et dansk Skib, som har været paa Handelsrejse rundt til de andre Øer. Vel gør de det kun under det Foregivende, at det er Guvernøren over alle de franske Besiddelser i Vestindien, som har givet Befaling dertil, fordi han havde Brug for Skibet i et bestemt Øjemed, og under mange Undskyldninger og megen Krokodillegraad, men Faktum er, at de tilbageholdt det og brugte det. Jørgen Iversen gør mange Modforestillinger, og da der kommer en ny Guvernør paa St. Croix, forklager han den forrige. Denne har ikke ment det oprigtigt med ham; han har givet ham Lov til at føre Gods til St. Croix og forhandle det, og nu nægter han ham Betalingen derfor; at Jachten tilbageholdes, er ham meget til Hinder o. s. v. — Lige meget hjælper det altsammen.

Paa den Tid, da disse Begivenheder foregaar i Vestindien, var Krigen mellem Danmark og Frankrig i Virke-

ligheden erklæret, men sikker Efterretning herom var endnu ikke kommen til det Sted, hvor de to Magter havde nærmest til at støde sammen — til Vestindien. Alligevel sporer man paa mange Maader — ogsaa bortset fra de foran skildrede Begivenheder, der er de ligefremme Udslag af den Krigsforventning, som laa i Luften — et mindre nabovenligt Forhold. Jørgen Iversens Breve til Kompagniet er baade paa dette Tidspunkt og senere fulde af Forespørgsler om de diplomatiske Forholds Udvikling. I Brevene fra den franske Guvernør slaas der hele Tiden paa, at der endnu ikke er kommen Underretning hjemmefra om Krigens Udbrud. Men tydeligst tegner det spændte Forhold sig i et Brev[1]), som opsnappes af nogle hollandske Kapere fra Curaçao i et fransk Skib, og som af disse sendes til den danske Guvernør; Hollænderne var som bekendt de danskes Forbundsfæller i denne Krig. Det hedder heri, at Hollænderne har erklæret Sverige Krig, og man mener ikke, at de danske vil tøve længe med at gøre ligesaa — hvis det da ikke allerede er sket — og det tilraades derfor, saasnart man har faaet sikker Kundskab om denne Begivenhed, at gøre et Tog til St. Thomas for at se, om man ikke der kunde „attrapere“ noget.

Trods denne lidet venlige Stemning fortsættes Handelssamkvemmet mellem de to Øer dog stadig, og Handelen synes endda snarere at være kommen ind i en noget roligere Gænge, omend Klagerne over Jachtens Tilbageholdelse endnu lyder, og skønt de danskes Fordringer stadig ikke bliver betalt. Det er aabenbart, at Franskmændene gærne vil holde det gode Forhold gaaende saa

---

[1]) Gengivet i J. I.s Kopibog 10/5 1676.

længe som muligt, fordi de i disse urolige Tider ser deres væsentligste Kilde til Forsyning med europæiske Varer i St. Thomas. Guvernøren paa St. Croix indsender stadig sine Bestillinger paa Varer: han gør opmærksom paa, at af de Tønder Oxekød, han har bestilt, agter han at tage de 12 til sit eget Forbrug, hvorfor han beder om at faa dem extragode; han bestiller 600 Alen Lærred til 8 og 10 Pd. Sukker Alen o. s. v. Og paa den anden Side ser man af Brevene, at det meste af det Sukker, som sendtes hjem til Danmark, stadig var tilvirket paa St. Croix — og ogsaa en Del af Tobakken. De to Guvernører er ivrige efter at sende hinanden Gaver, ligesom for at vise i det ydre, hvor venskabeligt Forholdet endnu er. Naar Jørgen Iversen sender sin franske Kollega 6 Skinker, sender denne 2 Faar tilbage.

Skønt Kilderne til Udredelsen af Forholdet, de oftnævnte Breve, ophører med Aaret 1676, tør man dog sikkert antage, at alt er gaaet omtrent paa samme Maade i det følgende Aar. Franskmændene har vel nok med Forsæt holdt de danske i Uvidenhed om Fredsbrudet, fordi de har ment at se deres Fordel derved. Der foreligger Efterretning om, at den danske Guvernør endnu saa sent som den 8. Januar 1678 intet sikkert véd[1]). Men ikke mange Dage efter skulde han paa den føleligste Maade faa Visheden i Hænde.

Det var den 3. Februar 1678, at Franskmændene endelig kom[2]). De landsatte en Styrke paa St. Thomas, forsøgte at faa Fortet til at overgive sig; men da dette mislykkedes, plyndrede og røvede de rundt omkring i

[1]) Komp.'s Kopib. i Brev til J. I. af 7/6 1678.

[2]) Kilden til det følgende er en lang Indberetning fra J. I. i Indk. Sager. Sept. 1680.

de værgeløse Plantager det bedste, de havde lært. De bortførte i alt 3 af Kompagniets Tjenere som Fanger, samt 18 Negerslaver og 2 frie Negre, der havde nedsat sig paa Øen som Plantere, med disses Hustruer. Den ene af de frie Negre lykkedes det rigtignok at undslippe, men den anden og de to Hustruer førte Franskmændene med sig til St. Croix og solgte dem som Slaver.

Dette Overfald havde gjort et aldeles overvældende Indtryk paa den danske Guvernør; fra det Øjeblik havde han ikke mange rolige Timer mere af Frygt for en Gentagelse. Selv om han nok tror, at Fortet er stærkt, saa mener han dog ikke, at det vilde kunne modstaa et Angreb, naar ikke alle Øens vaabenføre Mænd var til Stede for at forsvare det, og det, som gør Faren for en Overrumpling allermest overhængende, er, at Øen er saa stærkt skovbevoxet, og navnlig at Skovene de fleste Steder laa saa nær op ad Vejene, at Fjenden ved at lægge sig i Baghold i Skovene let vilde kunne afskære Øens Beboere fra at samle sig i Fortet. Derfor har han selv i lang Tid holdt sig paa Fortet, og i 15 Maaneder har han kun én Gang været ude at se til sin egen Plantage. Men han gør endda mere; for at kunne afværge Fjendernes Angreb samler han for længere Tid hele Øens Befolkning med Negre o. s. v. hos sig paa Fortet, og lever med dem, „som at vi havde været et Husgesind“ [1]. Han lader Planterne arbejde for sig paa Fortet og i dets umiddelbare Nærhed, mod at love dem, at, naar der indtræder roligere Tider, skal han med Kompagniets Arbejdere gøre Gengæld paa deres Plantager. Han slagter en hel Oxe og fordeler den til de forsamlede

[1]) Hvorvidt han ikke allerede havde begyndt hermed, førend Franskmændene kom, fremgaar ikke ganske klart af hans Brev.

og indbyder dem alle til Gæst ved sit eget Bord. Kort sagt: Karakteren af en belejret By bliver end mere udpræget end nogensinde.

Endelig falder Sindene noget mere til Ro, omend Uvisheden om Fredsslutningen stadig er til Stede — vistnok lige til Jørgen Iversen fratræder sin Stilling som Guvernør og forlader Øen i 1680. Et Brev fra Guvernøren paa St. Croix[1]) i 1680 til den nye danske Guvernør Nicolai Esmit besegler endelig Freden, men faar ikke Handelssamkvemmet mellem de to Øer til atter at blomstre. Guvernøren betoner stærkt, at hans Regerings Hensigt er, at ingen fremmede maa handle paa St. Croix; et nabovenligt Forhold er alt, hvad han kan byde.

Man mærker tydeligt paa det hele, at Franskmændene paa St. Croix kun har ønsket at handle med de danske paa St. Thomas, saalænge Forholdene var saadanne, at de selv kunde have nogen Gavn deraf. —

Det lader sig desværre ikke nægte, at det i de første Aar gik skævt for Kompagniet i mange Retninger, men der var ogsaa i de Tider mangfoldige Vanskeligheder forbundne med et Foretagende som dette.

Der var nu først det, at det var svært at faa Kolonien befolket; mange Ting afskrækkede Folk fra at tage ud til de varme Lande; der var megen Dødelighed blandt dem, som rejste ud, og det endte med, at Landet ligefrem kom i Vanry paa Grund af sin Usundhed. Kompagniets Direktion skriver i December 1673, at „alle Mennesker her gruer nu for at didfare, synderlig eftersom Skibsfolkene, som hid er kommen, her haver udraabt, at I lader Folkene sulte og tørste, saa de derover

---

[1]) Indk. Sager Marts 1680.

dør“. Det var aabenbart Jørgen Iversens meget fornuftige Forsøg paa at faa Folkene til at vænne sig til en anden Kost end den tunge danske, der blev saaledes udlagt, og Direktørerne raader ham derfor ogsaa i det samme Brev til i Førstningen „at spise Folkene noget paa dansk Manér, og at de faar saa meget Mad, de gider æde; thi vores danske Folk er vant her at have fuldt op“. Mon ikke det var det allergaleste Raad, de kunde give ham? Var det ikke netop, fordi de Folk, som sendtes ud til Vestindien, ikke vilde vænne sig af med den tunge Levemaade, de var vante til, at de bukkede under for det tropiske Klima? Dansk Brændevin, stærkt tysk Øl, Flæsk og deslige, det var de Ting, der blev givne Expeditionen med som Proviant, og det var ogsaa en væsentlig Del af de senere Skibsladninger.

Men foruden denne var der mange andre Grunde, der medvirkede til den store Dødelighed. Der var Klimaet, som i Virkeligheden vistnok var meget usundt, fordi Øen var saa tæt bevoxet med Skov; der var den stærke Drik, som bar det betegnende Navn „Killdyfvel“, som blev nydt i store Maader; der var det svære Skovrydningsarbejde i det hede Klima; der var det, at „nogle af Folket formedelst Ladheds Skyld, og at de ej vilde holde dem renlig, skulde have stor Besværing af Utøj og Orm, som der udi Landet findes“ — ja hvor kan man med alt dette undre sig over, at Folk døde som Fluer, og at de, der var hjemme, kun havde liden Lyst til at forsøge deres Lykke derude. Saa var det, Regeringen greb til det lidet heldige Middel, at sende Bremerholms Folk derud for at aftjene deres Tid der. Dette havde man jo allerede begyndt paa, da Jørgen Iversen første Gang sendtes ud for at tage Landet i Besiddelse, og

hermed fortsatte man i Aarene efter — til liden Baade for Oprettelsen af ordnede Samfundstilstande paa Øen. Snart er det hele Skarer, man tager ud af Slaveriet og sender afsted, snart lyder Dommen over en Misdæder ligefrem paa Arbejde i Vestindien i saa og saa mange Aar[1]), ja der forefaldt endogsaa det Tilfælde, at en Person, der var bleven dømt til Bremerholm, bliver sendt til Vestindien, fordi den Person, han har forurettet, ansøger derom for at faa ham kraftigere uskadeliggjort[2]).

Noget — men ikke meget — bedre har de Folk været, som af egen fri Vilje nedsatte sig paa St. Thomas; mest var det jo Udlændinge, franske, engelske, hollandske Plantere fra de omliggende Øer — ikke altid af de mindst stridbare — men som oftest Folk, der paa Grund af flere Aars Ophold i det fremmede Klima tilførte Øen en levedygtigere Befolkning, end der kunde faas herhjemmefra. Velsete var disse Folk ingenlunde, og i Jørgen Iversens Breve til Hjemmet lyder der stadig mere indtrængende Anmodninger om at skaffe Folk fra Hjemmet derud. „Det skulde og være allerbedst, at vi dette Land med vor egen Natie kunde bebygge; thi, som det nu har ladet sig anse, da haver vi os ej stort paa de fremmede Nationer at forlade, og de tyskė agter os ikkun for nogle dumme danske, som de os og kalder dumme Denen. Dog jeg vil forbaabe, at de skal finde Forstand nok i én kaldet dum Den til at vise deres Selviskheds Pratikers Daarlighed". Det, som han allermest klager over, og som gør ham det allervanskeligst at holde Styr paa de forskelligartede Elementer i det lille

---

[1]) Indk. Sager Sept. 1680.
[2]) „Diverse kgl. Udfærdigelser".

Samfund, er Drikkeriet. Killdyfvelen skaffer ham mange urolige Timer. Saalænge han selv var den eneste, der frembragte denne eftertragtede Drik, gik det dog nogenledes an; thi saa kunde han holde op med Udskænkningen, naar han syntes, de havde nok. Men da først de andre Plantere har skaffet sig de fornødne Midler til Tilvirkningen, bliver det rent galt. Først forbyder han dem at udskænke Drikken i Pottemaal, saa tilbyder han dem selv at ville købe alt, hvad der tilvirkedes, til samme Pris, som de andre Steder kunde faa — men alt forgæves. Han skriver, at der var mange Nætter i den Tid, hvor alle Øens Beboere var forsamlede paa Fortet, hvor der ikke var 10 à 12 ædru Mænd i hele Forsamlingen[1]). Under Indflydelsen af den stærke Drik var det, at de lod sig henrive til al den Opsætsighed mod Guvernøren, som denne i sine Breve idelig og idelig klager over.

Denne Vanskelighed ved at opnaa en nogenlunde ordentlig og vindskibelig Befolkning paa vor Ø parrede sig saa med alle de andre større og mindre Aarsager, der alt i alt bevirkede, at Kompagniet kun fik ringe Fremgang i de første Aar. Først var der naturligvis Krigen med Sverige, der, foruden sine Virkninger ude i Vestindien, som er beskrevne ovenfor, ogsaa lod sig mærke i de nordlige Farvande. Talrige Kapere fyldte Farvandene heromkring, der var evige Besværligheder med, hvilke Havne Skibene turde løbe ind i og hvilke ikke, og ofte blev Kompagniet afholdt fra at sende de fornødne Forsyninger ud til Kolonien. Exempelvis kan det nævnes, hvormeget Besvær man havde, da Skibet

[1]) Indberetn. fra J. I. i Indk. Sager Sept. 1680.

„Havmanden“ i Februar 1676 ankom med Ladning fra Vestindien til en engelsk Havn; man tør ikke uden videre lade Skibet gaa derfra til sit Bestemmelsessted; først skriver Kompagniet til den danske Envoyé i London Marcus Gjøe og beder ham udvirke, at Skibet pro forma bliver forsynet med engelsk Søpas og ført af en engelsk Kaptajn. Denne snedige Udvej opgives dog senere, da man erfarer, at en hollandsk Flaadeafdeling er under Opsejling for at konvoyere et hollandsk Skib, der samtidig er kommet til samme Havn, — hvorfor man beder om Tilladelse til at lade det danske Skib følge med Konvoyen til Holland. Ogsaa dette mislykkes imidlertid, da det danske Skib ikke hurtig nok kan gøre sig sejlklar til at følge med Konvoyen, og med Angst og Bæven følger Kompagniets Direktører Skibet, da det endelig uden ringeste Hjælp begiver sig ene paa Vej over til Holland. Farten lykkes dog, og de vestindiske Varer sælges i Holland[1]).

Heller ikke de hjemlige Forhold var ubetinget gavnlige for Foretagendet. Det viser sig navnlig deri, at mange af de indtegnede Participanter tøvede med Indbetalingen af deres lovede Indskud — dels paa Grund af Pengemangel, dels sagtens ogsaa fordi Foretagendets Vovelighed skræmmede dem — og dette bevirkede atter, at Selskabet i de første Aar af sin Levetid kom til at arbejde med utilstrækkelig Kapital. — Men, hvad værst var: heller ikke Salget af de vestindiske Varer indbragte saa meget, som man havde tænkt sig.

Hver Gang der var kommen en Ladning hertil Landet, blev Varerne solgte ved Auktion, som efter Be-

---

[1]) Komp.'s Kopibog i Breve omkr. Febr. 1676.

kendtgørelse afholdtes paa Børsen. De blev solgte i Pundevis i større Partier, f. Eks. à 100 Pd. Indigo eller 500 Pd. Sukker efter Prøver, der fremvistes under selve Auktionen. (Disse Prøver tog Auktionarius efter endt Auktion med sig hjem som Løn for sin Ulejlighed.) De købende skulde selv betale Tolden af de Varer, som de købte, hvis de forblev her i Landet; udskibedes de strax igen, var de helt toldfri. Ved disse Lejligheder samledes da de fleste af Byens større Handlende paa Børsen til den fastsatte Tid — en Del af dem var selvfølgelig paa dobbelt Maade interesserede i Auktionens Udfald, idet de selv var Participanter i Selskabet — og Opraabningen begyndte. Ved den første Auktion, som holdtes den 24. November 1673, solgtes Sukkeret for 6³/₄ à 7 ß Pd. Paa næste Auktion den 23. Marts 1675 gik noget af Sukkeret ned til 5 ß. Maximum var ogsaa her 7 ß. Den næste Auktion holdtes den 27. August 1677, og her var der næsten ingen, der vilde byde paa Sukkeret; det gik meget lavt, og det meste blev tilslaaet Selskabets ene Direktør Peder Pederssøn Lerche, der bød pro forma. Og endelig ved Auktionen den 7. November 1681 gik Sukkeret ikke højere end mellem 3 ß og 5³/₄ ß Pd. Bomulden gik det paa samme Maade med: den gik ved den første Auktion op til 20 á 24 ß Pd., ved den næste Auktion opnaaedes der kun 16¹/₄ à 17 ß. Indigoen blev ved den første Auktion solgt for omtrent 5 ℔ Pd., næste Gang gik den op til ca. 6 ℔; men næste Gang igen var den faldet helt ned til 3 ℔ 4 ß. — Ogsaa Tobakken gik det tilbage med.

Grunden til disse mindre gode Resultater maa naturligvis for en væsentlig Del søges deri, at de Varer, der frembødes, ikke var synderlig gode. Dette faar vi ogsaa rigelig Bekræftelse paa gennem Kompagniets Papirer.

Først var der Tobakken. Om den skrives der i Instruxen til den anden danske Guvernør, Nicolai Esmit, at den „formedelst Overflødighed af Salpeter ikke kan holde Ild udi Piberne“, hvilket han opfordres til at søge at faa „remedieret“ [1]). Hvorvidt Grunden til denne uheldige Egenskab ved Tobakken virkelig har været den salpeterholdige Jordbund, tør man maaske betvivle, naar man hører, at Jørgen Iversen en Gang købte 28 Ruller Tobak til at sende hjem, og de vejede 1315 Pd., „men fordi at her var noget bedærvet den Gang, han dennem købte, blev de ej højere antaget end 600 Pd.“ Kanske maa ogsaa Søvandet bære sin Del af Skylden for, at Tobakken ikke vilde brænde. — Det meste af den Tobak, der kom hjem, var spunden i Ruller paa omkring 50 Pd. Rullen; men en Gang klages der over, at den var for tykt spunden, og „saasom samme Tobak ej er saa begærlig udi Norge, Sverrig og Skaane“, saa anbefales det for Fremtiden at spinde den paa samme Maade som „Martinix Tobak“, nemlig „smal, stenglig og ej af højere Vægt end 40 à 50 Pd. hver Rulle“. — Samtidig beder de, om der maa blive sendt noget „Blade-Tobak“ ɔ: uspunden Tobak; men ogsaa denne bliver det galt med senere hen. Ved Auktionen i 1677 maa den sælges for 9 à 9½ ß Pd. — „og fattes udi bemeldte Blade de Slags Blade, som kaldes Bedeck-Bladen, foruden hvilke de ej vel kan bruges“. Rulletobakken er det denne Gang endnu værre med. Den kan de slet ikke komme af med, med Undtagelse af de 40 bedste Ruller, der blev

[1]) At denne Opdagelse gav Anledning til Planer om Oprettelse af et Salpetersyderi paa Øen, var ikke af saa stor Betydning, som det vilde have været, hvis den indførte Tobak havde været god.

solgt for $7^{1}/_{4}$ ß Pd.; Resten er der ingen der vil byde mere for end 4 ß Pd.

Sukkeret, hvoraf som nævnt det meste hentedes paa St. Croix, var heller ikke saa godt, som det kunde have været, naar det kom hertil. Hvor udmærket det end maaske kan have været, da det indskibedes paa St. Thomas, saa taalte det i hvert Fald ikke den lange Sørejse. En ganske betydelig Mængde af det var udlækket, saa meget, at det efter en Opgørelse i Kompagniets Papirer var 20 pCt., der var det normale Svind paa Sukker — snart lidt over, snart lidt under, men dog uden Tvivl mere end tilbørligt[1]). Hvad der i Brevene til Guvernøren fortælles om, hvorledes Varerne forefandtes ved Ankomsten hertil, lyder rigtignok ogsaa ganske eventyrligt. Blandt Sukkeret fandtes der den ene Gang 3 Oxehoveder, hvori der ikke var det allerringeste Korn af Sukker, ikke en Gang saa meget, at man kunde se, at der havde været Sukker i, og alligevel laa disse nederst i Lasten blandt de andre Sukkertønder. Hvorvidt man her skal tro paa et Bedrageri fra en eller anden Funktionærs Side — sikkert ikke fra den bundhæderlige Jørgen Iversens — eller om det maa tilskrives Rotterne, er naturligvis ikke godt at sige. Men heller ikke det Sukker, som virkelig kom hertil, var synderlig indbydende. Der var 6 Fade i én Ladning, „som ikke bedre var end Sirup, og 2 Fade blandt dennem, som ere saa tynde, at de slupre som Vand, og som mere end Halvparten er udlækket". Efter dette kan det egentlig snarest undre, at der dog blev betalt 5 à 6 ß for Pundet.

---

[1]) En Opgørelse af de 5 første Skibes Sukkerladning viser en samlet Vægt af Sukkeret i Vestindien paa 739241 Pd., i Europa paa 580429.

Noget Bomuld — eller Kattun, som det da hyppigere kaldtes — var ubrugeligt, fordi det var bleven sendt i ganske uforarbejdet Tilstand — eller vel snarere, uden først at være renset. „Bomulden med Stenene udi tjener ikke til at hidskikke; thi den ej her kan sælges; tilmed er den anden Bomuld hel skiden og besudlet og derfor ikke vel kan sælges, som den, som der var hvid og ren“. En anden Gang var det gaaet saa galt med Bomulden, at Rotterne havde gnavet alle de Sække i Stykker, i hvilke Bomulden var nedpakket, „ja saa ganske, at alle de Palter, som fandtes tilbage, næppe kunde være en Sæk, og Bomulden var forspredt af Rotterne det hele Rum over“.

Ogsaa de Varer, som Kompagniet sendte Jørgen Iversen til Forhandling, ankom, som vi ovenfor har set, i mindre vel bevaret Tilstand til Vestindien, hvorfor denne i sine Breve stadig advarer imod at sende bedærvelige Varer derud, Kød, Flæsk, Fisk, Øl, Vin, Olje, Tran og sligt, „mens forscheyde Slags klædendes Varer, dog mest Lærred og forscheyde Slags brugeligt Gods og tørre Varer, som ej kan i kort Tid bedærves“. Og vi kan derfor vel nok antage, at en væsentlig Del af Skylden for de omtalte Onder, ligger i den langsomme Skibsfart og rimeligvis ogsaa i daarligt indrettede Lasterum i Skibene. —

Vi har her fulgt Kompagniets Virksomhed i dets første vanskelige Aar, Aar, som i meget blev skæbnesvangre for dets og i det hele for den oversøiske Handels Kaar i Danmark for lange Tider. — Det Synspunkt, under hvilket de fleste maatte se den begyndte Virksomhed, har været Skuffelsens; thi man havde troet, at det var det pure Guld, som stabledes op i

Kasser og Baller og Tønder og Sække paa Kompagniets Kajer og i dets Pakhuse, men man fik snart at mærke, at det Sukker, der var som skiden Sirup, og den Tobak, som ikke vilde holde Ild udi Piberne, kun vanskeligt lod sig omsætte paa Auktionen i ringe Kobberskillinger. Der skulde hengaa mange Aar, før vor Koloni blev den Rigdomskilde for Moderlandet, som den virkelig en Gang har været.

Den finansielle side af erhvervelsen af hertugdømmerne 1460—1487.

Af

Erik Arup.

Fra Ribertraktaten daterer man Kristiern I's besiddelse af Slesvig og Holsten. Ved den fastsloges den statsretslige form for forbindelsen mellem Danmark og de senere hertugdømmer; den blev derfor et kardinalpunkt i al dansk historieskrivning, og under den store dansk-tyske folkestrid blev den en hovedvalplads for historikerne. Den selv, dens indhold og betydning og de senere ændringer, den modtog, gennemdrøftedes af mænd, der her mere skrev indlæg end historie, den beherskede aldeles enhver historisk fremstilling af Slesvigs og Holstens skæbne i slutningen af det 15. aarhundrede. Utvivlsomt var dette med urette. Kristiern I's erhvervelse af Slesvig og Holsten var ikke absolut afgjort med Ribertraktaten, besiddelsen af landene blev ikke sikrere, fordi den overholdtes eller ændredes; først den dag, da det lykkedes Kristiern I at indfri de finansielle forpligtelser, som vare en stiltiende forudsætning for traktaten, eller som vare ham paalagte ved den selv — først den dag vare hertugdømmerne virkelig erhvervede. Men denne finansielle erhvervelse gennemførtes først efter

mange aars kampe, og langt mere end Ribertraktaten er den den bevægende kraft i Slesvigs og Holstens historie i disse aar.

Der skal her gøres et forsøg paa at skildre hovedpunkterne af denne kamp i dens sammenhæng. Ganske ubehandlet er den selvfølgelig ikke; en enkelt episode i den — grev Gerhards statholderskab — var af for stor dramatisk kraft til at historikerne kunde forbigaa den. Men de have saa at sige nøjedes med at skildre denne enkelte episode, og løsrevet fra sin sammenhæng er den næppe bleven stillet i den rette belysning. De sidste fremstillere ere Paludan-Müller og Waitz. De havde at vælge mellem to hovedkilder: den lybske krønike og de bevarede aktstykker; den første anses almindelig for en kilde af højeste rang, og dens skildringer ere meget livfulde, at følge den var baade meget forsvarligt og meget fristende; at lægge aktstykkerne til grund for fremstillingen krævede en møjsommelig sammenflikken af en del enkeltstaaende kendsgerninger, som end ikke vare nok i tal til fuldt ud at belyse begivenhedernes gang. Pal.-Müller[1]), der kun skrev om grevens optræden, kastede sig da ganske i armene paa den lybske krønike, helt igennem fulgte han dens fremstilling, idet han blot søgte ved egen skarpsindighed at udfinde de dybere aarsager til begivenhederne; saaledes føres han ved at se dens beretning om, at kongen og greven i de samme aar fratog adelen slotte og len, til at antage en fælles plan herom mellem brødrene, og han tilskriver pavens bulle mod aager af 1474 1. Juli de mest vidtrækkende følger. Fuldstændig saa han derimod bort fra de be-

[1]) De første konger af den oldenborgske slægt. Kbhvn. 1874 p. 85 ff. Cit. Pal.-M.

varede dokumenter, og han var sig det bevidst; i en kuriøs anmærkning erklærer han selv, at han ikke kan faa sin skildring af begivenhederne i 1480, til hvilke her Joh. Petersen er hans hovedkilde, til at passe med selve Segebergrecessen, som han „rigtignok ikke forstaar“, og pantsættelsesbrevet til dronningen af s. a. citerer han frygteligt forkert[1]).

Mærkeligere er det at se, at heller ikke Waitz vælger fortrinsvis at følge aktstykkerne, og det, skønt han mest af alle har fortjenesten af at have fremdraget en stor mængde af dem. Særligt gælder dette netop om den tid, da grev Gerhard raadede for landene; det er bekendt, at ethvert studium af denne tids historie maa begynde med den sammenstillen af aktstykker og kildeefterretninger herom, som Waitz offentliggjorde i 5. bind af Nordalbingische Studien, og som han stadig søgte yderligere at supplere; langt det meste af, hvad der er bevaret, har han her faaet med. Men tager man saa hans „Schleswig-Holsteins Geschichte“ for sig, opdager man dog snart, at ogsaa for hans fremstilling er den lybske krønike grundlaget. Ganske vist — fra sine store regestsamlinger ved han langt mere end krøniken, paa et og andet punkt mener han ud fra denne større viden nøjere at kunne bestemme, hvorledes krønikens ord rettelig skulle forstaas, der findes ikke i hans fremstilling saadanne overdrivelser som hos Pal.-Müller, heller ikke lader han sig friste til en flygtig eller forkert gengivelse af et dokuments indhold. Men alt i alt benytter han dog kun aktstykkerne til at illustrere krønikens beretning, i hvis aand hans egen er affattet;

---

[1]) Pal.-M. p. 109—110 cf. Dipl. Chr. I, 240.

derfor taler ogsaa han i noget ubestemte udtryk om recessen af 1470, derfor forsøger heller ikke han en nøje analyse af recessen af 1480, men nøjes væsentligst ligesom Pal.-Müller med, hvad den lybske og de holstenske beretninger ved at meddele herom[1]).

Den lybske krønike[2]) er uden tvivl en fortræffelig kilde til tidens historie. Dens forfatter, formodentlig en Franciscanermunk i Lübeck, lever samtidig med de begivenheder, han skildrer; naturligvis, der kan være enkelte fejl, han kan være utilstrækkeligt underrettet om begivenhederne, særlig i fjernere egne; men hvad han har faaet at vide, fortæller han i en nøgtern og ejendommelig stil, og han er glad ved at kunne indskyde enkelte aktstykker til støtte for sin beretning. Men vel netop med hans samtidighed følger, at hans syn paa personer og begivenheder ikke altid er uhildet, og netop over for Holsten og det holstenske ridderskab kommer hans uvilje stærkt til orde. Bekendt nok er det, hvor kraftigt han udtrykker sin harme over, at „Holstenerne bleve danske"; valget af kong Kristiern er saa unaturligt, at det kun kan være fremkaldt ved de holstenske adelsmænds begærlighed og de danskes „losheyt". I det hele er hertugdømmernes rige adel ham i højeste grad usympatetisk, det er mennesker, der alene leve for at skrabe penge til sig, selv ved de uredeligste midler, slotte og penge er deres eneste attraa. Naar de derfor synes ham at have haft uheld med sig i deres smudsige spekulationer, saa glæder han sig, han gaar saa vidt, at han endog med sympathi følger grev Gerhards, den bitre byfjendes, kamp imod dem. Denne

[1]) Waitz l. c. II, 25, 52—53.
[2]) Die lübeckischen Chroniken ed. Grautoff II.

stærke tendens, som Pal.-Müller indtil overdrivelse genoptager, gør det umuligt at lægge hans fremstilling til grund.

Ud af de bevarede dokumenter maa man da søge at vinde forstaaelse af begivenhedernes sammenhæng. Det er allerede omtalt, hvor meget Waitz fik fremdraget af arkiverne; af største betydning var det, at Hille 1875 udgav registrum Christierni I[1]); men en del er endnu utrykt, og af dette utrykte materiale har jeg her kun kunnet benytte det, der opbevares i det danske rigsarkiv. Det materiale, hvorpaa en fremstilling af hertugdømmernes finansielle erhvervelse kan bygges op, er hverken fuldstændigt eller meget oplysende. Hovedmassen af det er rene gælds- og pantebreve og nogle kautiónsforpligtelser, dertil kommer dog de to recesser af 1470 og 1480, hvis rette forstaaelse er afgørende for hele konstruktionen af sammenhængen; endelig nogle ganske faa — alt for faa — regnskaber. Alt i alt et materiale, der vækker nok saa mange spørgsmaal, som det besvarer, og hvis indre forbindelse ofte slet ikke kan ses; den store sammenhæng maa derfor skabes ved egne gætninger, hvad der frembyder store muligheder for fejl. Navnlig er det vanskeligt at se, hvilke finansielle forholdsregler der tjener til at gennemføre erhvervelsen af landene — det, der alene skulde være genstand for denne undersøgelse —, og hvilke der foretages af helt andre grunde; i det mindste efter 1470 er en saadan sondring næsten ikke mulig, i den grad er den gæld, der er stiftet til indfrielse af valgforpligtelserne, smeltet sammen med landenes almindelige gældsmasse.

---

[1]) I Urkundensammlung der Gesellschaft für schl.-holst.-laub. Gesch. IV. Cit. Reg. Chr. I.

I. 1460—1464. Betalingernes tid.

Netop for denne første tid har man størst grund til at beklage sig over materialets ufuldstændighed. Hvad man først maatte ønske at vide, er det vanskeligst at faa svar paa: hvorledes var landenes finansielle status, i det øjeblik kong Kristiern overtog dem efter sin morbroder? særlig: hvor stor var pantegælden? Thi ved selve Ribertraktaten gjordes det jo til en betingelse for kongens valg, at han skulde overtage al gæld, som hvilede paa landene fra hertugens tid[1]), en bestemmelse, der ikke synes tilstrækkelig paaagtet af tidligere forfattere. Dette spørgsmaal kan imidlertid kun besvares ved en tilbageslutning; hvad de pantebreve, der ere bevarede fra tiden før og umiddelbart efter 1460, oplyse herom, er, som det vil fremgaa af det følgende, kun lidet.

Det fasteste punkt i hertugdømmernes finanshistorie i begyndelsen af 60-erne er den paabegyndte afvikling af gælden til de schauenburgske og oldenburgske grever.

Det var efter datidens forhold meget store pengesummer, kongen maatte love at udbetale for at bringe disse herrers krav paa landene til at forstumme. 43000 rhinske gylden skulde Schauenburgerne have i løbet af meget kort tid, og 40000 gylden skulde betales til hver af de to oldenburgske grever. At disse penge virkelig skaffedes til veje til rette tid, kunde alene sikre kongen den rolige besiddelse af de nyerhvervede lande. Først og fremmest gjaldt dette over for Schauenburgerne. Og virkelig — til de rette terminer fik de deres penge;

[1]) Willen ok unde scholen betalen alle schulde . . . unses seligen ohmes Alffves; unde wanner wy willen inlosen vorkoffte . . . edder vorpande gudere, dat willen wij . . . don mid unseme eghenen gelde. Laven ock . . . alle breve unses ohmes . . . holden. Reg. Chr. I, 18.

allerede 1460 3. Oktbr. havde man, som det var bestemt, betalt de fire herrer, der havde ført underhandlingerne for greven, deres gratiale med 1500 g.; 18. Novbr. betalte man det første afdrag til greven selv med 3500 g. Mortensdag 1461 fik han 18000 g., 1462 10000 g., og endelig 1463 5. Decbr. betaltes de sidste 10000 g., hvorefter greven gav generalkvittering for hele sit tilgodehavende[1]).

Noget mindre magtpaaliggende syntes det at være at udrede afdragene til de oldenburgske grever; terminen: Mortensdag overholdes sjeldent nøje, og vilkaarene for betalingerne forandres. I disse første aar faar dog ogsaa de, hvad de skulde have, omend man ikke af deres kvitteringer ganske klart kan se, hvad der faktisk er blevet dem udbetalt. 1460 8. Marts havde kongen forpligtet sig til at afbetale de 40000 g. paa den maade, at han Mortensdag s. a. skulde betale 5000 g., derefter i 5 aar hvert aar 3000 g., endelig i de følgende 10 aar 2000 g. om aaret[2]). Ganske i overensstemmelse hermed synes dog betalingerne ikke at være sket; 1460 29. Novbr. gav kongen grev Morits løfte om at ville betale hans hustru 6000 g. som livgeding, hvis greven døde før hende, hvorfor greven paa forhaand kvitterede for et afdrag paa 6000 g. af de 40000; 11. Decbr. kvitterer dernæst grev Morits for 7000 g., 1461 20. Novbr. atter for 1000 g., medens grev Gerhard 1461 30. Novbr. kvitterer for 8000 g.[3]). Ved terminen 1461 havde da hver af greverne faaet 8000 g., hvad der stemmede med overenskomsten om betalingen, men kongen fandt nu denne

---

[1]) RA. Gem. arch. cap. XXVII nr. 11, nr. 10, cap. XXXII nr. 13—15.
[2]) Nordalb. Stud. III, 79.
[3]) RA. Gem. arch. cap. XXX, nr. 24—27. Disse kvitteringer ere altsaa generalkvitteringer for samtlige afdrag.

overenskomst for vanskelig at overholde, og det lykkedes ham at faa den forandret: 1462 11. Jan. enedes han med grev Morits om en ny ordning; han erklærede at skylde ham 32000 rh. g.; af disse vilde han de første 3 aar betale hvert aar 3000 g., i de følgende 11 aar aarlige afdrag paa 2000 g., endelig det følgende aar de sidste 1000 g.[1]). Overensstemmende hermed er der bevaret grev Morits' kvittering af 1462 25. Novbr. for 3000 g.; fra grev Gerhard er ingen kvittering bevaret fra dette aar, men sikkert har ogsaa han faaet sine 3000 g.; atter 1463 kvittere greverne for hver 3000 g.[2]), — men da Mortensdag 1464 kom, blev der intet afdrag betalt. Imidlertid var grev Morits død 1464, grev Gerhard overtog nu ogsaa hans børns krav, men først 1465 4. Juni lykkedes det ham, da han selv drog til hertugdømmerne med sine fordringer, at skaffe sig og sine broderbørn hver et afdrag paa 2000 g.; i kvitteringerne selv siges, at de skulde have haft disse penge 1464, og efter overenskomsten skulde de jo have haft hver 1000 g. mere i afdrag[3]).

Dette sidste afdrag blev altsaa betalt, men greven havde maattet tiltvinge sig det ved særlige forholdsregler — i det hele taget er nu de regelmæssige afbetalingers tid forbi. Men det var jo ogsaa meget store summer, der i disse aar vare udbetalte; sikkert ser man, at den

---

1) Reg. Chr. I nr. 389.

2) RA. Gem. arch. cap. XXX nr. 28—30. Der er ved grev Morits kvittering af 1463 den mærkelighed, at den tillige indeholder kvitteringer for 3000 g. af 1462 og 5000 g. af 1461. Denne sidste synes uforstaaelig, med mindre man antager, at det er kvittering for et afdrag paa brevet paa de 6000 g.

3) RA. Gem. arch. XXX. nr. 30. (Saaledes ere tre forskellige breve alle betegnede med nr. 30.)

samlede sum løb op til mindst 69000 g. (henimod 92000 ℔ lüb.), af hvilke endda de 65000 vare betalte inden udgangen af aaret 1463. Det er ganske klart, at man for i løbet af saa kort tid at rejse en saa stor sum penge havde maattet gribe til ekstraordinære forholdsregler; alle ved, at de ordinære statsindtægter netop i denne tid, slutningen af det 15. aarh., havde naaet et lavpunkt, som man, i det mindste i forhold til de ordinære udgifter, aldrig hverken før eller senere har kendt. Dette ere da ogsaa alle historiske forfattere enige om; uoverensstemmelserne komme først frem, naar de i det enkelte skulle nævne, hvilke disse særlige udveje vare.

Men nu er sagen imidlertid den, at er der noget punkt, som man med sikkerhed kan udtale sig om, er der noget spørgsmaal, paa hvilket kilderne, aktstykker og den lybske krønike give et overensstemmende og afgørende svar, saa er det dette. Og dette enstemmige svar gaar ud paa, at disse summer middelbart eller umiddelbart skaffedes til veje ved kongens adelige kautionister, og at det i sidste instans var disse, der betalte dem.

Naar de tidligere forfattere ikke have set dette, skønt de ere enige om, at landenes ridderskab maatte kautionere for kongen overfor greverne, saa beror dette sikkert paa, at de have opfattet denne kautions betydning paa en altfor moderne maade, idet de undervurdere de praktiske følger, en kautioneren dengang førte med sig. Pal.-M. synes næsten at regne ridderskabets kaution blot som en simpel kaution, der fordrede saa at sige debitors absolute insolvens for at træde i kraft, medens den i virkeligheden som al kaution i datiden var selv-

skyldnerkaution. Og af to grunde blev kautionen dengang en langt alvorligere sag end nu. Dels paa grund af de langt strengere laanebetingelser, særlig hvad tidsfristen for laanets indfrielse angaar, idet laanene almindeligvis kun gaves paa højst et aar. Dels fordi den almindelige opfattelse af kautionsforholdet sikkert dengang var en anden end nu; venter en kautionist nu, at debitor selv i de fleste tilfælde vil kunne indfri sit laan, saa var det sikkert dengang den almindelige forudsætning, at kautionisten vilde komme til at indfri laanet for saa senere at faa erstatning af debitor.

Dette vare de adelsmænd, der i 1460 paatoge sig at ville kautionere for kongen, utvivlsomt ogsaa paa det rene med. Og naar de fremfor alt vilde bevare freden i landene ved at vælge den danske konge til deres greve og hertug, naar de mente, at de lettere vilde kunne afkøbe de andre prætendenter deres krav for rede penge, saa maatte de ogsaa gøre skridtet fuldt ud, de maatte for at gennemføre dette løbe den store risiko, der var forbundet med at kautionere for saa store beløb. Thi kaution maatte der stilles; for langt ringere beløb krævede man det i de tider, end mere da her. Dette fastsattes ogsaa udtrykkeligt i de overenskomster, der sluttedes mellem kongen og greverne; i det gældsbrev, kongen 1460 8. Marts udstedte til grev Gerhard, bestemmes, at han den kommende Mortensdags termin i Kiel skal udbetale greven 5000 g. og give ham sikkerhed for de resterende 35000 g. ved kaution af gode mænd fra hertugdømmet og landet Holsten og ved aabne forseglede breve[1]); og i Oldesloe-overenskomsten af 1460

[1]) vnd den so schullen . . . wy . . . vnseme leuen brodere Gherde . . . de . . . vijffvnddertich dusent . . . guldene . . . aldar

11. Mai med greverne af Schauenburg fastsættes, at „forvaringen for de 43000 g. skal ske med 30 eller flere gode mænd, bosiddende i landene Slesvig og Holsten“ [1]).

Disse første kautionsbreve ere imidlertid ikke kendte, saa man ikke deraf kan se, hvilke de mænd vare, der kautionerede. Men i det nye gældsbrev paa 32000 g., som kongen 11. Jan. 1462 udsteder til sin broder grev Morits, opregnes alle kongens „medelovere“, der sammen med kongen (mid samender hant) lover at overholde brevet; og yderligere bestemmes det, at hvis en af kongens kautionister dør, inden alle udbetalingerne ere skete, saa skulle de andre kautionister inden seks uger derefter stille en lige saa god kautionist i den dødes sted, og han skal da i et særligt brev love at opfylde denne overenskomsts bestemmelser [2]). Der kan nu næppe være tvivl om, at de mænd, der i 1462 overtog kautionen for de 32000 g. til grev Morits, vare omtrent de samme, som i 1460 vare blevne stillede som borgen for alle greverne; de navne, der nævnes, ere netop navnene

---

sulues tome Kijle vorwissen vnd vorborgen mid guden mannen ute deme hertichdome vnd lande to Holsten vorben.; dar eme . . . wol angenoge, vnd mid openen vorsegelden breuen. Nordalb. Studien III, 80. Antislesv. Fragm. VII, 35. Det tilsvarende brev til grev Morits mangler, men har naturligvis været affattet aldeles paa samme maade.

[1]) Und sodane vorwaringe der . . . dre und vertig dusend gulden schal schegen mit dertig edder mer erbarn guden mannen, löffwerdig und noghafftig in den landen to Slesswick und Holsten beseten. Nordalb. Studien III, 85. Antislesv. Fragm. VII, 46.

[2]) Storven ock unser borgen welck, er desse betalinge in vorgnanter wise gescheen were, so scholen . . . wii andere lovere bynnen sosz weken darna . . . eynen so guden borgen in des doden stede setten, de denne in syneme sundergen breve schal loven dessen breff . . . stede unde vast to holden. Reg. Chr. I, 389.

paa de indflydelsesrigeste, fornemste og vel ogsaa rigeste mænd i landene, lensmænd og raader. Og interessant er det da at sammenligne denne liste med navnelisten over de mænd, med hvilke kongen afsluttede recessen af 1470. Thi denne reces er ingenlunde, som Pal.-Müller synes at mene, en opgørelse med alle kongens adelige kreditorer, ogsaa omfattende pantegælden[1]), den er alene en opgørelse — og fra kongens side en anerkendelse — af den gæld, hvori kongen var kommen til en række adelige i landene, netop fordi de havde kautioneret for ham; kun de krav, de havde at gøre gældende mod kongen som hans kautionister, ere paadømte i recessen. Og det viser sig da, at det væsentligst netop ere de samme mænd, der nævnes i begge breve; af de 21 navne i brevet af 1462 genfindes de 16 i recessen, 5 mangle, og en ny mand er kommen til[2]).

Disse kautionister var det da, der kom til at betale. Man har deres egen bestemte erklæring derom: da grev

---

[1]) Waitz' opfattelse af recessen er ikke ganske klar; i Nordalb. Studien (V, 80) kalder han den en afgørelse og udsoning mellem kongen og hans „heteren und loveren" og det samlede ridderskab i Slesvig, Holsten og Stormarn (saaledes staar der ogsaa i recessens indledning, men af hele dens indhold ses tydeligt nok, at den kun afgør kautionsgælden); i Schl.-Holst.s Gesch. (II, 25) siges derimod, at den ordnede forholdet til kongens kreditorer.

[2]) De 16 navne, der ere fælles, ere: Godske v. Alefeld, Wulf v. d. Wisch, Claus, Key og Hans Ranzau Schacks sønner, Benedikt v. Alefeld, Claus Ratlow, Hartich Schinkel, Henning Pogwisch, Claus v. Alefeld, Claus og Henrik v. Alefeld Johans sønner, Wulf Pogwisch, Henneke Stake, Didrik Blome og Ditlev v. Buchwald Ditlevs søn. Af navnene fra 1462 mangle i recessen: Jørgen v. Qvalen, Volrad og Hartich v. Buchwald Ditlevs sønner og Benedikt v. Alefeld Benedikts søn. I recessen er Luder Rumor kommen til, medens Joachim v. Buchwalds krav ikke er opgjort deri. Reg. Chr. I, 389. 186.

Gerhard skaltede og valtede med landene, skrev disse kongens kautionister „under Claus og Key Rantzaus segl, som vi her alle bruge", 1469 19. Aug. et klagende brev til borgmester og raad i Hamburg; de forsvare sig mod nogensinde at skulle have ført klage over kongen, om end de vel kunde have haft det nødigt, „eftersom vi betalte for hans naade i aaret 65 en stor mærkelig sum penge, som vi siden den tid med stor nød have maattet dyrt forrente og endnu maa forrente til den tilstundende Mortensdag, om hans naade ikke tænker anderledes her til. Summen af den hovedstol, som vi i det aar betalte, var 110560 ℣ 4 ß lüb."[1]). Fremdeles anerkender kongen selv gentagne gange i grev Gerhards tid denne sin gæld til kautionisterne, og endelig fremgaar dette med al ønskelig klarhed af et par steder i den lybske krønike. Det fortælles nemlig, at adelen var ilde tilfreds med den skat, greven opkrævede, fordi han ikke ud af disse summer vilde give dem erstatning for deres kaution for kongen, skønt de dog netop havde bevilget denne skat hertil[2]). Derpaa kom kongen til Holsten og tilsagde adelen i grevens nærværelse, at han saa meget det var muligt skulde holde dem skadesløse ud af de summer, han havde oppebaaret; noget skulde han selv beholde til landets behov, og derefter skulde han, saasnart han kunde, yde dem fuld erstatning[3]). Ganske i

---

[1]) Zeitschrift der Ges. f. die Gesch. der Herzogth. Schlw., Holst. u. Lauenb. I, 225.

[2]) Thi saaledes maa man sikkert af hensyn til det følgende oversætte disse ord: wente greve Gert en wolde se van dessen summen nicht quyt maken van ereme gelofte, dat se gedan hadden vor den konink. Lüb. Chron. II, 317.

[3]) De konink . . . sede den guden luden . . . dat greve Gert scholde se benemen na mogelichheit van der summen, de he

de samme ord refererer krøniken ogsaa adelens klager til dronningen i 1469[1]). Altsaa, tilsidst i det mindste blev det kautionisterne, der kom til at betale greverne. Hvorledes dette gik til, skal kortelig skitseres, endskønt selv dette falder ret vanskeligt, fordi der kun er bevaret saa overordentlig faa breve om disse transaktioner[2]). Det er muligt, at det virkelig var kongen selv, der klarede den første termin i 1460, hvad der vilde passe godt med, at kautionisternes forpligtelser overfor de oldenburgske grever ikke indbefattede denne termin. Hvad der taler herfor er, at kongen netop umiddelbart efter terminen (28. Novbr.) pantsætter Sønderborg og Ærø for 23000 ₰[3]), en sum, der meget vel passer med, hvad man kan antage, at han har skullet betale. Men for de følgende terminer, hvor de store udbetalinger fandt sted, findes der intet, der tyder paa, at kongen selv søgte at skaffe pengene[4]). Dette blev altsaa nu overladt til kau-

---

upgeboret hadde, unde ok scholde he sulven wat beholden to des landes behof, unde darna, also he erst konde, scholde he gans benemen. Lüb. Chron. l. c. Dette ord: benemen er netop det specielle udtryk for at yde erstatning til, holde en kautionist skadesløs; i alle tidens almindelige kautionsbreve findes debitors løfte til kautionisten om at „entheuen unde benemen en van schuld unde alleme schaden."

1) Lüb. Chron. II, 320.

2) Grunden hertil er, at alle breve, der angik denne gæld, efter en bestemmelse i 1470-recessen skulde overgives til bisp Albert Krummedige af Lübeck og af ham først udleveres til kongen, naar hovedmassen af denne gæld var indfriet. Men da dette skete, vare forholdene ganske forandrede og kongen selv død: formodentlig ere de da aldrig blevne udleverede.

3) Stemann: Gesch. des öff. u. Privatrechts des Herz. Schleswig III, 84. 87. Af pantesummen skulde dog de 5000 ₰ tilbagebetales Mortensdag 1461, saa at Sønderborg derefter blev pant for kun 13000 ₰.

4) Undtagen det, at han 1461 31. Oktbr., altsaa kort før terminen,

tionisterne, og disse bleve sikkert ogsaa ellers benyttede af kongen, naar han i løbet af aaret trængte til mindre laan[1]). Kautionisterne havde da at skaffe pengene; det er muligt, at de undertiden selv betalte, hvis de kunde; langt snarere skaffede de dog pengene ved selv at gøre laan, formodentlig atter under gensidig kautioneren.

Det synes jo nemlig af deres egen fremstilling i det

---

laante 4802 ℳ 8 β hos Lübeck — man tør maaske formode, at disse penge ere blevne brugte til at betale Johan v. Alefeld det lovede afdrag paa 5000 ℳ paa pantesummen for Sønderborg, (maaske har han dog kun faaet 4000 ℳ, cf. ndf. p. 375 anm. 1). Naar kongen derimod 1462 $^{25}/_{3}$ laaner 3000 ℳ hos byen, er dette laan maaske blot brugt til indfrielse af det ældre laan paa 3000 ℳ hos lybske borgere fra 1460. LUB X, 156. Nordalb. Stud. VI, 113. W. Christensen, Unionskgrne og Hansestæderne 1439—66, p. 331 anm. 2. Cf. ndf. anm. 1 og p. 343 anm. 1.

[1]) Der kan ikke være tvivl om, at kongen i disse første aar i høj grad har brugt de holstenske adelsmænds kautioner ogsaa for anden gæld end den til greverne; desværre er det materiale, der herom er bevaret, saa ringe, at man ikke med nogen sikkerhed kan udtale sig om, hvor store summer det her drejede sig om, hvad der vilde have ikke ringe interesse til vurdering af de krav, kautionisterne senere fremsatte. Sikkert er det, at Ditlev v. Buchwald, Claus Ratlow, Henneke og Otto Walstorp og Otto v. Alefeld have maattet kautionere for en gæld paa mindst 2200 rh. g., hvori kongen stod til drosten i Delmenhorst, Henrik Kluver, formodentlig fra ældre tid; man faar her sikker efterretning om, at disse kautionister virkelig ogsaa betalte, thi 1463 $^{2}/_{6}$ giver Henrik Kluver dem kvittering for et afdrag paa 1000 rh. g. (RA. Gottorpske membr. cf. Nordalb. stud. VI, 114. Kvittering 1464 $^{6}/_{4}$ RA. Gældsbr. og kvitt. fasc. 2 b). Denne gæld til Henrik Kluver var vistnok ret betydelig, den omtales ogsaa i de følgende aar. Ligeledes maatte Ditlev v. Buchwald og Hans Ranzau Schacksøn kautionere for det laan paa 3000 ℳ, kongen 1460 $^{16}/_{7}$ optog hos lybske borgere (LUB IX, 860), som det senere ses, i det hele taget for de laan, kongen optog i disse aar i Lübeck (cf. p. 356). Skønt der ikke er bevaret mere end dette herom, tør man dog nok af tidens almindelige sædvane slutte, at kongen ikke har kunnet optage noget løst laan eller udstede noget gældsbrev uden at benytte sig af ridderskabets kaution.

ovenfor nævnte brev at fremgaa, at det først var i aaret 1465, de selv kom til at gøre faktiske udbetalinger. Formodentlig har da kongens og deres forenede kredit været stærk nok til i de første aar stadig at skaffe penge ved nye og fornyede laan. Men saa i 1465 er alt dette brudt sammen, og grunden hertil er det ikke vanskeligt at se. I sommeren 1463 havde der været uroligheder i Sverige; dæmpede for en tid brød de i begyndelsen af 1464 ud i et aabent oprør, kongen ikke kunde beherske. Det var klart, at kongens penge nu vilde faa andre steder ærinde end til indfrielse af gæld i Slesvig og Holsten. Dette gjorde da, at den kredit, kongen havde nydt hos kautionisterne og disse hos andre, pludselig hørte op. Terminen 1464 hengik uden betalinger; da grev Gerhard i 1465 kom til landene, henviste kautionisterne ham til kongen, og selv have de haft nok at gøre med at skaffe de 110000 ℔, som de i det aar maatte betale.

Der er grund til et øjeblik at standse ved den sum, her nævnes. Den er næppe synderlig forkert. Fem aar efter, da der er løbet dyre renter paa, og da kautionisterne yderligere have maattet indfri laan for kongen, opgive de i recessen deres krav til lidt over 140000 ℔, og af disse faa de efter en reduktion ialt tilkendt 97600 ℔. Det ses da, at den nævnte sum endda er lidt større end den, man sikkert kan se, at greverne have faaet udbetalt, særligt hvis kongen virkelig selv har indfriet de første smaa afdrag; men muligt er det jo, at greverne have faaet mere, og sikkert er der i den indbefattet kautioner for kongens mindre laan i andre øjemed; endelig kan der ogsaa skjule sig nogle renter i den.

Kongen var da i 1465 for saa vidt ikke et skridt videre end i 1460; hans kreditorer vare blot ikke længer

greverne, men de adelige kautionister. Man har tidligere ment, at disse penge skaffede kongen selv til veje, enten ved skatter eller ved pantsættelser. Det kan jo, efter hvad der her er udviklet, ikke være tilfældet.

Om skatterne blot dette. 1461 forlangte kongen første gang skat i landene, 5 ꝟ af hver plov. Men alle jordejere, adel, prælater og borgere, mindede ham om, at han netop havde lovet, at han ikke ved skatter vilde skaffe penge til greverne. Saa nedsattes denne skat til 1 ꝟ pr. plov, og først 1466 hører man om en ny skat, der rigtignok siges at være den tredje[1]). Men de penge, der bleve betalte, vare betalte inden udgangen af 1463, og det er ganske utænkeligt, at selv ogsaa to skatter, paalagte 1461 og derefter, til det tidspunkt skulde have indbragt nævneværdige beløb. Med pantsættelserne[2]) føres man tilbage til spørgsmaalet om pantegælden i landene. Over den vinder man først et sikkert overblik ved recessen af 1470; den tidligere tilstand maa rekonstrueres tilbage herfra. Ved denne reces faar nemlig kongens kautionister en del af de penge, som kongen erkender at skylde dem, anvist paa forskellige af landenes len, og for en hel række af disse udstedes der saa i den nærmest følgende tid pantebreve, der lyde paa langt større summer end dem, der fastsættes i recessen. At

[1]) Lüb. Chron. II, 236, 296. Waitz II, 16—17. At skatter, paalagte i kongens andre lande, skulde være kommen betalingen af denne gæld til gode, er der sikkert ikke fjerneste bevis for; de penge, kongen fik ind derved, havde han vistnok god brug for i rigerne selv. Han synes ganske vist et øjeblik at have tænkt paa denne udvej, men den har nok hurtigt vist sig urealisabel. Cf. Unionskgrne p. 330—31 og anm. 1. Om udbyttet af skatterne se Lüb. Chr. II, 315—16.

[2]) Pal.-Müller p. 87.

disse len nu ikke før 1470 vare upantsatte, hvad Waitz[1]) synes at antage, bevises ganske afgjort af en optegnelse, der er bevaret i rigsarkivet, og som giver oplysning om de forhandlinger, der førte til affattelsen af recessen af 1470. I denne optegnelse, der nedenfor nærmere skal omtales, nævnes nemlig en række slotte i landene og de summer, hvorfor de ere pantsatte. Saaledes siges det, at i Slesvig er Tønder pantsat for 25000 ℔, Haderslev for 16000 ℔, Aabenraa for 15000 ℔, Sønderborg, Nordborg og Ærø for 27000 ℔, Flensborg for 24000 ℔; i Holsten er Tilen pantsat for 5000 ℔, Pløn for 6000 ℔, Haseldorf for 9000 ℔, Hanrau og Osterhof for 8000 ℔, Trittau for 11000 ℔. Altsaa er allerede før recessen af 1470 en række af de vigtigste slotte i landene pantsatte for en samlet sum af 146000 ℔. Udover dette nævnes i recessen selv, at Kohof før 1470 var pantsat til Henrik Ranzau for 9000 ℔. Om andre af de len, der nævnes i recessen, men ikke i optegnelsen, kan det ligeledes sikkert bevises, at de vare pantsatte før 1470; Lundtofte herred, hvorpaa Claus v. Alefeld efter recessen skal have 2000 ℔, var 1460 4. Maj bleven pantsat til ham og hans broder for 11060 ℔; Benedikt v. Alefeld, der „skal tage 3000 ℔ paa herrederne“ (d. v. s. Tørning len), havde allerede 1460 16. April faaet de tre herreder i pant og købt det fjerde for i alt 16400 ℔.

De nye pantebreve angive da den pantesum, der fremkommer ved at lægge recessens forhøjelse til de summer, hvorfor de nævnte len allerede vare pantsatte før 1470.

Saaledes ser man, at denne store pantegæld ikke

---

[1]) Waitz II, 25–26.

opstaar i 1470, men allerede forinden hviler paa landene. Men naar man saa vil spørge om tidspunktet for dens opstaaen, er det, at kilderne i de fleste tilfælde lader en i stikken. Man kan se, at en og anden mand, der 1470 nævnes som panthaver, allerede i midten af 60-erne nævnes som lensmand paa samme slot og formodentlig allerede da har haft slottet i pant[1]); i et vigtigt tilfælde kan man indirekte føre bevis for, at pantsættelsen gaar tilbage lige til hertug Adolfs tid. Det er Tønder. Her sidder Henning Pogwisch uforstyrret som lensmand i det mindste siden 1460, og da i 1488 kong Hans, efter at kong Kristiern i 1480 havde frataget ham lenet, slutter forlig med hans sønner, bestemmes det udtrykkeligt, at disse skulle tilbagegive alle pantebreve paa Tønder „beyde van zeligen hertoge Alue unde koning Christiern en vorsegelt“; og i selve det bevarede pantebrev af 1470 siges, at dette pantebrev „so alse wii ene nu vornijet hebben unde vorhoget des ergnanten Henninges breve, den eme tovoren unse zelige ohme hertogh Alff gegeven hadde“, ikke skal være det tidligere til skade[2]).

Men det er jo klart, at denne store pantegæld ikke væsentligst kan være opstaaet i disse første aar af 60-erne ved, at adelen har ydet kongen virkelige laan mod pant i lenene. Thi naar kautionisterne skaffede ham og tilsidst for ham betalte 110000 ℔, naar han desuagtet i 1464 maatte indstille sine betalinger, saa er det klart, at kongen ikke i disse aar kan have rejst virkelige laan

[1]) Saaledes kan anføres, at Wulf Pogwisch allerede 1464 25. Marts nævnes som lensmand paa Haseldorf (Reg. Chr. I, 342), Didrik Blome allerede 1464 18. Novbr. som lensmand paa Trittau (LUB X, 539).

[2]) Quellensamml. der schl.-holst.-lauenb. Ges. II, 13. Dipl. Flensb. I, nr. 189. Reg. Chr. I, 122.

mod pant til et beløb af omkring 175000 ℔ — han maatte da med lethed have kunnet fuldt udbetale greverne og endda beholde en del tilovers.

Maaske kunde man et øjeblik formode, at denne pantegæld da skriver sig fra selve valget i 1460, og at den repræsenterer det stemmekøb, hvorved kongen, efter tidligere forfatteres mening, saa væsentlig sikrede sit valg. Efterretningerne om dette stemmekøb skriver sig naturligvis fra den lybske krønike, der endda har to forskellige beretninger om, hvorledes det gik for sig. Det ene sted siges det, at han væsentligst vandt adelen ved løfter om, at de maatte beholde deres len paa livstid, det andet sted skal han ligefrem have lovet dem bestemte pengesummer, og dette var det, grev Gerhard senere kaldte „dat winkop". Dette sætter Waitz i system paa den maade[1]), at han mener, kongen lovede, at adelen maatte beholde lenene paa livstid, og at dette gennemførtes saaledes, at han lovede dem pengesummer, for hvilke han saa gav dem len og godser i pant; og som eksempel herpaa nævner Waitz da de af kongens pantsættelser, som han ved fandt sted før 1465. Netop fordi han kun regner med nogle faa af de pantsættelser, hvorfor vi have kong Christierns egne breve, kan han tænke sig denne mulighed, men naar man af forhandlingerne før 1470-recessen ser, at det ikke drejer sig om nogle faa, men om de allerfleste af hovedlenene, saa forekommer det dog for usandsynligt, at kongen for at blive valgt skulde have givet saa mange af landenes len i pant for saa store summer. Den sandsynligste forklaring af disse forholds udvikling synes da at være følgende. Da her-

[1]) Lüb. Chron. II, 223—24, 316—17. Waitz I, 396—97; II, 20.

tug Adolf døde, var størstedelen af landenes len givne i pant[1]); desuden var der fra hans tid nogen svævende

[1]) Af de slesvigske len vare alene Gottorp og maaske Sønderborg frie, af de holstenske Segeberg og maaske Steinburg; Rendsburg var hertuginde Margretes livgeding, og Femern var 1437 pantsat til Lübeck by for 18000 ℳ. LUB VII, 750. — Af Gottorps indtægter var dog fra hertugens tid pantsat 21 ℳ aarlig rente af Ekernførde byskat til kapitlet i Slesvig for 300 ℳ 1447 6/12 RA. Gem. arch. cap. XXXII, indl. oblig. fasc. IV. Disse ere endnu uindløste i 1490. Dipl. Flensb. I, 194 p. 685. 1461 6. Decbr. pantsatte kong Christiern 32 ℳ aarlig rente af Slesvig byskat til Slesvig kapitel for 400 ℳ. Reg. Chr. I, 95. — I Steinburg og Segeberg indestod allerede 1460 betydelige pantesummer. For Steinburgs vedkommende ser man det af pantebrevet til Hamburg 1465 (Reg. Chr. I, 99), da byen overtager aarligt at betale renter af 11000 ℳ. Af disse vare de 3000 ℳ af s. a., men de andre 8000 ℳ skrev sig formodentlig alle fra hertug Adolfs tid; med sikkerhed vides det om de 3400 ℳ Unionskgrne p. 409 anm. 6. Vanskeligere er det at sige, hvormeget der indestod i Segeberg, og det saa meget mere, som selve administrationen dengang ikke synes at være bleven ganske klar derover endnu i 1490. Sikkert er det, at hertug Adolf 1443 11/11 havde solgt 180 ℳ aarlig rente af den gamle Oldesloe told til cirkelherrerne i Lübeck for 3000 ℳ og 1447 10/11 30 ℳ rente til Lübeckeren Lutke Neinsted for 500 ℳ, og at endnu tidligere — 1394 21/10 — Oldesloe raad for 850 ℳ havde tilkøbt sig indtægterne af to gaarde udenfor byen. Men desuden var der en række gejstlige stiftelser i Lübeck, der havde tilkøbt sig renter af Segeberg, i det mindste allerede før 1465, vistnok endnu i hertugens tid. Det faldt hurtigt svært at udrede disse renter; allerede 1465 17/5 maatte kongen bede om henstand med betalingen, og hele aarhundredet ud maatte panthaverne finde sig i restancer. Fra tid til anden skaffede de sig dog anerkendelse af disse restancer, saaledes 1470 og senere 1503; herefter synes de indestaaende kapitaler mindst at have udgjort 8300 ℳ foruden de ovennævnte summer. Men som sagt, selv i datiden synes man ikke at have faaet rede paa, hvor meget det egentlig er, og i selve delingstraktaten, der dog hvilede paa ret omhyggelige forarbejder, omtales disse pantesummer karakteristisk nok saaledes: Item wes de houetsumme is by den neghenhundert marck renthe, de in Szegeberge etliken geistliken vorschreuen szyn, de synt vorslagen

gæld, og nogle af lensmændene havde krav paa hertugen for penge, de havde udlagt til hans og landets bedste, særlig til godskøb, krav, som ikke vare blevne officielt anerkendte inden hertugens død. Denne samlede gældsmasse var det, kong Christiern overtog i kraft af Ribertraktatens bestemmelse. De fleste af panthaverne, der ikke havde særlige krav at gøre gældende, beholdt da ganske rolig deres panter i kraft af de breve, hertugen havde givet dem derpaa; dette var f. eks. tilfældet med Lübeck by, Henning Pogwisch og mange andre, og formodentlig er netop dette for en del grunden til, at der ikke er bevaret pantebreve fra kong Kristierns tid, før de fleste af pantesummerne efter 1470-recessen forhøjes. Men de af dem, der havde uafgjorte krav at faa sikrede, søgte naturligvis at faa disse anerkendte af kongen: Hans Pogwisch, der havde Kiel i pant, og som for 400 ℳ havde købt byen Wiltzee til lenet, fik 9. April kongens løfte om, at han ved en eventuel indløsning vilde medregne disse 400 ℳ i pantesummen[1]); Claus Ranzau, der var lensmand paa Pløen[2]), og som fra abbeden af Reinfeld havde indløst gaarden Horst og byerne Nemete, Gudow og Sepel og fra bisp Arnt af Lübeck byerne Meynstorp og Bodenstorp, fik 8. Maj til gengæld Pløen i pant for 7400 ℳ, formodentlig netop hvad indløsningen

uppe eluen duszent marck houetstoles. Selve denne usikkerhed synes at vise, at disse pantelaan ogsaa skrive sig fra gammel tid. — Reg. Chr. I, 78, 81, 72. LUB X, 592. Reg. Chr. I, 115—116. RA. Gem. arch. cap. XII nr. 58. HR. III, IV, 387 § 3, 388 § 22. Dipl. Flensb. I, 194 p. 684.

[1]) Reg. Chr. I, 88. Det er klart, at naar Hans Ranzau saa i 1461 faar pantebrev paa Kiel for 6050 ℳ, er det, fordi han for denne sum har indløst det af Hans Pogwisch. LUB X, 120.

[2]) Som saadan nævnes han i det mindste 1460 16. Marts. LUB IX, 815. Reg. Chr. I, 93.

havde kostet. I disse to tilfælde ser man ganske klart, hvad der var grunden til de nye pantebreves udstedelse; mere tvivlsomt er det, hvorledes man skal opfatte pantsættelserne af Lundtofteherred og Tørninglen[1]). Sikkert er det, at begge disse len allerede vare pantelen i det øjeblik, kongen overtog landene, og efter al sandsynlighed finder en forhøjelse af pantesummerne sted, men om grunden hertil er en regulering af samme art som i de to foregaaende tilfælde er tvivlsomt. Snarest er dette tilfældet for Lundtofteherreds vedkommende; mere usikkert er det, om noget lignende gælder Tørning len. I alt fald er det klart, at ved nyordningen af dette len har kongen paa en ganske særlig maade begunstiget Benedikt v. Alefeld, ikke saaledes at forstaa, at den nye pante- og salgssum ikke skulde svare til virkelige laan eller udlagte penge, men begunstigelsen ligger i, at Gramherred ikke som de andre pantsættes, men sælges til ham. Noget lignende maa vistnok ogsaa siges om Wulf v. d. Wischs køb af Runthof; kongen har maaske faaet de 10000 ℳ[2]), men Wulf har sikkert været glad ved at

---

[1]) Lundtofteherred var 1398 pantsat for 600 ℳ lødigt sølv (regnes = 6000 ℳ lüb.) og 665 ℳ lüb. til Claus v. Alefeld, pantsættes 1460 4. Maj til Claus og Benedikt v. Alefeld for 11060 ℳ. Reg. Chr. I, 73, 92. De fire herreder, der udgjorde Tørning len, vare 1445 pantsatte for 6000 ℳ; af dem pantsættes Hviding, Frøs og Kalvslund herreder 1460 16. April for 12400 ℳ til Benedikt v. Alefeld, medens Gramherred sælges til ham for 4000 ℳ. Reg. Chr. I, 79—80, 89—90.

[2]) 1460 19. April. Reg. Chr. I, 91. Dette er dog højst usikkert. Sagen er den, at efter at grev Gerhard i 1468 havde frataget Wulf v. d. Wisch gaarden, fik denne den atter tilbage efter 1470-recessens bestemmelser, men denne gang ikke til arv og eje som i 1460, men som pant for 8000 ℳ. Og af disse 8000 ℳ vare kun de 2000 ℳ erstatning for den skade, han havde lidt ved at miste Runthof, eller som gaarden selv havde lidt; hoved-

faa gaarden. I disse to tilfælde kan man da formode et slags „stemmekøb"; men disse begunstigelser havde kongen ogsaa megen fornøjelse af; sikkert fandtes der ikke i den følgende tid trofastere tilhængere af den danske konge og det danske kongehus end Alefelderne paa Tørning og Wischerne paa Runthof. Af de ganske faa pantsættelser, der kendes fra den nærmest følgende tid, er pantsættelsen af Sønderborg og Ærø allerede omtalt, og det er formodet, at denne skyldes et virkeligt nyoptaget pengelaan, der har hjulpet kongen over den første termin; naar derimod Luder Rumor, der i det mindste siden 1457 har været lensmand paa Steinburg[1]), 1461 19. Novbr. faar pant deri paa 4 aar for 7400 ℳ[2]), er dette snarest at betragte som resultatet af en regnskabsopgørelse.

Men er der da i aktstykkerne ud over de to nævnte

---

parten, de 6000 ℳ, vare penge, han havde udlagt for kongen som kautionist og nu fik betalt paa denne maade. Men ikke med et ord berøres det her, at han allerede i 1460 havde betalt 10000 ℳ for godset. Et af to maa da være tilfældet. Enten har greven udbetalt ham købesummen, de 10000 ℳ, saa at overgrebet alene bestaar deri, at han imod Wulfs vilje afkøbte ham gaarden. Eller ogsaa har salget i 1460 været rent formelt, en ren og skær gave. Adskilligt kunde tale herfor, Runthof var en meget tvivlsom besiddelse for kong Kristiern. Det havde i sin tid tilhørt Erik Krummedige, men var efter dennes overgang til den danske konge bleven inddraget af hertugerne som forbrudt gods. Der var adskillige i Danmark, der paa grund af nærmere eller fjernere slægtskab med Erik Krummedige mente at have krav paa godset, og det kunde være vanskeligt nok for en dansk konge, der tillige var hertug, at tage stilling hertil. Ved at overlade godset til Wulf v. d. Wisch har kongen da kun opgivet en meget usikker besiddelse. Cf. ndf. p. 379—80.

[1]) RA. Indløste obligationer cap. XXXII fasc. 4 nr. 31. Reg. Chr. I, 94.

[2]) og 552 ℳ aarlig rente. Reg. Chr. I, 94.

tilfælde slet intet, der tyder paa, at kongen har givet et eller andet løfte i anledning af sit valg? Jo, naar man gaar bort fra Waitz's hypothese og alene holder sig til den lybske krønikes egne ord, saa finder man i brevene en delvis bekræftelse af dens meddelelse om, at kongen lovede lensmændene, at de maatte beholde lenene paa livstid. Thi alle de pantebreve, som her ere nævnte som udstedte af kongen (undtagen det til Luder Rumor), lyde paa, at lenet skal staa uafløst i lensmandens levetid; om et lignende tilsagn ogsaa blev givet de andre lensmænd, der ikke fik nye pantebreve, er tvivlsomt, og de senere begivenheder førte, som vi skulle se, med sig, at disse løfter ikke i alle tilfælde kunde overholdes. Krønikens anden meddelelse om, at kongen ogsaa lovede penge, finder derimod ingen støtte i brevene[1]).

II. 1464—1466.

Det var som sagt i terminen 1464, at betalingsstandsningen indtraadte; der kunde ikke skaffes penge til de nye afdrag, som skulde have været udredede.

Der er ingen tvivl om, at saavel landenes adel som ogsaa kongen selv fuldt vel indsaa, hvor stor en fare der laa heri, at det gjorde hans stilling i landene meget usikker. Schauenburgerne var man ganske vist færdig med, og grev Morits var død; men tilbage var

[1]) Dette synes dog dr. W. Christensen at mene, naar han (Unionskgrne p. 331) siger, at kongen maatte udstede gældsbreve til mange adelige blot for at vinde dem for sit valg. Han sigter her til de gældsbreve, som kongen 4/3 i Ribe udstedte til 7 forskellige adelsmænd til et samlet beløb af ialt kun c. 7300 ℔ (Reg. Chr. I, 387—88). Om motivet hertil ved man imidlertid slet intet, og det er sikkert rimeligt at opfatte disse breve og det 6/5 til Claus v. Alefeld udstedte brev paa 960 ℔ (Reg. Chr. I, 398) som anerkendelse af løs gæld fra hertugens tid.

grev Gerhard, en foretagsom, urolig mand, som var tilbøjelig til at benytte sig af enhver fordel, om hvem man kunde vente, at han straks vilde ræsonnere: kun mod penge gav jeg afkald paa min ret; naar pengene ikke betales mig, saa har jeg atter min ret til landene at gøre gældende. Netop saaledes faldt hans ord, da han i foraaret 1465 kom til landene og paa egen haand sammenkaldte en landdag[1]).

Kongen saa faren og udtalte i et brev til Lübeck sine bekymringer over grevens planer[2]). Men kun paa een maade kunde faren afvendes: man maatte se at faa betalt saa store afdrag som muligt, i det mindste til grev Gerhard; kun derved kunde man fratage ham ethvert paaskud til at tage sit afkald tilbage. Der er da heller ingen tvivl om, at kongen virkelig for en tid med alvor har kastet sig ind i dette arbejde; man ser det deraf, at der nu atter af ham optages ret store laan, dels løse, dels mod pant; han var ogsaa i stand til nu at beskæftige sig med disse sager; i efteraaret 1464 havde han sendt Jens Bengtssøn tilbage til Sverige, og her var der da ikke andet for ham at gøre end at afvente, hvad resultat dette skridt vilde føre med sig.

At stille greven tilfreds foreløbig opnaaede man da ogsaa ved som sagt 4. Juni at betale et afdrag paa 2000 g. til ham selv og lige saa meget til hans broderbørn[3]). Men næppe havde man paa denne maade skaffet sig af med ham, før en ny termin stod for døren. Og denne termin blev sikkert den betydningsfuldeste af dem alle; des beklageligere er det, at man i virkeligheden

[1]) Lüb. Chron. II, 282. Staatsb. Mag. IX, 457.
[2]) LUB X, 565.
[3]) RA. Gem. arch. cap. XXX, 30. Nordalb. Stud. V, 62.

faar saa uendelig lidt at vide om, hvad der her skete. Sikkert er det dog, at der her fandt de største forandringer sted. For det første viste det sig, at det ikke længere lod sig gøre at faa hele den store gældsmasse fra de tidligere terminer fornyet; kreditten var opbrugt, der maatte betales. Saa var det, at kongens kautionister loyalt betalte de 110000 ℊ og saaledes overtog hele denne gæld[1]). Det var ikke let for dem at skaffe pengene, og det var ikke paa gunstige vilkaar, de overtoge gælden. Ganske vist, det var klart, at de vilde kunne kræve betaling hos kongen; naturligvis havde han i sin tid, da de kautionerede for ham, lovet at holde dem skadesløse; han havde ogsaa i et særligt „forvaringsbrev“ givet dem løfte om, at han som sikkerhed for betalingen vilde stille dem nogle slotte og len; i deres brev af 1469 nævne de Segeberg, Gottorp og Flensborg, i recessen af 1470 siges, at ogsaa, hvad Aabenraa kunde pantsættes for ud over 5000 ℊ (der indestod i det), skulde tjene til sikkerhed for dem[2]). Men foreløbig lod

---

[1]) Samtidig ordnedes ogsaa kongens pengemellemværende med Lübeck by. Af forhandlinger, som kongens sekretær, Johan v. Embeke, Aug. 1465 førte med Lübeck, ses det, at kongen da skyldte byen 8000 ℊ. Disse 8000 ℊ vare dog formodentlig kun en fornyelse under et af de to ældre laan af 1461 $^{21}/_{10}$ paa 4802 ℊ 8 ß og af 1462 $^{25}/_{3}$ paa 3000 ℊ; sekretæren skulde søge at bevæge raadet til at forny laanet, men dette synes dengang kun villigt til at forny laanet af de 4000 ℊ. Vistnok har dog kongen senere faaet sit ønske opfyldt, thi i Novbr. siges raadet at have lovet at laane ham 6000 ℊ, og det laaner yderligere 2000 ℊ af bispen af Lübeck for ogsaa at give dem til laans til kongen. Naturligvis skulde dette nye laan tilbagebetales 1466 $^{11}/_{11}$, og kautionisterne have atter her maattet træde til. LUB X, 650. Unionskgrne 331 anm. 2 (hvor Johan v. Embekes forhandlinger efter Nordalb. Stud. VI, 115 urigtigt ere henførte til Aug. 1466).

[2]) Anderledes kan vel recessens ord: angesehen dat de betteringe

det sig ikke gøre at trænge ind paa kongen med krav om betaling eller sikkerhedsstillelse; det var alt for vigtigt baade for kongen og kautionisterne, at hans evne til at skaffe sig penge ikke formindskedes; derfor nøjedes kautionisterne med foreløbig at vente til bedre tider[1]).

Hvor meget kongen dernæst selv fik betalt ved denne termin er ret usikkert; utvivlsomt synes det dog, at der maa være betalt grev Gerhard et større afdrag. I alt havde han nemlig hidtil faaet 16000 g.; tilbage stod altsaa 24000 g., hvad der efter datidens kurs svarede til

---

jn Apenraa bouen viffdusent marck der hetere vnde lauere warynge was. Men der maa rigtignok herom bemærkes, at Aabenraa baade af det førnævnte forarbejde til recessen og af det senere pantebrev til Henrik Ranzau ses i 1470 at have været pant for 15000 ₰. Skulde pantesummen siden 1460 virkelig være bleven forhøjet med 10000 ₰, uden at der er bevaret det ringeste vidnesbyrd herom? Eller tør man ikke snarere formode en skrivefejl i recessen? Dipl. Flensb. I, 155 p. 575. Reg. Chr. I, 119. Cf. p. 375 og 381 anm. 1.

[1]) Dog synes det, som om i det mindste nogle af dem have været saa fornuftige at lade kongen udstede gældsbreve for nogle af de summer, de havde udbetalt for ham, men atter naturligvis under kaution af andre. Saaledes synes i det mindste et par breve at maatte opfattes, som ere bevarede netop fra denne tid, daterede 1465 11/12. I det ene erklærer kongen, at han har ladet grev Gerhard kautionere for en gæld paa 4177 ₰ til Claus Ratlow og paa 1100 ₰ til Benedikt v. Alefeld Johansøn. I det andet erklære kongen og greven, at de have ladet Claus Ratlow, Otto v. Alefeld Wulfssøn, Matthias Ratlow og Godske Ranzau Godskesøn kautionere „mit samender hand“ for de samme 1100 ₰ til Benedikt v. Alefeld. Disse breve skulde betales 1466 11/11, men det er klart, at hvis de i det hele taget bleve betalte, saa var det ikke af kongen, men af dem, der havde kautioneret. For kautionisterne blev det da kun en omflytten af gælden fra den ene til den anden, aldrig virkelig betaling. Saadan udstedelse af gældsbreve fandt maaske sted i langt større omfang, end man nu kan se, fordi alle disse breve i 1470 deponeredes hos bisp Albert i Lübeck. Skulde mon ikke nogle af dem endnu kunne findes der? RA. Gott. membr. fasc. XXI, ukorrekte regester Nordalb. Stud. V, 63. Cf. ovfr. p. 330 anm. 2.

34500 ℔[1]). Men næste gang, man faar en opgørelse af, hvad kongen skyldte greven, er 1466 2. Decbr.; da beløb summen sig til 27900 ℔[2]). Nu er det temmelig sikkert, at der intet blev betalt greven ved terminen 1466; hvad han fik, maa han altsaa have faaet ved denne termin; med andre ord mindst 6000 ℔. Pengene til dette store afdrag skaffede kongen sig ved at pantsætte Steinburg til Hamburg for 10000 ℔; i det mindste synes det naturligt at sætte disse to ting i forbindelse med hinanden, fordi pantsættelsen netop fandt sted 11. Novbr., og fordi det saa udtrykkeligt fremhæves i pantebrevet, at kongen har brugt disse penge „ganske til vore landes, særlig hertugdømmet Slesvigs og grevskabet Holsten og Stormarns nytte og bedste“. 10000 ℔ laante Hamburg kongen paa pantet, men dertil overtog byen den gæld, der indestod i lenet, deriblandt 3000 ℔ til Luder Rumor, der vel altsaa har faaet 4400 ℔ udbetalt[3]). Allerede dette at faa saa stort et afdrag betalt til greven var en fordel; men maaske vandt man en fordel til ved at faa hele gældsforholdet til ham omordnet; man tør formode, at hele den resterende gæld til ham nu blev samlet i en sum, at kongen derfor udstedte et almindeligt gældsbrev, hvori han lovede at betale denne restsum til næste termin, og at greven gik ind paa denne ordning mod et skriftligt løfte fra kongen om, at han, hvis greven døde,

---

1) Indtil 1470 er 1 rh. g. = 23 ß lüb.

2) RA. Gottorpske membraner fasc. XXI. Cf. Nordalb. Stud. V, 66.

3) Om Steinburgs pantsættelse til Hamburg se Unionskgrne p. 409 ff. Reg. Chr. I, 99. Luder Rumor fik 1465 13. Novbr. nyt pantebrev paa disse 3000 ℔ til 10 %. Gem. arch. cap. XXXII. Indl. obl. nr. VII Litra E nr. 19. Dette indfriedes af Hamburg by i 1470. Hamb. Kämmr. II, 439. De 10000 ℔ bleve udbetalte til Ditlev v. Buchwald, Luder Rumor og Wulf Pogwisch paa kongens vegne. Hamb. Kämmr. II, 271.

vilde udbetale restsummen til hans børn[1]). Derved vilde det være vundet, at det blev ligesom udvisket, hvad der var grunden til kongens gæld til greven; denne blev nu blot en kreditor som saa mange andre, og hvis det til næste termin lykkedes kongen at skaffe og udbetale restsummen paa engang, saa var greven ganske sat ud af spillet. Den værste fare syntes da hermed afværget, og greven optraadte vistnok ogsaa langt mere spagfærdigt end om sommeren; man hører ikke mere tale om, at han skulde tænke paa at gøre krav paa landene; det meste af Decbr. maaned var han sammen med sin broder, og dennes forhold til ham synes nu ret tillidsfuldt; i det mindste lod kongen ham kautionere for sig[2]) og gav ham ogsaa en særlig kommission: naar han var vendt tilbage til Oldenburg, skulde han se at faa afbetalt saa meget som muligt af kongens gamle gæld til drosten i Delmenhorst, Henrik Kluver; kongen skulde saa nok betale ham igen til næste termin[3]).

Maaske blev der ogsaa betalt et afdrag til grev Morits børn; i det mindste ligger det nær at formode, at kongen nu, om ikke før, har betalt de 6000 g., der i sin tid var lovet som livgeding til hans enke; sikkert er det, at kongen optog flere laan umiddelbart før terminen og

[1]) RA. Gottorpske membr. 1465 11/12. Nord. Stud. V, 63. Faktisk kendes denne ordning jo først fra brevet af 1466 2/12; kun formodningsvis er den ført tilbage hertil.

[2]) Breve af 1465 11. og 12. Decbr. RA. Gottorpske membraner fasc. XXI, cf. Nord. Stud. V, 63—64. Foruden for de ovennævnte gældsbreve ogsaa for 972 rh. g. til „knapen" Johan Schulte; vistnok en ældre kreditor ligesom Henrik Kluver; gælden til ham dukker ogsaa senere op.

[3]) 1465 14. Decbr. RA. Gottorp. membr., cf. Nordalb. Stud. V, 64. Formodentlig skete dette, fordi kongens kautionister nu ikke mere vilde have noget med denne gæld at gøre. Cf. ovfr. p. 331 anm. 1.

nogle af dem netop i rhinske gylden[1]). Men denne gæld var jo iøvrigt af mindre vigtighed end gælden til grev Gerhard, og i virkeligheden véd man slet intet om, hvor meget og hvornaar der senere er blevet afbetalt paa den; i den følgende tid nævnes denne gæld nu og da, men om grev Morits' børn nogensinde fik deres penge, og paa hvilken maade det skete, er ganske ubekendt[2]). Æren for det resultat, der her var naaet, hvorved grevens sommerdrømme om landene var bleven forvandlet til et gældsbevis paa en forholdsvis ringe sum, der med kort varsel kunde blive ham udbetalt, tilkom imidlertid ikke saa meget kongen som landenes adel, der med de største personlige opofrelser gennemtvang den politik, de havde indledet i Ribe: sikringen af landenes fred og ro ved valget af og den kraftigste støtte til den danske konge. Som for uigenkaldelig at nedslaa ethvert svagt haab, der endnu kunde fjæle sig i grevens sjæl, var det, at 10 udsendinge fra ridderskabet, af hvilke de 6 vare kautionister, mødtes i Kolding 1466 20. Maj med 10 danske rigsraader og der til sikring af freden vedtoge efter kong Kristierns død at tage junker Hans til herre, hvis han var eneste søn; hvis kongen efterlod sig flere sønner, vilde de i fællesskab med danske rigsraader tage bestemmelse om landenes

---

[1]) Saaledes udsteder han 24/8 gældsbrev til Sievert Brockdorff paa 1300 ℔ at betale 1466 11/11, hvis dette ikke sker, skal Ekernførde gives i pant for summen; 18/9 til knapen Bernd v. d. Schulenborch paa 800 rh. g., ligeledes at betale 1466 11/11, ellers skal brevet fornyes med kaution; 18/10 pantsættes til de hamburgske borgere Hoyger Tzerneholt og Claus dem Swaren Wandsbek og fem andre landsbyer ved Hamburg for 1200 rh. g. Reg. Chr. I, 96, 399, 97. To andre gældsbreve af 19/10 og 1/11 paa 500 rh. g. og 600 ℔ synes derimod i alt fald ikke at skrive sig fra optagne laan. Reg. Chr. I, 400, 98.

[2]) Endnu i 1480 omtales restgælden til grev Morits' børn. Stemann: Beiträge zur Gesch. der Herzogth. III, p. 92.

og rigets fremtid, men saaledes, at freden stedse bevaredes[1]). Ganske vist, næppe alene for fredens skyld ønskede ridderskabet paany at fastslaa landenes nøje tilknytning til det danske kongehus; denne overenskomst gav dem ogsaa større sikkerhed for at faa deres udlagte penge igen; junker Hans eller en anden af kongens sønner vilde ikke kunne slaa en streg over de store fordringer paa deres fader, saaledes som greven maaske vilde gøre, om han blev landenes herre.

III. 1466—1470. Grev Gerhards tid.

Greven, der i sommeren 1465 havde set saa store muligheder for sig, havde sikkert ondt ved at finde sig i, at denne skønne drøm nu aldrig skulde blive til virkelighed. Men sagen maatte nu gribes an paa en helt anden maade, han maatte se at vinde kongens tillid. Saa foretog han et genialt kup: i sommeren 1466 bemægtigede han sig Rendsborg. Det hele var saa ganske uskyldigt; kongen havde intet med Rendsborg at gøre, det var hertuginde Margretes livgeding, og kongen havde vel snarest været ked over ikke at have raadighed derover. Greven paastod, at hertuginden havde lovet at tage ham til høvedsmand; nu havde hun sat Claus v. d. Wisch paa slottet, derfor tog greven det[2]).

De almindelige politiske forhold arbejdede ham i

---

[1]) Reg. Chr. I, 54. De 6 kautionister vare: Godske v. Alefeld, Wulf v. d. Wisch, Claus Ranzau Schacksøn, Benedikt v. Alefeld Henriksøn (til Tørning), Claus v. Alefeld Benediktsøn (til Søgaard) og Claus v. Alefeld Johansøn.

[2]) Lüb. Chron. II, 295—96. Hvitfeldt omtaler p. 906 i forbindelse hermed dronning Dorotheas overenskomst med hertuginden af 1470 og synes saaledes urigtigt at henføre denne til 1465. Fejlen gaar fra ham over til Pal.-Müller p. 88 og Waitz's Nord. Stud. V, 65. Schlw.-Holst. Gesch. II, 18.

hænde; kongens tanker droges nu i en ganske anden retning. Det havde intet hjulpet, at erkebispen sendtes tilbage til Sverige; nu i efteraaret 1466 kom der endog efterretninger om, at de mægtige Akselsønner ved giftermaal og hemmelige aftaler paa det nøjeste havde forbundet sig med kongens svenske fjender. Sikkert har ingen begivenhed i den grad bragt kongens sind til at bruse op i overstrømmende harme som dette lumpne frafald af hans egne svorne mænd; i de følgende seks aar beherskes han helt af et eneste brændende ønske, ønsket om hævn over forræderne. Deres pantelen inddrages straks; selv en mand som Eggert Frille drage de med sig i unaaden[1]). Hvor kunde kongen saa finde stunder til at tænke paa termin i hertugdømmerne; alt var jo der bragt i den bedste orden.

Greven benyttede sig snildt heraf; allerede før terminen, 1. Novbr., opsøgte han selv sin broder i København, og hurtigt forstod han, at kongen, hvad landene angik, kun ønskede selv at blive fritaget for at have nogetsomhelst med dem at gøre. Sine krav talte han da ikke om, mere maaske om, at kongen dog nu skulde betale ham, hvad han forrige termin havde givet gældsbrev for. Men kunde han ikke det, vidste greven selv raad; han kunde nok fremlægge et regnskab for sin bestyrelse af Rendsborg, der viste, hvor langt læmpeligere kongen vilde slippe ud af sin gæld til ham ved blot at overdrage ham flere slotte til bestyrelse; saa skulde han nok gøre sig selv betalt. Dette syntes en fortræffelig udvej, tilmed da greven ikke forlangte hidtil upantsatte slotte i pant, men vilde nøjes med blot at faa ret til at

[1]) Biogr. Lexic. V, 450—51.

indløse to eller tre allerede pantsatte slotte og saa beholde dem som pant for sit tilgodehavende uafløste i fire aar; naturligvis vilde greven holde dem til kongens haand, og de skulde altid staa kongen aabne; saa snart de fire aar vare gaaede, og kongen kunde udbetale ham pantesummerne, skulde han straks atter overgive dem til kongen. Kun udbad han sig en personlig gunst til gengæld: kongen skulde anerkende hans og hans arvingers arveret til landene, om kongestammen engang uddøde[1]). Dette syntes jo ikke at have meget at sige, og kongen indrømmede det gerne; i det laa dog, at greven altid

---

[1]) RA. Gottorp. membr. Grev Gerhards revers: Dipl. Chr. I, 132, cf. Nordalb. Stud. V, 65—66. Meningen med denne ordning var naturligvis at skaffe greven renter af sine penge, siden han ikke mere kunde faa afdrag, som han saa selv kunde have sørget for at faa passende forrentet. Naar greven altsaa indløste et len, skulde der af dettes overskud først udredes passende renter af indløsningssummen, og hvad det yderligere indbragte skulde tjene til forrentning af saa og saa mange tusind mark i passende forhold. Den sum, hvorfor greven overtog lenet som pant, var da den tidligere pantesum + disse tusind mark, der vare at betragte som et udbetalt afdrag til greven, som denne atter havde anbragt i lenet. Efter fire aars forløb var greven pligtig til at modtage hele pantesummen; saa udbetaltes afdraget altsaa ogsaa faktisk. Denne tidsbestemmelse var da nærmest ubehagelig for greven, der vel helst havde ønsket anbringelsen saa langvarig som muligt. Det er ogsaa tænkeligt, at ikke alt det yderligere overskud anvendtes til forrentning af en saadan nominel forhøjelse, men at en del skulde regnes for afdrag. Det hele er da et rent rentespørgsmaal; der var mange tilfælde, hvor det slet ikke vilde kunne betale sig for greven at indløse et len, fordi overskudet af det gav for ringe renter af den kapital, der allerede indestod i det (saaledes Steinburg, cf. renteberegningerne, Unionskgrne p. 410 — 412). I virkeligheden synes han jo ogsaa kun i et eneste tilfælde, nemlig Sønderborg, at have benyttet sig af denne ret, og alt, hvad han der har kunnet faa forrentet ud over indløsningssummen, synes kun at være 2 à 3000 ℳ. Cf. ndf. p. 355 anm. 1.

havde haft og stadig havde visse arvekrav paa landene. Efter terminen, 2. Decbr., opgjordes saa kongens gæld til greven; den viste sig nu kun at beløbe sig til 27900 ℔; dem gav kongen et gældsbrev for med løfte om at betale næste termin[1]).

Paa den nemmeste maade slap kongen saaledes over terminen, hvad greven angik; men tilbage stod al den anden gæld, der skulde forrentes og fornyes, og hele bestyrelsen af landene, der ogsaa krævede hans nærværelse. Vistnok havde han egentlig tænkt selv at naa herover; 18. og 19. Decbr. var han i Kolding, men det viste sig umuligt for ham at faa tid dertil, og greven tilbød da atter sin assistance. Kongen synes nu ganske at nære tillid til ham; han erklærer selv, at da han paa grund af sit kongeriges anliggender ikke godt kan begive sig til landene, indsætter han sin broder Gerhard til „forstander“ med fuldmagt til at indløse pantsatte slotte, ind- og afsætte lensmænd, fogder, stallere og toldere; han skal adlydes som kongen selv. Endelig mente kongen ogsaa, hvad gælden angik, at kunne nøjes med at bruge greven som mellemmand; som denne tidligere havde haft i kommission at betale af paa kongens gæld til Henrik Kluver, saaledes skulde han nu indløse gældsbreve for kongen, naar denne skrev til ham derom; hvad han i denne anledning udlagde for kongen i løbet af aaret, skulde kongen betale ham tilbage til næste termin[2]).

---

[1]) RA. Gott. membr. Cf. Nordalb. Stud. V, 66.

[2]) RA. Gott. membr. 1465 18/12, 19/12, cf. Nordalb. Stud. V, 66—67. „dat wy beualen hebben . . . heren Gherde . . . van vnser wegen etlike vnse penninghbreue vnder vnsem segele vthgegeuen vns to gude wedder intolosende vnde vns to schickende . . . alse wy eme moghen schryuende werden.“ Trykt Stemann: Gesch. des öff. u. Privatrechts III, 96.

Saaledes blev kongen næsten ganske befriet for at tage sig af landenes forhold, greven var forstander i hans sted. I løbet af 1467 udvidedes hans fuldmagt: 1. Maj fik han ogsaa bestyrelsen af alle landenes gejstlige len[1]), og da endelig ogsaa terminen 1467 var gaaet, uden at kongen kunde komme til landene eller skaffe penge, blev det ogsaa overdraget til greven at forvalte kautionsgælden og kongens gæld til ham selv og hans broderbørn. Saaledes maa nemlig sikkert nogle breve forstaas, som kongen udsteder til greven i Helsingborg 1467 13. og 15. Decbr.[2]); kongen siger heri, at eftersom han har befalet landene til grev Gerhard, og denne for ham har overtaget at forvalte en stor, svær gæld, for hvilken landenes ridderskab have hængt deres segl for kongen, og som de have betalt, vil han ganske holde greven

[1]) RA. Gott. membr. 1467 1/5. Cf. Nordalb. Stud. V, 67. Stemann III, 97.

[2]) . . . vnde he sik in grote sware schulde van vnser wegen vmme to slande vnde to entrichtende vns to wyllen ghegheuen hefft vnde noch dachlikes gifft, dar de gudemannen darsuluest ere ingesegele vor vns vthgehenget vnde betalet hebben, willen . . . wy . . . ene . . . gantz vnde all sodaner vnser schulde . . . entheuen vnde benemen van schuld vnde allen schaden. Unde wes he synen heteren vnde loueren, de vor sodane vnse schulde vor em heten vnde louen, in waringhe settet, is vnse wylle, dat id ere waringhe bljue solanghe se sodannes hetendes vnde lofftes van vnser wegen gantz benomen sind van schuld vnde schaden . . . jo doch wanner vnse geld rede is dat wy denne na antale een, twe effte mehr slote wedder losen vnde sodan geld dar se vor stan vnde des se van sodans hetendes wegen van vnser wegen bewisliken schaden nomen hebben, bereden vnde vornogen vnde de slote wedder antasten moghen tom enen sunte Merten . . . 1467 13/12 og 15/12 RA. Gott. membr. fasc. XXIII. Nord. Stud. V, 69 ukorrekt. Brevet af 15/12 er mærkeligt nok ligelydende med det af 13/12, kun at bestemmelsen om kongens indløsningsret er udeladt. Betyder da dette, at der er truffen anden bestemmelse paa dette punkt og brevet af 13/12 ophævet ved det af 15/12?

skadesløs herfor. Og hvad sikkerhed greven stiller de af sine kautionister, der for ham kautionere for denne kongens gæld, skal vedblive at tjene dem som sikkerhed, indtil de ganske have faaet al gæld og skade erstattet, hvori de maatte komme paa grund af denne deres kaution. Kongen forbeholder sig dog ret til efterhaanden at indløse et, to eller flere slotte til en Mortensdag, med aars varsel, alt efter størrelsen af den sum, han kan skaffe til veje. Og i et andet brev erklærer kongen, at eftersom der er hengaaet nogle terminer, uden at der er bleven betalt afdrag til grev Gerhard og grev Morits' børn, giver han nu grev Gerhard fuldmagt til at skaffe penge til denne resterende og aarligt forfaldne sum og lover at erstatte ham den skade, han derved kunde lide[1]). Endelig fik greven, for at kunne udføre disse hverv, ret til atter at pantsætte slotte, han havde indløst, hvis det var nødvendigt paa grund af kongens gæld, dog at han paa kongens vegne forbeholdt sig indløsningsretten[2]).

Det var klart, at hvis kongen saa sin fordel ved denne forholdenes udvikling, var den ingenlunde til fordel for landene. Trykket af den store gældsbyrde forøgedes nu ved den haabløse forvirring, som maatte blive resultatet af denne ordning. Greven skulde paa engang se paa sin egen og kongens fordel; han skulde skaffe

---

[1]) beuelen wy vnde volmacht gheuen . . . heren gherde sodane syn vnde heren Mauriciesz . . . kynderen nastande vnde jarlikes bedagede geld vmme to slande vnde wes he van sodans . . . geldes wegen vmmesleyd vnde allen redliken schaden den he dar vppe donde werd scholen . . . wy . . . eme . . . degher vnde all myd deme anderen vnsem vmmeslage vnd wes he furder myd vns hefft . . . gudliken entrichten vnde vornoghen. 1467 15/12 RA. Gott. membr. fasc. XXIII. Nord. Stud. V, 69.

[2]) 1467 15/12 RA. Gott. membr. fasc. XXIII. Nord. Stud. V, 69.

afdrag til sig selv og broderbørnene dels ved at indløse slotte, som han saa skulde beholde som pant[1]), dels ved ligefrem at gøre laan i dette øjemed og sørge for disse laans fornyelse; han skulde indløse kongens forfaldne gældsbreve, han skulde afdrage paa den gamle svævende kautionsgæld; i nogle tilfælde var han selv kongens kautionist. For at faa de nye laan rejste maatte han selv sætte i pant og skaffe kaution, og alt dette skulde kongen senere erstatte ham. Det eneste, der kunde komme ud heraf, var en forvirring, som gjorde alt regnskab og opgørelse næsten til en umulighed. Men for greven var alt dette ogsaa kun den form, under hvilken han havde skabt sig en stilling i landet, som nu, medens kongen alene var optagen af kampen med Akselsønnerne og Sverige, skulde sikres ved, at han dannede sig et parti i landene, og først og fremmest ved at han fik saa mange som muligt af de faste slotte i sin haand, ved indløsning, ved magt, paa hvilken maade det nu lod sig gøre. Ordningen af den svævende gæld var ham ligegyldig, kun pantegælden vilde han betale, for derved fik han slottene; overfor kongen kunde dette altid forsvares, blot som et led af en fornuftig finanspolitik. Og han vandt frem: Rendsborg havde han jo fra først af; som kongens forstander fik han raadighed over de upantsatte len og de len, der ikke vare overdragne som rene pantelen; det var Gottorp, Tilen og Segeberg, maaske Aabenraa og Nordborg; senere fik han dertil Sønderborg, som han maaske indløste fra Johan v. Alefeld, og Flensborg, som han sikkert fratog Hartich Skinkel uden løsen; et par

[1]) Om da denne aftale ikke var bleven ophævet ved den senere ordning, hvorved greven overtog hele forvaltningen af denne gæld.

gange synes han at have villet indløse Kiel fra Hans Ranzau, hvad der dog ikke blev til noget[1]). Disse vare de hovedlen, som greven fik i sin magt; men ogsaa enkelte godser bemægtigede han sig. Saaledes maatte Wulf v. d. Wisch 1468 11. Febr. overgive Runthof til ham för at skaffe sig og sine sønner fred[2]), og senere siges greven ogsaa at have taget gods fra Henning Pogwisch og Claus v. Alefeld til Søgaard[3]).

Det var klart, at landenes ridderskab og ganske særlig kongens kautionister maatte føle megen harme og uro over den vending, sagerne havde taget. Dette betød ikke blot en afvigen fra den politik, som de for landenes freds skyld holdt for den rette, og som de hidtil havde gennemført med stor kraft, det betød ogsaa,

---

[1]) Lüb. Chron. II, 305 siger, at greven tog Rendsborg, Segeberg, Hanrau (?) og Gottorp, Schiphower (Hist. archicom. Oldb. Meibom SS. R. Germ. II) p. 182, at han havde Tilen, Sønderborg, Flensborg og Haderslev (?); de slotte, kongen i 1470 ligefrem maatte erobre, vare efter den liste, Hvitfeldt p. 930 meddeler: Rendsborg, Gottorp, Flensborg og Sønderborg. Hanrau og Haderslev vare dog vistnok fuldstændig overdragne pantelen, og der er ingen andre efterretninger om, at greven indløste dem eller bemægtigede sig dem. Sønderborg har han vistnok, overensstemmende med brevet af 1466 $^{1}/_{11}$, indløst fra Johan v. Alefeld; der høres heller ikke senere nogen klage over, at han her har begaaet nogen uret. Formodentlig har han indløst det for 18 eller 19000 ℳ; da dronningen senere, 1470, faar det i pant for 14000 rh. g., har hun vel indløst det fra greven. De 14000 rh. g. ere da den sum, hvorfor greven har regnet det som pant; det svarer til 21000 ℳ, saa at han altsaa, efter at have indløst det fra Johan v. Alefeld, har forhøjet pantesummen for sit vedkommende med 2—3000 ℳ. Cf. ovfr. p. 350 anm. 1. Om hans forhold til Flensborg oplyses man af 1470-recessen. Om Kiel breve af 1468 $^{1}/_{7}$ og 1469 $^{24}/_{4}$. RA. Gott. membr. Nord. Stud. V, 70, 72.

[2]) Dipl. Flensb. I, 154.

[3]) Staatsb. Mag. IX, 459.

at al den smule sikkerhed, som de havde haft for deres udlagte penge, nu ganske svandt bort; netop de slotte, som kongen i sin tid havde givet dem anvisning paa, vare nu i grevens magt[1]). Med personlige ofre havde de støttet kongen; nu syntes han at svigte dem. Ganske vist, deres krav anerkendte han, og greven havde faaet det overdraget at skaffe dem penge; han hævede ogsaa skatter og rejste laan, men — de fik intet. Og under alt dette maatte de stadig indfri deres kautioner; 1466 skulde til Mortensdag det lybske laan have været betalt; det skete ikke; saa indmanedes straks efter nytaar 1467 kongens kautionister, og de maatte saa skaffe de 8000 ℔[2]). Dette bragte mange af dem i den største nød; deres misstemning voksede. Da kongen i efteraaret 1468 en ganske kort tid var i landene, forebragte de deres klager; kongen gav da ogsaa greven befaling til at søge saa vidt muligt at betale af paa kautionsgælden af de summer, han fik ind ved skatterne; men greven forandrede intet i sin færd. I begyndelsen af 1469 skærpedes da modsætningerne yderligere, nye godsberøvelser bragte hele ridderskabet i harnisk. 2. Maj sluttedes i Kiel det store adelsforbund[3]), og faa dage i forvejen, 24. April, havde kongen i København overdraget Slesvig og Holsten som brugeligt pant til greven for de summer, som kongen

---

[1]) Cf. Zeitschr. der Ges. für. Gesch. der Herz. I, 226.

[2]) Kautionisterne have sikkert maattet betale alle 8000 ℔; der høres ikke senere tale om denne gæld, og der er bevaret en kvittering af 1467 $^{14}/_{1}$ fra bisp Arnolds dødsbo til raadet i Lübeck for 2000 ℔, som dette i 1465 havde laant af bispen for atter at kunne udlaane dem til kongen som del af de 8000 ℔. Unionskgrne p. 331 anm. 2. Lüb. Chron. II, 299.

[3]) Lüb. Chron. II, 317. Reg. Chr. I, 193. Nord. Stud. V, 71, 73. Pal.-Müller 94—95. Waitz II, 22.

skyldte ham selv, grev Morits børn og sine kautionister i landene, hvilke summer nu greven ganske overtog at betale, saa at kongen og hans arvinger fritoges fra al maning angaaende denne gæld. Ved denne overdragelse havde greven saa at sige vundet sit spil; selve hans stilling forandredes vel ikke i og for sig, hans myndighed udvidedes ikke derved, men den fæstnedes baade overfor kongen og overfor landenes indbyggere, idet der gaves den et solidere grundlag i panteretten og pantehyldingen[1]).

Det vil ses, at kongen i al denne tid intet øjeblik har tænkt paa at unddrage sig sine forpligtelser overfor kautionisterne; netop her udgjorde denne gæld jo hovedparten af den sum, hvorfor greven fik landene i pant. Lige saa lidt som kongen vilde bedrage sine kautionister, lige saa lidt nærede de i og for sig nogen mistillid til ham; atter og atter forsvare de sig imod beskyldninger for, at deres forbund eller deres øvrige optræden skulde være rettet mod kongen; alt, hvad de ønske, er netop blot det, at kongen atter selv skulde tage landene umiddelbart under sig. Thi paa ét punkt havde greven forregnet sig: han havde troet, at det til sikring af hans stilling vilde være nok at skaffe sig kongens tillid og landets slotte; den modstand, som dette sidste kunde vække hos ridderskabet, mente han at kunne besejre ved at skaffe sig støtte hos landenes øvrige indbyggere. Men ridder-

---

[1]) Grev Gerhards revers 1469 ²⁴/₄ Dipl. Chr. I, 149. Naturligvis fik greven ret til at modtage pantehylding, og kongen udstedte en særlig befaling herom til landenes indbyggere, Reg. Chr. I, 101. Ogsaa i dette brev siges udtrykkeligt, at den sum, hvorfor greven har faaet landene i pant, indbefatter kongens gæld til kautionisterne „de se vor vns betalt hebben". Urigtigt citeret og opført paa forkert sted Nord. Stud. V, 78. Waitz II, 24. Cf. Pal.-Müller p. 94.

skabets mistillid til ham var alt for dyb og rodfæstet til, at han kunde besejre den; det mente at kunne gennemskue hans færd og troede sikkert, at hans egentlige maal var at bringe landene fra kongen over til sig; det rokkede ved fundamenterne for hans magt, idet det arbejdede paa at bibringe dronningen, og gennem hende kongen, den samme opfattelse af hans færd.

Uden at dvæle ved de historiske enkeltheder skal her blot lige refereres, hvorledes ridderskabet lidt efter lidt gravede grunden bort under grevens fødder. Understøttede af raadssendebud fra Lübeck og Hamburg fik det i sommeren 1469 gjort det klart for dronningen, hvor grundede dets klager og hvor vanskelig hele situationen var; hun opfordrede det da til at sende udsendinge til København til kongen selv for at forebringe sagen[1]). Paa dette møde i København i August s. a. havde kongen ganske vist langt vigtigere sager at afgøre end denne; han havde indset, at hævnkrigen mod Akselsønnerne og Sverige ikke lod sig føre uden de vendiske stæders bistand; dem vilde han nu bringe til at indgaa det nøjeste forbund med sig. Men for at formaa dem hertil maatte han først og fremmest love at erstatte de tyske købmænd en del gods, som dels var dem berøvet under krigen, dels leveret til ham, uden at der var givet betaling derfor, og en del skade, grev Gerhard havde tilføjet dem; det hele opgjordes senere til 20635 ℔, som kongen lovede at betale dem ved at give dem Kiel i pant[2]). Saa meget fik dog kautionisternes sendebud,

---

[1]) Lüb. Chron. II, 322. HR. II, VI, 232.

[2]) HR. II, VI, 249. Dipl. Chr. I, 152 1469 $^1/_9$ indeholder løftet om Kiels pantsættelse; dog skal Hans Ranzau, hvis han vil, beholde det for livstid efter kongens brev til ham.

Benedikt v. Alefeld, Ditlev v. Buchwald og Henning Pogwisch, ud af deres rejse, at kongen i en reces af 31. Aug. lovede dem, at han med det aller første personlig vilde komme til landene og der fastsætte terminer for erstatning til kautionisterne for al den gæld, hvori de vare komne paa hans vegne, efter kendelse af en voldgiftsdomstol, bestaaende af bisperne af Aarhus, Odense og Slesvig, bisp Albert Krummedige af Lübeck og raadssendebud fra Lübeck og Hamburg. Ogsaa andre stridsspørgsmaal mellem kongen og hans kautionister eller andre af ridderskabet skulde kunne henvises til denne voldgiftsdomstol, der skulde afgøre alt ved fredelig overenskomst eller ved kendelse. Naar saa disse sager vare afgjorte, skulde kongen atter tage landene under sin egen bestyrelse og med læmpe sende sin broder bort derfra, at landene atter kunde komme til deres rette herskab[1]).

Forholdet til Lübeck var dog stadig det vigtigste for kongen. Omkring 29. Septbr. kom han til Lübeck, hvor ogsaa hans broder var tilstede, og her pantsatte han 8. Oktbr. Kiel til byen for 26685 ℔[2]); derefter ofrede han en maaned (medio Oktbr.—medio Novbr.) paa landenes sager, men da det viste sig, at opgørelsen af kautionsgælden var saa vanskelig og indviklet en sag, at den ikke i en fart lod sig bringe til ende, og da kongen fandt, at han „for mærkelige magtpaaliggende sagers skyld“ ikke længer kunde blive borte fra sine riger,

---

[1]) Reg. Chr. I, 184. Lüb. Chron. II, 322. Nord. Stud. V, 75.

[2]) Dipl. Chr. I, 154. Nemlig de ovenfor nævnte 20635 ℔ (af hvilke den skade, greven havde forøvet, opgjordes til 3929 ℔, hvori Lübeckerne dog afkortede de 929 ℔) + Hans Ranzaus pantesum, 6050 ℔. Senere, 14/10, endnu forhøjet med 950 ℔, som Hans Ranzau havde anvendt til nybygninger. Reg. Chr. I, 103 cf. 102, 436, 471, 453.

enedes man 8. Novbr. om at forlænge den københavnske reces til at gælde indtil 1470 11. Novbr., saaledes at kongen omkring førstkommende 1. Maj eller — hvis han til den tid havde saa vigtige sager for, at det maatte synes enhver god undskyldning — 8. Septbr. skulde holde en fredelig retsdag i Segeberg med sine kautionister og ridderskabet; der skulde han personlig give møde, og den nævnte voldgiftsdomstol skulde da inden 1. Decbr. fælde en endelig kendelse. Som efter den tidligere reces skulde alle breve kunne paadømmes af voldgiftsdomstolen, men deres panter skulde ridderskabet bruge og beholde i fred og ro. Endelig lovede kongen at sørge for, at greven ikke stillede krav til kautionisterne om betaling af den restsum, som kongen endnu skyldte ham af landene[1]). Sikkert har det været saavel kongens som ridderskabets mening, at ved disse aftaler hævedes i det mindste faktisk den ordning, som var bleven truffet i foraaret, hvorved landene ligefrem pantsattes til greven; denne pantsættelse skulde nu betragtes som fuldbyrdet og greven træde tilbage i sin tidligere stilling som kongens forstander i landene. Formodentlig har greven selv i første øjeblik tiltraadt denne opfattelse, thi kun saaledes kan man forklare to breve, som han 13. Novbr. lod kongen udstede til sig. I det ene siges, at eftersom kongen har befalet greven landene, og denne for kongens skyld har sat sig i stor gæld, saa at det kan blive nødvendigt for ham at pantsætte nogle slotte, toldindtægter, byer, herreder, sogne eller len, giver kongen ham herved ret dertil. Det andet brev er et løfte fra kongen til greven om, at han, inden

---

[1]) Reg. Chr. I, 185.

han sender ham ud af landene, vil betale sin gæld til ham og grev Morits' børn og dertil 3626 ꝟ, som greven paa kongens vegne har laant dennes kautionister[1]). Det første brev er øjensynligt en speciel fuldmagt til brug i terminen; det andet synes at vise, at greven virkelig siden pantsættelsen har begyndt at betale af paa kongens kautionsgæld, blot omtales denne afbetaling under de forandrede forhold her som laan, men begge breve vilde være lige unødvendige, hvis pantsættelsen endnu af greven og kongen ansaas for at staa ved magt.

Maaske har greven endnu ment at kunne besværge stormen ved en nøje tilslutning til kongen; ridderskabet havde dog faaet tilliden til ham rokket, om ikke hos kongen, saa dog hos dronningen. Hun i det mindste synes nu at have villet sikre sig lidt hold paa de slotte, som greven havde faaet i sit værge. Allerede tidligere, 1468 27. Jan., havde hun — dengang dog vel i bedste forstaaelse med greven — faaet ham til at erkende, at han havde modtaget Rendsborg i slotslov af hende[2]), en anerkendelse, der formentlig blev ydet mod et løfte af dronningen om, at hun saa nok skulde ordne sagen med hertuginden. Nu laante hun, vel i terminen, greven 1600 rh. g. og 200 post. g., men kun paa betingelse af,

---

[1]) RA. Gott. membr. Nordalb. Stud. V, 77—78. Stemann l. c. III, 99. I det sidste brev nævnes som motiv til udstedelsen, at grev Gerhard har opgivet de oprindelige kautionsbreve: vnde alse denn . . . vnse leue broder vns to willen den vorgenanten vnsen heteren vnde loueren sine ergeschreuen breue, de he van vns vnde en darupp hadde vpp vnzen eghenen louen vnde heten qwyth vnde vrij hefft ouerantwardet. Men spørgsmaalet er, naar denne opgivelse har fundet sted. Maaske først nu for at berolige kautionisterne; snarest dog vel, da landene pantsattes til greven.

[2]) RA. Gem. arch. cap. XXX, nr. 5. Cf. Nordalb. Stud. V, 70.

at disse penge skulde betragtes som afdrag paa den sum, hvorfor Sønderborg stod i pant; 20. Decbr. erklærede saa greven, at han skyldte dronningen disse gylden og dertil 3000 ℔, som hun skulde betale for ham; herfor vilde han førstkommende Mortensdag, naar dronningen fuldstændig havde betalt ham den øvrige sum, hvorfor Sønderborg var pant, overgive hende dette slot[1]). Det er formentlig følelsen af en stigende mistillid fra kongeparrets side og af ridderskabets ubrydelige modstand, der har bragt greven til at indse, hvilket fortræffeligt vaaben han havde ladet sig slippe af hænde i pantsættelsen; formelt var den jo ikke ophævet, og i begyndelsen af 1470 fordrede greven uden videre pantehylding af landene[2]), hvis bønder og borgere synes be-

---

[1]) RA. Gem. arch. cap. XXX, 6, „wann vns ere gnade dat ouerghe gheld, dar de borch vorsteyd, gantz vnde all in enem summen entrichtet vnde vornoget hefft", trykt Stemann: Urk. Beiträge II, 43. Slet regest Nordalb. Stud. V, 78, gentaget p. 87 efter Hvitfeldt (p. 931), der henfører brevet til 1470 og lader det gælde Rendsborg.

[2]) Selvfølgelig var det kun pantehylding, greven fordrede af landene; over alt, hvor denne hylding omtales, særligt da greven senere atter giver afkald paa den, tales der udtrykkelig kun om pantehylding. Men den lybske krønike, som slet intet kender til pantsættelsen af landene til greven, fortæller blot, at han forlangte, at landene skulde hylde ham „som deres rette herre", og at han derom lod læse et brev fra kongen, om hvis ægthed krøniken paa grund af sin manglende viden udtaler en let tvivl. Lüb. Chron. II, 327—28. Waitz og Pal.-Müller, der kende pantsættelsen, gaa videre i denne retning, fordi de ikke se noget tilstrækkeligt mærkeligt i, at greven fordrede pantehylding; støttende sig til den lybske krønike formode de, at han virkelig forlangte hylding som landsherre, og at svigen laa deri, at han ikke oplyste om „den subtile, men dog væsentlige forskel mellem de to slags hyldinger". Nordalb. Stud. V, 79. Waitz II, 24. Pal.-Müller p. 99. Men dette er aldeles ikke tilfældet; det brev, greven lod læse, var ægte nok,

redvilligt at have ydet ham den. Grevens motiv hertil behøver jo strengt taget kun at have været ønsket om ved pantsættelsens officielle fuldbyrdelse at sikre sig den gunstigst mulige stilling ved det forestaaende opgør; ridderskabet maatte dog heri se et flagrant brud paa de nylig trufne aftaler. Maaske mente det virkelig, at greven dermed kastede masken og viste, at hans egentlige plan var at bemægtige sig landene; i alt fald nægtede de at hylde ham og underrettede kongen om sagen. Denne synes at have taget det hele roligere; foreløbig skrev han blot til dem, at de ikke skulde hylde greven; formodentlig har han ikke været ganske ked af, at ridderskabet fik sig en lille forskrækkelse, det vilde utvivlsomt lette underhandlingerne med kautionisterne. Dog bestemte han sig til i Maj maaned, hvor han egentlig selv skulde være kommen til stede, at sende dronningen derover; og det er da ganske interessant, at den instruktion, der medgaves dronningen til denne rejse, endnu er bevaret; den kaster ganske godt lys over situationen[1]. Dronningen skulde først gøre undskyldninger for, at kongen paa grund af Erik Karlsøns skrivelser ikke selv var kommen til landene; dernæst skulde hun forhandle med raaderne dels om ordningen af kautionsgælden, dels om forholdet til grev Gerhard. Hvad det første angik, skulde hun spørge dem, om de havde noget forslag at gøre; ellers skulde hun forhandle med dem om det sidste tilbud:

---

og naar ridderskabet vægrede sig ved at hylde ham, var det ikke, fordi de fandt hyldingens art urigtig, men fordi de ligesom kongen ansaa pantsættelsen med tilhørende hylding for faktisk hævet ved de seneste aftaler. Af samme grund svarede kongen da ogsaa ganske konsekvent, at man ikke skulde hylde greven.

[1]) RA. Gem. arch. cap. XII, nr. 58.

Segeberg, Gottorp, Sønderborg etc. frit mod et afslag af 30000 ℔. Hvad greven angik, da tænkte kongen selv at blive ved landene, og dronningen skulde derfor spørge, hvad raad de kunde give ham til at faa greven fjernet i betragtning af den gæld, kongen endnu stod i til ham, og af, at han næppe tænkte at drage bort uden rede penge eller mod, at Lübeck, Hamburg og Lüneburg paatog sig kaution. Hvad grev Morits' børn angik, da vilde kongen efter det raad, landenes raader havde givet ham, nu selv paatage sig formynderskabet for dem[1]). Hvis dronningen ikke kunde komme til noget endeligt resultat, skulde alle sager blive staaende saaledes, som det sidst var blevet bestemt ved Segebergrecessen; dronningen skulde ogsaa forhandle om at afkræve greven regnskab mellem ham og kongen og give erkedegnen hr. Kort besked om at rette sig efter de gamle registre[2]). Hvis raaderne vedtog disse artikler, maatte dronningen meddele det til grev Gerhard.

Man ser af denne instruktion, hvor fuldstændig kongen er optaget af sin storpolitik mod Sverige, og hvorledes forbindelser med den svenske adelsmand Erik Karlsøn, der netop lige i begyndelsen af 1470 havde rejst oprør i Sverige,

---

[1]) Efter instruktionen følger en fyldig regest eller maaske en afskrift af et brev, dat. Gottorp 1465 10/12, hvori kong Kristiern selv overdrager formynderskabet for grev Morits' børn til grev Gerhard. Dette hænger sammen med den dengang begyndte tilnærmelse mellem kongen og greven; kongen har dengang fundet det formaalstjenligt at samle disse krav paa én haand; nu, under de forandrede forhold, vilde han altsaa som ældst broder selv overtage formynderskabet igen.

[2]) Ærkedegnen i Slesvig, hr. Cord Cordes, der i disse aar var kongens finansielle tillidsmand, og som af dr. William Christensen noget tidligere endog opføres i rækken af danske kammermestre. Dansk Statsforv. i 15. Aarh. p. 686.

har indgivet ham nyt haab, og hvor rolig han har modtaget de alarmerende efterretninger fra ridderskabet. Han er ganske vist enig med det om, at greven bør fjernes, og for at opnaa dette finder han ogsaa, at den uheldige forening af grevens egne og hans broderbørns krav, som kongen selv tidligere under andre forhold har billiget, bør ophæves; men grev Gerhard selv skal have sine penge, og raaderne maa derfor tænke paa udveje hertil; kongen vil ingenlunde behandle greven som fjende eller holde ham udenfor forhandlingerne. Med kautionisterne vil kongen forhandle paa grundlag af, at de mod et betydeligt afslag i deres krav faa sikkerhed for resten ved at faa nogle af landenes slotte i pant[1]).

Næppe var dronningen kommen over til landene, før imidlertid ogsaa hun, i tilslutning til ridderskabet, fandt, at situationen var langt alvorligere, at der virkelig var fare for, at kongen kunde komme til at miste landene. Saa sendte hun bud efter kongen selv, og omkring 20. Juni kom da ogsaa han til[2]). Greven,

---

[1]) Der er næppe grund til at tiltræde Waitz's dom over kongens hele politik i landene, at den var vekslende og under de forskellige krav, der rejstes, blot søgte kongens egen fordel. I virkeligheden skifter kongen kun én gang politik; det er i 1466, da han under trykket af Akselsønnernes frafald nærmer sig greven. Fra da af faar han gradvis større og større tillid til denne, mere og mere udvides grevens magtomraade, til det kulminerer i pantsættelsen. Ridderskabet fremtvinger dennes ophævelse, men dette berører blot den ydre form for grevens stilling, og det er ikke kongen, men greven, der skifter standpunkt ved at forlange pantehylding. Men selv ikke dette, først grevens aabenlyse kamp gør det af med kongens tillid. Og under alt det søger kongen ikke at løbe fra sine forpligtelser; han beskytter kautionisternes krav overfor greven, dennes overfor ridderskabet.

[2]) Lüb. Chron. II, 328. Nordalb. Stud. V, 80.

der indsaa, at hans skæbne var beseglet, gav sig nu, i tillid til, at han dog havde mange slotte i sit værge og et stort parti for sig, ind i den aabenlyse kamp[1]). For hans eget vedkommende afsluttedes denne ret hurtigt ved overenskomsten af 3. Aug. Greven lovede her straks atter at overgive Slesvig og Holsten, som han har haft i pant, dog paa regnskab, til kongen; at give afkald paa al pantehylding, som han havde modtaget af landenes indbyggere; at udstede orfejde til kongen og alle andre, med hvilke han havde haft nogen strid, og at overgive til dronningen alle recesser og breve, som han havde, der drejede sig om landene; dog skulde han beholde de gældsbreve, han havde, indtil regnskabet mellem ham og kongen var opgjort. Naar kongen atter havde faaet landene overgivne, vilde han inden 8. Septbr. høre grevens regnskab indtil den dag og udstede sikre gældsbreve til ham for de summer, han endnu blev ham skyldig af landene; saa skulde alle grevens breve atter overgives til kongen. Til gengæld lovede denne, straks naar han fik de slotte, greven endnu havde i sit værge, overgivne, at betale ham 2000 rh. g. i afdrag paa den restsum, han kom til at skylde ham, og 6 à 10 uger derefter endnu 4000 rh. g. i afdrag; endelig vilde kongen, naar

---

[1]) Under skildringen heraf følger Waitz (Nordalb. Stud. V, 81) den liste, som Hvitfeldt (Folioudg. p. 930) meddeler om tidspunkterne for kongens erobring af de enkelte slotte, der endnu vare i grevens haand. Denne liste er dog langt fra paalidelig; den har været til stede i forskellige, ret afvigende former; der ligger vel nok en fælles kilde til grund, men ved afskrivninger er den paa forskellig maade bleven forvansket. Saaledes meddeler Vedel i en note til Roskildeaarbogen denne liste i en form, der afviger ikke lidt fra Hvitfeldts. Rørdam: Monum. Dan. I, 313 anm. 1.

landenes overgivelse ganske var fuldbyrdet, atter sætte greven i frihed[1]).

Som det vil ses, var denne overenskomst, omend den ikke paa noget punkt gik greven for nær, dog en del ugunstigere end den, kongen tidligere vilde tilbyde ham; men greven kunde takke sig selv derfor; det lille krigeriske mellemspil, han havde arrangeret, maatte gøre kongen mindre velvilligt stemt imod ham. Som overenskomsten var, blev den i den følgende tid fuldbyrdet. Sine afdrag fik greven; 7. Septbr. kvitterede han for de 2000 g., som dronningen betalte ham paa kongens vegne[2]); ogsaa de 4000 g. har han sikkert faaet, dog saaledes, at der deraf blev fradraget 2500 g., som dronningen for ham havde betalt til hertuginde Margrete[3]). I slutningen af Septbr. forlod da greven skuffet landene.

---

[1]) Reg. Chr. I, 6. Dipl. Chr. I, 159. Det ses, at man i denne overenskomst med greven er gaaet ud fra, at denne endnu havde landene i pant, altsaa fra grevens eget standpunkt, som han kun en kort tid havde opgivet, men paany indtaget ved at kræve pantehylding. I forbindelse med denne overenskomst staar en række andre breve, der vare følgen af den, nemlig: 3/8 kongen forpligter sig til inden 8/9 at høre grevens regnskab og saa give ham sikkerhed for betalingen af restgælden, Reg. Chr. I, 402, Stemann l. c. III, 101; kongen lover at sætte greven i frihed, naar denne har tilbagegivet ham de pantsatte lande og udstedt orfejde, Reg. Chr. I, 454 (urigtig regest), Stemann l. c. III, 102; vidnesbyrd om dette forlig, Dipl. Chr. I, 160. 8/8 grev Gerhard opgiver al modtagen pantehylding, Dipl. Chr. I, 161, Reg. Chr. I, 7. 21/9 grev Gerhards orfejdebrev, Dipl. Chr. I, 162, Reg. Chr. I, 475. 24/9 grev Gerhard erklærer alle kongens breve til ham angaaende landene for magtesløse, Dipl. Chr. I, 163, Reg. Chr. I, 8.

[2]) Reg. Chr. I, 462. RA. Gem. arch. cap. XXX, nr. 32.

[3]) 1470 21/9 grev Gerhards kvittering for 2500 rh. g., som dronning Dorothea for ham har betalt til hertuginde Margrete af

Under disse sidste begivenheder havde dronningen spillet en fremtrædende rolle; baade arbejde og penge havde hun ofret for at bringe landene tilbage til kongen. Det er alt nævnt, at hun havde paataget sig at ordne sagen om Rendsborg med hertuginden; 30. Juni var hun enedes med denne om at betale hende 2500 g., som grev Gerhard skyldte hende af slottet, og derefter hvert aar 800 g. som afgift af Rendsborg, der saa 27. Juli paa dette vilkaar af hertuginden overdroges til dronningen[1]). Ligeledes er det nævnt, at hun havde begyndt at indløse Sønderborg fra greven; ogsaa dette maa hun have faaet udført, thi 29. Septbr. fik hun dette len i pant paa livstid af kongen for 14000 rh. g., der vel altsaa var den sum, hvorfor greven havde regnet det som pant[2]). Havde det oprindelig været hendes plan, paa denne maade lidt efter lidt at trænge greven ud af landene, gjordes dette jo ikke længere nødvendigt; i den nærmest følgende tid træder hun da ogsaa noget tilbage; imidlertid var det en meget værdifuld støtte, hun havde kunnet yde sin husbond.

Hvilket resultat der finansielt kom ud af det hele

Rendsborg, RA. Gem. arch. cap. XXX, nr. 31. $^{14}/_{9}$ kvitterer saa greven for al kongens gæld til ham undtagen den restsum, kongen endnu er ham skyldig for hans ret til landene, Reg. Chr. I, 464, Dipl. Chr. I, 164. Kongens kvittering til greven s. d. Reg. Chr. I, 455. Stemann III, 102.

[1]) Nordalb. Stud. V, 81, 84.

[2]) Reg. Chr. I, 114. Stemann: Gesch. des öff. u. Privatrechts III, 103. I selve pantebrevet nævnes ikke Ærø som en del af lenet; sikkert hører det dog nu som før med dertil; i et tingsvidne fra Ærø, dat. 1476 $^{17}/_{3}$, nævnes som tilstedeværende Godske Ranzau, dronningens lensmand paa Sønderborg, og ogsaa i forarbejdet til delingen og i selve delingstraktaten regnes Ærø med til Sønderborg. Stemann l. c. p. 111. Reg. Chr. I, p. 269. Dipl. Flensb. I, p. 682.

for kongen, lader der sig desværre intet sige om; om den store regnskabsopgørelse mellem ham og greven er der intet bevaret; end ikke det nye gældsbrev kender man. Sikkert er det, at der blev en restsum tilbage, som kongen skulde betale, men hvor stor denne restsum var, ved man ikke[1]). Det er jo muligt, at kongens gæld til greven virkelig er bleven formindsket under dennes bestyrelse af landene; det er muligt, at ogsaa grev Morits' børn i denne tid have faaet betalt afdrag; man ved intet derom. Er kongens gevinst saaledes yderlig usikker, saa er det paa den anden side vist, at saavel pantegælden som den løse gæld forøgedes, thi kongen maatte jo nu selv overtage al den nye gæld, som greven havde stiftet, og for en del af denne udstedte han i den følgende tid bekræftelsesbreve. Den fordel, kongen havde vundet, havde da sikkert mere været af politisk end af

---

[1]) Hvitfeldt fortæller (Folioudg. p. 949): Vdi samme Aar, 1474, Segeberg, Mandagen effter Matthæi Evangelistæ, haffver Greffve Geert udgiffvet en Qvittantziarum paa alt den Deel, Kong Christiern vaar hannem plictig for det Greffveskabt Holsten, Stormarn, samme Aar forplictet sig Greffven at naar Kong Christiern eller hans Arffvinger lade fordre deris Andeel som er Tredie Parten udi de Greffveskabter Oldenburg oc Delmenhorst, som Kong Christiern sig den tro Haand offver allene haffver forbeholt, skal den dennem følge. Men atter her har Hvitfeldt, der henfører næsten alle de breve, han kender om disse forhold, til forkerte aar, været meget uheldig; det første her nævnte brev er naturligvis grevens generalkvittering af 1470, der netop er dateret Segeberg, Mandagen efter Mathei evangelist, det andet er et brev af 1454 $^{13}/_{12}$ (Dipl. Chr. I, 53); det passer jo heller aldeles ikke ind i tiden efter 1460. Waitz, der her som overalt følger Hvitfeldt, begaar derfor samme fejl (Waitz II, 32). I virkeligheden ved man da intet om senere udbetalinger til greven; det ligger da ogsaa nærmest at antage, at man har anset hans krav derpaa for forbrudte efter hans uheldige angreb i 1472.

finansiel art; han havde i disse aar ret uforstyrret af landenes sager kunnet vende sin hele opmærksomhed mod Sverige.

Og i alle forhold var det til største fordel for kongen, at han ved Kiels pantsættelse havde bragt stæderne, og særlig Lübeck, over paa sin side; overalt medvirkede Hamburgs og Lübecks raadssendebud til fordel for kongen; de vare med til at slutte overenskomsten mellem ham og greven, de medvirkede til, at freden i landene blev genoprettet, og vi skulle straks se, hvorledes ogsaa den nye ordning, der blev truffet, næsten ganske fritog kongen for at beskæftige sig med landenes sager; de skaffede ham de nødvendige pengemidler, og da kongen atter drog bort, kunde han uforstyrret anvende al sin kraft paa det store tog til Sverige. Han fik hertil den kraftigste støtte fra stædernes side, ja ogsaa fra enkelte medlemmer af det holstenske ridderskab[1]). Ved alt dette var der kun den ene fejl, at selve det store hærtog ikke skulde indbringe ham andet end et forsmædeligt nederlag og en nødtvungen fred.

---

[1]) Kongens store politiske fordele af forbundet med Lübeck fremhæves her i store træk, fordi endnu Will. Christensen anser aaret 1469 for meget ydmygende for kongen (Unionskgrne p. 424, 432). Det er sandt, at Lübecks venskab maatte købes med nogle forskellige indrømmelser og særlig ved pantsættelsen af Kiel; det er dog vistnok meget tvivlsomt, om kongen eller hans hele samtid følte dette som nogen særlig ydmygelse i en tid, hvor pantsættelser til alle og enhver paa grund af statens stadige pengemangel næsten var den eneste betalingsform. Og rent politisk set var forbundet med Lübeck en stor sejr for kongen; det alene bragte ham over alle vanskeligheder i landene, og at det ikke ogsaa skaffede ham den svenske kongekrone tilbage, var ikke stædernes skyld. Men det store nederlag har ganske bragt eftertiden til at overse, hvor stærk kongens stilling var, efter at han havde vundet Lübeck for sig.

IV. Ordningen 1470.

Allerede inden man paa denne maade affandt sig med greven, var man da ogsaa endelig naaet til en overenskomst med kongens kautionister. Denne overenskomst er det, der indeholdes i Segebergrecessen af 1470[1]). Der er i det foregaaende talt saa meget om denne reces, at det her vil være tilstrækkeligt blot at fastslaa dens karakter: naar bortses fra to sager, der særligt vare henviste til voldgiftsdomstolens kendelse, er den en opgørelse alene mellem kongen og hans adelige kautionister i landene og alene af de krav, disse havde at gøre gældende overfor ham netop som hans kautionister; i recessen selv siges, at alle andre fordringer, de maatte have paa kongen, der ikke skrev sig fra deres kautioneren for ham, ere holdte udenfor denne opgørelse.

Voldgiftsdomstolens sammensætning var jo bestemt ved aftalerne i 1469; heri skete blot den forandring, at hr. Strange Nielsøn mødte i bispen af Aarhus' sted; for Hamburg mødte en borgmester og en raadmand, for Lübeck to borgmestre[2]); dens opgave var at modtage anmeldelser fra kautionisterne om deres krav, paadømme disses retmæssighed og ved fredelig forhandling eller kendelse faa afgjort, hvor meget kongen skulde betale heraf. Ved aftalerne var der jo ogsaa aabnet mulighed for henvisningen af andre krav til voldgiftsdomstolens kendelse; to af kautionisterne benyttede sig heraf, idet Hartich Skinkel hertil henviste spørgsmaalet om erstatning for 14400 ℔, han havde haft pant for i Flensborg,

---

[1]) Reg. Chr. I, 186. Dipl. Flensb. I, 155. Cf. Nordalb. Stud. V, 80; Waitz II, 25; Pal.-Müller p. 102.
[2]) Nemlig Henrik Castorp og Henrik v. Stiten.

og Wulf v. d. Wisch sit krav paa skadeserstatning for den tvungne afstaaelse af Runthof; begge sager skrev sig fra grev Gerhards regimente. Naar forhandlingerne begyndte, og hvor længe de førtes, er ikke ganske sikkert[1]), da ingen af de to originaler, hvori recessen er bevaret, er dateret[2]); snarest ere de paabegyndte umiddelbart efter kongens ankomst. Det var intet let hverv, der, naar det opfattedes bogstaveligt, var paalagt voldgiftsdomstolen, og det havde da ogsaa i 1469 vist sig, hvor vanskeligt det var at foretage denne opgørelse. Der var nu hengaaet indtil ti aar, siden disse kautionsforhold opstod; men naar og hvor meget havde hver enkelt kautionist virkelig betalt? De havde ikke alle kautioneret for lige store summer; vare de end alle fælles om de store kautioner til greverne, saa var der andre, mindre laan, som to eller tre af dem havde kautioneret for, de andre ikke; og naar forfaldstiden kom, hvorledes havde de saa indbyrdes fordelt den sum, der skulde udredes? Kongens oprindelige „forvaringsbreve“ vare de fælles om; det er ovenfor nævnt, at enkelte af dem sikkert yderligere havde ladet kongen udstede gældsbeviser for det, de virkelig havde udbetalt[3]), men det havde næppe alle gjort; i hovedsagen havde voldgiftsdomstolen kun deres egne op-

---

[1]) I Reg. Chr. I henføres recessen efter Dipl. Flensb. til begyndelsen af Oktober; allerede Waitz henfører den dog til slutningen af Juni (Nordalb. Stud. V, 80), og at dette er rigtigst, eller at den i alt fald tilhører Juli maaned, fremgaar af Hamb. Kämmr. II, 442, hvor der er opført rejseudgifter til Henrik Murmester og Paridam Lütke „versus Zegeberge, ad dominum regem“, der ere udbetalte mellem 31. Maj og 24. Aug. Disse to mænd nævnes i recessen som Hamburgs repræsentanter.

[2]) Reg. Chr. I, p. 282 anm.

[3]) Cf. ovfr. p. 344 anm. 1.

givelser og mere eller mindre mangelfulde regnskaber at holde sig til. Og hvor meget var der saa i tidens løb afbetalt paa denne kautionsgæld, hvor meget havde de selv som lensmænd tilbageholdt af de udskrevne beder som afdrag? Dertil kom saa de paaløbne renter; kautionisterne havde selv maattet rejse penge ved laan, og de havde maattet forrente disse laan; hvorledes opgjorde de disse forretningsomkostninger? Ogsaa kursberegninger mellem de forskellige arter af mønt, rhinske gylden, postulatiske gylden og lybske mark, spillede en vis rolle. I alt dette skjulte sig ogsaa muligheder for svig, og endelig vare alle pengetransaktioner blevne yderlig indviklede i grevens tid.

Det var da sikkert klart for alle, at om en egentlig regnskabsmæssig opgørelse kunde der ikke være tale; formodentlig var det netop det, man havde forsøgt i 1469, og som var slaaet saa aldeles fejl. Paa den anden side ønskede baade kongen og kautionisterne en endelig afgørelse, og disse vare nu villige til en ikke ubetydelig reduktion af deres krav, naar blot de saa fik den tilstrækkelige sikkerhed for resten. Om en saadan ordning var der jo efter dronningens instruktion at dømme ogsaa tidligere forhandlet; voldgiftsdomstolens egentlige opgave blev da at virkeliggøre dette.

Kautionisterne opgav i alt deres krav til noget over 141000 ℔; der er næppe grund til at formode, at de i nogen nævneværdig grad paa uredelig vis forstørrede deres fordringer, omend man selvfølgelig ikke kan benægte, at en og anden kan have benyttet sig af lejligheden. Man ser af recessen, at fire kautionister opgive deres krav til aldeles samme beløb; sikkert maa de da have gjort aldeles lige store udbetalinger og beregnet

disse aldeles ens[1]), hvad der synes at tale imod enhver formodning om egentlig svig; de enkelte fordringer ere i det hele taget af ikke meget forskellig størrelse; mellem den største og den mindste er forskellen kun c. 1500 ℳ[2]). Og den samlede sum synes ingenlunde for stor. Mortensdag 1465 betalte kautionisterne 110000 ℳ; siden den tid havde de indfriet det lybske laan paa 8000 ℳ og formodentlig flere smaalaan, og dertil forrentet de 110000 ℳ i fire terminer, hvad der maatte være meget kostbart i aar, hvor rentefoden var mellem 6 og 10 %, sikkert nærmest det sidste.

Men selv om kautionisterne nu vare i deres gode ret, naar de forlangte de 141000 ℳ, vidste de jo dog godt, at de vilde komme til at gøre afslag. Men hvor stort et afslag? Herom var det, striden stod, og det er da meget heldigt, at der i rigsarkivet er bevaret et enkelt blad papir[3]), der giver oplysninger om de underhandlinger, der gik forud for recessens affattelse, og skarpt viser kongens og kautionisternes forskellige standpunkter. Paa dette ene blad findes optegnelser om, som det synes, ikke mindre end to forskellige forslag, stillede af kongen, og kautionisternes modforslag. Da disse optegnelser naturligvis ere meget kortfattede og ufuldstændige, er det næppe muligt ganske sikkert at fastslaa forhandlingernes fremadskriden. Hovedpunkterne komme dog skarpt nok frem. Kongens første forslag gaar ud paa at dække hele

---

[1]) De fire kautionister ere: Godske v. Alefeld, Henning Pogwisch, Benedikt v. Alefeld til Tørning og Claus v. Alefeld til Søgaard; hver især opgive de deres krav til 8185 ℳ 4 ß 9½ ₰; kun synes Claus v. Alefeld at have glemt de 9½ ₰. Cf. ndf. p. 380.

[2]) Nemlig Claus Ratlow 9298 ℳ og Wulf Pogwisch 7735 ℳ 14 ß. Cf. ndf. p. 380.

[3]) RA. Gem. arch. cap. XII, nr. 58.

kautionsgælden ved at forhøje pantesummerne for de betydeligste slesvigske slotte paa følgende maade:

Tønder, der stod i pant for	.... 25000 ℳ,	forhøjes til	... 50000 ℳ,
Haderslev,	— .... 16000 ℳ,	—	... 32000 ℳ.
Aabenraa,	— .... 15000 ℳ,	—	... 30000 ℳ,
Sønderb., Nordb. og Ærø,	— .... 27000 ℳ [1]),	—	... 50000 ℳ,
Flensborg,	— .... 24000 ℳ,	—	... 50000 ℳ.
Ialt vare slottene pantsatte for	..107000 ℳ,	skulde forh. til	212000 ℳ.

Meningen var altsaa, at medens de hidtilværende panthavere beholdt deres pantesummer i slottene, skulde forhøjelserne tjene kautionisterne i fællesskab til sikkerhed; i alt udgjorde disse forhøjelser 105000 ℳ, og af kautionisterne fordredes altsaa et afslag paa c. 36000 ℳ. Dette første kongelige forslag var blot en nøjere udførelse af det, hvorom dronningen efter instruktionen skulde forhandle med landenes raader, men det behagede uden tvivl aldeles ikke kautionisterne. De ønskede ikke alene sikkerhed, de vilde have betaling. Ved at modtage dette tilbud forbedredes deres stilling i virkeligheden slet ikke; hvor de tidligere kun havde „forvaring", fik de ganske vist nu pant, men disse anden prioriteter vare saa

---

[1]) Senere, 1472 $^{13}/_{1}$, pantsættes Nordborg til dronningen for 8000 ℳ. Reg. Chr. I, 137 (næppe, som i den kronologiske oversigt formodet, 8000 rh. g., cf. Reg. Chr. I, p. 269). Hvis denne pantsættelse, hvad man maaske nok tør formode, er følgen af en indfrielse af dronningen for samme sum, skulde Sønderborg med Ærø altsaa her være regnet som pant for 19000 ℳ, hvad der passer meget vel med det ovenfor p. 330 anm. 3 og 4 anførte. Det ses da ogsaa, at der i dette forslag gaas ud fra den ældre pantesum for Sønderborg, saa at det maa skrive sig fra tiden før pantsættelsen til dronningen for 14000 rh. g., altsaa er før 1470 $^{29}/_{9}$, saa at ogsaa dette viser, at recessen ikke kan være affattet i Oktbr.

umaadelig store, at der næppe var nogen udsigt til, at de vilde kunne forrentes af slottenes indtægter, endsige afdrages.

Kautionisterne selv mødte da op med et ganske andet forslag. De indvilligede i at modtage betaling for en del af gælden i pant, men det skulde ske ved, at pantesummerne for de len, de allerede havde i pant, forhøjedes for hver enkelt; derved vandt de i det mindste den fordel, at deres stilling som pantelensmænd gjordes sikrere. Hver især gjorde da under stadig henvisning til voldgiftsdomstolen tilbud om, hvor meget han „vilde tage paa sit pant“; saaledes vil Henning Pogwisch tage 3000 ℔ i Tønder ud over de penge, han har deri, og haaber dermed at have tilbudt tilstrækkeligt; i Haderslev vil Henneke Stake tage 2000 ℔ paa sin halvdel af lenet; den anden halvdel have Godske Ranzau og Schack v. Alefeld, og kongen maa derfor tale med dem derom o. s. v. Men til slut præcisere kautionisterne deres principielle standpunkt: Alle disse forhøjelser ville de paatage sig for at imødekomme kongen, og i afdrag og betaling af den gæld, de have betalt for kongen, om endskønt det falder dem meget svært; de haaber dermed at have gjort et tilstrækkeligt godt tilbud og indstille det fremfor alt til voldgiftsherrernes kendelse. Kun forbeholde de sig for den øvrige gælds vedkommende at maatte beholde og uden hindring faa nytte af deres gode forvaring, og de haabe, at kongen vil være betænkt paa til den kommende Mortensdag at skaffe rede penge for dermed at bistaa dem og deres medkautionister. Anden ordning kunne de ikke gaa ind paa uden evig fordærv[1]).

---

[1]) Alle vorschreuen vpslach willen wij vnserem gnedigsten leuen heren to denste vnde in vorkortinge vnde betalinge vnser

Formodentlig var det, da det viste sig, at kautionisterne stod fast herpaa, at kongen fremsatte et nyt forslag, ganske i overensstemmelse med det første; det drejede sig denne gang om nogle holstenske slotte, og kongen foreslog, at

Tilen,	der var pantsat for	5000 ℳ,	skulde forhøjes til	8000 ℳ,
Pløn,	—	6000 ℳ,	—	10000 ℳ,
Haseldorf,	—	9000 ℳ,	—	14000 ℳ,
Harau og Osterhof,	—	8000 ℳ,	—	12000 ℳ,
Trittau,	—	11000 ℳ,	—	20000 ℳ.
Ialt vare slottene	pantsatte for	39000 ℳ,	skulde forhøjes til	64000 ℳ.

Saaledes vilde man vinde 25000 ℳ. Det er ikke ganske sikkert, hvad der var meningen med dette forslag, eller paa hvilket tidspunkt det er fremsat; i alt fald er det sket, før kautionisternes forslag optegnedes i sin endelige skikkelse; thi deri gives ogsaa svar herpaa. Maaske har kongen ment derved at ville friste kautionisterne til at gaa ind paa princippet i hans forslag. Disse 25000 ℳ anden prioriteter i holstenske slotte skulde maaske lægges til de 105000 ℳ i slesvigske, saa at der kun krævedes en reduktion af lidt over 10000 ℳ. Snarest har det dog været et forslag om den maade, hvorpaa der kunde skaffes rede penge, og det var da meningen,

schulde de wij vor ziner gnaden betalet hebben vpp vns nemen; wowol vns dat zere vndrechlik is vnde hopen wij dar ane vnt boden vnde setten dat bouen all to irkantnisse der schedesherren; jodoch dat wij vnseres gheld dat wij dar enbouen vpp zine gnade tachter sint vnde dar vor vthe geuen hebben nugaftige vorwaringe hebben vnde der sunder wedderstal bruken vnde de beholden mogen vnde dat zine gnade vpp dessen to kamenden sunte Merten so vppe rede gelt vordacht wille zin vmme vns vnde vnse medehetere vnde louere to entsettende ... Anders konen wij id sunder ewich vorderff nergen bringen.

at de, der havde disse slotte i pant, skulde yde kongen saa meget mere i laan. Men dette mødte stærk modstand; Wulf Pogwisch vilde nok tage 2000 ℳ paa Haseldorf og Didrik Blome og Henrik v. Alefeld 3000 ℳ paa Trittau, men Claus Rantzau fandt, at Pløn var sat ham alt for højt og indstillede dette til voldgiftsdommernes kendelse; Claus Ratlow bad, om han saa ikke hellere maatte faa sin pantesum i Hanrau udbetalt.

Der var da ikke andet at gøre end at gaa ind paa kautionisternes forslag. Men for at sætte dette igennem maatte de finde sig i en stærkere reduktion; havde der oprindelig været tale om en reduktion paa 30000 ℳ, saa blev den i den endelige reces paa henved 45000 ℳ, idet den samlede gæld reduceredes fra 141294 ℳ 2 ß 2 ₰ til 97600 ℳ.

Denne reduktion udgjorde saaledes c. 31 % af den samlede gæld, men for de enkelte krav var reduktionen yderlig forskellig, varierende fra c. 17 % (Luder Rumor) til c. 53 % (Hartich Skinkel). Det er ikke muligt at sige noget bestemt til forklaring af denne forskellighed i behandlingen af de enkelte krav; reduktionen har formodentlig været afhængig af, hvor gode bevisligheder hver enkelt kautionist tilfældigvis var i besiddelse af; maaske have ogsaa personlige hensyn gjort sig gældende.

I recessen selv bestemmes, at Henrik Ranzau, der har Kohof i pant for 9000 ℳ, i stedet for skulde have Aabenraa i pant, for at Kohof saaledes kan tjene til pant for noget af kongens gæld; at kongen skal formaa Godske Ranzau og Schack v. Alefeld til at laane ham yderligere hver 1000 ℳ i Haderslev, og at Claus v. Alefelds broderbørn skulle forhøje pantesummen for Lundtofteherred ved et yderligere laan af 2000 ℳ. Den ende-

lige opgørelse, der omfattede alle kongens kautionister undtagen Joachim v. Buchwald[1]), kom da til at se saaledes ud, som oversigten p. 380 viser.

Udenfor recessens samlede opgørelse holdtes de to særlige krav, der vare henviste til voldgiftsdomstolens kendelse. Herom bestemtes, at Hartich Skinkel for 10000 ℔ skulde tage de godser, der vare købte i Angel, ɔ: Stenbjerggaard, medens han for de 4400 ℔ skulde have kongens breve, hvori der skulde fastsættes betalingsterminer; Wulf v. d. Wisch fik tilkendt en skadeserstatning paa 2000 ℔; de lagdes til de 6000 ℔, der tilkendtes ham for kautioneren, og Runthof gaves ham i pant for alle 8000 ℔. Men voldgiftsherrerne nøjedes ikke med at fastslaa kravene og bestemme, hvilke der skulde dækkes ved pant, og hvilke der burde indfries ved rede penge; de traf ogsaa bestemmelser om, hvorledes denne indfrielse skulde gaa for sig og gav saaledes grundregler for den fremtidige afvikling, skitserede en hel finanspolitik. Den del af kautionsgælden, der skulde indfries, beløb sig ialt til 56500 ℔. Af disse maatte kongen førstkommende Mortensdag mindst betale 16500 ℔ eller saa omtrent, efter den aftale, der var truffen mellem ham og kautionisterne; tilbage stod da omkring 40000 ℔. Til indfrielse af disse skulde der næste aar paalægges en

---

[1]) Man hører ikke noget om, hvorledes kongens gæld til ham afvikledes; først langt senere ser man, at det i det mindste delvis maa være sket ved, at tolden i Pløen pantsattes til ham. Blandt de gottorpske membraner i RA. er der nemlig bevaret brev af 1488 $^{6-13}/_{1}$, hvori Tade Pogwisch, Hans Pogwischs enke og Anna Plessen, Helmerk v. Plessens hustru, sal. Joachim v. Buchwalds døtre, takke kong Hans og hertug Frederik for god betaling og overgive til dem tolden i Pløen, som har været pantsat af kong Kristiern I til deres fader.

Kautionisten	kræver			faar anerkendt	heraf skal indfries	anvises i pant	pantet
	ℳ	β	₰	ℳ	ℳ	ℳ	
Claus Ranzau	7820	6	9	4000	4000		
Ditlev v. Buchwald	8850			6500	1000	5500	Brunstorp 1500 ℳ, Kohof 4000 ℳ.
Gotschalk v. Alefeld	8185	14	9½	4000	2000	2000	Emeke Wonsfletes gods.
Henning Pogwisch	8185	14	9½	6000	3000	3000	Tønder.
Benedikt v. Alefeld (Tørning)	8185	14	9½	4000	1000	3000	„Herrederne“, ɔ: Hviding-, Frøs- og Kalvslund herreder.
Didrik Blome, Henrik v. Alefeld	16280			13000	10000	3000	Trittau.
Henneke Stake ...	8928	8		6000	4000	2000	Haderslev.
Luder Rumor	8400			7000	7000		
Claus v. Alefeld Johansøn	7831	14	6	6000	4000	2000	Neml. de 2000 ℳ, hvormed Gotschalk Rantzau og Schack v. Alefeld skulle forhøje deres pantedele i Haderslev.
Hartich Skinkel...	8483	1	9½	4000	4000[3]		
Wulf v. d. Wisch..	7867	13	6	6000[2]		6000	Runthof.
Wulf Pogwisch...	7735	14		6000	4000	2000	Haseldorf.
Hans Ranzau.....	8220	6	9	6000	2000	4000	Kohof 4000 ℳ.
Key Ranzau......	8834	6	6	6600	2000	4600	Lütjenburg 600 ℳ, Kohof 4000 ℳ.
Claus v. Alefeld (Søgaard)	8185	14		6000	4000	2000	Lundtofteherred; 1000 ℳ skulle hans broderbørn forhøje deres pantedel i herredet med.
Claus Ratlow.....	9298			6500	4500	2000	Hanrau, Osterhof og Itzehoe.
Ialt...	141294	2	2[1]	97600	56500	41100	

[1]) I recessen selv angives summen af kravene til 141294 ℳ 13 β, medens afkortningen angives til 43684 ℳ 5 β 6 ₰ (er: 43694 ℳ 2 β 2 ₰); dette beror naturligvis paa fejlregninger; facit bliver i recessen trods dette det samme, 97600 ℳ.

[2]) I recessen faar Wulf v. d. Wisch i alt tilkendt 8000 ℳ, men heri er indbefattet skadeserstatningen for afstaaelsen af Runthof; efter summen af de anerkendte krav, 97600 ℳ, kan man se, at hans kautionskrav er blevet fastsat til 6000 ℳ, skadeserstatningen til 2000 ℳ.

[3]) Dette er det eneste sted, hvor recessen ikke synes helt for-

bede, og kongen skulde give kautionisterne sikkerhed for, at denne bede kun skulde anvendes hertil. Desuden skulde kongen stille kautionisterne Flensborg slot og len som underpant, og en af dem skulde indsættes der som lensmand paa alles vegne.

Tiden umiddelbart efter recessens affattelse hengik ganske med kampen mod og den endelige overenskomst med grev Gerhard; først i begyndelsen af Oktober kunde man paabegynde fuldbyrdelsen af recessens bestemmelser. Først maatte der udstedes en række nye pantebreve; saaledes 2. Oktbr. til Henrik Ranzau paa Aabenraa len og Brunlund slot for 24000 ℳ [1]), til Key Ranzau paa Lütjenburg by for 2600 ℳ [2]), til Wulf Pogwisch paa Haseldorf for 11000 ℳ [3]); 4. Oktbr. fik Henning Pog-

---

staaelig; om disse 4000 ℳ bestemmes nemlig, at deraf skal Hartich Skinkel have 3000 ℳ i Flensborg, medens han skal have 1000 ℳ „van den gelde, dat uppe de pande gedan wert"; da denne post blev afgjort i recessen, har det da maaske været meningen, at han skulde have 1000 ℳ af de 2000, hvormed Claus v. Alefelds broderbørn skulde forhøje pantesummen for Lundtofteherred; men dette er sikkert senere opgivet, og Hartich Skinkel fik da alle 4000 ℳ i Flensborg.

[1]) Nemlig de 15000 ℳ, hvorfor Aabenraa tidligere stod i pant, + de 9000 ℳ, han havde haft i Kohof. Reg. Chr. I, 119.

[2]) Byen Lütjenborgs forhold til Pløn synes ikke ganske klart. 1460 8/5 havde Claus Ranzau faaet begge i pant for 7400 ℳ (Reg. Chr. I, 93), men inden forhandlingerne om recessen i 1470 siges Pløn at være pant for kun 6000 ℳ. Maaske vare da de 1400 ℳ overførte til Lütjenburg og derfor givet Key Ranzau i pant. I recessen forhøjes pantesummen med 600 ℳ; den skulde da herefter kun blive paa 2000 ℳ. Men maaske har kongen tidligere eller nu yderligere laant 600 ℳ paa pantet. Reg. Chr. I, 120.

[3]) Dette beløb er den tidligere pantesum + recessens forhøjelse, men allerede 18. Oktbr. udsteder kongen et nyt pantebrev paa Haseldorf paa 12000 ℳ til Wulf og hans broder Bertram Pogwisch. Maaske har da Bertram nu laant kongen 1000 ℳ og herfor faaet pant i slottet. Reg. Chr. I, 121, 127.

wisch Tønder i pant for 28000 ℳ, 12. Oktbr. Henrik v. Alefeld og Didrik Blome Trittau for 14000 ℳ, 18. Oktbr. solgtes Stenbjerggaard i Angel og andet gods til Hartich Skinkel for 10000 ℳ[1]). Det var dog ikke i alle tilfælde, at der allerede paa dette tidspunkt udstedtes breve, først i 1473 18. Febr. fik Claus Ratlow kongens brev for, at den sum, hvorfor han havde Hanrau og Itzehoe i pant, efter recessen af 1470 skulde forhøjes med 2000 ℳ; 1473 7. Juni fik Henneke Stake brev paa forhøjelsen af pantesummen i Haderslev med 4000 ℳ, og først 1480 26. Aug. fik Claus v. Alefeld til Søgaard pantesummen for Lundtofteherred forhøjet fra 11060 ℳ til 13060 ℳ; det bemærkes her udtrykkeligt, at disse 2000 ℳ bleve ham tilkendte 1470, men at han endnu ikke har faaet brev derpaa[2]). Hvad recessens andre pantebestemmelser angaar, synes der ikke bevaret breve herom; af et senere brev og af den summariske opgørelse i registrum Chr. I faar man dog meddelelser om deres fuldbyrdelse; saaledes ses Runthof at være pantsat til Wulf v. d. Wisch for 8000 ℳ før 1476 26. Juli[3]); efter opgørelsen er Brunstorp pantsat til Ditlev v. Buchwald Ditlevssøn for 5 eller 6000 ℳ, og sammesteds siges om Kohof, at det er pantsat efter breve, af hvilke man dog ikke har kunnet finde

---

[1]) Reg. Chr. I, 122, 125, 128.

[2]) Reg. Chr. I, 139, 147; Dipl. Chr. I, 234; Stemann l. c. III, 109.

[3]) Reg. Chr. I, 162. Under denne dato forhøjes pantesummen med 2000 ℳ, af hvilke Wulf v. d. Wisch har laant kongen de 1000 ℳ og betalt de 1000 ℳ til afdøde Eggert Frille som erstatning for dennes krav paa godset. Kongen har i 20 aar ret til at indløse det for 10000 ℳ, men derefter skal det betragtes som solgt. De 1000 ℳ havde Wulf v. d. Wisch 1465 $^6/_5$ betalt til Eggert Frille med 700 rh. g. Stemann: Gesch. des öff. u. Privatrechts III, 93 cf. 92; 112.

kopier, og at nu Jesper v. Buchwald Ditlevssøn har det i pant for 12000 ℔[1]). Sandsynligvis er da ogsaa Emeke Wonsfletes gods købt af Godske v. Alefeld for 2000 ℔, skønt intet brev eller vidnesbyrd er bevaret derom. Derimod synes det rigtignok, som om Benedikt v. Alefeld til Tørning ikke har faaet noget brev paa forhøjelse af sin pantesum i de tre herreder; de vare 1460 16. April pantsatte til ham for 12400 ℔, og for omtrent samme beløb angives de som pant i registrets opgørelse[2]).

Saaledes fuldbyrdedes da den ene del af recessens bestemmelser; Mortensdag skulde det kontante afdrag paa c. 16000 ℔ betales og Flensborg gives kautionisterne i pant for de 56500 ℔. Dette sidste skete allerede 10. Oktbr., dog med den forandring, at slottet ikke overgaves direkte til kautionisterne, som recessen bestemte, men derimod til Lübeck og Hamburg, der skulde holde det til kautionisternes haand indtil 1472 6. Jan.; hvis til den tid hele summen var kautionisterne udbetalt af beden eller paa anden maade, skulde slottet atter overgives til kongen, men hvis den ikke fuldstændig var betalt, og hvis kautionisterne eller fire af dem med fuldmagt fra

---

[1]) Reg. Chr. I, 183. Brunstorp havde i sin tid Ditlev v. Buchwald som lensmand paa Segeberg paa kongens vegne købt af Bertram v. Buchwald. Købesummen havde han sikkert aldrig faaet erstattet, og 1464 1. Septbr. gav kongen ham da ret til atter at sælge dette gods. Men heller ikke dette er sket, og resultatet blev da, at Ditlev v. Buchwald selv beholdt det i pant for købesummen + de 1500 ℔; derfor 5 à 6000 ℔; Reg. Chr. I, 343.

[2]) Nemlig 12000 ℔. Reg. Chr. I, p. 269. Forskellen i summens størrelse beror dog sikkert blot paa en unøjagtighed. I selve delingsbrevene nævnes ingen pantesum; her ere de tre herreder optagne blandt de krav, som kongen og hertugen i fællesskab forbeholde sig deres stilling til; trykt Zschr. der Ges. für Gesch. der Herzth. IV, 298.

de andre til den tid krævede slottet udleveret, skulde det af stæderne overgives til dem. I brevet[1]), der udstedtes herom, meddeltes, at stæderne havde antaget disse vilkaar og overgivet slotsloven til grev Morits af Pyrmont; derimod siges der ikke et ord om, hvorfor man saaledes fraveg recessens bestemmelser. I det hele taget er der ikke fra 1470 bevaret flere breve eller andre kilder, der kunne give oplysning om de videre finansielle begivenheder i dette aar. Der vilde da her være et stort hul i vor viden, om man ikke ud fra den følgende tids begivenheder og breve kunde konstruere det manglende og paa denne maade baade faa svar paa, hvorfor stæderne skubbedes ind som mellemled, og skitsere den endelige ordning.

Sikkert fik kautionisterne deres penge. Da nemlig i 1480 den sum, hvorfor de havde pant i Flensborg, paany opgjordes, beløb den sig til 40500 ℔[2]); siden 1470 var den altsaa formindsket med 16000 ℔, netop det afdrag, der var bestemt i recessen. Disse 16000 ℔ vare altsaa betalte, og der er ingen grund til at nære tvivl om, at de ogsaa bleve betalte 1470. Af opgørelsen i 1480 ser man ogsaa, hvorledes afdraget fordeltes: uanset kravenes forskellige størrelse fik hver af de 16 kautionister 1000 ℔, saa at kongen derved fuldt indfriede gælden til to af dem[3]).

Der kan heller ingen tvivl være om, hvorledes kongen skaffede disse penge; der er fra en senere tid vidnesbyrd nok om, at han i 1470 i Lübeck optog et laan paa

---

[1]) Dipl. Flensb. I, 156.
[2]) Dipl. Flensb. I, 169.
[3]) Nemlig Ditlev v. Buchwald og Benedikt v. Alefeld til Tørning, cf. ovfr. p. 380.

16500 ℔, og af den maade, hvorpaa dette laan stadig ses at staa i forbindelse med beden af 1471 og Flensborg slot, kan der ingen tvivl være om, at laanet optoges, for at kongen kunde betale afdraget. Sagens gang var da følgende: da terminen, Mortensdag, nærmede sig, viste det sig, at stæderne, der havde deltaget i mæglingen, ogsaa maatte paatage sig at skaffe pengene til det kontante afdrag ved et laan, der dog skulde tilbagebetales efter et aars forløb; som sikkerhed forlangte de sig blot Flensborg overdraget, indtil laanet var tilbagebetalt; kautionisterne, der i stædernes bistand saa den eneste udvej til at faa deres penge, gik ind herpaa, og 10. Oktbr. fandt denne overdragelse sted. Det var næppe let at skaffe et saa stort laan til veje til en konge, der ikke kunde glæde sig ved at nyde stor tillid; det lykkedes dog Lübecks raad at faa laanet rejst hos gejstlige stiftelser og dets egne medlemmer, og i begyndelsen af December fik kautionisterne deres penge. Men laanebetingelserne vare efter tidens sædvane meget skrappe; ikke saa meget fordi laanet skulde tilbagebetales i julen 1471, eller fordi der skulde svares 7 % i rente, som ved den sikkerhed, der forlangtes: til sikkerhed for rentebetalingen maatte kongen stille 1155 ℔ af indtægterne af Segeberg, for laanets tilbagebetaling klenodier, som man laante af dronningen, og en kautionsforpligtelse i strengeste form, indlager, fra hovedmængden af selve de adelsmænd, hvis krav paa kongen delvis skulde dækkes ved laanet[1]. Denne forpligtelse beseglededes 10. Decbr.; ved denne tid var laanesagen da

[1]) Nemlig, som det synes, alle kautionisterne undtagen Benedikt v. Alefeld til Tørning og Wulf v. d. Wisch.

gaaet i orden — men kongens kautionister havde kun ved paany selv at kautionere kunnet skaffe sig betaling[1]).

Med alt dette var recessen dog ikke helt fuldbyrdet, dens mening var ikke blot at tilfredsstille øjeblikkets krav, der var i den skitseret en fremtidig reorganisations-politik. Ikke blot de 16000 ꝟ, nej, alle 56500 ꝟ skulde i en nær fremtid tilbagebetales, derfor bestemte den udtrykkeligt, at kun hertil maatte den bede, der skulde udskrives i 1471, benyttes. At dette virkelig gennemførtes blev end mere magtpaaliggende ved optagelsen af det lybske laan, det var klart, at dette laan, der var brugt til det første afdrag paa kautionsgælden, først maatte indfries af beden, før der kunde blive tale om yderligere afdrag. Naar nu kongen drog bort for at iværksætte det svenske tog, svandt ethvert skin af en fastere centralstyrelse i landene, forholdene krævede da, at man fandt en mand, til hvem man under en eller anden form kunde overdrage forvaltningen af landenes finanser eller foreløbig i det mindste beden. Mere end andre ønskede sikkert kongen dette — derved gjordes hans hyppige nærværelse mindre nødvendig, netop derfor havde han gjort det uheldige forsøg med sin broder Gerhard. Og manden var det ikke vanskeligt at finde, ingen nød sikkert i de dage en saa almindelig tillid fra alle sider som bisp Albert Krummedige af Lübeck. Selv tilhørte han og hans slægt landenes adel og netop dette havde været en væsentlig grund til hans valg til biskop i 1466, som biskop kom han i det nærmeste forhold til Lübecks raad og borgere, og allerede 1465 nævnes

[1]) Fremstillingen her hviler paa det senere gældsbrev af 1471, 25.—31. Decbr. — Reg. Chr. I, 138 — der nedenfor nærmere skal omtales.

han som kongens svorne mand og raad. Sikkert var han tillige en mand, der havde evne og vilje til at vinde dem, med hvem han kom i berøring; sin embedstiltrædelse havde han straks fejret ved pragtfulde gæstebud for den ham undergivne gejstlighed, for det lybske raad og holstenske og mecklenburgske adelsmænd med deres damer [1]). Som lybsk biskop havde han været selvskreven til at deltage i forhandlingerne i 1470 og han havde her spillet en hovedrolle; til ham var det nu, at bestyrelsen af landenes finanser delvis overdroges.

Det er ikke ganske let bestemt at angive indholdet af og grænserne for det hverv, der overdroges bispen; der er ikke bevaret og vel heller aldrig udstedt noget brev, hvorved han indsættes i en eller anden officiel stilling eller under en eller anden form faar en ekstraordinær myndighed overdraget. En antydning herom findes ganske vist i en bestemmelse i recessen om at alle skadesløsbreve, fordringsbreve eller løftebreve, der vedrørte kautionsgælden, skulde til begge parters — kongens og kautionisternes — tro haand deponeres hos bispen af Lübeck, forblive hos ham indtil recessen var fuldbyrdet og saa overgives til kongen [2]). Alligevel vilde man dog ikke ud af denne bestemmelse kunne formode noget om den stilling, bispen i den følgende tid kom til at indtage, og i virkeligheden har man da ogsaa hidtil været ganske uvidende derom [3]). Hvad der giver oplysning herom, ere nogle regnskaber fra bispen til kongen, der ere bevarede i rigsarkivet og som nedenfor nærmere skulle omtales, fordi de ere hovedkilden til landenes

[1]) Lüb. Chron. II, 291. Quellensamml. der schlw.-holst.-l. Ges. II, 15.
[2]) Reg. Chr. I, p. 282.
[3]) Saaledes Biografisk Lexic. IX, 544.

finansielle historie i det følgende tiaar[1]). Af dem ser man, at det i dette tidsrum var bisp Albert, der havde hovedstyrelsen af landenes finanser, der modtog i det mindste den væsentligste del af bedeindtægterne, der indfriede laan og betalte renter, og at han med denne stilling som finansforvalter forbandt stillingen som lensmand paa Segeberg, der fra begyndelsen af aaret 1471 var ham overdraget som regnskabslen. Der kan efter det tidligere anførte ingen tvivl være om, at det først og fremmest var kautionisterne, der havde ønsket, at bispen overtog denne stilling, netop i recessens bestemmelse om brevenes overdragelse til ham kan man nu se en antydning om, at en saadan ordning allerede var paatænkt ved recessens affattelse; de haabede derved at sikre reorganisationspolitikkens gennemførelse; men kongen gik gerne ind herpaa, han haabede i bispen en dygtig finansminister.

Bispen kom iøvrigt ikke til at være ganske ene om alt dette, det er af hans regnskaber og andre vidnesbyrd klart, at der gaves ham en hjælper i Peter v. Alefeld. Denne mand, der i den sidste bevægede tid havde været lensmand paa Segeberg[2]), blev, da dette slot gik over til bispen, gjort til lensmand paa det andet hovedslot i landene: Gottorp; han skulde understøtte bispen i hans arbejde og fik, omend i mindre omfang, samme hverv som han. *(Fortsættes.)*

[1]) R. A. Regnskaber fra kong Christ. I's tid.

[2]) Efter overenskomsten mellem kongen og greven af 1470 $^{10}/_{7}$ Dipl. Chr. I, 157 cf. Reg. Chr. I, 461.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Rigsarkivar Carl Frederik Bricka blev den 23. Aug. 1903 kaldt bort fra sin omfattende Virksomhed, kun 58 Aar gammel. Indenfor vort Land var han paa historisk Omraade en bærende Kraft, baade Drivhjul og Regulator ved store Værker og Foretagender. Først og fremmest har han ved sin hele Personlighed præget det Hovedværk *Dansk biografisk Lexikon*, som han begyndte i 1887 og som uforstyrret i faste Taktslag er gaaet frem med sine aarlige Bind; der mangler endnu kun et Par Bind, der dog helt igjennem ere forberedte af Bricka, hvorfor Værket fra først til sidst vil kunne staa som hans. Bricka har ved dette Arbejde kaldt et Par Hundrede danske og norske Mænd til Virksomhed for sit Formaal; selv har han deri skrevet mange fortræffelige Biografier, der ofte have bragt Nyt frem, det var især Adelsmænd fra Frederik II's og Christian IV's Tid, dernæst Embedsmænd ved Arkiver og Bibliotheker, som han valgte at skildre. Fra Ungdommen af havde det været Personalhistorien, som især havde fængslet Brickas Interesse; hans fine Sans for sjæleligt Liv kom saaledes allerede smukt frem i det ejendommelige Arbejde *Kong Frederik II's Ungdomskjærlighed* (1873).

Til to andre historiske Publikationer har Brickas Navn ligeledes været knyttet, idet han gjennem tyve Aar var Medlem af Historisk Forenings Bestyrelse og som dens Sekretær Udgiver af Hist. Tidsskrift (hele 5te og 6te Række); i lige saa lang Tid var han Sekretær ved det kgl. Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog og udgav som saadan 6. Bind af Danske Magazin. Det byrdefulde Arbejde, som paa denne

Maade kom til at paahvile ham, udførte han med vaagen Takt, den omhyggeligste Nøjagtighed og en enestaaende Kontrolleringsevne, for hvilke mange Forfattere ville være ham taknemlige.

Foruden at Bricka i Historisk Tidsskrift har skrevet en Del Afhandlinger og Anmeldelser, har han været en virksom Udgiver; saaledes udgav han sammen med S. M. Gjellerup *Den danske Adel i det 16. og 17. Aarh. I.* (en Samling Ligprædikener, 1874—75) og i Forening med J. A. Fridericia *Kong Christian IV's egenhændige Breve* (7 Bind, 1878—91).

Efter at have været Assistent paa Kgl. Bibliothek og senere i Geheimearkivet blev Bricka 1887 Arkivsekretær og ved Rigsarkivets Oprettelse 1889 Arkivar i dettes første Afdeling. 1894 gjorde Universitetet ham til Æresdoktor i det filosofiske Fakultet. Ved A. D. Jørgensens Død udnævntes han til Rigsarkivar (1897). I denne Stilling arbejdede han med stor Samvittighedsfuldhed videre ad de Veje, som Jørgensen havde draget. Han fik Arkivet aabnet i Sommermaanederne ogsaa om Eftermiddagen, og Lukningen af første Afdeling i Juli Maaned blev afskaffet.

Ved sin store Arbejdslyst og utrættelige Virken, sin Tjenstvillighed og sit stille beskedne Væsen vandt Bricka ikke blot varm og udelt Anerkjendelse, men mange Venner; med Taknemlighed vil han mindes ogsaa af mange af Historiens Dyrkere i Norge og Sverige. *Joh. Steenstrup.*

Mag. art. Carl Barner Fredstrup døde 8. Maj 1903 i en Alder af 34 Aar. 1896 havde han taget Magisterkonferens i Historie; allerede forinden havde han faaet Ansættelse ved Rosenborgsamlingen, kom derfra til Nationalmuseet og blev 1899 Assistent ved det store kgl. Bibliotek, i hvilken Stilling han virkede med stor Iver, indtil en langvarig Sygdom ramte ham. Hans Hovedinteresse var etnografiske Studier, og efter Kr. Bahnsons Død fuldendte han dennes store Fremstilling af *Ethnografien* (2. Del, 1900). Til Historisk Tidsskrift havde han med megen Dygtighed og Samvittighedsfuldhed udarbejdet Registret fra 6. R. 4. B. (1894).

Til Gustav Storms Efterfølger som Professor i Historie ved Kristiania Universitet er udnævnt Dr. Alexander Bugge.

Til Landsarkivar i Upsala er udnævnt Amanuensis i det svenske Rigsarkiv G. Berg.

2.—9. April 1903 afholdtes den internationale historiske Kongres i Rom under stor Deltagelse og under Præsidium af den berømte italienske Historiker P. Villari; som officiel Repræsentant for Danmark mødte Professor Dr. *M. Cl. Gertz*, der gav Beretning om den historiske Undervisning her hjemme. Iblandt de af de forskellige Sektioner tagne Beslutninger skal anføres de om Grundlæggelsen af et *Museo Veneto Levantino* i Venezia, om Udgivelsen af et *Corpus inscriptionum medii ævi* samt om Ønskeligheden af fri Aabning af alle Statsarkiver for Tiden indtil 1847 og af Afskaffelsen af diplomatisk Mellemkomst med Hensyn til den internationale Forsendelse af Haandskrifter fra Biblioteker. Det besluttedes at afholde den næste Kongres i Berlin i Efteraaret 1906.

I April 1903 afholdtes den 7de tyske *Historikertag* i Heidelberg. Af de afholdte Foredrag skal nævnes følgende. Den bekendte Oldtidshistoriker Prof. Eduard Meyer (hidtil i Jena, nu i Berlin) talte om Kejser August, for hvem han vilde hævde en ærlig Vilje til at opretholde de republikanske Institutioner, en Opfattelse, der blev stærkt modsagt i den følgende Diskussion. Prof. Carl Neumann (Göttingen) udviklede en ejendommelig, men vel næppe holdbar Betragtningsmaade af den byzantinske Kultur og Renæssancens; den første var blevet gold og uden Frugter, fordi den kun støttede sig til den antikke Overlevering; kun ved Misforstaaelse havde man hidtil set den som væsenlig paavirket af kristelig Teologi; Renæssancens Kultur var i sin første og højeste Udfoldelse en Modning af Middelalderens, af Barbarerne og Kristendommen paavirkede Ideer, medens det blev til Vanheld for den, at den senere lod sig overmande af Oldtidens Indflydelse. Prof. J. Haller (Marburg) skildrede Oprindelsen til Erklæringen af 1407 om den franske Kirkes gallikanske Friheder og vilde paavise den som en Efterligning af engelske Kirkebestemmelser.

Om vort mest storladne Fortidsminde, *Danevirke*, har Museumsdirektør Dr. S. Müller og Inspektør C. Neergaard udgivet et større, med talrige fortrinligt udførte Afbildninger og Opmaalinger udstyret Arbejde (*Nordiske Fortidsminder 5.—6. H. S. 197—297.* Kbh. 1903. 4°; ogsaa som Særtryk). Støttet paa en 1901 foretagen Undersøgelse af de bevarede Voldrester samt paa ældre Kort gennemgaas de enkelte Befæstningslinjer, og der gives „en stor sammenhængende Hypothese til deres Forstaaelse". Den er et absolut Brud med hele den ældre Opfattelse, idet Hovedvolden, det egentlige Danevirke, til hvilken Thyra Danebods Navn fra gammel Tid har været knyttet, nu henføres til Karl den Stores Modstander Kong Gotfred. Beviser herfor søges — historisk — i de frankiske Annalers Beretning om Kongens Plan, at der skulde rejses et Virke fra Østersalt til Vesterhav, arkæologisk i den Omstændighed, at Hovedvolden ikke har været forsynet med en Grav, et Træk, der synes at være karakteristisk for Befæstningsanlæg fra Oldtidens sidste Aarhundreder. Fra dette Udgangspunkt, med hvilket Hypothesen staar og falder, gives en Tydning af de mindre Værker og senere Tilføjelser. Den bekendte smukke Halvkredsvold ved Haddeby Nor opfattes sikkert med Rette som en Byvold, Forbindelsesvolden mellem denne og Danevirke antages opført af Harald Blaatand, medens Thyra Danebod har rejst den mægtige Kampestensmur, der forstærker Hovedvolden paa dens svageste Del mellem Danevirke Sø og Kurborg. Kovirket endelig, til hvilket man tidligere har henført de frankiske Annalers Fortælling om Gotfred, tydes som en foreløbig Grænsevold, opkastet i Tiden mellem 983 og 1026, og dets hele Karakter gør det opsaa utvivlsomt, at det maa stamme fra en yngre Tid.

Ethvert Forsøg paa at udrede Danevirkes Historie kan efter Kildernes Natur aldrig naa ud over det hypothetiske. Men det giver disse nye Tolkninger et betydeligt Plus fremfor deres Forgængere, at de er fremsatte af Mænd med et saa indgaaende Kendskab til vore Oldtidsminder i det hele.

M. M.

Skoleinspektør P. Lauridsen har offentliggjort en interessant Undersøgelse *Om Skyldjord eller terra in censu* (Aarbøger f. nord. Oldkyndigh. 1903. 1. Hæfte). Medens alle tidligere har ment, at den middelalderlige Skyldsættelse beroede paa en Taxation af, hvad Udsæd Jorden kunde modtage, søger Forf. at godtgøre, at Grundlaget var rent aritmetisk; en Mark, Øre, Penning Jord betyder et bestemt Areal. Han naar hertil især ved Tilbageslutninger fra senere Tider; Vejen er god nok, men det er et Spørgsmaal, om han ved at benytte den har udvist tilstrækkelig Forsigtighed. Da der fra anden Side kan ventes et Bidrag til Oplysning af disse ligesaa vigtige som vanskelige Forhold, skal jeg ikke komme nærmere ind paa Spørgsmaalet, men nøjes med at sige, at naar Hr. Lauridsen polemiserer mod min Fortolkning af, hvad Census, Skyld var, nemlig at det var Ledingsafgiften, saa synes hans egen Fortolkning af Ordet ganske uklar; „Skyld var Afgift, Skat, de offentlige Byrder“ siger han, men hvilke da? Foruden Ledingspengene kan der jo kun være Tale om Studen. — Af megen Interesse er det, at Hr. Lauridsen kan vise, at det dyrkede Areal i Falsters Nørre Herred 1682 var henved 18000 Tdr. Land; Opgivelserne fra Frederik III's Tid viser kun en Udsæd af c. 6000 Tdr., hvad der maa antages at svare til et dyrket Areal af 9000 Tdr. Forf. har Ret i, at Tallet fra Kristian V's Tid er det bedste, og jeg vilde have benyttet det, om jeg havde kendt hans Kilde. Det fører til — med min Opfattelse af Skyldtaxationen —, at der i Valdemarstiden var lige saa meget Jord under Ploven som 450 Aar efter.

Kr. Erslev.

Den danske Generalstab har udgivet 2det Bind af *Bidrag til den store nordiske Krigs Historie* med Særtitel: *Felttoget i Skaane 1709—1710* (1903); det er udarbejdet af Oberstløjtnant A. P. Tuxen, der i det hele har overtaget Ledelsen af Generalstabens historiske Arbejder, med Bistand af Kommandør C. L. With og Kaptajn A. L. Hansen. Værket, der er bygget paa det omhyggeligste Førstehaandsstudium af danske og svenske Arkivalier og tillige paa Terrænundersøgelser, indledes med en klar Udsigt over Danmarks

ydre Politik fra Freden i Traventhal til Krigens Begyndelse 1709, hvorefter Felttoget skildres udtømmende og i alle dets Enkeltheder. Det triste Indtryk, som denne Danmarks sidste Kamp for Skaane altid har gjort, forøges kun ved Bogen. Man har allerede tidligere været klar over, hvilket Ansvar der hviler paa Frederik IV, fordi han ved sin Italiensrejse 1708—09 forsømte det rette Tidspunkt til at faa sluttet Forbund med Rusland paa gunstige Vilkaar, men man har næppe hidtil vidst saa god Besked som nu om, hvilken skadelig Rolle Kongens Uvirksomhed og Mangel paa Interesse for Krigsbegivenhederne har spillet under selve Felttoget. Ved Siden heraf kritiserer Værket stærkt de danske Hærførere, baade Kristian Reventlow og Jørgen Rantzau. Af særlig Interesse er Skildringen af Slaget ved Helsingborg; meget nyt er her skaffet frem og det tidligere kendte kritisk sigtet. Det fremhæves, hvorledes den danske og den svenske Hær var numerisk lige stærke, den danske nærmest den svenske overlegen i Uddannelse, medens den svenskes Fortrin bestod i at have en overlegen Fører i Stenbock. Nederlaget skyldtes navnlig, at Jørgen Rantzau i sin Kampiver selv deltog i det i og for sig ikke urimelige Rytterangreb og glemte at lede hele Hæren, saaledes at denne mistede Sammenhæng i sin Opstilling. Værket er ledsaget af Gengivelser af samtidige Kort og Slagplaner.

Svarende til de store Samlingsværker, der findes inden for andre Videnskaber, forberedes for Tiden i Tyskland Udgivelsen af en *Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte.* Ledelsen er overtaget af Professor G. v. Below i Tübingen og Statsarkivar Fr. Meinecke i Berlin. Værket skal omfatte 4 Afdelinger og mindst 28 Bind. 1. Afdeling skal behandle Encyklopædi, Historieskrivningens Historie samt Verdensanskuelsens Udvikling, 2. Afdeling politisk Historie, 3. Afdeling Forfatning, Ret og Økonomi, 4. Afdeling Hjælpevidenskaber og Antikviteter. Udkommet er allerede Alwin Schultz: *Das häusliche Leben der europäischen Kulturvölker vom Mittelalter bis zur 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts* (1903), der hører til 4de Afdeling.

Af *The Cambridge Modern History* er endvidere udkommet Vol. 7 *The United States* (Cambridge, 1903). Bindet, hvis Kapitler er udarbejdede af forskellige Forfattere, behandler de fransk-nordamerikanske Kolonier indtil 1763, de engelske indtil 1776 og derefter de Forenede Stater indtil 1902.

Næsten samtidigt har to franske Forfattere af Rang udgivet hver sit store Skrift angaaende omtrent samme historiske Periode. Den ene er Albert Sorel, der i 5te Bind af sit udmærkede Værk: *L'Europe et la révolution française* har behandlet hele Direktoriets Tid (Paris, 1903), den anden er Albert Vandal, tidligere navnlig bekendt ved sit Værk: Napoléon et Alexandre I, som har udgivet 1ste Bind af *L'avénement de Bonaparte,* omfattende Direktoriets sidste Aar, Konsulatets Tilblivelse og Forfatningen af 1799 (Paris, 1902). Der er den Forskel paa de to Værker, at det første fortrinsvis lægger Vægten paa Skildringen af de ydre politiske Forhold, det andet paa de indre Tilstande. Begges Fremstilling staar højt, men deres Stil ligner ikke hinandens. Sorels er ret knap og koncis, Vandals fyldig og for ordrig; den førstes formende Evne er skarp og plastisk, den andens dramatisk og malende. Sorel anvender stadigt historiske Sammenligninger, navnlig for at illustrere det Yndlingstema, som han har optaget fra Tocqueville, men udvidet ud over dennes Synspunkt, nemlig at Revolutionen i sine Fænomener er i inderlig Slægt med Frankrigs tidligere Historie; han har ved Siden heraf et stort Talent til at give betagende Billeder af Personer ogsaa i deres ydre Fremtræden; overordentlig levende fremstiler han saaledes den unge Bonaparte og det Indtryk, han maatte gøre paa dem, der kom i Berøring med ham. Vandal tager mere Sigte paa de øjeblikkelige Tidsforhold, og hans Talent er større til at skildre Situationer end Individualiteter; med stor Kunst opruller han Billeder af Frankrigs indre Tilstande i Slutningen af Direktoriet og Begyndelsen af Konsulatet og lader Læseren leve med i Brumairedagenes spændende Tildragelser. I de to Forfatteres Synsmaade er der en betydelig Lighed trods visse Forskelligheder. De staar begge, uden dog stærkt at betone det, som Modstandere af Aulard og hans

Skole baade i Bedømmelsen af hele Revolutionens Forløb og i Vurderingen af 18.—19. Brumaire. For dem begge er disse Dages Statskup ingenlunde Frihedens Tilintetgørelse. Thi Friheden var tabt i Forvejen og særlig ved Direktoriets Statskup i Fructidordagene 1797; fra det Øjeblik var det ogsaa givet, at det vilde blive Hæren og dens Førere eller Fører, som vilde gribe afgørende ind. Navnlig Vandal udvikler, med hvilket Tyranni og hvilken Egoisme Direktoriet gik frem, hvorledes det undertrykkede baade den politiske og den religiøse Frihed, Sorel betoner stærkere, hvorledes Konventets Udenrigspolitik paa den uheldigste Maade fortsattes under Direktoriet og førte paa en Gang til Vilkaarlighed og Demoralisation og til mere og mere at lægge Tyngdepunktet i Hærene. Begge Forfattere er endvidere enige om, at Brumairestatskuppet ikke alt for meget maa tages som en enkelt Mands Værk. Der var en almindelig Længsel i Frankrig efter en gennemgribende Forandring, og særlig næredes den af den store Mængde, for hvem Forfatningsspørgsmaalet var blevet saa omtrent underordnet; træt og afmattet som den var af Revolutionens Omskiftelser og Voldsomheder, ønskede den blot Bevarelsen af Ligheden og den ny Ejendomsfordeling samt Oprettelsen af Ro og Orden og Fred ved Hjælp af en stærk Statsmagt, der dog vedblivende af de fleste tænktes som republikansk. I hvor høj Grad dette var Baggrunden for Brumaireomvæltningen, viste sig ogsaa ved, at den lykkedes, skønt den oprindelige Plan for dens Gennemførelse, ogsaa fra Bonapartes Side, strandede; det havde været Meningen at anvende helt eller halvt lovlige Former, kun ugerne tog de sammensvorne deres Tilflugt til den rene Magt. Ud herfra er det ogsaa, at baade Sorel og Vandal ikke ser Statskuppet som en Afslutning paa Revolutionen. For Sorel er det, som skete, absolut taget ikke noget stort Brud med den foregaaende Udvikling; Konsulatet fortsatte Revolutionen, idet han ved denne forstaar Brudet med Legitimiteten, Oprettelsen af den borgerlige Lighed og tillige den stærke Anspændelse af Kampen udadtil med det Formaal at udvide Frankrigs Grænser. For Vandal er endda den ny Tid Revolutionens Frelse, idet den

hindrer den fuldstændige Tilbagevenden til de gamle Tilstande. Til dette Referat af de to Forfatteres almindelige Betragtninger skal endnu knyttes nogle Ord om deres Bedømmelse af Bonaparte selv. Vandal ser ubetinget med størst Sympati paa ham; om han end ganske vist fordømmer hans udenrigske Politiks yderliggaaende Maal og Midler, berømmer han ham ikke alene, fordi han oprettede Orden i Frankrig, men ogsaa for den Gloire, Nationen skylder ham, og han synes kun i ringe Grad at have Sans for de Ulykker, han derved bragte over Frankrig, ligesom han ikke beklager, at han ikke benyttede den Baggrund, der var for hans Magtbegyndelse, til at grundfæste en lovordnet politisk Frihed. Sorel lader derimod vel det franske Folk dele Ansvaret med ham for Erobrings- og Sejrsattraaen, men betoner ved Siden heraf, paa dette Punkt i en vis Tilslutning til Taine, at han var den fremmede, Korsikaneren, der betragtede Frankrig som sin Erobring og stadigt dreves videre frem paa Erobringens Baner, fordi en eneste Eftergivenhed over for Europa vilde rokke ved hans Diktaturs Forudsætninger, et Motiv, der tillige forbandtes med hvad Sorel kalder hans hele romerske Geni, dette forstaaet som Opfattelsen af alle fremmede Lande som tjenende hans Stat og hans egen Magt.

Den franske Historiker og tidligere Udenrigsminister Gabriel Hanotaux, i videnskabelig Henseende mest bekendt ved sit udmærkede, men ikke fuldendte Værk: Histoire du Cardinal de Richelieu, har begyndt Udgivelsen af *Histoire de la France contemporaine (1871—1900)*. Det udkomne 1ste Bind (Paris, 1903) omfatter Tiden 1871—73. Efter en indledende Udsigt over Kejserdømmets Fald og Krigens Afslutning, hvor bl. a. Indtrykket af Paris's Belejring og Kapitulation paa Befolkningen i Provinserne skildres paa en overordentlig stemningsfuld Maade, fremstilles i skarpe og klare Træk Nationalforsamlingen i Bordeaux, Kommunen, Frankfurttraktaten og Befrielsen af Frankrigs Territorium for de tyske Tropper samt Partikampene inden for Nationalforsamlingen i Versailles indtil Thiers's Fald og Mac Mahons Valg til Præsident

26*

i Maj 1873. Bogen indeholder fortrinlige Karakteristikker, saaledes baade af Greven af Chambord og af Thiers, hvis Styrelse Forf. i det hele berømmer; over for dens Mangler fremhæves de overordentlig vanskelige Forhold. Med stor Interesse maa man se hen til Værkets følgende Bind, hvor Hanotaux ud af egen personlig Erfaring og nøje Forbindelse med de andre ledende Mænd vil kunne give meget nyt.

Bøger indsendte til Redaktionen.

M. G. Schybergson: Finlands Historia. 2. omarb. uppl. 4. H. Helsingfors, 1903. G. W. Edlund.

Nordisk Universitets-Tidskrift. Utg. af L. Wåhlin. 3. Årg. 2—4. H. Göteborg, 1903.

Karl Pira: Om Historiens uppgift och metod. Stockh., 1903. Adolf Johnsons förlag.

Sophus Bugge: Norges Indskrifter med de ældre Runer. Udgivne af Det Norske historiske Kildeskriftfond. 6. Hefte. Christiania, 1903.

Axel Olrik: Danmarks Heltedigtning. En Oldtidsstudie. 1. Del. Rolf Krake og den ældre Skjoldungrække. Kbh., 1903. G. E. C. Gads Forlag.

Meklenburgisches Urkundenbuch. Herausgeg. v. dem Verein für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. Bd. 21. 1386—1390. Schwerin, 1903.

Historisk Tidskrift för Skåneland. Utgifven af Lauritz Weibull. Bd. 1. H. 5—6. Lund, 1903.

Hjalmar Heden: Studier till Danmarks Reformationshistoria från Fredrik I:s död till slutet af grefvefejden. (Göteborgs Högskolas Årsckrift 1903, II.) Göteborg, 1903.

Handlingar rörande Sveriges Historia. 3. Serien. Svenska Riksrådets Protokoll. Utgifven af Riksarkivet genom Severin Bergh. X. 1643, 1644. 1. H. Stockh., 1903.

Personalhistoriske Samlinger udgivne af Th. Hauch-Fausbøll. 2. Aarg. 1—12. H. Kbh., 1901—03.

Norske Herredags-Dombøger. Udgivne for Det Norske historiske Kildeskriftfond. 1. Række (1578—1604). Navneregister til Bind I—VI ved E. A. Thomle. Chrania, 1903.

Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede. Udgivne for Det Norske historiske Kildeskriftfond ved H. J. Huitfeldt-Kaas. 4. Bd. 1. H. Chrania, 1903.

Indhold:

Historisk Tidsskrift udgives med 4 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 23, V), dens Sekretær (Professor J. A. Fridericia, Nyvej 4, V) og dens Kasserer (Boghandler J. Hegel, Klareboderne 3, K) samt af det Schubotheske Forlag (Silkegade 13, K).

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, ville behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

Historisk Tidsskrift,

Syvende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Fjerde Binds femte Hefte.

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1903.

Udgives sammen med 6. Hefte for 1. Halvaar 1903.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af:

Museumsassistent **M. Mackeprang**, Prof. **Kr. Erslev**, Prof. **Joh. Steenstrup**, Generaltolddirektør **Marcus Rubin** og Prof. **J. A. Fridericia.**

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række 1—3. Bd. 4 Bd. 1—4. H. 1897—1903. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889. (Forskellige Hefter af 1. og 3. Række er udsolgte.)

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51.

J. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.

Foreningens Medlemmer kan faa de af denne udgivne Skrifter, for saa vidt Forraad haves, imod at udrede de tilsvarende Bidrag, 2 Kroner for hvert Halvaar. For ethvert Bind af de første fire Rækker af Historisk Tidsskrift betales som for to Halvaarsleveringer, for et Bind af 5te—7de Række betales som for tre Halvaarsleveringer. C. Molbechs Historisk-biographiske Samlinger regnes til en Pris af to Leveringer. Af Rørdams Universitetets Historie vil ethvert Bind med tilsvarende Aktstykker regnes som to Halvaarsleveringer. Ellers gælder ethvert af Foreningen udgivet Bind for en Halvaarslevering. Registret til 3dje Række af Historisk Tidsskrift leveres, naar ønskes, gratis sammen med 6te Binds 3dje Hefte; ellers betales det med 1 Kr. Indholdsfortegnelsen til de fem første Rækker af Historisk Tidsskrift koster 50 Ø. eller leveres, om ønskes, gratis med Steenstrups Historieskrivningen i Danmark.

Følgende yderligere **Prisnedsættelse** gælder dog foreløbig for Medlemmerne:

Historiske Aarbøger, udg. af C. Molbech. 1—3. D. 1 Kr. 50 Ø.

Historisk-biographiske Samlinger, udg. af C. Molbech. 1 Kr. 50 Ø.

Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1 Kr. 50 Ø.

Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage af C. E. F. Reinhardt. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. 3. Bd.) 1862. 1 Kr.

Den finansielle side af erhvervelsen af hertugdømmerne 1460—1487.

Af
Erik Arup.

(Sluttet.)

V. 1471—1479. Bisp Alberts tid.

Kautionisterne og recessens forfattere havde saaledes gjort, hvad der stod i deres magt, for at sikre en reorganisationspolitik, om end de havde maattet indskrænke sig til at træffe bestemmelse om kautionsgældens hurtige afvikling; udenfor deres omraade laa al den øvrige gæld i landene. Men en saadan politik kunde ikke gennemføres uden kongen, alt afhang af hans holdning. Der krævedes kun eet af ham: at han ikke søgte at drage pekuniær fordel af landene til dem uvedkommende formaal, med andre ord, at han ikke drog dem ind i sin storpolitik. Men netop dette laa ganske udenfor kongens tanke og vilje. Maaske ogsaa udenfor hans evne; det kunde være vanskeligt nok at drage grænsen mellem landenes og kongerigernes sager; var det saaledes landene eller kongerigerne, der burde bære omkostningerne ved hans store rejser[1])? Men kongen var nu mest tilbøjelig til at

[1]) Dette gjaldt ogsaa den store handelsgæld, som kongen i aarenes løb paadrog sig hos nordtyske købmænd, der maatte give ham

tage pengene der, hvor han kunde skaffe sig dem, uden hensyn til, om det var med rette eller urette. Allerede Kiels pantsættelse var et stort eksempel herpaa; dengang toges der vel endnu forbehold[1]), men hvor vanskeligt var det ikke at faa et saadant indført i mangfoldige andre tilfælde, og hvor virkningsløst var det ikke. Det synes endog som om kongen netop paa grund af den fæstnelse af forholdene, der opnaaedes i 1470, har ladet alle hensyn vige. Resultatet af selve aaret 1470 og af det følgende tiaars finansielle historie er først og fremmest dette: en stærk forøgelse af den samlede gældsmasse.

Dette begyndte som sagt allerede i selve aaret 1470; og skönt man paa grund af materialets ufuldstændighed og karakter ikke i hvert enkelt tilfælde bestemt kan angive grunden til gældsforøgelsen, er det dog nok muligt i de store træk at angive hovedaarsagerne dertil. Først maatte jo kongen overtage og betale al den gæld, som grev Gerhard havde stiftet, medens han styrede landene. Noget af denne gæld var pantegæld: Slesvig kapitel havde 1468 18 Oktbr. for 1400 ℔ købt 98 ℔ aarlig rente af Ejdersted, Everschup og Utholm[2]), Lübeckerkøbmanden Heyne Boltzen havde for 500 ℔ købt 40 ℔ aarlig rente af Oldesloe told, Hamburgerkøbmanden Hoyger Tzerneholt for 1200 ℔ 100 ℔ af kongens andel af tolden i Hamburg; disse

---

en udstrakt kredit. Allerede nu var den ret betydelig, kongens samlede gæld til Lübeckerkøbmanden Heyne Boltzen beløb sig saaledes til 5260 rh. g., hvorfor han 1470 $^{25}/_{7}$ fik kongens brev med løfte om betaling $^{29}/_{9}$. Reg. Chr. I, 401.

[1]) Dipl. Chr. I, 152: Unde wannere wii . . . den Kiil van den van Lubeke wedder losen willen, scholen . . . wii dat doen myt der riike gelde vnde guderen, na deme de schade vth den riiken is bescheen. Men dette forbehold glemtes i aarenes løb, og det blev hertug Frederik, der i 1497 maatte indløse byen.

[2]) Gem. arch. cap. XXXII. Indl. oblig. nr. VII, litra E, nr. 25.

rentekøb bekræftedes af kongen[1]. Derimod havde greven været mindre omhyggelig for at faa betalt skyldige renter; forskellige stiftelser og vicarier i Lübeck, der havde penge udestaaende i landene, mødte med krav paa forfaldne renter, og kongen maatte udstede recognitioner herfor[2]. Endelig havde greven optaget laan, hvor han kunde hos adelige i landene, det er aldeles umuligt at sige noget om, hvor meget denne løse gæld beløb sig til; en del af den betalte kongen maaske straks og skaffede sig midler hertil ved hos borgmesteren Henrik Castorp i Lübeck og andre lybske borgere 28. Septbr. at optage et laan paa 3200 ℳ, hvorfor han gav dem 224 ℳ aarlig rente af Gottorp tolden[3], for en anden del af den var det maaske, han udstedte gældsbreve, til Luder Rumor paa 3500 ℳ, til Mathias Ratlow paa 400 ℳ, til Eggert Hesten paa 1430 ℳ, alle at betale Mortensdag 1471, og til Jørgen Krummedige paa 1500 ℳ, hvilket bisp Albert lovede at betale[4]. Men med disse transaktioner af 1470 slap kongen ikke; stadig fra det følgende tiaar hører man, at kongen maa udstede gældsbreve til folk, der have krav paa greven, rimeligvis som hans kautionister, saaledes er der flere adelsmænd,

1) Heyne Boltzens allerede 1470 12/5, Reg. Chr. I, 350; kongen havde et par dage i forvejen — 5/5 — benyttet sig heraf til selv at pantsætte ham endnu 40 ℳ for andre 500 ℳ. Reg. Chr. I, 106 cf. 312. — Reg. Chr. I, 110.

2) Det drejer sig her særlig om disse stiftelsers ældre laan i Segeberg, cf. ovfr. p. 337, anm. 1. 2 recognitioner af 1470 30/9 til vicarier og stiftelser i Lübeck (Reg. Chr. I, 115, 116) paa 1200 ℳ og 1822 ℳ; den opgørelse, der gik forud, er for den sidstes vedkommende bevaret. RA. Gem. arch. cap. XII, nr. 58, den opsummeres der til 1822 ℳ 7 ß, skal være 1812 ℳ 7 ß.

3) Reg. Chr. I, 113: utgegeven . . . beschedeliken in betalinge sodaner schulde alse wy unsen guden mennen . . . der sulven lande . . . schuldich weren.

4) Reg. Chr. I, 404—407.

der hver især have krav paa 2400 ℳ; to af dem, Otte Sehested og Otte v. Alefeld, faa disse anerkendte 1473 19 Maj i Ribe med løfte om betaling Mortensdag 1473 og 1474[1]); andre som Godske Ranzau og Claus Ratlow nævnes først med disse krav 1480, hvor ogsaa Otte v. Alefelds krav atter bekræftedes; Henrik Ranzau havde som grevens kautionist betalt 700 ℳ, indtil 1473 21. Decbr. havde kongen heraf betalt ham 60 ℳ, med de resterende 640 ℳ forhøjedes saa hans pantesum i Aabenraa[2]).

Om den forøgelse af pantegælden, som udførelsen af recessens bestemmelser medførte, er der ovenfor talt, og det er der lige berørt, at kongen maaske i et og andet tilfælde benyttede sig heraf til at rejse mindre nye laan. Sikkert er det i al fald, at kongen i Oktbr. og Novbr. maaned 1470 optog en del nye laan, for størstedelen mod pant; de færreste hos landenes adel, dog fik Claus v. d. Wisch i Oktbr. gods i Kampen sogn i pant for 2500 ℳ, Claus v. Alefeld Johanssøn 10. Oktbr. Riseby ting i Svansen for 800 ℳ, flere derimod hos hamburgske og lybske købmænd eller hos gejstlige[3]). Det er muligt, at en del af

---

[1]) Det synes, som om kongen 1472 2/11 har afsluttet overenskomst med sin broders kautionister, maaske staa da disse breve paa 2400 ℳ i forbindelse dermed. Quellensamml. der s.-h.-l. Ges. II, 32. Hamb. Kämmer. III. 60. Reg. Chr. I, 144, 145.

[2]) Reg. Chr. I. 189, p. 296, 301. — 148. Ogsaa senere i tiden maatte kongen overtage at svare til gæld, som greven havde stiftet, saaledes fik Henrik Kluver 1473 29/4 et gældsbrev paa ikke mindre end 4000 rh. g. og 150 ℳ „van wegen greven Gerdes to Oldenborch", og erkebisp Johannes af Magdeburg 9/4 s. a. et andet paa 1000 rh. g., som han efter kongens opfordring havde anvendt til hjælp for greven, da Delmenhorst belejredes af Bremerne. Reg. Chr. I, 413, 410.

[3]) Reg. Chr. I, 118, 124. 1470 1/9 pantsættes en særlig kgl. indtægt af Hamburgtolden til Erik v. Tzeven for 75 rh. g.; 25/9 hele kongens del af samme told for 3000 ℳ til Hoyger Tzerneholt, der

disse nye laan ere optagne for at afvikle anden gæld, men det sandsynligste er dog, at kongen derved har skaffet sig rede penge til omkostningerne ved det forestaaende store tog til Sverige. Dette er i alt fald sikkert tilfældet med et større laan paa 4000 ℳ, som kongen 9. Decbr. optog hos Hamburgs raad, det skulde tilbagebetales Mortensdag 1471 med 266 ℳ 10 ß 8 ₰ i renter, og der blev herfor stillet kautionister[1]). Til denne tid hører muligvis ogsaa optagelsen af et laan paa ikke mindre end 8500 rh. g. hos de mecklenburgske Adelsmænd Werner og Frederik v. Bülow, men dette laans historie er meget dunkel; af recessen af 1480 kan man se, at det til den tid var indfriet og alene deraf ser man ogsaa dets størrelse; naar det her formodes, at det er optaget i 1470, er det blot fordi man tidligere intet hører derom, medens store rente- og afdragsbetalinger til Bülowerne straks fra begyndelsen af figurere i bisp Alberts regnskaber[2]).

Naar derimod Sivert Brockdorff 10. Oktbr. fik Ekernførde i pant for 1200 ℳ, var det sikkert kun en sen indfrielse af løftet herom fra 1465, i mellemtiden var da kongens gæld til ham nedbragt med 100 ℳ; og naar Benedikt v. Alefeld Wulfsøn og Claus v. Alefeld Johanssøn

altsaa har ydet ham et nyt laan paa 1800 ℳ (cfr. ovfr. p. 400), 31/10 72 ℳ og 16 ℳ af Gottorp told til Lübeckerne Heyne Hauck og Marquard v. Renen for 900 ℳ og 2000 ℳ, 12/11 forhøjes pantesummen for Wandsbek med 1200 ℳ (cfr. ovfr. p. 346 anm. 3), 18/11 pantsættes 60 ℳ af Oldesloe byskat til Hamburg kapitel for 860 ℳ. Reg. Chr. I, 109, 111, 130—131, 134, 136. 18/10 udstedes gældsbreve til Heyne Boltzen paa 1200 ℳ, til Hoyger Tzerneholt paa 1500 ℳ. Reg. Chr. I, 126, 403. Ligeledes pantsættes 25/10 80 ℳ afgift af frit gods i Kerherred til Slesvig kapitel for 1000 ℳ. Reg. Chr. I, 129 cf. 122, p. 185 og 261.

1) Hamb. Kämmer. II, 438—39.

2) Reg. Chr. I, 189 p. 297. Disse faa ogsaa 25/8 60 ℳ af Oldesloe told i pant for 600 ℳ. Reg. Chr. I, 107.

10. Novbr. faar Tilen slot i pant for 5000 ℔, er det kun en omlæggelse eller et bekræftelsesbrev, thi af forarbejderne til recessen ved vi jo, at Tilen ogsaa tidligere stod i pant for 5000 ℔. Af samme grund maa man ogsaa formode, at den senere pantsættelse af Nordborg (1472 13. Jan.) til dronningen ikke betyder optagelse af et nyt pantelaan, men blot overførelse af et gammelt; dronningen har da blot indløst slottet fra den, der tidligere havde det i pant[1]).

Først i foraaret 1473 finder man, at kongen igen udsteder gældsbreve og optager laan i større omfang. Der var forskellige grunde dertil, men den vigtigste var sikkert den, at grev Gerhards sidste fortvivlede angreb paa landene i efteraaret 1472 havde foraarsaget kongen store udgifter[2]). Baade Lübeck og Hamburg havde sendt kongen hjælp, de skulde nu have deres omkostninger refunderede, i alt beløb de sig til 1347 ℔; 7. Apr. fik de hver et gældsbrev paa 673 ℔ 8 ß, der skulde betales paaske 1474[3]). Formodentlig var det da de samme begivenheder, der gjorde det nødvendigt for kongen at optage enkelte større laan, særlig laante han 4000 ℔ af Lübeck by, for hvilke han 25. Apr. udstedte gældsbrev til byen med løfte om betaling ligeledes til paaske 1474; hvis dette ikke skete, skulde byen som brugeligt pant have Neustadt, Heiligenhafen og Grossenbrode[4]); ligeledes

---

[1]) Reg. Chr. I, 123, 133, 137. Cfr. ovfr. p. 375 anm. 1.

[2]) Nordalb. Stud. V, 95—98. Waitz II, 30—32. Pal.-Müller p. 106.

[3]) Reg. Chr. I, 140—141.

[4]) Det er dog muligt, at der her ikke er tale om et nyt laan, men at dette blot er andet afdrag paa det store lybske laan af 1470. Cfr. nedenfr. p. 417 anm. 2. Lübeck fik iøvrigt aldrig dette pant overdraget, skønt byen havde megen interesse af Neustadts havn. Zeitschr. der Ges. für schl.-holst. Gesch. XXIX, 185 ff. cf.

fik hertug Johan af Sachsen og Reimer Sehested hver et gældsbrev paa 100 ℔.[1]). De øvrige gældsbreve, der udstedtes under dette kongens ophold i landene, vare sikkert væsentligst anerkendelser eller reguleringer. En del holstenske adelsmænd havde mod løfte om erstatning af deres udgifter fulgt kongen paa hans tog til Sverige, hvor det vistnok gik de fleste af dem sørgeligt; nu meldte slægtninge af dem sig med deres krav, Hans v. Alefeld fik et gældsbrev paa 100 ℔ for sin broder Didrik, som var falden i Sverige, fru Anne Reventlov et paa 400 ℔ for sin salige søn Henrik[2]). Det omtaltes ovenfor, at to adelsmænd fik anerkendelse af deres krav paa grev Gerhard, Otte v. Alefeld havde dertil en særlig fordring paa 1115 ℔, hvorfor der er bevaret en specificeret opgørelse, der viser, at hovedposterne vare en ældre gæld paa 400 ℔ med 3 aars rente à 9 %, og 500 ℔, som han havde laant dronningen til en udbetaling paa 5000 ℔ til terminen Mortensdag 1472[3]). Saa var der kongens købmandskreditorer: Heyne Boltzen fik et nyt gældsbrev paa 10733 ℔ 12 ß, hvad der nu var kongens samlede gæld til ham, idet alle ældre gældsbreve derved erklæredes magtesløse[4]). Naar Luder Rumor saa 13. Maj fik et nyt gældsbrev paa 4080 ℔, var det formentlig ogsaa kun en

---

Unionskgrne. 408, Reg. Chr. I, 50. En enkelt gang mindede den kongen derom — H. R. III, II, 227 — men endnu 1503 havde den ikke faaet pantet H. R. III, IV, 388 § 2 k, 387 § 1.

[1]) Reg. Chr. I, 390, 409. Det første à 8 %.

[2]) Reg. Chr. I, 412, 414. Blandt de regnskaber, der ere bevarede fra Chr. I's tid i RA., er ogsaa et over, hvad Wulf Pogwisch (hvis broder er falden), Otto v. d. Wisch, Benedikt Swaffue, Paul v. Qvalen og Hans Pentze have udgivet paa Stockholmertoget 1471.

[3]) Reg. Chr. I, 146, 154.

[4]) Reg. Chr. I, 411, cfr. ovfr. p. 399 anm. 1.

regulering af kongens gæld til ham fra 1470. Paa samme tid købte kongen for 3700 ℔ Bolingsted af Claus v. Alefeld Godskesøn; det overdroges til Peter v. Alefeld at skaffe de 1700 ℔ med 8 % rente til Mortensdag 1473, resten vilde kongen selv betale de to følgende terminer[1]).

Den næste store udvidelse af gældsmassen finder sted umiddelbart før kongens afrejse paa den store Romafart, man behøver da ikke at søge langt efter grunden dertil. Trods sin pengetrang, der bragte ham til at forlange forskud paa 1000 ℔ af hver af stallerne i Ejdersted og Nordstrand[2]), gav kongen sig nu ind i disse store rejseeventyr, der skulde koste ham saa meget, at han maatte gribe til alle midler for at skaffe penge dertil. Det egentlige rejselaan, som landene ydede, var sikkert et stort laan paa 16500 ℔, som kongen optog hos tre adelsmænd: Otte v. Alefeld Wulfsøn, Otte Sehested Benediktssøn og Sivert Brockdorff; hver laante ham 5500 ℔, til sikkerhed fik de baade kautionister — men her var de rigtignok saa hensynsfulde sammen med andre ogsaa selv at yde hinanden kaution — og underpant i Gottorp tolden[3]). Det er muligt, at kongen ogsaa til rejsen skulde bruge de 1500 ℔, hvormed Claus v. d. Wisch 1474 4. Jan. fik pantesummen for Kampen sogn forhøjet, og 1000 ℔, han 5. Jan. laante af fogden i Neumünster Ditlev Wittorp. Mere tvivlsomt er det, om dette gab ogsaa slugte 1140 ℔ med 100 ℔ rente, hvorfor samme Claus

[1]) Reg. Chr. I, 416, 469. Naturligvis lykkedes det ikke at overholde terminerne til Claus v. Alefeld, 1474 6/1 fornyedes da brevet med nye terminer — Reg. Chr. I, 152 — men endnu 1480 var godset hos Claus. Reg. Chr. I, 189, p. 296.

[2]) Reg. Chr. I, 149—150.

[3]) Det egentlige gældsbrev er ikke bevaret; kautionsbrevene ere bevarede i regest Reg. Chr. I, nr. 440—442.

4. Jan. fik gældsbrev, og 2530 ℔, som kongen 13. Jan. erkendte at skylde Jørgen Krummedige, der desuden 9. Jan. havde faaet Olseborg og Koldenkerken i pant for 864 ℔ [1]) – snarest havde denne gæld vel anden oprindelse, og særlig om Jørgen Krummedige ved man, at han som bisp Alberts brodersøn paa mange maader blev draget ind i dennes finansielle transaktioner for kongen og saaledes fik ret store krav paa denne.

Disse to store rejser til Rom og Düsseldorf toge sig glimrende nok ud og bragte jo ogsaa kongen fordele; men de aabenbarede ogsaa, hvor fortvivlede kongens pekuniære forhold vare. Rundt om i de nordtyske byer sad der købmænd, der havde ubetalte krav at møde op med, for proviant, de havde sendt kongen til Stockholm, for leverede varer, de ikke havde faaet betalt [2]). Og allerede paa Romerrejsen slap kongens rejsepenge op, skønt han saa mange steder blev gratis beværtet; hans gode venner i Hamburg maatte komme ham til hjælp, Erik v. Tzeven og Henrik Murmester laante ham „i hans nød“ 1500 ℔, for hvilke de ved hjemkomsten fik gældsbrev 14. Oktbr. med løfte om betaling til paaske; det samme fik Hamburg kapitel, der havde laant ham 300 ℔ [3]). Kongen kom hjem med gæld og maatte straks laane 1800 ℔ af Sivert Brockdorff, hvormed denne fik pantesummen for Ekernførde forhøjet; for usle 120 ℔ maatte han til Slesvig kapitel pantsætte resten af indtægterne af Ejdersted, Everschup og Utholm [4]). Og end værre gik det da paa den düsseldorfske rejse, her maatte han bogstavelig talt leve fra haanden og i

---

[1]) Reg. Chr. I, 151, 391, 417, 420, 153.
[2]) Se saaledes Reg. Chr. I, 418—19.
[3]) Reg. Chr. I, 421—22.
[4]) Dipl. Chr. I, 210. Reg. Chr. I, 155.

munden af de penge, han kunde rejse undervejs. Hamburg by laante ham 1000 rh. g., til gengæld skulde han hos kejseren udvirke, at byen blev fritaget for at deltage i krigen[1]); undervejs laante han hos sine rejseledsagere, af Johan af Sachsen 1000 rh. g. til 8 %, af hertug Frederik af Brunsvig 2000 g.[2]); i Düsseldorf mødte han atter en kreditor, som han maatte give gældsbrev for 1000 ℔ og 900 rh. g.[3]); i sin nød skaffede han sig i Kampen penge ved for 1200 rh. g. til byen at sælge toldfrihed for den nye told i Øresund[4]); til rejsen var vel ogsaa medgaaet de 1300 rh. g., som kongen havde laant af borgeren i Lübeck Henning Pynnow mod 5 % rente og for hvilke han havde givet dronningens klenodier til underpant[5]). Men endelig har kongen i disse aar ogsaa skaffet sig forpligtelser ved at kautionere for enkelte af landenes adel; dette ses senere af recessen 1480 og det fremgaar af den, at kongen ogsaa har maattet opfylde disse kautionsforpligtelser, baade Hartich Skinkel og Henneke Walstorp ere i gæld til kongen i denne anledning.

Under en, finansielt set, saa fortvivlende handlen fra kongens side, maatte alt arbejde paa at bringe orden til veje umuliggøres; eller det havde i det mindste krævet mænd af en ganske anderledes fast karakter end bisp

---

[1]) Gældsbrevet er af 1475 11/8 Dipl. Chr. I, 211 Hamb. Kämmer. III, 212. Formodentlig maa det være dette brev, af hvilket der i Reg. Chr. I, 392 gives en regest under den ganske forkerte dato 1474 9/1.

[2]) Reg. Chr. I, 427, 423. Gældsbrevet til hertug Johan udstedtes først 1477 25/7.

[3]) Denne kreditor var den ovfr. p. 346 anm. 1 nævnte knape Johan Schulte, gælden til ham var altsaa meget gammel. Reg. Chr. I, 393.

[4]) Reg. Chr. I, 157.

[5]) Reg. Chr. I, 397.

Albert. Det hverv, kautionisterne havde tiltænkt ham, er ovenfor nævnt: først tilbagebetaling af det lybske laan, saa videre afvikling af kautionsgælden, hertil fik han beden af 1471 og en hjælper i Peter v. Alefeld. Dertil kunde han sikkert regne paa støtte hos dronningen, der vel forstod at vurdere betydningen af faste og ordnede pengeforhold, og trak hun sig end efter 1470 noget tilbage, var det hende sikkert ikke imod at træde hjælpende til; personlig var hun dertil selv fra tid til anden interesseret, naar hendes klenodier vandrede afsted som pant. Det skulde derfor synes, som om bispen maatte have kunnet naa ret gode resultater, om han strengt havde holdt sig til sin opgave, og alene følt sig som kautionisternes tillidsmand. Men de regnskaber, han aflagde, vise, at dette ingenlunde var tilfældet. Vel glemte han ikke helt sine egentlige hverv, men i stedet for alene at drage omsorg for kreditorernes krav, med skarp front mod kongen, blev han i virkeligheden til en slags finansminister for denne, villig til at hjælpe og støtte ham overalt hvor det lod sig gøre. Bispen kan kun undskyldes derved, at hans stilling i landene vel nok var for svag til at tillade en kraftigere optræden.

Som alt sagt, er det jo alene af det bevarede regnskab, bispens „register", at man lærer bispens stilling og arbejde i landene at kende. Saa fuldstændige oplysninger, som man kunde ønske, giver registret imidlertid ingenlunde. Det er for det første klart, at dette register langt fra indeholder alt regnskab mellem kongen og bispen; det er snarest at opfatte som en udligningskonto, der viser den endelige saldo. Foruden dette register har der været mange andre regnskaber, mellem bispen og kongen eller bispen og dronningen, atter og atter skimter man

dem blandt registrets enkelte posteringer[1]); kun naar disse andre regnskaber ikke balancerede, ere deres saldi i kongens eller bispens favør opførte i dette regnskab. Man ser af det hovedresultatet af bispens hele virksomhed, ikke denne virksomheds hele omfang. Dette er netop i denne sammenhæng ret beklageligt. Men dertil kommer, at registrets oplysninger om de enkelte udgiftsposter langt fra ere tilstrækkelige for os. Saaledes, naar det atter og atter anføres, at bispen har betalt afdrag og renter som kautionist, men det ikke siges, til hvem, hvor stort hele laanet var eller naar det var stiftet. Men ganske særlig gælder dette en række betalinger til holstenske adelsmænd o. a. Der angiver registret nemlig hyppigst kun navnet og summen, og af de tilfælde, hvor oplysningerne ere noget fyldigere, ses, at der er alle mulige grunde til disse udbetalinger.

Bispens register falder i fire afdelinger, fordi han til fire forskellige tidspunkter forelagde kongen en opgørelse. Den første af disse perioder gaar til tiden umiddelbart før kongens afrejse til Rom, altsaa kort før den 1. Jan. 1474, da bispen aflagde regnskab til kongen paa Gottorp. Det angiver derimod ikke ganske bestemt, paa hvilket tidspunkt bispen overtog sin stilling som finansforvalter i landene, den første udgiftspost er ganske vist 100 ℳ, som bispen har betalt kongen „do sin gnade latest aff

[1]) Saaledes eksempelvis: intleste entfangen de ik syne gnaden schuldich bleff van den andern nigen offte latesten rekenschup 973 ℳ 4 ß fra det første regnskabs indtægtsside; ligeledes 1478: it. bleff my ... m. gn. herr schuldich van wegen des wyns vnde Hamb. beers vnde gulden stucke vnde sodaner ware to myns junghen heren wertschupp gesant vnde isz noch, bouen de 800 g. de my syne gnade by hr. Gerdt Schar, m. secretario sande, nastellich to betalende na rekenschup 72 ℳ 6 ß 3 ₰ — og flere steder.

segelde tor Hauen“, altsaa omkring 1470 25. Novbr., men nogle af de udgiftsposter, der ere opførte senere, skrive sig øjensynlig fra en tidligere tid, medens kongen endnu opholdt sig i landene[1]). Allerede tidlig i efteraaret 1470 er da bispen begyndt at gøre udbetalinger paa kongens vegne; men disse første udbetalinger har han sikkert maattet tage af sin egen lomme; først da beden 1471 var udskreven, fik han kongelige indtægter til at bestride sine udgifter med. Overensstemmende hermed falder dette første udgiftsregnskab da ogsaa i to afdelinger, af hvilke den første udviser en udgift paa 9511 ℔ 8 ß — og disse penge har bispen sikkert selv udlagt. Imidlertid er det klart, at han ikke havde en saa stor sum disponibel selv, ogsaa han maatte laane sig frem; dette siges straks i regnskabet om 1000 ℔, som bispen har betalt for kongen og om hvilke han bemærker: „de ick holde van enem vicariesse uppe renthe“; i aaret 1472 synes denne sum steget til 10454 ℔, som bispen maa forrente, og renten heraf opføres naturligvis i regnskabet som en udgift, da kongen jo skal erstatte ham dette udlæg.

I fasten 1471 kom saa kongen til landene og udskrev beden; maaske sigter den lybske krønike til bisp Albert og Peter v. Alefeld og hele den ordning, der var truffen, naar den fortæller, at han tilsatte nogle prælater og gode mænd, som skulde oppebære pengene til bedste for landene; tillige fortæller den, at indbyggerne havde svært ved at udrede den[2]). Alligevel gik den dog i den følgende tid ind; af bispens indtægtsregister ses, at han har faaet beden af Segeberg len (1250 ℔), af de hol-

[1]) Nemlig nogle udbetalinger til kongen paa Segeberg.
[2]) Lüb. Chron. II, 335. Nordalb. Stud. V, 94.

stenske klostre, af kapitels-, stifts- og vikariegods i Holsten, ialt c. 3950 ℳ; af Nordstrand og Ejdersted har han faaet ikke mindre end 7600 ℳ, af Krempe- og Wilstermarsk 7893 ℳ 8 ß, men sikkert er denne sidste store sum ikke saa meget bede, som „halsløsen“, fordi disse bønder havde støttet grev Gerhard i hans kamp 1470. Hertil kom andre indtægter, særlig af de laan, kongen havde optaget[1]); ialt havde bispen i de tre aar modtaget 24517 ℳ 13 ß 4 ₰.

Hertil svarer en udgift paa 24254 ℳ 11 ß 8 ₰, med de i vinteren 1470—71 udlagte 9511 ℳ 8 ß ialt 33766 ℳ 3 ß 8 ₰. Det er ved at gennemgaa disse udgiftsregnskaber, at man faar at se, hvor lidet bispen fastholdt sine egentlige hverv og i hvor høi grad han tog hensyn til kongens ønsker. Man ser, at bispen til kongen selv ved forskellige lejligheder har sendt eller betalt ialt lidt over 4350 ℳ; heraf ere 2000 ℳ sendte til kongen, medens han var i Sverige. Dernæst ere henved 2500 ℳ blevne anvendte til forskellige administrationsudgifter: rejsepenge og diæter til gesandter og løbere, sold og underhold til lejesvende, skibsudrustning, hesteindkøb etc. Fremdeles have en række købmænd i betaling for leverede varer eller i afdrag paa kongens gæld til dem modtaget i alt 6647 ℳ; særlig lægger man her mærke til, at Heyne Boltzen to gange har faaet penge udbetalt, den ene gang 1000 ℳ, den anden ikke mindre end 2625 ℳ „upp ene rekenschopp siner summen“ [2]), medens bispen har maattet betale 1240 ℳ for en lybsk borger Henrik Hufman, hvem han paa kongens vegne havde kautioneret for sammen

[1]) Saaledes 500 ℳ, „de ouerlepen van Hoyger Tzarneholtes gelde“, cf. ovfr. p. 402 anm. 3.

[2]) Cf. ovfr. p. 405 anm. 4.

med Heyne Boltzen. Til forskellige adelsmænd i landene o. a. er der betalt lidt over 4250 ℳ. Om nogle af disse udbetalinger gives oplysninger; til udligning af lensopgørelser tjene saaledes 550 ℳ, der betales Peter v. Alefeld af Segeberg, og maaske 400 ℳ, der betales Otto Walstorp „upp syne rekenschupp“; i andre tilfælde er det sikkert gaver fra kongen [1]) eller tilbagebetalinger af mindre laan [2]), undertiden er der maaske tale om afdrag paa større laan, som naar Benedict v. Alefeld faar 1611 ℳ „na der hant“. Men til de fleste af disse udbetalinger ere grundene usikre. Alt dette havde jo imidlertid ikke meget med bispens egentlige hverv at gøre; om dem skulde man derimod vente at finde meget, naar man ser paa de summer, der ere anvendte til tilbagebetalinger af laan og til forrentning. Til det første er der medgaaet 11670 ℳ, de 170 ℳ ere smaalaan, til Ditlev og Benedikt v. Alefeld er der i 1470 betalt 1000 ℳ, til Claus Ranzau Schacksøn 1471 1000 ℳ, Jørgen Krummedige har faaet de 1500 ℳ, som kongen havde overtaget fra grev Gerhard [3]). Men bispens hovedbedrift var, at han fik tilbagebetalt det hamburgske laan, rigtignok noget for sent, 1472 6. Febr. betalte han de 4000 ℳ og de betingede renter 266 ℳ 10 ß 8 ₰ [4]); og at han paa samme tid til adelsmænd i landene betalte ligeledes 4000 ℳ og 316 ℳ i renter — desværre nævnes det ikke i hans regnskab, hvilke adelsmænd det var, der fik betaling. I det hele betalte bispen i disse aar i renter 4329 ℳ 10 ß 8 ₰,

[1]) Saaledes til Otto Walstorp 100 ℳ, til Jørgen Krummedige 500 ℳ.

[2]) Saaledes: Otto Walstorp 150 ℳ med 12 ℳ rente „de he syner gnade lenede“.

[3]) Cf. ovfr. p. 401. I bispens register staar udtrykkeligt „de em hr. Gherd schuldich was“.

[4]) Cf. Hamb. Kämmer. III, 9.

modstræbende betalte han Eggerd Hesten 65 ℳ i rente af hans brev paa 1400 ℳ[1]), til Bülowerne betalte han 523 ℳ, vel til forrentningen af det store laan og 60 ℳ, fordi Oldesloetolden ikke slog til, af samme grund ogsaa 70 ℳ — vel til Hamburg kapitel. Og endelig ser man, at han i rente af Segeberg til lybske laangivere betalte for aaret 1470: 912 ℳ, for 1471: 880 ℳ[2]).

Det vil af alt dette tydelig nok fremgaa, at bispen kun i allerringeste grad tog hensyn til, hvad der var bleven bestemt ved recessen. Lad saa ogsaa være, at bispen ikke mente, han skulde anvende de penge, han selv skaffede tilveje, eller de indtægter, han havde ved kongens laan, til bedste herfor — de penge, han fik af beden, burde dog i alt fald gaa hertil. Men det er vist, at bispen af beden 1471 oppebar i det mindste over 5200 ℳ, selv om man ikke medregner de store indtægter af marsklandene; men end ikke disse anvendtes til afbetaling, og alle andre udgifter, selv tilbagebetalingen af det hamburgske laan, burde bedeindtægterne ikke have været brugte til.

Som vi have set, var det imidlertid kun en del af beden, der gik i bispens kasse; af resten naaede i det mindste en del sit bestemmelsessted. Julen 1471 havde kongen lovet at betale det lybske laan tilbage. Da julen kom, viste det sig naturligvis, at kongen ikke selv havde tid til at tage sig af denne sag; Lübecks raad synes at have mindet ham derom ved en skrivelse, hvori de særlig

---

[1]) „De em juwe gnade schuldich schal syn, villichte geuen geld etc, desse 65 ℳ allene hebbe ick em ghegeuen". Cf. ovfr. p. 401.

[2]) Som det fremgaar af det nedenfor anførte, maa dette være rentebetalinger af de ældre lybske laan, ikke af det nyere af 1470.

have omtalt, at ogsaa beden af dronningens slotte Rendsborg og Sønderborg burde benyttes til gældens afbetaling. Til svar tilskrev han dem da — men først 28. Decbr. — at han vilde sende dronningen selv til landene for at hun kunde forhandle med dem; han bad dem derfor om at sende sendebud til Kiel, for at omslaget kunde forløbe godt. Et par dage efter, 31. Decbr., skrev ogsaa bisp Albert til Lübeck og Hamburg om at sende afsendinge til Kieleromslag med fuldmagt til at forhandle og afslutte overenskomst om overgivelse af Flensborg slot og ligeledes om de 17000 ℳ (!), hvorledes man skulde forholde sig, om der kom til at mangle noget i summen, hvad man dog ikke haabede[1]). Men dette haab blev meget beskæmmet. Der er i rigsarkivet bevaret et regnskab over, hvad der indkom af beden direkte til dækning af laanet[2]); det var beden af Sønderborg (350 ℳ) og Rendsborg (500 ℳ), dertil bedeindtægter af en del andre len, som efterhaanden indbetaltes af lensmændene. Disse betalinger afsluttedes ikke paa omslaget, de gik langsomt ind, vel til selve Lübeck; thi regnskabet er dateret 1472 29. Febr., hvilken dato formentlig angiver dets afslutning. I alt var der da indgaaet 6836 ℳ 7 ß, af disse betaltes renten af hele laanet for et aar: 1155 ℳ og dertil indfriedes af abbedissen i St. Hanskloster 4000 ℳ, hos to lybske borgere 1600 ℳ. Man ser, at der yderligere er bleven betalt disse laangivere 1/4 aars rente[3]) — naturligvis, thi laanet skulde jo have været indfriet i julen 1471, men blev først indfriet Februar 1472. Regn-

---

[1]) Quellensamml. der schl.-h.-l. Ges. II, 32—34.
[2]) R. A. Gem. arch. cap. XII nr. 58.
[3]) Denne rentebetaling udgør ialt 98 ℳ, regnskabet udviser derfor ogsaa et underskud paa 16 ℳ 9 ß.

skabet slutter med en notits om, at saaledes skyldes der endnu de lybske laangivere 10900 ℳ og 763 ℳ rente. Stæderne havde efter opfordringen sendt deres sendebud til Kiel[1]), men hvorledes forhandlingerne der førtes, ved man ikke; kun delvis ser man deres resultat i det nye gældsbrev, som udstedtes efter at afdragene vare betalte. Dette gældsbrev er antedateret, dets dato er nemlig julen 1471, det tidspunkt, da hele laanet skulde have været betalt; det er udstedt af kongen og kautionisterne[2]). Heri nævnes de oprindelige laanebetingelser,

---

[1]) Hamb. Kämmr. III, 58. 1472: 100 ℳ 5 ß 2 ₰ dominis Hinrico Murmeister et Paridamo Lutken versus Kylonem ad dominam reginam, prelatos et consiliarios harum terrarum in causa precarie. ... et de Kylone versus Lübeke ad dietam. ... Dette møde i Lübeck var Febr.—Marts 1472 HR II, IV, 514.

[2]) Dette gældsbrev, der er hovedkilden til den her givne fremstilling af optagelsen af det lybske laan, er bevaret i afskrift i Reg. Chr. I, nr. 138. Det er her dateret 1472 25.—31. Decbr., allerede udgiveren Dr. Hille har dog bemærket, at det maaske bør ansættes til 1471 25.—31. Decbr. I hele Nordtyskland regnede man i slutningen af det 15. aarh. aarets begyndelse fra juledag, i Danmark som regel fra 1. Jan.; der er, efter hvad Dr. Will. Christensen velvilligt har meddelt mig, kun meget faa eksempler fra denne tid paa, at man i Danmark lod aaret begynde med juledag. Ogsaa de ovenfor nævnte breve fra kongen og bisp Albert til Lübek ere i Quellens. II henførte til 1472. Det forekommer mig dog, at der ikke kan være tvivl om, at disse breve skulle henføres til 1471, ogsaa dette antedaterede gældsbrev. Afgørende er her ikke blot, at det var naturligt, at det lybske laan efter almindelig skik og brug skulde indfries efter et aars forløb, og, at det regnskab, som hvis resultat gældsbrevet fremtræder, er afsluttet 1472 29. Febr.; men særlig det, at dette møde i Kiel, hvor dronningen forhandlede med stædernes udsendinge efter det ovenfor anførte citat af Hamb. Kämmr. jo fandt sted i begyndelsen af 1472. At kongen i gældsbrevet nævnes som medudstederen, er naturligvis intet bevis for, at han virkelig var tilstede. — Endelig angiver jo ogsaa den lybske krønike tidspunktet for denne transaktion til 1472.

deriblandt underpantet i dronningens klenodier, det siges, at kongen nu har afbetalt 5600 ℔, medens Lübecks raad har indvilliget i at lade resten, 10900 ℔, henstaa til næste jul; hvis den da ikke betales, love kautionisterne efter deres tidligere kautionsbrev af 1470 10. Decbr. at holde indlager i Lübeck. Det siges derimod ikke, at dronningens klenodier stadig skulle være underpant, formodentlig har hun da faaet dem udleveret, fordi der dog var afbetalt noget. Herom har ogsaa den lybske krønike bevaret en, som sædvanlig, ikke ganske korrekt efterretning; den fortæller, at omkring 22. Januar kom dronningen til Lübeck og indløste atter sine klenodier, som hun aaret før havde pantsat til raadet for en stor sum penge; men hendes rede penge slog ikke til, derfor maatte hun stille holstenske adelsmænd som kautionister, de lovede raadet at betale til visse terminer, og paa det løfte fik hun panterne tilbage [1]). Om Flensborg hører man derimod intet, og man ved derfor ikke, om det ogsaa nu blev overgivet af stæderne til kautionisterne; men sikkert er det, at dette i det mindste maa være sket i begyndelsen af 1473. I rigsarkivet findes nemlig blandt gamle aarsregnskaber fra Flensborg en inventarieliste over, hvad der fandtes paa slottet, da dette af Luder Rumor, Claus Ratlow og Claus v. Alefeld Johansøn blev overgivet til Otto Walstorp 1473 1. April [2]). I

[1]) Lüb. Chron. II, 343. „in deme jare hir tovorne" behøver jo ikke at være 1471, som Waitz. Nordalb. Stud. V, 94—95 vil; eller ogsaa er dette udtryk ikke ganske korrekt.

[2]) RA. blandt lensregnskaber fra Flensborg. Overskriften lyder: Dijt nascreuen wort my Otte Walstorpp antwerdet vpp deme slote Vlensborch van Luder Rumor, Clawes Radlouwe vnde Clawes van Aleueld hern Johansson am dunredage vor Judica anno dmi lxxiij. Hvis, som det ovenfor er antydet, pantsæt-

den følgende tid sad da Otto Walstorp paa Flensborg som kautionisternes foged, overensstemmende med recessen af 1470[1]).

Da bispen altsaa omkring 1. Jan. 1474 aflagde regnskab for kongen, udviste registret en merudgift af 9248 ℔ 6 β 4 ₰. Men dertil var der et særligt regnskab for selve slottet Segeberg. Dette len havde bispen 1471 7. Apr. overtaget fra Peter v. Alefeld med en gæld paa 550 ℔; pengene havde han betalt ham[2]), men overtagelsen skulde iøvrigt ikke styrke bispens stilling finansielt. Det er ganske forbavsende at se, hvorledes dette len aar efter aar giver ret betydelige, om end ganske vist aftagende, underskud; i opgørelsen af 1474 medregnedes kun det første aar, 1471, men i dette var lenets underskud 1783 ℔ 11 β 6 ₰. Kongens gæld til bispen blev da efter dette regnskab 11032 ℔ 1 β 10 ₰; hertil kom maaske nogle flere udlæg af bispen, eller kongen har med vanlig generøsitet afrundet summen opefter — i alt fald fik bispen et gældsbrev paa 11800 ℔[3]).

Den næste regnskabsaflæggelse fandt sted paa Aalholm

---

telsen af Heiligenhafen etc. til Lübeck by af 1473 $^{25}/_{4}$ ikke er at opfatte som et nyt laan, men som andet afdrag paa det store laan — hvad der kunde passe meget vel, hvad tidspunktet angaar — kunde man formode, at overgivelsen af Flensborg til kautionisterne først har fundet sted netop i begyndelsen af 1473, da dette andet afdrag var sikret byen.

[1]) Som saadan opkrævede han „halsløsen" af Flensborgs lens indbyggere, endnu i aaret 1479; registre herover ere bevarede i RA. l. c. I begyndelsen af 1480 var derimod Otto v. Alefeld lensmand paa Flensborg. Meddelelser fra rentekammark. 1872 p. 2.

[2]) Overskriften over regnskabet lyder: Interste palmarum anno 71 entfenck de bisschupp van Lub. de borch Zegeberge van Peter van Aleuelde . . . myt 500 offte 550 ℔ schulden offte dar bij. Cf. ovfr. p. 413.

[3]) Det næste regnskab begynder med en notits herom.

slot 1475 10. Novbr. Bispens indtægter i disse to aar synes mere tilfældige, i alt vare de 9877 ℔ 8 ß; af dronningen havde han faaet 1000 rh. g., af Peter v. Alefeld 1000 ℔, af kongen kun 100 rh. g.; Haye Payssen, tidligere borgmester i Flensborg, havde betalt ham 2000 ℔ [1]), og lige saa meget havde han faaet af Kærherred, af Nordstrand 1500 ℔, blandt mindre indtægter vare 40 rh. g. af laanet hos Pynnow. Hans udgifter havde ialt været 8559 ℔ 13 ß [2]), til kongen og i administrationsudgifter denne gang dog kun 669 ℔; nogle mindre laan vare betalte [3]), til Bülowerne havde han atter maattet betale de 60 ℔ i rente [4]), til Boltzen 40 ℔, fordi Oldesloetolden ikke slog til. Til forskellige adelige var der betalt 1510 ℔ [5]), uden at det er muligt at se grundene dertil. Endelig havde de 11800 ℔ kostet 740 ℔ at forny, og i renter til Lübeck af Segeberg var der for aaret 1472 betalt 940 ℔, for 1473 892 ℔; renterne for 1474 og 1475 vare derimod endnu ikke betalte. Dertil kom saa underskudet af selve lenet, der for de tre aar 1472—1474 beløb sig til ialt

---

[1]) Formodentlig var dette den sum, hvorfor denne mand, der havde understøttet grev Gerhard 1472, købte sin fred igen af kongen. Cf. Dipl. Flensb. I, 221. I det hele taget fandt grevens forsøg en meget kraftig støtte herovre i Flensborg len, den „halsløsen“, som Otto Walstorp endnu i 1477 og 1479 opkrævede, skrev sig sikkert herfra.

[2]) I virkeligheden 8659 ℔ 13 ß, men her som paa flere steder i regnskabet er der indløbet en regnefejl.

[3]) Saaledes til Benedikt v. Alefeld 300 ℔, som bispen og Peter v. Alefeld havde kautioneret for; heraf betalte bispen 150 ℔ — og 700 ℔, som disse to ogsaa vare kautionister for sammen med Otto Walstorp; som sin del med renter betalte bispen heraf 252 ℔.

[4]) Dertil 200 ℔ til Frederik v. Bülow.

[5]) Saaledes: Joachim v. Buchwald 150 ℔, Hartvig Skinkel 200 ℔, Claus Ratlow 200 ℔ og 450 ℔ etc.

3064 ℔ 13 ß. Medregnet de 11800 ℔ blev kongen derefter bispen 10582 ℔ 5 ß skyldig.

Tydeligt nok ses det af disse regnskabsaflæggelser, at der nu aldeles ikke var tale om nogen finansiel reorganisationspolitik fra bispens side. Det eneste, han fastholdt af sine egentlige hverv, var maaske nogen forrentning og, som det senere ses, tilbagebetalingen af det lybske laan, og dette var han endda langt fra ene om at arbejde paa; ikke alene har han fundet støtte hos dronningen, ogsaa kautionisterne have maattet træde til, om end de vel nok have faaet deres udlæg erstattede, nogle af bispen selv. Iøvrigt har han blot stræbt at holde det hele nogenlunde gaaende og er efterhaanden bleven kongens trofaste tjener, har afbetalt paa den stedse voksende gæld og bestridt administrationsudgifter. Det er klart, at denne bispens optræden ikke kan have vakt almindeligt bifald, selv om den har sikret ham kongens gunst. Særlig maa man formode, at kautionisternes misfornøjelse maa have været stigende. Løfterne fra 1470 vare ingenlunde blevet holdte; de 16000 ℔ var alt, hvad de havde faaet, og dem maatte de endda selv hjælpe til med at tilbagebetale. For en del af dem betød dette sikkert økonomiske vanskeligheder, der for enkelte steg indtil ruin. Maaske kan man se et glimt af denne formodede misfornøjelse i bispens register; i slutningen af det følgende regnskab, der aflagdes 1477 9. Septbr. i København, omtales et møde i Kiel, hvor kongens kautionister fordrede „forvaringsbrevene" af bispen[1])

[1]) Up deme dage thom Kyle, do syner gnade heteren und loueren de waringes breue van my eschede ... Det kunde dog tænkes, at der her alene er tale om „forvaringsbrevene" for det tilfælde, at kautionisterne skulde blive krævede for restgælden til grev Morits' børn. Cf. Stemann: Urk. Beiträge III, 92.

— maaske kunne disse ord udtydes saaledes, at kautionisterne nu have næret den stærkeste mistillid til bispen og derfor have forlangt de gamle forvaringsbreve, der i 1470 vare blevne overgivne til ham, tilbage. Formodentlig er man under disse forhold fra enkelte sider begyndt at tale om det gamle forbund af 1469 — sikkert er det jo, at det i 1480 kom til en krise, der medførte det gamle forbundsbrevs kassation og den mægtige Henning Pogwischs fald.

Men har denne uordentlige finanspolitik ikke behaget kautionisterne, saa har den sikkert heller ikke behaget dronningen. Hun har skarpt set, hvor skadelig den maatte være for kongens stilling i landene; og maaske har hun allerede nu tænkt paa at arbejde for den lille søn, hun i 1471 havde født. Sikkert er det, at medens hun en tid havde nøjedes med at hjælpe her og der, hvor det tiltrængtes, begyndte hun i aaret 1476 den konsekvente tilbageerobringspolitik, der til maal havde ganske at bringe landene i hendes haand. Allerede havde hun jo betydelige len i sin magt: Rendsborg, Sønderborg og Nordborg; dertil havde hun af kongen faaet det gods i Sundeved, som Claus Rixstorp havde forbrudt ved sammen med den flensborgske borgmester og bønder i Flensborg len at støtte grev Gerhards angreb i 1472[1]). Og hun var sikkert ogsaa kapitalstærk nok til at begynde saa stort et foretagende; de aar, hun havde holdt sig noget tilbage, havde hun vel anvendt til at gennemføre en fortræffelig bestyrelse af de pantelen, hun havde faaet overdraget; fra det første øjeblik, der kastes lidt lys over denne side af hendes virksomhed, ser man, i hvor livlig

[1]) 1474 $^{7}/_{1}$. Reg. Chr. I, 223.

en forretningsforbindelse hun staar med de store købmænd i Lübeck og Wismar, hvorledes hun har sørget for at faa sit korn afsat paa de markeder, der bød de bedste betingelser, saa hun kan foretage sin første finansoperation i landene for en del ved anvisninger paa dem[1]).

Denne første finansoperation var indløsningen af Tilen, hvori der 1470 10. Novbr. var givet Benedikt og Claus v. Alefeld pant for 5000 ℳ og, som det ses, 400 ℳ rente. Det er ikke muligt i det enkelte at se, hvorledes hele pantesummen indløstes; hvad der er bevaret om denne sag er et regnskab over indløsningen af Claus v. Alefelds del, som bisp Albert har aflagt til dronningen i Ribe 1476 6. Decbr.[2]). Man ser heraf, at bisp Albert har indløst Claus v. Alefelds del i Tilen med 2500 ℳ hovedstol og 200 ℳ rente, og at han til dækning heraf af dronningen har faaet anvisning dels paa indtægter af Tilen selv og af dronningens len, dels paa penge, som forskellige hanseatiske købmænd skyldte hende; regnskabet viser tillige, at de beløb, som bispen har faaet ved disse anvisninger, langt overskrider indløsningssummen; af overskudet betaler han da dronningen en del kontant, medens 918 ℳ 12 ß af dronningen udlaanes til indfrielse af kongens anden gæld[3]). Naar Benedikt v. Alefelds del indløstes, ved man ikke, men formodentlig har dronningen allerede tidligere indløst den, siden hun kan give anvisning paa sin del af ind-

---

1) Saaledes skylder Peter v. Stocken i Lübeck dronningen 689 rh. g. for 53 læster korn, Hans Vantschouwen i Wismar 78 rh. g. for 6 læster korn.

2) RA. blandt regnskaber fra Kr. I's tid.

3) De skulle nemlig gives til raadmanden i Lüneburg Henrik Erpenssen til indløsning af klenodier.

tægterne af Tilen; derefter maa saa Tilen være blevet pantsat til hende [1]).

Omtrent samtidig fik bisp Albert et nyt hverv overdraget; dronningen ønskede nu, som naturligt var, at faa de klenodier indløst, hun 1475 1. Juli havde maattet give Henning Pynnow i pant for laanet af de 1300 rh. g. til kongen. Dette ser man deraf, at der til afskriften af Pynnows gældsbrev i registrum Chr. I er føjet nogle notitser om, hvorledes bispen efterhaanden har faaet penge til at tilbagebetale dette laan. Saaledes har han 1476 omtrent 30. Novbr. faaet 600 rh. g. af dronningen [2]) og 400 rh. g. af kongen til at indløse klenodierne for, senere hen: 1477 17. Jan. og 5. Febr. endnu 500 rh. g. af dronningens sekretærer hr. Paul Santbek og hr. Enwald Souenbroder [3]).

Disse summer genfindes som indtægtsposter i bisp Alberts tredje regnskab for tiden 1475 10. Novbr.—1477 9. Septbr. Bispens øvrige indtægter i denne tid skrive sig fra en ny bede, der denne gang indgaar i hans kasse fra de fleste af landenes len og fra kloster-, kapitels-, stifts- og adelsgods; i alt kan bispens indtægter af beden anslaas til c. 12900 ℳ [4]). Sin samlede indtægt angiver han selv til 20110 ℳ 9 ß. Udgiftssiden ser ud som sædvanlig, kun er det noget vanskeligere at forstaa de enkelte poster og der er anvendt noget mere end sædvanlig paa tilbagebetaling af laan, der rigtignok for største parten

[1]) Som det ses af brevet af 1480 1/12. Dipl. Chr. I, 240.

[2]) Maaske de ovfr. omtalte 918 ℳ 12 ß.

[3]) Reg. Chr. I, p. 486.

[4]) Af Sønderborg len 1072 ℳ, af selve byen 40 ℳ, af Tørning len 500 ℳ, af Haderslev 572 ℳ 15 ß 6 ₰, af Tønder len 1600 ℳ, af Rendsborg len 1200 ℳ og 200 ℳ af byen, af Segeberg len 1300 ℳ, af Nordstrand 2000 ℳ, af Tilen 600 ℳ etc.

ere kongens nylig optagne rejselaan. I alt angives udgiften til 21145 ℳ 9 ₰, heraf er underskudet af Segeberg for aarene 1475—76 1363 ℳ 8 ß 8 ₰, til administrationsudgifter er medgaaet henved 1500 ℳ, til købmænd er der betalt 1000 ℳ for varer, af hvilke de fleste vare leverede af raadmanden Henrik Erpenssen i Lüneburg, der i disse aar synes kongens fornemste forretningsforbindelse. Ogsaa i pengehandel er han bleven benyttet, han indfrier 2000 g. hovedstol og 200 g. rente, som kongen har faaet paa den düsseldorfske rejse med 3368 ℳ 12 ß, til indfrielse af et andet „düsseldorfsk“ laan betaler bispen til en Marquard Schutte 1800 ℳ og til Schack og Henrik Ranzau 660 ℳ hver, som de i samme anledning have betalt for kongen. Formodentlig maa der ogsaa heri skjule sig afdrag til Pynnow, men ogsaa senere faar Henrik Erpenssen 600 rh. g. paa regnskab til indløsning af klenodier, der rigtignok siges at være i Køln, og man hører, at bispen sender sin sekretær mester Gerd Schar[1]) til Køln for at hente og indløse kongens klenodier — maaske er det da i Køln, at Pynnow i sin tid har laant kongen de 1300 g. og klenodierne ere da blevne deponerede der, medens gældsbrevet først er bleven udstedt ved kongens hjemkomst. Af mindre laan indfries der hos Claus v. d. Wisch 400 ℳ med 4 aars renter, hvoraf bispen betaler 77 ℳ 14 ß; 5500 ℳ indfries af bispen og Peter v. Alefeld med halvdelen hver. Om dette staar i forbindelse med det lybske laan, er usikkert; om dette hører man, at bispen til Hans Ranzau betaler 600 ℳ, som han har udbetalt i denne anledning, og at bisp Albert og bispen af Slesvig ogsaa som afdrag herpaa for

[1]) Cfr. Reg. Chr. I, 481.

Claus Ratlow betale andre 600 ℔. Altsaa have kautionisterne betalt afdrag paa det lybske laan, som saa senere ere erstattede dem; det ligger da nær at antage, at det samme er grunden til andre udbetalinger til adelige, hvor man blot faar navnet og summen angivne [1]). Men man ser ogsaa, at Claus Ratlow ikke har kunnet betale sin del; ogsaa andre ting tyde paa, at hans forhold i denne tid har været vanskelige [2]). Til Bülowerne betaler bispen i renter 88 ℔, dertil 1667 ℔ som sin andel baade i hovedstol og renter af to beløb paa 1080 ℔ og 2200 ℔, som han havde kautioneret for. Man skimter saaledes afbetalinger baade paa det lybske laan og laanet hos Bülowerne [3]), men noget bestemt herom kan man ikke se i registret; i alt betaler bispen i indfrielse og renter godt 14900 ℔, til forskellige adelige 2300 ℔ [4]), og særlig dette

---

1) Umiddelbart før opføres saaledes Ditlev v. Buchwald med 1020 ℔ etc.

2) Til Claus v. d. Wisch maa bispen saaledes efter kongens befaling paa Claus Ratlows vegne betale 114 ℔ 15 ß 5 ₰ som sin andel af 2400 ℔ og ligeledes i rente 18 ℔.

3) Laanet hos Bülowerne synes jo helt indfriet 1480, cf. nedfr. p. 442, under Hans Ranzau Schacksøn. Paa en eller anden maade maa dog indfrielsen eller laanet selv have staaet i forbindelse med Trittau, thi under valgforhandlingerne 1481 opfordres dronningen til at skrive til Frederik v. Bülow, at han vil lade alle sager angaaende Trittau henstaa til landene have faaet en fyrste; dronningen fandt dog, at der var skrevet nok herom. Ti aar senere blev ogsaa denne sag bragt ud af verden, 1490 18/1 erklære Frederik v. Bülows sønner dr. Theodericus, Hartvig, Hans, Stefan og Andreas, at, eftersom deres afdøde fader har haft mærkelig handel angaaende Trittau og nogen gæld med afdøde kong Christiern, saa have de nu sluttet overenskomst i denne sag med kong Hans saaledes, at denne har betalt dem 1000 ℔, herfor kvittere de, ligesom de ogsaa give generalkvittering for alle andre krav, dog undtagen 60 ℔ aarlig rente af Oldesloetolden. Christiani: Gesch. der Herz. unter dem Oldb. H. I, 533—34. R.A. Gottorp membr.

4) Heri ikke medregnet de to ovfr. nævnte poster.

sidste beløb er det jo ikke muligt bestemt at analysere. Udover de 10582 ℳ 5 ß fra forrige regnskab kom kongen saaledes til at skylde bispen 1034 ℳ 7 ß 9 ₰ af dette; ialt 11616 ℳ 12 ß 9 ₰.

I dette bispens regnskab var ogsaa opført beden af Aabenraa med 432 ℳ 12 ß, men den blev ikke taget med i opgørelsen, fordi dronningen havde ladet denne sum udbetale paa godt regnskab til Otte v. Alefeld, Otte Sehested og Sivert Brockdorff til afdrag paa deres rente og betaling af gælden til dem. At tilbagebetale det rejselaan, kongen havde optaget hos dem, var nemlig nu hendes nærmeste maal. I slutningen af 1476 havde der fundet en fornyelse af dette laan sted, 11. Decbr. vare nye kautionsbreve udstedte[1]); aaret efter, 1477 26. Decbr. traf dronningen saa en overenskomst med dem; hun udstedte et brev, hvori hun erklærede, at eftersom kong Kristiern har anmodet hende om at betale af paa hans gæld og har lovet at holde hende skadesløs herfor, bekender hun nu at være Otte v. Alefeld, Sivert Brockdorff og Otte Sehested skyldig i kongens gæld 16500 ℳ, hvorfor der var givet dem sikkerhed i Gottorp tolden; der fastsættes terminer for afbetalingen, den første allerede 1478 Kieler omslag, den sidste Mortensdag 1480; for resterende eller paaløbende renter skulle de derimod henholde sig til kongen[2]). I den følgende tid betalte dronningen da af paa dette laan, og selv om terminerne ikke ganske bestemt overholdtes, blev laanet sikkert helt indfriet i rette tid[3]).

---

[1]) Reg. Chr. I, 445—446.

[2]) RA. Gem. arch. cap. XXXII. Indl. oblig. No. VIII, nr. 6.

[3]) 1479 1/1 kvittere Otte v. Alefeld, Sivert Brockdorff og Otte Sehested dronningen for 8000 ℊ af de 16500 ℊ, 1480 13/1 kvitterer samme hr. Enwald Souenbroder for 5000 ℊ af dronningen. 1480 5/2 faar samme kvittering af Otte v. Alefeld for 1000 ℊ.

Iøvrigt ser man af dette brev to ting. For det første, at dronningen ikke længere benytter bisp Albert som mellemmand, bestemtere træder hun op som finansiel reorganisator. Dernæst, at disse kongens kreditorer foretrak et gældsbrev paa dronningen for deres pant i Gottorptolden, et ikke ringe vidnesbyrd om den tillid, dronningen nød. At opgivelsen af Gottorptolden var en forudsætning for overenskomsten, fremgaar ikke alene af bestemmelsen om renterne; det ses ganske klart af den ordning, der kort efter blev truffen mellem kongen og dronningen. Naar hun paatog sig dette hverv, vilde nemlig de beløb, hun efterhaanden havde udlagt i kongens gæld uden som ved indløsningen af et len at faa pant derfor, vokse saa stærkt, at hun nu selv maatte fordre sikkerhed og forrentning. Kort efter kom det da ogsaa i København til, som man maa antage, en generalopgørelse af hele kongens løse gæld til dronningen; den viste sig i alt at udgøre 23928 ℔, penge, som hun havde udlagt „til afbetaling paa det lybske laan, til indløsning af hendes klenodier, til indfrielse af Gottorptolden og til afdrag til kongens kautionister og andre kreditorer“ — til forrentning af og pant for denne sum fik hun 1478 24. Febr. overdraget netop Gottorptolden, undtagen de summer af den, der allerede som renter for laan vare tilskrevne lybske borgere[1]).

Medens dronningen saaledes fortsatte sin private finanspolitik, nærmede den tid sig, da bispens rolle

RA. Gott. membr. Den første kvittering er af Waitz urigtigt henført til 1470. Noraldb. Stud. V, 79.

[1]) RA. Gem. arch. cap. XXXII. Indl. oblig. No. VI, Litra B, nr. 6, „etliken bynnen Lubecke“ d. v. s. de ovfr. p. 402 anm. 3 anførte laan af 1470.

som finansforvalter i landene var udspillet. Selv havde han indskrænket sin virksomheds omfang til tilbagebetalingen af det lybske laan, kautionisterne saa ham sikkert gerne træde tilbage og selv var han vel heller ikke ivrig efter at beholde en stilling, der havde gjort det nødvendigt for ham personlig at paadrage sig en stor gæld. Vistnok har bispen egentlig opgivet sin stilling i begyndelsen af aaret 1479, men først i December maaned s. a. er det kommet til en endelig opgørelse mellem ham og kongen. En af de sidste udgiftsposter i bispens regnskab er nemlig udgifter ved et møde i Itzehoe med Ditmarskerne, hvilket møde maa have fundet sted i begyndelsen af 1479[1]); posten findes ogsaa opført umiddelbart efter en rentebetaling, der sikkert skriver sig fra Kieler omslag. Men navnlig ses det deraf, at det ene af de to enslydende eksemplarer, hvori bispens register er bevaret, slutter med en opgørelse, der øjensynlig er foretaget straks i begyndelsen af 1479, medens det andet har den endelige opgørelse fra December maaned.

Bispens indtægter i denne sidste tid vare for en del komne af en ny bede, der var bleven paalagt i 1478[2]); han havde faaet beden af Segeberg og af noget adeligt og gejstligt gods, i alt lidt over 2500 ℳ, af dronningen havde han faaet 3681 ℳ 8 ß 9 ₰, hans samlede indtægt var efter den første opgørelse 6502 ℳ 2 ß 9 ₰. Hans udgifter opgjordes til 4941 ℳ 11 ß 6 ₰, heraf var underskudet

---

[1]) Cf. Hamb. Kämmr. II, 349.

[2]) I denne anledning findes i bispens register opført 4 ℳ 8 ß til 3 tdr. Hamborgerøl til Krempermarskbønderne „de ik bij Itzehoe to hope hadde, der bede haluen to voruordernde, so wontlik is“. Ligesaa til „Wylsterlude“. Cfr. Hamb. Kämmr. III, 311: diæter til Johan Hugen „versus Krempis ad sollicitandum conscribi precariam hoc anno exolvendam“.

af Segeberg for aarene 1477—78, da Marquard v. Alefeld var foged, 1613 ℳ 10ß 9 ₰[1]); af de 11616 ℳ, som kongen skyldte bispen af sidste regnskab, havde denne i renter betalt 1126 ℳ; i renter af Segeberg var der betalt 503 ℳ, til adelige 550 ℳ, resten var medgaaet til administrationsudgifter. Men efter regnskabet staar saa følgende paategning: af det lybske laan, som jeg dels har udbetalt i rede penge og for en del har givet segl og breve, at betale førstkommende Mortensdag: 1899 ℳ[2]). Med disse ord siger bispen, at han regner sin mission for endt; tilbage staar, at kongen skal betale ham de 11955 ℳ 6 ß 3 ₰, der efter regnskabet er hans fordring.

Om Peter v. Alefeld samtidig har trukket sig tilbage fra sin stilling som lensmand paa Gottorp, er usikkert, men i alt fald har han gjort det i løbet af aaret[3]); hans stilling havde været den samme som bispens, omend i mindre omfang; vi have set eksempler paa, hvorledes de to mænd havde arbejdet sammen og skønt der ikke for hans vedkommende er bevaret noget regnskab, ser man dog, at resultatet for ham var et lignende som for bispen. Ligesom

---

[1]) Formodentlig har det da været bispens mening, at han nu, da han mente at have fuldført sit væsentligste hverv, samtidig vilde opgive Segeberg len; da den endelige opgørelse med kongen imidlertid først kom til at finde sted et aars tid senere, medtoges, som vi skulle se, ogsaa underskudet for 1479, saa at slottet altsaa endnu dette aar regnedes for at have været i bispens værge. I virkeligheden var bispens stilling som lensmand rent formel; han synes stadig at have haft fogder der, der aflagde regnskab til ham, ikke som Peter v. Alefeld selv at have bestyret sit len.

[2]) „Van des lub. geldes wegen, dat ik endels rede betalet hebbe vnd vor endels zegel vnd breue geuen hebbe to betalende uppe st. Merten negestkommende“.

[3]) Allerede 1480 $^{13}/_{1}$ nævnes hans efterfølger Hans v. Alefeld fra Tørning som lensmand paa Gottorp. Reg. Chr. I, 174.

denne har han fra tid til anden aflagt regnskab for kongen og faaet den sum, som kongen var kommen til at skylde ham, anerkendt; 1475 25. Aug. havde han saaledes faaet kongens kvittering for 4 aars regnskab af Segeberg og Gottorp, herefter blev kongen ham 5600 ℳ skyldig, som han vilde betale ham. I de følgende aar er denne kongens gæld til ham ligesom til bispen bleven noget formindsket, for hans vedkommende lærer man det endelige resultat at kende af Segeberg recessen 1480, hvor kongen erkender at skylde ham efter hans register 5220 ℳ [1]). Om disse mænd end ikke havde opfyldt de forventninger, som man fra kautionisternes side i sin tid havde knyttet til dem, havde de i det mindste gjort kongen store tjenester; i en tid, da han havde saa stærk brug for penge, havde de forstaaet at holde det hele gaaende; de havde sørget for, at tilstanden ikke forværredes i alt for høj grad, om de end ikke naaede at faa den forbedret. Let havde det ikke været, og langt fra alle forpligtelser havde de kunnet opfylde; det viser sig senere, at der var mange, der i disse aar ikke havde faaet renter af penge, der indestod i Segeberg og Gottorp.

VI. Ordningen 1480.

Naar bispen nu traadte tilbage, lodes der imidlertid en plads tom, som maatte besættes; en særlig styrelse af en eller anden art maatte under de vanskelige finansielle forhold opretholdes i landene. Som sagerne stod, kunde der ved bispens tilbagetræden kun være tale om een: dronningen, hun, der selv i en aarrække allerede havde gjort et stort arbejde her, var sikkert den eneste,

---

[1]) Reg. Chr. I, 461, 189, p. 301.

der med tilstrækkelig autoritet kunde overtage en saadan stilling. Sagen ordnedes da paa den maade, at kongen 1479 14. Apr. forlenede hende med hertugdømmet Holsten „paa grund af den megen møje og arbejde, hun havde haft, og de store pengesummer, hun havde laant kongen og betalt for ham"; hun forlenes dermed ganske, som kongen havde landet fra hertug Adolf, paa livstid, med fuldstændig fuldmagt til at indløse alle pantsatte slotte, stæder, landsbyer og godser, og med sædvanlig arvehylding. Dog maatte hun ikke pantsætte de slotte, hun overtog som frie, men alle dem, hun selv indløste, maatte hun atter pantsætte; efter hendes død skulde landet atter komme tilbage til børnene[1]).

Om dronningen egentlig selv har været synderlig ivrig efter at opnaa en administrerende stilling, er vist nok meget tvivlsomt. Snarest har hun været utilbøjelig til at paatage sig mere, end hun maaske kunde magte, og dette har vel nok været grunden til, at den ordning, der blev truffen, fik denne form. Herved paatog dronningen sig jo blot at træde i bispens sted, at styre og administrere Holsten alene og det endda uden de forpligtelser og særlige hverv, som oprindelig havde været ham paalagte; hun gav ingen løfter om at ville sørge

[1]) Forleningsbrevet er kun bevaret i ausculteret kopi. RA. Gem. arch. cap. XVII, nr. 35. Naturligvis maatte der erhverves kejserlig stadfæstelse paa denne forlening, og dette skete da ogsaa aaret efter 1480, 19. Juli. Dipl. Chr. I, nr. 233. Hvitfeldt har kendt dette brev (eller i det mindste kopien deraf), men han daterer det urigtigt „Onsdagen før Paaske" i stedet for Onsdag i Paaske, og henfører det til 1481; endelig lader han forleningen ogsaa omfatte Slesvig (Folioudg. p. 959). Allen og Waitz følge her ganske Hvitfeldt, og Allen antager derfor, at den kejserlige stadfæstelse er erhvervet før forleningen. Allen I, 106. Waitz II, 58.

for afbetaling paa den ene eller den anden slags gæld, hun lovede ikke at gennemføre nogen ny politik, hun lovede alene at styre paa kongens vegne — og saa fik hun dertil ret til at indløse og atter pantsætte i Holsten, med andre ord, til at fortsætte den reorganisationspolitik, hun paa egen haand havde paabegyndt. Hendes optræden forandredes da heller ikke ved denne ændring i hendes stilling; i slutningen af 1479 var hun optagen af at udføre en ny finansiel bedrift, der aldeles ikke vedkom hendes stilling som Holstens styrer: indløsningen af Haderslev. Haderslev var for 20000 ℔ pantsat til de tre adelsmænd, Henneke Stake, der imidlertid paa dette tidspunkt var død, Godske Ranzau og Schack v. Alefeld[1]). Man ser nu, at dronningen 1479 22. Novbr. med kongens tilladelse pantsætter Nordborg paa tre aar til Godske Ranzau for 5000 ℔, man tør da nok formode, at hun paa denne maade har indløst hans del i Haderslev[2]). To dage efter, 24. Novbr., optager hun et laan hos Henrik Ranzau paa 5000 ℔; atter med kongens tilladelse giver hun ham herfor i tre aar pant i fjerdedelen af Haderslev, aarlig skal han heraf have 300 ℔ i rente (kun 6 %), der skulle betales ham af hans søn Hans Ranzau, der er (eller skal være) foged der; formentlig har dronningen herved skaffet sig penge til indløsningen

---

[1]) I 1470 siges Flensborg jo pantsat til disse tre mænd for 16000 ℔, saaledes at Henneke Stake havde den ene halvdel — 8000 ℔, Godske Ranzau og Schack v. Alefeld den anden, formodentlig 4000 ℔ hver. I samme forhold forhøjes da pantesummen med 4000 ℔, saaledes at i 1480 Henneke Stake altsaa har haft 10000 ℔, de to andre hver 5000 ℔ i slottet. Cf. ovfr. p. 375, 380, 382.

[2]) Reg. Chr. I, 168. Godske Ranzaus revers af 1479 25. Novbr. — Dipl. Chr. I, 227 — lyder rigtignok paa 6000 ℔, og denne er bevaret i original, medens Reg. Chr. I kun meddeler en regest.

af Schack v. Alefelds del. Maaske har hun saa selv kunnet udbetale Henneke Stakes arvinger deres 10000 ℳ, eller hun har givet dem gældsbrev herfor; thi det er her, som ved Gottorptoldens indløsning klart, at dronningens overenskomst med panthaverne har været baseret paa, at de straks opgav pantet. Sikkert er det, at hun fik det indløst, thi 1480 5. Apr. pantsætter kongen det til hende paa livstid for 20000 ℳ [1]).

Imidlertid var kongen selv kommen til hertugdømmerne, hvor hans nærværelse vel nok nu var nødvendigere end ellers; denne gang blev han her næsten et helt aar, fra Novbr. 1479 til Oktbr. 1480. Som sædvanlig naar kongen kom til landene, fandt der i vinteren 1479—80 forskellige opgørelser sted. Nu var det, at bisp Albert fik lejlighed til at aflægge sit endelige regnskab. Siden hans opgørelse i foraaret havde han haft nogle faa indtægter: kongen havde givet ham 1000 ℳ, af Oldesloetolden havde han efter tolderens regnskab af aaret 1479 faaet 243 ℳ 8 ß, ialt beregnede han nu sin samlede indtægt til 7835 ℳ 10 ß 9 ₰. Til den tidligere udgift regnedes nu ogsaa underskudet af Segeberg for den tid, Henrik v. Alefeld havde haft det som bispens foged: 1195 ℳ 5 ß [2]); dertil 13 ℳ, som bispen havde udlagt ved et møde, der holdtes i Oldesloe Novbr. 1479 angaaende Ditmarskersagen [3]), endelig renter 860 ℳ, som

---

1) Reg. Chr. I, 169, 176.

2) Nemlig siden 1478 8/12. Henrik v. Alefelds regnskab til bispen, der giver denne saldo, er bevaret i R. A. blandt regnskaber fra Kr. I.s tid.

3) I bispens register angives tiden: nu latest vor wynachten, i Hamb. Kämmr. III, 350: 19 ℳ 2 ß 10 ₰ dominis Johanni Hugen et Pardamo Lutken versus Odeslo ad consiliarios domini regis Dacie in terre Ditmarcie incolarum negocio; efter 14. Oktbr., før gesandtskabet til kongen i begyndelsen af Decbr.

bispen Mortensdag havde maattet betale for de penge, han havde forstrakt kongen med. Ialt kom kongen da til at skylde ham 12601 ℳ 3 ß 3 ₰, heraf fik han 17. Decbr. de 5000 ℳ betalt ved for denne sum at faa pant i den nye Oldesloetold for en aarlig rente af 400 ℳ, for resten — 7601 ℳ 3 ß 3 ₰ — fik han maaske gældsbrev med løfte om betaling til visse terminer[1]). Hamburg havde ligeledes i begyndelsen af December sine sendebud hos kongen; tidligere, 1478 15. Septbr., havde byen faaet pantesummen for Steinburg forhøjet med 2173 ℳ 8 ß[2]), nu, 1479 5. Decbr., forhøjedes den yderligere med 3137 ℳ 8 ß 6 ₰, som byen havde udgivet til nybygninger paa slottet. Borgmesteren Henrik Murmester, der var en af gesandterne, havde dertil et særligt krav paa 456 ℳ 8 ß af ældre gæld og for leverede varer, herfor fik han pant i den nye Oldesloetold for en aarlig rente af 30 ℳ[3]). I terminen 1480 13. Jan. maatte kongen endda optage et nyt pantelaan paa 3000 ℳ hos Slesvig kapitel, der herfor i aarlig rente skulde have 210 ℳ af kongens indtægter af Søndergoes herred[4]). Senere i foraaret 1480 optog kongen atter nogle mindre laan, hos Kay Ranzau paa 1000 ℳ til 5 %, hos Joachim v. Buchwald paa 300 ℳ til 6 %, hos Claus og Mathias Ratlow, Wulf og Benedikt Pogwisch paa 3655 ℳ, alt at betale førstkommende Kieler omslag; som kongens kautionister optraadte atter her

---

1) Reg. Chr. I, 173.

2) Reg. Chr. I, 166. Dipl. Chr. I, 223. Med denne forhøjelse betaltes de 1000 rh. g., byen havde laant kongen 1475 11/8 — og de 673 ℳ 8 ß, den havde anvendt paa kampen mod grev Gerhard i 1472 og hvorfor den havde kongens gældsbrev af 1473 7/4. Hamb. Kämmr. III, 332.

3) Hamb. Kämmr. III, 350. Reg. Chr. I, 170, 172. Dipl. Chr. I, 228. Cf. Unionskgrne. p. 411.

4) Reg. Chr. I, 174.

bisp Albert og Peter v. Alefeld, de nye lensmænd paa Segeberg og Gottorp Otte og Hans v. Alefeld o. a. Disse laan, hvorfor gældsbreve udstedtes 16. og 22. Maj 1480[1]), skulde maaske alene gaa til bestridelse af administrationsudgifter; maaske vare de dog særlig foranledigede ved kongens strid med Henning Pogwisch, der efter et møde i Kiel, hvor kongen var faret haardt frem imod ham, havde maattet forlade landene med sine sønner; kongen inddrog derpaa hans pantelen Tønder og bemægtigede sig ogsaa hans fædrenegaard Farwe.

Det siges, at kongen havde mange grunde til denne voldsomme fremfærd mod en af landenes første mænd. Den grund, der af kongen selv meget fornuftigt og behændigt blev skudt frem i første række, var de ugerninger, som Henning og hans sønner havde forøvet mod deres bønder; kongen vidste selv at berette skrækkelige ting herom, de lybske sendebud ved mødet fortalte disse historier hjemme i Lübeck og den lybske krønikeskriver optegnede dem omhyggeligt i sin beretning. Foruden de egentlige voldsgerninger ved han ogsaa at berette, at Henning havde krævet en svær skat af sine bønder; til kongens bedste, sagde han, men kongen havde intet faaet deraf. De andre grunde vil den lybske krønikeskriver fortie; hvad der vel vil sige saa meget som, at dem har han intet hørt om[2]). Men Henning Pogwisch

---

[1]) Reg. Chr. I, 394—396. Af Segebergrecessen af 1480 ses, at kongen har laant endnu 1000 ℳ af Key Ranzau. Reg. Chr. I, 189 p. 297.

[2]) Lüb. Chron. II, 414—15; cf. Hamb. Kämmr. III, 388. Den lybske krønike fortæller, at ogsaa Joachim Ranzau Claussøn s. a. blev fjernet fra Pløn, som han havde overtaget fra sin fader som pantelen, fordi han havde øvet vold, særligt mod købmænd fra Lübeck; dog fik han pantesummen udbetalt. Dette er formodentlig rigtigt nok, thi i Segebergrecessen af 1480 nævnes

stod ikke isoleret; hvad kongen havde at bebrejde ham, det gjaldt til en vis grad ogsaa hele det øvrige ridderskab — og herom oplyses vi fyldigt nok ved de forhandlinger, som kongen efter Hennings flugt i Juli maaned førte i Rendsborg med det samlede ridderskab, og ved de beslutninger, som der fattedes.

Den misfornøjelse, som allerede tidligere spores blandt kautionisterne, maatte forøges stærkt ved de sidste begivenheder. Havde bisp Alberts hele administration end været en skuffelse, saa var man dog ved den endelige indfrielse af det lybske laan naaet det første skridt frem. Det er da rimeligt, at kautionisterne have ønsket, at man nu skulde gaa videre, at kongen nu skulde indfri resten af sin gæld til dem. Men herom var der slet ikke tale, da dronningen modtog forleningen med Holsten, og hendes private reorganisationspolitik kunde ingenlunde behage dem. Den var blot en gentagelse af grev Gerhards politik; panter og slotte vilde hun indløse fra dem, men kongens øvrige svævende gæld og særlig kautionsgælden vilde hun ikke have noget med at gøre. Hvad under da, om ridderskabet paany begyndte at tale om de mange penge, kongen skyldte dem, om nogle af dem vare stemte for en skarpere optræden og mente, at man burde sætte kongen stolen for døren ved at gen-

intet pantebrev paa Pløn, hvorimod Joachim Ranzau har et gældsbrev paa 5000 ℳ, som anerkendes. (Reg. Chr. I, 189, p. 296). Dette brev har han da faaet for størsteparten af pantesummen, der efter opgivelserne af 1470 synes at have udgjort 6000 ℳ (cf. ovfr. p. 377). Paa denne maade er da ogsaa Pløn bleven indfriet, men begivenheden har sikkert været uden al politisk betydning; Joachim Ranzau fik sine penge, og forurettelser mod lybske købmænd hørte jo til dagens orden, hvad lybske klager, særligt fra 1503, nok som vise. HR. III, IV, 388 § 17, 429 §§ 34—41.

oplive det gamle forbund af 1469 og i det mindste bruge det som trusel. Det ligger nær at formode, at Henning Pogwisch største brøde har været den, at han var fører for dem, der vilde træde bestemtere op[1]).

Denne voksende misfornøjelse synes nu i højeste grad at have harmet kongen; først maatte Henning Pogwisch flygte, saa kom mødet i Rendsborg[2]), hvor kongen heftigt rettede klager mod ridderskabet; Lübecks og Hamburgs udsendinge mæglede dog, ridderskabet, hvis ordfører var Ditlev v. Buchwald, optraadte meget besindigt og resultatet blev et forlig. Mest var kongen forbitret over forbundet, der var stridende mod ridderskabets ed til ham; en følge af det var naturligvis ogsaa, at raaderne ikke vilde tilraade rettergang mod nogen, der var medlem af det. Dette sidste indeholdt formodentlig en hentydning til Henning Pogwisch og forklarer, hvorfor hans fald foregik paa saa lovløs en maade. Men ridderskabet havde her let ved at forsvare sig: forbundet havde alene været rettet mod grev Gerhard, der fordrede pantehylding; da kongen forbød at hylde ham, var det blevet opgivet som overflødigt og derfor aldrig fuldbyrdet; raaderne havde kun vægret sig ved rettergang, fordi sagerne vare saa indviklede, thi ingensinde vilde hensyn til slægt-

---

[1]) Heri blandede sig vistnok en slægtsfejde, thi da kongen i Rendsborg med harme foreholdt ridderskabet, at han havde hørt, at enkelte slægter indbyrdes havde dannet forbund, hvad der var et stærkt indgreb i hans værdighed som landsfyrste, benægtede ridderskabet det i al almindelighed; men det indrømmede, at ganske vist havde slægterne Pogwisch og v. d. Wisch ligget i strid med hinanden for et drabs skyld og andre sager; striden sagdes dog bilagt og der var ingen forbund dannet. Da slægten v. d. Wisch sikkert var meget kongeligsindet, kan det formodes, at disse slægtsstridigheder ikke have savnet et politisk moment.

[2]) Reg. Chr. I, 188. Dipl. Chr. I, 232. Hamb. Kämmr. III, 388—89.

skab eller venskab faa indflydelse paa deres raad. Hele denne sag henstilledes iøvrigt til kongens afgørelse og det siges senere, at forbundet blev officielt kasseret[1]).

Dernæst forlangte kongen meget alvorligt, at alle, der endnu havde penge hos sig af de sidste tre beder, paa et fremtidigt møde i Segeberg skulde aflevere dem tillige med klare registre; thi som det nu var, havde nogle ganske beholdt al beden, andre halvdelen, andre havde kun afgivet en ringe del deraf. Dette var ridderskabet villigt til; dog vilde de, der havde beholdt penge hos sig, have ret til at vise kongen, at de havde gjort det med hans vilje. Det er tidligere berørt, at det sikkert almindeligt var skik, at lensmændene kunde beholde noget af skatterne til dækning af kongens gæld til dem; naturligvis kunde det let give anledning til underslæb. Paa denne maade maa vel den lybske krønikes beretning om den skat, Henning Pogwisch havde paalagt sine bønder, forstaas; hans brøde var dog maaske næppe synderlig stor; vi have set, at der af den anden bede af Tønder len til bisp Albert var bleven betalt 1600 ℳ; af beden 1478 var der derimod til bispen kun betalt 200 ℳ[2]), og skønt regnskaberne for den vel endnu langt fra vare afsluttede, har dette maaske yderligere ophidset kongen.

Til slut, da man var naaet til enighed om en række andre punkter, indførtes der i recessen nogle bestemmelser, der skulde sikre freden for bønder og farende købmænd[3]). Indskærpelse af saadanne regler var vel nok nødvendig; i alt fald havde kongen sat disse forhold saa stærkt i

[1]) Johan Petersen: Chronica der lande zu Holsten 1557, p. 150.

[2]) Af beden af 1471 indbetalte Henning Pogwisch i det mindste 335 ℳ i Lübeck, ifølge den ovfr. p. 415 omtalte opgørelse.

[3]) Disse bestemmelser udgøre det saakaldte mandat. Dipl. Flensb. I, 165.

forgrunden i Henning Pogwischs sag, at hele situationen krævede dem. Henning Pogwisch blev udtrykkelig i recessen undtagen fra dette forlig mellem konge og ridderskab; ved den store lensmands og kautionists flugt og ved forbundets ophævelse var det yderliggaaende parti i ridderskabet bragt til tavshed. Naar ridderskabet optraadte saa besindigt i Rendsborg, var det dog næppe saa meget af forskrækkelse over disse begivenheder som fordi det vidste, at det i virkeligheden allerede havde vundet sejr. Recessen indeholdt nemlig endnu en bestemmelse: kongen erklærer, at eftersom de saa stærkt stille krav til ham for store summer, han skylder dem — hvad der synes at forbavse kongen noget, eftersom han dog havde afbetalt store afdrag paa sin gæld — saa vil han alvorligt opfordre enhver, der mener at have krav paa ham, til at møde i Segeberg 16. Aug. og der bringe redeligt regnskab med de beviser, de have hos sig; kongen vil da sammen med nogle dertil særlig udnævnte mænd modtage regnskaberne. Og hvem det efter undersøgelse viser sig at kongen vitterligt skylder penge, dem vil han betale terminsvis, saa at de intet skulle have at beklage sig over. Men kongen forlanger da ogsaa, for at undgaa al fremtidig strid, at alle skulle medbringe og aflevere hvad de endnu have hos sig af indløste eller magtesløse eller gamle breve, der senere ere fornyede med andre, hvad enten de lyde paa slotte, landsbyer, bønder, penge eller gods, hvad enten de ere gennemskaarne eller ej —; alle, der ikke gjorde dette, men beholdt saadanne breve hos sig, vilde kongen alvorligt straffe. I denne bestemmelse laa et løfte om den finansielle reorganisationspolitiks sejr, og det var sikkert med glæde, at ridderskabet tiltraadte den.

Kongen selv og hans omgivelser maa altsaa være blevne klar over, at det vel nok lod sig gøre at nedslaa den heftigere modstand, men at den almindelige misforfornøjelse ikke længere lod sig overhøre, at man maatte vende tilbage til den finanspolitik, der var skitseret i 1470. Men det var sikkert delvis et resultat af forudgaaende forhandlinger med dronningen. Som sagerne stod, var det naturligt, at det blev hende, der kom til at gennemføre reorganisationen. Men forinden hun begyndte herpaa, maatte hun nøje vide, hvad det var, hun vovede sig ind i; store forpligtelser skulde hun paatage sig, og hun vilde i forvejen bestemt vide, hvor store de vare. Derfor maatte der saavidt muligt finde en samlet opgørelse sted af al kongens gæld i landene, derfor skulde alle gamle breve medbringes til Segeberg slot, for at der ikke senere paa grundlag af dem skulde rejses store uberettigede krav.

I August maaned fandt da dette store opgør sted i Segeberg, al denne regnskabsaflæggelse og undersøgelse af fordringers retmæssighed tog henved fjorten dage; recessen, hvori de samlede afgørelser ere optegnede, er nemlig dateret 29. Aug., medens deltagerne skulde møde 16. Aug., og forhandlingerne sikkert ere begyndte den 17.[1]).

[1]) Paa denne dag udstedte nemlig Godske v. Alefelds sønner, hvis regnskab først afgøres i recessen, kvittering til kongen.

Navn	Forbeholder sig	Afleverer
Godske v. Alefelds børn Claus, Henrik, Henneke, Marquardt.	1) 2060 ℳ. 2) Claus v. Alefelds pantebrev paa Bolingsted.[1] 3) Del i Flensborg. 4) Kaution for kongen af 1480.[2]	

Kongen havde jo erklæret, at han vilde tilkalde mænd, i hvis nærværelse regnskaberne skulde aflægges og kravene prøves; blandt disse vare mænd som bisp Albert af Lübeck og borgmestrene Henrik Castorp af Lübeck og Henrik Murmester af Hamborg — mænd, der vare velkendte med de pengetransaktioner, der i kong Kristierns tid havde fundet sted i hertugdømmerne[1]). En for en mødte kreditorerne frem, afleverede gamle indløste forskrivninger, anmeldte deres krav, erklærede ingen andre gamle breve eller regnskaber at have hos sig; saa undersøgtes efter registre og regnskaber, hvad der var afbetalt paa de anmeldte krav; man fastslog, hvad kongen endnu skyldte og derefter udstedte kreditoren til kongen en generalkvittering, hvori de anerkendte krav undtoges. — Forsaavidt kreditoren ogsaa var lensmand, havde han jo tillige at aflægge regnskab for de tre sidste beder.

Det endelige resultat, der optegnedes i recessen[2]), var følgende:

---

medens Johan v. Alefelds sønner, der nævnes langt senere i recessen, gav kvittering 23. Aug. Dipl. Flensb. I, 166, 167.

[1]) Foruden disse var det: Domprovst Johan v. Rasfeld af Osnabrück, Claus Rønnow, Erik Ottesøn (Rosenkrans) og Claus Reventlow; borgmesteren Brun Bruskow og raadmanden Henrik Brømse af Lübeck, borgmesteren Johan Hugen og raadmanden Herman Langenbek af Hamburg. Cf. Hamb. Kämmr. III, 389.

[2]) Reg. Chr. I, 189. Dipl. Chr. I, 236 (urigtigt kaldt „den rendsborgske reces"). Dipl. Flensb. I, 168.

Særlige bemærkninger	Henvisninger
herfor skulle de have kongens brev uden rente.	1 paa 3700 ꝁ 1474 6/1 Reg. Chr. I, 152. Cf. ovfr. p. 406. 2 Cf. hermed Alefeldernes kvittering af 1480 12/8. Dipl. Flensb. I, nr. 166 — hvor kongens gæld i penge til dem dog angives til 2160 ꝁ.

Navn	Forbeholder sig	Afleverer
Godske Ranzau Godskesøn.	1) 2400 ℳ paa grev Gerhards vegne.[3] 2) Pantebrev paa Nordborg.[4] 3) Kaution af 1480.	
Claus Ranzaus sønner Schack, Benedikt, Joachim, Ove og Otte.	1) Del i Flensborg. 2) Brev til Joachim Ranzau paa 5000 ℳ.[5]	
Didrik Blome.	1) Del i Trittau.[6] 2) Del i Flensborg.	3 indløste breve, lyde paa penge.
Claus v. d. Wisch Claussøn.	1) 1140 ℳ. 2) Pantebrev paa Kampen.[7]	a) Indløst pantebrev 2500 ℳ i Tilen.[8] b) Gammelt brev 1140 ℳ.[9]
Hans Ranzau Schacksøn.	1) 1130 ℳ. 2) Del i Flensborg. 3) Del i Kohof.[10] 4) Kaution af 1480.	Indløst brev til Bülowe paa 8500 rh. g.[11]
Key Ranzau Schacksøn.	1) Pantebrev paa Lütjenburg.[12] 2) Del i Kohof.[10] 3) Del i Flensborg. 4) 2 breve paa 2000 ℳ.[13] 5) Kaution af 1480.	
Ditlev v. Buchwald Ditlevsøn.	1) 2000 ℳ. 2) Pantebrev paa godset Brunstorp paa 6000 ℳ.[14] 3) Del i Kohof.[10]	
Bertram Pogwisch, ogsaa paa sine broderbørns vegne.	1) Del i Flensborg. 2) Pantebrev paa Haseldorf.[15]	
Claus v. Alefeld til Søgaard.	1) 7000 ℳ. 2) Del i Flensborg. 3) Pantebrev paa Lundtofte herred.[16]	

Særlige bemærkninger	Henvisninger
herfor kongens brev uden rente.	3 Cf. herom ovfr. p. 402. Kvittering 1480 $^{29}/_{8}$ RA. Gott. membr.
	4 paa 500 ℳ. 1479 $^{22}/_{11}$ Reg. Chr. I, 168, Revers 1479 $^{25}/_{11}$ Dipl. Chr. I, 227, cf. ovfr. p. 432.
	5 Cf. ovfr. p. 435 anm. 2.
	6 7000 ℳ. 1470 $^{13}/_{10}$ Reg. Chr. I, 125, cf. ovfr. p. 382.
	7 4000 ℳ. 1474 $^{4}/_{1}$ Reg. Chr. I, 151, cf. ovfr. p. 406.
herfor kongens brev uden rente. Ligeledes har Benedikt v. Alefeld Wulfssøn ogsaa et magtesløst pantebrev paa 2500 ℳ i Tilen.[8]	8 5000 ℳ. 1470 $^{10}/_{11}$ Reg. Chr. I, 133; indløst af dronningen c. 1476, cf. ovfr. p. 422.
	9 med 100 ℳ rente 1474 $^{6}/_{1}$ Reg. Chr. I, 417, cf. ovfr. p. 406.
	10 4000 ℳ. Cf. ovfr. p. 380.
	11 Cf. ovfr. p. 425 anm. 3.
	12 2600 ℳ. 1470 $^{2}/_{10}$ Reg. Chr. I, 120.
	13 1000 ℳ à 5 %. 1480 $^{16}/_{5}$ Reg. Chr. I, 394, cf. ovfr. p. 434.
baante kongen i 1480.[13]	14 Cf. ovfr. 383 anm. 1. Endnu havde han altsaa ikke faaet pantebrev derpaa. Kvittering 1480 $^{24}/_{8}$. RA. Gott. membr.
herfor kongens brev uden rente. skal udstedes til ham.[14]	15 12000 ℳ. 1475 $^{27}/_{7}$. Reg. Chr. I, 159, cf. ovfr. p. 381 anm. 3.
gen er tilfreds med den sidste bede af Haseldorf.	16 11060 ℳ. 1460 $^{4}/_{5}$. Reg. Chr. I, 92. Nu først forhøjes altsaa pantesummen med de 2000 ℳ fra 1470 recessen, det nye pantebrev udstedes 1480 $^{26}/_{8}$. Dipl. Chr. I, 234, cf. ovfr. p. 382.
heraf skal han have 2000 ℳ ved forhøjelse af den pantesum, som han og hans afdøde broder havde Lundtofte herred; pantebrevet skal fornyes og alene lyde paa Claus v. Alefelds og hans arvinger[16]; for de resterende 5000 ℳ skal han have kongens brev uden rente. Hvis man i Peter v. Alefelds register fandt mere end 1200 ℳ, og 300 ℳ, som kongen har givet ham i København, og i bispen af Lübecks register mere end 1000 ℳ, betalte paa kongens vegne, vil Claus svare dertil.[17]	17 I bisp Alberts bevarede register findes ingen udbetaling til Claus v. Alefeld.

Navn	Forbeholder sig	Afleverer
Wulf v. d. Wischs børn.	1) Pantebrev paa Runthof i Angel.[18]	Det gamle pantebrev p Runthof skal gøres ma tesløst.[18]
Henneke Walstorp.		a) Brev paa 2000 ℳ. b) Brev paa 600 ℳ.
Otte Walstorp.		Det gamle brev paa Flen borg.[19]
Hartvig Skinkel.	1) Brev paa 6600 ℳ. 2) Brev paa 300 ℳ.	a) 2 breve paa 12000 ℳ b) Et følgebrev til Hartv Skinkel.[20]
Beke vame Hagen.	1) 315 ℳ.	Brev paa 420 ℳ.
Henrik v. Alefeld Johanssøn.	Del i Flensborg.	a) Brev paa 3000 ℳ. b) Et gældsbrev til.
Sivert Brockdorf.	1) 1200 ℳ. 2) Pantebrev paa Eckernførde.[21] 3) Kaution af 1480.	a) Brev paa 1100 ℳ. b) Et kautionsbrev, hv kongen lader lader D lev v. Buchwald, He ning Pogwisch, Otte Benedikt v. Alef Wulfssønner love f 5500 ℳ.[21]
Luder Rumor.		a) Pantebrev paa 7400 i Steinburg.[22] b) Brev paa 315 ℳ.
Benedikt v. Alefeld Johanssøn.	1) 2150 ℳ. 2) Del i Trittau.[6] 3) Kaution af 1480.	a) Brev paa 2448 ℳ. b) Brev paa 2100 ℳ.

Særlige bemærkninger	Henvisninger
Kongen har forbeholdt sig indløsningsret, han skal kunne indløse det for 8000 ℳ, og saa betale de 2000 ℳ aaret efter.[18]	[18] 10000 ℳ. 1476 26/7. Reg. Chr. I, 162. Det nye pantebrev, overensstemmende med kongens ønske angaaende en eventuel indløsning, udstedes 1480 26/8. Dipl. Chr. I, 235, cf. ovfr. p. 382.
Kongen kvitterer for 10000 ℳ hovedstol med rente 10 % i 10 aar, som han har betalt for Henneke.	[19] Formodentlig brevet af 1470 10/10. Dipl. Flensb. I, 156, der vel havde været i hans værge som kautionisternes foged der. Cf. ovfr. p. 384—85 og 417 anm. 2.
Skylder 150 ℳ af sidste bede.	
…) som kongen paa hans vegne har udstedt til Hartich Breyde og afdøde Marquard v. Qvalen, heraf er dog betalt Breyde 780 ℳ, Qvalen eller hans hustru 80 ℳ, hvis det da ikke af kongens registre ses, at der er betalt mere; resten vil kongen betale uden rente.	[20] Formodentlig var et af disse brevet paa Stenbjerggaard af 1470 18/10 — Reg. Chr. I, 128, cf. ovfr. p. 382 — og det følgebrev, der omtales, Hartvig Skinkels følgebrev til dette gods. Sikkert er det, at han har maattet opgive godset igen, thi i forarbejderne til delingen siges det udtrykkelig indløst — Reg. Chr. I, 183 p. 268 — og formodentlig er dette da sket allerede nu; paa denne maade har kongen da skaffet sig erstatning for de store summer, han maatte udbetale for ham som hans kautionist.
…b skulle afleveres af Siverd Brockdorff.[20]	
…) lydende paa Hartvig Skinkel, det har forstanderen for klostret i Morker, det lod kongen ved magt uden rente.	
…) herfor kongens brev uden rente.	[21] 3000 ℳ. 1474 9/10. Dipl. Chr. I, 210, cf. ovfr. p. 403, 407.
…) herfor kongens brev.	[22] 1474 6/1. Reg. Chr. I, 442. Laanet var jo dronningen i færd med at indfri, cf. ovfr. p. 406 anm. 3. 426.
…) skal overgives til bispen af Lübeck.[23]	[23] 1461 19/11. Reg. Chr. I, 94. Indfriet dels af kongen 1465, dels af Hamburg 1470, cf. ovfr. p. 340. 345 anm. 1.
Hans regnskab meget uklart, desuden krævede han anerkendelse af et brev paa 4080 ℳ, hvoraf han vel indrømmer at have faaet 402 ℳ, men af kongens registre ses det, at han har faaet mere — kongen vil derfor ikke svare til brevet, før Rumor bringer klart bevis[24] for, hvorfra gælden skriver sig.	[24] 1473 13/5. Reg. Chr. I, 416, cf. ovfr. p. 405.
…) herfor kongens brev uden rente.	

Navn	Forbeholder sig	Afleverer
Paa Henneke Stakes vegne Werner Schenck, hans svigersøn.		
Peter v. Alefeld Benediktsøn.	1) Brev paa 5220 ℳ.[26] 2) Kaution af 1480.	
Hans v. Qvalen, ogsaa paa sin afdøde broders vegne.	1) 1000 ℳ.	Brev paa 1080 ℳ.
Claus v. Alefeld Johanssøn og alle Johan v. Alefelds børn, Henrik, Benedikt, Ditlev.	1) Claus: Del i Flensborg. 2) Claus: Pantebrev paa Riseby ting.[27] 3) Claus: Kaution for kongen. 4) Henrik: Del i Flensborg.	a) Claus: Brev paa 2879 ℳ. b) Alle pantebreve paa Sønderborg, Ærø eller andre gældsbreve.[28]
Claus Ratlow.	1) Pantebrev paa Hanrau.[29] 2) Del i Flensborg. 3) Brev paa 2400 ℳ at betale for grev Gerhard.[3]	
Otte v. Alefeld.	1) Brev paa 2400 ℳ paa grev Gerhards vegne.[31] 2) Brev paa 1115 ℳ.[31] 3) Kaution af 1480.	
Mathias Ratlow.		
Sivert Sehested.	1) Brev paa c. 600 ℳ.	

Særlige bemærkninger	Henvisninger

kræver 4000 ℳ, men kongen har sendt Claus v. Alefeld, Otte og Henneke Walstorp til Stakes hustru, da hun laa for døden, om hun eller hendes mand havde laant kongen penge siden Segebergrecessen; dertil havde hun svaret nej, men hvad der var afkortet Stake i Segebergrecessen, nemlig 2929 ℳ, det var regnet med i de 4000 ℳ, resten var betaling for flæsk og mel, leveret til kongen; det rigtige regnskab kunde ses i registrene. — Kongen vilde da kun svare til disse regnskaber eller registre.[25]

1) af Gottorp efter hans register.[26]

1) herfor kongens brev uden rente.

Ogsaa med et brev paa 10000 ℳ, der var hos hans kautionister, manede Claus kongen; regnskabet derfor meget uklart, i kongens register staar, at dette brev af afdøde Claus Ranzau Schacksøn skulde overgives til bispen af Lübeck[30] — endnu 4 ugers henstand med regnskabet faar Claus; hvis kongen saa ikke forlænger fristen, vil han ikke svare til brevet.

1) og 2) begge givne i Ribe 1473; hvad man i kongens registre finder, der heraf er betalt, vil han afkorte.[31]

har et brev, der næsten er betalt af kongen, Sivert Brockdorf vil overgive det til kongen, der saa vil betale resten.

1) der paa samme vilkaar af Sivert Brockdorf skal overgives til kongen.

---

[25] Rec. af 1470. Reg. Chr. I, 186, p. 280. Allerede her nævnes ogsaa i forbigaaende krav om betaling for flæsk og mel.

[26] Cf. ovfr. p. 430.

[27] 800 ℳ. 1470 $^{10}/_{10}$. Reg. Chr. I, 124, cf. ovfr. p. 402.

[28] 23000 ℳ. 1460 $^{28}/_{11}$. Formodentlig indfriede af dronningen i 1470, cf. ovfr. p. 330, 368. Alefeldernes kvittering 1480 $^{23}/_{8}$. Dipl. Flensb. I, 167.

[29] Før 1470 8000 ℳ, forhøjet med 2000 ℳ. 1473 $^{18}/_{2}$. Reg. Chr. I, 139, cf. ovfr. p. 382.

[30] Der er ogsaa herom bevaret en regest i Reg. Chr. I, 415, dateret 1473 $^{18}/_{5}$; formodenlig ere da alle krav i anledning af dette brev opfyldte af kongen eller bisp Albert.

[31] Reg. Chr. I, 145, 146, 154, cf. ovfr. 402, 405.

Der er i det ydre en ikke ringe lighed mellem denne begivenhed og hvad der var sket sammesteds ti aar tidligere; de to recesser kunne ogsaa ved en flygtig gennemlæsning synes at være af omtrent samme art. Dog er der trods denne tilsyneladende lighed paa ethvert punkt den største forskel. Udvalget i 1470 havde været en virkelig voldgiftsdomstol, det tilsvarende i 1480 var blot tilkaldt for at bistaa kongen ved undersøgelsen og eventuelt optræde mæglende. De mænd, der mødte i 1470, vare alene dem, der i de forløbne ti aar havde kautioneret for kongen, deres krav alene dem, der skrev sig fra deres kautioneren. Anderledes i 1480: da var kredsen af mænd langt større, da skulde alle de adelsmænd møde, der mente i det hele taget at have nogetsomhelst at fordre hos kongen, hvad enten deres fordringer vare svævende og endnu uafgjorte eller anerkendte i form af gælds- eller pantebreve.

Vigtigst for fortolkningen af de to recesser og for bedømmelsen af den større eller mindre lighed imellem dem, er dog afgørelsen af det spørgsmaal, om der i 1480 under opgørelsen af denne samlede gæld fandt en vilkaarlig reduktion sted, saaledes som i 1470. I alle historiske beretninger og skildringer er dette spørgsmaal straks fra den første tid af bleven besvaret bekræftende. Allerede den lybske krønike meddeler, at der ved dette opgør blev strøget fordringer, der løb op til 245000 ℳ, men rigtignok ogsaa vare uretmæssige; Johan Petersen beretter, at gælden reduceredes fra 465000 ℳ til 20000 ℳ; og disse kilder have alle senere historikere lige ned til Pal.-Müller fulgt[1]).

[1]) Lüb. Chron. II, 415—416. Johan Petersen: Chronica der lande zu Holsten 1557 p. 161—62. Pal.-Müller p. 108—110. Waitz II, 52—53.

Kun ved at sammenholde recessen med, hvad man ved om forholdene før den, er det muligt at danne sig en mening om dette spørgsmaal. Det er derfor, at der ovenfor er forsøgt en saadan sammenholden af recessens enkelte punkter med, hvad der andensteds fra er bekendt; det har ganske vist ikke været muligt paa ethvert punkt at skaffe fuldstændige oplysninger, paa mange maa man nøjes med formodninger, men alligevel synes en afgørelse af spørgsmaalet paa dette grundlag ulige sikrere end udenforstaaende eller senere kilders beretninger.

Naar man da gennemgaar denne oversigt, vil man se, at der intetsteds i recessen findes noget, der tyder paa, at kongen har villet give dette opgør karakteren af en reduktion; intetsteds træffes en afgørelse, hvorved et retmæssigt krav med sikkerhed kan ses at være nedsat eller strøget. Fuldtud anerkendes alle pantebreve; de faa, som loves tilbagegivne, ved vi med fuld sikkerhed virkelig ere indløste, eller der er i det mindste overvejende sandsynlighed derfor; det er tilfældet med pantebrevene paa Tilen, Steinburg, Ærø og Sønderborg. Fuldtud anerkendes den ret til pant i Flensborg, som kautionisterne af 1470 have, og de krav, som mænd, der havde kautioneret for kongen i 1480, eventuelt maatte kunne stille. Tilbage staa de afgørelser, der træffes med hensyn til kongens løse gæld. En del gamle gældsbreve loves udleverede som magtesløse; men for en del af dem skal der atter udstedes nye, en del betegnes udtrykkelig som indløste; i intet tilfælde har man grund til at formode, at der ved tilbageleveringen af et gammelt gældsbrev opgives et virkeligt retmæssigt krav. Naar man ser, hvorledes det i recessen stadig omtales, at man har opgjort gælden efter omhyggelig undersøgelse af registre og

regnskaber, hvorledes kongen paatager sig at betale, hvad der endnu maatte mangle paa breve, som næsten ere helt indløste, kan der ikke være tvivl om, at der heller ikke har fundet nogen vilkaarlig reduktion sted, men at de nye gældsbreves paalydende er det beløb, som kongen virkelig i det øjeblik skyldte uden nogen vilkaarlig afkortning, og at de gamle gældsbreve, der afleveres, virkelig ere indløste. Andre gældsbreve anerkendes uforbeholdent, og der udstedes ogsaa uden modstand gældsbreve for nye krav, stammende fra lensstyrelse.

Finder der da saaledes ingen reduktion sted, kunde man dog med god grund hævde, at der i det mindste for gældsbrevenes vedkommende gennemføres en meget skrap konvertering; hovedmassen af de nye gældsbreve gøre jo kongens gæld rentefri. Ganske gennemført er det dog ikke; som det senere ses, faar Peter v. Alefeld 7 % af sine penge, Key Ranzau 5 % af sine; det synes kun at være krav, der ere flere aar gamle, der nu berøves rente. Endda turde det være tvivlsomt, om der oprindelig er lovet rente i alle tilfælde; et enkelt sted kan man dog se, at det har været tilfældet.

Imidlertid er det jo ingenlunde mærkeligt, at selv samtidige, der blot ikke vare indviede i, hvad der virkelig gik for sig, kunde opfatte denne begivenhed som en reduktion. Efter almindelig skik og brug maatte jo enhver mand, der havde et eller pantebrev i eje, ogsaa virkelig have et tilsvarende krav; thi naar pantet indløstes eller gælden betaltes, skulde jo brevet tilbageleveres og gennemskæres. Der kunde herved let opstaa vanskeligheder, naar gælden ikke betaltes paa engang; for afdrag paa en gæld gav man vistnok hyppigst ikke kvittering[1]);

[1]) I løbet af 80erne i det mindste bliver dette dog ret sædvanligt.

det eneste, debitoren kunde gøre, var fra tid til anden at faa opgjort, hvor meget der var afdraget, udstede et nyt gældsbrev for det resterende beløb og forlange det gamle brev tilbageleveret — netop hvad der fandt sted i 1480 for en del af gældens vedkommende. Endnu værre var det dog, naar gælds- eller pantebrevet ikke leveredes tilbage, naar hele gælden var betalt; saa kunde jo brevets ejer, skønt han havde faaet sine penge, muligvis atter stille med sit krav, som han havde brev for. Og tilbagelevering af indfriede breve var netop ofte undladt i landene, dels fordi den finansielle styrelse i det hele taget var uordentlig og slet, dels fordi det tit kunde være vanskeligt at afgøre, hvem der egentlig havde ret til faa gældsbrevet; naar halvdelen af pantesummen i Tilen saaledes indløses af bisp Albert, der dog i denne sag blot er at regne for kommissionær for dronningen, der atter optræder paa kongens vegne, kunde det nok være tvivlsomt, til hvem pantebrevet skulde udleveres. Netop dette var det jo, man i 1480 vilde sætte en stopper for. Og flertallet af hertugdømmernes adel fandt sikkert ogsaa, at dette var fuldstændig berettiget, de mødte efter ordre med deres gamle breve og afleverede dem, de aflagde regnskab, afdragene opsummeredes, den virkelige gæld fastsloges. Men den mand, hvis redelighed var mindre grundfæstet, hvis forhold maaske tillige vare vanskelige, maatte føle sig stærkt fristet til at søge saa megen fordel af denne situation som muligt; det var ikke helt let at modbevise ham, naar han nægtede at have faaet afdrag eller mødte frem med breve, som han erklærede ikke vare indløste; det kunde jo ogsaa nok tænkes, at kongen og de udvalgte mænd trods regnskaber og registre kunde gøre en mand uret. Der er

da ogsaa et par mænd, der have gjort forsøg paa at optræde paa denne maade; meget tyder paa, at de ere blevne tilskyndede dertil, fordi de selv vare i bekneb; i begge tilfælde ere nemlig de gamle pante- eller gældsbreve, som de forsvare, i deres kautionisters værge, altsaa havde de overgivet brevene til disse som sikkerhed og kunde derfor nok have grund til til det yderste at hævde, at denne sikkerhed var god nok. Claus Ratlow kæmpede drabeligt for et brev paa 10000 ℳ; Luder Rumor opgav brevene paa 7400 ℳ og 315 ℳ, men hans regnskab var ikke til at blive klog paa, og han vilde ikke anerkende alle afdragene paa brevet paa 4080 ℳ — saa stædigt holdt han fast herved, at han slet ikke vilde tiltræde recessen[1]). Et par andre mænd, Hartich Skinkel og Henneke Walstorp, lode regnskabet gaa omtrent lige op, fordi kongen havde hjulpet dem i ikke ringe grad som kautionist. Henneke Stakes svigersøn endelig søgte at gøre det mest mulige ud af sin hustrus arv. Saadant rygtedes, og hvor let lod da ikke hele begivenhedens ydre tilsyneladelse sig forklare som en reduktion; her mødte alle disse adelsmænd med deres breve, det var jo klart, at de mente at faa penge for dem, siden brevene endnu vare i deres værge; men ikke des mindre maatte de udlevere en mængde breve og opgive krav uden at faa betaling; der var da ogsaa dem iblandt dem, der højlydt beklagede sig og ikke vilde anerkende det skete; paa den anden side var det ogsaa sikkert, at mange af fordringerne vare uretmæssige, mange breve tidligere indløste — saaledes naar man til den lybske krønikes beretning: hvad der skete, var en reduktion, idet kongen strøg alle adelens uretmæssige fordringer,

[1]) Reg. Chr. I, p. 303.

som de havde „wunderliken upgeschreven na wokers art“, men „der rechten schult stunt he to“ og sagde at ville betale den; dertil føjes saa det beløb, som rygtet sagde var bleven adelen afkortet.

I de sidste dage af August blev dette opgør afsluttet; men dermed vare forhandlingerne mellem kongen og hans kreditorer ikke forbi. Tilbage stod at faa ordnet forholdet til kautionisterne; i recessen havde de blot forbeholdt sig deres pant i Flensborg, men det var jo kendt nok, at det, de vilde, var afbetaling. Herom maa der være bleven forhandlet i de følgende dage, og disse forhandlinger sluttede da med en overenskomst 16. Septbr.[1]) Hvad kautionisterne endnu havde at fordre, opgjordes for hver enkelt; den samlede sum beløb sig til 40500 ℔; denne sum lovede kongen at betale dem med rente i otte terminer, førstkommende Helligtrekongersdag, 1481 6. Jan. 5500 ℔, de følgende aar hver gang 5000 ℔, indtil hele summen 1488 var betalt; aarlig skulde der dertil i rente betales 4 %, og pengene skulde betales paa Kieler omslag til to af kautionisterne; hver gang skulde der gives behørig kvittering. Dog undtoges fra dette løfte de 2000 ℔, som Henning Pogwisch havde haft ret til; dem vilde kongen holde tilbage, ligesom han heller ikke vilde forrente dem, før det var kommet til forlig mellem ham og Henning. Til gengæld lovede kautionisterne straks at udlevere kongen Flensborg; dog skulde de have ret til, hvis terminerne ikke overholdtes, atter at forlange sig det udlagt som kongeligt pant for den resterende del af summen; i saa fald skulde de dog gøre klart regnskab deraf og udbetale, hvad lenet indbragte ud over den sum, der tjente til dækning for de lovede terminsafdrag;

[1]) Reg. Chr. I, 180, herefter Dipl. Flensb. I, 169.

lensmanden paa Flensborg skulde derfor holde slottet baade til kongens og kautionisternes haand og være forpligtet til at udlevere det til dem i fornødent fald; Flensborg maatte derfor heller ikke forringes ved pantsættelser eller salg, indtil hele summen med renter var udbetalt.

Af opgørelsen ser man, at kredsen af kautionister er undergaaet ret store forandringer siden 1470[1]), fire mænd ere døde og deres krav derfor gaaet over til deres børn eller andre slægtninge; interessantere er det at se, at tre mænd have maattet afhænde deres krav til andre; det er Luder Rumor, Hartvig Skinkel og Claus Ratlow

[1]) Følgende parter ere, bortset fra afdraget paa 16000 ℳ af 1470, ganske uforandrede: Key Ranzau 1000 ℳ, Hans Ranzau 1000 ℳ, Claus v. Alefeld til Søgaard 3000 ℳ, Claus v. Alefeld Johansøn 3000 ℳ, Henning Pogwisch 2000 ℳ, Henrik v. Alefeld Johansøn 4000 ℳ, Didrik Blome 4000 ℳ. Døde ere Wulf Pogwisch (1475), hvis 3000 ℳ ere gaaet over til broderen Bertram Pogwisch; Claus Ranzau, hvis 3000 ℳ ere gaaet over til sønnerne Benedikt og Joachim; Godske v. Alefeld, hvis 1000 ℳ er gaaet over til sønnen Claus, og Henneke Stake, hvis 3000 ℳ ere gaaet over til Henrik v. Alefeld Johansøn. Hartvig Skinkels 3000 ℳ ere blevne delte mellem Claus v. Alefeld til Søgaard og Godske v. Alefeld med 1500 ℳ til hver, den sidstes part ejes nu af hans fire sønner i fællesskab. Luder Rumors 6000 ℳ ere delte mellem Claus v. Alefeld Johansøn og Otte Walstorp med 3000 ℳ til hver. Claus Ratlows 3500 ℳ ere først delte i fire lige store dele, 875 ℳ, mellem Claus v. Alefeld Johansøn, Ditlev v. Alefeld Johansøn, Katarina Pogwisch, Wulf Pogwisch's enke, og Luder Rumor; dennes 875 ℳ ere dernæst atter delte i fire lige store dele, 218 ℳ 12 ß, mellem Claus v. Alefeld Johansøn, Ditlev v. Alefeld Johansøn, Otto Walstorp og Godske v. Alefelds fire sønner i fællesskab. Af de ældre parthavere have 3 saaledes forøget deres krav: Claus v. Alefeld til Søgaard til 4500 ℳ, Claus v. Alefeld Johansøn til 7093 ℳ 12 ß og Henrik v. Alefeld Johansøn til 7000 ℳ. Nytilkomne ved overtagelser ere Katarina Pogwisch med 875 ℳ, Ditlev v. Alefeld Johansøn med 1093 ℳ 12 ß, Otto Walstorp med 3218 ℳ 12 ß og Godske v. Alefelds fire sønner med 1718 ℳ 12 ß.

— en kendsgerning, der bekræfter, at disse tre mænd havde ikke ringe pekuniære vanskeligheder at kæmpe med i denne tid. Langt vigtigere er det dog, at der ved denne overenskomst er den samme mærkelighed, som vi have iagttaget ved et par andre overenskomster af samme art: atter her opgive kreditorerne deres gode pant blot mod et gældsbrev. Man aner heri dronningens nærhed. Under den store opgørelse hører man ikke noget til hende, i dette brev træder hun atter frem, hun er sammen med kongen og junker Hans medudsteder af brevet, disse tre siges ogsaa at have beseglet det. Og i selve brevet findes en passus, der synes bestemt at sigte til dronningen og til planer om, at hun skulde overtage bestyrelsen ogsaa af Slesvig. Det bestemmes nemlig, at hvis lensmanden paa Flensborg dør, skal den, hvem kongen har overdraget at forestaa hertugdømmet Slesvig eller ogsaa lensmanden paa Gottorp, hvis hertugdømmet før det tidspunkt ikke bliver nogen særligt overdraget, indsætte en ny lensmand, indtil kongen bestemmer anderledes[1]). I betragtning af, hvad der gik forud og fulgte efter, er det næppe for dristigt at udlægge disse ord som sigtende til dronningen.

VII. 1480—1487. Dronningens tid.

Endnu var dog intet bestemt afgjort i denne sag; der var tale om dronningens overtagelse af Slesvig og dermed af forpligtelsen til at betale kautionisterne — men kongen forlod hertugdømmet uden at der endnu

[1]) So schal . . . de jenne, deme wii dat vorwesent unses hertogdoms to Sleszwigk bevolen hebben, edder de ock tor tiid unse amptman to Gottorppe is, so verne alse unse hertogdome als denne nemande sundergen bevolen werdeth . . . Reg. Chr. I, p. 255.

var truffen nogen endelig bestemmelse, først henved halvtredje maaned senere blev planerne til virkelighed. Det er næppe urimeligt at antage, at dronningen har anvendt disse maaneder til at sætte igennem, at hendes fremtidige stilling blev sikret. Ved det store opgør var hun sikret til den ene side, hun behøvede ikke at frygte for, at der skulde stilles ublu og uretmæssige fordringer til hende; den, det nu gjaldt at sikre sig imod, var — kong Kristiern selv. Paa dobbelt vis maatte hun sikre sig overfor ham: hun maatte skaffe sig sikkerhed for, at hun fik erstatning for de summer, som hun vilde komme til at udbetale for ham, og hun maatte sørge for, at hun fik lov til at arbejde i fred. Efter sin sædvanlige fremgangsmaade vilde hun derfor have pant, før hun lovede at betale; dronningen ønskede ikke at komme til at spille bisp Alberts rolle, langt flere lighedspunkter er der mellem hendes og grev Gerhards stilling og maal[1]).

Saadanne betragtninger laa bagved den endelige ordning af sagen, saaledes som den offenliggjordes i kongens brev af 1480 1. Decbr.[2]). Heri sagdes, at ligesom kongen tidligere havde pantsat til dronning Dorothea slottene Haderslev, Sønderborg, Nordborg og Tilen, saaledes pantsatte han nu til hende hele landet og hertugdømmet Slesvig med slottene Gottorp, Flensborg, Tønder og andre slotte, med al indtægt, told og andre rettigheder for 100000 ℔, som hun paany havde laant ham og ogsaa skulde betale til indløsning af Flensborg og andre slotte; hun maatte straks tage det til sig og kræve pantehylding af indbyggerne, hun fik ret til at indløse panter og atter pantsætte dem for samme sum,

[1]) Cf. Waitz II, 58.
[2]) Dipl. Chr. I, 240.

som hun havde indløst dem for. Hvis dronningen overlevede kongen, skulde pantet ikke indløses af deres arvinger, men hun skulde have det som brugeligt pant, saa længe hun levede; først efter hendes død skulde pantet kvit og frit komme til deres to børn og arvinger, der da skulde have magt til at indløse, hvad hun havde pantsat af hertugdømmet.

Planen om at sikre den yngste søns fremtid kan yderligere have bidraget til, at resultatet af det hele blev denne ordning; men paa et meget væsentligt punkt maa der her tages afstand fra den ældre opfattelse af dette brev, der, skarpt formuleret af Pal.-Müller, svagere af Allen og Waitz[1]), gaar ud paa, at hele denne pantsættelse kun var en ren formsag. Dette modbevises bestemt af brevets egne ord og de følgende begivenheder. Hovedaarsagen til brevets udstedelse angives i dette selv at være den, at dronningen skulde overtage indløsningen af Flensborg; derved paatog hun sig i løbet af syv aar at skaffe og udbetale en sum, der løb op til mindst 44960 ℳ (eventuelt 46960 ℳ eller 47600 ℳ)[2]), altsaa omtrent halvdelen af pantesummen; ved pantsættelsen fik hun nu forud sikkerhed for at faa denne sum refunderet; men selve pantsættelsen kan da ingenlunde betegnes som en ren form. I det mindste maa da dette indskrænkes til kun at gælde lidt over halvdelen af pantesummen, og spørgsmaalet er da, om dronningen ikke ogsaa her maatte yde ækvivalent. Desværre kender man slet intet til denne pantsættelses regnskabsmæssige

---

[1]) Waitz II, 57—58. Allen I, 106. Pal.-Müller p. 110.

[2]) Eftersom man medregner de 2000 ℳ til Henning Pogwisch alene eller medtager renter deraf. I virkeligheden bleve de ingensinde betalte. Cf. ndnfr. p. 468.

grundlag og man er da henvist til alene ad gætningens vej at søge forklaring. Hvad man kan gøre, er at sammenligne dronningens finansielle stilling i hertugdømmet før og efter denne pantsættelse. Hvad tiden før den angaar, ved man, at dronningen i landet som pant for forskellige laan havde Sønderborg, Nordborg, Rendsborg, Haderslev, Tilen og Gottorptolden; første gang, man klart kan se stillingen efter pantsættelsen, er ved delingen 1490, da havde dronningen pant i Sønderborg, Nordborg og Rendsborg[1]) — i mellemtiden har hun altsaa opgivet Tilen, Haderslev og Gottorptolden. Disse tre panter ere da paa et eller andet tidspunkt formelt eller reelt blevne indløste fra hende. Men nu er der ikke overleveret et eneste vidnesbyrd om, at indløsningen er sket ved, at pantesummerne virkelig paa nogetsomhelst tidspunkt ere blevne dronningen kontant udbetalte; hvor naturligt er det da ikke at antage, at dronningen har maattet opgive disse tre panter netop nu i 1480 for at faa hele hertugdømmet i pant. Hvis man antager dette, vil man se, at man derved omtrent naar op til de 100000 ﬔ; i Gottorptolden havde dronningen pant for 23928 ﬔ, i Tilen for 5000 ﬔ, i Haderslev for 20000 ﬔ, sammenlagt med hvad hun vilde komme til at betale for indløsningen af Flensborg, giver dette 93888 ﬔ (eventuelt 95888 ﬔ eller 96528 ﬔ) — det er jo muligt, at man har rundet summen af, det er ogsaa

1) Delingstraktaten 1490 10/8. Dipl. Flensb. I, 194. At Haderslev i forarbejdet til delingen i Reg. Chr. I, 188, p. 269 siges endnu pantsat til dronningen for 20000 ﬔ, kan ikke have noget at sige overfor selve delingstraktaten; det er blot sket, fordi pantebrevet af 1480 5/4 tilfældigvis befandt sig blandt de breve, paa grundlag af hvilke ekstrakten er udarbejdet, uden at forfatteren har vidst, at det senere atter var opgivet.

muligt, at kongen yderligere kan have haft en mindre, løs gæld til dronningen. Endnu et par kendsgerninger synes at tale til fordel for denne forklaring. Den ene er, at kongen 1481 3. Maj forhøjer pantesummen for Slesvig med 8005 ℳ[1]; hvad der vilde være en meningsløshed, hvis pantsættelsen for de 100000 ℳ kun havde været en formsag. Den anden er, at Tilen, der i pantsættelsesbrevet nævnes blandt de til dronningen tidligere pantsatte slotte, øjensynligt i den følgende tid ikke har været i pant; thi 1483 paa Kieleromslag pantsættes det for 4500 ℳ til Sivert Brockdorf. Der er her ikke tale om nogen indfrielse fra dronningen, thi dels er jo, som det ses, pantesummen mindre end den, hvorfor dronningen havde haft det, dels siges det udtrykkeligt i brevet til Brockdorf, at summen er fremkommen ved, at han paa omslaget har laant kong Hans de 4000 ℳ, medens de 500 ℳ ere afdrag paa den gæld, hvori kong Kristiern stod til ham efter Segebergrecessen[2].

Paa denne maade naaede da dronningen en fuldstændig sikker og uafhængig stilling; kongen kunde ikke forlange nogen del i indtægterne af hertugdømmet, de vare ganske dronningens. Men dronningen overtog ogsaa dermed ikke ringe forpligtelser; hendes senere handlinger vise, at disse vare større, end man strengt taget kan se af brevet af 1480 1. Decbr. Heri nævnes udtrykkelig indløsningen af Flensborg; tillige siges det dog, at dronningen skal „udbetale penge til indløsning af andre slotte og paa kongens vegne“[3]. Ordene ere ret ubestemte;

[1] Dipl. Chr. I, 243.
[2] RA. Gem. Arch. cap. XXXII, Indl. oblig. No. VI, Litra B No. 9.
[3] Vor hundert dusent Lubesche marck de se vns nu vppe id nyge gelehnet hefft vnde ock in losinge Flensborch vnde anderer

hvor meget der laa i dem, kan man kun se af, hvorledes de forstodes af dronningen.

Rimeligvis bidrog den omstændighed, at terminen stærkt nærmede sig, meget til, at man kom overens om en ordning; paa Kieleromslag 1481 skulde jo det første afdrag for Flensborg erlægges, og det maatte overholdes, om man ikke vilde miste alle de fordele, der nylig vare vundne. Det er til oplysning af alle disse forhold meget heldigt, at et regnskab til dronningen netop over udbetalingerne paa dette Kieleromslag er blevet bevaret[1]); det er aflagt af hr. Enwald Souenbroder, der var dronningens højre haand i alle finanssager. Hvad der betaltes af dronningen, var først og fremmest afdraget for Flensborg, der for denne termin med renter beløb sig til 7040 ℳ[2]); dernæst den store gæld til Peter v. Alefeld af Gottorp, i recessen angives denne til 5220 ℳ, den betales nu med 5585 ℳ 6 ß 5 ₰ — han fik altsaa 7 % af sine penge[3]). Af andre gældsposter fra Segeberg-recessen betales til Joachim Ranzau et afdrag paa 3000 ℳ, medens han for de resterende 2000 ℳ fik et nyt gældsbrev med løfte om 7 % rente; til Key Ranzau betales 100 ℳ

vnser slote vthgeuen vnde van vnserwegen gutwillig betalen schal. Dipl. Chr. I, p. 376.

[1]) Trykt i Medd. fra Rentekammerarkivet 1872 p. 1 ff. Det kaldes her urigtigt „Dronning Dorotheas Regnskab for 1480"; i virkeligheden er det et regnskab over de udbetalinger og pengetransaktioner, som Enwald Souenbroder paa dronningens vegne foretog paa Kieleromslag 1481; kun regnskabet for indtægten gaar tilbage til den tid „myn gnedigste frowe hir int lant ys gekamen".

[2]) Medd. fra Rka. 1872 p. 5, cf. p. 7. Kvittering Dipl. Flensb. I, 171.

[3]) M. fra Rka. l. c. „houetstols mede renthe", for 400 ℳ maatte Peter v. Alefeld dog nøjes med et nyt gældsbrev, der skulde være rentefrit, hvis det betaltes til pinse førstkommende; ellers 8 % rente, p. 3—4.

i rente af hans 2000 ℔ (altsaa 5 %) og laanet fornyedes til 7 %[1]). Men desuden betalte Enwald Souenbroder nogle mindre nyere laan[2]), nogle renter, saaledes til kapitlet i Slesvig 210 ℔ af dets pantelaan paa 3000 ℔, fordi det ikke havde faaet dem betalt af lensmanden paa Gottorp[3]); endelig gjorde han ogsaa andre spredte udbetalinger for kong Kristiern, deriblandt afdrag paa ialt 829 ℔ for ham som kautionist for Hartvig Skinkel[4]).

Alle disse meget forskellige poster betaltes altsaa af hr. Enwald Souenbroder paa dronningens vegne, og det vil deraf ses, at de forpligtelser, dronningen havde paataget sig til gengæld for pantsættelsen af hertugdømmet Slesvig, ikke vare indskrænkede alene til indløsningen af Flensborg eller til en afvikling af den del af kongens gæld, der var fastslaaet ved Segebergrecessen; selv om dette var hovedformaalene, var hun i det mindste villig til at svare til alle de finansielle forpligtelser, der paahvilede kongen som hertug. Spørgsmaalet var da, om dette lod sig bestride ud af de indtægter, som dronningen havde af hertugdømmet, og i det mindste ved denne

---

[1]) Medd. fra Rka. 1872 p. 5, cf. p. 4, 7, 8, 11. Key Ranzaus kvittering: Gem. Arch. cap. XXXIV fasc. IV No. 6.

[2]) Saaledes til Hans v. Alefeld paa Tørning 1800 ℔, som han havde udlaant efterhaanden i løbet af aaret, til Ditlev v. d. Wisch og Wulf Pogwisch hver 200 ℔, som de havde laant kong Kristiern. Medd. fra Rka. l. c. Kvitteringer: RA. Gem. Arch. cap. XXXIV fasc. IV No. 10, 3, 9.

[3]) Og 25 ℔ 10 ß som del af en rentebetaling paa 160 ℔ af et laan paa 2000 ℔, som Hans v. Alefeld havde ordnet for junker Hans hos Lübeckeren Karsten Hollik. Medd. l. c. Karsten Holliks kvittering for 160 ℔. RA. Gem. Arch. cap. XXXIV fasc. IV hert. Hans kvitt. No. 1.

[4]) Medd. l. c. Kvitteringer: RA. Gem. Arch. cap. XXXIV fasc. IV No. 4–7.

første termin — der jo rigtignok ogsaa fulgte meget hurtigt efter hendes overtagelse af pantet — lod det sig ikke gøre. Hr. Enwald Souenbroder udbetalte ialt 19407 ℔ 5 ß paa omslaget, hjemme fra førte han kun med sig en sum af ialt 12366 ℔ 8 ß. Altsaa maatte han optage nye laan paa omslaget til at dække det resterende med, ialt laante han 7100 ℔, deraf de 6600 ℔ hos holstenske adelsmænd til 7 %[1]). Men ogsaa dronningen selv gjorde udbetalinger til denne termin, af hvilke den største var 1000 ℔ som det første afdrag til bisp Albert[2]). I en optegnelse, der findes i rigsarkivet sammen med de andre her omtalte regnskaber, findes opført de summer, der laantes paa omslaget, dernæst de fornyede gældsbreve, endelig under overskriften: „gav ud af vort eget" denne udbetaling til bispen og et par andre betalinger. Derefter følger en kort fortegnelse over nogle senere indkomne indtægter, ialt en 6—700 ℔; men selv om dette lægges til den tidligere indtægt af hertugdømmet, er det klart, at dronningen for at komme ud over denne første termin, maatte skyde nogle tusind mark til, som hun for den mindste dels vedkommende tog af sin egen lomme og ellers havde skaffet til veje ved de ovenfor omtalte nye laan. Herfor maatte hun holdes skadesløs, og den maade, hvorpaa dette skete, faldt ganske i traad med den oprindelige ordning; der fandt sikkert en opgørelse sted over, hvormeget dronningen havde udlagt ud over

¹) Medd. fra Rka. 1872 p. 3—4, 6—7.

²) Dipl. Chr. I, 241. Kongen siges i denne bispens kvittering at have givet ham et gældsbrev paa 3000 ℔, at betale i de tre terminer 1481—83 med 1000 ℔ hver termin, saa at dette er første afdrag. Udenfor holdes dronningens gæld til bispen; til afkortning af denne tilbageholder bisp Albert sin egen bede paa 300 ℔ og Lübeck kapitels bede paa 100 ℔.

panteindtægterne, og 1481 3. Maj forhøjedes den sum, hvorfor hun havde Slesvig i pant, med 8005 ℔[1]) — en sum, der svarer meget vel til, hvad man maatte vente.

I dette brev tales uforbeholdent, uden den sædvanlige hensyntagen til den guddommelige vilje, om, hvorledes forholdet skal være efter kongens død[2]); maaske er det kun et tilfælde, men som bekendt indtraf den faa dage efter, 21. Maj — sikkert altfor tidligt og ubelejligt for dronningens planer. Kongens død forandrede ganske hele situationen. De planer, der laa bag dronningens arbejde, maatte nu straks søges gennemførte uden videre forberedelser eller ogsaa opgives; et afgørende resultat maatte man i alt fald naa til. Ogsaa ellers maatte dronningens stilling forandres ved dødsfaldet. Hun havde før paa enhver maade søgt at værge sig mod, at hendes arbejde til fordel for sønnerne eller i det mindste den ene søn ødelagdes ved kongens storpolitik; dette moment mistede nu en hel del af sin betydning, da hendes egen søn og arving blev konge i Danmark; naar blot den yngste søns berettigede krav ikke tilsidesattes, men han tog lige arv med broderen efter hende, behøvede hun ikke mere skarpt at skelne mellem, hvad der var hendes og hvad der var sønnernes; alt hendes skulde dog engang blive deres. I en saadan betragtning fra dronningens side maa man formentlig søge grunden til, at man i tiden efter 1481 ikke mere hører tale om forleningen med Holsten eller pantsættelsen af Slesvig, ikke altid

[1]) Dipl. Chr. I, 243. Dette brev er iøvrigt af interesse, fordi det omtaler forleningen med Holsten, der skarpt holdes ude fra pantsættelsen af Slesvig.

[2]) I brevet af 1480 1/12: „unde efft ere leue na der schickinge des almechtigen godes vnns auerleuende wurde"; her blot: „alles de tyt eres leuendes na vnsem dode".

skarpt kan se, om dronningen handler paa egne vegne eller blot hjælper sønnerne med bestyrelsen af landene.

Formodentlig har hun straks eller meget hurtigt opgivet forleningen med Holsten, som hun sikkert aldrig har brudt sig videre om. Dette kan næppe ses deraf, at Hans allerede i August 1481 og senere i Marts 1482 forlangte forlening af bisp Albert af Lübeck[1]) — thi derved vilde han jo blot indtræde i sin faders ret, og den videre forlening til dronningen kunde vel nok derfor fremdeles staa ved magt. Men det synes klart at fremgaa deraf, at da dronningen vil indløse Steinburg fra Hamburg i Jan. 1485, faar hun en særlig fuldmagt hertil af kong Hans og desuden løfte om skadesløsholdelse i denne anledning[2]). Men saadan fuldmagt og løfte skulde synes overflødigt, hvis Holsten paa dette tidspunkt endnu betragtedes som dronningens len; thi i selve lensbrevet gaves der hende jo generalfuldmagt til at indløse og atter pantsætte slotte, der vare pantsatte fra tidligere tid. Det skulde da ogsaa synes underlig inkonsekvent, at dronningen skadesløsholdes under form af, at kong Hans pantsætter Steinburg til hende for indløsningssummen.

Men mærkeligt er det, at man aldrig hører tale om nogen indfrielse af det pantsatte Slesvig, skønt der ikke tales om, at det er pantsat, da delingen finder sted i 1490. Forklaringen er sikkert den, at dronningen selv frivillig har opgivet det uden vederlag; maaske straks efter at begge sønner vare valgte til hertuger, snarere dog under forarbejderne til den endelige deling; i det

---

1) Danm. Rig. Hist. III, 1, 28—29.

2) RA. Gem. Arch. cap. XXXII, VIII, nr. 4 og 31, daterede 1484 $^{15}/_{11}$ og $^{21}/_{12}$.

mindste ser man, at hun ved denne lejlighed ogsaa maa have opgivet det ovenfor nævnte pantebrev paa Steinburg[1]). At fastholde disse pantebreve kunde kun besværliggøre en ordning mellem sønnerne; at opgive dem kunde ingen videre rolle spille for dronningen; hun havde i Danmark sit livgeding, og hun beholdt i hertugdømmerne Rendsborg, Sønderborg og Nordborg; ved at opgive det store pantebrev gav hun da blot sønnerne et arveforskud, der i lige grad kom dem begge til gode.

Men dette, at pantsættelsen af Slesvig spiller saa ringe en rolle efter kongens død, viser ogsaa, at den væsentligst har været ment som et værn mod ham. Den politik, dronningen havde fulgt, var netop den, der i de følgende aar var den eneraadende, formodentlig i Danmark, sikkert i hertugdømmerne. Det er næppe muligt nøje at fastslaa, hvor megen direkte indflydelse hun udøvede over sin ældste søn — en nær eftertid synes at have regnet den for meget betydelig[2]) — vist er det i alt fald, at den danske politik helt skiftede med tronforandringen. Alle de storpolitiske planer og halvudførte bedrifter, der havde karakteriseret den sidste periode af Kristiern I.s regering, forsvandt ganske med ham; i stedet for traadte en rolig, afventende udenrigspolitik og et kraftigt arbejde paa en reorganisation.

---

[1]) Endnu i forarbejdet til delingen i Reg. Chr. I, 183, siges Steinburg pantsat til dronningen for c. 28000 ℳ — og dette synes vel at mærke at maatte bero paa forfatterens eget kendskab til de faktiske forhold, thi selve pantebrevet til dronningen er ikke afskrevet i samlingen — men i delingstraktaten omtales ikke pantesummen til dronningen; der nævnes kun de ældre hæftelser. Dipl. Flensb. I, p. 685.

[2]) Se saaledes Svaning: Chronicon Joannis regis p. 0^{v}—0_{2}^{r}.

Og det maa siges til dronningens ære, at hun ikke opgav eller trak sig tilbage fra det store arbejde, hun havde paabegyndt i landene, fordi den plan, der laa bagved det, kun halvt gennemførtes. Den store reorganisation, hvoraf den ridderskabelige finanspolitik, der havde krystalliseret sig i Flensborgs indløsning, nu kun udgjorde en ringe del, fortsatte hun i de følgende aar, idet hun arbejdede haand i haand med sin ældste søn; hvad enten det er kong Hans, der optræder som handlende, eller det er dronningen selv, ere gerningerne de samme. Det kan ikke følges i det enkelte, fordi der ikke er bevaret flere saadanne regnskaber som det, hr. Enwald Souenbroder aflagde efter Kieleromslaget 1481; men af de bevarede breve og kvitteringer, og ved at se, hvorledes landenes finansielle status var, da delingen i 1489—90 krævede en stor samlet opgørelse, kan man følge, hvad der i disse aar udrettedes.

Der er heller ingen grund til at komme ind paa en fremstilling af dette i det enkelte; siden 1480 er bevægelsen saa retliniet, at det vil være nok lige at nævne resultaterne. Overensstemmende med dronningens tidligere politik fortsattes efter nogen standsning indløsningen af slottene. 1485 22. Jan. indløste dronningen Steinburg fra Hamburg. Oprindelig var det jo givet i pant for 10000 ℳ, og Hamburg havde dertil overtaget at svare de aarlige renter af 11000 ℳ, der i forvejen indestod i det; af disse havde byen i 1470 indfriet 3000 ℳ hos Luder Rumor, og pantesummen var senere yderligere forhøjet med ialt 5311 ℳ (6 ß). Hvad Hamburg havde at fordre, var da ialt 18311 ℳ[1]); denne sum var det, dronningen

[1]) Hamb. Kämmer. II, 439, III, 490, cf. ovfr. p. 434 og Unionskgrne p. 410.

skaffede tilveje, dels ved laan med løfte om renter af lenets indtægter[1]), dels ved eget udlæg. Da det hele var ordnet, opgjordes dronningens egne udlæg til 16500 ℔, og for denne sum fik hun da 14. Marts Steinburg i pant paa livstid[2]). I den følgende tid lykkedes det hende yderligere at indfri nogle af de nye pantelaan, hun havde maattet optage til slottets indløsning og at faa de ældre omordnede[3]); endnu i forarbejderne til delingstraktaten nævnes Steinburg som pantsat til hende[4]); men inden selve traktatens affattelse har hun — og sikkert frivilligt, uden at faa pantesummen udbetalt — opgivet det, saa at pantesummen da kun kom til at udgøre 8000 ℔.

Det følgende aar, 1486, paabegyndtes dernæst indfrielsen af Trittau, idet atter maaske dronningen indløste Didrik Blomes halvpart deraf med 7000 ℔; pantebrevet skulde dog foreløbig ikke udleveres, men blive liggende hos Benedikt v. Alefeld Johanssøn som sikkerhed for hans part. Ogsaa han fik dog sine penge inden 1490, ja vel endnu inden 1489; thi saavel i selve delingstrak-

---

[1]) Saaledes laante hun 1485 $^{12}/_{1}$ 3350 ℔ af domprovsten i Ham burg Albrecht Clitzing og 500 ℔ af Enwald Souenbroder; $^{27}/_{1}$ af Otto v. Kampe 1500 ℔ (1000 rh. g.) og lige saa meget af Henrik Ranzau Breydekesøn, der skulde være lensmand paa Steinburg, indtil disse penge tilbagebetaltes ham. Af alle disse laan skulde der svares 6 %. RA. Gem. arch. cap. XXXII, Indl. oblig. No. VIII Litra F nr. 30, 7, 2, No. VI Litra B nr. 3.

[2]) RA. Gem. arch. cap. XXXII, Indl. oblig. No. VIII, nr. 1.

[3]) Nemlig laanene af Albrecht Clitzing og Enwald Souenbroder; af en paategning paa gældsbrevet til denne ser man, at det er hr. Paul Santbek, der har indløst det 1487, men af særlige grunde saa uheldigt, at han ialt har maattet betale 1000 ℔ for brevet. Dipl. Flensb. I, 194, p. 685.

[4]) Reg. Chr. I, 183, p. 266.

taten som i forarbejdet dertil i registrum Chr. I, siges Trittau ganske upantsat[1]).

Dernæst naaede man til en afgørelse om Tønder, der gjorde den voldelige inddragelse i 1480 til en virkelig indløsning. Allerede inden valgforhandlingerne i 1481 havde ridderskabet ønsket en udsoning med Pogwischerne[2]); men dronningen og kong Hans havde dengang ikke fundet det nødvendigt at gøre alvorlige anstrengelser herfor. Samme aar døde den gamle Henning Pogwisch i landflygtighed, og hans sønner havde derefter endog ligefrem erklæret hertugerne fejde. Først 1488 7. Oktbr. kom det til forlig efter en voldgiftskendelse: Pogwischerne fik deres arvegods tilbage og skulde dertil have hertugernes breve paa 25800 ℔; til gengæld skulde de udlevere alle pantebreve paa Tønder og alle andre gældsbreve, saavel angaaende Flensborg som anden gæld[3]). Ikke engang den fulde pantesum for Tønder fik de da udbetalt, og alt hvad Henning Pogwisch som kautionist eller laangiver havde betalt for kong Kristiern, var og blev tabt, undtagen de 1000 ℔, Henning med de andre kautionister havde faaet i 1470.

Men endelig, og dette er i denne sammenhæng det vigtigste, var det imidlertid lykkedes dronningen at faa indløsningen af Flensborg fuldbyrdet. Nøjagtigt vare aar for aar de stipulerede afdrag og renter blevne

---

[1]) RA. Gem. arch. (supplem. I) cap. XXIV nr. 218. Reg. Chr. I, 183, p. 266. Dipl. Chr. I, 194.

[2]) Christiani: Gesch. der Herzth. unter dem Oldenb. Hause I, 538—39.

[3]) Dipl. Flensb. I, 189. I 1490 indestod der i Tønder kun de 1000 ℔, for hvilke Slesvig kapitel 1470 $^{25}/_{10}$ havde tilkøbt sig den aarlige afgift paa 80 ℔ af frit gods i Kerherred. Dipl. Flensb. I, p. 685, cf. Reg. Chr. I, p. 269 og ovfr. p. 402 anm. 3.

betalte, de fleste af kvitteringerne derfor ere bevarede; paa Kieleromslag 1487 betaltes det sidste afdrag, en termin før det var lovet, og der udstedtes nu 17. Jan. en generalkvittering af kong Kristierns kautionister eller deres arvinger for hele den sum, hvorfor Flensborg i sin tid var givet som underpant[1]).

Først hermed var den finansielle erhvervelse af hertugdømmerne i hovedsagen fuldbyrdet; først nu, 27 aar efter Ribetraktaten, indfriedes de finansielle forpligtelser, der vare forudsætningerne for den. Og strengt taget var det endda først, da kong Hans og hertug Frederik før landenes deling fik saa stort et arveforskud af deres moder, at landene ogsaa finansielt set kom i de rette herrers besiddelse.

Med 1487 er da egentlig denne undersøgelses grænse naaet. Men som det straks i begyndelsen af den blev bemærket, er denne grænse ikke ganske skarp; allerede i 1470 glider en del af kautionsgælden sammen med den almindelige gældsmasse i form af forhøjede pantesummer, og efter 1480 er indfrielsen af hovedmassen af den kun et led i den almindelige reorganisation. For større fuldstændigheds skyld skal da dennes omfang og forløb rent skitsemæssigt berøres.

Foruden de her nævnte store panteindfrielser i tiaaret 1480—1490 fandt der sikkert nogle mindre sted, saaledes synes de 456 ℳ 8 ß, hvorfor Henrik Murmester 1479 5. Decbr. havde faaet 30 ℳ rente af den nye

---

[1]) Kvitteringer 1482 $^{6-13}/_{1}$, 1483 $^{16}/_{1}$, 1484 $^{6-13}/_{1}$, 1486 $^{6-13}/_{1}$, 1487 $^{17}/_{1}$. Dipl. Flensb. I, 172, 175, 178, 182, 184. 1490 indestod der i Flensborg kun 4350 ℳ til Slesvig kapitel. Dipl. Flensb. I, p. 684, cf. Reg. Chr. I, p. 268.

Oldesloetold, at være blevne indfriede[1]). Vistnok har dronningen ogsaa udrenset sit eget pantelen Nordborg for pantegælden til Godske Ranzau; ogsaa de 5000 ℳ, som Henrik Ranzau 1479 24. Novbr. havde faaet pant for i Haderslev, ere forsvundne 1490[2]). Paa den anden side var der ogsaa bleven optaget nogle faa nye pantelaan; det er allerede nævnt, at Sivert Brockdorf 1483 havde faaet Tilen i pant for 4500 ℳ; ogsaa Pløen, der var bleven indløst i 1480, var senere atter bleven pantsat til Hans Ranzau, fra hvis enke det vistnok paa Kieleromslag 1489 indløstes af Hartvig Pogwisch, der 1490 havde det i pant for 9000 ℳ[3]).

Samtidig hermed havde der ogsaa fundet en betydelig formindskelse af den løse gæld sted. Saaledes den løse gæld til bisp Albert. Vi have ovenfor set, at denne 1479 beløb sig til 7601 ℳ 3 ß 3 ₰, og at han 1481 havde faaet et afdrag paa 1000 ℳ af et gældsbrev paa 3000 ℳ. Fra 1484 2. Febr. er der bevaret en generalopgørelse over[4]), hvad der endnu skyldtes ham; denne viser, at der til denne dag maa være betalt ham 4213 ℳ 3 ß 3 ₰ af den ældre gæld, saa at denne nu kun udgjorde 3388 ℳ, hvortil dog kom 650 ℳ som restsum af

---

[1]) Denne pantegæld nævnes i det mindste ikke i delingstraktaten, omend i forarbejdet. Dipl. Flensb. I, p. 684, Reg. Chr. I, p. 257.

[2]) Pantebrevene lød jo ogsaa kun paa 3 aar, cf. ovfr. p. 432.

[3]) RA. Gem. arch. cap. XXXII, Indl. oblig. No. VIII nr. 5, trykt Stemann: Urkundl. Beiträge III, 94, Dipl. Flensb. I, p. 684—85. Reg. Chr. I, p. 262—63.

[4]) Bisp Alberts kvittering af 1484 $^{2}/_{2}$ (RA. Gottorpske membr.); sammenholdt med kongens dertil svarende gældsbrev til bispen af $^{26}/_{1}$ s. a. (RA. Gem. arch. cap. III, 26, auscult. kopi), hvori han erkender at skylde bispen 5291 ℳ 8 ß og paa Jørgen Krummediges vegne 650 ℳ — de skulle betales 1485 af bedeindtægter. Unøjagtig regest Quellensamml. der schl.-h.-l. Ges. II, p. 57.

kong Kristierns gæld til afdøde Jørgen Krummedige. Men dertil havde bispen fra hertug Johan af Sachsen indfriet kong Kristierns gældsbrev paa 1000 ℳ med 240 ℳ i renter[1]), og for Claus Ratlow paa den afdøde konges vegne betalt 663 ℳ 8 ß. Ialt beløb da bispens krav sig til 5941 ℳ 8 ß — i det danske rigsarkiv synes der intet mere bevaret om denne gæld, men maaske er den bleven fuldt indfriet inden 1490. Iøvrigt forbeholdt bispen sig blot sit brev paa Oldesloetolden, medens hans kvittering tillige indeholdt generalkvittering for al gæld til hans afdøde brodersøn Jørgen Krummedige.

Men særlig havde man været ivrig for at indfri den løse gæld, hvorfor der efter Segebergrecessen af 1480 var udstedt nye gældsbreve, og meget var ogsaa her naaet; ialt var der udbetalt over 23000 ℳ, saa at der, bortset fra nogen kautionsgæld[2]), kun stod noget over 13000 ℳ tilbage; i den seneste tid før 1490 havde man dog dertil udstedt nye gældsbreve for et beløb af 6000 ℳ[3]).

Medens man saaledes med største iver afbetalte og afbetalte paa den indenlandske gæld, var man sikkert

---

[1]) Formodentlig brevet af 1473 $^{26}/_{4}$. Reg. Chr. I, 390, cf. ovfr. p. 405. Bispen havde betalt 3 aars renter, hertugen mente dog at have krav paa flere resterende renter, hvorfor han beholdt hovedbrevet. Hertugens kvittering 1483 $^{5}/_{8}$. RA. Gem. arch. cap. IX, nr. 37.

[2]) Nemlig 1000 Ꝁ, som endnu tilkom Hartich Breyde af det brev paa 6600 Ꝁ, som kong Christiern havde givet ham og Marquard v. Qualen paa Hartvig Skinkels vegne. Ovfr. p. 444—45.

[3]) Dette ses af en sammenligning mellem de gældsbreve, der opregnes i Segebergrecessen af 1480, og det af delingsbrevene, hvori den løse gæld deles mellem de to hertuger, trykt Stemann: Gesch. d. ö. u. p. Rechts III, 116. Nogle kvitteringer for afdrag paa disse gældsbreve findes i RA. Gott. membr. 1486 $^{20}/_{9}$, 1490 $^{6-13}/_{1}$, $^{24}/_{1}$, maaske $^{25}/_{1}$.

langt mindre interesseret i at faa indfriet den nyere udenlandske, særlig den til lybske og andre nordtyske borgere, hvad enten det var pante- eller handelsgæld. Dette synes at vise sig i selve delingsbrevene. I disse omtales ikke med et ord al denne løse gæld, og der forsøges slet ingen opgørelse deraf. Og en del af de vigtigste pantelaan fra kong Kristierns tid optages ikke i delingstraktaten selv, men i det særlige brev, hvori de to hertuger erklære, at de i fællesskab reservere sig overfor en række fordringer paa dem, eller som de have, der formentlig ikke ere fuldtud anerkendte eller endelig opgjorte[1]). Hertil regne de saa vitterlige gældsposter som pantsættelsen af Neustadt, Heiligenhafen og Grossenbrode til Lübeck, der rimeligvis befindes tvivlsom, fordi byen, som det angives i brevet, selv ikke har dette pant i sit værge; forskrivningen af renter af Gottorptolden til Henrik Castorp o. a., Heyne Hauck og Marquard v. Renen, formodentlig fordi, som det senere ses, disse renter kun faa gange vare blevne betalte; endelig endogsaa de 5000 ℔, som bisp Albert havde faaet pant for i Oldesloetolden, hvor man endogsaa var, man kan sige, fræk nok til at tilføje i brevet, „indtil der gøres rigtigt regnskab for den tid, bispen havde haft Segeberg i befaling“. Sagen var, at bisp Albert var død 1489 27. Oktbr., og sikkert kunde det falde arvingerne vanskeligt nok at aflægge dette regnskab; det var en nem maade at stryge en gæld paa. Der kan i det hele taget næppe være tvivl om, at meningen med alt dette var, at man ved at rejse tvivl om disse kravs berettigelse, vilde se at slippe fra dem saa billigt som muligt. Af de to brødre var kong Hans vel nok den, der havde mest indflydelse

[1]) Zschr. der Ges. f. die Gesch. der Herzogth. IV, 298.

paa ordningen af delingen i det enkelte, og det synes, som om man svagt kan skimte en ikke ringe forskel i de to brødres opfattelse af den vægt, som man kunde tillægge saadanne mere eller mindre anerkendte krav og den nøjagtighed, hvormed de burde opfyldes. Denne forskel stemmer vel overens med den velkendte forskel i de to brødres karakter. Kongen blev mere og mere opfyldt af store og vægtige politiske planer, som han til held for Danmark gennemførte med kraft og besindighed; netop derfor sondrede han mellem krav, hvis opfyldelse var til bedste for hans planer, og dem, hvis opfyldelse var ligegyldig eller snarest hindrende; de sidste var han uden tvivl tilbøjelig til at skyde fra sig, hvor berettigede de end vare. Hertugen derimod var i alle forhold redeligheden i egen person, viste i alle pengesager den omhyggeligste nøjagtighed, søgte at affinde sig med alle, der mente at have det mindste krav paa ham, selv om de ikke havde magt til virkelig at anfægte hans besiddelse. I aarene efter 1490 vare da begge brødre enige om at fortsætte den store reorganisation; saaledes indløste kongen 1491 Femern, 1494 indfriedes de fire herreder og omdannedes til Tørning len mod salget af Haseldorf, 1497 indløste hertugen Kiel, 1498 Lundtofte herred[1]) o. s. v. Men samtidig var hertugen som sagt ivrig for at bringe ethvert, selv det svageste krav til at forstumme, og det selv om det ikke direkte vedrørte ham selv. Eksempelvis kan saaledes anføres, at det var hertugen, der 1496 29. Maj udstedte et gældsbrev paa 1750 ℔ (uden rente) til Wulf Rixstorp og hans søstre, hvorved han formentlig afkøbte dem alt krav, de muligt kunde rejse paa Claus Rixstorps forbrudte gods; men

[1]) Hvitfeldt. Folioudg., p. 1005.

særligt, at han 1500 16. Juni endog forligte sig med Sievert Schencke, formodentlig Werner Schenckes søn, angaaende det temmelig uretmæssige krav paa 4000 𝔪𝔨, som Werner havde søgt at gøre gældende i 1480, saaledes, at gældsbrevet herfor skulde udleveres til ham, mod at han betalte 1000 𝔪𝔨[1]).

Lübecks krav kunde nok skydes til side, men byen og borgerne glemte dem ikke, og lejligheden til at gøre dem gældende kom ved det store forligsmøde 1503. Lübeckerne havde deres regning i orden; de forlangte at faa Neustadt, Heiligenhafen og Grossenbrode udleveret eller ogsaa de 4000 𝔪𝔨 betalt, hvorfor de skulde tjene som pant; de forlangte ialt 4586 𝔪𝔨 som resterende renter af Segeberg og de 673 𝔪𝔨 8 ß, som kong Kristiern 1473 7. Apr. havde givet dem brev paa. Af Gottorptolden var der i 14—21 aar ingen renter udredet, det blev ialt 7518 𝔪𝔨; af Oldesloetolden havde Cirkelherrerne ikke faaet renter i 7 aar (1260 𝔪𝔨), Hans Boltzen, Heyne Boltzens søn, ikke i 14½ aar (1160 𝔪𝔨). Denne sidste havde tillige 7089 𝔪𝔨 3 ß at fordre som rest af kong Kristierns brev til hans fader af 1473 14. Apr. paa 10733 𝔪𝔨 12 ß, og ligesom han havde en række andre købmænd penge til gode for leverede varer, et enkelt af disse krav gik endog tilbage til 1455[2]).

Kong Hans' politik krævede dengang, at han søgte stædernes bistand for at faa sin dronning udfriet af det

---

[1]) RA. Gem. arch. cap. XXXII. Hert. Fred.s indl. oblig. No. XII, Litra D, nr. 22, No. XV, Litra G, nr. 36.

[2]) HR. III, IV, 387, §§ 2—3, 5—6. 388, §§ 22, 49—51. Lübeck mente egentlig ogsaa at have krav paa 5600 𝔪𝔨 i renter af de 4000 𝔪𝔨 (28 aar à 5 % rente), dog nøjedes byen med at forlange pengene eller pantet. Cf. iøvrigt ovfr. p. 404, 337 anm. 1, 400, 402 anm. 3 og 405.

svenske fængsel; blandt underhandlerne var som bekendt hertug Frederik, og man tør vistnok formode, at han kun fandt det rimeligt, at disse fordringer bleve betalte. Gennemgaaende vare de fuldstændig berettigede, og hertugen følte det som en tilfredsstillelse at faa disse krav bragt endelig ud af verden sammen med alle andre gamle krav fra hans faders tid, at faa saa vidt muligt gjort rent bord. Dette skete da ogsaa; disse krav kom til at udgøre en væsentlig del af den sum, som kongen tilpligtedes at udrede til Lübeckerne — men som disse ti aar efter for størsteparten maatte tilbagebetale.

VIII. Nogle almindelige betragtninger.

Hvis den fremstilling, der ovenfor er givet af alle disse forhold, er den rigtige, vil det ses, at saa at sige hele hertugdømmernes historie i tiden fra 1460 til helt henimod 1500, ja udover denne grænse, egentlig hviler i disse landes finanshistorie. Det er finansielle spørgsmaal, der danne partier og fremkalde strid; som det synes, staa alle begivenheder, i det mindste alle vigtigere, i forbindelse dermed og fremkaldes deraf. De forskellige tankegange, de forskellige arter af politik, der beherske tiden, mødes og brydes kun i finanshistorien, omsættes i finanspolitiske former. Egentlig indrepolitiske magtspørgsmaal ere ikke herskende eller bestemmende; Ribeprivilegiet opnaas straks, det forbedres endog; men at det ikke overholdes, vækker ingen stærk forargelse[1]),

[1]) Kun ganske i forbigaaende omtales privilegiebrud under valgforhandlingerne; dronningen beklager det, men udtaler samtidig, at saa vidt hun ved, er der aldrig ført klage derover. Christiani I, 537—38.

fremkalder ingen strid; ingen savner den slesvigske drost eller den holstenske marsk[1]); ridderskabet selv gaar i brevet af 1466 af hensyn til finanspolitiken med til halvvejs at omstyrte selve valgprivilegiet. Under de let sete historiske begivenheders overflade mærkes der en dyb modsætning mellem det kraftige holstenske ridderskab og landenes lige saa levedygtige bondestand; men det er nærmest en overlevering fra ældre tider; kun sjeldent skyder den sig frem til overfladen, aldrig saaledes, at det bliver den, der kommer til at beherske begivenhederne, mest fordi den for alvor eller blot som paaskud benyttes til støtte for forskellig finanspolitik[2]).

Omsættes da saaledes i denne tid al politik i landene i finanspolitik, saa ser man dog klart, hvilke forskellige arter af politik det er, der omsættes, og hvad der er deres indhold. Det maa straks siges: en specifik dansk politik i landene er der ikke den fjerneste antydning af, Danmark synes ikke i nogen retning at have interesser her at varetage; kongen fører ikke dansk politik, danske rigsraader optræde nu og da som kongens ledsagere, men de have ingen indflydelse og intet at benytte den til, selv om de havde. Man kunde mene at finde den eftersøgte danske politik i brevet af 1466, men initiativet dertil er efter det anførte snarest udgaaet fra slesvigholstensk side[3]).

---

[1]) Opfattelsen af grev Gerhard som slesvigsk drost og holstensk marsk er jo i virkeligheden kun en histôrisk fiktion, oprindeligt stammende fra Chronik der norteluischen Sassen. Quellensamml. der schl.-h.-l. Ges. III, 147.

[2]) Saaledes af Gerhard mod ridderskabet som helhed, af kongen mod Henning Pogwisch.

[3]) Som Pal.-Müller, p. 89, selv udtaler, ved man slet intet bestemt om, hvem der har taget initiativet til dette brevs udstedelse;

Thi der er en skarpt udpræget slesvig-holstensk politik, og den er herskende ikke alene i denne periode, men i et helt aarhundrede. Det er intet nyt at sige, at denne politik direkte og indirekte har sin oprindelse i den store kamp mod kong Erik. Denne kamp havde til sejr ført hovedsætningen i den slesvig-holstenske politik: de to landes sammenhørighed og uadskilthed, om end dette ikke blev officielt anerkendt ved selve Vordingborg-freden. Men den store krig havde givet en lære, som gav den slesvig-holstenske politik en ny tilføjelse; krigens ulykker føjede den nye sætning til: at freden fremfor alt burde bevares. Efter 1435 og i hele det følgende aarhundrede er den slesvig-holstenske politik udpræget fredsvenlig, med den største ængstelighed vogter man sig i landene for ethvert skridt, der kan føre fejde med sig. Og derved omdannedes den ældre slesvig-holstenske politik. Den havde været skarpt rettet mod Danmark, det var fjenden, med hvem næsten kun krigstilstand var mulig; man havde mest af alt frygtet et dansk herredømme, og det var en sejr for denne ældre slesvig-holstenske tankegang, da hertug Adolf kunde faa constitutio Valdemariana stadfæstet af en dansk konge; nu skulde en forening af Danmark og Slesvig eller begge lande synes umulig. Men denne ældre politik modificeredes, da tanken om fredens bevarelse skødes saa stærkt i forgrunden, thi den første betingelse herfor var et

---

der kan herom kun fremsættes en formodning. Men det synes mig at passe fuldstændig ind i den slesvig-holstenske politik, saaledes som den her er opfattet, medens man slet intet kender til en dansk politik i landene, der kunde have fremkaldt det, uden man paa forhaand vil antage, at denne danske politik netop — men saa ogsaa kun — manifesterer sig i dette brev.

venskabeligt forhold til Danmark. Allerede hertug Adolf stillede sig da ogsaa paa bedste fod først med det danske rigsraad, saa med den danske konge. Om den nye slesvig-holstenske politik allerede i hans sind har fortrængt den ældre opfattelse, er usikkert; i det mindste havde han, der vel nok maatte ane, at søstersønnen, selv som dansk konge, ikke havde glemt, at han engang var bleven udpeget til hans efterfølger, intet gjort for at hindre denne mulighed. Men de, der bleve den slesvig-holstenske politiks bærere efter hans død, de der sad omkring paa slottene som pantelensmænd og vare landenes raader, de gjorde straks skridtet fuldtud, fuldendte dannelsen af den nye slesvig-holstenske politik, der lød: landenes uadskilthed og udelelighed — det første gammelt, det sidste en ny udvidelse, rettet mod dynastipolitik — fredens bevarelse fremfor alt ved den stærkest mulige tilknytning til Danmark, ogsaa politisk. Det er denne nye danskvenlige slesvig-holstenske politik, der bryder igennem i 1460.

Forsaavidt som trangen til fred udspringer af den store krig, er da ganske vist, som det atter og atter siges, 1460 en sen oprejsning for den heltemodige kong Erik — men alligevel er det sikkert mindre korrekt at opfatte det som en sejr for dansk politik; 1460 udspringer af en forbindelse mellem kong Kristierns storpolitik, hans trang til at udvide sine besiddelser, hvor det lod sig gøre og den udprægede slesvig-holstenske fredspolitik. Thi det er jo ikke Danmark, ikke engang kongen, men det slesvig-holstenske ridderskab selv, der sørger for, at forbindelsen af 1460 ikke atter brydes. Det er ridderskabet, der køber sig til den danske konge for deres egne penge, ikke Danmark eller kongen, der køber landene;

det er kun den lybske munk, der ikke kan finde sig til rette i de nye forhold, ikke forstaar, at de holstenske adelsmænd ikke længere tænke som deres fædre, men nu føle sig stærke nok til ikke længere at frygte en hertug og greve, der tillige er dansk konge.

Rokkes der da her lidt ved en ældre dansk opfattelse af 1460, saa kan det i modsætning til ældre forfattere fra den anden side ikke skarpt nok fremhæves, at tilknytningen til Danmark er et fast led af den nye slesvig-holstenske politik. For at befæste denne forbindelse, der sikrer freden, er det, at ridderskabet konsekvent paatager sig og opfylder de store kautioner, der i det lange løb bringer nogle af dem til ruin; selve dette binder dem endnu fastere til deres egen politik, derfor gaa de saa langt som til at udvirke brevet af 1466, derfor danne de forbundet af 1469. Med grev Gerhards forjagelse sejrer ridderskabets nøje tilknytningspolitik. De rent finansielle spørgsmaal træde nu i forgrunden, og 1470-recessen betegner en sejr for den ridderskabelige finanspolitik. Denne skydes i den følgende tid til side af kongen; men trods dette, der maatte vække stærk misstemning, holdes ridderskabets modstand mod kongen indenfor det rent finansielle, gaar aldrig, selv ikke i 1480, over til at blive modstand mod den politiske forbindelse med Danmark.

I modsætning til denne slesvig-holstenske politik staar til dels kong Kristierns storpolitik. Men den er her af mindre interesse, fordi den ogsaa kun ytrer sig rent finanspolitisk, den er et uvejr, der farer hen over landene uden at skille dem fra eller knytte dem nærmere til Danmark. Den ytrer sig spredt i 60erne, stærkest ved

Kiels pantsættelse og har sin gyldne tid under bisp Alberts styre i 70erne.

Den skarpe modsætning er den egentlig dynastiske politik. Denne repræsenteres paa en vis maade af grev Gerhard, det bliver kun til et forsøg. Men den genoptages i en anden aand af dronning Dorothea og ved at sammenknyttes med den ridderskabelige finanspolitik gøres den af hende saa stærk, at den bryder gennem selve det slesvig-holstenske program. Dens hovedmiddel er indløsning af lenene; dens maal er at sikre kongehusets yngre medlemmer fast stilling i landene, hvad der i dronning Dorotheas haand vil sige: deres adskillelse fra Danmark og samlede overdragelse til hendes yngste søn Frederik — altsaa her en politik, der er stik modsat den slesvig-holstenske. Det vil være nødvendigt at belyse denne paastand lidt nøjere, fordi man hidtil har ment, at den slesvig-holstenske politik snarest maatte falde sammen med dronningens dynastipolitik; ja, Waitz bebrejder endog ridderskabet mangel paa kraft, indsigt og højere politisk tanke[1]). Han gør det uret, det manglede sikkert ikke alt dette; men dets højere politiske tanker vare blot ikke Waitz's, skrev sig ikke fra 1848 — ejheller fra den første halvdel af det 15. aarh.

Naar man har formodet, at dronningens politik faldt sammen med den slesvig-holstenske, er det, fordi hun synes at have funden nogen støtte hos enkelte medlemmer af landenes adel. Men det vil hurtigt ses, at det ikke var hos nogen af de mænd, der vare bærerne af den udprægede slesvig-holstenske politik, ikke hos mændene af 1460 eller 1470, men hos yngre eller

---

[1]) Waitz II, 62—63.

mindre indflydelsesrige mænd, der vare nøje knyttede til hende selv og der, som det saa ofte i historien er tilfældet, udgjorde en slags „dronningens venner“. Og selv hos dem fandt hun sikkert kun en lunken støtte; hvad der afgjorde sagen, var hendes egen overmægtige stilling i landene. Det er ovenfor vist, hvor grundig man har taget fejl ved at formode, at hendes stilling i landene ved kongens død var rent formel; hvad indflydelse skulde det kunne have givet hende? Nej, den var sandelig reel nok — af hende afhang det, om reorganisationspolitiken hurtigt skulde gennemføres, om ridderskabet skulde faa deres penge eller ej. I efteraaret 1480 havde hun tøvet med at paatage sig de store hverv, som sikkert baade kongen og ridderskabet ønskede, hun skulde udføre; og i den tid var det, at ridderskabet, som man siger, sendte afsendinge til kongen for blandt andre ting at anmode om, at han vilde sende dem sin yngste søn, for at han kunde opholde sig i landene og blive opdraget der[1]). Meningen er klar nok, det var, for at han engang kunde blive landenes herre, paa samme maade som senere junker Hans sendtes til Danmark for engang at blive konge der. Men hvilke vare de mænd, der bleve afsendte for at bede om dette? Det siges senere[2]): det var Benedikt v. Alefeld til Borchhorst, Godske Ranzau, Sivert Brockdorf og Otte Sehested. Fælles for dem alle er, at de ikke hørte til kautionisternes kreds, og at ingen af dem, i det mindste endnu i 1470, hørte til landenes raad. De to sidste træde i det hele taget først stærkere frem i midten af 70erne og da meget nøje knyttede til

---

[1]) Instruktion trykt Stemann: Urkundl. Beiträge III, 91.
[2]) Allen I, p. 630 anm. 57.

kongen selv; da alle andre have svigtet ham, ere de med til at yde ham det store rejselaan, og ogsaa i 1480-recessen synes de særligt at aftegnes som kongens venner; ingen af dem havde endnu len af nogen betydning. Benedikt v. Alefeld og Godske Ranzau vare vel mere betydelige; ogsaa de havde hjulpet kongen til rejselaanet ved at være kautionister, Benedikt overfor sin broder Otte v. Alefeld, der var den tredje laangiver; begge vare nu nøje knyttede til dronningen som hendes fogder: Godske Ranzau paa Nordborg[1]), Benedikt v. Alefeld paa Tilen, hvor han var forbleven som foged, efter at dronningen havde indløst hans pant deri. Det var ikke saadanne mænd, ridderskabet i 1469 havde sendt til kongen. Og havde ridderskabet i det hele taget sendt dem? Det er vel værd at lægge mærke til, at der blandt disse afsendinge var en gejstlig mand, der formodentlig var ordføreren, og denne mand var — domprovsten i Slesvig, hr. Enwald Souenbroder, dronningens højre haand, den, der udførte alle finansforretninger for hende før og efter, naar hun ikke selv var til stede. Tør man da ikke nok formode, at dette gesandtskab mere var dronningens end ridderskabets[2]); dette sendte ingen af sine egne førere og viste dermed, at ikke netop alt, hvad der stod i instruktionen, var efter dets ønske; at hvis det i det hele taget har billiget det, saa var det, fordi det var

---

[1]) Tidligere 1476 17/3 paa Sønderborg, Stemann: Gesch. des öff. u. priv. Rechts III, 111.

[2]) Allerede Pal.-Müller (p. 136) er i tvivl om dette gesandtskab virkelig var ridderskabets: Det synes imidlertid tvivlsomt, hvorvidt disse mænd have havt en fuldmagt fra ridderskabet eller i alt fald, om denne har været ment som en tilkendegivelse af villighed til at vælge den yngste søn til faderens eftermand med udelukkelse af den ældre.

dronningens ønske, og hun maaske ellers vilde dreje nøglen om for sin pengekasse; hun maatte blot selv stille et gesandtskab paa benene. Og kongen sagde ja til alt, maaske gerne, maaske fordi han ligesom ridderskabet fandt det nødvendigt, Frederik skulde sendes afsted — og saa gik dronningen ind paa at lade Slesvig pantsætte til sig. Kongens død kom derfor altfor tidligt for dronningens planer; det var endnu langt fra, at hun havde faaet ridderskabet i landene vænnet til at betragte Frederik som deres fremtidige herre. Men paa den anden side var hendes stilling stærkere, end om hun havde faaet Flensborg indløst; hun havde kun aabnet sin pengekasse, hun kunde stadig true med at slaa den i igen. Og det gjorde hun ogsaa under de mange forhandlinger, hun førte. Hun forhandlede først med fire af ridderskabet; det vil sige, atter med Sivert Brockdorf; med Peter v. Alefeld, der første gang, han nævnes, kaldes dronningens hofsinde[1]), der i ti aar havde været kongens trofaste tjener paa Gottorp, som hun lige nu paa Kieleromslag havde glædet med paa engang at udbetale ham alle de penge, han der havde udlagt for kongen — man aner nu, hvorfor han saaledes begunstigedes — og som endte sine dage som hendes egen foged paa Sønderborg[2]); med Otto Walstorp, der ganske vist nærmest synes at have maattet tilhøre kautionisterne,

---

[1]) 1465. LUB X, 644.

[2]) 1483 23/4 Ghese Reventlow, Peter v. Alefelds enke, erkender paa sin afdøde mands vegne at skylde dronning Dorothea 1700 ℳ af slot og fogedi Sønderborg og modtagne rede penge. RA. Gem. arch. cap. XXVI, nr. 41. Vistnok samtidig — eller i alt faldt ganske kort før — var han dronningens foged paa Flensborg; som saadan nævnes han 1483 16/1, Dipl. Flensb. I, 175.

hvis foged han havde været paa Flensborg, men som dog maaske har staaet kongen nærmere for de store tjenester, kongen havde vist hans broder; og endelig med Claus v. Alefeld Johanssøn, der næsten ene synes uafhængig nok til med kraft at kunne repræsentere den slesvig-holstenske politik. Men naar disse eller senere det samlede ridderskab talte til dronningen om privilegie-stadfæstelse og særligt om indfrielse af gælden, saa sagde hun: tager I Frederik, saa skal jeg sørge for stadfæstelse og betaling, tager I Hans, saa maa I henholde jer til ham, for han er myndig. Det var rene ord; men selv de fire mænd gav dertil et svar, der var „langt koldere og mere undvigende, end hun havde grund til at vente". De betonede stærkt efter den slesvig-holstenske tankegang, at freden fremfor alt burde bevares; Hans maatte da selv frivilligt opgive landene, ellers kunde de ikke tage Frederik. Og ridderskabet vendte og drejede sig, vedblev trods dronningens energiske benægtelser at fable om, at man jo maaske kunde falde paa at vælge Frederik i Danmark[1]). Dronningen selv turde ikke helt fastholde sin plan; den var ikke tilstrækkelig modnet, hendes venner var altfor faa og vilde ikke engang gaa saa vidt, Hans altfor bestemt — saa kom kompromiset: begges valg og den senere deling.

Det var et kompromis mellem dynastipolitiken, der vilde adskillelse fra Danmark, og slesvig-holstensk politik, der vilde tilknytning dertil; men det var fremtvunget af finanspolitiken. Det var kun en halv sejr for dynastipolitiken; men den brød dog gennem den slesvig-holstenske og karakteristisk nok, hvad der sønderbrødes der, om

---

¹) Christiani I, 534, ff. Allen I, 109.

endogsaa kun halvt, var det ældste led i den, højtideligt stadfæstet i Ribeprivilegiet: landenes udelelighed; freden og tilknytningen til Danmark bevaredes.

Den slesvig-holstenske politik var stadig den samme i den følgende tid[1]). Freden bevaredes under Hans' fejde med Lübeck; men da det saa ud til, at den for alvor vilde blive brudt af Kristiern II, nøjedes man ikke med at værge sig; saa var øjeblikket endelig kommet til med magt at gennemtrumfe den — saa sattes den holstenske hertug paa Danmarks throne; atter var den, omend ved en krig, bragt til fuldstændig sejr. Og senere fik Melchior Ranzau Danmark knyttet til hertugdømmernes udenrigspolitik og bragte en union i stand; da selv ikke det bevarede freden, gentog det samme sig: en krig, der atter gjorde Holstens hertug til dansk konge. Men som sejren paany var fuldstændig vunden, brødes den atter halvt og paa samme maade som i 1482 af dynastipolitiken ved delingen i 1544; og da var det, at den sidste store repræsentant for den slesvig-holstenske politik af 1460, Johan Ranzau, i forbitrelse trak sig tilbage fra alt.

Naar hertugdømmerne i denne tid ikke frygtede, men netop ønskede tilknytningen til Danmark, var det sikkert, fordi de nu følte sig Danmark saa overordentlig overlegne paa alle omraader. Her skal blot et af disse nævnes: forvaltningen, d. v. s. lensvæsnet, var langt mere fremskredent i landene end samtidig i Danmark. Hvad det er Kristian III's store fortjeneste at have tilstræbt og delvis gennemført i Danmark, det møder os i landene og fuldstændigt allerede i 1460. Pengeforvaltning synes allerede dengang eneherskende; man kender aldeles ikke

[1]) Alene bortset fra den kortvarige Ditmarskerfejde.

tjenestelen, alle len ere i virkeligheden regnskabslen. Og pantsættelser finde som regel sted ganske i form af prioritering; en adelsmand laaner kongen en mindre sum penge, det bestemmes, at han deraf skal have saa og saa meget i rente efter den gældende rentefod, og for denne rentebetaling faar han sikkerhed i indtægterne af et len; er han saa selv lensmand der, hæver han denne rentebetaling af indtægterne, men gør iøvrigt som ellers kongen regnskab af lenet. Denne ordning træffes undertiden i selve lensbrevet; men ogsaa hvor der intet staar derom i selve pantebrevet, men lenet synes helt med alle indtægter at gives i pant for summen, kan man senere se, at dette ikke har været meningen; dette er saaledes tilfældet med Tilen, der 1470 synes helt at pantsættes for 5000 ℔, men hvor man, da det indløses, kan se, at ikke alle indtægter deraf ere tilfaldne panthaverne, kun 400 ℔ som aarlig rente. Men hvor gælden til den enkelte panthaver har udgjort en saa stor sum, at selv alle indtægter af lenet kun maatte anses for en rimelig rentebetaling, overdrages lenet helt og holdent; det samme finder ogsaa sted, hvor panthaveren foruden sin egen pantesum overtager forrentningen af tidligere indestaaende summer, saa at overskudet af lenet ogsaa i dette tilfælde blot dækker den samlede rentebetaling. Men det er vistnok kun i disse to tilfælde, at der ikke gøres regnskab af lenet, og efterhaanden som i denne tid disse rene pantelen indløses, vender regnskabsformen tilbage. Man forstaar, hvilket indtryk de samtidige forvaltningsformer i Danmark maatte gøre paa fyrsterne af den holstenske slægt, og hvorledes det maatte synes dem en hovedopgave at reformere paa dette omraade.

Endnu en betragtning af rent finansiel art giver undersøgelsen af disse forhold anledning til. Det ses ganske tydeligt, at disse store pengetransaktioner i slutningen af det 15. aarh. kom til at udøve den største indflydelse paa hertugdømmernes og derigennem paa det danske pengemarked. Pengeomsætningen i landene havde hidtil været ringe, og deres pengemarked havde derfor hidtil dannet et afsluttet hele for sig; nu bragtes det i fast kontakt med hele det nordtyske pengemarked, d. v. s. pengehandelen i de nordtyske byer, der var bestemmende for disse forhold. Dette markeres skarpt af to ting. I mindre grad ved omlægningen af tidspunktet for hovedterminen. Faste almindelige terminer kendtes jo dengang ikke; man kunde have termin paa alle tider af aaret, Paaske, Jacobsdag etc. Hovedterminen i landene var dog Mortensdag; 60ernes store udbetalinger skulde finde sted ved Mortensdagstide. Men i løbet af 70erne faar terminen Helligtrekongersdag paa Kieleromslag større og større betydning. Netop dette hænger sammen med landenes eget pengemarkeds gliden over i det fælles nordtyske. Kiel laa bekvemt, med lethed mødtes her adel og gejstlighed fra landene med borgere fra Lübeck og andre nordtyske byer; den langt større pengeomsætning gjorde det nødvendigt at drage disse borgeres kapital stærkere til landene. Netop paa denne tid grundlagdes da Kieleromslags mægtige betydning, der skulde holde sig gennem flere aarhundreder; omsvinget er fuldbyrdet 1480.

Denne sammengliden ses tydeligere ved selv en flygtig iagttagelse af rentefodens svingninger. I ældre tid er pengeomsætningen forholdsvis saa ringe, adskillelsen mellem det nordtyske og landenes eget pengemarked

saa skarp, at der ingen fælles rentefod findes. Naar hertug Adolf optager laan hos lybske købmænd, giver han den nordtyske rente 6 %[1]; landenes gejstlighed følger nogenlunde trop hermed, forlanger dog gerne lidt mere, 7 à 8 %; men skarpt afgrænset staa de egentlige kapitalister i landene, godsejerne, ridderskabet. De forlange i ældre tid altid 10 % af deres penge, og saa ringe var omsætningen, at dette kunde være en aldeles fast standsrentefod; naar man tænker paa rentefodens bevægelighed i senere tider, lyder det helt unaturligt, naar det i gældsbrevene siges, at renten er 10 %, „som det er disse landes sædvane“[2]. Denne adskillelse lader sig ikke opretholde under de store omsætninger efter 1460; det blev nu altfor let at faa laan andensteds, ridderskabet maatte opgive sit privilegium paa at faa 10 %, og efterhaanden bringes da dens rentefod i overensstemmelse med den almindelige nordtyske. Endnu i 60erne synes den opretholdt; Luder Rumor, der dog har nøjedes med kun at tage 7½ % af kongen selv i 1461, faar løfte om 10 % af sine penge, da Hamburg skal betale ham renterne deraf, men byen skynder sig da ogsaa med at indfri dette dyre laan.

Paa Kieleromslag 1481 er bevægelsen fuldbyrdet, den almindelige fælles rentefod er da 7 %. Endda synes det, som om ridderskabet i første øjeblik undertiden er gaaet ned under dette; paa samme omslag nøjes

---

[1]) Det maa erindres, at der her næsten alene er tale om laan mod pant i fast ejendom, det saakaldte rentekøb.

[2]) Reg. Chr. I, 76. 1431 12/3: af 1700 ℳ 170 ℳ i rente „ene marck pen. vor teyn marck na wanheyt desses landes“. Ganske uden undtagelser er dette naturligvis ikke.

Kay Ranzau med 5 %, og kautionisterne gaa endogsaa ned til kun at forlange 4 % af deres penge i Flensborg. Dette var jo naturligvis kun en særlig eftergivenhed; men den viser, hvor stærkt et indtryk ridderskabet har haft af, at det var nødvendigt her at rette sig efter de almindelige forhold.

Smaastykker.

3.

Et bidrag til Søren Norbys historie.

Ved Hans Olrik.

Det er så lidt vi véd om Søren Norbys sidste leveår, at ethvert nyt bidrag til hans færd, selv om det i sig selv er ubetydeligt, vistnok vil være velkomment. Jeg tager derfor ikke i betænkning at meddele nedenstående brev fra Karl V, der handler om vor berømte helt. Det findes i det kejserlige og kongelige hus-, hof- og statsarkiv i Wien, og fremdragelsen af det skyldes hr. Ulysse Robert, generalinspektør ved biblioteker og arkiver i Frankrig. Hr. Robert har for ikke lang tid siden udsendt en stor biografi af den unge vicekonge af Neapel, Philibert de Chalon, prins af Orange, under hvem Søren Norby havde sin sidste tjeneste [1]). Heri omtales Søren Norby ganske vist ikke; men da jeg forespurgte hr. Robert, om han ikke under sine indgående arkivstudier havde stødt på vor landsmands navn, sendte han mig godhedsfuldt afskrift af et brev, som Karl V har skrevet i Piacenza den 20. Oktober 1529 til Philibert. For øvrigt havde han ikke fundet noget om Søren Norby, end ikke hans navn blandt officererne i Philiberts hær. Brevet er aftrykt i et supplementbind til ovennævnte værk, Lettres et documents nr. 238, s. 389 [2]) og lyder således:

Mon cousin, puisque vous congnoissez le capitaine Severin de Norby, present pourteur, et sçavez ses merites et services,

---

[1]) Ulysse Robert: Philibert de Chalon, prince d'Orange, vice-roi de Naples (Paris 1902).

[2]) Særtryk (i 150 eksemplarer) af det kgl. historiske akademis bulletin, Madrid.

ne fais doubte que l'avez en bonne volunté et recommandacion, *et se contente fort de ce que vous avez desja fait pour luy.* Je le renvoye devers vous, et me ferez plesir que actendant meilleure opportunité de le pourveoir et employer, luy baillez quelque entremise soubz vous, avec telles payes et traictement que bon vous semblera pour s'entretenir conforme a sa qualité et personne, et j'auray toute la bonne adresse que luy ferez bien et aggréable. a tant etc. De Plaisance, le XXe d'octobre.

(Det k. k. hus-, hof- og statsarkiv i Wien, P A 95, minuta.)

Bringer dette brev os ikke store overraskelser, så udfylder det dog et hul i vor viden om Søren Norby. Efter at han ved Karl Vs mellemkomst er sluppen ud af det russiske fangenskab, kan vi følge ham en tid. Den 24. Juni 1528 skriver han fra Breslau til Kristjern II for at skildre ham sin modgang i Rusland og bede om penge, da han ellers ikke kan drage til ham [1]). Kort forinden havde Kristjern II skrevet til Karl V for at takke ham for Søren Norbys udfrielse og anbefale ham til kejseren [2]). Rejsehjælp må han også have ydet sin tro tilhænger. Fra begyndelsen af Sept. 1528 opholdt Søren Norby sig nemlig i Mecheln, som det ses af en regning fra Nov. s. å. over hvad han har fortæret [3]). Her er han endnu, da Johan Weze og skriveren Gotskalk Erikssen d. 24. April 1529 tilskriver Kristjern II, at de forgæves har frarådet Søren Norby at drage til Spanien for at tilbyde Karl V sin tjeneste, men han er fast i sit forsæt og vil afsted med første skib [4]). I Amsterdam hørte Kristjern IIs bekendte skriver, Jørgen Hansen, ved samme tid af danske skippere, at der gik rygter om, at hr. Søren denne sommer vilde vise sig på søen [5]). Men rygtet var falsk. Søren Norby har betragtet sin landflygtige konges sag som håbløs, i det mindste foreløbig, og hans hu stod nu til at tage del i kejserens krige.

---

[1]) Allen, Aktstykker til Kristjern IIs og Frederik Is historie, s. 529 ff.
[2]) Ekdahl, Christiern IIs arkiv, III 1306 ff.
[3]) Ekdahl 1254 f.
[4]) Ekdahl 1298 ff.
[5]) Allen 556.

Endnu varede det dog nogen tid, inden han kunde komme afsted, sikkert fordi han atter var lammet af pengenød. Den 3. Juli 1529 skriver Gotskalk Erikssen fra Bryssel til Kristjern II: „Her Seueryn ligger hær end nw oc the wijde icke till wist hwad dag the skulle rijde, han wille gierne ruste seg oc han haffuer icke mange pendinge som ieg forstaer, Han will sette syn foderde flowels kiortell hær vdt fore harnisk. Ieg kand icke forstande hworledis han skall saa kunde komme well egönnom uden pendinge, Dog will han endeligen affstedt" [1]). Dernæst har vi hidtil ikke haft aktstykker til Søren Norbys historie uden det brev, han sendte til Kristjern II fra Bologna den 26. Februar 1530, og hvori han fortæller, at han længe har deltaget i belejringen af Firenze og nu har overværet kejserens kroning i Bologna, men atter vender tilbage i lejren, og det brev, Cornelius Scepper skrev til Kristjern fra Bologna den 12. Marts 1530, og hvori det hedder: Søren Norby har været her, men er nu vendt tilbage til belejringen [2]). Det skal have været ganske kort efter, at Søren Norby blev krigens offer.

Som det vil ses, har vi ellers ikke haft bidrag til Søren Norbys historie i tiden fra Juli 1529 til Februar 1530. Det ovf. meddelte brev skaffer os altid lidt at vide om dette afsnit af hans æventyr. Det skønnes, at snart efter at Gotskalk Erikssen havde skrevet til Kristjern II (3. Juli), er den fattige ridder omsider kommen afsted, formodenlig ved at sætte sin forede fløjelskjortel. Han er da vel efter bestemmelsen draget til Spanien, men har ikke truffet kejseren; i de første dage af August var Karl V nemlig kommen til Norditalien [3]). Efter hvad man af kejserens brev kan slutte sig til, er Søren Norby nu ikke rejst lige efter Karl V, men har opsøgt overfeltherren for hans italienske hær, prins Philibert. På anden måde kan det ikke forstås, når Karl V skriver, at Philibert kender Søren Norby og allerede har gjort noget for ham. Den 16. August

[1]) Ekdahl 1300 f.
[2]) Ekdahl 1327 f. Allen 575.
[3]) Ulysse Robert, Philibert de Chalon, s. 292.

1529 var Philibert brudt op fra Rom og var i de følgende 2 måneder sysselsat med at tvinge Perugia og flere andre umbriske byer til overgivelse [1]). I denne tid må Søren Norby være stødt til prinsens hær og er bleven modtaget. Dernæst har Philibert sendt ham til Karl V, som han har fundet i Piacenza, og kejseren har den 20. Oktober sendt ham tilbage til Philibert med den gode anbefaling. I de samme dage påbegyndte Philiberts hær belejringen af Firenze [2]). Her fik Søren Norby sin virksomhed. Men eftertiden tog fejl, når den troede, at Søren Norby havde været kejserlig general [3]). Den tavshed, der er om hans navn, kan kun tydes således, at han har haft en ganske underordnet stilling. Dette bekræftes yderligere derved, at en undersøgelse af aktstykkerne vedrørende Firenzes belejring og den tids historie, der med største imødekommenhed er foretaget af hr. statsarkivar dr. Árpád v. Gyøry i det k. k. hus-, hof- og statsarkiv i Wien, ikke har formået at tilvejebringe yderligere oplysning om Søren Norbys sidste dage. Vor helts underordnede stilling behøver dog ikke at være udtryk for, at Philibert har miskendt hans evner som kriger; den kejserlige hærførers svære pengeforlegenhed, der endog voldte frafald blandt hans tropper, er tilstrækkelig forklaring til dette beklagelige forhold. Og da Søren Norby næste forår, efter det korte besøg i Bologna, faldt foran Firenzes mure, lagde man i de fremmede omgivelser ikke synderlig mærke til den danske mands død. Kun Cornelius Scepper satte et latinsk ærevers over hans grav i det nærliggende kloster.

---

1) Ulysse Robert, s. 293 ff.
2) Ulysse Robert, s. 319 ff.
3) Hofman, Danske adelsmænd III, 319.

Anmeldelser.

Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450. Udgivne for det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog af **Kr. Erslev.** Kbh. 1901.

For alle venner af studiet af Middelalderens kulturhistorie er denne bog kommen som en stor tilfredsstillelse. For første gang foreligger her i en mønsterværdig samlet udgave en gruppe af indbyrdes beslægtede dokumenter, der er af den største betydning til belysning af vigtige kulturhistoriske forhold herhjemme netop i det tidsafsnit (1250—1450), der ellers på så mange områder karakteriseres ved kildernes fattigdom [1]). Man kan da næsten sige, at en ny guldgrube er åbnet for forskeren ved, at disse dokumenter, der hidtil enten slet ikke har været udgivne eller i al fald har måttet opsøges på mange forskellige steder, nu findes samlede på ét sted. Tilmed har udgiveren lettet forskningen i høj grad ved det fuldstændige system af minegange, han har anlagt på krys og tværs gennem stoffet. En udgaves betydning ligger jo ikke blot i den omhyggelige tekstbehandling; for et reelt historisk studium af dokumenterne vil gode og udtømmende registre være af særlig værdi. I denne henseende må unægtelig professor Erslevs bog prises højt. Den er ikke blot forsynet med et udtømmende navneregister og et meget fyldigt sagregister, men udgiveren har ogsaa nedlagt et stort arbejde i udarbejdelsen af en reel sagoversigt, ordnet systematisk i 11 grupper. Dette er afgjort en fortræffelig idé, hvorved en samlet behandling af sådanne vigtige sider af det middelalderlige kulturliv i høj grad lettes. Naturligvis er disse dokumenter særlig rige på enkeltheder vedrørende kirkernes udstyr, den daglige gudstjeneste, samt skole- og bogvæsen, hvad der jo hænger sammen med, at det store flertal af de bevarede

[1]) Fra tiden før 1250 er kun bevaret to testamenter.

testamenter skyldes gejstlige, for det meste af høj rang; men også sådanne ting som hjemmenes udstyr, landhusholdningerne, klædedragt og våben hos de fornemme i samfundet findes der her rigt stof til belysning af. Overhovedet giver materialet os oplysning om mange forhold, som det øvrige middelalderlige kildestof (med undtagelse af folkeviserne) for en stor del tier om, og det er saaledes et uvurderligt gode for kulturhistorien, at disse gamle stormænd har ladet deres sidste vilje optegne så udførligt.

Denne omhu hænger nu åbenbart sammen med den store religiøse og moralske betydning, som Middelalderen tildelte denne uddeling af „sjælegaver“ ikke blot til kirke, præst og fattige, men også til de pårørende: slægt, venner, tyende o. s. fr. Tilsvarende scener med mundtlig fordeling af „sjælegaver“ forekommer adskillige steder i folkeviserne [1]); og her møder vi endog flere steder det ejendommelige træk, at der ikke blot disponeres over døde genstande, men at den døende fæstemand eller hans slægt søger at hævde sig en vis ret til at råde over fæstemøens ny giftermål, således, at hun bliver i slægten [2]).

Gaverne til kirker og klostre samt til de fattige hænger jo nøje sammen med tidens religiøse opfattelse [3]); men også gaverne til de pårørende må ses i lys af de gamle forestillinger af halv religiøs, halv moralsk oprindelse, der i datiden gjorde husstand og slægt til langt fastere sammenknyttede enheder end nutiden kender. I al fald er det karakteristisk, at ordet sjælegave både i folkeviser [4]) og senere [5]) anvendes om sådanne testamentariske gaver; man skulde herefter næsten tro, at også disse gaver i Middelalderen regnedes med til de fortjenstfulde gerninger, som lønner sig i det andet liv.

---

1) F. eks. Sv. Grundtvig, Danm. gl. Folkeviser nr. 84 A 21—27. B 32—39, o. s. fr. 328, 10—14.

2) Jfr. Grundtvig, D. g. F. nr. 47 A 23. 82 A 38. B 51—55. C 47—49. 325 B 38 m. fl.

3) Jfr. Rørdam i Kirkehist. Saml. 5. R. I. 326 f.

4) Grundtvig, D. g. F. 82 M 37. 328, 10, m. fl.

5) Helsingør bys skifteprotokoller 1581 og 1592 (Provinsarkivet for Sjælland).

Samlingen slutter allerede med 1450, hvad der for så vidt er beklageligt; men da dette hænger sammen med den for Repertoriet satte tidsgrænse, må man jo håbe på en fremtidig fortsættelse. Indenfor den af udgiveren satte tidsgrænse gør samlingen fordring på at være fuldstændig og er det uden tvivl også; dog kunde man nære nogen tvivl om, hvor vidt et dokument som Nils Nilssøns (Grevesøns) disposition over sine ejendomme før hans pilegrimsfærd [1]) ikke skulde have været medtaget. Imidlertid er jo dokumentet for så vidt intet virkeligt testamente, som det refererer sig til udstederens pilegrimsfærd, og dets hovedindhold er en erklæring om, at han har solgt alt sit gods til brødrene i Esrom kloster; men hele brevets sidste halvdel består dog udelukkende af testamentariske bestemmelser, og det syntes derfor ikke urimeligt at medtage det blandt testamenterne, så meget mere, som det er ganske ene om at repræsentere denne art breve i Valdemar Sejrs tid; ti Lundediakonen Tyges testamente, der tidligere henførtes til 1238 (endnu så sent som hos A. D. Jørgensen, Valdemar Sejr, s. 213) er endelig her kommet på sin rette plads, et hundrede år senere.

Tilslut må det være anm. tilladt at fremdrage nogle enkeltheder fra enkelte af de 11 grupper, som sagoversigten er inddelt i. At behandle dem alle vilde både gøre en anmeldelse alt for vidtløftig og ligge udenfor nærværende anmelders område. Der skal derfor kun her gøres opmærksom på, hvor meget nyt og interessant stof der gemmer sig under overskrifterne kirkevæsen (nr. 8), skolevæsen og bøger (nr. 9), landhusholdning m. m. (nr. 5); mindre righoldige er grupperne 6 (byvæsen og skibsfart) og 7 (statsliv, krigsvæsen og retsforhold). Gruppe 10 behandler mønt og mål. Hvor fortræffelig ideen med sådan en fyldig sagoversigt er, ses måske bedst af de to små grupper 1 (slægtskabsforhold) og 2 (livsstillinger); sligt vilde kun med stor vanskelighed have kunnet lade sig sammenstille ved hjælp af et almindeligt alfabetisk

---

[1]) Thorkelin, Dipl. Arnem. I. 113. Oversat i A. D. Jørgensen, Valdemar Sejr, s. 202.

sagregister [1]). Lad os et øjeblik dvæle ved sidstnævnte gruppe, der hovedsagelig omfatter det mandlige og kvindelige tyende. Disse dokumenter er vistnok — bortset fra folkeviserne — de eneste middelalderlige kilder, der nogenlunde hyppig indeholder træk til belysning af det i Middelalderen så betydningsfulde forhold mellem „herre“ og „svend“. At de fleste testamenter stammer fra højtstående gejstlige, har i denne sammenhæng næppe så meget at sige, da denne samfundsklasse næppe afveg synderlig fra de ligestillede blandt adelen med hensyn til det anselige svendehold; dog er det muligt, at et personel som de ret hyppig forekommende hårskærere, skaffere, kokke og løbere har været særlig talrigt hos de høje bisper og kanniker. Den almindelige „sjælegave“ til en svend er nu en hest (vel som regel den „grå ganger“, han selv har redet til stadighed) [2]). Dog forekommer naturligvis også gaver af penge, jordegods, naturalier til svendene; sjældnere får de noget af den afdødes våben. At disse svende stundom har været gifte, ses af et par steder, hvor ikke alene svenden selv, men også hans kone betænkes med en sjælegave. — Foruden alle disse „*famuli*“ forekommer der i ikke fuldt så stort tal „*pueri*“ (smådrenge), der vel i det hele må opfattes som yngre udgaver af svendene; et steds tales der om „min smådreng og min anden svend“ (1372), et andet sted (1360) om „min svend og min anden smådreng“. Deres sjælegave er ligesom svendenes som regel den hest, de har redet; en smådreng, der (1391) får 10 mark sølv i sjælegave, siges udtrykkelig at få denne i stedet for sin hest, „som vi skænker vor frue dronningen“. Dog består deres sjælegave ikke sjælden i penge eller et klædningsstykke.

Vi skal dernæst omtale nogle enkeltheder fra den meget

---

[1]) Det må måske her være tilladt at indskyde den bemærkning, at i gruppe 1 synes s t i f b r o d e r en altfor vag oversættelse af *frater uterinus*.

[2]) Overhovedet forekommer der i disse testamenter mange heste, særlig stridsheste; hvilken pris man har sat på disse, fremgår ikke mindst af de ikke få egennavne for heste, som stoffet indeholder (sagoversigt s. 265).

indholdsrige gruppe 3: hus, bohave og hustøj, der også ligger anm.s studier nærmest. — Til vor viden om Middelalderens bygningsskik giver stoffet os desværre yderst sparsomme oplysninger. Der nævnes et par stenhuse (dog intet s. 174 [2]), hvoraf et i købstad. Mærkelige er de to lange „radlinge“, der forekommer 1268 i fru Gros gård i Budorp; ordet betød i den senere Middelalder stuelænge, stuehus; men at der findes to sådanne ved samme gård, et i øst og et i vest, forekommer dog ret besynderligt. 1257 omtaler fru Ingerd den stue (stupa), hun har bygget på sin gård. Hvad der ellers omtales af bygningsrum, har mindre interesse, da det ikke giver ny oplysninger; der nævnes nogle (gejstlige) „kamre“, samt køkken og kælder, bagers og bryggers, for ikke at tale om (heste-)stalden. Af de 4 badstuer, der omtales, ligger de tre i Lund og Malmø. Selv om stoffet forøges med de få oplysninger, vi har andensteds fra [1]), er det da ikke muligt at faa noget virkeligt billede ud deraf; kun folkeviserne byder her et mere samlet stof, men af en så særegen art, at kun de almindeligste træk i billedet kan tegnes.

Mere tilfredsstillende er det at gå over til bohave og husgeråd, som er langt rigere repræsenterede i stoffet om end i meget ulige grad for de enkelte arters vedkommende. Af borde forekommer kun nogle få; det s. 207 nævnte *mensa serata* må vel være et låset kistebord; mon ikke den s. 59 forekommende *tabula* er et tavlebord [2])? Af stole findes kun en eneste (klapstol), hvad der jo hænger sammen med, at man i Middelalderen overvejende sad på vægfaste bænke. Derimod nævnes ikke få hynder og puder, hvoraf ganske vist mange ses at høre hjemme i de ret hyppig omtalte senge, men dog også nogle på bænkene. Mellem sengene savner man forøvrigt de s. 204 og 206 nævnte *cortinæ* (spærlagen), der

---

[1]) F. eks. ved vi fra Lundekapitelets gavebog (ed. Weeke s. 139), at der ved midten af 13. årh. fandtes huse både af træ og af risfletning i Torna herred i Skåne.

[2]) Jfr. skrå for Knudsgildet i Malmø § 28, og i Storehedinge § 28: Si qvis autem conviva circa tabulam vel aleas percussus ... Nyrop, Danm.s Gilde- og Lavsskraaer I s. 40, 52.

mindre heldigt er anbragte i sagoversigten mellem klæder og smykker. Af skabe forekommer nogle ganske enkelte eksemplarer; hovedmassen af de forekommende møbler er kister og skrin. Mellem disse findes en brudekiste — et ord, der også kendes fra folkeviser [1]) og senere inventarer [2]) og betegner en kiste til brudens udstyr og medgift.

Sine steder kunde man ønske, at oversættelserne lidt mere medtog de gamle danske benævnelser; hvorfor ikke gengive *arca* og *latula* ved ørk og lade, *pelvis* ved mulling? Andre oversættelser træffer uden at være urigtige dog en lille smule ved siden af; når der således s. 178 forekommer en bryggekedel „*cum doleis et aliis instrumentis*", bør dette vistnok rettelig gengives — i overensstemmelse med den stående vending i lidt senere inventarer —: „med bryggekar (ikke: spand) og al anden bryggerede". *Sartago* betyder vist snarest pande; *olla* vistnok både potte og gryde. — *Lavatorium* synes snarest at betyde vandkande; *ydria* forekommer kun sammen med vandbækken (*pelvis*) og betegner altså det samme; *lavacrum* forekommer 1 gang sammen med vandbækken og betyder altså i al fald her vandkande; to andre steder forekommer det selvstændigt [3]). Det ses således, at der intet ord bliver tilbage til at betegne de i Middelalderen utvivlsomt overmåde almindelige kander (til drikkevare); men dette kan umulig være rigtigt. Både paralleller fra udlandet, middelalderlige billeder og inventarer samt folkeviserne [4]) viser, at kander har været yderst almindelige bordkar. Fejlen ligger

[1]) Jfr. Sv. Grundtvig, D. g. F. nr. 84 H 24, sammenlign nr. 62 v. 6 ff:

Jeg førte i eders bure
vel otte kister fulde.
De to var fulde af sobel og mår,
de to var fulde af dyrehorn.
De to var fulde af hviden sølv,
de to var fulde af røden guld.

[2]) Helsingør bys skifteprotokoller 1612 (Provinsark. for Sjæll.).

[3]) Ifølge Ducange kan disse ord dog også betegne andre kander; men selv om de også et enkelt sted skulde have denne betydning, er de i al fald for få til at repræsentere drikkekandernes sikkert betydelige antal. Jfr. nedenfor.

[4]) Grundtv., D. g. F. nr. 68 A 4. 218 A 18. 354 A 19 m. fl. st.

da vistnok i, at *amphora* er oversat ved dunk i steden for ved kande; alene hyppigheden af dens forekomst taler for denne sidste oversættelse, der også stemmer godt med, at de fleste *amphoræ* ses at have været af tin, men nogle dog også af sølv; sølvkander er en velkendt ting, derimod hører man ellers ikke tale om sølvdunke [1]).

Scutella s. 4 og 176 betyder næppe bæger, men småfad, tallerken (jfr. Ducange) [2]). — Det så hyppige *ciphus argenteus* svarer vist i de fleste tilfælde til det også i disse dokumenter foruden i de andre middelalderlige kilder meget almindelige: sølvskål; ordet bæger synes sjældnere i Middelalderen. Samme betydning har *crater*, og ordet *nap* fjerner sig næppe heller langt herfra [3]).

Det aller hyppigst forekommende drikkekar er hornet. Morsom er den hyppig forekommende naive latinske gengivelse af dyrehorn ved *cornu bestiale* (s. 161). Mellem hornene savner man dog de 5 „kløer“, der urigtig er opførte i sagoversigten mellem smykker; ti at klo el. gribsklo betyder drikkehorn, kan næppe være nogen tvivl underkastet og udtales udtrykkelig s. 185 („cornu dictum gripsklo“); herpå tyder også den plads, hvorpå disse „kløer“ nævnes, mellem horn, bordknive og andet bordtøj. Fra Norge kan andre eksempler fremdrages. 1366 nævnes i et skifte [4]) 2 drikkehorn, et sølvbundet do., en sølvbunden „kambersklo“ (gamsklo, gribsklo) med et lidet drikkehorn; 1387 forekommer blandt andre drikkekar 3 „gripenklawen met sulvere beslaghen“ [5]);

---

[1]) Den i sagoversigten til s. 208 henførte sølvkande synes ikke at forekomme på dette sted i teksten.

[2]) Således også A. D. Jørgensen, Valdemar Sejr s. 185 f.

[3]) 1498 låner ærkebisp Birger af Lundekapitlet blandt mange andre klenodier en sølvnap ved navn oksen, der senere betegnes som en bolle med låg. Hübertz, Aktstkr. t. Bornholms Hist. s. 36, 41—2. Det her og også andensteds (Dipl. Norv. I nr. 508. II nr. 668. IV nr. 989, jfr. Hildebrand, Sveriges Medeltid II s. 256) forekommende træk, at drikkekar bærer egennavne, genfindes mærkeligt nok ikke i selve testamenterne.

[4]) Dipl. Norv. IV nr. 457.

[5]) Dipl. Norv. I nr. 508.

ærkebisp Aslak Bolt ejede 1429 foruden 6 store sølvbundne horn 3 „kløer“ og et vædderhorn [1]); 1432 forekommer et stort horn og en klo, begge vel sølvbundne og forgyldte [2]). Det har åbenbart tiltalt Middelalderens fantastiske åndsretning at tænke sig disse store „dyrehorn“ som kløer af et fantastisk fabeldyr som griffen; en bestemt hjemmel for denne opfattelse findes i Mandevilles rejse, hvor det hedder [3]): „Der (ɔ: i Bokariet) ere og gribbe, som i den nedre del er skabte som løver og udi den øvre halvdel som en ørn. Item må I vide, at en gribs krop er større end otte løver, og når han slar en hest, nød eller mand, havde han og oppå sig et fuldt harnisk, da fører han ham lettelig flyvendes hvort som han vil. Hans kløer ere som okse- eller kohorn; der plejer man at gøre drikkekar af, som meget gæve ere“. I England er endnu bevaret et langt, spinkelt, tyndt horn, der på kantbeslaget bærer indskriften: „Gryphi ungvis“ [4]).

Blandt drikkekarrene hører uden tvivl også den s. 100 nævnte metalbeslagne nød på fod hjemme, skønt den i sagoversigten staar opført mellem smykker. Sydlandske nødder, (som „malebariske“ nødder og kokosnødder) anvendtes både i Middelalderen og i Renaissancetiden meget som drikkekar [5]). Muligvis bør også det s. 7 nævnte sølvæble opfattes som et drikkekar; men dette er dog højst tvivlsomt; det er måske snarere noget i retning af „lugteæble“.

---

[1]) Dipl. Norv. V nr. 586.

[2]) Dipl. Norv. V nr. 609.

[3]) Lorenzens udg. s. 159.

[4]) The illustrated Archaeologist II s. 33.

[5]) Eksemplarer fra Renaissancetiden findes bl. a. i Nationalmuseet, jfr. Zeitschr. f. chr. Kunst IV 149; også et middelalderligt eksemplar, der har været anvendt som kirkekalk på Island, findes i Nationalmuseet; en sølvbeslagen kokosnød fra 1510 er afbildet i Proceedings of the Soc. of Antiq. of London 2. Ser. XVI s. 248. Også i svenske middelalderlige dokumenter nævnes sådanne nødder et par steder (Hildebrand, Sveriges Medeltid II s. 251), og de i norske dokumenter fra 14.—16. årh. ikke sjælden forekommende metalbeslagne „skurn“ og „skaller“ er vist overvejende sådanne sydlandske nødder, anvendte som drikkekar (Dipl. Norv. IV nr. 363. 457. V nr. 212. 597. 609. VIII nr. 528).

Det s. 185 forekommende *salserium* bør næppe oversættes ved saltkar, men ved „*salser*“ el. i diminutiv „*salsirken*“, et ord, der er yderst almindeligt i inventarer fra Middelalderens slutning og Renaissancetiden og er afledet af *salsa*, middelald. fransk salce = sauce, suppe [1]. Det betyder altså en sauce- eller suppeskål.

Den følgende meget omfangsrige gruppe i sagoversigten er „klæder og smykker“. Den er ikke af mindre betydning end foregående, idet vi her finder en række enestående aktmæssige oplysninger om Middelalderens klædesæt, som på meget heldig måde supplerer den viden, vi har fra de middelalderlige billedlige fremstillinger. Her står først opregnet alle de forskellige arter delvis pragtfulde klædestoffer, som Middelalderens mennesker yndede at drapere sig i [2]; derefter følger alle de arter af skind, som vi også fra folkeviserne ved, at man gerne forede kapperne med — i den grad, at selve ordet skind blev énstydigt med kappe. At heller ikke linnedundertøj var en ukendt ting for Middelalderens stormænd, giver stoffet adskillige eksempler på. Blandt klædningsstykkerne med danske navne er kåberne de talrigste; morsomme er de direkte fra fransk og plattysk optagne ord gartkors (gardecorps, vams) og hæmeth (hemmete, skjorte). Et enkelt sted forekommer i overensstemmelse med moden c. 1400 metalprydelser (smithær) [3] på kåbe og hat. I det hele kunde der fremdrages såre mange flere interessante enkeltheder; men allerede det hidtil omtalte er muligvis tilstrækkeligt til at give en forestilling om stoffets righoldighed og af udgiverens store fortjenester ved at have samlet, ordnet og udstyret det så fortræffeligt.

---

[1]) Det regelmæssig af sal afledede ord er *salaria* (se Ducange); der er derfor næppe nogen grund til med Ducange at være i tvivl om oversættelsen af salsarium, salserium.

[2]) Mellem disse savnes dog det et par steder forekommende baldekin (af Baldak = Bagdad), der kun står opført under rubrikken kirkevæsen.

[3]) At oversætte dette ord ved „smederi“ synes lidt søgt.

Jørgen Olrik.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Det kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter 1902. Trondhjem 1903.

Fr. Olsen: Postvæsenet i Danmark som Statsinstitution indtil Christian VII's Død. (1711—1808). Udgivet med Understøttelse af Indenrigsministeriet. Kbh. 1903. J. Frimodt.

Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift. 2. Bd. 2—3. H. Utgifvare: F. Ödberg. Mariestad, 1903.

Indhold:

Historisk Tidsskrift udgives med 4 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 23, V), dens Sekretær (Professor J. A. Fridericia, Nyvej 4, V) og dens Kasserer (Boghandler J. Hegel, Klareboderne 3, K) samt af det Schubotheske Forlag (Silkegade 13, K).

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, ville behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

Historisk Tidsskrift,

Syvende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Fjerde Binds sjette Hefte.

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1904.

Udgivet sammen med 5. Hefte for 1. Halvaar 1903.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af:

Museumsassistent **M. Mackeprang**, Prof. **Kr. Erslev**, Prof. **Joh. Steenstrup**, Generaltolddirektør **Marcus Rubin** og Prof. **J. A. Fridericia**.

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række 1—3. Bd. 4. Bd. 1—5. H. 1897—1903. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889. (Forskellige Hefter af 1. og 3. Række er udsolgte.)

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51.

J. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.

Foreningens Medlemmer kan faa de af denne udgivne Skrifter, for saa vidt Forraad haves, imod at udrede de tilsvarende Bidrag, 2 Kroner for hvert Halvaar. For ethvert Bind af de første fire Rækker af Historisk Tidsskrift betales som for to Halvaarsleveringer, for et Bind af 5te—7de Række betales som for tre Halvaarsleveringer. C. Molbechs Historisk-biographiske Samlinger regnes til en Pris af to Leveringer. Af Rørdams Universitetets Historie vil ethvert Bind med tilsvarende Aktstykker regnes som to Halvaarsleveringer. Ellers gælder ethvert af Foreningen udgivet Bind for en Halvaarslevering. Registret til 3dje Række af Historisk Tidsskrift leveres, naar ønskes, gratis sammen med 6te Binds 3dje Hefte; ellers betales det med 1 Kr. Indholdsfortegnelsen til de fem første Rækker af Historisk Tidsskrift koster 50 Ø. eller leveres, om ønskes, gratis med Steenstrups Historieskrivningen i Danmark.

Følgende yderligere **Prisnedsættelse** gælder dog foreløbig for Medlemmerne:

Historiske Aarbøger, udg. af C. Molbech. 1—3. D. 1 Kr. 50 Ø.

Historisk-biographiske Samlinger, udg. af C. Molbech. 1 Kr. 50 Ø.

Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1 Kr. 50 Ø.

Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage af C. E. F. Reinhardt. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. 3. Bd.) 1862. 1 Kr.

Haløre Marked.

Ved

Peter Lundbye.

Da Kildestoffet ikke giver nogen bestemt Oplysning om, hvor Haløre laa, frembyder det nogen Vanskelighed at bestemme dets Beliggenhed. Der har derfor hersket Uenighed i saa Henseende mellem Forskerne, og Spørgsmaalet kan endnu ikke siges at være løst. Man har ment, at det maa søges ved Øresund, maaske ved Helsingborg. N. M. Petersen, P. A. Munch og flere har henført det til Helsingør dels paa Grund af Beliggenheden dels paa Grund af Navneligheden; Ordet Haløre mentes sammensat af Hals (i Betydning af smalt Farvand) og Øre (en flad, fremspringende Strandbred). Senere har dog P. A. Munch fraveget denne Anskuelse og hævdet, at Markedet har været afholdt ved København. Dette bestrides imidlertid af Dr. O. Nielsen, der paastaar, at Haløre Marked kun kan have ligget i Hornbæk Bugt ved Mundingen af Esrom Kanal.

Spørgsmaalet om, hvad der maa forstaas ved Haløre Marked, og Stedfæstningen af dette, er af Vigtighed ved Studiet af vor ældste Handelshistorie og har Betydning med Hensyn til Bedømmelsen af det Tidspunkt, paa hvilket København opstaar; thi P. A. Munch mener, at

Markedets og dermed Københavns Oprindelse gaar tilbage til omkring Aar 800. Det kan altsaa have sin Interesse at tage Spørgsmaalet op til ny Behandling.

Kildestederne, der maa fremdrages til Undersøgelse, findes i Halfreds, Færingernes, Svarfdølernes, Egil Skallagrimssons, Sverres og Bøglungernes Saga.

Halfreds Saga er en Levnedsskildring om den islandske Skjald Halfred Vandraadeskjald, der levede paa Olaf Tryggvasons Tid. Sagaen er nedskrevet paa Island o. 1200. Det originale Manuskript er gaaet tabt, men Sagaen haves i den oprindelige Form i en Pergaments Codex, Möðruvallabók (AM 132 fol., Bl. 149—156), der er fra o. 1350. Sagaen er stykkevis optaget i AM 61 fol. (Olafs saga Tryggvasonar), der er skrevet o. 1400, samt i Flateyjarbók, skr. o. 1380—90. Efter Olaf Tryggvasons Saga er Halfreds Saga udskrevet i AM 557, 4to, der er udgivet af G. Vigfusson i Fornsögur 1860[1]).

Færingernes Saga skildrer Færøernes Historie fra sidste Del af 10. til første Del af 11. Aarh. Hovedpersonen er Thrond i Gata. Sagaen er ældre end Snorre og er vist nok nedskrevet paa Island i Beg. af 13. Aarh. Original-Membranen kendes ikke; Sagaen findes nu kun stykkevis optaget i Sagaerne om Olaf Tryggvason og Olaf den Hellige, fuldstændigst i Flatøbogen; i Olaf Tryggvasons Saga i Fornmanna Sögur findes tilsvarende Stykker, dog delvis forkortede; i Olaf den Helliges Saga i Heimskringla og i Fm. S. findes kun det første Stykke af Sagaen[2]).

Svarfdølernes Saga, der særlig handler om Karl

[1]) Finnur Jónsson, Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie. II. 1. Kbh. 1898. S. 474 f.

[2]) Finnur Jónsson, l. c. II. 2. Kbh. 1901. S. 649.

den Unge og Yngvild Fagerkind, er skrevet paa Island o. 1300. Originalen er tabt; Sagaen haves nu kun i en Papirsafskrift fra Slutn. af 17. Aarh. (AM 144 fol.) efter en Membran fra 15. Aarh., hvoraf nu kun 1 Blad er bevaret (AM 445 C, 4to). Sagaen er udgivet i Islenzkar fornsögur. III. Kbh. 1883[1]).

Egil Skallagrimssons Saga spænder over Tiden fra Harald Haarfager til Svoldr Slaget. Den er skrevet i Beg. af 13. Aarh. paa Island. Originalen er forsvunden. Det bedste Haandskrift af Sagaen har Möðruvallabók; et andet Haandskrift af lignende Alder findes i Wolfenbüttel. Sagaen er udgivet 1886—88 ved Finnur Jónsson[2]).

Sverres Saga er skrevet af Abbed Karl Jónsson i Thingøre Kloster paa Island. Kap. 1—100, der omhandler Tiden 1177—84, har han skrevet i Norge efter Sverres mundtlige Meddelelser under sit Ophold der fra 1181 til henimod 1187. Sidste Del af Sagaen Kap. 101—82 (1184—1199) har han skrevet i Thingøre Kloster, efter sin Tilbagekomst til Island, i Aarene mellem 1187 og 1207. Originalen haves ikke mere, men Sagaen findes dog vist i sin oprindelige Form. De ældste bevarede Haandskrifter er Eirspennill (AM 47 fol.) fra o. 1280, AM 327, 4to fra o. 1300, Flateyjarbók fra o. 1380—90 og Skálholtsbók (AM 81 a fol.) fra 15. Aarh.[3]). — Paa Grund af den samtidige Nedskrivning af Begivenhederne maa der lægges særlig Vægt paa Oplysningerne i denne Saga.

Bøglungernes eller Baglernes Saga fortæller om Hakon Sverresson, Guthorm og Inge Baardsson. Den findes

[1]) Finnur Jónsson, l. c. II. 2. S. 754—56.
[2]) Finnur Jónsson, l. c. II. 1. 415—22.
[3]) Finnur Jónsson, l. c. II. 1. 386.

bevaret i en kortere Bearbejdelse (A), der gaar til 1208 og er skrevet kort efter 1208; samt en længere Bearbejdelse (B) til 1217, skrevet i Aarene mellem 1220 og 1230. A findes efter Sverres Saga i Eirspennill og Skálholtsbók, B i P. Clausson Friis' Oversættelse samt i 3 Skindblade deraf i AM 325 VIII, 4 b[1]).

Haløre omtales i disse Kilder paa følgende Maade:

Halfreds Saga. 1. Möðruvallabók (AM 132 fol., Side 153; Fornsögur 1860 S. 99): Medens Halfred Vandraadeskjald opholdt sig hos Olaf Tryggvason, bad han en Dag om Vaaren Kongen om Tilladelse til at sejle i Købmandsfærd til *Øre.* Efter at have modtaget Kongens Samtykke beredte han sig til Rejsen. Derefter sejlede han til Danmark, hvor han besøgte Sigvald Jarl, Strutharalds Søn.

2. Flateyjarbók (Gl. kgl. Saml. 1005, I fol., Spalte 174; Udgaven I. Kra. 1860 Kap. 280, Side 340): Audgils og Halfreds Færd til Sverige. En Dag om Vaaren, da Halfred Vandraadeskjald stod for Kongen, bad han om Tilladelse til at sejle i Købmandsfærd om Sommeren Syd paa til *Haløre.* Derefter beredte Halfred sig til Færden og sejlede til Danmark, som han havde ønsket. Han havde spurgt om Sigvald Jarl, at han var en stor Høvding. Halfred drog hen til ham.

3. AM 61 fol (Side 41, Spalte 2): Ordret som Flatøbogen.

Færingernes Saga. 1. Flateyjarbók I, Sp. 59 (Udg. I Kap. 95, S. 123): Thrond for til Danmark. — Da raadede Harald Graafeld for Norge. Den følgende Sommer for Thrond sammen med nogle Købmænd Syd paa til Danmark og kom paa *Haløre* om Sommeren. Der var da

---

[1]) Finnur Jónsson, l. c. II. 2. 640—43.

en meget stor Mængde Mennesker samlede, og det siges, at medens Markedet staar paa, kommer her en større Mængde Mennesker sammen end noget andet Sted i Nordens Lande. Da raadede for Danmark Kong Harald Gormsson, som blev kaldet Blaatand. Kong Harald var paa Haløre om Sommeren og havde en stor Skare Mænd med sig.

2. AM 61 fol. (S. 42, Sp. 2): Den følgende Sommer for han sammen med nogle Købmænd Syd paa til *Haløre.* Der var da en meget stor Mængde Mennesker samlede til Købstævne. Throndfik der —.

Svarfdølernes Saga (Islenzkar fornsögur III. Kaupmannahöfn 1883) Kap. 31: Om Vaaren drager Karl den Unge med Yngvild Fagerkind fra Island til Trondhjem og er der en Vinter. Men næste Vaar holder han til *Svithjod.* Og da han naar til en Købstad, kommer en stor og ildeudseende Mand fra Landet oven for og vil købe en Trælkvinde. Karl svarer, at han har een at sælge, men hun vil vist forekomme ham dyr. Manden, Rauðr, køber dog Yngvild for 600 i Sølv. Derpaa farer Karl i Købmandsfærd til forskellige Lande og tilbringer saaledes 3 Vintre. Næste Vinter er han i Norge. Derefter farer han i Købmandsstævne til det Sted, som kaldes *Haløre.* En Dag kommer en Mand fra Landet oven for og fører Yngvild efter sig; hun er i en ussel Tilstand, pjaltet og blodig. Manden fortæller, at hun er en ond og trodsig Trælkvinde, som han har købt for nogle Dage siden; men hun er ikke til at styre. Han maa derfor skille sig af med hende; men han vil hellere kvæle hende end sælge hende for ringere Sum, end han har givet for hende. Karl køber hende tilbage for 600 i Sølv. Hendes Stivsind og Hovmod er nu bøjet.

Sverres Saga. 1. Eirspennill (S. 109): Reidar spurgte Kong Sverre, om han vilde give Bondesønner eller Købmænd Tilladelse til at følge ham, hvis de havde Lyst. Efter at have modtaget Kongens Samtykke samlede han sig en Skare og for fra Landet om Sommeren Syd paa til Danmark til *Haleøre,* hvortil han kom, da der var Marked. Derhen kom Biskop Nikolas med en stor Mængde Mænd fra Viken. Bispen og hans Ledsagere havde en Dreng med sig, som de udgav for Inge, Kong Magnus Erlingssons Søn; Birkebenerne derimod paastod, at han var dansk af Fødsel, og at hans Navn var Thorgils Thueskit. Der paa *Øren* rejste de et Parti, som snart fik mangfoldige Tilhængere. Derefter for Skaren, i hvilken Ærkebiskop Erik, Erling Jarls Søn Sigurd og mange andre mægtige Mænd var, til Norge. Dette Parti kaldes Bagler.

2. AM 327, 4to (Kap. 130, S. 66): — Reidar fik sig en Skare og for af Landet om Sommeren Syd paa til *Haleøre* paa den Tid, da der var Marked og Købstad. Der kom Biskop Nikolas og en stor Mængde Nordmænd, hvoraf de fleste var fra Viken, med ham. Der paa *Øren* rejste de et Parti.

3. Flateyjarbók, Spalte 634 (Udg. II. Kra. 1862, Kap. 107, S. 647): — Reidar fik sig en Skare og for af Landet om Sommeren og Syd paa til *Haaløre* paa den Tid, da der var Marked og Købstad. Der kom Biskop Nikolas med en stor Mængde Nordmænd, hvoraf de fleste var fra Viken. — De havde en Dreng med sig, som de kaldte Inge, Søn af Kong Magnus Erlingsson; men Birkebenerne sagde, at han var dansk af Fødsel, og at hans Navn var Thorgils Thueskit. Der paa *Øren* rejste de et Parti, der straks fik særdeles mange Tilhængere.

Egil Skallagrimssons Saga. 1. Möðruvallabók, Kap. 29 (Udgave: Egils Saga Skallagrimssonar, ved Finnur Jonsson. Kbh. 1886—88, S. 55): (Egils Broder Thorolf sejlede paa Gorm den Gamles Tid) til Danmark og derfra til Østerveg og hærgede om Sommeren. Om Høsten holdt han Vest paa til Danmark paa den Tid, da *Øre*flaaden opløstes. Der havde om Sommeren som sædvanlig været en Mængde Skibe fra Norge. Da han kom til Mostrasund, laa i Havnen en stor Knor, der var kommen fra *Øre.* Styresmanden hed Thore Thruma. Han var Kong Harald (Haarfagers) Aarmand og bestyrede Kongens store Gaard i Thruma i Viken. Thore havde faret til *Øre* for at købe Tunge, Malt, Hvede og Honning til Kongens Gaard.

2. Wolfenbüttel Haandskriftet: — Thorolf — holdt om Høsten Vest paa til Danmark paa den Tid, da Skibene forlod *Skanøre.* — Da han kom til Mostrasund, laa i Havnen en stor Knor, der var kommen fra *Skanøre.*

Bøglungernes Saga: 1. Eirspennill (S. 129): Den Sommer, da Kong Hakon var i Viken (1203), kom Erling Stenvæg til *Skanøre* og aabenbarede sin Æt for Nordmændene, af hvilke mange tilbød at følge ham.

2. Sveinbj. Egilssons Oversættelse af P. Claussøn Friis's danske Text tilføjer, at Erling Stenvæg kom til *Skanøre* paa den Tid, da der holdtes Marked.

3. AM 325 VIII, 4 b (Nyfundin forn Sögubrot): Erling kom til *Skanøre* paa den Tid, da der var Marked, — der paa *Skanøre* var mange Nordmænd.

Halfreds Saga er meget kortfattet i sin Udtalelse om Haløre. Det er et Sted i Svithjod eller Danmark, maaske

i et Grænselandskab, hvorhen man sejlede i Købmandsfærd fra det fjerntliggende Island. Möðruvallabók lader ham sejle i Sommer-Købefærd til Øre. Flatøbog og AM 61 skriver Haløre i Stedet for Øre. Disse to Udtryk betegner utvivlsomt samme Sted. Hvorvidt Øre, der findes i den ældste Kilde, har været brugt som Navn paa Stedet tidligere end Haløre, kan næppe afgøres efter Halfreds Saga; dertil er Forskellen i Alder mellem Möðruvallabók og Flatøbog for ringe. Maaske Sagen hænger saaledes sammen, at Navnet Haløre i daglig Tale for Nemheds Skyld er afkortet til Øre.

Der kan imidlertid næppe være Tvivl om, at Svarfdølernes Saga Kap. 31 henviser os til at søge Haløre paa den østlige Side af Sundet. Det fortælles, at Karl om Vaaren sejler til Svithjod, hvor han sælger Yngvild i en Købstad. Derpaa er han ude i Købmandsfærd i forskellige Egne i 4 Aar. Omsider træffer han Yngvild paa Haløre. Ejermandens Fortælling og hendes ynkelige Udseende sammenholdt med Beretningen i Kap. 29 og 30 vidner om, at hun ofte har skiftet Herre i de forløbne Aar. Hendes trodsige Sind har gjort det umuligt for nogen at have hende ret længe. Hun er solgt fra den ene til den anden Gang efter Gang. Men det fremgaar aldeles bestemt af hele Sammenhængen, at hun i den Tid har vandret fra Haand til Haand paa Landjorden uden at være ført over noget Hav. Det maa derfor fastslaas, som fremgaaende af Svarfdølernes Saga, at Haløre laa Øst for Sundet. Endvidere giver Sagaen en klarere Beskrivelse af, hvad Haløre var, end Halfreds Saga; medens denne betegner det som et Sted, hvor der drives Handel om Sommeren, meddeler hin, at Haløre er et Sted, hvor der holdes et Marked.

Færingernes Saga er langt udførligere i sine Oplysninger om Haløre. Flatøbog fortæller, at Throud med andre Færinger drager i Købmandsfærd til Danmark og om Sommeren kommer til Haløre, hvor en overordentlig stor Mængde Mennesker er forsamlede paa Markedet. For at Læseren ikke skal forbavses herover eller tvivle, tilføjer Sagaen, at medens Haløre Marked staar paa, kommer her mange flere Mennesker sammen end andensteds i Nordens Lande. AM 61 har ikke denne Bemærkning om, at Tilstrømningen kun finder Sted, naar Markedet holdes, og at det er det største Marked i Norden; men Meningen er aabenbart den samme, saa Sagaskriveren har sikkert været vidende om denne Kendsgerning. Efter Færingernes Saga at dømme maa der endvidere tillægges dette Marked en meget høj Alder og Anseelse, siden Kong Harald Gormsson Blaatand med stort Følge overværer det.

I Sverres Saga fortælles, at Bagler Partiet rejses paa Haløre. Denne Begivenhed foregik i Aaret 1196, halvtredje Hundrede Aar efter Thronds Besøg. I dette lange Tidsrum skulde Haløre altsaa stadig have bevaret sin Betydning og Tiltrækningskraft for Nordens Købmænd, thi det fremtræder endnu som et stort Marked. Eirspennill siger, at det ligger i Danmark, kaldes Haleøre eller Øre og har Sommer-Marked. AM 327 bemærker, at der om Sommeren er „marcaðr oc kaupstaðr“; dette Marked og Købstad besøges af en stor Mængde Nordmænd, især fra Viken; Bagler Partiet opstaar her som i Eirspennill paa Øren, derimod skrives her „Halæyiar“. Der kan dog vist ikke være Tvivl om, at denne Form for Navnet er fremkommen ved Fejllæsning, og at der i Kilden har staaet „Halaeyrar“, i Lighed med Eirspennills

Form. Flateyjarbóks Beretning er nøje overensstemmende med AM 327, 4to; begge har Tilføjelsen „oc kaupstaðr", der mangler i Eirspennill; Overensstemmelsen er saa stor, at den kun kan forklares paa een af to Maader: enten har det ene af de to Haandskrifter paa dette Punkt været nyttet som Kilde af det andet, eller ogsaa har et tredje Haandskrift været lagt til Grund for begge. Da Flateyjarbók ligesom AM 327, 4to afviger fra Eirspennills „halaeyri", der her gengives ved „haaleyrar", ligger det nærmest at antage, at der til Grund for begge ligger et Haandskrift, som har været meget nær beslægtet med Eirspennill, men har afveget fra dette ved at have Tilføjelsen „oc kaupstaðr" samt ved at have skrevet „halaeyri" paa en saa utydelig Maade, at det i Flateyjarbók er blevet til „haaleyrar", i AM 327, 4to til „halæyiar". Forklaringen af, hvorledes „halaeyri" i Flateyjarbók kan have antaget Formen „haaleyrar", maa rimeligvis være den, at Nedskriveren af Sverres Saga m. m. i Flateyjarbók, Præsten Magnus Thorhallson, under Afskrivningen af det paagældende Punkt har gjort sig skyldig i en Fejllæsning eller Misforstaaelse af Haandskriftets Tekst.

I Betragtning af, at Eirspennill er det ældste bevarede Haandskrift, i hvilket Navnet Haløre forekommer, og at Begivenhederne, der skildres i Eirspennill, skyldes en samtidig Forfatters Pen, samt under Hensyn til, at Eirspennill i enhver Henseende er et fortrinligt Haandskrift, tør man sikkert paastaa, at „halaeyrr" er den ægte, oprindelige Skrivemaade af Navnet. Denne Paastand rokkes ikke ved, at Formen „haleyrr" synes at være almindeligere; thi, som ovenfor bemærket, har „halaeyrr" temmelig sikkert staaet i mindst et Haand-

skrift til foruden i Eirspennill; men af endnu større Betydning for Afgørelsen af dette Spørgsmaal er det Faktum, at „haleyrr“ i Virkeligheden er det samme som „halaeyrr“; i Udtalen er a forsvundet foran e, under Nedskrivningen er a derfor udeladt.

Egil Skallagrimssons Saga. Möðruvallabók fortæller, at „þorolfr ... um haustið hellt .. austan til Danmerkr í þann tima er leystiz Eyra floti. þar hafði verit um sumarit, sem vant var, fjoldi skipa af Noregi“. Deriblandt et Skib ført af Harald Haarfagers Aarmand Thore Thruma. Thore „hafði .. farit firi þá sauk til Eyrar, at kaupa þar þunga, mallt ok hueiti ok hunang“ til Kongens Gaard i Viken. Beretningens Indhold og Form minder overmaade meget om, hvad de øvrige Kilder har sagt om Haløre; der synes ikke at kunne være mindste Tvivl om, at det Øre, Möðruvallabók omtaler i Halfreds Saga, er identisk med det Øre, Möðruvallabók nævner i Egils Saga; ligeledes synes det umiddelbart indlysende, at „Eyra floti“, i hvilken der som sædvanlig havde været en Mængde Skibe fra Norge, maa forstaas som Betegnelse paa de Skibe, der hver Sommer stævnede til Marked paa Haløre eller Øre (som baade Möðruvallabók, Eirspennill, AM 327, 4to og Flateyjarbók afkorter Navnet til). Men Wolfenbüttel Haandskriftet skriver, at Øreflaaden opløstes fra Skanør, og at Thore Thruma var kommen fra Skanør: þórólfr ... um haustið hellt hann austan til Danmerkr í þann tima, er menn leystu af Skáneyri ... knorr einn mikill kominn af Skáneyri .. Der kan ikke være Tale om, at Wolfenbüttel Hdskr. ved en Fejltagelse skulde have skrevet Skanør i Stedet for Forlagets Øre eller Haløre. Da Navnet forekommer to Steder, maa Forandringen være foretaget med fuldt

Overlæg. Haandskriftets Forfatter kender enten aldeles intet til Haløre Marked, eller ogsaa er han ganske paa det rene med, at de to Markeder har været holdte paa samme Sted. Den første Antagelse er meget usandsynlig; mere nærliggende er den Formodning, at Haløre Marked i sin Tid holdtes paa samme Sted, hvor senere Skanør rejste sig, og at den, som skrev, var vidende herom men gav det gamle Marked det Navn, der var blevet herskende paa hans Tid o. 1350.

Böglunga-Sagas Udtalelser om Skanør svarer ganske til, hvad der siges i de øvrige Sagaer om Haløre. Ved Skanør holdes paa en bestemt Aarstid et Marked, hvortil, foruden Landets egne Børn, Udlændinge særlig mange Nordmænd søger.

Af Svarfdœlas Beretning fremgaar det, at Haløre laa Øst for Sundet; Halfreds Saga i Flateyjarbók tyder paa det samme. Færeyinga Saga i Flateyjarbók og Sverres Saga i Eirspennill meddeler i bestemte Udtryk, at Haløre laa i Danmark. Heraf synes unægtelig at fremgaa, at Haløre laa i Skaane eller Halland. Da Kilderne alle skildrer Haløre som et Marked, er det naturligt at søge en Plads for dets Afholdelse paa et Sted i disse to Landsdele, hvor det med Sikkerhed vides, at et stort Marked har været afholdt i gammel Tid. Dette vides om Skanør, men ikke om noget andet Sted. Hertil kommer, at Jordbundsforholdene ved Skanør er ganske saaledes, som man maa formode, at de har været paa Haløre, medens der maaske ikke findes noget andet Sted paa Hallands og Skaanes Vestkyst, hvorom dette kan siges. Navnet „Halaeyrr“ er nemlig sammensat af „hala“ (Gen. Sing. af oldn. hali ɔ: Hale) og oldn. „eyrr“

(ɔ: Øre), der brugtes som Betegnelse for en fremspringende, flad, grus- og sandbelagt Strandbred. Skáneyrr betyder Skaanes Øre.

Dersom Haløre og Skanør ikke er at henføre til samme Egn, skulde der altsaa allerede paa Gorm den Gamles Tid (thi Eyrr i Egils Saga maatte i saa Fald være lig Skáneyrr) være fremvokset ikke alene eet men hele to Markeder paa Skaanes Vestkyst, begge holdte ved Kysten paa en flad, sandet Plads, begge samlende Folk fra hele Norden til deres aarlige Købmandsstævner. Og disse to Markeder skulde have holdt sig nogenlunde jævnbyrdige gennem henimod 300 Aar, indtil Haløre endelig bukkede under i Konkurrencen med sin heldigere Medbejler og blev saa fuldstændig ødelagt, at man end ikke har kunnet paavise mindste Levning fra dets Blomstring. Selv Stedet, hvor Haløre Marked holdtes, skulde være gaaet ud af Minde til Trods for, at der af Markedet maaske allerede paa Sverres Tid (1196) var vokset en Købstad frem. Denne Købstad skulde være vokset op og forsvundet igen, uden at man i Danmark, i selve det Land, paa hvis Jord den stod, kan paavise det mindste Spor af dens Eksistens! Det kan næppe være muligt.

De danske Kilder kender imidlertid aldeles intet til Haløre Marked, dette Navn forekommer absolut ikke. Derimod er Skanør Marked ganske overordentlig godt kendt. Det er Knudepunktet for Danmarks Handelshistorie gennem 300 Aar. Omkring Aar 1500 søgte hver Dag 40,000 Fiskere paa 7,500 Baade med deres Sildefangst til Kysten ved Skanør for at sælge deres Fangst til de Tusinder af Købmænd, der fra en stor Del af Evropa strømmede til Skaanes Kyst i Sildetiden. Der kan ikke opgives noget bestemt Tal for Baadenes

og Fiskernes Antal i tidligere Tid, men at det har været betydeligt længe før 1500, er sikkert nok. Skanørs Historie kan med Sikkerhed føres tilbage til o. 1200. Det nævnes som Konunglef i Kong Valdemars Jordebog, der er affattet 1231. Skanør er utvivlsomt opstaaet i Sammenhæng med Sildefangsten. Denne, der omtales af Saxo i Fortalen, er imidlertid begyndt nogen Tid før Aar 1200. Arnold af Lybek omtaler nemlig under Aar 1201 (6. Bog, Kap. 12), at Lybekkerne *plejede* at drage til Skaane med deres Skibe og Gods paa den Tid, Fiskeriet dreves. Sildemarkedet har altsaa bestaaet i nogen Tid forud, og det er derfor meget sandsynligt, at der har været en bymæssig Bebyggelse ved Skanør allerede 1196. Meget lang Tid forud for Aar 1200 ligger Skanørs Oprindelse dog ikke, thi Sildefangsten havde tidligere sin Standplads udfor Rygen og Forpommern.

Steenstrup[1]) gør opmærksom paa, at Kongen i ingen af Landets ældste Byer, som var byggede paa Konunglef, har fordret nogen Skat af Grunden. I de yngre Byer, som var Konunglef, har Kongen derimod vistnok fordret en Grundafgift. En saadan kan paavises for Skanørs Vedkommende af Priv. for Lybek fra Vald. Sejrs Tid.

Schäfer[2]) stiller sig endog noget tvivlende overfor Spørgsmaalet om Skanørs Eksistens 1203. Det er jo ogsaa muligt, at der paa den Tid endnu ikke havde fundet saa stor Bosættelse Sted, at det fortjente Navn af Købstad; men der er ingen Grund til at forkaste den samtidige Sagas Meddelelse af Navnet, der sandsynligvis

---

[1]) Joh. Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog, S. 134.
[2]) Dietrich Schäfer: Das Buch des Lübeckischen Vogts auf Schonen. Halle a. S. 1887. S. XX ff.

er opstaaet kort før ved Bebyggelse af et tidligere øde Sted. At der i 13. Aarh. kun tales om et Marked ved Skanør, udelukker ikke, at der har været en Samling Huse paa Stedet, beboede hele Aaret.

Medens der saaledes hersker en iøjnefaldende Tavshed om Haløre Marked her i Danmark, og denne Tavshed kun kan udlægges paa een Maade, er Sagaernes Stilling overfor Skanør af en noget lignende Art som de danske Kilders til Haløre. Meget betegnende i saa Henseende er Flatøbog, der kun omtaler Skanør en eneste Gang (II, 420), hvor det fortælles, at Svend Estridssøn laa i Skanør med sin Hær, medens Magnus og Harald var paa Sjælland; og det er forøvrigt et Spørgsmaal, om det ikke her vil være bedre at læse „a skáneyjar siðu“ i Stedet for „a skáneyre“. Rygtet om det store Handelscentrum, der som Følge af Sildefangsten i Løbet af faa Aar udviklede sig ved Skaanes Kyst, om det store Marked, paa hvilket der rørte sig et efter Nordens Forhold uhørt vældigt Handelsliv, maa imidlertid nødvendigvis have udbredt sig over hele Norden. Enhver Sagaskriver i det 13. Aarh. og senere maa have hørt om det storartede Marked paa Skaanes Kyst. Det vilde derfor være i allerhøjeste Grad mærkeligt, om Flatøbogen, der jo er skrevet i Slutn. af 14. Aarh., ikke et eneste Sted skulde have indskudt en Bemærkning, der kunde henføres til Skanør Marked. I Flatøbogs Gengivelse af Færingernes Saga er der da ogsaa en Passus om Haløre, som ikke findes i nogen anden Kilde, og som derfor maa antages at være interpoleret af Jon Thordarson: ok sua er sagt at þar kemr mest fiolmenni hingat a nordrlönd medan stendr markadrinn. Beskrivelsen passer fortræffeligt paa Skanør Marked; Jon

synes at have tænkt paa dette, da han nedskrev Sætningen.

Af vore hjemlige Kilders og Arnolds Beretninger sammenholdte med Privilegierne, udstedte til de tyske og nederlandske Stæder, fremgaar aldeles bestemt, at her i Landet var omkring Aar 1200 kun eet Marked, der kunde omtales i saa stærke Udtryk, som Flatøbogen bruger om Haløre, nemlig det hvoraf Byen Skanør fremgik. Det forekommer mig derfor utvivlsomt, at Sagaskriverne i 13. Aarh. og senere har smykket Moderen, Haløre Marked, med den rigere Datters, Skanør Markeds, Glans, hvorved hint er kommet til at staa i et for glimrende Lys for Efterkommerne.

Hvorvidt man fremdeles vil fastholde Tilværelsen af et stort Haløre Marked uden nogen Forbindelse med Skanør Marked og paa et andet Sted end dette, er i væsentlig Grad afhængig af, hvor stor Tillid man har til Sagaernes Beretning. I saa Henseende skulde Nedskrivningstiden synes at spille en ikke ubetydelig Rolle. Halfreds, Færingernes, Sverres og Egils Sagaer er alle nedskrevne omkring Aar 1200; Bøglungernes Saga i Tiden mellem 1210 og 1230, Svarfdølernes Saga o. 1300. Hvis man ved Vurderingen af Sagaernes Beretninger turde gaa frem efter de Regler, der sædvanlig anvendes ved Kildekritik, saa vilde man ikke stole for sikkert paa Fortællinger om Personer, hvis Liv og Færd laa Menneskealdre forud for Nedskrivningen; endnu mindre vilde Tiltroen blive, hvor det, som her, drejede sig om Aarhundreders Mellemrum. Der synes dog at have været særlig gunstige Betingelser til Stede for Slægtstraditionen paa Island. Det kan maaske derfor forsvares at betragte den i Sagaerne nedlagte Tradition med noget

større Tillid end den, der skænkes Tradition af anden Art.

Det vil vel derfor være forhastet af Sagaernes næsten samtidige Nedskrivning omkring Aar 1200 at drage den Slutning, at Navnene Haløre og Skanør, som ikke nævnes i nogen tidligere skreven Kilde, maa være fremkomne paa den Tid. Den Mulighed er altsaa til Stede, at der kan tillægges de to Navne en højere Alder, særlig for Haløres Vedkommende. Det kan imidlertid ikke lades ude af Betragtning, at Sagaerne ikke er bevarede i i deres oprindelige Redaktion. Afskriverne har foretaget Forandringer af Teksten, indskudt Navne og interpoleret paa anden Maade; det fremgaar af samtlige omhandlede Sagaer. Under disse Omstændigheder er man paa den anden Side heller ikke berettiget til af Sagaernes Beretning at udlede noget Bevis for, at Skanør og Haløre Marked skal holdes ude fra hinanden, lige saa lidt som man ubetinget tør stole paa disse Markeders Eksistens fra gamle Tider. — Man gør sig næppe skyldig i nogen stor Fejltagelse, naar man mener:

at der fra gammel Tid har været holdt et Marked paa Skanør Halvøen;

at dette Marked, som oprindelig kaldtes Haløre eller Øre Marked, har været af mindre Betydning, før Silden valgte Øresund til Legeplads;

at Navnet Haløre forsvandt, da Sildemarkedet fremkaldte en bymæssig Bebyggelse ved Skanør.

Der er nemlig Grund til at antage, at hele Halvøen, paa hvilken Skanør og Falsterbo ligger, oprindelig

har baaret Navnet Haløre. Jeg støtter denne Formodning paa Snorres Fremstilling af Begivenhederne efter Slaget ved Helgeaa i Olaf den Helliges Saga Kap. 150—158[1]): Efter Slaget ved Helgeaa sejlede Kong Olaf og Kong Aanund Øster paa langs Sveakongens Rige, og henimod Aften lagde de til Land ved Barvik. Mens de laa der, sejlede 250 af de svenske Skibe bort til deres Hjemsted, saa Aanund beholdt kun 100; Olaf havde 60 Skibe. Da Kong Knuds Spejdere meldte ham, at en stor Del af Fjendernes Hær var faret bort, styrede han fra Helgeaa tilbage til Sjælland og lagde sig med hele Hæren i „Eyrarsund"; en Del af Flaaden laa ved Sjælland, en Del ved Skaane. Derefter for Aanund med alle sine Mænd bort fra Barvik til Hjemmet. Olaf blev en Tid liggende med sine Skibe. Omsider besluttede han at efterlade Skibene i Sveakongens Rige og gennem hans Land vende tilbage til Norge. Men Haarek af Tjotta blev tilbage med sit Skib i Barvik, da Olaf lod Skibene bringe til „Kalmarnir". Han biede paa Bør og sejlede siden mod Vest forbi Skaane (austan fyrir Skáni), indtil han kom Vest paa til Haalene (austan at Hólunum). Det var Aften og stærk Medvind. Da lod han Sejlet, Masten og Vindfløjen tage ned og hele Skibet oven over Vandgangen svøbe med graa Tjæld; han lod ro i nogle faa Rum forude og agter, mens de fleste Mænd sad lavt i Skibet. Kong Knuds Vagtmænd saa det og talte indbyrdes om, hvad det var for et Skib. De gættede paa, at det førte Salt eller Sild, da de saa faa Mænd og liden Roning; Skibet syntes dem graat og

---

[1]) Heimskringla. Noregs konunga sögur. af Snorri Sturluson ved Finnur Jónsson. Kbh. 1893—1900. — Snorre Sturlasón, Kongesagaer, oversat af Dr. Gustav Storm. Christiania 1899.

utjæret, som om Solen havde tæret paa det, og de saa, at det var tungt lastet. Men da Haarek kom frem i „Sundet“ og forbi Hæren, lod han rejse Masten og drage Sejlet, lod sætte op forgyldt Vindfløj; Sejlet var hvidt som Sne, med røde og blaa Striber. — Haarek naaede i god Behold hjem til Tjotta.

Snorres Bemærkning om Kong Knuds Vagtmænd, der gættede paa, at det tungt lastede, Syd fra kommende Skib førte Salt eller Sild, viser uimodsigelig, at Snorre kendte det skaanske Marked. Han lader Vagtmændene være i den Tro, at Skibet kommer fra Haløre Marked. Snorre mener aabenbart, at Haløre Marked har været et Sildemarked ligesom det, der i hans Dage holdtes ved Skanør. Han finder dog ingen Anledning til at nævne dette i Fortællingens Gang, derimod bruger han en Stedsbetegnelse „at Hólunum“. G. Storm antager, at dermed sigtes til Bugten indenfor Skanør, men det kan umulig være rigtigt. Haarek er af en strygende Østenvind ført langs Skaanes Sydkyst. Han sejler stadig for Medvind Vest paa til Haalene, som han naar om Aftenen. Derpaa standser han Skibets Fart og maskerer det. Denne Formumning foregik aabenbart udfor Haalene og maa være sket, inden han drejede om den sydvestlige Spids og sejlede mod Nord op igennem Sundet. Forklædningen maa absolut være fuldført, inden han vovede sig ind i Sundet; thi han vidste, at Knuds store Flaade laa paa begge Sider af dette og havde Vagtskibe ude, og dem kunde han vente at træffe langt mod Syd. Det vilde derfor være for farligt at vente med Maskeringen, indtil han kom op i Højde med Höllvig. Det maa derfor hævdes, at Haarek foretager Formumningen ved Skaanes sydvestligste Punkt, før han drejer ind i

Øresundet. Hermed stemmer Sagaens Oplysning om, at han for stærk Medvind sejler Vest paa til Haalene, desuden særdeles godt. Der kan derfor næppe være nogen Tvivl om, at Stedet „at Hólunum“ laa paa Sydspidsen af Skanør Halvøen.

„Austan at Hólunum“ maa oversættes „Vest paa til Bakkerne“. Paa Sydspidsen af Halvøen findes virkelig store Klitbakker, hvis Sandmasser i Nutiden truer med at begrave Byen Falsterbo. Snorre kunde altsaa have ment disse Bakker. I en Anmærkning til paagældende Sted oplyser Professor Finnur Jónsson imidlertid, hvorledes Ordet „hólunum“ skrives i Haandskrifterne: hol—J_2; hǫl—K, 70, J_3; hævl—18. J_2 er lig AM 38 fol. en Afskrift af Jöfraskinna i Slutn. af 17. Aarh. ved Asgeir Jónsson; Jöfraskinna er en tabt Membran, skrevet o. 1325. K = Kringla (AM 35, 36, 63 fol.), der indeholder en fuldstændig Afskrift af en Membran fra o. 1250—60 foretaget af Asgeir Jónsson o. 1700; Prof. Jónsson erklærer i Indledningen til sin Udgave af Heimskringla, at Kringla har Snorres Tekst renest og bedst. 70 = AM 70 fol. er en Afskrift af Olaf d. H.s Saga besørget af Asgeir Jónsson efter Kringla. J_3 = Ungers Haandskrift i Kristiania Universitetsbibliotek, Haandskriftsamlingen 521 fol., deri findes en Afskrift af Olaf d. H.s Saga besørget af Asgeir Jónsson efter Jöfraskinna. 18 = Stokh. 18 fol. Pap., en direkte Afskrift af Kringla Membranen ved Islænderen Jon Eggertsson (død 1689).

Da Kringla var et betydelig ældre Haandskrift end Jöfraskinna og havde den reneste og bedste Tekst, bør dets Læsemaade ubetinget foretrækkes for Jöfraskinnas. Der maa følgelig læses „austan at hǫlunum“, som betyder „Vest paa til Halerne“, thi „hǫlunum“ er

Dativ Plur. af oldn. „hali". Haarek standsede altsaa, da han kom til Halerne. — Fra Sydspidsen af Halvøen gaar en haleformet Tange ud i Østersøen. Ved Falsterbo strækker sig et Rev af Sand og Grus 8 km. ud i Havet mod Syd, 4 km. fra Land kan en Baad knap flyde over Revet, der ved Lavvande ligger synligt i sin halve Udstrækning. Foruden disse to Haler paa Sydsiden findes paa Vestsiden to lignende Haler. Ganske naturligt har man udtrykt denne Naturejendommelighed ved Halvøen gennem Navnet Haløre, der vistnok har omfattet hele Halvøen. Denne har maaske oprindelig været ganske flad, Klitbakkerne har jo pa mange Steder dannet sig i den nyere Tid; Halvøen var i saa Fald en eneste stor Øre, der dog ikke i Størrelse overgaar Øren ved Thingøre Kloster paa Island.

Det forekommer mig derfor utvivlsomt, at Halvøen i den ældste Tid har baaret Navnet Haløre. I daglig Tale har man dog vist som oftest afkortet Navnet til Øre. For denne Antagelse taler flere Grunde: 1) Möðruvallabók har kun dette Udtryk baade i Halfreds og i Egils Saga, Eirspennill bruger derimod Haløre og Øre jævnsides; 2) „Eyrasund" og „Eyrafloti" er temmelig sikkert opkaldte efter den skaanske Øre, efter at Sildefangsten havde givet Markedet evropæisk Betydning; 3) Fremkomsten af Navne paa nogle danske Handelspladser: Skælskør, Helsingør, Dragør og Korsør kort efter, at Markedet naaede at blive Midtpunkt for Nordevropas Handel, taler tydelig nok om Handelen, der straalede ud fra Skaanes *Øre* og med uimodstaaelig Magt drog alle danske Købmænds Tanker og Hjerter derhen.

Grunden til, at Markedet skiftede Navn, ligger rimeligvis i den Omstændighed, at Halvøen var ube-

boet, indtil Sildefangsten fremkaldte Bebyggelse ved Skanør. Den første, lille Samling af Huse paa dette Punkt kunde ikke godt betegnes med samme Navn som hele Halvøen. I de ældste Handelsprivilegier, der tager Sigte paa Sildemarkedet, bruges Udtryk om dette som „nundinae scanienses“ og lignende. Dette tyder bestemt paa, at Navnet Skanør er af en forholdsvis sildig Oprindelse.

Vi skal til Slutning se, hvilke Beviser P. A. Munch og O. Nielsen har at føre i Marken for deres Anskuelser.

Munch behandler Spørgsmaalet i sin Afhandling: Hvilket var Erkebiskop Absalons rette Navn? og Hvor gammel er Kjøbenhavn?[1]) Han gør opmærksom paa det paafaldende i, at hverken Saxo eller nogen anden hjemlig historisk Kilde omtaler Haløre Marked, der alene nævnes i Sagaerne. Dette forekommer Munch meget mærkeligt, eftersom Haløre forefindes i de paagældende Sagaer i et Tidsrum, der naar fra Slutningen af det 9. til Enden af det 12. Aarh., og som et Sted, hvor der holdtes et stort Marked, besøgt af Købmænd fra hele Norden. Munch mener, dette giver en bestemt Anledning til at tro, at Stedet, hvor Markedet holdtes, eller Havnen i dets Nærhed, i Danmark selv benævntes med et andet Navn, og at man kun anvendte Navnet Haløre, naar der var Tale om Markedet.

Efter paa denne Maade at have fremstillet sin Opfattelse af Grunden til de danske Kilders Tavshed om Haløre, søger Munch i det følgende at stedfæste dette. Han hævder, at det maa søges et Sted ved Øresund:

[1]) Samlede Afhandlinger III. 632 ff.

det ses af Benævnelsen „Øreflaaden", der brugtes om de Skibe, der stævnede til eller fra Markedet, samt af at Halfred Vandraadeskjald paa sin Rejse til Haløre besøgte den skaanske Jarl Strutharald. Det kan ikke have ligget ved Helsingborg, der allerede i Njálssaga (cap. 82), omkring Aar 1000, kaldes „Helsingjaborg". End mindre kan der være Tale om Skanør, der ligeledes i Sagaerne forekommer under dette Navn. Heller ikke Helsingør kan komme i Betragtning, thi „Helsinge-Øre" hed ikke tillige „Hal-Øre"; her fandtes desuden ingen tryg og rolig Havn for Øreflaaden, medens Markedet stod paa. Efter saaledes at have udelukket disse tre Steder finder Munch, at Haløre maa søges ved København.

At Markedet virkelig har været afholdt ved denne By, fremgaar efter Munchs Mening af den Omstændighed, at Sagaerne hører op at nævne Haløre paa den Tid, da København maa antages at være svulmet op til en virkelig Købstad, nemlig i Aaret 1196 (Sverres Saga, Kap. 129). Paa den Maade faas en naturlig Forklaring af det mærkelige Udtryk „Marked og Købstad" i samme Saga. I Fortællingen om Erling Stenvægs Optræden 1203 i København, hvor han „rejste Flokken paany", træder København ganske ind i Haløres Plads.

Ordet „Hala-eyri" udleder Munch af Hali (Hale) og Eyri (en Øre eller flad Kystrand). „Hali er aabenbart en Forkortning af Refshali". Haleøre laa rimeligvis ved Kastellet eller Kalkbrænderiet. — Saavidt P. A. Munch.

Munch har utvivlsomt Ret, naar han hævder, at Haløre ikke kan have ligget ved Helsingborg; der er i Virkeligheden ingen som helst Grund til at antage dette. Det samme gælder ganske sikkert Helsingør. Hvis Markedet havde været afholdt her, havde Saxo rimeligvis

benyttet dets Navn, hvor han under Valdemar den Store omtaler den sjællandske Kyst overfor Helsingborg[1]).

Derimod er det ikke saa klart, hvorfor der end mindre kan være Tale om Skanør. At Sagaerne har dette Navn, kan vel ikke være nogen absolut Hindring for at henføre Haløre hertil. Sagaerne nævner jo ogsaa København, hvad der dog ikke afholder Munch fra at henlægge Haløre til denne By. Munch synes at lægge Vægt paa den Omstændighed, at Haløre-Navnet forsvinder, efter at København er blevet en virkelig Købstad. Det er altsaa hans Mening, at de to Navne, Haløre og København eller Havn, skal have været brugte samtidig gennem flere Hundrede Aar. Men i saa Fald maa man undres over, at Fiskerlejet og Handelspladsen, der vokser frem af det gamle Marked, ikke tager Navn efter dette, men derimod efter Havnen. Det maa indrømmes, at saafremt Skanør ligesom Haløre fremtraadte i Sagaerne i meget gammel Tid, vilde det være meget besynderligt, om de to Navne skulde være Betegnelser for samme Sted. Nogen Bevisførelse af denne Art fører Munch imidlertid ikke af den simple Grund, at det ikke lader sig gøre, thi Skanør nævnes første Gang i Sagaerne 1203, medens Haløre forekommer sidste Gang 1196. De to Navne er altsaa ikke alene ikke samtidige, men der synes endog at være god Grund til at undersøge deres gensidige Forhold; en saadan Undersøgelse ligger i ethvert Fald nærmere end Kombinationen Haløre—København. Munch indlader sig imidlertid ikke herpaa, men søger derimod gennem Refshalen at knytte Haløre Marked til Kastelspladsen eller Kalkbrænderiet.

[1]) Saxo edit. Müller og Velschow. XIV, 898 og XV, 941.

Det maa imidlertid siges, at Munchs „nærmere Overvejelse og Sammenholdelse af flere Omstændigheder“ ikke kan gælde som et gyldigt Bevis for, at Haløre Marked laa ved København. Han fremfører ikke andre Momenter til Støtte for sin Paastand end de ovennævnte. Det kan derfor ikke undre, at hans Overvejelse og Resultat ikke har været saa overbevisende for andre som for ham selv. Jeg maa derfor i eet og alt fastholde Rigtigheden af det Resultat, hvortil jeg er kommet. En meget væsentlig Indvending mod at henlægge Haløre Marked til København ligger desuden i det Faktum, at de islandske Sagaer fra det 13. Aarhundrede og senere, som oftere nævner København, ikke en eneste Gang omtaler noget Marked der. Hertil kommer endnu, at Jordbundens Beskaffenhed ved København er helt afvigende fra den, der kendetegner „en Øre“, medens den ved Skanør ganske svarer dertil. Egnen ved København har derfor næppe nogen Sinde baaret Navnet Øre.

O. Nielsens Bemærkninger om Haløre fremkom i en Afhandling om Københavns ældre Forhold[1]). Han har aabenbart ikke gjort Haløre til Genstand for nogen indgaaende Undersøgelse, men gør kun opmærksom paa, at i de Bidrag til Kronborgs Historie, som A. Petersen meddeler i Danske Samlinger 1. Række, V, findes S. 157 omtalt 2 kgl. Breve af 8. Maj 1583; i dem nævnes et Hallore, der maa være det samme som Holere i Søborg Sogn, omtalt i den Jordebog, der ligger ved Lenets Regnskab for 1582—83; i Fortegnelsen over rige Mænd paa Sjælland fra Kristian II.s Tid nævnes Holere Mølle, der i Synsforretningen 1681 før Matriklen skrives Hullered,

---

[1]) Danske Samlinger. I. R. VI. Bd. Kbh. 1870—71. S. 297.

Huulere og Huuleroed. Skønt det vækker nogen Tvivl hos Nielsen, at bemeldte Mølle 1271 kaldtes Holærhø Mølle, tager han dog ikke i Betænkning at identificere Holærhø Mølle med Haløre Marked og slutter saaledes: „Der er ingen som helst Beviser for, at Haløre Marked holdtes ved Kjøbenhavn, og der er nogen Sandsynlighed for, at det maa henlægges til Hornbæksbugten i Nærheden af det gamle Slot Søborg“.

Hvis O. Nielsen i Citatet havde ladet København og Hornbæk bytte Plads, havde han været noget nærmere ved Virkeligheden, end han nu er. Hans Teori om Hulerød maa aldeles forkastes. Det er ikke for dristigt at paastaa, at ikke en eneste Ting taler for Rigtigheden af den. Det er ganske klart, at Skriveren af Brevene 1583 i Jordebogen 1582—83 har læst Hallore i Stedet for Holere, der utvivlsomt maa forstaas som Hulerød; men dermed falder det eneste Halmstraa, der kunde støtte Hornbæk Bugten; alt andet gaar herimod.

Anmeldelser.

William Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 16. Aarhundrede. Udgivet med Understøttelse af det kongelige danske Videnskabernes Selskab. København 1903. (I Kommission hos Universitetsboghandler G. E. C. Gad.) XI + 749 S.

Med dette omfangsrige, overordentlig flittige og dygtige arbejde har Dr. W. Christensen vundet Videnskabernes selskabs guldmedaille, den smukkeste form, hvorunder et værks store videnskabelige betydning officielt kan fastslaas. Det er en selvfølge, at bogen i sin ydre form, med hensyn til register og indholdsfortegnelse, opfylder alle moderne fordringer; teksten ledsages overalt af fyldige og sikkert overordentlig paalidelige henvisninger; saaledes bliver det trods værkets omfang let at benytte og kontrollere det. Men langt vigtigere for dets betydning er det, at den videnskabelige teknik, der er anvendt ved dets udarbejdelse, er uovertræffelig. Først og fremmest kan man sige, at alt materiale til belysning af det 15. aarh.s statsforvaltning, der er nogenlunde kendt og tilgængeligt, har Dr. Chr. benyttet. Her, som overalt i Danmarks middelalderlige historie, maa historikeren glæde sig over den megen ny kundskab, som de store nordtyske udgiverarbejder: Hanserecesse, Hansisches og Lübeckisches Urkundenbuch o. s. v. meddele ham. Endda er der utrykt materiale nok. Dr. Chr. har selv gjort omfattende studier i nordtyske og svenske arkiver; hovedstedet er dog det danske rigsarkiv, og hvad der her findes til denne tid, kender Dr. Chr. selv bedst af alle og

fuldtud. Dette uhyre materiale er saa sigtet og kritisk gennemvurderet med den største overlegenhed og dygtighed og de indvundne kendsgerninger sammenstillede paa den besindigste og ædrueligste maade. Paa den maade fyldestgøres den videnskabelige tekniks fordringer og et værk, der er saaledes udarbejdet, gør det unødvendigt at søge tilbage til det utrykte grundlag — forsaavidt man ikke spørger om mere, end bogen har til hensigt at give svar paa.

Det er betegnende for, hvor fuldstændigt alt det historiske stof er optaget i dette arbejde, at det vistnok vil være umuligt at paavise noget sted, hvor Dr. Chr. har undladt at benytte materiale, der burde have været benyttet. Men naturligvis vil man altid med mere eller mindre ret kunne mene, at en forfatter et eller andet sted kunde have medtaget lidt mere. Eksempelvis forekommer det mig saaledes, at Dr. Chr. kunde have medinddraget hertugdømmerne ogsaa i sine undersøgelser over tolden, i det mindste for tiden efter 1460. Det vilde have været af interesse at faa samlet alle oplysninger om de vigtige holstenske toldsteder og endnu mere at faa medoptaget til drøftelse den ret specificerede toldtarif fra Husum [1]). Om den ved man nemlig, at den ikke er formuleret efter gammel sædvane, men er udstedt under ganske særlige omstændigheder af Kristiern I i 1462; om man nogetsteds vil have oplysning om, hvorledes man fastsatte toldsatser i det 15. aarh., maa det ske ved at sammenholde den med toldtariffen fra motet og Skaaneregnskabet af 1494. Man kunde maaske ogsaa ønske, at Dr. Chr. ikke havde nøjedes med at nævne eksempler paa breve, som Hvitfeldt maa have taget fra den saa meget omtalte tabte kancellibog fra Kristiern Is tid, men havde givet en fuldstændig fortegnelse over, hvad man kan rekonstruere af den ud af Hvitfeldt [2]). Jo mere enhver

[1]) Hans. Urkb. VIII, no. 1094.

[2]) Denne fortegnelse vilde, saavidt jeg kan se, komme til at se saaledes ud: de breve, der i Reg. Dan. ere opførte under numrene (de af Dr. Chr. p. 125 anm. 4 eksempelvis anførte ere betegnede ved en stjerne): *5954 (1454. Hvitfeldt Folioudg. p. 859)

tanke om en kritisk udgave af Hvitfeldt maa opgives, des mere magtpaaliggende synes det at være i videste omfang at

---

[trykt: Aeneae Sylvii ep. n. 128; Reusker: Epistolæ Turcic. IV, 152]; 6043 (1457 $^{6}/_{1}$ p. 869); 6044 (1457 p. 869—70); 6091 (1457 p. 876—77); *6137 (1458 p. 880); *6158 (1459 før $^{18}/_{5}$ p. 874); *6306 (1461 $^{8}/_{12}$ p. 894); *6573 (1467 $^{24}/_{6}$ p. 909); *6579 (1466 $^{16}/_{7}$ p. 908); *6580 (1466 c. $^{16}/_{7}$ p. 908); *6586 (1466 $^{28}/_{7}$ p. 909); *6634 (1467 $^{12}/_{7}$ p. 912); *6670 (1468 $^{0}/_{4}$ p. 912—13); *6695 (1468 p. 912); *6701 (1469 $^{20}/_{1}$ p. 922); *6730 (1469 $^{20}/_{5}$ p. 921); *6734 (1469 $^{28}/_{5}$ p. 921—22). Fremdeles følgende breve, der ikke ere optagne i Reg. Dan.: 1461 $^{1}/_{12}$ kong Kristiern I's fejdebrev til Georg af Bøhmen og Adenko af Sternberg (p. 897 med dato 1462 $^{30}/_{11}$, trykt: Riedel: Cod. dipl. Brandb. 1. H. 21. bd. 479—80); 1462 før $^{20}/_{3}$ brev til kong Georg af Bøhmen (p. 897); 1468 før $^{25}/_{7}$ brev til kong Jakob af Skotland om at et skotsk gesandtskab skal møde i København $^{25}/_{7}$ (p. 913. Maaske burde regesten Reg. Dan. 6680 forandres til: kong Kristiern, der af kong Jakob har faaet underretning om, at denne ikke ved besked om den af hans forfædre til kongerne af Norge lovede afgift, men at han i anledning af denne og andre sager vil sende gesandter til Danmark, anmoder ham om at lade disse møde i København $^{25}/_{7}$); 1468 Aug.? dron. Dorotheas brev til kong Jakob (p. 913); 1468 $^{1}/_{5}$ brev til den skotske gesandt David Cransten (p. 916—17); 1468 brev til kong Edvard IV af England om fire engelske skibes beslaglæggelse (p. 917—18); 1468 brev til grev Richard af Warwick i samme sag (p. 918); 1468 brev til de engelske købstæder (p. 918); 1468 brev til kong Edvard om Hansestæderne (p. 905. 918); 1469 anbefaling for bisp Vilhelm af Ørkenøerne til kong Jacob (p. 922); 1469 anbefaling for samme til Paven (p. 922); 1469 forbøn for den skotske ridder Johannes Ros (p. 922). Overensstemmende med andre kopibøger fra datiden er det muligt, at denne ogsaa kan have indeholdt følgende breve: Reg. Dan. 6559: 1466 $^{8}/_{3}$ kong Edvard IV's takskrivelse til Erik Ottesen (p. 904); 1462 $^{11}/_{11}$ det jyske raads fejdebrev til Bremen (p. 896) [i alt fald er det rimeligt, at kong Kristierns tilsvarende brev er taget herfra]; 6159, 1456 $^{18}/_{7}$ kong Karl VII af Frankrig til kong Kristiern (p. 875) og 6680 (om denne regest ikke skal forandres som ovfr. foreslaaet.) Endelig kan det maaske tænkes, at ogsaa nr. 6589 forbundet i Maastricht af 1466 (?) $^{10}/_{8}$, som Dr. Chr. mener, har haft sin plads her, og at Hvitfeldt ogsaa herfra har hentet sit kendskab til gesandtskaberne p. 909—10, 925.

faa fastslaaet, paa hvilke punkter vi endnu maa regne med ham som primær kilde.

Det er klart, at et værk, der hviler paa saa omfangsrige studier, maa bringe overordentlig meget nyt og det des mere, fordi det 15. aarh.s statsforvaltning, der paa de aller fleste punkter endnu kun er en administration i sin vorden, før dette betydningsfulde arbejde kun var lidet oplyst og forstaaet. Til dette arbejde maa ikke blot den søge, der studerer det 15. aarh.s historie, men enhver, der under studiet af senere aarhundreders fuldt færdige administrationsforhold ønsker at kende deres oprindelse, maa vende sig til det, thi det skildrer de første spirer til det altsammen. Der findes i det mangfoldige klare og nøjagtige redegørelser for forhold, som aldrig før ere saaledes behandlede i sammenhæng. Det er meget vanskeligt her at vælge ud til særlig fremhævelse, men mig forekommer det, at man med meget stor interesse følger skildringen af administrationens mere underordnede udøvere ved landstingene, sysseltingene og hos lensmændene, eller udredningen af det vanskelige spørgsmaal om de forskellige grader af skattepligt. Og i sin fortræffelige fremstilling af lensvæsenet lægger Dr. Chr. med rette megen vægt paa den rent pekuniære side af sagen; det vilde sikkert være lønnende, om man tog lensvæsenet op til behandling ud fra dette synspunkt ogsaa i den følgende tid, hvor man er vant til her næsten alene at se et spørgsmaal om politisk magtstilling.

Dette er kun et par ganske løst valgte eksempler paa, hvor meget nyt bogen bringer, og hvis det var min mening med disse bemærkninger at skrive en egentlig anmeldelse af den, burde de og kunde de let suppleres med langt, langt flere. Men forfatteren vil maaske tilgive mig, at jeg overfor et arbejde, der ikke i stort omfang behøver en selvbestaltet anmelders anerkendelse, eftersom det har været underkastet de mest kompetente dommeres skøn, forlader en anmeldelses slagne vej for at forsøge en kritik af nogle af de i bogen udtalte opfattelser og de resultater, der fastslaas. Overfor et af disse resultater er Dr. Chr. forsaavidt uden ansvar, som han blot genoptager en mening, der er udtalt af en saa aner-

kendt autoritet som Prof. Schäfer i hans udgave af „Das buch des lübeckischen vogts auf Schonen“ [1]), der er saa grundlæggende for Skaanemarkedets historie. Prof. Schäfer mener ud af Skaaneregnskabet af 1494 at kunne bevise, at de danske kun betalte halv sildetold mod de tyske. Dette er siden gaaet over som en fastslaaet kendsgerning i dansk historieskrivning, Prof. Erslev siger endog i Danm. Riges Hist., at i sildetold betalte udlændingene altid dobbelt mod de danske [2]). Da nu ogsaa Dr. Chr. bestemt gentager Prof. Schäfers bevis hentet fra regnskabet 1494 [3]), griber jeg denne lejlighed til at forsøge en kritik af det.

Grundfejlen ved Prof. Schäfers bearbejdelse af Skaaneregnskabet er, at han intet hensyn tager til forskellen i værdien af dansk og lybsk mønt, men endogsaa mener, at der i løbet af det 15. aarh har fundet en tilnærmelse sted mellem de to møntsorter, der henimod slutningen af aarhundredet gør dem omtrent lige i værdi [4]). Dette er aldeles ikke tilfældet; i hele den sidste del af aarhundredet er der et aldeles fast forhold mellem de to møntsorter, saaledes at 1 ℔ dansk er = 12 ß lüb. [5]). Og netop herom drejer jo ogsaa en saa væsentlig del af striden mellem Hansekøbmændene og Danmark sig; atter og atter klages der over, at der nu i Skaane skal betales told i lybsk mønt. Det vilde da være ganske mærkeligt, om ikke netop dette skulde vise sig i Skaaneregnskabet 1494. Men man kan da ogsaa her med sikkerhed iagttage møntdifferencen ved afgiften af styrterummene [6]). Af styrterummene paa feddene betaler hver købmand 21 ß 4 ₰, ligesaa i byen, hvor kun en betaler 15 ß; i Skanør betaler derimod hver 16 ß, og paa dette eneste sted i regnskabet findes det udtrykkeligt bemærket, at det er „stære“ d. v. s. „stædernes“ skilling. Alle disse købmænd ere tyske, og sandsynligheden

---

1) cit. Schäfer.
2) II, 327.
3) p. 643.
4) Schäfer indl. p. 95.
5) Saaledes f. e. i regnskabet 1487. D. Mag. IV. 2, 180.
6) Schäfer Bilag II, §§ 12, 16, 31.

taler jo dog for, at der er krævet samme afgift i Skanør som i Falsterbo. Dette viser sig ogsaa at være tilfældet, naar man antager, at købmændene paa feddene og i byen have betalt i dansk mønt, thi efter den ovennævnte kurs er 16 ß lub. netop = 21 ß 4 ₰ dansk. Claus Smid, der i byen kun betaler 15 ß, har da sikkert ogsaa betalt med lybsk mønt og er netop derfor sluppet lidt billigere. Denne møntdifference gør sig nu sikkert ogsaa gældende paa andre punkter i regnskabet, selvom det ikke udtrykkeligt bemærkes og der saaledes ved opsummeringerne ikke gøres forskel paa danske og lybske skillinger eller penninge.

Sildetolden var fra Valdemar Sejrs tid 1 ørtug = 10 ₰ skaansk pr. last for de danske, Nordmændene betalte det dobbelte; hvor meget Tyskerne betalte, vides ikke. Disse 10 ₰ skaansk vare i metalværdi = 1/72 ℳ fin. Under forhandlinger i 1364 opnaaede stæderne at faa deres sildetold fastsat til 10 ₰ lub.; men disses metalværdi var nu netop 1/72 ℳ fin og saaledes havde stæderne i det mindste nu, som Prof. Schäfer ogsaa antager, opnaaet ligestilling med de danske med hensyn til sildetolden. Imidlertid var den skaanske mønt bleven meget forringet i værdi og ved Stralsundfreden bestemtes derfor, at der skulde betales enten 10 ₰ lub. eller 20 ₰ skaansk pr. last, da dansk mønt nu var halvt saa god som lybsk[1]). I løbet af det 15. aarh. nærmede imidlertid dansk og lybsk mønt sig noget til hinanden — efter kursen i slutningen af aarhundredet var 10 ₰ lub. = 13 1/3 ₰ dansk. Dels af denne grund, dels foranlediget ved den slappe finansstyrelse, som prægede Kristiern Is regering, synes det, som om Hanseaterne i 60erne, 70erne(?) og begyndelsen af 80erne virkelig kun have betalt 10 ₰ dansk pr. last; de have holdt fast ved positionen 10 ₰ lub., og ere saa gaaet over til 10 ₰ dansk, efterhaanden som møntdifferencen formindskedes. I 1489 sige stæderne selv, at de før 1488 kun gav 10 ₰ dansk pr. last, og da kong Kristiern i 1477 klager over, at de kun betale 10 ₰, hvor de skulde betale 20, og forlanger, at de

---

1) Schäfer indl. p. 84—85.

skal betale i god mønt, medens de nu betale i dansk, svare stæderne blot, at jo bedre mønt kongen slaar, des bedre faar han[1]). I 1488 naaede saa virkningerne af kongeskiftet også Skaanemarkedet; nu sattes der en stopper for denne slendrian. Grundtaksten: 20 ₰ dansk pr. last bibeholdtes, men naar der betaltes i lybsk mønt, forlangtes nu 1 ß lub. pr. last; Hanseaterne, der før kun havde betalt 10 ₰ dansk, fik valget mellem enten at betale dobbelt saa meget i dansk mønt, eller 1 ß i lybsk[2]). I forhold til Stralsundfredens 10 ₰ lub. syntes det at være en forhøjelse af 2 ₰ lub., men dette traadte ganske i skygge for den forhøjelse, der laa i, at der nu skulde betales i (eller rettere efter) lybsk mønt; det er ogsaa dette, Caspar Weinreich alene fremhæver, medens stæderne selv klage over, at de nu maa betale dobbelt told og i lybske penge[3]). Det er nu vistnok denne takstens dobbelthed, som har ført Prof. Schäfer til at mene, at de danske vare særligt begunstigede med hensyn til sildetolden; snarest vil han antage, at de kun have betalt halv told, men ser dog, at de hyppigt have betalt 1 ß lasten, medens Tyskerne betale 20 ₰[4]). Bevisstedet er regnskabet over sildetolden i Skanør[5]). Her søger Prof. Schäfer at skelne mellem tyske og danske efter navnenes form; men utvivlsomt spiller det ved denne adskillen en nok saa stor rolle, hvem der synes ham at betale en lavere told; dem regner han for danske[6]). Alle disse, som Prof. Schäfer regne for danske,

[1]) H. R. III, 2, 279 § 1; 1, 56 § 1.

[2]) Der er ingen grund til at formode, at denne dobbelte takst har voldt praktiske vanskeligheder ved opkrævningen. Den dobbelte takst skrev sig jo fra selve Stralsundfreden, og at den ogsaa har været praktiseret tidligere i det 15. aarh., ser man deraf, at Kristiern I 1477 roser den lybske foged Gripeshorn, fordi tolden i hans tid blev betalt enten i lybske penge eller med 20 ₰ pr. last. H. R. III, 1, 56 § 8.

[3]) Casp. Weinreich. Danziger Chronik ed. Hirsch und Vossberg p. 63. H. R. III, 2, 355 §§ 25—26.

[4]) Schäfer p. 116, indl. p. 86.

[5]) Schäfer Bil. II § 30.

[6]) Allerede rent logisk set er det mindre heldigt saaledes først at regne dem, der betale lavere told for danske og saa sige:

betale nu 1 ß pr. last, 1 ₰ pr. td.; Lasse Stryg, der betaler 20 ₰ lasten, regner Prof. Schäfer for tysk, medens Cristiærn Homan bliver dansk, fordi han betaler 1 ß lasten. Endvidere er der blandt Prof. Schäfers Tyskere nogle, der betale beløb, som hverken passe med den ene eller den anden takst, men som synes at have betalt den ukendte takst af ca. 18 ₰ lasten, saaledes Henrik Struss og Michel Siversøn. De beløb, disse have betalt, blive kun forstaaelige, naar man antager, at ogsaa de have haft valget mellem at betale enten 1 ß lub. eller 20 ₰ dansk pr. last. Hvis Henrik Struss har betalt 10 laster med 10 ß lub., 34 laster 4 td. med 3 ℳ 9 ß 4 ₰ dansk, hvad der stemmer med de to takster, saa kan han med 4 ℳ 3 ß 4 ₰ have betalt fuld told for sine 44 laster 4 td. Og at dette ikke er en beregningsfantasi, men det virkelige forhold, kan man, forekommer det mig, føre et afgørende bevis for. Det selv samme forhold: betaling efter begge takster genfindes nemlig hos en hel række af dem, der betale sildetold paa feddene, hvor der ikke kan være nogen tvivl om de betalendes nationalitet. Og her er det da saa heldigt, at der for en af disse, Lübeckeren Hinrick Langhæ, i haandskriftet findes opført saa vel de enkelte posters størrelse som, hvad han har betalt for dem i told. Heraf ser man da, at han har betalt 5 laster med 5 ß, altsaa 1 ß pr. last[1]), medens han fortolder hele sit øvrige kvantum efter taksten 20 ₰ pr. last. Herefter skulde da hensynet til nationaliteten ingen rolle have spillet ved tolderlæggelsen i 1494; alle have haft valget mellem de to takster[2]). Men det er

altsaa betalte de danske lavere told. Nogen støtte til bestemmelsen af de betalendes nationalitet har Schäfer dog haft i den umiddelbart efter følgende liste over de tyskes afgifter af styrterummene. Schäfer p. 113—116.

[1]) R. A. Danske saml. fasc. 813 fol. 51 v.

[2]) De, der saaledes maa antages at have fortoldet større eller mindre kvanta efter taksten 1 ß lub. pr. last, 1 ₰ lub. pr. td. resten efter taksten 20 ₰ dansk pr. last, 2 ₰ dansk pr. td., ere: paa Stralsunds fed: Hær Karsthæn Simæn(?) og Dirick Setthæ (Schäfer p. 104); paa Lübecks: Hermæn Sunnænbærægh, Hinrick Langhæ, Hans Brun og Hans Ottenhergh (p. 106); paa

klart, at Tyskerne foretrak at betale tolden i dansk mønt, som de paa grund af dens ringere værdi ingen glæde havde af at føre med hjem, medens Danskerne foretrak at betale i lybsk mønt, da de herved slap lidt billigere[1]), og deres danske mønt var god nok i Danmark. Da nu dette bevis fra Skaaneregnskabet er det eneste, der er for den theori, der er opstillet af Prof. Schäfer, anerkendt af Dr. Chr. og noget for skarpt formuleret af Prof. Erslev som: de danske betalte altid halv sildetold mod udlændingene, maa man, hvis det er omstødt, i stedet sætte: ved Stralsundfreden opnaaede Hanseaterne ligestilling med de danske med hensyn til sildetolden — og denne ligestilling bevaredes gennem det 15. aarhundrede.

Danzigs: Caspar Frederick, Henning Swm, Jheremias Vammærodhæ, Bartelmeus Bølko og Claus Ænsæl (p. 106—7); paa Stettins: Hans Grodha, Claus Klingænbærægh, Hans Slythær, Michel Popsthæn og Tevs Pillæ (p. 107—8); paa Revals: Hans Lænssækoff (p, 108); endelig i Skanør: Henrick Struss, Michel Siverssøn, Cristiærn Homann, Hans Cellemann (?), Hans Luæ (?), Hans Miællerop (?), Lauris Tygessøn og Cristofer Olssøn. I Skanør fortolde Dytløff, Lauris Jepssøn, Michel Perssøn, Hans Troll, Lasse Claussön, Niels Jænssøn, Per Meding, Frederick og Hans Lauritssøn hele deres kvanta — der rigtignok ere meget smaa — efter taksten 1 ß lub. lasten (p. 115). Endelig er der i Skanør to, nemlig Jes Perssøn og Hans Cock, der kun betale 10 ꝟ (lub.) lasten, men selv dette kan ikke anvendes som bevis for, at der i det mindste i enkelte tilfælde vistes danske (hvis disse to da ere danske) særlig velvilje af tolderen, thi det selv samme genfindes ogsaa i sildetolden af feddene; her betaler paa Lübecks fed Hans Harcke i Malmø, paa Danzigs Claus Skulthæ (p. 106) ogsaa kun 10 ꝟ lasten. Det er møntens nationalitet, ikke de betalendes, tolderen viser velvilje mod; som han nøjes med 15 ß af Claus Smids styrterum, saaledes nøjes han her med den gamle takst 10 ꝟ lasten, i begge tilfælde sikkert, fordi der betales med lybsk mønt. (Naar derimod en del synes at betale mere i told end de skulde selv efter taksten 20 ꝟ lasten, beror det, forsaavidt det kan kontrolleres, paa, at man hyppigt har regnet ½ eller ¼ td. = en hel td.; dette har allerede Schäfer gjort opmærksom paa (p. 109)).

[1]) Nemlig 4 ꝟ dansk.

Det vil ses, at dette forsøg paa en kritik kun højst indirekte kan rettes mod Dr. Chr., men imidlertid er der andre steder, hvor resultater og opfattelser alene staa for Dr. Chr.s egen regning og hvor der ogsaa synes mig at kunne forsøges nogen kritik. At der kan kritiseres, hænger i høj grad sammen med den metode, forfatteren følger. Dr. Chr.s metode er den samme, naar han fortolker de samlede kendsgerninger, som naar han vurderer dem enkeltvis; den er baaret af den prisværdigste ædruelighed og forsigtighed, den er præget af en ivrig stræben efter paa intet punkt at øve vold mod materialet. Dette gør, forekommer det mig, dels at han paa enkelte punkter fastholder en overlevering, der selvom den ikke direkte kan modbevises, dog maa synes noget mistænkelig, dels, og dette er det væsentligste, at hans materiale saa tit falder fra hinanden i brudstykker, ikke sammenbindes ved en fast udformet helhedsopfattelse. Dr. Chr. mener, at dette sidste er en nødvendighed; atter og atter fremhæver han, at paa grund af materialets ufuldstændighed maa vor viden paa mange punkter være brudstykkeagtig. Det er muligt, at Dr. Chr. har ret; men det forekommer mig rigtignok, at der undertiden er mulighed for at naa noget videre frem mod en helhedsopfattelse.

Fastholdes saaledes ikke for meget en ældre overlevering f. e. i fremstillingen af Kristiern I's reduktioner[1])? En reduktion er ikke et øjebliks sag, men led af en fast og konsekvent finanspolitik. Det finder man intet spor af hos Kristiern I, hvis hele finanspolitik blot gik ud paa at skaffe pengemidler til gennemførelsen af de forskellige storpolitiske planer, der i hurtig rækkefølge sysselsatte ham hele hans regeringstid. Og dog har man villet, at han skal have gennemført ikke mindre end to reduktioner i hertugdømmerne, en i Sverige og to i Danmark. Jeg haaber, det er lykkedes mig for nylig at paavise[2]), hvor lidet man kan tale om reduktion i hertugdømmerne, og hvor ganske Kristiern I var blottet for evne og

[1]) p. 226—229.

[2]) I min afhandling om „Den finansielle side af erhvervelsen af hertugdømmerne 1460—1487". H. T. VII, 4, 317—388, 399—489.

vilje til at paatage sig saadanne vanskelige finanspolitiske opgaver. Den svenske reduktion var krævet af det svenske rigsraad eller snarere vel af dettes danske parti og gjort til en betingelse for Kristiern I's valg; man kan derfor rolig se bort fra, at den i selve brevet derom siges foretaget „paa kongens foranledning“ [1]). Endelig er der de to danske af 1453 og 1468. Den første af disse kendes alene af en ret forvirret meddelelse hos Hvitfeldt [2]). Hvorfra han har den, er det ikke muligt at sige; men det vil hurtigt ses, at den egentlige kærne i den (ɔ: den del af den, som Hvitfeldt ikke kan have faaet ved konstruktion) er efterretningen: „da blefve alle Kronens Slot oc Læn igien annammet udi Viborrig Stifft, som Torbernus vaar Bisp“ og saa maaske et aarstal, som Hvitfeldt har læst som 1453. Om denne kærne er der det at bemærke, at der overhovedet ikke kendes nogen bisp Torbern i Viborg stift [3]), og at Knud Mikkelsøn allerede 1451 var bisp her. Endelig er der ikke bevaret den ringeste efterretning andensteds fra, der viser, at der i 1453 eller aarene derefter foretages nogen reduktion. Rimeligst er det derfor at antage, at Hvitfeldt over en urigtigt læst og urigtigt anbragt efterretning har konstrueret meddelelsen om denne reduktion; den halvt religiøse motivering, der ellers ikke kendes i Danmark, har han da taget fra det svenske reduktionsbrev, som han kender. Han havde grund til at konstruere her, thi han bruger denne reduktion til at forklare kongens inddragelse af Skelskør og Tranekær, der efter hans mening fremkaldte striden med Akselsønnerne [4]).

---

[1]) p. 227. I Sverige var man jo vant til i reduktionen at se et politisk virkemiddel af betydning; kort forinden havde Karl Knudsøn benyttet det overfor sine modstandere. Styffe: Bidrag til nordens hist. III, 73 ff.

[2]) Hvitfeldt. Folioudg. p. 858.

[3]) Den eneste mulighed er, at der kan foreligge en navneforveksling med bisp Thorleif, der kom til Bergen og blev myrdet der 1455; men selv i saa fald er jo i det mindste aarstallet urigtigt.

[4]) Ingen af det 16. aarh.s historikere er klar over, at grunden til denne betydningsfulde kamp er Akselsønnernes frafald, der

1468 gælder det om at skaffe penge til kampen mod disse og mod Sverige; det fremgaar ganske klart af brevet selv [1]). Man har ikke villet paalægge almindelig landeskat dertil, men har valgt den udvej at tillade kongen selv at skaffe sig penge ved laan mod pant i endnu upantsatte len. For at dette kunde lade sig gøre, maatte kongen have fri dispositionsret over lenene og derfor faar han ret til i fornødent fald straks at „annamme til sig“ alle upantsatte slotslen, selvom indehaveren har livsbrev derpaa eller der er truffet andre lignende overenskomster. Enhver lensmand, der ikke havde sit len i pant, kunde altsaa vente at faa det opsagt; saa maatte han enten se det pantsat til en anden eller ogsaa selv laane kongen penge og saa faa lenet igen som pantelen. Anderledes med pantelenene; her kunde det næppe nytte at give kongen nogen dispositionsret, da de vel i forvejen vare givne i pant for saa store summer, som de kunde forrente. Pantelensmændene slap derfor fri for den risiko, de andre lensmænd løb; men til gengæld herfor bestemtes ogsaa, at de i det aar skulde give kongen 1/3 af indtægterne af pantelenene. Men indenfor pantelenene var der endelig en lille gruppe len, der kun formelt kunde henregnes til dem; det var de len, der af kongen eller hans forgængere vare givne „af gunst og kærlighed“ under den form, at kronen først kunde faa dem igen, naar en bestemt sum penge, hvor-

---

fuldbyrdedes ved Nyköpingbrylluperne i Septbr. 1466; men de angive de mest forskellige grunde. Hvitfeldt søger som sagt aarsagen i lensindragelserne, der først er den anden fase i stridens udvikling. Denne pludselige inddragelse kunde imidlertid nok trænge til at motiveres, og der maatte heri ligge en opfordring for Hvitfeldt som historiker til at opbygge en konstruktion paa den optegnelse om en reduktion, han mente at have. For det vilde vel nok være at gaa den brave rigskansler for nær, om man vilde tænke sig konstruktionen fremkaldt af, at han, den kongetro adelsmand, ikke rigtig kunde billige sine forfædres optræden overfor deres konge.

[1]) Dipl. Chr. I, 145 „oc at vppæ holde then krigh oc orlogh meth, som hanom vrætferdughæ paaført ær aff hans svornæ radh oc mæn“.

for vedkommende len regnedes for at staa i pant, betaltes. Disse behandledes, som rimeligt var, ganske som de upantsatte len; ogsaa over dem fik kongen dispositionsret, saa at han i fornødent fald kunde bruge dem som pant for virkelige laan[1]).

Man vil saaledes se, at der her slet ikke er tale om en reduktion, der skal gennemføres; men kongen faar en dispositionsret, som han kan benytte. Om og i hvor mange tilfælde den blev benyttet, ved man intet om; men der er ud fra denne opfattelse af brevene af 1468 intet mærkeligt i, at man i den nærmest følgende tid ikke ser disse breves bestemmelser bragt i anvendelse, hvor man kunde have ventet det. Først senere i tiden synes det, som om disse bestemmelser ere brugte til at retfærdiggøre en reduktion; de paaberaabes nemlig i en dom, der rigtignok er af 1492. Her passer en reduktion ind. Kong Hans' finanspolitik var i modsætning til hans faders en fast reorganisationspolitik, der i det mindste i hertugdømmerne lader sig tydeligt forfølge, og som utvivlsomt har virket paa samme maade i kongeriget. Derfor er det næppe nogen fejltagelse, naar det i den gamle optegnelse hedder, at panter, som ere givne af synderlig gunst og naade, ere kong Hans tildømte[2]), og derfor er det

[1]) Tillige indeholder brevene jo bestemmelser om, at kongen det aar skal have byskatten af alle købstæder, ogsaa de pantsatte; endvidere alt strandvrag og sandtold, der falder paa kronens grund. Den kommission af 1469 ¹/₅, der nedsættes ved brevet, er en af dem, som tidens mangelfulde regnskabsvæsen nødvendiggjorde, fordi kvitteringer dengang kun benyttedes i ringe omfang, fordi lensmændene gjorde udlæg for kongen og saa tilbageholdt indtægter af lenet som dækning, fordi gælds- og pantebreve ikke altid tilbageleveredes, skønt de vare indfriede o. s. v. Dette er det, der kaldes „at lægge til lige om tjeneste og opbærelse og sidde over ret regnskab“, kort sagt, den opgørelse, denne kommission skal foretage, er ganske af samme art som den, der 1480 finder sted i hertugdømmerne. Cf. H. T. VII, 4, 438 ff.

[2]) Notitsen lyder: Swar paa thenne artikel at samme konnyngh Cristierns breff lyder oc vdwiiser at Høgstrups panth, och at thet waar giffweth aff særdelis gunst oc nade, oc ære saadanne panth kon. Hanss tildømpth. R. A. Reg. 108 a. Pakken

ogsaa efter dennes død, og ikke efter Kristiern I's, at der klages af folk, som have mistet deres pant og ej fanget deres penning.

Enhver, der beskæftiger sig med dansk historie, ved, hvor stor fortjeneste Dr. Chr. har af at have fremstillet Øresundstoldens ældre historie. Den er omhyggeligt udredet indtil 1466 i hans disputats; i dette arbejde fortsætter han den indtil aarhundredets udgang[1]). Om fremstillingens rigtighed i det store og hele kan der ikke næres nogen tvivl; men den har hist og her smaa lakuner, som ikke synes mig nødvendige. Det er sikkert, at der i begyndelsen af 70erne fandt en forhøjelse af sundtolden sted. Dr. Chr. synes at mene, at der i Hanserecesse er tale om to forskellige forhøjelser; den, hvorover Danzig klager i sommeren 1472, og en told af Baysalt, der omtales i aarene 1475—76[2]). Disse to ere imidlertid sikkert en og den samme og sammenhængen følgende. I 1471, under toget mod Sverige, forbød Kristiern I at føre salt gennem sundet, rimeligvis i god forstaaelse med de vendiske stæder[3]), til hvem han var kommen i saa godt forhold ved forbundet af 1469. Olaus Petri fortæller, at kongen under krigen med Sverige havde aftalt med søstæderne, at der intet salt maatte føres dertil, derimod solgte han selv salt i lejren ved Stockholm og lokkede saaledes bønderne til sig[4]). Dette bekræftes fra hanseatisk side; 1471 18. Maj klager Thorn til Danzig over, at de vendiske stæder skulle være blevne enige med kongen om at forbyde Hollænderne og andre søfarende at komme med gods fra Baye og anden købmandsskab[5]). Imidlertid var det sikkert en ubehagelig overraskelse for de vendiske stæder, at forbudet en tid ogsaa

---

Kristiern II's og Frederik I's aktive og passive gæld bl. 1 a. Cf. Danm. statsforv. p. 229, anm. 3.

[1]) p. 665—676.

[2]) p. 666.

[3]) Formodentlig er det om dette forbud, det 1470 13/11 overdrages bisp Albert Krummedige at føre forhandlinger med Lüneburg. H. R. II, 6, 389.

[4]) Olaus Petri ed. Klemming 1860 p. 269.

[5]) H. R. II, 6, 445.

syntes at blive rettet mod dem; de hentede selv salt i Baye, men havde sikkert regnet med, at det kun skulde gælde Hollænderne. 1472 4. Marts beslutter derfor et vendisk møde at protestere; Lübeck og Hamburg skulde have et møde med dronningen, og deres sendebud overdrages det da at sige til hende, at stæderne haabede, det ikke var meningen, at de intet salt maatte sende gennem sundet, men at deres købmænd frit maatte sende salt, naar det skete paa egne skibe og ikke paa hollandske[1]). Paa dette tidspunkt tales der endnu om et forbud, men kort efter — og ganske naturligt, fordi krigen faktisk da var endt — synes dette at være bleven afløst af en toldforhøjelse. At denne skriver sig fra forbudet, formoder Dr. Chr. selv; at det er denne ene toldforhøjelse, der omtaltes baade 1472 og de følgende aar, synes klart at fremgaa af klagernes ordlyd. 1472 8. Juli melder Danzigs sekretær hjem, at der af alt gods, der er fragtet i hollandske, zeelandske eller flamske skibe og i alle andre skibe undtagen Hansestædernes, hvad enten det hører hjemme i Hansen eller udenfor, maa betales ½ ℳ dansk i told pr. last. 1474 28. Septbr. klager Kampen over den usædvanlige told i sundet, og paa Hansemødet i Lübeck 1475 klages der atter over tolden af bayesk salt ved Helsingør. Identiteten fastslaas ved klagen fra Hansemødet 1476: de vendiske stæders toldfrihed i sundet krænkes, Hollænderne ere skyld deri, fordi de nu give 8 ß dansk for hver last salt, medens man tidtidligere kun gav 1 nobel pr. skib — ogsaa Stralsund og Greifswald have maattet betale denne told[2]).

Ogsaa spørgsmaalet om certifikaterne hænger paa det nøjeste sammen med denne toldforhøjelse. Dette laa i den nye tolds væsensforskel fra den gamle: tidligere blev der blot svaret told af skibet, nu skulde der tillige i visse tilfælde svares told af godset. Hidtil havde det derfor været tilstrækkeligt, at skipperen medførte sit eget borgerbrev og skibets

---

[1]) H. R. II, 6, 514 § 4.
[2]) H. R. II, 6, 624. Reg. van charters van Kampen I, 239—40. H. R. II, 7, 300 § 2; 338 § 70.

hjemstedsbrev; det var nok til at afgøre, om skibet var toldpligtigt eller ej. Nu maatte der tillige rejses spørgsmaal, om det gods, skibet medførte, alligevel ikke var toldpligtigt, selv om den by, skibet hørte hjemme i, var fritaget for tolden; certifikaterne maatte oplyse om, hvem godset tilhørte. Og disse oplysninger skulde være nøjagtige, det var ikke nok, at certifikaterne lød paa, at godset hørte hjemme „in de Hense", altsaa ejedes af Hansekøbmænd, thi dels skulde den nye told jo erlægges af de zuydersøiske stæder af Hansen, der ikke havde frikøbt sig, dels synes man ved samme lejlighed at have indskrænket de vendiske stæders toldfrihed til kun at gælde, naar de førte eget gods d. v. s. gods, der hørte hjemme i samme by som skibet, ikke naar de førte fremmed gods. Naar et skibs certifikater ikke svarede til disse nye krav, maatte det til straf betale den nye told, selv om det ellers var fritaget for den; var det i forvejen pligtigt dertil, opkrævedes den nye told vistnok med det dobbelte beløb. Dette siger den danzigske sekretær selv udtrykkelig i 1472; foruden at berette om den nye told af Hollænderne, fortæller han nemlig, at denne told kræves ogsaa af alle skibe og alt gods, som har hjemme i Hansen, men ikke har certifikater paa skib og gods; det var nylig sket med et skib fra Danzig, fordi skipperen ikke havde certifikater paa, at skib og gods hørte hjemme i Danzig[1]).

Dette skærpede krav angaaende certifikaterne gennemfører nu den danske regering under kong Hans trods alle protester med største konsekvens, ogsaa efterat man er ophørt med at opkræve den nye told med 8 ß dansk pr. last, men — formodentlig for nemheds skyld — opkræver den som den gamle med 1 nobel pr. skib. Kun overfor Danzig, der jo i det hele begunstigedes af kong Hans, gøres der en kort tid en lille indrømmelse, da denne by i 1484 definitivt op-

[1]) Naar derfor Stralsund og Greifswald, som ovfr. nævnt, i 1476 klage over at have maattet betale den nye told, er det sikkert sket, fordi de paagældende skibe ikke have haft deres certifikater i orden; derfor er det, kong Kristiern kan svare, at han intet kender til en ny told ved Helsingør. H. R. II, 7, 376.

giver sit krav om toldfrihed og lover, at skippere derfra ikke skulle føre engelsk gods. Den besværer sig da ogsaa over de nye certifikater, dens borgere handle tit i selskab med borgere fra andre Hansestæder, men naar certifikaterne lyde: in de Hense, vil tolderen ikke anerkende dem; deres sendebud foreslaa derfor, at certifikaterne paa godset i det mindste maa lyde paa, at „det hører hjemme i vor by Lübeck etc. og i Hansen“ [1]). Da de danske herrer have forhørt sig om, hvorvidt Hollænderne ere i Hansen og faaet at vide, at de ikke ere det, men at Kampen er en Hanseby, faar Danzigerne lov til at lade certifikaterne lyde: „binnen Danzig unde in de Hense“. Men denne særlige indrømmelse til Danzig synes snart at være bleven taget tilbage; 1487 klager byen over, at foruden den ene nobel, som Danzigerne mod deres gamle frihed (!) pleje at give, vil tolderen ogsaa have to nobler (d. v. s. en nobel til) af det i danzigske skibe indladede gods, selvom det tilhører andre Hansestæder [2]). Dette er det, Danzig ønsker forandret i 1487 [3]).

Mest forekommer det mig dog, at fastholdelsen af det overleverede og manglen af en gennemført helhedsopfattelse har virket ind paa Dr. Chr.s skildring af centraladministrationen. Denne skildring optager omtrent de første 200 sider i bogen og maa jo ogsaa i enhver henseende være hovedstykket. Al interesse knytter sig her til spørgsmaalet: vil det store nye materiale ikke vise klarere, hvorledes centralstyrelsen omformedes i løbet af aarhundredet, hvorledes forfatnings u d v i k l i n g e n var?

---

[1]) H. R. III, 1, 547 §§ 50—51.

[2]) H. R. III, 2, 170 cf. 160 §§ 124—26.

[3]) p. 669. Det forekommer mig nemlig, at man maa lægge hovedvægten paa den fremstilling af det faktiske forhold, der gives i nr. 70 (sunder ock vann den anderen guderen in unnse schepe gefrachtet unnde geladenn wowol desuluige unsenn frunden uth denn anderen steden der hanse tokamen ..... unnde heisschet sprekende, wy mogen u n n s e guden vorcertificeren unde der ander stan lasen; welkt denne mercklike nygenheide synn), ikke paa den meget kortfattede form, hvori Danzigs klager forebringes paa mødet i nr. 160.

Den almindelige opfattelse af det 15. aarh.s centraladministration er: riget styredes af kongen ved hjælp af rigsembedsmændene. Denne opfattelse fastholder Dr. Chr. fuldtud, og han mener at finde god støtte for dens rigtighed i en rigsraadserklæring fra kong Olufs tid og Hans Krøpelins private unionsudkast af 1436. I den gamle ramme indfælder han derfor de nye efterretninger; derfor gennemgaas omhyggeligt alle stillinger, der muligt kunne gøre krav paa at medregnes blandt det 15. aarh.s rigsembeder, og alt, hvad der findes om dem, bemærkes. Om gældkeren i Skaane vidste vi allerede før, at han var en ret mystisk person, der tilhørte det 14. aarh.; nu ved vi, at titlen ogsaa bruges to gange senere, i 1492 og 1523, men „uden at der gives mindste oplysning om hans embede"; tværtimod, hvad der i det 14. aarh. siges at være en del af hans myndighed: at indsætte fogder, er det netop ikke i 1491; senere er han maaske identisk med lensmanden paa Helsingborg, men „der vides næppe noget bestemt om en saadan forening af de to poster i tidligere tid" [1]). Med lige saa stor courtoisie behandles Roskildebispen som „Danmarks riges øverste kansler" [2]), omend Dr. Chr. selv straks erklærer, at „det er vanskeligt at faa klarhed ikke blot over dette embedes karakter, men tillige over, naar det overhovedet har eksisteret". Hvad man ved, er, at denne titel bruges om Roskildebispen tre gange, i 1419, 1421 og 1423, kort tid derefter i et latinsk digt, saa først en gang i 1510, endelig ret hyppigt om Lage Urne og Joachim Rønnov. Dette er faktisk alt, hvad der vides, og man kunde da nok fristes til at spørge: betegner denne titel i det 15. aarh. et virkeligt embede [3])? Dr. Chr. kommer kun i en let tvivl herom, og han tilbageviser hurtigt tvivlen. Roskildebispen maa som øverste kansler have haft

---

[1]) p. 37—38.

[2]) p. 82—91. Her forelaa dog Prof. Erslevs skildring af kancelliet i Erik af Pommerns tid og af Roskildebispens optræden som øverste kansler. Erslev: Erik af Pommern p. 124—25.

[3]) Om forholdet i begyndelsen af det 16. aarh. vil der nedenfor blive talt.

„en overordnet myndighed over eller tilsyn med bægge de andre kanslere, baade kongens kansler og justitiarius“, „hans virksomhed har angaaet saa vel kancelliets ekspedition af kongebreve som retsplejen, mest den sidste“ [1]), derimod „vides det ikke, om han har haft nogen myndighed over kronens arkiv“, intet bestemt tyder herpaa [2]). I virkeligheden bygger bestræbelserne for at finde disse embeders reelle omfang kun paa titlernes lejlighedsvise forekomst.

Men er Dr. Chr. nu meget rigere i sine meddelelser om de andre højeste rigsembedsmænd, som efter hans opfattelse hjalp kongen at styre land og rige? At kammermesteren, indtil han forsvandt i 1469, at rigskansleren (fra begyndelsen af det 15. aarh.) og at fodermarsken (fra slutningen af samme aarh.) vare indehavere af virkelige embeder, er jeg, som det vil fremgaa af det følgende, ganske enig med Dr. Chr. i. Men de andre? Drosten er man hurtig færdig med, han eksisterede slet ikke i Danmark i det 15. aarh. Om hofmesteren meddeler Dr. Chr., at „det kunde ligge nær at antage, at han har haft den øverste ledelse af de udenrigske anliggender“, men „en saadan anskuelse holder imidlertid næppe stik“; „en anden side af hans virksomhed angik retsvæsnet“, men „hvor stor myndighed han har haft paa dette omraade, vides ikke“ [3]); om hans deltagelse i finansstyrelsen „kan kun lidet meddeles og tilmed er det, naar en hofmester viser sig i forhold til finansstyrelsen, vistnok ret hyppigt, at det ikke sker paa embeds vegne“; han har ikke haft noget overtilsyn med kammermesterens embedsførelse [4]). Men i 1525 udtaler rigsraadet, at hofmesteren skal have tilsyn med lensmændene; Dr. Chr. vil gerne herfra slutte til en lignende virksomhed i den foregaaende tid, men siger selv, at der intet er, der tyder herpaa. Resultatet angiver Dr. Chr. selv ved at sige, at „det er ugørligt at angive blot nogenlunde bestemte grænser for hofmesterens embedsmyndighed“, men tilføjer,

[1]) p. 87.
[2]) p. 90.
[3]) p. 44—45.
[4]) p. 46—47.

at samtidig sker der forandringer i titlen, „der tillige viser hofmesterstillingens voksende betydning“ (!)[1])

Marskstillingen er besat fra 1443 til 1506. Marsken, siger Dr. Chr.[2]), havde hele hærvæsnet under sig og var troppernes anfører i krigstilfælde; i 1360 er han indehaver af en vis dømmende myndighed, der imidlertid senere kun nævnes i unionsudkastet af 1436. Men som det fremgaar af Dr. Chr.s egen fremstilling, nævnes han ikke en eneste gang i det 15. aarh. som særlig overanfører for tropperne i krig; maaske har han haft en vis ledelse af hofpersonalet, hvad der dog er ret tvivlsomt, og at der netop her var trang til en særlig embedsmand, viser oprettelsen af fodermarskembedet. Atter her synes da det store materiale ikke at kunne give oplysninger af synderlig værdi.

Grunden til, at det resultat, man ad denne vej naar til, er saa ringe, ligger lige for: den overleverede opfattelse maa opgives. Vistnok bør historikeren ikke selv konstruere, hvor der er mindste mulighed for at søge oplysning i bevarede dokumenter; men man kan ikke strække sig saa vidt, at man søger oplysning om Danmarks virkelige forfatning i det 15. aarh. af en erklæring fra slutningen af det 14. og en privatmands udkast fra første halvdel af det 15. Man maa her søge en anden løsning; den ældre forklaring kan ikke passe til forholdene i den anden halvdel af det 15.aarh; da styredes landet af kongen selv fortrinsvis ved kancelliets hjælp, i begyndelsen af det 16.aarh. tør man sige: alene ved kancelliets hjælp.

Den udvikling, der her er foregaaet, tør jeg maaske prøve i det følgende at skitsere. Der sker i løbet af det 15.aarh. en kolossal udvidelse af centraladministrationen, baade i omfang og intensitet. Nye omraader drages ind, ældre medføre flere forretninger. Alt dette krævede et større og mere stadigt regeringspersonale.

Naar kongen i tidligere tid havde følt trang til hjælp,

---

[1]) p. 48.
[2]) p. 54—63.

havde han taget mænd af sine nærmeste omgivelser, hofstillinger vare blevne embedsstillinger. Det gav kongen en meget øget magt, der var stormændene ubehagelig, de søgte da med held at bemægtige sig disse embeder. Saaledes var det gaaet med drosten, kapellanen, marsken; saaledes gik det i første halvdel af det 15. aarh. med hofmesterstillingen. Derved bleve disse embeder unyttige for kongen; de besattes med mænd, der dels ikke vare afhængige af ham, og som dels selv privat havde mange ting at tage vare, store godser at bestyre, saa de ikke stadig kunde være hos kongen.

Men netop denne stadige tjeneste krævedes nu. Det synes, som om man straks i det 15. aarh. har tænkt at kunne klare sig paa samme maade som før, ved oprettelsen af nogle nye embeder, der besattes med lavadelige, som saaledes mest blev kongens tjenestemænd. Det var rigskansleren og kammermesteren. Men selv disse tjenestemænd røbe straks i kraft af deres adelige afstamning tendens til at blive godsejere og allierede med den øvrige adel[1]). Og selv dette slog ikke til. Der krævedes under den tiltagende udvidelse mest af alt et stort underordnet personale, tillige krævede særlig den stedse større og vigtigere diplomattjeneste folk, der ikke blot kunde latin, hvad man allerede forlangte i ældre tid, men tysk, snart ogsaa lidt fransk, og af hvem man navnlig maatte forlange kundskab til udenlandske forhold og forholdene ved pavehoffet, efterhaanden som kirkelige spørgsmaal atter kom til at spille større rolle. Af disse grunde udvides nu kancelliets rammer, kongerne, særlig Kristiern I., begyndte at tage i sin tjeneste flere og flere skrivere, danske og tyske. De skulde besørge den almindelige korrespondance, det almindelige simple regnskabsvæsen. Disse lidet ansete skriverstillinger fristede ikke straks den danske adel, selv ikke de yngre sønner. Mest kneb det med den finere diplomati, forhandlinger med Sverige kunde føres af danske rigsraadsmedlemmer, selvom de saa

---

[1]) Det bedste eksempel her er Eggert Frille, der fra meget ringe adelig stand hævede sig til større godsbesidder og svogerskab med de mægtige Akselsønner. Mollerups afhandling H. T. V. 5, 1 ff.

ikke altid faldt ud efter kongens ønske; danske adelige, som kongen kunde stole paa, eller som han var nødt til at tage hensyn til, kunde faa overdraget overordentlige sendelser og det, hvad enten det var rigshofmesteren eller marsken eller almindelige rigsraadsmedlemmer; men den daglige diplomatiske korrespondance blev mere og mere omfattende; de, der skulde besørge den, maatte stadig være til stede og nøje kende de forhold, der vare af betydning. Derfor var man glad, naar man kunde faa dygtige fremmede til at træde i dansk tjeneste, var det blot for en tid, og selvom de maaske ikke fik nogen egentlig stilling eller titel. Saadan en mand var Marcellus[1]). Med Daniel Kepken de Nulant er man allerede et skridt videre; han fører de smukkeste kanslertitler og er hovedmanden i en række forhandlinger med udenlandske magter[2]). Skrivere fra nordtyske byer ansættes hos kongen, de faa snart al korrespondancen og de mindre betydelige, personlige forhandlinger med Hanseaterne overdragne; hvor ofte er Johan v. Embeke ikke paa rejse til stæderne. Kræve forholdene engang imellem en generalopgørelse, sendes der vel nok et overordentlig gesandtskab af nogle danske, eller, i en senere tid, hertugelige

[1]) Dr. Chr. omtaler slet ikke denne mand i forbindelse med kancelliet, heller ikke optager han ham i sin fortegnelse over kongelige kanslere. Og dog tør man med god grund paastaa. som ogsaa allerede Pal.-Müller i H. T. III, 1, 314 ff. og Styffe III, 125 antage, at det er ham, der er forfatter af hovedmassen af de breve, der indeholdes i den ældste bevarede danske kancellibog, trykt S. R. D., VIII, 360—446. Der er saaledes i denne kopibog indført fire privatbreve fra Marcellus (p. 388–89, 407), og mellem disse og kopibogens kongelige skrivelser fra tiden før 1462 er der de største sproglige overensstemmelser. Sandsynligheden taler ogsaa for, at selve kopibogens opstaaen skyldes Marcellus; de otte først indførte breve dreje sig alle om ham, hans strid for at vinde anerkendelse og hans rejser. For at have alle breve i denne sag samlede, har han da formodentlig selv paabegyndt denne kopibog, efterhaanden har han saa ogsaa deri indført skrivelser, han skrev i kongens navn, deriblandt atter vigtige privatbreve, endelig ved hans død 1462 er den bleven i kancelliets eje og fortsat der.

[2]) p. 97; 86 anm. 3.

raader, men der er hyppigst en skriver eller sekretær eller kansler med, hvad han nu kaldes, og man kan sikkert gaa ud fra, at han, der ganske anderledes kendte gangen i de forudgaaende forhandlinger og nøje vidste kongens ønsker, har været den egentlige sjæl.

Samtidig benyttedes skriverne i indenlandsk korrespondance og navnlig regnskabsvæsen; sikkert var de regnskaber, de førte, efter deres uddannelse solidere og mere moderne end de, der tidligere var aflagt af drost eller kammermester. Hvorledes kancelliets virksomhed paa disse omraader udvidedes, kan ikke her forfølges i det enkelte, delvis mangler man ogsaa midler dertil. Kun et par punkter skulle nævnes. Der kan saaledes ikke være tvivl om, at det var kancelliet, der overtog kammermesterens forretninger, da dette embede efter 1469 ikke mere besættes. Dr. Chr. vil gerne sætte kammermesterembedets forfald under kong Hans i forbindelse med en større indgriben fra hofmesterens side paa finansvæsenets omraade, men indrømmer, at noget positivt vidnesbyrd herfor lader sig rigtignok ikke anføre[1]). Alt viser netop, at det er kancelliet. der her udvider sit omraade. De to mænd, der under kong Hans 1492 og 1501 kaldes kammermestre, ere netop kongelige skrivere, og ganske tydeligt ses det deraf, at den mand, der senere har kammermesterens virksomhed, som Dr. Chr. selv siger, er rentemesteren, „ganske vist saaledes, at man faar indtryk af, at rentemesteren i den første tid ikke har været synderlig forskellig fra en kancellisekretær“ [2]). Nej netop, kammermesterens virksomhed gik over til en skriver, der paa grund af hans bestillings vigtighed efterhaanden fik den finere titel rentemester.

Der kan heller ikke være tvivl om, at kancelliet efterhaanden fik stærkere kontrol med og selv overtog opkrævningen af de ekstraordinære skatter. Dr. Chr. nævner selv en række eksempler, der vise, at kgl. skrivere først deltage i opkrævningen, senere hyppigst alene opkræve dem [3]); mærkeligt

[1]) p. 66.
[2]) p. 67. 78.
[3]) p. 107—8. 552—54.

nok synes han ikke her at have medtaget Viborg landstingsvidne af 1469 25. Febr. om opkrævningen af tredjedelen af renten af pantelenene, hvori „Caspær, wor nadighe herre konninghæ Cristierns scriffuer" siges at have erklæret, „ath han ther haffde fulmacht ther wpa them vp at bere oc quitancia fulkommelige ther vpa at giffue" [1]).

Med denne stadig udvidede finansielle styrelse og med udfærdigelsen af indenlandske skrivelser fulgte endelig et stadig kraftigere tilsyn med lensmændene.

Lidt efter lidt kom der da ogsaa organisation i kancelliet selv [2]). Først er der flere sideordnede skrivere, senere i Kristiern I's tid flere sideordnede kanslere; efterhaanden faar en enkelt af disse, den, der havde det udenrigske diplomati eller det højere finansvæsen under sig, særlig kanslertitlen. Finere titler kommer i anvendelse, kancelliet begynder at tiltrække danske gejstlige, fordi der begynder at følge gode præbender med sekretærstillingerne eller endog bispedømmer efter. Selv gejstlige af adelig fødsel gaa den vej, om ikke af den aller fineste adel, saa mænd af slægter, der er ved at tjene sig op ved kongegunst, som Ove Bille. Og samtiden forstod godt denne udvikling, selv om den ikke straks ytrede sig i faste danske titulaturer. Det er saaledes betegnende, at Hanseaterne atter og atter kalde mænd, som Dr. Chr. kun vil regne for underordnede skrivere, for kansler eller schatzmeyster; det er, fordi disse købmænd vidste god besked med

---

1) Dipl. Chr. I, 147.

2) Jeg antager, at efter den fæstnelse af kancelliet under en kongens kansler, der iagttages i slutningen af Erik af Pommerns tid (Erslev: Erik af Pommern p. 125 cf. Danm. statsforv. p. 687), kommer der en tid, hvor organisationen paa grund af personalets stadige forøgelse og forskelligartethed er løsere. Derfor føre i tiden c. 1450—c. 1480 flere mænd samtidig kanslertitlen, de afløse ikke vekselvis og stadig hverandre. Dr. Chr. selv er ogsaa p. 93 meget nær ved denne anskuelse, men afviser den dog. Da saa udvidelsen har naaet sit rette maal, kommer der atter en fastere organisation.

den virkelige betydning af deres stilling og give dem den titel, der svarer dertil [1]).

Der skal ikke hermed være sagt noget om, hvorvidt nogen af disse kanslere virkelig bestemte og i større træk ledede Danmarks politik eller ej, det er efter det ringe materiale meget vanskeligt at danne sig nogen bestemt mening herom. Den ledende var sikkert i denne tid kongen selv, kun momentvis kunde rigsembedsmænd eller rigsraad gribe ind, stærkest ved et et kongevalg som i 1513, men i det daglige kunde de næppe gøre sig gældende med megen kraft. Den opvoksende borgerstand fandt i kongen en ivrig beskytter og støttede ham.

Denne kancelliets omsiggriben overflødiggjorde efterhaanden helt rigsembedsmændene; kammermesteren forsvandt ganske, fordi hans embede endnu var saa nyt, af lavere rang og ikke rigtigt anerkendt; rigskansleren og fodermarsken derimod bibeholdtes, den sidste nødvendigvis, fordi han skulde forestaa selve de unge adelige; rigskansleren, fordi hans virksomhed i saa høj grad angik besiddelse af fast ejendom, hvad der saa at sige var den eneste tíng, der interesserede den danske adel i slutningen af det 15.aarh. Men navnlig de ældre rigsembeder blev som følge af denne udvikling ganske betydningsløse; man glemte helt, at Roskildebispen var rigets kansler, hofmesterstillingen blev faktisk en ren æresstilling, et navn — øvede rigets hofmester nogen indflydelse, var det ikke i kraft af sin stilling, men ifølge sin personlige yndest hos kongen eller sin personlige godsejermagt. Deraf kommer det, at det ikke er Dr. Chr. muligt at sige noget bestemt om hans virksomheds omfang, praktisk talt havde han ingen virksomhed som hofmester, kun som godsejer, lensmand og som fornemste medlem af rigsraadet. Ligesaa marsken, om end hans stilling i længere tid synes noget mere end et navn; skønt folkevisen af 1497 og den lybske krønike ikke ere de bedste kilder til at vise hans embedes betydning [2]), er det dog rimeligt nok,

---

[1]) p. 78—80.
[2]) cf. p. 56 anm. 3 og 4.

at det praktisk først blev ganske værdiløst, da en ældre tids landkrigsførelse afløstes af lejehærene, og da kong Hans skabte den danske flaade, der bragte søkrigene til at spille en langt større rolle — da forsvandt ogsaa marsk t i t l e n ved Eskild Gøyes død i 1506. Netop det, at disse rigsembedsmænd saa prægtigt kunde undværes, uden at et eneste hjul i statsmaskineriet standsede, viser tydeligere end mange ord, at man gør rettest i at opfatte dem alene som titler uden faktisk værd.

Disse embeders fuldstændige forsvinden vilde rigsraadet og adelen dog ikke finde sig i, de maatte 1513 paany besættes. Og i det hele taget, da adelen begyndte at blive mættet med gods, saa den, at hele denne nye kancellistyrelse vel var egnet til at vække dens mishag. Den havde faktisk gjort kongen enevældig i administrationen. Kancelliet var ganske kongens eget, og jo mere de mænd, der stode i spidsen for det, udbredte deres administrationsvirksomhed eller inddrog nye omraader, des mere voksede kongens magt. Kancelliet var unddraget enhver kontrol af rigsraad eller stænder; selvom man gennemtvang udnævnelsen af rigsembedsmænd, vare disse dog ganske uden forbindelse med det eller indflydelse paa det. Kongen kunde udrette næsten alt gennem det, han kunde give de mænd, han selv nærede tillid til, stillinger i det, eller han kunde omgive sig med raadgivere udenfor det og saa lade kancelliet udføre deres beslutninger. Begge dele fandt nu i høj grad sted under Kristiern II: en mand som Didrik Slaghæck hørte i det mindste en tid til kancelliet, en mand som Hans Mikkelsen stod altid udenfor det. Men saa kom 1523.

Det maa retfærdigvis indrømmes, at der er en meget væsentlig grund, der har tilskyndet Dr. Chr. til at anlægge sin skildring af centraladministrationen saaledes, som han har; nemlig, at man under Frederik I's regering pludselig atter ser rigsembedsmændene i fuld vigør. Det ligger nær at slutte, at naar rigsembedsmændene ere af en ikke ringe betydning i begyndelsen af det 15.aarh. og af en meget stor efter 1523, maa deres myndighedsomraade og daglige gerning stadig have været den samme. Men denne slutning beror paa en stærk

overvurdering af kontinuiteten mellem tiden før og efter 1523. Set i forhold til denne udvikling var 1523 langt mere revolutionært end 1536. Det var ikke blot kongen, man jog i landflygtighed, det var hele centraladministrationen, hele kancelliet. Det havde været grundlaget for kongens magt; den desperate reaktion med Tyge Krabbe i spidsen var da sikkert veltilfreds hermed, den vilde adelsrepublikken, omend den foreløbig bevarede et skinkongedømme; senere mente jo netop Tyge Krabbe selv at kunne være landet konge nok i Skaane. Men reaktionen selv blev af den foregaaende udviklings magt tvungen til at skaffe nogen erstatning for kancelliet. Alt, hvad det havde draget ind under centraladministrationen, kunde ikke atter opgives, dets arbejde maatte gøres. Dels af magtbegær, dels fordi forholdene nødvendigvis krævede det, søgte man da alle udveje; man nedsatte kommissioner af forskellig art i de enkelte landsdele, men særlig greb man til det naturligste middel, man skubbede atter rigsembedsmændene frem, kancelliets store korrespondance skulde overtages af Roskildebispen, tilsynet med lensmændene af hofmesteren [1]). Saaledes gik det til, at disse navne atter fik lidt virkelighedspræg over sig, at det en kort tid kunde se ud, som om højfornemme mænd atter kunde komme ude fra deres jordegodser og virkelig styre Danmarks rige som raader og rigsembedsmænd. Men det viste sig snart at være et yderlig mislykket forsøg, man fik at se, hvor umuligt det under de forandrede forhold var at undvære kancelliet. Frederik I. selv gjorde ikke meget herved, han nøjedes med atter og atter at udstøde klager over, hvor umuligt det var at styre landet, naar der ingen ordentlige oplysninger kunde gives, intet kraftigt tilsyn føres, og lod, naar det stod aller værst til, sit eget hertugelige kancelli tage affære. De mænd, der havde villet overtage kancelliets funktioner, magtede dem aldeles ikke; derfor vendte 1536 kancelliet og kongemagten styrkede tilbage; det hertugelige kancelli, der i Frederik I's tid kun momentvis havde grebet ind i Danmarks

[1]) I sammenhæng hermed maa man sikkert se det brev af 1523, hvori gældkeren paany pludselig omtales. p. 37.

styrelse, blev som tysk kancelli et fast led deraf, og der dannedes atter et nyt dansk kancelli.

At skrive om dansk centralstyrelse i det 15. aarh. er da først og fremmest at give en skildring af kancelliets og dermed al senere dansk centraladministrations første udviklingshistorie. Det er et punkt af største betydning for Danmarks almindelige udvikling. Alle ere enige om, at denne er den almindelige fælleseuropæiske, men nuanceret ved landets lidenhed og naturlige usammensathed og ved hyppigt stærke paavirkninger ude fra Europa, der virkede des stærkere, fordi Danmarks egenudvikling i den længste tid var nogle aarhundreder bag efter Europas. Dette sidste er meget skarpt paavist af prof. Erslev ved hans jævnførelse af Valdemarernes tid med Karl den Stores, utvivlsomt den dybsindigste og frugtbareste tanke i moderne dansk historieskrivning[1]). I det 15. aarh. er Danmark i sin egenudvikling naaet til den begyndende stændertid. Der er opstaaet en dansk handelsstand, der skrider frem i foretagsomhed og velstand og som politisk faar sit udtryk i særlige købstadsmøder eller i stændermøder, hvori det dengang meget talrige rigsraad naturligt føjer sig ind som særligt led. Samtidig er der en virkelig centralstyrelse med et stadigt og talrigt, overvejende borgerligt regeringspersonale i udvikling; netop handelsforholdene er et af de nye omraader, der nødvendiggør dette. Men ude i Europa er stænderne nu i forfald, kongemagten i stærk stigen. Allerede dette maatte hindre stænderudviklingen i Danmark, og modsat anspore til at drive kongemagten stærkt frem. End mere virkede det, at Danmarks naturlige forhold ikke begunstiger dannelsen af en indflydelsesrig borgerstand. Der er ingen mulighed for nogen industri. kun storhandelen kan gøre dansk borgerstand mægtig, men den kræver herredømmet over Østersøen. Det vilde dengang og senere sige det politiske herredømme, men dertil vare Danmarks magtmidler for ringe, i alt fald brast det hele sammen ved den svenske opstand i 1523.

Som før og senere blev det da jorden alene, der i Dan-

---

[1]) Erslev: Valdemarernes storhedstid p. 269 ff.

mark betød rigdom og magt; og netop slutningen af det 15. aarh. var en af de tider, hvor den samledes paa færre hænder end før. Og adelen, der ejede jorden, lærte hurtigt at forstaa den nye tid, at finde de veje, ad hvilke de nye kræfter, der truede dens magtstilling, kunde trænges tilbage. Den opgav sit forsøg paa at skrue tiden tilbage; mænd af dens rækker kastede sig ind i handelsforetagender, der skabte den danske borgerstand en konkurrence, der var saa meget alvorligere, som den ganske tog grunden bort under fødderne paa den. Af disse grunde døde stænderbevægelsen hen. Kancelliet lod sig ikke slaa ned, det er ofte skildret, hvorledes adelen erobrede det ved at tjene sig op i det fra skriverstillingerne. Det fra første færd borgerlige kancelli blev saaledes adeligt, og ved denne optræden, der var ganske modsat adelens tidligere fremfærd, genvandt den det fodfæste, den havde været paa nippet til at miste i 1536.

Saaledes vandt efterhaanden rigsraad og rigsembedsmænd, som Kristian III. til at begynde med næsten blot af naade havde ladet bestaa, en ny og ganske anden betydning. I rigsembedsmændenes kreds optages nu ganske kansleren og faar snart en fremragende betydning. Og selvom de andre rigsembedsmænd ikke direkte i kraft af deres stillinger kom i forbindelse med kancelliet, var det betegnende for dem i modsætning til en tidligere tids rigsembedsmænd dog det, at de gennemgaaende alle vare oplærte i kancelliets skole, vare blevne fortrolige med den daglige administration ved en tid idetmindste at have arbejdet som kancelliskrivere, det samme var ogsaa tilfældet med mange rigsraadsmedlemmer. Rigsraadet skiftede i virkeligheden ganske karakter. Det var før 1536 en talrig forsamling af jordegodsbesiddere uden egentlig embedsmandsmæssig uddannelse, under den begyndende stænderdannelse med udviklingstendenser i retning af at danne et overhus. Det var efter 1536 en snæver forsamling af mænd, der ganske vist vare godsejere, men som prægedes af den kancelliuddannelse, dets fleste og toneangivende medlemmer havde modtaget, nærmest et statsraad af forhenværende og nuværende medlemmer af centraladministrationen. Titlerne og betegnel-

serne ere de samme som i ældre tid, men vi kunne ikke som en ældre tids historikere slaa os til ro dermed, vi maa skarpt paavise, hvorledes de samme betegnelser i de forskellige større eller mindre tidsrum dække over et yderst forskelligt realitetsindhold.

Disse bemærkninger have ført mig noget ud over det 15. aarh., de skulle blot tjene til at forklare, hvor vigtig kancelliets tidligste historie synes mig. Det er en udvikling af den mest vidtrækkende betydning for al senere dansk historie, der finder sted i løbet af det 15. aarh. Jeg tror, at man ved skildringen af denne udvikling bør lade lignende betragtninger som de, der her er skitserede, være de ledende og det forekommer mig, at der paa dette punkt endnu kunde være plads for en monografi.

Erik Arup.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

---

10. August 1903 døde den tyske Historiker Onno Klopp, over 80 Aar gl. Han var en Tid lang Gymnasiallærer i Osnabrück og fulgte 1866 Kong Georg af Hannover til Østrig; 1873 gik han over til Katolicismen. Af hans Arbejder er de vigtigste: *Der dreiszigjährige Krieg bis zum Tode Gustav Adolfs,* 1—2. Bd. (1891—93, som 2den udvidede Udgave af: *Tilly im dreiszigjährigen Kriege*) og *Der Fall des Hauses Stuart und die Succession des Hauses Hannover in Gross-Britannien und Irland im Zusammenhang der europäischen Angelegenheiten von 1660—1714*, 1—14. Bd. (1875—88). De er ved det arkivalske Stof, han har benyttet, ikke uden Værdi, men trættende og uformeligt skrevne og desuden baarne af et udpræget baade katolsk og welfisk Synspunkt. Han har tillige udgivet *Leibnitz'* historisk-politiske og statsvidenskabelige Skrifter efter Haandskrifter i det kgl. Bibliotek i Hannover (1—11. Bd., 1864—89).

William Edward Hartpole Lecky døde 22. Oktbr. 1903. Han var født 1838 i Nærheden af Dublin, paatænkte oprindeligt at blive Gejstlig, men forlod tidligt Teologien for at vie sig til historiske Studier. Allerede 23 Aar gammel udgav han sin første Bog: *The leaders of public opinion in Ireland* (1861), der indeholdt Karakteristikker af Swift, Flood, Grattan og O'Connell, og var et Udtryk for hans varme Kærlighed til sin Fødeø. Snart vendte han sig dog i andre Retninger, vistnok delvis tilskyndet af den Opmærksomhed, Buckle's History of Civilisation havde vakt for Kulturhistorie. 1865 udgav han *History of the rise and influence of the spirit of the rationalism in Europe,* 1—2; og 1869: *History of European morals from Augustus to Charlemagne,* 1—2. Af disse to Værker er det første det betydeligste; dets

Opgave er at skildre, hvorledes Overtro, religiøs Forfølgelsessyge, Frygt som moralsk Motiv og Askese efterhaanden er bleven overvunden ved Rationalismens Aand igennem Videnskab, Teknik, Handel, Politikkens Verdsliggørelse, Nationaløkonomi og Indskrænkningen af den dogmatiske Teologis Indflydelse paa Livet; skarpt vendte han sig dog imod den materialistiske og utilitaristiske Filosofi. Stærkt angrebet fra baade ortodoks og radikal Side for disse Bøger, hvis Styrke sikkert ogsaa mere var deres Evne til at vække Interesse for vigtige Spørgsmaal end deres udtømmende Behandling af disse, forberedte han sig nu i en Række af Aar til det, som skulde blive hans Hovedværk og sikre ham en anset Plads i engelsk Historieskrivning, hans *History of England in the Eighteenth Century*, der i 8 Bind udkom fra 1878 til 1890; for Storbritanniens Vedkommende gaar det til Udbrudet af Krigen med Frankrig 1793, for Irlands Vedkommende indtil Unionens Ikrafttræden 1801. Det lider under forskellige Svagheder, især en vis Tørhed i Fremstilling og Stil og en Mangel paa det rette Forhold i Behandlingen af de enkelte Emner; særlig er Irlands Historie skildret paa en langt vidtløftigere Maade end Hovedøens; kun paa enkelte Omraader har Forf. ogsaa i større Maalestok benyttet arkivalsk Materiale. Men det fortjener ved Siden heraf stor Anerkendelse. I høj Grad optager det kulturhistoriske Forhold; særdeles vigtigt er det for Forstaaelsen af de forskellige Stænders Liv, Industrien, Handelen, Landboforholdene og den religiøse Udvikling; i sidste Henseende dvæler Forf. meget udførligt ved Metodismen og dens Betydning. De politiske Partiers gensidige Stilling belyses i nøje Sammenhæng med de sociale Forhold, og adskillige af de ledende Personligheder er tegnede i klare og fyldige Karakteristikker. Meget Lys er kastet over Forholdene baade i England og Amerika paa den amerikanske Uafhængighedskrigs Tid, og navnlig viser Forf. stor Selvstændighed og Upartiskhed i den Maade, hvorpaa han søger at forstaa og klargøre de Opfattelser, der her dikterede de modsatte Anskuelser og den modsatte Handlemaade. I sin Behandling af Irlands Historie ser han med overordentlig Sympati paa sin Fødeø, angriber

stærkt den engelske Regerings Overgreb mod den, men betoner dog navnlig, at Irlands Ulykke var den, at dets Skæbne saa stærkt blev vævet ind i de engelske Partikampe. Opretholdelsen af Irlands Forbindelse med England under en national, men loyal Administration var i det hele blevet hans politiske Program, og han, der nærmest tidligere havde været en moderat Whig, sluttede sig til det unionistiske Parti ved dets Dannelse 1886, først i Pressen og senere fra 1896 som Parlamentsmedlem, valgt af Dublins Universitet. Den Modsætning, han herved kom i til Gladstone, viste sig ogsaa ved hans sidste større Værk: *Democracy and Liberty*, der udkom 1896 og indeholdt stærke Angreb paa det liberale Parti og dets Fører.

1. Novbr. 1903 døde Theodor Mommsen i en Alder af 86 Aar; kort før var hans Førsterangsstilling indenfor Nutidens Historieskrivning bleven fastslaaet ogsaa for det brede Publikum ved, at han havde faaet tildelt den litterære Nobelpris. Hans omfattende Forfattervirksomhed drejer sig udelukkende om den romerske Oldtidshistorie, og særtegnende for den er Mottoet paa hans Disputats: „Grækenland tilhører Filologerne, Rom Juristerne“, men Mommsen var ganske vist en Jurist, der til Fuldkommenhed mestrede Sprogvidenskab og Filologi. At han tillige var lidenskabelig grebet af sin egen Tids politiske Bevægelser, satte et stærkt Præg paa hans *Römische Geschichte*, der udkom i 3 Bind 1854—55. Senere forstod han bedre at holde sin ivrige Deltagelse i tysk Politik helt borte fra sit Forfatterskab, og i hans andet Hovedværk, den romerske Statsret, er de talløse Enkeltheder samlede under store ledende Grundtanker, det hele en vældig juridisk Konstruktion, der danner en mærkelig Modsætning til Madvigs Behandling herhjemme af det samme Stof. Højdepunktet naaede Mommsen maaske i det femte Bind, som han i 1885 føjede til sin romerske Historie og hvori han skildrer Provinsernes Tilstand i den ældre Kejsertid, men der er forøvrigt næppe noget Omraade indenfor Romernes Historie, hvorover hans Granskninger ikke har spredt nyt Lys.

Kr. E.

Den finske Historiker og Politiker Yrjö-Koskinen døde 13. Novbr. 1903. Han var født 1830 af svensk Slægt med Navnet Georg Zachris Forsman; det finske Navn benyttede han først som Pseudonym og antog det som Slægtnavn, da han adledes 1884. Fra 1863 til 1882 var han Professor ved Universitetet i Helsingfors, først i almindelig, senere i finsk og nordisk Historie, 1882 blev han Senator og 1897 Friherre. Hans Hovedinteresse var Arbejdet paa det finske Sprogs Herredømme i Finland over det svenske; han var i en Række af Aar Leder af det finnomane Parti, indtil han tilsidst lydigt bøjede sig for den russiske Regerings Krænkelser af den finske Forfatning, uden Tvivl i det dog falske Haab at den finske Nationalitets Interesser derved skulde blive fremmede. Hans vigtigste historiske Arbejder er de paa Finsk udgivne og paa Svensk oversatte Skrifter: *Klubbe-Kriget samt Finlands sociale tillstånd vid slutet af sextonde århundradet* (1864) og *Finlands Historia* (1874).

Efter at Leo XIII 1880 havde gjort *Vatikanets arkiv* tilgængeligt for forskningen, er dette blevet et af de vigtigste midtpunkter for den historiske videnskab; historikere fra alle verdens lande mødes dér. Fra dansk side optoges arbejdet dog først temmelig sent, skønt det rige udbytte, som P. A. Munchs undersøgelser mange år i forvejen havde bragt, stærkt måtte friste til fortsættelse. Dr. *L. Moltesen,* der opholdt sig i Rom 1894—95, begyndte den regelmæssige gennemgang af arkivet fra 1316, og hans arbejde fortsattes for Carlsbergfondets Regning af dr. *M. Mackeprang* (1895—97), candd. *A. Krarup* (1897—98 og 1902—03), *J. Lindbæk* (1898—1901) *R. Meyer* (1899—1902) og *Jul. Nielsen* (1901—03). Arbejdet afsluttedes i sommeren 1903 og var da naaet til Aar 1527. Når det varede så længe, skyldtes dette Vatikanarkivets særegne forhold. Dette er nemlig påfaldende fattigt på originaler, en naturlig følge af, at man længe havde for skik at kassere en sags akter, når den var afgjort. Derimod findes der kopibøger i fortløbende række fra Innocens III, men disse savner for den senere tid ganske registre og må altså gennemgås blad for blad. At der endda ikke er medgået længere

tid, skyldes det frugtbringende samarbejde med den svenske historiker dr. *K. K. Karlsson* (1894—1900) og de norske professorer *G. Storm* og *A. Bugge* (1895—97). Det samlede resultat for Danmarks vedkommende er c. 4200 afskrifter.

Disse breve falder i forskellige grupper. Den største dannes af de overordentlig talrige provisionsbreve. Paverne havde efterhaanden tiltaget sig ret til at besætte alle bispestole og de højeste prælaturer, i stigende grad trængte de sig desuden ved reservationer og ventebreve ind i besættelsen af de ringere embeder, ned til simple præste- og degnekald. Hver embedsledighed gav derfor anledning til en række skrivelser, saa meget mere som der ofte gaves forskellige personer brev på det samme embede, saa at der paafulgte endeløse prosesser. Enkeltvis kan denne gruppe give vigtige personalhistoriske og kronologiske oplysninger, som helhed frembringe et stærkt indtryk af den levende forbindelse med Rom og af den stigende usikkerhed i alle embedsforhold. — I nær forbindelse hermed står den gruppe, der giver oplysning om kuriens indtægter af Danmark. Alle, der opnåede embeder ved provision, maatte nemlig betale en vis del af det første års indtægt. Desuden udsendte paverne jævnlig pengeindsamlere til Danmark som til de andre kristne lande. Hovedresultatet, som en gennemgang af disse regnskabsnotitser giver, er, at Danmark endda er sluppet nogenlunde let, især i sammenligning med Tyskland. Taxterne for embeder nedsattes ofte, og kollektorerne, om hvis virksomhed i det 15de årh. der desværre savnes fyldestgørende oplysninger, hjembragte ikke store summer. — Af mindst værdi er den tredje store gruppe, indulgenserne til enkelte personer, af hvilke kun dispensationerne til ægteskab i forbudte grader kan ventes at give løsningen paa flere genealogiske gåder. Af de mindre grupper maa fremhæves klosterbrevene, der på mange punkter vil forøge vor viden, f. ex. m. h. t. franciskanernes reform i det 15de årh., og enkelte breve, der giver værdifulde bidrag til forståelsen af middelalderens tænkesæt og livsopfattelse. Af breve med politisk betydning vil der derimod kun være få. Pavernes politik overfor Danmark var i høj grad vaklende og

tilfældig, og paa grund af det vatikanske arkivs særlige karakter vil man ikke finde forhandlingerne, kun disses resultater. Som helhed kan det siges, at stoffet trods sin størrelse snarere vil give vigtige enkeltbidrag til tidens kirkehistorie end ændre oprettelsen af denne i grundtrækkene.

Stoffet forberedes nu til udgivelse af tre af de tidligere arbejdere i Vatikanets arkiv, *Moltesen*, *Krarup* og *Lindbæk*.

J. Lindbæk.

Med megen Glæde bør hilses den paabegyndte Udgivelse af et trykt *Katalog over det store kongelige Bibliotheks Haandskrifter vedrørende Norden, særlig Danmark.* Planen hertil blev i sin Tid lagt af fhv. Overbibliotekar, Dr. Chr. Bruun, Tanken blev optaget af nuvær. Overbibliotekar H. O. Lange, og Udførelsen har været overdraget Dr. *E. Gigas.* Værket skal give en beskrivende og i Hovedtrækkene systematisk ordnet Fortegnelse over de nævnte Haandskrifter, og det saaledes, at der ikke alene er Tale om at angive Hovedindholdet af dem, men tillige om at meddele, hvilke deres enkelte Dele er. Saaledes vil man blive i Stand til at orientere sig med Hensyn til alle særlige Spørgsmaal, for saa vidt som Haandskrifterne giver Oplysning derom, og sikkert vil det vise sig, at meget, som hidtil har været ukendt eller ubenyttet, nu vil blive inddraget under Forskningen. Det nysudkomne 1. Bd. (1903) omfatter Nordens Topografi, Statsforhold og Historie samt Danmarks Topografi og første Afsnit af dets Statsforhold. Som særlig værdifuldt skal Opmærksomheden bl. a. henledes paa Fortegnelsen over Indholdet af de store Samlingsbind, der stammer fra Langebek, Werlauff og Allen. Kataloget omfatter ogsaa de Bestanddele af Haandskrifterne, der i den senere Tid er afleverede til Rigsarkivet.

Kort efter Udgivelsen af den danske Generalstabs S. 393 f. omtalte Værk om Felttoget i Skaane 1709—10 har en svensk Forfatter, Docent Arthur Stille udgivet et særdeles dygtigt og samvittighedsfuldt Skrift om samme Emne (*Kriget i Skåne 1709—1710*, Stockholm 1903). Da dette Arbejde er ganske uafhængigt af det danske, supplerer de to hinanden paa en fortræffelig Maade. Blandt Punkter, hvori de afviger fra hin-

anden, skal fremhæves Stilles Fremstilling af Stenbocks Operationsplan og hans Undersøgelser om den svenske Hærs Styrke i Slaget ved Helsingborg, hvor han har kunnet benytte en af de danske Forfattere ukendt Kilde.

Intet Emne har været Genstand for ivrigere Studium i den sidste Menneskealder end den tyske Hanse, og det er et umaadeligt Stof, der er fremdraget til Oplysning om Hansekøbmandens Færd ude og hjemme, men endnu savnes ganske en tilfredsstillende Skildring af Hanseforbundets Historie. Under disse Forhold er der god Grund til at henlede Opmærksomheden paa, at Prof. Dietrich Schäfer i Samlingen „Monographien zur Weltgeschichte" har skrevet om: *Die Hanse* (1903). Rigt udstyret med Afbildninger som alle Seriens Skrifter foreligger her en Skildring, der er rent folkelig i sin Form, men som er forfattet af en Gransker, der som ingen anden er hjemme paa alle Omraader af Hansehistorien. *Kr. E.*

Af Albert Sorels *L'Europe et la Révolution française* er udkommet 6. Bind (Paris, 1903), omfattende Tiden fra Konsulatets Oprettelse 1799 indtil Slaget ved Austerlitz. Bindet behandler i højere Grad end de foregaaende aldeles overvejende de internationale diplomatiske Forhold.

Rettelser.

S. 135 L. 2 f. n. Sept., læs: August.
- 262 L. 19 f. o. Harbou, læs: Harboe.
- 389 L. 2 f. n. 6. Bind, læs: 6 Bind.
- 391 L. 21 f. o. Jena, læs: Halle.
- 394 L. 9 f. n. Statsarkivar Fr. Meinecke i Berlin, læs: Professor Fr. Meinecke i Strassburg.
- 405 L. 2 f. o. 100, læs: 1000.
- 426 L. 3 f. n. kvitterer, læs: kvittere.
- 529 L. 2 f. o. 16, læs: 15.
- L48 L. 6 f o. V, læs: IV.

Navneregister.

(Ved **Alfr. Krarup.**)

Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskab for 1902 og Virksomhed i Aarene 1902 og 1903.

Regnskabet for 1902.

Indtægt:

1) Kassebeholdning 1. Jan. 1902	4723	Kr.	49	Ø.
2) Medlemsbidrag	1544	—	40	-
3) Solgte Skrifter	127	—	77	-
4) Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200	—	„	-
— — Carlsbergfondet	200	—	„	-
5) Renter af Foreningens Kapital og Kassebeholdning	515	—	84	-
	7311	Kr.	50	Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorarer	1210	Kr.	64	Ø.
2) Bogtrykkerarbejde	962	—	57	-
3) Papir	498	—	75	-
4) Bogbinderarbejde	155	—	28	-
5) Tidsskriftets Omdeling og Medlemsbidragenes Opkrævning	251	—	15	-
6) Skrifternes Opbevaring	33	—	35	-
7) Forskelligt	54	—	34	-
	3166	Kr.	08	Ø.
Kassebeholdning 31. Decbr. 1902	4145	—	42	-

Foreningen har i 1902 og 1903 udgivet:

For 2det Halvaar 1901: Historisk Tidsskrift, 7. Række, 3. Binds 5.—6. Hefte. Jan.—Oktbr. 1902.

For 1ste Halvaar 1902: Historisk Tidsskrift, 7. Række, 4. Binds 1.—2. Hefte. Nov. 1902—April 1903.

For 2det Halvaar 1902: Historisk Tidsskrift, 7. Række, 4. Binds 3.—4. Hefte. April—Oktbr. 1903.

For 1ste Halvaar 1903: Historisk Tidsskrift, 7. Række, 4. Binds 5. Hefte. Decbr. 1903.

Paa Aarsmødet 8. Juni 1903 genvalgtes Professor, Dr. J. A. Fridericia til Medlem af Bestyrelsen. Til Revisorer genvalgtes Bibliotekar Gjellerup og Statsraadssekretær Koefoed. Bestyrelsen bestaar nu i Febr. 1903 af Professor, Dr. Kr. Erslev, Professor, Dr. J. A. Fridericia, Museumsassistent, Dr. M. Mackeprang, Generaltolddirektør M. Rubin og Professor, Dr. J. C. H. R. Steenstrup. Af disse er Professor Steenstrup Foreningens Formand, Professor Fridericia dens Sekretær.

Foreningen, som 1. Jan. 1902 talte 781 Medlemmer, har ved Dødsfald og Udmeldelser mistet i 1902 43 Medlemmer; derimod er der i samme Aar indtraadt 10. Den havde saaledes 31. Decbr. 1902 et Medlemstal af 748, af hvilke 155 betaler halvt Kontingent som Medlemmer af den norske og den svenske historiske Forening.

Den danske historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10. Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde med Ændringer paa Aarsmødet 18. Maj 1898.)

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettes Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværendes Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgjøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne mellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

Foreningens Aarsregnskab revideres af 2 dertil valgte Revisorer og forelægges derefter paa Aarsmødet.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gjør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgjøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maaneds Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom der ogsaa med passende Mellemrum offentliggjøres en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde, og hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekjendtgjøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $^{2}/_{3}$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aaret 1901,

vedrørende Danmarks Historie.

Ved **Alfr. Krarup.**

Bibliografi og Arkivvæsen.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft XXII. 1899. Berlin.
II, 344—51 Litteratur om Hertugdømmerne (af A. Hofmeister); III, 164—70 om Danmark og Norge til 1523, 171—80 om Danmark efter 1523, 181—84 om Norge efter 1523 (af H. Schjøth).

C. G. Björling, Frantz Dahl og *U. A. Motzfeldt*: Nordisk Litteraturfortegnelse for 1900. (T. f. Retsvidenskab XIV, 293—334.)

L. Weibull: Bibliotek och arkiv i Skåne under medeltiden. Lund 1901. (= Hist. T. för Skåneland 1902.)

A. P. C. Griffin: Library of Congress, Division of bibliography. A list of Books (with reference to Periodicals) on the Danish West Indies. Washington.

V. Grundtvig: Danmarks Forst- og Jagtlitteratur. Fortegnelse over Skrifter vedrørende Skovbrug, Hede- og Klitdyrkning, Jagt, Jagtfauna og Hunde. (T. f. Skovvæsen XIII.)
Ogsaa som Særtryk.

R. v. Fischer-Benzon: Litteraturbericht für 1900—01. (Z. d. Ges. f. schlesw.-holst. Gesch. XXXI, 229—61.)

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelserne S. = Samlinger, T. = Tidsskrift, Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet er udeladt, er dette København.

H. Pettersen: Bibliotheca Norvegica. Norsk Boglexikon 1643—1813. 1. Bd. 2. H. Kria. 4°.

(*J. A. Almquist*:) Samtida skrifter rörande Sveriges förhållanden till främmande makter. Suppl. II. Sthm. (= Kongl. Bibliotekets Handlingar. XXIII.)

Innehållsöfversikt till Historisk Tidskrift. Årgångarne 1891—1900. Sthlm.

Tidshistorie.

Salmonsens Konversationsleksikon. 263—292. H.

P. Herrmann: Erläuterungen zu den ersten neun Büchern der dänischen Geschichte des Saxo Grammaticus. I. Übersetzung. Lpz.

L. Pineau: Saxo Grammaticus quid et quo modo ad gesta Danorum conficienda ex carminibus patrio sermone traditis hauserit. Thesis. Turonibus, 1901.

Heimskringla. Udg. af *F. Jónsson*. 9. (sidste) H.

Danmarks Riges Historie 88.—108. H. (V, 19, I, 10—25; II, 12—15.)

Anm. af D. Schäfer i Hist. Z. 86. Bd. 517—20.

A. D. Jørgensen: Fortællinger af Nordens Historie. 2. Del. Efter Reformationen. 2. Opl.

S. Bugge: Norsk Sagafortælling og Sagaskrivning i Irland. 1. H. (= Norsk hist. T. 2. H. 1901).

A. Bugge: Minder fra Normannertiden paa de britiske Øer. (Nationaltidende 10. Aug.)

K. Uhlirz: Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Otto II. (Mittheil. d. Inst. f. oesterr. Geschichtsforsch. IV. Ergänzungsbd. 41—69.)

I. Der Kriegszug gegen Harald Blauzahn.

P. J. Blok: Geschichte der Niederlande. Verdeutscht durch O. G. Houtrouw. I. (Bis 1300.) Gotha 1902 [ɔ: 1901].

I Heeren-Ukerts Samling.

L. Wroblewski: Über die altenglischen Gesetze des Königs Knut. Berlin. Dissert.

F. Jónsson: I anledning af prof. H. Olriks afhandling: Knud

den hellige i de ældre kildeskrifter. (Hist. T. 7. R. III, 200—08.)

—*r*: Hellig Knuds Skrinlæggelse. 19. April 1901. Et Jubilæum. (Nord. Ugeblad for kath. Kristne. 49. Bd. 425—28.)

A. Åkerblom: En minnesång öfver Erik Ejegod. (Nord. T. 1901. 529—38.)

Markus Skeggjasons Eiriksdrapa.

H. Olrik: En dansk fyrstinde i Nordtyskland i slutningen af det 11te århundred. (Hist. T. 7. R. III, 194—200.)

Sigrid den danske, gift m. Udo III af Stade, maaske Datter af Svend Estridsøn.

K. Fabricius: Den jydske Krig i Efteraaret 1157. (Hist. T. 7. R. III, 369—87.)

S. Larsen: Et Par Bemærkninger til Roskildekrøniken. (Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 2. R. XVI, 307—13.)

Krøniker fra Valdemarstiden, oversatte af *J. Olrik*. 2.—3. H. (Skrifter udg. af Selskabet for historiske Kildeskrifters Oversættelse.)

Rudloff: Geschichte Mecklenburgs vom Tode Niclots bis zur Schlacht bei Bornhöved. Berlin.

Mecklb. Geschichte in Einzeldarstellungen. H. I.

A. Rische: Geschichte Mecklenburgs vom Tode Heinrich Borwins I. bis zum Anfang des 16. Jahrh. Berlin.

Mecklb. Geschichte in Einzeldarstellungen. H. 4.

G. Cederschiöld: Konung Sverre. Lund.

Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450. Udg. af *Kr. Erslev*.

J. F. Böhmer: Regesta imperii. V. 1198—1272. Neu hrsg. von *J. Ficker* u. *E. Winkelmann*. 4. Abth. Bearb. v. Fr. Wilhelm. Innsbruck. 4⁰.

Les registres d'Urbain IV. (1261—64.) Fasc. 4. Paris. 4⁰.

M. H. Rosenørn: Greve Gert af Holsten og Niels Ebbesen af Nørring Ris. 2. Del.

J. E. Sars: Hanseaternes handelsherredømme og den store mandedød. Aristokrati og kongedømme hos de skandinaviske folk og navnlig hos nordmændene. (Af Udsigt over Norges Historie.) Kria.

Historisk læsning for gymnasiet. Nr. 2.

P. Girgensohn: Die skandinavische Politik der Hansa 1375–95. Upsala 1899.

Anm. af Daenell (Hist. Z. 86. Bd. 503—06.)

E. Heyck: Die Vitalienbrüder. (Velhagen u. Klasings Monatshefte XI, 9.)

R. Daenell: Om en hidtil upaaagtet Rejse til Aachen af Dronning Margrethe i 1385. (Hist. T. 7. R. III, 190–94.)

Kr. Erslev: Erik af Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning. (O. m. T.: Danmarks Historie under Dronning Margrethe og Erik af Pommern. 2. Del.)

Anm. af M. Mackeprang (Sønderjydske Aarbøger 1901. 282–92), af H. Olrik (Nordisk T. 1901. 445—48), af J. A. F. (Politiken 20. Maj.)

Kr. Erslev: Bidrag til Erik af Pommerns Historie. (Danske Mag. 5. R. IV, 346—63.)

Urkunder till Stockholms Historia utg. af *K. Hildebrand*. 1. Stockholms stads privilegiebref 1423—1700. 2. H. Sthlm.

M. Wehrmann: Die Herzogin Sophia von Pommern und ihr Sohn Bogislaw X. (Baltische Studien N. F. V, 133—77.)

Pommerns Forhold til Danmark omkr. 1435 berøres f. Eks. S. 136—37.

Kr. Erslev: Forslaget til en ny Unionsakt fra Erik af Pommerns sidste Aar og dets Ophavsmand. (Hist. T. 7. R. III, 81—98.)

W. Stein: Beiträge zur Geschichte der deutschen Hansa bis um die Mitte des 15. Jahrh. Giessen 1900. Diss.

E. Reibstein: Heinrich Vorrath, Bürgermeister von Danzig, als hansischer Diplomat. Marburg 1900. Diss.

Ofte Sendebud i København omkr. 1440.

Diplomatarium Norvegicum. Udg. af *H. J. Huitfeldt-Kaas*. 16. Saml. 1. Halvdel. Chria.

H. E. Friis: Brudstykker af det oldenborgske Kongehus' Historie.

C. Fumagalli: Il castello di Malpaga e le sue pitture. 3. edizione. Milano.

Bl. a. om Chr. I's Rejse.

Den danske Rimkrønike udg. ved *H. Nielsen*. 2. H.

Bruder *Nigels* dänische Reimchronik niederdeutsch [hrsg. v.

R. Hansen]. [2. Teil.] (Jahrbuch d. Vereins f. niederdeutsche Sprache XXVII, 63—138.)

Ogsaa som Særtryk.

Huyskens: Ein Beichtbrief des Idzardus Gravius, Ablasskommissars in Dänemark, Schweden, Norwegen und Friesland a. d. J. 1510. (Z. f. vaterl.-westfal..Gesch. 59. Bd. 243—47.)

A. Lübbers: Kong Hans' Død. (Ugeskrift for Læger 1901. 288—301.)

Jfr. Magnus-Petersen i Berl. Tidende 3. Juli, A. Boeg sst. 5. Juli, A. Lübbers sst. 6. Juli.

Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V. 3. Bd. bearb. von *A. Wrede*. Gotha.

1522—23.

G. Jørgensen: Dronning Elisabeth, Kong Christiern II's Hustru, især hendes Forhold til Reformationen. (Kirkehist. S. 5. R. I, 101—20.)

G. Jørgensen: Dronning Elisabeth af Danmark.

Folkelæsning Nr. 250.

Denkwürdigkeiten des Rostocker Rathsherrn *Jakob Parkow*. Hrsg. v. *K. Koppmann*. (Beitr. z. Gesch. d. Stadt Rostock 3 Bd. 2. H. 1—28.)

Mange Bidrag til Danmarks Hist. i 16. Aarh.

E. Hildebrand: Gustaf Vasa och Berend von Melen. (Sv. hist. T. XXI, 245—316.)

Mange Bidrag til Danmarks Historie.

Konung *Gustaf I's* Registratur, utg. genom *G. O. Berg*. XIX. 1548. (= Handlingar rörande Sveriges Historia. 1. serien.) Sthm.

O. Sjögren: Gustaf Vasas söner och deras tidehvarf. Sthm.

Troels Lund: Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16. Aarh. I. Indre Hist. XIV. Livsafslutning. Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarh. Sidste Bind.

Anm. af Aage Friis (Politiken 27. Febr. 1902).

L. Laursen: Bidrag til dansk Søkrigshistorie i 1563. (Danske Mag. 5. R. IV, 363—69.)

W. Behring: Beiträge zur Geschichte der Stadt Elbing. I. Elbing 1900. Progr. 4°.

Bl. a. om en dansk Flaade, som 1577 hjalp Danzigerne mod Elbing.

H. Hjärne: Gustaf Adolf, protestantismens förkämpe. Sthm.

A. Gindely: Beiträge zur Geschichte des dreissigjähr. Krieges. Hrsg. v. J. Hirn. (Archiv f. oesterr. Gesch. 89. Bd. 1—244.)

Kap. D.: Die Unterhandlungen mit Dänemark und Schweden 1624—25.

D. Schäfer: Das Eintreten der nordischen Mächte in den 30 jähr. Krieg. (Bericht über die 6. Versammlung deutscher Historiker. Lpz. 1900.)

Axel Larsen: Kejserkrigen. 1. Afsnit. Indtil Slaget ved Lutter am Barenberge. 1896.

Anm. af D. Schäfer i Hist. Z. 86. Bd. 520—25.

O. Grotefend: Mecklenburg unter Wallenstein und die Wiedereroberung des Landes durch die Herzöge. (Jahrb. d. Vereins f. mecklb. Gesch. 66. Bd. 227—83.)

Regesta diplomatica historiæ danicæ. Series II. Tomus posterior. V. 1628—44. 4⁰.

D. Schäfer: Die Zusammenkunft Gustav Adolph's mit Christian IV von Dänemark zu Ulfsbäck 1629. (Preuss. Jahrbücher 105. Bd. 39—62.)

C. Wejle: Sveriges politik mot Polen 1630—35. Uppsala. Akad. afh.

M. H. Nielsen: Stormfloden 1634. (Sønderjydske Aarbøger 1901. 57—103.)

Statholderskabets Extraktprotokol af Supplicationer og Resolutioner 1642—1652. Udg. fra det norske Rigsarkiv. 3. H. Chria.

C. O. Munthe: Hannibalsfejden 1644—45. Den norske hærs bloddåb. Kria.

Albret Wolfsen og hans Kammerater. Mindestenene paa Malkværnskansen. (Vort Forsvar Nr. 539.)

Dræbte 1645 paa Bornholm af Svenskerne.

A. Heimer: Grefve Magnus Gabriel de la Gardies ambassad till Frankrige 1646. Lund (ɔ: Jönköping). 4⁰.

Generalmajor *G. Reichweins* Kopibog 1646—57. (Medd. fra det norske Rigsarchiv II, 177—247.)

S. R. Gardiner: History of the Commonwealth and Protectorate. III. 1654—56. London.

W. v. Bippen: Geschichte der Stadt Bremen. 7. Lief. Bremen.

Recueil des Instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu' à la Révolution française. XVI. Prusse. Par *A. Waddington*. Paris.

G. Reichweins Erklæring, afgiven 3. Maj 1651 til Commissarierne i Hannibal Sehesteds Sag. (Medd. fra det norske Rigsarchiv II, 248—65.)

B. Kahle: Von de la Martinières Reise nach dem Norden. (Z. d. Vereins f. Volkskunde XI, 431—43.)
1653.

J. Levin Carlbom: Magnus Dureels negotiation i Köpenhamn 1655—57. Sveriges och Danmarks inbördes förhållande under åren närmast före Karl X's första danska krig. Göteborg. Akad. afh. Upsala.

K. C. Rockstroh: Bemærkninger vedrørende enkelte Afsnit af Krigen i Jylland 1657. (Hist. T. 7. R. III, 118—49.)

(*S. A. Sørensen*:) Konge og Folk i Aaret 1658. (Vort Forsvar Nr. 527.)

K. C. Rockstroh: Langelands Forsvar 1658—59. (Efter utrykte Kilder.) (Vort Forsvar Nr. 528, 530—32.)

Journal, holden under Haldens Belejring 1660. Meddelt af *M. Huitfeldt*. (Meddel. fra det norske Rigsarchiv II, 266—71.)

A. Mahan: Sjømaktens inflytande på historien 1660—1783. Öfversatt af L. Åkerhjelm. 1. delen. 1660—1756. Sthm. (1900).

M. Philippson: Der Grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg II. Berlin 1902 [ɔ: 1901].
1660—79.

Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. XVII. Politische Verhandlungen X. Hrsg. von *R. Brode*. Berlin.
II. Brandenburg und Dänemark 1670—75. (S. 57—140.)

C. F. Haje: De geheime Correspondentie van Abraham de Wicquefort met den franschen Minister de Lionnes. s'Gravenhage. Diss.

T. Hirsch: Die Wahl Johann Sobieskis zum König von Polen 1674. (Hist. Z. 87. Bd. 224—69.)
Ogsaa om den danske Prins Jørgens Kandidatur.

N. P. Jensen: Den skaanske Krig 1675—79. (Odense.)
Anm. af *Ax. Larsen Liljefalk* (Vort Forsvar Nr. 529, 533).

A. Stille: Fälttågen i Skåne 1676—79. (Svensk hist. T. XXI, 25—100.)

J. C. W. Hirsch: Generalmajor Anders Sandberg og den Sandbergske Proces. Et Bidrag til Belysning af den danske venstre Fløjs Kamp i Slaget ved Lund. (Militært T. XXX, 1—83, 111—68.)

Hirsch: Die Zusammenkunft des Grossen Kurfürsten mit dem König Christian V zu Doberan, 4.—6. Dec. 1678. (Forschungen zur brandenburg. u. preuss. Gesch. XIV, 1. H.)

Kong *Christian V*'s egenhændige Dagbog for Aaret 1694. Meddelt af *C. F. Bricka*. (Slutning.) (Danske Mag. 5 R. IV, 231—322.)

E. Heyck: Friedrich I und die Begründung des preussischen Königtums. Lpz.

Öfverste *Nils Skyttes* Dagbok 1675—1720. Utg. af *O. B(ergström)*. Tryckt som manuskr. Sthm.
Fangen under den skaanske Krig.

Karolinska officerares tjänsteförteckningar utg. genom *A. Stille*. (Hist. Handlingar. XVIII, No. 3.)

v. Friesen: Die Lage in Sachsen während der schwedischen Invasion 1706—07 und der Friede von Altranstädt. Dresden.

O. Malmström: Magnus Stenbock i Fångenskapen. Lund.

F. Stoerk: Das Greifswalder Bündniss zwischen Peter d. Gr. und Georg I vom 28/17. Okt. 1715. (Pommersche Jahrbücher II, 1—90.)

Kr. Erslev: Frederik IV og Slesvig. En historisk Fortolkning af Arvehyldingsakterne af 1721. (Univ.-Progr.) 4°.

Å. Friis: Kr. Erslevs Fortolkning af Arvehyldingsakterne af 1721. (Tilskueren 1901. 921—41.)

P. Lauridsen: Frederik IV og Slesvig. (Nationaltidende 7., 14., 19. Decbr.)
Med Repliker af Kr. Erslev smstds. 12., 16., 21. Decbr.

B. Williams: The Foreign Policy of England under Walpole II—III. (Eng. hist. Review XV, 479—94, 665—98.)
Bl. a. om Begivenhederne 1725—27.

O. Nilsson: Danmarks uppträdande i den Svenska Tronföljarefrågan 1739—1743. Malmö. 4⁰.

H. Prutz: Preussische Geschichte. 3. Bd. Stuttgart.
1740—1812.

Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, från och med år 1719. XV. 1746—47 (I). 3. H. Sthm.

V. Jørgensen: Af en Søofficers Dagbog fra det 18. Aarhundrede. (T. f. Søvæsen 72. Aarg. 595—616.)
Ført af J. B. Winterfeldt 1755—56.

C. D. Biehl: Breve om Kong Christian VII. Udg. af L. Bobé.

Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen. XXVI. Berlin.
1767.

Skrivelse fra Grev Frederik Danneskjold-Samsøe til Kong Christian VII tilligemed en Pro memoria om Statens Tilstand. Ved *E. Holm.* (Danske Mag. 5. R. IV, 370—76.)

C. G. Malmström: Sveriges politiska Historia från Konung Karl XII's Död till Statshvälfningen 1772. 2. uppl. 6. (sista) delen. Sthm.

L. Stavenow: Konung Gustaf III. Göteborg.

O. Sirén: En svensk målares utvisning från Danmark. (Personhist. T. III, 143—55.)
C. G. Pilo 1772.

Un diplomate français à la cour de Catherine II 1775—1780. Journal intime du chevalier de *Corberon.* T. 1—2. Paris.

H. Fröding: Ingman-Manderfelt. En äfventyrare från Gustavianska tiden. Sthm.
Jfr. Sv. hist. T. XXI, Öfversikter 89—92.

Joseph II und Graf Ludvig Cobenzl. Ihr Briefwechsel. Hrsg. von *A. Beer* u. *J. v. Fiedler* I—II. (Fontes rerum Austriacarum. 2. Abth. Diplomataria et Acta. T. 53—54.)

Vort Folk i det 19. Aarhundrede, udg. af *V. Østergaard.* 58.—65. (sidste) H. 4⁰.

L. Schrøder: Bidrag til Oplysning om, hvad det 19. Aarhundrede har bragt os. (Højskolebladet XXVI, 1—16.)

C. E. Jensen og *F. Borgbjærg*: Socialdemokratiets Aarhundrede. 1.—15. H. 4⁰.

S. Alkærsig: 1801—2. April—1901. (Højskolebl. XXVI, 389—99.)

P. C. Bundesen: Mindeskrift i Anledning af Hundredaarsdagen for Slaget paa Reden den 2. April 1801. (T. f. Søvæsen 72. Aarg. 275—364.)

Ogsaa som Særtryk.

Bundesen: Slaget paa Rheden. (Ill. Tid. XLII, Nr. 26.)

Et Brev fra Ufredsdagene i Kjøbenhavn 1801. Meddelt af Provst *Cederfeld de Simonsen*. (Vort Forsvar Nr. 532.)

H. Hammerich: En lille Erindring om Slaget paa Rheden. (Vort Forsvar Nr. 530.)

O. Lütken: Lord Nelsons Brev. (Ill. Tid. XLII, Nr. 26.)

A. T. Mahan: Slaget ved Kjøbenhavn. II—IV. (I det amerikanske Tidsskrift: The Century.) (Vort Forsvar Nr. 523—25.)

J. Meyer: Slaget paa Rheden d. 2. April 1801. (Vort Forsvar Nr. 529.)

J. Meyer: Besætningerne paa de danske Defensionsskibe den 2. April 1801. (Vort Forsvar Nr. 531.)

V. Andersen: Aanden fra anden April. (Ill. Tid. XLII, Nr. 26.)

W. F. Spiering: Kurze Erzählung der Einnahme der Insul Helgoland, und des Betragens der Engelländer daselbst, hrsg. v. *O. Rihtmöller*. (Z. d. Gesellsch. f. schlesw.-holst. Gesch. XXXI, 197—207.)

O. C. Molbech: Dagbog ført af H. A. Molbech ombord paa Kanonbaaden Nyekiøbing i Aaret 1807. (T. f. Søvæsen 72. Aarg. 577—95.)

K. Schmidt: Meddelelser om de Begivenheder som knyttede sig til de fremmede Troppers Ophold i Danmark i 1808. (Odense.)

G. M. Sparre: Fra felttoget mod Norge 1808. Ved *C. J. Anker*. (Norsk milit. T. 64. Bd. 48—72, 108—33.)

L. Pingaud: Bernadotte, Napoléon et les Bourbons. (1797—1844). Paris.

C. J. Anker: Christian Frederik og Carsten Ankers Brevveksling 1814 m. m. Chria.

Jfr. Å. Friis i Politiken 1. April 1902, C. J. Ankers Svar i den norske Aftenposten 8. og 16. April og Friis's Replik (norsk) Aftenposten og (norsk) Dagbladet 24. April.

J. E. Sars: Norges politiske Historie 1815—1885. 1.—11. H. Kria.

Bilag til „Verdens Gang".

Claus Pavels Dagbøger for Aarene 1817—22. Udg. af L. Daae. 2. Bd. 3. H. Chria.

H. Begtrup: Det aandelige Gennembrud i Aarene 1824—25. (Den danske Højskole. I, 84—94.)

N. C. Frederiksen: Skandinavismen. (Dansk T. 1901. 733—57.)

E. Elberling: Nogle kritiske Bemærkninger til Skandinavismen. Dansk T. 1901. 878—82.

Anmeldelse af Jul. Clausens Bog.

H. R. Hiort-Lorenzen: Frederik VI og Bevægelsen i Holsten 1830. (Sønderjydske Aarbøger 1901. 169—229.)

M. Hansen: Vort Frihedslivs Gennembrud i 30erne og 40erne. Randers. (= Polit. Smaaskrifter, udg. af „De unges Valgret" 1. Række. Nr. 1.)

A. Thorsøe: Blade af vor Adels politiske Historie siden Stænderinstitutionens Indførelse. I.

To Breve fra Trediverne i forrige Aarhundrede. Meddelte ved *O. C. Molbech*. (Vor Ungdom 1901. 571—81.)

Vekslede mellem Chr. Molbech og C. E. Scharling.

Vertrauliche Briefe des Freiherrn *Peter v. Meyendorff* an seine Brüder Georg und Alexander 1840—50. Mitgetheilt von *Th. Schiemann*. (Hist. Z. 86. Bd. 445—63.)

Aus der Zeit Friedrich Wilhelm's IV. Briefwechsel des Generals *G. von Below*. Hrsg. von *G. v. Below*. (Deutsche Rundschau 109. Bd. 101—33, 267—81, 372—89.)

B. sluttede Vaabenstilstanden i Malmø 1848, som omtales f. Eks. S. 105.

A. Madsen: „Den grundlovgivende Rigsforsamling". Et historisk Maleri. (Højskolebl. XXVI, 1353—66.)

N. Sørensen Bach: Nogle Erindringer fra 3-Aars Krigen. (Vort Forsvar Nr. 535.)

1849.

F. W. Madsen: Uddrag af en Veteran, Niels Madsen, Tobøls, Dagbog. (Vort Forsvar Nr. 537.)

1849.

Ax. Larsen Liljefalk: Stenen ved Nørre Snede. (Vort Forsvar Nr. 533 jfr. 537.)

Til Minde om Kampen 9. Juni 1849.

Chr. Nielsen: Mindedagene 6. og 25. Juli. (Vort Forsvar Nr. 537.)

H. G. Grüner: Erindringer fra Felttoget 1850.

Jfr. Vort Forsvar Nr. 547.

H. Jenner: Vor fünfzig Jahren. Zur Erinnerung an die Schlacht bei Idstedt. Schleswig.

M. Larsen Rostrup: Et lille Træk fra Treaarskrigen.

Fra Mysunde 1850.

Breve fra Deltagere i Frederiksstads Forsvar 1850. II. (Vort Forsvar Nr. 533.)

H. Kohl: Anhang zu den Gedanken und Erinnerungen von Otto Fürst von Bismarck. I. Kaiser Wilhelm I und Bismarck. II. Aus Bismarcks Briefwechsel. Stuttgart und Berlin.

P. de la Gorce: Histoire du second empire. V. 2e éd. Paris.

Fr. Bajer: Af Indberetningerne fra den danske Minister i Paris, Grev Ludvig Moltke, om hans vanskelige Stilling i 1854. (Hist. 7. R. III, 99—118.)

F. Bajer: Det skandinaviske Neutralitetssystem eller Historiens Moral af Nordens Neutralitet under Krimkrigen.

H. Ploug: To Aktstykker vedrørende den politiske Skandinavismes Historie i Aarene 1856—57. (Hist. T. 7. R. III, 349—68.)

Laura Larsen-Naur, f. Munch: P. A. Munchs Levnet og Breve i Familiekredsen. Med et Forord af G. Storm. Kria.

W. von Hassell: Geschichte des Königreichs Hannover. 2. Teil. 2. Abt. Von 1863 bis 1866. Lpz.

C. Muusmann: Dronning Alexandra som Prinsesse af Wales.

Ebbe Hertzberg: Skandinavismen og Krigen 1864. (Morgenbladet 19., 20., 22. og 26. Juli.)

P. Munch: Skandinavismen. (Sønderjydske Aarbøger 1901. 245—72.)

1864.

August von Goeben, kgl. preussischer General der Infanterie. Eine Auswahl seiner Briefe hrsg. v. *G. Zernin*. Berlin.

Om Krigen 1864.

Tuxen: Gensvar til Oberst N. P. Jensen. (Militært T. XXX, 169—216.) 2 Artt.

N. P. Jensen: Svar paa Tiltale. (Militært T. XXX, 217—32.)

Et Middagsmaaltid ved Dybbøl Skanser 1864. Efter en tysk Kampdeltagers Oplevelser af *B. Steinbrink* i „Heer und Flotte“. (Vort Forsvar Nr. 536.)

Fra Sundeved under Krigen 1864. Efter afd. Skovfoged *C. L. Bangs* Optegnelser. (Vort Forsvar Nr. 541—42.)

Kock: Lieder preussischer Soldaten aus dem Jahre 1864. (Heimat. XI, Nr. 3.)

Rigsdagsviser fra Begyndelsen af 70erne. Udg. af *D. E. Rugaard.*

Fr. Bajer: Den evropæiske Skandinavisme. (Dansk T. 1901. 461—70.)

L. Moltesen: Skandinavisme og Germanisme. (Dansk T. 1901. 804—12.)

H. Holm: Resultaterne af det forhandlende Venstres og Venstre-Reformpartiets Politik. En Huskeseddel.
Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

J. C. Christensen: Dansk Politik.

F. Kretz: Aarbog for Rigsdagssamlingen 1900—1901.

Topografi.

C. R. Bearly: The dawn of Modern Geography. II. London.
9.—13. Aarh., ogsaa om Nordboernes Opdagelser.

K. Ahlenius: Fornskandinaviska upptäcktsfärder i Nordatlantiska hafvet. (= Studentföreningen Verdandis Småskrifter Nr. 96.) P.

J. P. Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark. 3. omarb. Udg. 37.—45. H.

Danske Herregaarde XXIV—XXV (Ill. Tid. XLII, Nr. 28, 48.)
Løgismose, Kongsdal.

Alice Müller: Vore Slotte. Historisk-topografiske Efterretninger. 1.—13. (sidste) H.

C. Bruun: Kjøbenhavn. Efter Forf.s Død fortsat af *P. Munch*. 49.—50. (sidste) Levering.

H. C. Bering Liisberg: København i gamle Dage og Livet i København. 14.—17. H.

C. C. Andersen: Det gamle Københavns Slot. (Kunst III. H. 3—4.)

F. R. Friis: Om Opførelsen af Arkivbygningen og Kancellibygningen paa Slotsholmen. (Bidrag t. dansk Kunsthist. 386—95.)

F. R. Friis: Trinitatis Kirke og Rundetaarn. (Bidrag t. dansk Kunsthist. 396—404.)

Bering Liisberg: Fra Ulfelds Plads og Graabrødretorv. Architekten: Afd. A. Nr. 6, S. 63—67.)

Bering Liisberg: Lidt om Regensen. (Meddel. fra akad. Architektforening III, 148—151.)

H. Trier: Gaarden Nr. 8 Amagertorv. Et historisk Tilbageblik.

Ikke i Bogh.

N. P. Jensen: Det kongelige kjøbenhavnske Skydeselskab og danske Broderskabs Historie. 4⁰.

Frederiksberg Kommune 1858—1900. En Oversigt, udarbejdet paa Foranstaltning af Frederiksberg Kommunalbestyrelse. Frederiksberg.

Lidt om Kjøge Kirke. (Østsjæll. Aarbøger I, 75—81.)

En Levning fra Graabrødreklostret i Køge. (Nord. Ugeblad for kath. Kristne 49. Bd. 403—04.)

En Klokke fra 1522.

F. R. Friis: Om nogle Reparationsarbejder paa Kronborg i det 18. Aarhundrede. (Bidrag t. dansk Kunsthist. 359—85.)

Kongegravene i Ringsted Kirke. (Ill. Tid. XLII, Nr. 51.)

Jul. Lange: Harsdorffs Kapel ved Roskilde Domkirke. (Udv. Skrifter I, 343.)

Forfattet c. 1890, ikke trykt før her.

F. R. Friis: Om nogle Restaurationsarbejder i Roskilde Domkirke og ved de kongelige Begravelser. (Bidrag t. dansk Kunsthistorie 314—26.)

F. R. Friis: Diedrik Gerckens Arbejder i Roskilde. (Bidrag t. dansk Kunsthist. 327—35.)

F. R. Friis: Johannes Wiedewelts og C. F. Stanleys Arbejder i Roskilde. (Bidrag t. dansk Kunsthist. 336—58.)

J. Kornerup: Om Stege Kirke. (Kirkehist. S. 5. R. I, 126—33.)

J. A. Jørgensen: Bornholms Historie. 6.—13. H. Rønne.

C. G. Nielsen: Taasinge før og nu. Odense.

J. M. Møller: En Indskrift fra Verninge Kirke. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 808.)

L. Mylius-Erichsen: Den jydske Hede før og nu. 1.—5. H. 4°.

H. F. Rørdam: Aalborg By og Stift i Reformationstiden. (Kirkehist. S. 5. R. I, 120—26.)

R. Nielsen: Aarhus i Fyrrerne. Aarhus.

S. Hansen: Meddelelser om forsvundne Kirker i Erslev og Hinge i Galten Herred. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. III, 68—78.)

H. Ehrencron-Müller: Halds Rimkrønike. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. III, 93—121.)
Fra 1758.

E. Gigas: „Halds Frydeskrig". (Dania VIII, 40—48.)
Et Vers fra 1703.

P. Christensen: Hvor laa Hinge Kirke? (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. III, 78—84.)

S. Hansen: Endnu en Gang: Hvor laa Hinge Kirke? (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. III, 133—42.)

N. H. Bay: Randers Helligaandshus. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 808—14.)

L. Mylius-Erichsen: Ringkøbing og Omegn. (Skjern, Tarm og Ulfborg.)
Danmarks Byer og deres Mænd. VII.

Landeskunde Preussens hrsg. v. *A. Beuermann.* H. 5. Die Provinz Schleswig-Holstein bearbeitet von *J. Schmarje.* Berlin u. Stuttgart.

Langfeldt: Beiträge zur Erklärung schleswigscher Ortsnamen. (Heimat. 11. Jhrg. Nr. 8.)

P. v. Hedemann: Beiträge zur ältern Geschichte des Hauses Holstein-Sonderburg. (Z. d. Ges. f. schlesw.-holst. Gesch. XXXI, 1—38.)

Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie. Redigeret af *Frantz von Jessen.*
Anm. af Troels Lund (Politiken 18. Septbr.), M. Mackeprang (Sønderjydske Aarbøger 1901. 292—99), J. Appel (Højskolebl.

XXVI, 1539—42.), H. Pedersen (Nordisk T. 1901. 524—26.), N. Neergaard (Ill. Tid., 43. Bd. Nr. 6.).

Zum Gebrauch des Wortes „Sønderjylland". (Z. d. Ges. f. schlesw.-holst. Gesch. XXXI, 224—25.)

G. Brandes: Sønderjyllands Betydning for dansk Kultur. (Sønderjydske Aarbøger 1901. 145—68; paa Svensk i Ord och Bild X, 305—16.)

P. E. M.: Nationalitetskampen i Sønderjylland siden 1864. Kortfattet Oversigt. Udgivet af Foreningen „To Løver". P.

A. Nystrøm: Preussen og Sønderjylland. Oversat af A. P. Rosenberg. P.

Fr. v. Jessen: Bidrag til et berømt Ords Historie. (Sønderjydske Aarbøger 1901. 41—56.)

Sønderjydernes Memorandum i den nordtyske Forbundsrigsdag 15. April 1867.

G. Johannsen: Nordslesvig i 1897, 98 og 99. (Sønderjydske Aarbøger 1901. 300—321.)

N. A. Schröder: Der deutsche Verein für das nördliche Schleswig und das Bismarck-Denkmal auf dem Knivsberge. Hadersleben.

X.: Fra Sønderjylland. (Højskolebl. XXVI, 481—87.)

Th. P.: Fra Sønderjylland. (Højskolebl. XXVI, 1157—66, 1503—06, 1535—40.)

N. Hjort: De sønderjydske Førere. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 9.)

Jessen, Hanssen-Nørremølle og Jul. Nielsen.

H. F. Rørdam: Nogle Efterretninger fra Angel. I—II. (Hist. Samlinger og Studier IV, 326—48.)

Johannes Petreus' Schriften über Nordstrand. (Hrsg. v. *R. Hansen.*) Kiel. (= Quellensammlung der Gesellschaft für Schlesw.-Holst. Gesch. V.)

Das Erdbuch der Hallig-Hooge. Hrsg. von *E. Traeger.* (Z. d. Ges. f. schlesw.-holst. Gesch. XXXI, 139—62.)

Chronicon Kiliense tragicum-curiosum 1432—1717. Die Chronik des Asmus Bremer. Hrsg. v. M. Stern. (Mittheil. d. Gesellsch. f. Kieler Stadtgeschichte 18. H.)

G. Hille: Die Ansprüche der Stadt Kiel an den Kieler Hafen. (Z. der Gesellsch. f. schlesw.-holst. Gesch. XXXI, 87—114.)

J. C. Kinder: Plöner Handels- und Geldgeschäfte im 17. Jahrhundert. (Z. d. Ges. f. schlesw.-holst. Gesch. XXXI, 186—96.)

E. Müsebeck: Die Belehnung Wilsters mit dem Stadtrecht und dem lübischen Recht. (Z. d. Ges. f. schlesw.-holst. Gesch. XXXI, 217—23.)

Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16. Aarh. Udg. v. *H. J. Huitfeldt-Kaas*. III. 2. H. Chria.

C. Plünneke: Agerø fort pr. Hvaler. (Norsk milit. T. 64. Bd. 565—608, 631—64.)

Anlagt 1675.

G. Storm: Akershus Slot fra 14. til Midten af 17. Aarhundrede. Kria.

F. Bruns: Norweger und Deutsche zu Bergen. (Hansische Geschichtsblätter 1900. Lpz. 1901. 142—52.)

B. E. Bendixen: Fra Søndre Bergenhus Amt og Bergenhus Fæstning. (Foren. t. norske Fortidsminders Bevaring. Aarsberetn. for 1900. 166—208.)

H. M. Schirmer: En overseet gammel kirkebygning. (Foren. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetn. for 1900. 102—18.)

Bjølstad i Hedalen, Gudbrandsdalen.

[*E. Valkendorf*: Skrivelse til Leo X (1520), angaaende det norske Finmarken. Fotografisk Gengivelse efter Manuskript i Vatikaner-Bibliotheket.] Fol.

Peter Ravn Sollied: Prester, prestegjeld og kirker i Finmarken i det 17. årh. (Meddel. fra det norske Rigsarchiv II, 272—313.)

E. O. Schou: Grip Kirke på Nordmøre. (Foren. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetn. for 1900. 230—32.)

D. Dahl: Kvernes Kirke paa Averøen, Nordmøre. (Foren. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetn. for 1900. 233—36.)

R. Olsen: Fra det gamle Moss. Moss.

Rapporter fra expeditionen til Romsdalen m. v. sommeren 1900. (Foren. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetn. for 1900. 237—56.)

J. Hanssen: Topografiske Meddelelser om Skien og Omegn i Middelalderen. (Foren. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetn. for 1900. 119—65.)

J. Brovold: Topografisk-historisk Beskrivelse over Vestnæs Prestegjeld. Molde.

Fr. Pettersen: Historiske mindesmærker i Værdalen. (Foren. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetn. for 1900. 86—91.)

Østraat Gaardens Historie og dens Ejere fra det 11te Aarhundredes Begyndelse til vore Tider. Trondhjem.

S. Søderberg: Undersökningar i Falsterbo. (Hist. T. för Skåneland I, 49—85.)

F. R. Friis: Tycho Brahes Bygninger paa Øen Hven. (Meddel. fra akad. Architektforen. III, 208—12.)

L. Weibull: Till Landskrona äldre historia. (Hist. T. för Skåneland I, 86—105.)

L. Weibull: Malmö stads medeltida sigiller. (Hist. T. för Skåneland I, 150—52.)

O. Rydbeck: Simris' kyrka. (Hist. T. för Skåneland I, 106—09.)

W. Berg: Elfsborgs slot. (Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia VII, 1—224.)

D. Bruun: Færøerne, Island, Grønland paa Verdensudstillingen i Paris 1900.

G. Schack: Fra vore Bilande og Kolonier: Færøerne. (T. f. Søvæsen 72. Aarg. 521—33.)

J. F. Rønne: Færøerne. (Folkelæsning Nr. 244.) 1900.

J. Knudsen: Neue Arbeiten über die Färöer. (Globus. 80. Bd. 227—30.)

H. Thuren: Dans og Kvaddigtning paa Færøerne. Forord af J. Jakobsen. P.

O. Schumann: Islands Siedelungsgeschichte während der Landnámatið. Lpz. 1900. (Inaug. Diss.)

B. Magnússon Ólsen: Um kristnitökuna árid 1000. (Andvari XXVI, 136—59.)

Jfr. M. Jochumsson: Athugasendir vid ritið „Um kristnitökuna" ib. 213—19.

T. Jónsson: Kristnitakan á Íslandi. (Eimreiðin VII, 1—16.)

L. Bräutigam: Island und die Religion. (Deutsche Heimat. 1. Jahrg. H. 41.)

A. Gebhardt: Um nokkur íslenzk staðanöfn á fornum landabrefum. (Tímarit hins íslenzka bókmentafélags XXII, 27—35.)

V. Guðmundsson: Framfarir Íslands á 19. öldinni. (Eimreiðin VI, 202—36.)

H. U. Ramsing: Dansk Vestindien. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 4 og 6.)

E. Nyeborg: Fra vore Bilande og Kolonier. Dansk Vestindien. (T. f. Søvæsen 72. Bd. 265—72.)

L. Schrøder: Vore vestindiske Øer. (Højskolebl. XXVI, 455—60.)

Biografi.

Dansk biografisk Lexikon. 113—20. H. (XV. Scalabrini—Skanke.)

V. Richter: 100 Aars Dødsfald (1791—1890), samlede og udg. med offentlig Understøttelse. I. Aabel—Harboe.

S. Elvius: Bryllupper og Dødsfald i Danmark 1900. Tillæg til Personalhist. T.

Kirkebogs-Uddrag fra Thy. Efter afd. Pastor *J. Fausbølls* Optegnelser udg. af *T. H. Fausbøll.* (Personalhist. S. I, 105—12.)

T. H. Fausbøll: Slægthaandbogen. Tillæg til „Personalhist. Samlinger.“

Nulevende Medlemmer af Slægterne Bluhme, Bournonville, Braëm, Bramsen, Briand de Crévecoeur, Brun, Bræstrup, Buch, Bull, Buntzen, Bügel, v. Bülow, Caroc, Carstensen, v. Castonier, Chabert, Christiani, Cold, Collet, de Coninck, la Cour, Dahl, Dahlerup, Dalberg, Dalgas, Dinesen, Dorph, v. Drechsel, Dreyer, Duntzfelt, v. Düring og Düring-Rosenkrantz, Dyssel, v. Eggers, Ernst, Estrup, Ewald, v. Eyben, Falbe.

C. Pedersen: Nogle Meddelelser om Lærerslægterne Rafn, Smith og Barsøe samlede og udg. for Slægten. Odense. P. 4°.

Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

J. Lindbæk: Danske (og norske) besøgende i Hospitalet S. Maria dell' Anima i Rom. (Kirkehist. Saml. 4. R. VI, 708—27.)

Dictionary of national biography. Supplement. I—III. Abbott—Woodward. London.

H. R. Hiort-Lorenzen og *A. Thiset*: Danmarks Adels Aarbog. 1902. 19. Aarg. 16°.

A. Thiset: Danske adelige Sigiller fra det 15., 16. og 17. Aarhundrede. 11.—13. H. Folio.

V. Bang: Aarhus Stifts Biskopper efter Reformationen. Aarhus.
Særtryk af Artikler i „Aarhus Stiftstidende".

(*J. Magnussen:*) Danske Komponister i vore Dage. Portrætter og biografiske Notitser.

Kr. Carøe og *G. Norrie:* Den danske Lægestand. 7. Udg.

E. v. Fischer: Et 50aars Officers-Jubilæum.

Dødsfald i Postetaten. (Aarbog f. d. danske Postvæsen XI, 123—31.)

C. A. Wimmer, A. C. A. Andersen, C. L. Lissner, H. C. Petersen, Fr. Thomsen, A. P. Andresen, J. H. Ahlberg, G. H. Rundin, H. C. E. Andersen.

N. Bransager: Den danske Regering og Rigsdag 1901. Biografier og Portræter. 1.—4. H.

Det nye Folketing i Billeder og Biografier. Udgivet af „Politiken". P.

S. H. Finne-Grøn: Risørslegter. 11. og 1. (ɔ: sidste) H. Kria.

B. Bang: P. C. Abildgaard. Særtryk af Maanedsskrift f. Dyrlæger. XII.

L. Günther: Ærkebiskop Absalon. (Nord. Ugeblad for kath. Kristne. 49. Bd. 185—95.)

H. Olrik: Ærkebiskop Absalon. (Kirkehist. S. 5. R. I, 95—99.)

Absalonsfesten. (Nord. Ugeblad for kath. Kristne 49. Bd. 233—43, 249—55.)

J. H. Eckardt: Beziehungen der Familie von Ahlefeld zur alten Holstenstadt Kiel. Festschrift. Kiel.
Ikke i Bogh.

G. Brandes: H. C. Andersen als Mensch und Märchendichter. (Deutsche Rundschau 109. Bd. 68—84.)

E. Gigas: Lidt om og fra H. C. Andersens stambog. (Dania VIII, 1—26.)

K. Jørgensen: Pastor C. Appels Jordefærd. (Højskolebl. XXVI, 487—92.)

H. C. Bering Liisberg: Chr. Augustinus. 11. Maj 1750—11. Maj 1900. Kbh. 1900.

N. A. Jensen: En Familie fra Odsherred. (Den danske Højskole I, 252—67.)
Familien Bang paa Anneberg.

Af Oberst Barths Erindringer. (Vort Forsvar Nr. 545, 546, 548.)

V. Beck: Erindringer fra mit Liv. 1—3. Opl.
Anm. af F. Bruun i Højskolebl. XXVI, 657—60.

Th. Mau: Pastor Vilhelm Beck. (For Kirke og Kultur VIII, 549—54.)

Beissenherz: Erindringer fra min militære Tjeneste.

Doris Schnittger: Der Thorwaldsen-Schüler Wilhelm Bissen. (Heimat 11. Jahrg. Nr. 8.)

N. J. Termansen: Steen Steensen Blicher. 4. Opl.
Særtryk Nr. 21 af Folkelæsning.

R. Nielsen: Blicher paa Himmelbjerget. (Den danske Højskole I, 213—33.)

L. Nielsen: Familien Blædel og dens Forgreninger. Aalborg. 4°. P.
Trykt som Familiemanuskr.

J. L. E. Dreyer: Tycho Brahes Fortjenester af Astronomien. P.

N. C. Dunér: Tal vid K. Vetenskaps-Akademiens Minnesfest d. 24. Okt. 1901, Trehundraårsdagen af Tycho Brahes død. Sthm.

J. A. F(ridericia): Tyge Brahe. (Politiken 24. Oktbr.)

J. A. Fridericia: Tyge Brahes Karakter og Aandspræg. (Oversigt over Vidensk. Selsk.s Forhandl. 1901. (69)—(83).)

C. F. Pechüle: Tyge Brahes nye Stjerne i Forbindelse med hans Reformation af Astronomien. (Oversigt over Vidensk. Selsk.s Forhandl. 1901. (83)—(91).)

C. F. Pechüle: Tyge Brahe. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 3.)

T. N. Thiele: Tyge Brahes Forhold til sine Konger og sin Videnskab. Tale ved Universitetsfesten 18. April 1901. P.

L. Pepring: Tycho Brahe i den czechiske Litteratur. Prag. (3 Artt.)
Paa czechisk.

G. Gruss: Til Minde om 300-Aarsdagen for Tyge Brahes Død. Prag.
Paa czechisk.

H. Matiegka: Bericht über die Untersuchungen der Gebeine Tycho Brahes. Prag.

F. J. Studnička: Bericht über die astrologischen Studien des Reformators der beobachtenden Astronomie. Prag.

L. Weinek: Die Tychonischen Instrumente auf der Prager Sternwarte. Prag. (To Artt.)

L. Weinek: Zur Erinnerung an Tycho Brahe. Prag. 4⁰. (Af: Prager Tageblatt 23. Okt. 1901.)

F. u. M. Albrecht: Die Reste der Sternwarten Tycho Brahes auf der Insel Hveen. Berlin. 4⁰. („Das Weltall" 1901. H. 1—2.)
Ogsaa som Særtryk.

Festskrift från kongl. fysiografiska Sällskapet i Lund i anledning af 300-årsdagen af Tycho Brahes död. Utgräfningarna af Tycho Brahes observatorier på ön Hveen sommaren 1901, beskrifna af *C. V. L. Charlier*. Lund. 4⁰.

L. Delisle: Tychonis Brahe Astronomiæ instauratæ Mechanica. (Journal des Savants. Fevr. 1901.)
Ogsaa som Særtryk.

E.: Tyge Brahes Død. (Højskolebl. XXVI, 1385—94.)

P. M. Lange: Uddrag af Haandskrifter og Breve vedk. Familien Bredsdorff. (Personalhist. S. I, 209—35.)

Th. Birkedal Bredsdorff: Fra Firserne og Halvfemserne. Ungdomsminder. (Den danske Højskole I, 497—512.)

A. J. Eriksholm: Carit Etlars og hans Hustrus Samarbejde. (Højskolebladet XXVI, 318—21.)
Jfr. *S. Müller*: Svar til Hr. A. J. Eriksholm. sst. 321—22.

R. Doebner: Des Bildschnitzers und Malers Hans Brüggemann's Geburtsort. (Repert. f. Kunstwiss. XXIV, 124—26; optrykt i Z. d. hist. Vereins f. Niedersachsen. 1901. 272—75.)
Ikke Bordesholm, men Walsrode in Lüneburg.

S. Carstens: Stamtavle over Familien Carstens. 3. Udg. Odense. P.
Trykt som Manuskr.

P. Hennings: Familien de Coninck (sluttet). (Personalhist. S. I, 89—97.)

P. Hennings: Frédérik de Coninck 1740—1811. Et Tidsbillede fra den danske Handels Empiretid. („Berl. Tid." 19. Dec.)
Ogsaa som Særtryk.

R. Bendix: Carlo Dalgas, hans Liv og Kunst. 4⁰.

L. Schrøder: Enrico Mylius Dalgas. (Særtryk Nr. 194 af Folkelæsning.)

Dalgas-Statuen i Aarhus. (Hedeselsk.s T. 1901. 163—69.)

L. Schrøder: Ved Afsløringen af Dalgas-Statuen. (Højskolebladet XXVI, 981—84.)

K. Madsen: Dankvart Dreyer. (Tilskueren 1901. 628—43.)

J. Scharffenberg: Johan Gottfried Erichsen og Fødselstangens Indførelse i Norge. (Norsk Magazin for Lægevidenskab 1901. Nr. 7.)

Ogsaa som Særtryk.

M. Eskesen: For et halvt Hundrede Aar siden. 1851—22. Juni—1901. Kolding.

L. Bobé: Bidrag til Ewalds Levned. (Tilskueren 1901. 227—47.)

Ogsaa som Særtryk.

G. Hornemann: Evaldske Studier I—VI. (Dania VIII, 65—80.)

Th. Stein: Otto Frederik Theobald Evens. (Dansk T. 1901, 555—63.)

S. H. Finne-Grønn: Falck'erne af Tønsberg og Risør. (Personalhist. T. 4. R. IV, 157—71.)

J. Marstrand: F. F. Falkenstjerne. (Den danske Højskole I, 321—97.); Efterskrift af *C. Wad* (sst. 548—54.)

Ogsaa som Særtryk. Kolding.

M. Kristensen: H. F. Feilberg. (Dania VIII, 113—38.)

H. C. Nielsen: Psykolog og Digter. (Ill. Tid. XLII, Nr. 32.)

Om Ludv. Feilberg.

T. H. Fausbøll: Borgmester i Helsingør Matthias Ferslew. (Personalhist. T. 4. R. IV, 217.)

T. Jensen: Den gamle Dragon fra 48.

Johan Frederiksen.

V. Wanscher: Lorenz Frølich. (Dansk T. 1901. 241—51.)

Gamle Minder. Af *G. Fr. A. Graae,* meddelt af *Th. Graae.* (Personalhist. T. 4. R. IV, 1—39.)

L. Schrøder: N. F. S. Grundtvigs Levned. (= Skrifter til Oplysning og Opbyggelse udg. af „Kirkeligt Samfund af 1898". II, 1—3. H.)

H. Begtrup: N. F. S. Grundtvigs kirkelige Syn 1825.

H. Begtrup: Af Grundtvigs efterladte Papirer. (Den danske Højskole I. 314—20.)

J. P. J. Mosegaard og *P. Kæstel*: Grundtvigs Skrifter. (Højskolebl. XXVI, 493—98.)

Gulowsen: Af general Gustaf Grüners papirer. (Norsk milit. T. 64. Bd. 537—45.)

Kommanderende General i Norge 1759—63.

Axel Hagemann: Militærfamilien Hagemann. Kria. 4°.

E. Hannover: Maleren Constantin Hansen. 4°.

Vict. Hansen: Oplevelser. (Ill. Tid. XLII, Nr. 19.)

Harmsiana. I. Biographische Beiträge von *C. Rolfs* u. *E. Michelsen*. II. H. Harms' Säkularpredigt vom Jahre 1801, veröffentlicht von *C. Harms*. (Schriften d. Vereins f. schleswig-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 97—118, 119—34.)

O. C. Nerong-Dollerup u. *P. J. C. Andresen-Rabenholz*: Harro Paul Harring. (Heimat XI, Nr. 1.)

Bl. a. hans Forhold til Kong Christian VIII.

Slægten Heering. Personalhistoriske Optegnelser. 4°.

Ikke i Boghandelen.

J. L. Heiberg: Ein Leben in der Erinnerung noch einmal durchlebt. Frei nach dem Dänischen von H. Prehn. Lpz.

H. F. Rørdam: Nicolaus Heldvaderus. Et Literatur- og Kulturbillede. (Hist. Samlinger og Studier IV, 349—81.)

H. R. Hiort-Lorenzen: Peter Hiort-Lorenzens Slægt. (Sønderjydske Aarbøger 1901. 142—44.)

H. F. Rørdam: Bidrag til Historieskriveren Andreas Hojers Levned. (Hist. Samlinger og Studier IV, 193—247.)

T. Birkedal Bredsdorff: Holbergs Violin. (Dansk T. 1901. 607—12.)

V. Michelsen: 2. Tillæg til Fortegnelsen over Holbergiana-samlingen. (Sorø Akademis Program 1901.)

H. Begtrup: C. Hostrup og Højskolesagen i Frederiksborg Amt. (Den danske Højskole I, 481—96.)

Regnskab over Arild Hvitfelds personlige Udgifter 1577—78. Ved *H. F. Rørdam*. (Danske Mag. 5. R. IV, 330—45.)

S. Jensen: Ole Høfding, Præst i Havdrup og Kirke Skensved 1694—1755. (Østsjæll. Aarbøger I, 3—36.)

Ogsaa som Særtryk. Køge. P.

E. Henrichsen: V. Hørup. (Tilskueren 1901. 349—73.)

T. H. Fausbøll: Digteren Ingemanns Slægt. (Personalhist. S. I, 162—200.)

E. C. Hansen: J. C. Jacobsen, ein Wort der Erinnerung des 25-jähr. Jubiläums des Carlsberg-Fonds. Chicago.

Ogsaa en engelsk Udg.

Kr. Jacobsen: Livserindringer. Struer.

F. Beckett: Billedhuggeren Niels Hansen Jacobsen. (Tilskueren 1901. 886—92.)

V. Brücker: Om Harboøresagen [Pastor Jensens Afskedigelse] (Højskolebladet XXVI, 193—200.)

Jfr. J. Voldum sst. 231—36; A. Plenge sst. 236; M. A. S. Lund sst. 274—76; J. Vedel sst. 309—12; K. Johansen sst. 347—50; O. Rosenstand sst. 370—74.

J. H. Schultz: Afsløring af et Monument for afdøde Admiral og Guvernør Carl Vilh. Jessen. (T. f. Søvæsen 72. Bd. 272—74.)

Thode Petersen: Gustav Johannsen. (Højskolebladet XXVI, 1687—96.)

E. Hannover: Juel og de Samtidige. (Kunst III, 6—7. H.)

A. D. Jørgensen: En Redegørelse for min udvikling og mit forfatterskab.

Jfr. H. Graversen (Højskolebl. XXVI, 501—10, 537—42), J. A. Fridericia i „Politiken" 14. April.

H. Olrik og *N. Møller*: Festtale og Sange ved Afsløringen af Mindesmærket for A. D. Jørgensen. (Sønderjydske Aarbøger. 1901. 273—81.)

L. Schrøder: Ved Mindefesten for A. D. Jørgensen 13. Dec. 1897. (Den danske Højskole I, 241—51.)

A. J. Eriksholm: Jens Kamp. (Højskolebladet XXVI, 661—70.)

H. Kau: Barndoms-og Ungdomserindringer fra Sønderjylland.

E. Madsen: En dansk Soldats Enekamp. (Vort Forsvar Nr. 534.)

Niels Kjeldsen efter F. Henningsens Maleri; jfr. Nr. 536, 538—39, 541, 542, 543.

Chr. Bruun: Lidt om Søren Kierkegaard. (For Kirke og Kultur VIII, 579—91.)

E. Platzhoff: Soeren Kierkegaard. (Theol. Rundschau 4. Jhrg. 4—6. H.)

C. Koch: Søren Kierkegaard og Emil Boesen. Breve og Indledning.

H. V. Seidenfaden: Etatsraad P. F. Koch. (Østsjæll. Aarbøger I, 39—69.)

M. Huitfeldt: Nogle Oplysninger om Anna Kolbjørnsdatters Død, Begravelse og Skifte. (Meddel. fra det norske Rigsarchiv II, 314—19.)

J. H.: Mindefest for Kr. Kold. (Hbl. XXVI, 1472—80, 1496—1504.)

Kolds Højskole i Ryslinge. Efter *Fr. Nygaard*: Kr. Kold. (Højskolebl. XXVI, 1417—26.)

N. Hjort: Folketingsmand Krabbe og Sønderjylland. Marts 1901.

E. A. Thomle: Om Johan Leganger. (Personalhist. T. 4. R. IV, 288.)

W. Lichtenberg: Familien Lichtenberg i 200 Aar. Biografiske Oplysninger om Familien. Odense. 4°.

M. A. S. Lund: Slægtminder. (Den danske Højskole I, 194—212.)

Stamtavle over Familien Lunn. P.

Et Brev fra Maleren Vilh. Marstrand. Meddelt af *Andreas Aubert.* (Kunst, III, 6—7. H.)

Fra 1836.

G. L. Wad: Autobiografiske Optegnelser af E. Mau. (Kirkehist. Saml. 4. R. VI, 629—707.)

W. Lassen: Biskop i Lund (1620—1637) Dr. Mats Jenssøn Medelfar's agnatiske Descendenter af Navn Wibe og Lund. Chria. 4°.

B. Middelboe: Stamtavle over Familien Middelboe.

Dagbogsoptegnelser af *C. Molbech* fra Aaret 1819. Meddelte af O. C. Molbech. (Personalhist. T. 4. R. IV, 256—87.)

Stamtavle over Familien Mygind. Aarhus. P.

H. F. Grandjean: Stamtavle over Familien Müller. (Moller von Mollerstein.) (Personalhist. S. I, 235—47.)

J. Hansen: Til Karakteristik af Biskop C. R. Müller. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 802—08.)

C. Nyrop: Frantz Henrich Müller. Den kgl. danske Porcellænsfabriks Stifter. (Personalhist. T. 4. R. IV, 172—217.)

Fr. Meidell: Den danske Gren af Slægten v. Münnich. (Vort Forsvar Nr. 548.)

H. Schwanenflügel: Jakob Peter Mynster. II.

B. Münter: Familien Münters Stamtavle.

Trykt som Manuskript.

A. Møller: Erindringer fra et Studenterliv omkring Midten af 19. Aarhundrede. (Vor Ungdom 1901. 637—87.)

H. Begtrup: Otto Møller. (Den danske Højskole I, 163—86.)

R. J. Jensen: Fire Brødre. (Vort Forsvar Nr. 527.)
Gaardfæster Niels Nielsens 4 Sønner fra Emtekjær.

H. Begtrup: Nogle Breve fra Fr. Pal.-Müller. (Den danske Højskole I, 462—77.)

C. Petersen: Mindeskrift tilegnet Jordbruger og Gartner Hans Chrestian Petersens Efterslægt. Udg. af H. C. Petersen jun.

T. H. Fausbøll: Efterretninger om Familien Plenge. (Forts.) (Personalhist. S. I, 112—16, 200—209, 247—48.)

H. Ploug: Carl Ploug og Skandinavismen. (Tilskueren 1901. 442—60, 566—81.)

S. Müller: Carl Plougs Digte. (Højskolebladet XXVI, 1402—06.)
Jfr. H. Ploug sst. 1439—42.

T. Claudi Westh: Hendrik Pontoppidan. (Hedeselsk.s T. 1901. 47—52.)

A. Højmark: Pastor Morten Pontoppidan og de grundtvigske Præster. (Højskolebladet XXVI, 519—24.)

P. B. Grandjean: Stamtavle over Præsten Jacob Nielsen Prahls agnatiske Descendents. (Personalhist. S. I, 137—61.)

Breve fra *C. H. Pram* til H. W. v. Warmstedt og Skuespildirektionen 1778—1791. Meddelt ved H. Ehrencron-Müller. (Personalhist. T. 4. R. IV, 39—87.)

J. Paludan: Landsdommer Tøger Reenberg til Ristrup. (Hist. T. 7. R. III, 213—331.)

H. J. Huitfeldt-Kaas: Generalmajor Georg Reichweins Efterslægt. II. (Personalhist. T. 4. R. IV, 91—134; 223—55.)

O. Lange: Naturbetragtningen hos Chr. Richardt. (Højskolebladet XXVI, 765—74, 795—802.)

J. A. Riis: The Making of an American. New York.

A. Holck: Ring-Udstillingen. (Kunst III, H. 6—7.)

A. Madsen: E. Rostrup. (Højskolebl. XXVI, 129—40.)

H. M. Ruhveder: Hvorfor jeg søgte min Afsked som Sognepræst paa Helgenæs. Et Stykke kirkelig Administration. P.

Seemann: En Veteran fra Krigene med Sverig i det 17. Aarhundrede. (Vort Forsvar Nr. 539.)

Anders Madsen Ryge.

Hansen: Nachtrag zur Geschichte der Holsteinischen Familie von Saldern. (Z. d. Ges. f. schlesw.-holst. Gesch. XXXI, 208—16.)

Sigurd Müller: Sophus Schandorph. Et Mindeord. (Højskolebladet XXVI, 37—40.)

E. Skram: Sophus Schandorph. (Tilskueren 1901. 97—106.)

C. H. Scharling: E. Scharling. (Ill. Tid. XLII, Nr. 29, 31.)

Til Minde om Fru Pastorinde Vilhelmine Marie Scharling født Møller. Udg. af *P. Scharling*. Randers. P.

Å. Friis: Schimmelmannske Breve. (Tilskueren 1900. 416—24.)

Anm. af 4. Bd. af „Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds, udg. v. L. Bobé.

Adeline Schimmelmann: Streiflichter aus meinem Leben. Barmen.

Kammerherre, Amtmand *Samuel Leopold von Schmettaus* Selvbiografi. Meddelt ved *L. Bobé*. (Personalhist. T. 4. R. IV, 135—56.)

E. Hannover: Ludvig Abelin Schou. (Politiken, 6. Maj.)

En Ansøgning fra Lægen J. H. Schønheyder. Ved *C. F. Bricka*. (Danske Mag. 5. R. IV, 376—77.)

Fra 1806.

L. Bobé: Biografiske Oplysninger om Mikkel Skov, Hans Oldeland og Martin Tancke. (Danske Mag. 5. R. IV, 323—30.)

K. Søeborg: Joakim Skovgaard. (Kunst III, H. 1—2.)

J. Fibiger: Mogens Abraham Sommer. (Dansk T. 1901. 282—88.)

H. Graversen: Ambrosius Stub. (Højskolebladet XXVI, 917—28, 957—68, 994—1002.)

E. A. Thomle: Om Lars Stub. (Personalhist. T. 4. R. IV, 288—89.)

Stamtavle over Efterkommerne af Ole Berendt Suhr og Dorothea Suhr, f. Beckman. 4°.

Register over Slægten Teller. P.

Trykt som Manuskript.

T. H. Fausbøll: Biskop P. Tetens Efterkommere paa Sværd- og Spindesiden, (Forts.) (Personalhist. S. I, 97—102, 117—36.)

V. Jónsson: Digteren Grimur Thomsen. (Nordisk T. 1901. 349—58.)

P. Scharling: Mindeord om Pastor Th. G. Thomsen. Randers.

J. H. Monrad: C. F. Tietgen. I Frederikskirken d. 25. Okt. 1901. (Dansk Kirketidende 1901. 761—65.)

Ogsaa som Særtryk.

F. Meldahl: C. F. Tietgen som Bygherre. (Architekten. Meddel. fra akad. Architektforening. Afd. A. Nr. 3. S. 21—22.)

Mindeord om C. F. Tietgen (af forskellige). I Dannebrog, 22—23. Okt. 1901.

W. Carstensen og *O. Lütken:* Tordenskjold. Udgave for Folket. 1.—9. H. 4°.

S. C. Hammer: Tordenskjold. Kria. P.

O. A. Øverland: Tordenskjold. (Folkebladet XXII, 161—76.)

V. Gødel: Et bref från Tordenskjold till Karl XII. (Svensk hist. T. XXI, 152—54.)

1. Febr. 1718.

G. L. Grove: En Ansøgning fra Stamfaderen til Slægten Tscherning i Danmark. (Personalhist. T. 4. R. IV, 218.)

17. April 1660.

Afdød Veteran. (Vort Forsvar Nr. 534.)

Niels Sørensen Vibek.

N. Bøgh: Christian Winther. III.

V. Bang: Daniel Høffding Wulff. (S. til jydsk Hist. og Top. 3. R. III, 1—7.)

Mindre Biografier.

Følgende Forkortelser er anvendte i denne Afdeling: Hbl. = Højskolebladet. — I. T. = Illustreret Tidende 42. Bd. — V. F. = Vort Forsvar. — U. f. L. = Ugeskrift for Læger.

Maggie Aagaard. (I. T. Nr. 21.) — O. V. Ammundsen. (I. T. Nr. 29.) — *P. Johansen:* Prof. Otto Bache. (I. T. 43. Bd. Nr. 12.) — *P. N.:* Oberst R. T. Bartels. (I. T. Nr. 36.) — E. Baruël. (I. T. Nr. 23.) — *C. Gulmann:* Hans Beck. (I. T. Nr. 16.) — *A. Bjerre:* Vilhelm Beck. (I. T. 43. Bd. Nr. 1.) — *J. H. Monrad:* Vilh. Beck. (Dansk Kirketidende 1901. 697—98.) — *H. Ploug:* A. P. Berggreen. (I. T. Nr. 22.) — *J. H. Monrad:* J. J. K. Bjerre. (Dansk Kirketidende 1901. 713—717.) — *C.:* Fhv. Kultusminister, Provst Bjerre. (I. T. 43. Bd. Nr. 1.) — *J. K. Jensen:* Jørgen Andersen Bo. (Hbl. XXVI. 1025—

28.) — Ernst Bojesen. (Folkevennen XXII, 259—60.) — P. Aug. Brinkmann. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 49. Bd. 806—11.) — *L. Schrøder*: Etatsraad G. Bruun til Asmildkloster. (Hedeselsk.s T. 1901. 29—32.) — *L. Schrøder*: Etatsraad G. Bruun. (I. T. Nr. 16.) — *J. H. Monrad*: H. P. Børresen. (Dansk Kirketidende 1901. 718.) — *H. Rasmussen*: Hans Peter Børresen. (I. T. 43. Bd. Nr. 2.) — Missionsprest H. P. Børresen. (Folkebladet XXII, 359—63.) — *K. Elnegaard*: Et Mindeord om Forstander R. J. Petersen Børup. (Hbl. 1365—67.) — *P. Videbech*: Professor Chievitz. (I. T. 43. Bd. Nr. 3.) — *Ax. Larsen*: A. W. Dinesen. (V. F. Nr. 526.) — *O. Borchsenius*: Fru Eckardt. (I. T. Nr. 18.) — *V. K.*: Prof. Kr. Erslev. (I. T. 43. Bd. Nr. 8.) — *P. N.*: Generalmajor N. C. Esmann. (I. T. 43. Bd. Nr. 12.) — Dr. H. F. Feilbergs 70 Aarsdag. (Hbl. XXVI, 1075—76.) — *A. Madsen*: H. A. Flindt. (I. T. Nr. 17.) — Universitetsboghandler G. E. C. Gad. (Folkebladet XXII, 259.) — *J. Laursen*: Provst O. V. Glahn. (I. T. 43. Bd. Nr. 1.) — *A. Gnudtzmann*: Benny M. Goldschmidt. (I. T. 43. Bd. Nr. 7.) — *P. Videbech*: Edm. Hansen Grut. (I. T. Nr. 16.) — *C. Geill*: C. G. Gædeken. (Nord. T. f. Fængselsvæsen XXIV, 116—17.) — *H. Lützhøft*: Biskop K. V. Götzsche, (I. T. Nr. 39.) — Finantsminister C. F. Hage. (T. f. Toldvæsen XIX, 161—62.) — *J. J. Godsk*: „Bedste“ (ɔ: Mette Marie Hansdatter). (Hbl. 725—30.) — *H. C. Nielsen*: N. Hansen-Jacobsen. (I. T. 43. Bd. Nr. 6.) — *J. Clausen*: Kaptejn Rs. Hansen. (V. F. Nr. 544.) — *J. Lindbæk*: Kaptajn Rs. Hansen. (Hbl. XXV, 1257—60.) — *E. Schiødte*: L. Hasselriis. (I. T. 43. Bd. Nr. 9.) — *A. G. V. Petersen*: Generalmajor J. C. G. Hedemann. (I. T. Nr. 23.) — Fr. og Jacob Hegel. (Folkevennen XXII, 257—58.) — Jacob Hegel. (Nord. Boghandlertidende XXXV, 360—61.) — *Janus*: En islandsk Komponist. [Helge Helgason.] (Hbl. XXVI, 949—56.) — *P. Videbech*: Overlæge Helweg. (I. T. Nr. 31.) — *F. Meidell*: Oberst F. F. Henckel. (V. F. Nr. 531.) — *E. Frederiksen*: Hans Hertel. (U. f. L. 8. R. V, 1—2.) — *H. Ploug*: Fr. Hilmer. (I. T. 43. Bd. Nr. 2.) — *L. Daae*: Professor Edvard Holm. (Folkebladet XXII, 49—52.) — *H. Ploug*: Prof. Hornemann. (I. T. Nr. 19.) — Andr. Herm. Hunæus. (Smaablade f. Døvstumme. XI, 1265—68.) — *J. J.*: C. J. Høepfner. (I. T. Nr. 52.) — *F. v. Jessen*: V. Hørup. (I. T. Nr. 34.) — Pastor Jensen, Harboøre. (I. T. Nr. 19.) — *K. Madsen*: Prof. Jerndorff. (I. T. Nr. 50.) — Admiral C. W. Jessen. (V. F. Nr. 535.) — *F. v. Jessen*: Gustav Johannsen. (I. T. 43. Bd. Nr. 5.) — Gustav Johannsens Begravelse. (I. T. 43. Bd. Nr. 6.) — *Troels Lund*: A. D. Jørgensen. (I. T. Nr. 50.) — Joh. Jørgensen, Præst for „De døvstummes Menighed“. (Smaablade f. Døvstumme X, 1154—55.) — *A. F.*: Christian Keller. (Nyt T. f. Abnormvæsenet III, 49—53.) — *J. Christensen*: Biskop P. G. Koch. (I. T. Nr. 44.) — *O. Borchsenius*: Thor Lange. (I. T. Nr. 27.) — *C. Muusmann*: Kaptajn L. Larsen. (I. T. Nr. 18.) — *Chr. Gulmann*: Anna Larssen. (I. T. Nr. 34.) — *E. Blaumüller*: Fr. Lassen. (T. f. Toldvæsen XIX, 121—22.) — Toldoppebørselskontrollør A. Lauritsen. (T. f. Toldvæsen XIX, 181—82.) — *P. Videbech*: Dr. Jul. Lehmann. (I. T. Nr. 15.) — Lehmann & Stage 1877—1902. (Nord. Boghandlertidende XXXV, 361.) — Generalløjtnant Lorentzen. (I. T. Nr. 22.) — *H. F. E. Jungersen*: C. F. Lütken. (Nord. Univ. T. I, 77—79.) — *H. F. E. Jungersen*: C. F. Lütken. (I. T. Nr. 20.) — Ida Mannheimer. (I. T. 43. Bd. Nr. 12.) — *V. K.*: Dr. phil. K. Mantzius. (I. T. 43. Bd. Nr. 6.) — *H.*: Viceadmlral Meldal. (I. T. Nr. 24.) — *L. Schrøder*: Fritz Momsen. (Hedeselsk.s T. 1901. 67—69.) — *Frantz*

Dahl: H. Munch-Petersen. (I. T. 43. Bd. Nr. 2.) — *G. Bruun*: Sigurd Hjorth Müller. (Vor Ungdom 1901. 463—66.) — Rektor H. C. F. Neergaard. (I. T. Nr. 36.) — *E. Schiødte*: C. V. Nielsen. (I. T. Nr. 35.) — C. V. Nielsen. (Architekten. Afd. A. Nr. 3, S. 23—24.) — Højskoleforstander Chr. Nielsen, Hindholm. (V. F. Nr. 537.) — Christine Gertrude Nielsen. (V. F. Nr. 524.) — Etatsraad, fhv. Toldforvalter H. C. Nissen. (T. f. Toldvæsen XIX, 1—2.) — A. C. Nyegaard. (Smaablade f. Døvstumme. XI, 1186—87.) — *M.*: Billedhugger J. E. Otto. (I. T. Nr. 49.) — *A. S. Poulsen*: Stiftsprovst J. Paulli. (I. T. Nr. 33.) — *H. S. Holbeck*: Rektor P. Petersen. (I. T. Nr. 40.) — *H. K. Friðriksson*: Æfiágrip yfirdómara Jóns Péturssonar. (Andvari XXVI, p. V—XIII.) — *L. Schrøder*: Generalkonsul Hendr. Pontoppidan. (Il. T. Nr. 22.) — Generalkonsul H. Pontoppidan. (U. f. L. 8. R. V. 87—89.) — *Just Christensen*: Lic. A. S. Poulsen. (I. T. 43. Bd. Nr 8.) — *C. Muusmann*: Skorstensfejermester F. Povlsen. (I. T. Nr. 37.) — *A. Byriel Jensen*: Niels Poulsen, Røgen. (Højskolebladet XXVI, 615—18.) — *C. Gulmann*: Vald. Price. (I. T. Nr. 23.) — *Elith Reumert*. (I. T. Nr. 52.) — *N. V. Dorph*: L. A. Ring. (I. T. 43. Bd. Nr. 5.) — N. C. Rom 1876—1901. (Nord. Boghandlertid. XXXV, S. 160—61.) — *A. Madsen*: E. Rostrup. (I. T. Nr. 18.) — E. Rostrup. (U. f. L. 8. R. V, 39—41.) — *H. Bang*: S. Schandorph. (I. T. Nr. 14.) — *C. Gulmann*: Hos Dr. Schandorph. (I. T. Nr. 14.) — A. W. Schiwe. (I. T. Nr. 23.) — R. Schrøder. (I. T. Nr. 31.) — T. R. Segelcke. (U. f. L. 8. R. V, 177—80.) — Henrik Steffens Sibbern. (Meddel. fra akad. Architektforen. III, 309—10.) — Højesteretsassessor Smith. (I. T. Nr. 25.) — *F. Bauditz*: J. C. H. Th. Stein. (I. T. 43. Bd. Nr. 8.) — *G. Delbanco*: Biskop H. J. Swane. (I. T. 43. Bd. Nr. 6.) — *N. P. Jensen*: Oberst T. H. A. Søderberg. (V. F. Nr. 523.) — *J. Lund*: R. Tegner. (I. T. Nr. 51.) — *E. Schiødte*: Kaptajn V. A. Thalbitzer. (I. T. Nr. 48,) — *E. Petersen*: Prof. Jul. Thomsen. (I. T. Nr. 35.) — Marie Thornam. (I. T. Nr. 31.) — *A. Peschcke-Køedt*: C. F. Tietgen. (I. T. 43. Bd. Nr. 4.) — *F. Holst*: Dr. med. F. L. Toft. (I. T. Nr. 17.) — *C.*: Herman Trier. (I. T. Nr. 52.) — Kaptajn C. Trolle. (I. T. Nr. 23.) — Viggo Ulrik. (U. f. L. 8. R. V, 281—82.) — *V. Dahlerup*: J. Vahl. (I. T. Nr. 14.) — *O. B. Wroblewski*: J. Vahl. (Nord. Boghandlertid. XXXV, 73.) — Chr. Peter Wienberg. (Medd. fra akad. Architektforen. III, 243.) — *M.*: Murmester C. Wienberg. (I. T. Nr. 37.) — Dr. M. J. A. Wilhjelm. (I. T. Nr. 26.) — P. Willumsen. (I. T. Nr. 28.) — O. S. F. Wolder. (Aarbog f. d. danske Postvæsen XI, 3—5.) — *C.*: Direktør Wolfhagen. (I. T. 43. Bd. Nr. 12.)

Samfundsforhold og Aandsliv.

J. Ficker: Das longobardische und die skandinavischen Rechte. (Mittheil. d. Instituts für oesterr. Geschichtsforschung XXII, 1—50,)

R. Much: Anm. af C. Kier: Edictus Rotari. Studier vedrørende Langobardernes Nationalitet. (Anzeiger f. deut. altertum. u. litt. XXVII, 228—30.)

C. Kier: Dansk og langobardisk Arveret. En retshistorisk Undersøgelse. Aarhus.

G. Thulin: Utredning rörande Patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän. Sthm. Samling af Urkunder. ib.

H. Hildebrand: Sveriges medeltid. III, 4. Sthm.

Danmarks Kultur ved Aar 1900. Udg. af *J. Carlsen, H. Olrik* og *C. N. Starcke.* 14.—21. (sidste) H.

Dansk Kultur i det 19. Aarhundrede. 1—2. Opl.

N. P. Jensen: Befolkningens Bortvandring fra Landdistrikterne i Tiaaret 1880—90. (Dansk T. 1901. 418—27, 482—94.)

J. B. Krarup: Beskrivelse af Landbrugets Udvikling i Danmark fra 1835 indtil Nutiden. IV. Fyn med omliggende Øer.

C. Fh. Zahle: Den danske Husmand. En politisk-historisk Skildring.

N. P. Jensen: Landbruget og Nationalbanken. (Dansk T. 1901. 845—56.)

J. Schiødth: Vejle Amts Landboforening 1851—1901. Vejle.

A. Gloy: Beiträge zur Geschichte der Leibeigenschaft in Holstein. Kiel.

C. Kock: Zur Geschichte der Leibeigenschaft. Nachrichten aus den Gütern Saxtorf, Damp und Hohenstein (1716—67). (Z. d. Ges. f. schlesw.-holst. Gesch. XXXI, 39—86.)

M. Mackeprang: De danske købstæders skattevæsen indtil begyndelsen af det 17. århundrede. (Hist. T. 7. R. III, 150—89.)

C. Nyrop: To løste Gaader. Et Stykke dansk Industri- og Handelshistorie. (Dansk T. 1901. 613—27.)
2 Toldforordninger af 14. April og 27. Aug. 1831.

E. Baasch: Hamburgs Handel und Verkehr im 19. Jahrhundert. Hamburg.

Kreditforeningen af Grundejere i de danske Østifter. Festskrift i Anledning af Foreningens 50-aarige Jubilæum.
Ikke i Bogh.

O. Koefoed: Danske Postfrimærker 1851—1901. 4°.

Pörksen: Das Post- und Verkehrswesen Schleswig-Holsteins in seiner Entwicklung. (Die Heimat 11. Jahrg. Nr. 8.)

V. Jónsson: Um pórt mál á Islandi. (Andvari XXVI, 174—94.)

R. Berg: Det danske Haandværk i Middelalderen. (Nationaløkon. T. 3. R. IX, 481—502.)

C. Nyrop: Danske Farvere. Kbh. 1900.
Anm. af L. Schrøder i Højskolebladet XXVI, 57—62.

C. Nyrop: Bagere. (Dania VIII, 174—78.) 2 Artt.

C. Nyrop: Skomagere. (Dania VIII, 195—210.)

G. Bootcher: Kjøbenhavns Slagterlav. (Ill. Tid. XLII, Nr. 32.)

Fr. Jürgensen West: Den tønderske Kniplingsindustris Blomstringstid. (Sønderjydske Aarbøger 1901. 104—41.)

A. J. (ɔ: *Adolf Jensen*): Fagforeningerne i Danmark. (Nationaløkon. T. 3. R. IX, 619—28.)

Oversigt over Fagforeningsbevægelsen i Danmark 1871—1900. Udg. v. *J. Jensen* og *C. M. Olsen.*

Tr. Lund: Hälsobegrepp i Norden under sextonde århundradet. Bemyndigad öfvers. af G. Geete. Sthm.

J. C. Kinder: Die Bibliothek eines Wundarztes im 17. Jahrhundert. (Z. d. Ges. f. schlesw.-holst. Gesch. XXXI, 176—85.)

E. M. Hoff: Den tyfoide Febers Optræden i København i sidste Halvdel af 19. Aarh. (T. f. Sundhedspleje VIII, 61—76.)

H. M. Høyberg: Det danske Dyrlægekorps's Historie.

E. Madsen: Studier over Danmarks Hærvæsen i det 16. Aarhundrede. IV. Befæstningerne. (= Tillægshefte II til Militært T. XXX.)

Jean d'Orléans, Duc de Guise: Sous le Danebrog. Souvenirs de la vie militaire en Danemark 1894—99. Paris.

E. Madsen: De kongelige Rustkamre i det 16. Aarhundrede. (Vort Forsvar Nr. 535—38.)

O. Blom: Smaa Bidrag til Artilleriets Historie under Kristian IV. (Hist. T. 7. R. III, 332—48.)

Livgarden.

H. C. A. Lund: Søkadetkorpsets Historie 1701—1901. Festskrift.
Ikke i Bogh.

W. Christmas: Søofficersskolens 200-aar. Jubilæum. (Ill. Tid. XLII, Nr. 30.)

F. C. C. Bardenfleth: Tale holdt ved Søkadetkorpsets 200-Aars Jubilæumsfest. (T. f. Søvæsen 72. Aarg. 353—72.)

C. O. Munthe: Oversigt over det norske hærvæsens historie indtil det nationale forsvars gjenrejsning 1628. Kria.

Med lidt ændret Titel i Norsk milit. T. 64. Bd. 369—90, 433—64.

H. J. Barstad: Historisk oversigt over den norske hærs organisation og udvikling siden dens oprettelse i 1628 indtil nutiden. (Norsk milit. T. 64. Bd. 301—30.)

Den norske Krigsskole 16. Dec. 1750—16. Dec. 1900. (Folkebladet XXII, 13—16.)

J. O. Wahl: Det gamle bergenhusiske regiments historie 1628—1720. Kria.

Tillæg til Norsk milit. T. 6. H. 1901.

H. J. Barstad: Leirdølernes Saga eller Leirdalske Kompagnis Historie fra 1801—1817. Kria.

H. Angell: Leirdølerne. (Folkebladet XXII, 311—16.)

H. J. Barstad: Skiløberhistorier fra de nordenfjeldske Skiløberafdelinger 1720—1814. (Folkebladet XXII, 117—20, 131—37.)

J. Scharffenberg: Det militære Sanitetsvæsen i Norge under Hannibalsfejden. (Militærlægen IX, 33—37.)

A. Olrik: Danske Heltesagn. Tegninger af L. Frølich. Folkeudg. 4⁰.

E. Tang Kristensen: Danske Sagn, som de har lydt i Folkemunde. Udelukkende efter utrykte Kilder. 6. Afd. 2. Halvdel: Hekseri og Sygdomme. (Aarhus.)

E. Tang Kristensen: Danske Skjæmtesagn, samlede af Folkemunde. 1. Saml. (Aarhus.) 1900.

J. Bolte: Ein dänisches Märchen vom Petrus und dem Ursprunge der bösen Weiber. (Z. d. Vereins f. Volkskunde XI, 252—62.)

H. Lund: Schleswig-holsteinische Sagen. Eine Auswahl aus Karl Müllenhoffs Sagen, Märchen und Lieder. Siegen.

H. F. Feilberg: Der böse Blick in nordischer Überlieferung. (Z. d. Vereins f. Volkskunde XI, 304—30, 420—30.)

Kr. Nyrop: Elverskud. (Dania VIII, 211—20.)

A. Olrik: Odinsjægeren i Jylland. (Dania VIII, 139—73.)

A. Hjuler: Overtroiske Meninger. Nogle Paralleler. (Dania VIII, 49—52.)

O. Wanscher: Båreprøven. (Nordisk T. 1901. 130—136.)
Anmeldelse af Villads Christensens Disputats.

F. Hallager: Magister Ole Bjørn og de besatte i Thisted.

Stemann: Lene Jensdatter i Randers contra Kirsten Morsings i Lime. En Retssag fra 1686. Med et Tillæg af *H. F. Feilberg.* (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. III, 8—38.)

S. Hansen: Hvad havde Tyge Jespersen med Kirsten Morsings Sag at gjøre? En lille Rettelse. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. III, 151—52.)

C. V. Christensen: Hjul-Mariane og Arkivet paa Fussingø. En Historie om, hvorledes gamle Dokumenter forsvinder. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. III, 122—32.)

Kr. N(yrop): Vandrende anekdoter. (Dania VIII, 221—25.)

A. Heusler: Die altnordischen Rätsel. (Z. d. Vereins f. Volkskunde XI, 117—49.)

N. E. Hammarstedt: Om en fornnordisk årstredeling. Kan något spår af en forngermansk treskedeindelning af året skönjas i våra folkliga s. k. bemärkelsesdagar? (Svenska Fornminnesfören.s T. XI, 246—54.)

G. Bilfinger: Untersuchungen über die Zeitrechnung der alten Germanen. 2. Das germanische Julfest. Stuttgart. (Progr.) 4°.

H. F. Feilberg: Den nordiske Jul. (Dansk T. 1901. 813—30.)

Tr. Lund: Dødsanmeldelse i Norden i 16. Aarhundrede. (Tilskueren 1901. 680—90.)

D. Detlefsen: Ein Beitrag zur Geschichte des Bettels. (Z. d. Gesellsch. f. schlesw.-holst. Gesch. XXXI, 117—35.)
I 17. Aarh.

G. L. Grove: En helsingørsk Bortførelse og en helsingborgsk Hospitalsgave. (Personalhist. T. 4. R. IV, 88—90.)
1592.

H. Carstens: Kinderspiele aus Schleswig-Holstein. (Jahrb. d. Vereins f. niederdeut. Sprachforschung XXVI, 124—41. 1900.)

J. Bolte: Eine geistliche Auslegung des Kartenspiels. (Z. d. Vereins f. Volkskunde XI, 376—406.)

J. Thomesen: Et Skibbrud paa Røst for 500 Aar siden. Af en italiensk Adelsmands Beretning. (For Kirke og Kultur VIII, 617—28.)
1436.

J. Bergmann: Goodtemplarordens historia (1851—1901). Et 50 års minne. Sthm.

X. I Danmark S. 35—38.

Foreningen til Dyrenes Beskyttelse i Danmark 1875—1900. Et Tilbageblik ved *J. C. Lembcke.*

Ikke i Bogh.

B. Kahle: Der Ort der Hochzeit auf Island zur Sagazeit. (Z. d. Vereins f. Volkskunde XI, 40—48.)

D. Bruun: Hesten i Nordboens Tjeneste paa Island, Færøerne og Grønland. I. (T. f. Landøkonomi 1901. 545—564.)

Kirke-Leksikon for Norden, udg. af *F. Nielsen.* 22.—25. H. Aarhus.

C. Eubel: Hierarchia Catholica medii ævi. [Vol. II] 1431—1503. Monasterii. 4°.

Handlingar rörande Dominikaner-Provinsen Dacia, utg. gen. *K. H. Karlsson.* Sthm. (= Hist. Handlingar XVIII, No. 1.)

V. Bang: Helgener og disses forskellige Virksomheder. (Dansk T. 1901. 790—803, 857—71.)

J. Johnsen: Den danske Kirke omkring Aar 1400. (Nord. Ugeblad for kath. Kristne 49. Bd. 521—28, 557—60, 594—98, 606—11, 617—21.)

J. M. Møller: Om Afladsbreve til Kjærum Kirke. (Kirkehist. S. 5. R. I, 151—57.)

P. Severinsen: Lidt om Te Deum i Danmark. (Kirkehist. S. 5. R. I, 146—51.)

Hj. N:son Heden: Studier i Danmarks Reformationshistoria under Frederik I. (I Festskrift för D:r L. Holmström.)

Ogsaa som Særtryk. Lund 1900.

„Den katholske Kirkes Tilstand i de danske Stater, især i København fra Reformationen indtil vore Dage“. (Nord. Ugeblad for kath. Kristne 49. Bd. 174—79, 255—59, 274—76.)

Forfattet af F. L. Mourier omkring Aar 1800.

L. Koch: Gudstjenesten i den danske Kirke efter Reformationen. (Kirkehist. S. 5. R. I, 1—54.)

Kruske: Johannes a Lasco und der Sacramentsstreit. (= Studien zur Geschichte d. Theologie und d. Kirche VII. H. 1.) Lpz.

Kap. II. Lasco in England, Dänemark etc.

H. F. Rørdam: Bidrag til Fyens Stifts Kirkehistorie (Slutning.) (Kirkehist. S. 4. R. VI, 748—801.)

H. F. Rørdam: Om H. P. Resens Bibeloversættelse. (Kirkehist. S. 5. R. I, 160.)

H. F. Rørdam: Kirkelige Forhold i Nyborg i Aarene 1736—37. (Kirkehist. S. 5. R. I, 55—82.)

L. Koch: Fra Oplysningens og Rationalismens Tid. (Dansk T. 1901. 81—94, 266—81, 428—39.)

L. Bøgeskov: To „Gennembrudsmænd". Skildringer af Menighedslivet i Vendsyssel. (Højskolebl. XXVI, 1013—24, 1061—72, 1089—98, 1118—26.)

Thomas Nielsen og N. C. Jørgensen.

Skildringer af Menighedslivet i Vendsyssel. Af *Johan Andreasens* efterladte Papirer ved *Fr. Krogh.* (Højskolebl. XXVI, 140—48, 172—78.)

A. Højmark: Et Bidrag til Bering Valgmenigheds Historie. (Højskolebl. XXVI, 757—66.)

N. J. Laursen: Historiske Noter om Bering Valgmenighed 1876—1901. Aarhus.

J. Vedel: Bering Valgmenigheds Mindefest. (Højskolebl. XXVI, 789—95, 830—42.)

J. H. Monrad: Dansk Kirkeliv i Halvfemserne.

R. Petersen: Kirkelige Meddelelser fra Danmark for Aaret 1900. (Kyrklig T. VII. 57—78.)

C. F. Lundin: De skandinaviska ländernas religiösa förhållanden vid sekelskiftet. Sthm.

J. Kornerup: Om vore ældste Kirkeklokker. (Kirkehist. S. 5. R. I, 85—95.)

Stavanger Domkapitels Protokol 1571—1630. Udg. v. *A. Brandrud.* 3. H. Chria.

L. Schrøder: Den danske Kirke i Amerika. (Højskolebl. XXVI, 629—33.)

T. Løgstrup: Det danske Missionsselskabs Historie i 80 Aar. (Smaaskrifter, udg. v. det danske Missionsselskab. Ny Række. Nr. 25.)

H. v. Schubert: Ansgar und die Anfänge der schleswig-holsteinischen Kirchengeschichte. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 145—74.)

E. Jacobs: Zur Geschichte der Pietismus in Schleswig-Holstein. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 239—87.)

R. Hansen: Wiedertäufer in Eiderstedt. (Schriften des Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 175—238.)

F. Witt: Schreiben des Pastors Henning Moller in Tolk betr. Einziehung des Pastoratslandes. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 135—37.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Forhandlinger 1614—21. (Hist. Samlinger og Studier IV, 248—325.)

H. J. Hansen: Danmarks Stilling og Tilstand. III. Kjøbenhavns Universitet.

Ad. Jensen: Kvindestudiet ved Københavns Universitet. (Nationaløkon. T. 3. R. IX, 349—68.)

Dalsgaard: Træk af Latinskolens Udvikling. (Højskolebl. XXVI, 1141—50.)

J. F. Johansen: Middelskolen. (Dansk T. 1901. 525—40.)

K. Ottosen: Vor Folkeskoles Oprindelse og Udvikling. 2. Udg. Aarhus.

Frederiksberg Skolevæsen og dets Udvikling 1858—1900.
Ikke i Bogh.

H. F. Rørdam: Blade af Waisenhusets Historie. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 728—47.)

J. Nielsen: Kold og de fynske Friskoler. Et Bidrag til Friskolens Historie. (Den danske Højskole. I, 123—57, 431—61.)
Jfr. A. Jørgensen: En lille Berigtigelse. sst. 309—13.

K. Bokkenheuser: Et Par Bidrag til Skolegymnastikkens Historie. (Vor Ungdom 1901. 79—90.)

J. F. Johansen: Om Folkeoplysningen og Folkeoplysningsarbejdet i Danmark. (Vor Ungdom 1901. 289—325.)

W. Wetekamp: Volksbildungsarbeit in Dänemark. Berlin. P.

Elise Konstantin Hansen: Aagaard Højskole. (Højskolebl. XXVI, 1289—94.)
Jfr. N. K. Laursen. sst. 1400—02.

F.v. Jessen: Danske Folkehøjskoler. I. Askov (sluttet). Ill. Tid. XLII, Nr. 14.)

K. P. Maybom: Højskolen og Landbrugsskolen i Krejberg og Oddense. 1851—1901. (Højskolebl. XXVI, 1519—28.)

H. Falk og *A. Torp:* Etymologisk Ordbog over det norske og det danske Sprog. 1. H. Kria.

O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700). 32.—33. H.

H. F. Feilberg: Bidrag til en Ordbog over jydske Almuesmål. 19. H.

N. Andersen: Sproglige ændringer. (Sønderjydske Aarbøger 1901. 1—40.)

L. F. A. Wimmer: De danske Runemindesmærker. 2. Bd. Jylland og Øerne (undt. Bornholm). Folio.

(Kr. Nyrop:) Små paralleler. (Dania VIII, 227—29.)

C. Klitgaard: Hvad er et Hvarre? En sproglig-topografisk Undersøgelse. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. III, 85—92.)

P. Hansen: Illustreret dansk Litteraturhistorie. 2. Udg. 39.—47 H.

F. Jónsson: Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie. 2. Bd. 5. H.

F. Jónsson: Sigvat Skjald Tordsson. (Stud. fra Sprog- og Oldtidsforskn. Nr. 49.)

L. Pineau: Les vieux chants populaires scandinaves. II. Epoque barbare. Paris.

Om Anmeldelser af I (1898) se Arkiv för nordisk Filologi XVI, 305, XVII, 309, XVIII, 285.

K. Mortensen: Studier over ældre dansk Versbygning. I. Stavrim og episke Rimvers.

Anm. af J. Paludan i Nordisk T. 1901. 372—74.

K. Mortensen: Folkeviserne og Dansen. (Dansk T. 1901. 653—69.)

T. Hjelmquist: Et par anmärkningar till den danska bearbetningen af Manuels Satir om den sjuka messen. (Arkiv f. nord. Filol. XVIII, 119—27.)

Fra Holberg til Chr. Richardt. En Litteraturhistorie i Monografier. Udg. af *V. Malling* under Medvirkning af fremragende Højskolemænd. 2. Halvbind. Aarhus.
Anm. af A. Povlsen i Højskolebl. XXVI, 1631—34.

Holbergs Komedier udg. af J. Martensen. 8. Bd.

J. Bing: Den holbergske komedie. (Nordisk T. 1901. 493—515.)

N. Hagelberg: Et Par af Holbergs Leonoraer. (Vor Ungdom 1901. 581—93.)

S. Müller: To Noter til Holberg. (Dania VIII, 104—05.)

V. D(ahlerup): En note til Peder Paars. (Dania VIII, 105—07.)

P. Severinsen: Smaating af Ambrosius Stub. (Dania VIII, 58—59.)

Jul. Lange: Notits om Heibergs „En Sjæl efter Døden". (Udv. Skrifter I, 354—56.)

C. Skou: Søren Kierkegaards første og sidste Skrift. (Teol. T. Ny R. II, 449—75.)

O. Geismar: 80'ernes og 90'ernes Digtere. (Højskolebl. XXVI, 1395—1400.)

H. F. Rørdam: Et Møde i Videnskabernes Selskab for halvandet hundrede Aar siden. (Overs. ov. Vid. Selsk.s Forhandl. 1901. 189—203.)

Oversigt over Carlsbergfondets Virksomhed 1876—1901. 4⁰.
Trykt som Manuskript.

A. Holck: Dansk Statistiks Historie 1800—1850.

J. A. Jørgensen: Den danske Dagspresse 1901.
Trykt som Manuskript.

K. Jørgensen: En Mærkedag for Højskolebladet. (Højskolebl. XXVI, 421—28.)

K. Jørgensen: Nogle Træk af „Højskolebladets" Levnedsløb. (Højskolebl. XXVI, 428—52.)

J. Hansen: Et lille Bidrag til Salmehistorien. (Kirkehist. S. 5. R. I, 157—60.)

L. Fenger: Salmen „I Jesu Navn" og dens Melodi. (Kirkehist. S. 5. R. I, 133—46.)

Jul. Lange: Udvalgte Skrifter. 4.—14. H.

B. Olsen: Vejleder i Bygningsmuseet (Afdeling i Dansk Folkemuseum) ved Kongens Lyngby.

L. Dietrichson: Svundne Tider. 3. Del. Nordisk Kunstnerliv i Rom for en Menneskealder siden. 1862—65.

Tegninger af ældre nordisk Arkitektur. Udg. af *O. V. Koch* og *H. Storck.* 4. Saml. 1. R. 1—2. H. Fol.

Blade udg. af Foreningen af 3die Decbr 1892. Aarg. 1901. Fol.

J. Magnus-Petersen: De gamle Kalkmalerier i vore Kirker. Kbh. 1900. (Folkelæsning 241.)

I. Hertzsprung: Et Par sønderjydske Træskjærerarbejder fra det 13. Aarhundrede. (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 2. R. XVI, 1—25.)

J. B. Løffler: Fremstillinger af Legemets Forkrænkelighed paa vore Gravstene fra det 16—18. Aarhundrede. (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 2. R. XVI, 301—06.)

F. Meldahl: Festmonumenter, opførte i Anledning af Kronprins Frederiks og Kronprinsesse Marie Sophie Frederikkes Indtog 1790. (Meddel. fra akad. Architektforen. III, 221—24.)

Jul. Lange: Vore Samlinger. (Udv. Skrifter I, 259—92.)
Skrevet 1876, men ikke trykt før her.

F. Beckett: Raadhusudstillingen. Ældre Malerkunst. (Kunst III, H. 5.)

F. Beckett: Indtryk fra Raadhusudstillingen i København. (Nordisk T. 1901. 400—414.)

A. Madsen: Raadhusudstillingen i København. (Højskolebl. XXVI, 821—30, 853—64, 894—902.)

V. Wanscher: Raadhusudstillingen. (Dansk T. 1901. 440—47.)

F. R. Martin: Die Persischen Prachtstoffe im Schlosse Rosenborg in Kopenhagen. Sthm. 4⁰.

Chr. Axel Jensen: Haandværkerforeningens panelstuer i Aalborg museum. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. III, 39—67.)

E. Madsen: Billedet med Sct. Georg i Aarhus Domkirke. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. III, 143—50.)

L. Fenger: Malede Dekorationer i Løveapothekets Bygning. (Meddel. fra akad. Architektforen. III, 233—40.)
Fra de sidste Aar i 18. Aarh.

E. Schiødte: Det store kgl. Bibliotheks ny Bygning. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 8.)

Det Store Kongelige Bibliotheks nye Bygning. (Meddel. fra akad. Architektforening. II. Aarg. Nr. 18.)

A. Matthaei: Werke der Holzplastik in Schleswig-Holstein bis zum Jahre 1530. Text u. Tafeln. Lpz. Fol.
Anm. af F. Beckett i Sønderjydske Aarbøger 1902. 121—42.

J. Biernatzki: Die Meister des Gottorfer Fürstenstuhls. (Schriften des Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 87—96.)
A. Salgen og J. Gower.

D. Schnittger: Die Umsetzung des Königsdenkmals im Schleswiger Dom. (Repertorium f. Kunstwiss. XXIV, 381—86.)

O. Rydbeck: Romanska målningar i Skånes kyrkor. (Hist. T. för Skåneland I, 113—49.)

L. Weibull: Bildhuggare och träsnidare i Lund och Malmö under renaissancen. (Hist. T. för Skåneland I, 1—48.)

H. Fett: Gammel norsk billedvævning. (Foren. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetn. for 1901. 330—55.)

O. C. Molbech: Teaterliv i Trediverne. (Tilskueren 1901. 832—40, 1007—14.)

A. Aumont: Den danske Skueplads i Portræter. (Ill. Tid. XLII, Nr. 25.)

Jul. Clausen: Studenterkomedie i Kjøbenhavn. (Nord. Univ. T. I, 229—34.)

Jul. Lange: Vor Balletdans og Billedkunsten (c. 1895.) (Udv. Skrifter I, 356—65.)

A. Soubies: Histoire de la musique. États scandinaves. 19. siècle. Danemark et Suède. Paris.

C. Thrane: Cæciliaforeningen og dens Stifter. En Fremstilling i Anledning af Foreningens 50aar. Bestaaen.

H. Ploug: Cæciliaforeningen 1851—1901. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 4.)

A. Hammerich: Studien über isländische Musik. (Sammelbände d. internat. Musikgesellschaft. 1900. I, 341—71.)

Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aaret 1902,

vedrørende Danmarks Historie.

Ved **Alfr. Krarup.**

Bibliografi. Arkiver og Biblioteker. Historiske Hjælpevidenskaber.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. XXIII. 1900. Berlin. II, 268—74 Litt. om Hanseforbundet (af E. Daenell); III, 149—54 om Danmark og Norge til 1523, 155—59 om Danmark efter 1523, 160—64 om Norge efter 1523 (af H. Schjöth).

C. Björling, *Fr. Dahl* og *U. A. Motzfeldt*: Nordisk Litteraturfortegnelse for 1901. (T. f. Retsvid. XV, 396—440.)

L. Weibull: Halmstads rådhusarkiv 1307—1645. (Hist. T. f. Skåneland I, 153—74.)

L. Schrøder: Statsbiblioteket i Aarhus. (Højskolebl. XXVII, 801—06.)

E. St.: Statsbiblioteket i Aarhus. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 38.)

(*E. Stensgård*:) Statsbiblioteket i Aarhus. Aarhus. P.

H. Storck: Om Heraldik. (Architekten IV, Afd. A. Nr. 16; S. 181—89.)

A. Thiset: Nogle Bemærkninger om dansk Heraldik i Fortid og Nutid. (Aarb. f. nord. Oldk. 2. R. XVII, 1—36.)

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelserne S. = Samlinger, T. = Tidsskrift, Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet er udeladt, er dette København.

[Dansk] Heraldik og Sfragistik. (Architekten IV, Afd. A. Nr. 17, S. 199—204.)

O. Almgren: Om fynden af romerska silfvermynt i Norden. (Sv. Fornminnesfören.s T. XI, 187—96.)

Kr. Erslev: Anm. af P. Hauberg: Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146. (Vid. Selsk.s Skrifter 6. R. hist. o. filos. Afd. V, 1. 1900.) (Hist. T. 7 R. III, 513—18.)

Tidshistorie.

Salmonsens Konversations-Leksikon. 293.—320. H.

Saxo Grammaticus: Die ersten neun Bücher der dän. Geschichte übers. von *H. Jantzen.* Berlin 1900.

Anm. af E. Mogk (Hist. Z. 88. Bd. 74—77).

P. Hermann: Erläuterungen zu den ersten neun Büchern der dän. Geschichte des Saxo Grammaticus. I. Ubersetzung. Berlin 1901.

Anm. Hist. Z. 88. Bd. 530.

Fagrskinna. Nóregs konunga tal. Udg. v. *F. Jónsson.* 1. H.

Danmarks Riges Historie. 109—26. H. (II, 16—19; III, 11—16; IV, 20—27 H.)

J. Ottosen: Vor Historie. [II.] (Fra Dronning Margrete til Karl XII.) „Frem".

I. anm. af *J. P. Jacobsen* (Tilskueren 1902. 425—32.), af And. J. E(riksholm) (Højskolebl. XXVII, 1518—19). I—II af H. Olrik (Letterst. T. 1902. 650—53).

Sveriges Historia intill 20. seklet. Under medverkan af O. Montelius, H. Hildebrand [m. fl.] utg. af *E. Hildebrand.* H. 1—6. (X, 1—2; VII, 1—4). Sthm.

W. Coucheron-Aamodt: Det norske Folk paa Land og Sjø. Norges polit. og milit. Historie fra Harald Haarfagre til 1814. Chria. 1901. 4⁰.

H. Pirenne: Geschichte Belgiens. Übers. v. F. Arnheim. II. Bis 1477. Gotha.

I Heeren-Ukerts Samling.

P. J. Blok: Geschichte der Niederlande. Verdeutscht durch O. G. Houtrouw. I. (Bis 1300.) Gotha.

I Heeren-Ukerts Samling.

A. Sandström: Nordens första storhetstid. 800—1066. I. 2. uppl.

A. Bugge: Vikingetidens Kultur og Livsanskuelse. (Samtiden XII, 147—63.)

A. Kleinclausz: L'empire carolingien, ses origines et ses transformations. Paris. (Thèse.)

S. A. Sørensen: Om Kong Haralds Daab Aar 826. Kria.

C. Plummer: The Life and Times of Alfred the Great. Oxford.

J. Lair: Le siège de Chartres par les Normands (911). Caen.

Særtryk af Compte-Rendu du 67e Congrès archéologique de France.

Jos. Fischer, S. J.: Die Entdeckungen der Normannen in Amerika. Freiburg i. B.

E. Mogk: Die Entdeckungen der Normannen in Amerika. (Geogr. Z. 8. Jahrg. 10. H.)

K. Uhlirz: Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Otto II. und Otto III. I. Lpz. (Jahrb. d. deutschen Geschichte.)

L. Böös: Från Danmarks medeltid. Efter Barfod m. fl. Sthlm.

R. Bording: En Brydningstid i Danmark. (Den danske Højskole II, 128—41.)

1103—57.

Thor Lange: Kong Valdemar den Stores russiske Slægt. (Berl. Tidende 1901, 4. Juli.)

A. N. Bååth: Kung Valdemar och bisp Absalon i fejd mot Venderna. Efter Saxos Historia Danica. Lund.

H. W. C. Hübbe: Artlenburg, die Sachsengrenze des Kaisers Karl d. Gr. und das Land Sadelbande im späteren Herzogthum Lauenburg. (Archiv d. Vereins f. d. Gesch. Lauenburgs VII, 52—76.)

Bl. a. om Forh. til Danmark i 13. Aarh.

J. C. H. R. Steenstrup: En gammel Afskrift af Kong Valdemars Jordebog. (Danske Mag. 5 R. V, 39—43.)

Fra c. 1600; nu i Bremen.

R. Edgren: Innocentius III och Sverges indbördes strider. Upsala. (= Bidrag till Sverges medeltidshistoria, tillegnade C. G. Malmström. Nr. 6.)

S. Ambrosiani: Anledningen till Biskop Bengts af Skara Romfärd 1220—21. Upsala. (= Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström. Nr. 7.)

H. F. R(ørdam): Anm. af Testamenter fra Danmarks Middelalder udg. af Kr. Erslev. (Kirkehist. S. 5. R. I, 326—30.)

Die Chroniken der niedersächsischen Städte. Lübeck. III. Lpz. (= Die Chroniken der deutschen Städte vom 14—16 Jahrh. 28. Bd.)

Registres de Grégoire IX. 7. fasc. Paris. 4⁰.

Registres d'Alexandre IV. 4. fasc. Paris. 4⁰.

Registres de Martin IV. 1. fasc. Paris 1901. 4⁰.

T. Höjer: Bonifacius VIII och Sverge. Upsala. (= Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström Nr. 13.)

E. Dragendorff: Die Befestigungen Warnemündes. (Beitr. z. Gesch. d. Stadt Rostock III, 3. H. 69—94.)

Bl. a. under Erik Menved; ogsaa 1848 og 64.

Urkundenbuch der Stadt Lübeck. XI, 1.—2. Lief. Lübeck. 4⁰.

Pommersches Urkundenbuch. Hrsg. vom kön. Staatsarchiv zu Stettin. 4. Bd. 1. Abth. 1301—06. Stettin. 4⁰.

Diplomatarium Norvegicum. 17. Saml. Chria.

Romerske Oldbreve udg. af G. Storm og H. J. Huitfeldt-Kaas. 1. H.

M. G. Schybergsson: Finnlands historia. 2. uppl. 1.—3. H. Helsingfors.

P. Hasse: Aus der Vergangenheit der Schiffergesellschaft in Lübeck. Festschrift. Lübeck 1901.

Anm. af K. Koppmann (Hans. Geschichtsbl. f. 1901. 188—96).

K. H. Karlsson: Några handlingar i Lybecks stadsarkiv närmare granskade. (Sv. hist. T. XXII, 241—45.)

1361—68.

E. Daenell: Die Hansestädte und der Krieg um Schleswig (1386—1435). (Z. f. schlesw.-holst. Gesch. 32. Bd. 271—450.)

A. Woltmann: Der Hochmeister Winrich von Kniprode und seine nordische Politik. Witttingen 1901. (Diss. Berlin.)

Svenskt Diplomatarium från och med år 1401, utg. genom *C. Silfverstolpe*. III, 7. Sthm. 4⁰.

Alex. Bugge: Nord og Syd: En norsk Kongesøn — Perugias „Næst-Skytshelgen". (Folkebladet XXIII, 262—68.)

Dronning Margrethes Søn?

M. Hoffmann: Lübeck und Danzig nach dem Frieden zu Wordingborg. (Hans. Geschichtsbl. f. 1901. 29—42.)

V. Söderberg: Nicolaus Ragvaldi och Baselkonciliet. Upsala. (= Bidrag till Sverges medeltidshist. tillegnade C. G. Malmström. Nr. 15.)

Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. III, 3. H. (1437—50).

Kr. Erslev: Hertug Adolfs Klenodier i 1450. (Sønderjydske Aarbøger 1902. 143—47.)

P. Therstappen: Köln und die niederrheinischen Städte in ihrem Verhältniss zur Hanse in der 2. Hälfte des 15. Jahrh. Marburg 1901. Diss.

Danmarks Politik berøres flere Steder, f. Eks. S. 62 ff.

J. L. Heiberg: Malpaga. (Tilskueren 1902. 269—78.)

Om Freskerne dèr med Fremstillinger af Chr. I.

J. Lindbæk: Dorothea, Kristiern I.s dronning, og familien Gonzaga. (Hist. T. 7. R. III, 455—512.)

A. Lübbers: De oldenborgske Kongers og deres nærmeste Families Sygdomme og Død. (Ugeskr. f. Læger 1902. 49—55, 337—46, 649—67.)

H. F. Rørdam: Nogle Aarbogsoptegnelser fra 16. Aarhundrede. (Kirkehist. S. 5. R. I. 547—53.)

1505—89. Af gl. kgl. Saml. 2420. 4°.

H. F. R(ørdam): Poul Helgesens „danske Rim" om Christian II. (Kirkehist. S. 5. R. I, 558—60.)

E. Arup: Processerne for rigsregimentet og ved rigskammerretten mellem Christiern II og Frederik I (1523—31). (Danske Mag. 5. R. V, 43—84.)

E. Faulstich: Zur Geschichte Stralsunds in der Zeit der Grafenfehde. Stralsund. Progr. 4°.

(*J. A. Almquist*:) Samtida berättelser om Sveriges krig. Supplement II. Sthm. (= K. Bibliotekets Handlingar. 24.)

1536–1678.

Konung Gustaf I.s Registratur, utg. genom *J. A. Almquist*. XX. 1549. (= Handlingar rörande Sveriges Historia. 1. serien.) Sthm.

Troels Lund: Lifsbelysning, öfvers. af G. Geete. Sthm.

E. Madsen: Forskellige Forhold ved den danske Hofstat i det 16. Aarhundrede, særlig dets anden Halvdel. (Hist. T. 7. R. III, 399—454.)

D. Schäfer: Geschichte von Dänemark. V. (1559—1648) Gotha.

I Heeren-Ukerts Samling. Anm. af J. A. Fridericia i Hist. T. 7. R. IV, 127—34.

A. Munthe: Klas Kristersson Horn. Sthm. (= Svenska sjöhjältar V.)

A. D. Jørgensen: Afhandlinger vedrørende den nyere Tid og Nutidsforhold. Særtryk af „Historiske Afhandlinger".

M. Mackeprang: Dronning Sofie og livgedinget. (Hist. T. 7. R. III, 527—55.)

Memoriën van Ridder Theodorus Rodenburg betreffende het verplaatsen van verschillende industriëen uit Nederland naar Denemarken met daarop genomen resolutiën van koning Christiaan IV (1621), medegedeeld door *G. W. Kernkamp*. (Bijdragen en Mededeelingen van het hist. genotschap te Utrecht XXIII, 189—257.)

A. E. Erichsen: Optegnelser af presten Oluf Bentsen Mandal for aarene 1625—36. (Personalhist. T. 4. R. V, 133—43.)

A. Larsen Liljefalk: Kejserkrigen. Et Bidrag til de nordiske Rigers Krigshistorie. 2. Afsnit. 4°.

Anm. af P. V. Hammer (Milit. T. XXXI, 224—28).

Frieda Gallati: „Der Kön. Schwedische in Teutschland geführte Krieg" des Bogislav Philipp von Chemnitz und seine Quellen. Frauenfeld. (Diss. Zürich.)

Sverges Traktater med främmande magter. 5. delen. 3. utg. af *C. Hallendorf*. Sthm.

1630—32.

W. v. Bippen: Geschichte der Stadt Bremen. 8. Lief. Bremen.

S. Bergh: Drottning Maria Eleonora och drottning Kristinas förmyndarregering. (Svenskt hist. T. XXII, 169—240.)

Christian IVs bref till Corfitz Ulfeld 1637—38. Medd. af *L. Weibull*. (Danske Mag. 5. R. V, 8—17.)

Svenska Riksrådets Protokoll utg. genom S. Bergh. IX. 1642. Sthm. (= Handlingar rör. Sveriges Historia. 3. serien.)

P. J. Blok: Geschiedenis van het Nederlandsche Volk. V. Groningen.

1648—1702.

P. Lauridsen: Slesvig og Kronen fra 1658 til 1721. (Nationaltidende 30. Maj, 11. og 18. Juni.)

L. Weibull: Efter Roskilde fred. (Hist. T. f. Skåneland. III, 175—216.)

G. H. W. Planting-Gyllenbåga: Norske krigare under svenska fanor. Sthm.

1658.

G. L. Grove: Et Brev fra en tysk Officer om Svenskerne i Danmark 1658—59. (Danske Mag. 5. R. V, 90—92.)

Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. XVIII. Politische Verhandlungen XI. Hrsg. von *F. Hirsch*. Berlin.

C. S. Christiansen: Den store Revisionskommission og dens Forløbere. Et Bidrag til vor indre Historie under Kong Christian V. (Hist. T. 7. R. IV, 1—120.)

N. Wimarson: Die zweite brandenburgische Gefangenschaft des Obersten Wangelin und die Frage eines Separatfrieden zwischen Schweden und Brandenburg 1676—77. (Forsch. z. brandenb. u. preuss. Gesch. XV, 200—17.)

Geheimeraad Enevold Parsbergs Betænkning om Tilvejebringelsen af 800,000 Dlr. til Krigens Fortsættelse 1678. Medd. af *L. Laursen*. (Danske Mag. 5. R. V, 92—96.)

R. Wagner: Der Güstrowsche Erbfolgestreit. I. (Jahrb. d. Vereins für meklenb. Gesch. u. Alterthumskunde. 67. Bd. 197—376.)

1688 ff.

Cl. Adelsköld: Karl XII och Svenskarne. I. Sthm.

H. Hjärne: Karl XII, Omstörtningen i Östeuropa 1697—1703. Sthm.

P. Haake: König August der Starke. München u. Berlin.

A. Stille: Platsen för striden vid Hästveda 12. febr. 1710. (Svenskt hist. T. XXII, 59—62.)

Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll. XVII. 1710, 1713—14. Sthm.

C. H. H.: Anm. af *Osc. Malmström*. Magnus Stenbock i fångenskapen. Lund 1901. (Svenskt hist. T. XXII, öfvers. 18—21.)

J. F. Chance: George I and his relations with Sweden. (The English Hist. Review. XVII, 50—75.)

J. F. Chance: The Baltic Expedition and the Northern Treaties of 1715. (The English Hist. Review. XVII, 443—65.)

Gulowsen: Uddrag af J. H. Munchs journal over, „hvad som er passeret ved kongen af Sverrig Carolus d. 12tes første invasion i Norge". (Norsk milit. T. 65. Bd. 43—55.)

J. O. Wahl: Felttoget 1716. (Norsk milit. T. 65. Bd. 617—53, 689—761.)

J. Wahl: Nogle af general Carl friherre af Leutrums efterladte papirer — væsentlig vedrørende den nordiske krig og Karl XII. (Norsk milit. T. 65. Bd. 355—61.)

J. Wahl: Oberst Stenflychts manuskript vedrørende felttoget i 1718. (Norsk milit. T. 65. Bd. 391—406.)

J. Wahl: Obriste Krafts beretning om hans forhold i krigens tid udi Norge under Frederico Quarto. (Norsk milit. T. 65. Bd. 247—79.)

Kr. Erslev: Tildragelserne i 1721 og Danmarks historiske Ret til Slesvig. (Sønderjydske Aarbøger. 1902. 75—107.)

G. Hille: Der Erwerb der Grafschaft Rantzau durch König Friedrich IV von Dänemark. Aktenstücke aus dem Staatsarchiv zu Schleswig. (Z. f. schlesw.-holst. Gesch. 32. Bd. 1—136.)

K. Waliszewski: La dernière des Romanov. Elisabeth Ire. Paris.

E. Holm: Danmark-Norges Historie under Kristian VII. (1766—1808.) I. Bd. 1. Afd. (1766—15. Sept. 1770.) — 2. Afd. 1.—2. H. (15. Sept. 1770—1772.)

1. Afd. anm. af H. Hertel (T. f. Landøkon. 1902. 518—21). 1.—2. Afd. af J. Lindbæk (Letterst. T. 1903, 243—47).

Overhofmesterinde Louise v. Plessens Beretning om sit Forhold til Dronning Caroline Mathilde i Aarene 1766—68. Medd. af *L. Bobé*. (Danske Mag. 5. R. V, 84—90.)

Gulowsen: Fortidens mobilisering. De gamle varder. (Norsk milit. T. 65. Bd. 465—71.)

Indberetninger fra 1767.

Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen. XXVII. Berlin. 1768.

L. Koch: Kabinettet i Struensees tid. (Hist. T. 7. R. III, 574—622.)

Ett bref från Lovisa Ulrika till Gustaf III. (Personhist. T. III, 63.)

Bl. a. om Hofsorgen for Caroline Mathilde.

Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok, öfvers. och utg. af C. Carlson Bonde. I. 1775—82. Sthm.

L. Koch: Er „Indfødsretten" givet ved en kabinetsordre? (Hist. T. 7. R. III, 519—20.)

La Suède sous la République et le premier Empire. Mémoires du lieutenant général *de Suremain* (1794—1815). Paris.

Ogsaa i svensk Overs. Sthlm.

C. E. Jensen og *F. Borgbjærg*: Socialdemokratiets Aarhundrede. 16—41. H. 4°.

Fonden ad usus publicos. II. 1801—1826.

Skade: 1807! — 1907?

C. Th. Sørensen: Bernadotte i Norden eller Norges Adskillelse fra Danmark og Forening med Sverig. 1—2. H.

K. Schmidt: De fremmede Troppers Ophold i Danmark 1808. (Vort Forsvar Nr. 550, 553, 555, 557, 558.)

K. Schmidt: Aktstykker vedrørende de fremmede Troppers Ophold i Danmark i 1808. (Odense Progr. 1902.)

E. Hamnström: Freden i Fredrikshamn. Upsala. Akad. afh.

H. Prutz: Preussische Geschichte. IV. (1812—88). Stuttgart u. Berlin.

Paa Krydstogt i Belterne. Memoirer fra 1813—14 (af *Wolfgang Haffner*) ved *O. C. Molbech.* (T. f. Søvæsen 73. Bd. 233—61.)

Danmarks Deltagelse i Alliancen mod Napoleon 1814. I—II. (Medd. fra Krigsarkiverne IX, 211—412.)

Aage Friis: Grev Otto Blome og den Lornsenske Bevægelse 1830. (Danske Mag. 5. R. V, 17—39.)

P. Munch: Viborg Stænder 1836—48. (Jydsk Stævne 1902. 173—86.)

J. H. Eckardt: Neues zum Schleswig-Holstein Lied. (Z. f. schlesw.-holst. Gesch. 32. Bd. 462—72.)

O. v. Manteuffel: Denkwürdigkeiten. I—III. Berlin 1901.

K. Gjellerup: Af en preussisk Statsministers Papirer. (Tilskueren 1902. 175—83.)

Anm. af O. von Manteuffels Denkwürdigkeiten.

Preussens auswärtige Politik 1850—58. Unveröffentlichte Dokumente aus dem Nachlasse des Ministerpräsidenten *O. von Manteuffel.* Hrsg. von H. von Poschinger. I—III. Berlin.

Elfride Fibiger: Flensborg i Martsdagene 1848. (Sønderjydske Aarbøger 1902. 147—56.)

K. Karstensen: Dybbøl Sogn i Krigsaarene 1848—50. Medd. af *L. Bobé*. (Sønderjydske Aarbøger 1902. 241—63.)

N. Neergaard: Under Junigrundloven. 28.—29. Lev.

H. Wange: Lidt om vort Rytteri i Slaget ved Isted. (Vort Forsvar Nr. 556.)

C. P. Nyblom: Studenttåget til Kristiania 1852. (Letterstedtske T. 1902. 346—62.)

G. Jansen: Grossherzog Peter von Oldenburg und die schleswig-holsteinische Frage. (Deutsche Revue XXVII, 104—17.)

Fr. Bajer: Skandinavisk neutralitet eller historisk moral af Nordens neutralitet under Krimkriget. Aukt. öfvers. Sthlm. (Småskrifter, utg. af Sveriges kvinnl. fredsfören. 4.)

G. Kemp: Politisk Skandinavisme. (Højskolebl. XXVII, 79—86.)
Anm. af Fr. Bajer: Det skandinav. Neutralitetssystem.

O. E. Bø: Skandinavismen og Nordmændene. (Den danske Højskole II, 501—08.)

Moltkes Militärische Werke. I. Milit. Korrespondenz 1859. I. Berlin.
Stillingen overfor Danmark omtales f. Eks. S. 10.

Af nogle Breve 1860—64. (Dansk T. 1902. 340—49.)

P. Andræ: Andræ-Hall overfor den politiske Situation i Efteraaret 1863. En dokumenteret Fremstilling. 1.—2. Opl.

P. Munch: Hall og den nationalliberale Politik. (Dansk T. 1902. 450—63.)
Anm. af Andræs Bog.

A. Bobjerg: Hall og den nationalliberale Politik. (Højskolebl. XXVII, 987—88.)

N. Neergaard: Hall og den skandinaviske Alliance i 1863. (Tilskueren 1902. 301—12.)

P. Andræ: Andræ-Hall overfor den politiske Situation i Efteraaret 1863. Et Svar til Hr. Folkethingsmand N. Neergaard m. fl. P.

N. Neergaard: Hall og den skandinaviske Alliance 1863. En Replik. (Tilskueren 1902. 494—97.)

Th. Deschamps: Un Souverain bien aimé. Christian IX de Danemark. Paris.

J. H. Aubry: S. M. la Reine Alexandra. Paris.
Bibliothèque „Femina".

Düppel 1864. (Jahrb. f. d. deut. Armée u. Marine 1902. 1—2 Quartal.)

J. Sommerfeldt: Düppel 1864. Baugeschichte der Befestigungen auf Grund der Akten dargestellt. (Jahrb. f. d. deut. Armée u. Marine. I, 666—81. (1901.)

H. Delbrück: Erinnerungen, Reden und Aufsätze. Berlin.
Bl. a. om Dybbøl og Als og om den tyske Generalstabs Værk om 1864.

C. M. J. Poulsen: Oplevelser i en sønderjydsk Præstegaard fra Februar til Oktober 1864. Efter Dagbogsoptegnelser. (Folkelæsning Nr. 195. Smaast. 21. Bd. 5. H.)
Anm. af *G. Himmelstrup*. (Højskolebl. XXVII, 725 - 30.)

P. Dorph: Erindringer fra Haderslev i 1864. (Sønderjylland 7. Aarg. Nr. 1.)

Finsk frivillig Officer fra 1864. (Vort Forsvar Nr. 567.)
K. O. Carlsson.

H. Reynolds: En norsk Veteran fra 64. (Vort Forsvar Nr. 549.)
Pastor Kr. Bruun.

R. Andersen: En grundtvigsk Missionær ved Hæren i 1864. (Højskolebl. XXVII, 437—40.)
Jens Pedersen, Faarevejle.

Fr. Thimme: Wilhelm I, Bismarck und der Ursprung des Annexionsgedankens 1866. (Hist. Z. 89. Bd. 401—56.)

H. Oncken: Grossherzog Peter und die deutsche Frage im Jahre 1866. (Jahrbuch f. die Gesch. d. Herzogthums Oldenburg XI, 129—40.)

V. Hørup i Skrift og Tale. Udvalgte Artikler og Taler. I.

F. Kretz: Aarbog for Rigsdagssamlingen 1901—02.

E. Henrichsen: Efter Rigdagssamlingen. (Tilskueren 1902, 582—92.)

J. Hoeck: Kronprinsens Besøg i Berlin. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 6.)

Topografi.

Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark. 3. Udg. 46.—53. H.

Danske Herregaarde. XXVI—XXVII. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 29; 44. Bd. Nr. 7.)
Ledreborg. Aalholm.

A. Hvass: Kjøbenhavnske kommunale Forhold.
Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 62.

C. C. Andersen: Kjøbenhavns Slot. Udg. med Understøttelse af Carlsbergfonden. Fol.
Anm. af E. Schiødte. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 27.)

Bering Liisberg: Fra Ulfelds Plads og Graabrødretorv. Il. (Architekten IV, Afd. A. Nr. 7. S. 77—84.)

C. Hedemann: Nyboder og Arbejdet paa „Holmen“ samt Forslaget til nye Boliger paa Arsenaløen. (T. f. Søvæsen. 73. Bd. 377—98.)

O. Schmidth: Nyboder. (Architekten IV, Afd. B. Nr. 22, S. 181—88.)

Nogle kjøbenhavnske Gadenavne. (Architekten V, 43—45, 52—53, 62—64.)

C. Arctander: Schweizerkafeerne gennem 100 Aar. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 21.)

Johs. Jørgensen: Christianshavn. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 36.)

P. E. Jensen: Gavnø Kloster og Herregaard 1402—1902. Et Jubilæumsskrift. Kbh. (Næstved).

Fr. Opffer: Fra det forsvundne Kjøge. (Østsjæll. Aarb. II, 39—53.)

S. O. Reitzel: Et gammelt Hjem. (Vor Ungdom 1902. 300—04.)
„Rosendal“ ved Humlebæk.

F. Poulsen: Historiske og kulturhistoriske Efterretninger om Samsø. Tranebjerg.

J. M. Møller: Smaating fra Assens. (Kirkehist. S. 5. R. I, 539—46.)

C. Neergaard: En gammel Gaard i Nyborg. (Aarb. f. nord. Oldk. 2. R. XVII, 119—56.)

Handelsskolen i Odense 1877—1902. Odense.

J. M. Møller: Smaating fra Verninge. (Kirkehist. S. 5. R. I, 330—34.)

L. Mylius-Erichsen: Den jydske Hede før og nu. 6.—14. H. 4°.

S. Nygård: Bidrag til nogle jydske hovedgårdes historie i nyere tid (1660—c. 1850). I. Linderumgård. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. III, 153—205.)

R. Nielsen: Fra det gamle Aarhus. Aarhus.

R. Sørensen: Kjærs Mølle 1851—1901. Aalborg (1901).
Ikke i Bogh.

Chr. Schr.: Mariager. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 27.)

C. V. Christensen: Nykjøbing paa Mors 1299—1899.

Stemann: Fra det gamle Randers. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. III, 250—66.)

F. v. Jessen: Skamlingsbanken. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 7.)

A. Gaardboe: Bidrag til Skærum Sogns Historie og Topografi. Aarhus.

Lønborg Friis: Vendsyssels Nationaldragter og Vendelboerne i gamle Dage. Kulturhist. Billeder og Text. Hjørring.

A. Knudsen: Anholt. (Ill. T. 43. Bd. Nr. 18.)

P. v. Hedemann: Zum Landregister und zur Landesmatrikel der Herzogtümer. (Z. f. schlesw.-holst. Gesch. 32. Bd. 204—22.)

P. v. Hedemann: Landrat und Landratsamt in Altpreussen und in Schleswig-Holstein. (Z. f. schlesw.-holst. Gesch. 32. Bd. 451—61; jfr. 481.)

Th. P.: Fra Sønderjylland. (Højskolebl. XXVII, 15—20, 273—78, 385—90, 699—704, 755—60, 891—96, 983—87, 1145—50, 1307—12, 1650—56.)

N. Andersen: Nordslesvigernes Nødværge. En tredobbelt Ret. Udg. af „To Løver". P.
Ikke i Bogh. Ogsaa i „Sønderjylland" 7. Aarg. Nr. 7—8.

Th. Brix: Nordschleswig und die Selbsterniedrigung Deutschlands. Ein Protest gegen den herrschenden Cours. Berlin.
Ogsaa paa Dansk, ved Aage Friis.

C. Moeller: Die dänische Frage. (Berlin.)

H. P. Hanssen-Nørremølle: Tyske Højesteretskjendelser vedrørende Optantspørgsmaalet. (Sønderjydske Aarbøger 1902. 298—313.)

Dagshistorie. Tildragelser vedrørende Nordslesvig, optegnede efter Tidsfølgen. 1901. (Sønderjydske Aarbøger 1902. 314—19.)

P. Langhans: Deutsche Gewinn- und Verlustliste für Nordschleswig 1901. (Deutsche Erde. 1. Bd. 1. H.)

Rigsdagsvalget den 8. Marts 1902. (Sønderjydske Aarbøger 1902. 157—60.)

H. F. Rørdam: Nogle Efterretninger fra Angel (forts.) (Hist. Samlinger og Studier. IV, 349—424.)

F. Knorr: Die Ausgrabungen in der Oldenburg (Danewerk) 1901. (Mitth. d. anthropol. Vereins in Schleswig-Holstein. 15. H.)

J. L. Jensen: Alte nordfriesischen Hausmarken von der Insel Föhr. (Z. f. schlesw.-holst. Gesch. 32. Bd. 473—80.)

M. Voss: Chronik des Gasthauses zum Ritter St. Jürgen zu Husum. Husum.

Hansen: Die Insel Nordstrand um 1600. (Globus 82. Bd. 2 H.)

R. Haupt: Wehrkirchen in den Elbherzogtümern. (Z. f. schlesw.-holst. Gesch. 32. Bd. 223—70.)

Bertheau: Das Herzogthum Lauenburg und die deutsche Frage. (Archiv d. Vereins f. d. Gesch. Lauenburgs VII, 84—105.)

O. W. Fasting: Lyng. Bergen.

Hist. Billeder fra Norge.

K. Guettler: Befaring i Bygland, Sandnæs, Austad, Hyllestad, Valle og Bykle. (Foren. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetn. for 1901. 129—44.)

Alb. J. Lange: Eidsvolds Værks og Eidsvoldsbygningens Historie gjennem Tiderne. Kria.

B. Christophersen: Sarpsborgs Historie fra 1016. Sarpsborg 1901. 4°.

E. Wrangel: Forskningar om Skånelands kyrkor. (Hist. T. f. Skåneland III, 309—16.)

M. Perlbach: Die preussischen Vögte in Schonen bis 1530. (Hans. Geschichtsblätter f. 1901. 163—69.)

L. Baltzer: Hällristningar från Bohuslän (Sverige). Ny Serie. 3. H. Göteborg. Fol.

Ogsaa med tysk og fransk Titel, med svensk og fransk Tekst.

W. Berg: Elfsborgs Slot. (Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia VII, 1—438.)

D. Bruun: Det høje Nord. Færøernes, Islands og Grønlands Udforskning.

D. Bruun: Kampen om Nordpolen. Polarforskningens Saga.

J. Knudsen: Zur Kennzeichnung der Färinger. (Globus 81. Bd. 262—65.)

H. v. Post: Om Färöarnes uppkomst. (Sthm.)
Særtryk.

Hj. Thuren: Kirkebø. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 13.)

D. Bruun: Blokstuerne paa Kirkebø og i Thorshavn. (Architekten V, 13—17, 21—27.)

Þ. Thoroddsen: Landfræðissaga Íslands. III.

Jón Jónsson: Landaleitir fornmanna í Norðurhöfum. (Tímarit hins íslenzka bókmentafélags XXIII, 138—57.)

Lund-Larssen: Meddelelser om Generalstabens Ekspedition til Island i Sommeren 1900. (Geograf. T. XVI, 194—204.)

Th. Thoroddsen: Islandske Fjorde og Bugter. (Geograf. T. XVI, 58—82.)

E. D. Schönfeld: Der isländische Bauernhof und sein Betrieb zur Sagazeit. Strassburg. (= Quellen u. Forschungen 91. H.)

V. Gudmundsson: Die Fortschritte Islands im 19. Jahrh. deutsch von R. Palleske. Kattowitz i. Schl. (Progr.) 4⁰. P.

V. Gudmundsson: Islands Kultur ved Aarhundredskiftet 1900. Med en Indledning om Islands Natur af T. Thoroddsen.
Folkelæsning Nr. 254; ogsaa særskilt.

G. Hjaltason: Island ved det 19. Aarhundredes Slutning. (Højskolebladet XXVII, 177—84.)

M. Jochumsen: Har Island Kultur? (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 21.)

H. C. Nielsen: Spørgsmaalet Islands Kultur. Et Svar. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 21.)

Kl. Jónsson: Islands Forfatning og Fremtid. (Tilskueren 1902. 34—48.)

Bogi Th. Melsted: Heimastjórn eða Hafnarstjórn. (Andvari XXVII, 115—26.)

Det danske Studentertog til Færøerne og Island Sommeren 1900.

Br. J.: Kirkjutóft á Esjubergi og hoftóft á Hofi á Kjalarnesi. (Árbók hins ísl. fornleifarfélags 1902. 33—35.)

Þórh. Bjarnarson: Ísrek á Eyjafirði. Athuganir úr dagbókum *Björns* prófasts *Halldórssonar* i Laufási árin 1854—62. (Tímarit hins íslenzka bókmentafélags XXII, 168—76.)

Th. Thoroddsen: Et Besøg paa Grimsø. (Geograf. T. XVI, 204—10.)

B. Jónsson: Rannsókn í Rangárþingi sumarið 1901. (Árbók hins isl. fornleifarfélags 1902. 1—32.)

Þorstein Erlingsson: Seyðisfjörður um aldamótin 1900. (Eimreiðin VIII, 189—98.)

D. Bruun: Sprengisandur og Egnene mellem Hofs- og Vatnajökull. (Geograf. T. XVI, 219—42.)

D. Bruun: Ved Vatna Jökulls Nordrand. (Geograf. T. XVI, 155—73.)

Amdrup: Die dänischen Expeditionen nach Grönland in den Jahren 1898—99 und 1900. (Verhandl. d. Gesellschaft f. Erdkunde XXVIII, Nr. 10.)

N. Hartz: Den østgrønlandske Expedition 1900. (Geograf. T. XVI, 133—42.)

N. Hartz: Die Schiffsreise der dänischen Expedition nach Ost-Grönland 1900. (Verhandl. d. Gesellschaft f. Erdkunde XXVIII, Nr. 10.)

W. Thalbitzer: Paa Slæde gennem Nord-Grønland. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 23, 25, 30, 35, 50; 44. Bd. Nr. 8.)

C. Wagner: Fra Grønland. (Højskolebl. XXVII, 357—62, 1041—46, 1077—82, 1173—82, 1645—50, 1701—06.)

C. Kruuse: Angmalasikerne. Ethnografiske Iagttagelser. (Geograf. T. XVI, 211—17.)

G. Brandes: Dansk Politik og Kultur. (Tilskueren 1902. 837—49.)

Om Nordslesvig og de vestindiske Øer.

N. C. Frederiksen: De vestindiske Øers Salg. (Tilskueren 1902. 205—08.)

H. Hammerich: Om Salget af de dansk-vestindiske Øer. P.

Ikke i Bogh.

C. Møller Hansen: De dansk-vestindiske Øer. (Esbjerg.) P.

Chr. Jensen: Vestindie-Sagens Mænd. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 4.)

F. v. Jessen: Dansk Vestindien. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 4.)

Fr. v. Jessen: Den vestindiske Kommission. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 9.)

A. de Richelieu: Dansk-Vestindiens Skæbne og de Danske i Udlandet. P.

Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

C. Rothe: Lidt om Vestindien. P.

O. G.: De dansk-vestindiske Øer. (Dansk T. 1902. 238—40.)

Kampen om dansk Vestindien. P.

Dansk Politik og dansk Vestindien ved en Tilskuer. P.

Biografi.

Dansk biografisk Lexikon. 121.—28. H. (XVI. Skarpenberg—Sveistrup.)

C. V. Christensen: Uddrag af Trinitatis Kirkes Begravelsesprotokol. (Personalhist. T. 4. R. V, 152—69.)

H. J. Huitfeldt-Kaas: Rejseoptegnelser fra Kirker og Kirkegaarde. (Personalhist. T. 4. R. V, 243—61.)

V. Richter: 100 Aars Dødsfald (1791—1890). 7.—11. H. Odense.

Jul. Bidstrup: Dødsfald i Danmark 1901. (Tillæg til Personalhist. T.)

J. Steenstrup: En Mindetale. (= Skrifter udg. af Nord. Forening. I.)

Over Skandinaver, døde i 1901.

T. H. Fausbøll: Slægthaandbogen. Tillæg til „Personalhist. Samlinger".

Nulevende Medlemmer af Slægterne Falbe, Feddersen, Feilberg, Fenger, Fibiger, Finsen, Forchhammer, Foss, Freiesleben, Frölich, Gad.

P. C. B. Bondesen: Fynske Familier i ældre Tid. (Slutning.) (Personalhist. T. 4. R. V, 69—79.)

Allgemeine deutsche Biographie. 229.—33. Lief. Besser-Christaller. Lpz.

H. Jenssen-Tusch: Skandinaver i Congo. 1.—10. H. (Aarhus). 4°.

J. Lyng: Skandinaverne i Australien i det 19. Aarhundrede. Artikelserie i „Norden". Melbourne 1901.

E. F. S. Lund: Danske malede Portræter. VII, 2.—4. H.; VIII, 1.—3. H. 4°.

H. R. Hiort-Lorenzen og *A. Thiset*: Danmarks Adels Aarbog. 1903. 20. Aarg.

A. Thiset: Danske adelige Sigiller fra det 15., 16. og 17. Aarh. 14.—18. H. Fol.

J. E. Boesen: Dansk Adel. II, 5. (Sorø Akad. Progr. 1902.)

E. Elberling: Adelen i Danmark. (Nationaløkon. T. 3. R. X, 487—99.)

—*NN*: Den ny Doktorgrad. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 37.)

L. V. Birch, Fr. Pio og Prof. H. Westergaard.

A. de Boor: Verzeichnisse grossfürstl. Beamten in Holstein. (Z. f. schlesw.-holst. Gesch. 32. Bd. 137—76.)

P. N.: 6 tjenestegørende Generalers 50 Aars Officersjubilæum (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 5.)

Gen. Rohde, Meldahl, Zachariæ, Dalberg, Hedemann, Baumann.

V. Richter: Juridisk Stat. Odense.

T. Løgstrup: Nordiske Missionærer 1902 samt Oversigt over de under Boxerurolighederne myrdede nordiske Missionærer. P.

C. Nyrop: Direktørskiftet ved den kgl. Porcellænsfabrik. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 16.)

Philip Schou — Fr. Dalgas.

Dødsfald i Postetaten. (Aarb. for det danske Postvæsen XII, 125—38.)

J. P. le Sage de Fontenay, J. M. E. K. Gad, A. F. V. Knuth, N. C. Mühlensteth, M. D. N. Kall, V. F. C. Redsted, C. E. Agerholm, C. Hausgaard Nørgaard, E. Cohn, C. F. F. Bugge.

P. Hansen: Juridisk Professorkonkurrence. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 36.)

Frantz Dahl, Holger Federspiel og L. A. Grundtvig.

N. Abrahams: Procuratorstanden i Danmark indtil Midten af det 18. Aarh.

N. Bransager: Den danske Regering og Rigsdag 1901. Biografier og Portræter. 5.—9. H.

V. Aagaard: Rektorskiftet ved Statsskolerne. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 38, 40.)

A. R. Prytz: Stamtavle over opdageren af Røros kobberværk Hans Olsen Aasens efterkommere. Røros (1901).

O. Malmström: Blad ur ärkebiskop Absalons historia. (Ord och Bild X, 375—79.)

G. Brandes: Tale, der ikke blev holdt ved Afsløringen af Bissens Absalon. (Tilskueren 1902. 954—58.)

Georg Brandes og Bisp Absalon. (Katholiken V, Nr. 44.)

(*J. Ammitzbøll*:) Meddelelser om Familien Ammitzbøll og Descendenter. Ystad. 4^0.

Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

E. Kraft: H. C. Andersens Liv. (Børnevennens Bibliothek VI.) P.

G. L. Wad: Om H. C. Andersens Slægt. (Personalhist. T. 4. R. V, 189—204.)

O. Vaupell: Dragon Peter Andkjær i 1848. (Vort Forsvar Nr. 559.)

R. Petersen: Jens Baggesen og Sofie v. Haller. En Kærligheds Historie.

B. Balslev: Stamtavle over Familien Balslev. (Odense.)

Trykt som Manuskript.

G. L. Grove: Adriaen Banckers og hans Kamp ved Hveen i 1659. (T. for Søvæsen 73. Bd. 157—88.)

Af Oberst *Barths* Erindringer. (Vort Forsvar Nr. 549.)

V. Beck: Erindringer. 4. Opl.

Anm. af A. Th. J. (Lit. Centralbl. 53. Jahrg. 312.)

V. Lund: Vilhelm Beck paa Rejse.

H. Grandjean: Hvem var Valentin Hermansen Beyers Forældre? (Personalhist. T. 4. R. V, 262.)

E. A. Thomle: Om Familierne Binneballe og Arenberg. (Personalhist. T. 4. R. V, 261.)

L. Nyegaard: Vilhelm Birkedal. Nogle Blade af Danmarks Kirkehistorie. (Skrifter til Oplysning og Opbyggelse 4. Bd. 2. H.)

Stamtavle over Bjerre-Slægten fra Bjerre i Sir ved Holstebro. Holstebro.

Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

Hauch-Fausbøll: Om Familien Bjørnsen. (Personalhist. T. 4. R. V, 262.)

H. Hansen: Steen Steensen Blichers Barndom og Ungdom.

H. Hansen: En Vielsestale af St. St. Blicher. (Dansk. T. 1902. 422—25.)

O. Pedersen: Blicheriana. (Højskolebl. XXVII, 28.)

(*Otto Blom*:) Familien Blom fra Hurum. En Slægtebog.

Tychonis Brahei et ad eum doctorum virorum epistolae ab anno 1588, nunc primum collectae a *F. R. Friis.* Fasc. II—III. 4°.

J. L. E. Dreyer: Tycho Brahes Observatory. (Nature. Vol. 65. 104—06.)

F. R. Friis: Nogle Efterretninger om Tyge Brahe og hans Familie. P.

G. Huber: Der Astronom Tycho Brahe. Bern.

Berichte über die Säcularfeier der Erinnerung an das vor 300 Jahren erfolgte Ableben des Reformators der beobachtenden Astronomie Tycho Brahe. Prag.

Den 24. oktober 1901. (Hist. T. f. Skåneland III, 317—24.)
Tycho Brahe-Festen i Lund.

Tycho Brahe in Prague. (Nature. Vol. 65. 181.)

Vilh. Andersen: Georg Brandes og Danmark. (Tilskueren 1902. 101—13.)

H. Begtrup: Georg Brandes I—VI. (Den danske Højskole II, 409—53, 577—608.)

E. Henrichsen: Georg Brandes og Kampen for Retten. (Tilskueren 1902. 133—44.)

A. Ipsen: Georg Brandes. En Bog om Ret og Uret. Bidrag til dansk Aandslivs Historie i de sidste Decennier af det 19. Aarh. I—II.

Jfr. Katholiken 1902. Nr. 23, 36, 37. Højskolebl. XXVII, 923—26, 1642—44 (af V. Rørdam); sst. 1637—41 (af A. J. Eriksholm); Dansk Kirketidende 1902. 457—63 (af Fr. Jungersen).

A. Kjerulff: Georg Brandes. (XX. Aarh. I, Nr. 4—5.)

V. Vedel: Georg Brandes. (Tilskueren 1902. 114—32.)

J. Vedel: Brandes og Sorømødet. (Højskolebl. XXVII, 945—48.)

E. Petersen: Sorøtalen. (Højskolebl. XXVII, 1004—10.)

Brandesianisme og Grundtvigianisme. (Katholiken V, 203—07.)

Chr. Obelitz: Georg Brandes' Gudsbegreb. (Dansk T. 1902. 597—606.)

Georg Brandes og Hans Brøchner. (Katholiken V, 156—59.)

Augusta Carit Etlar: Carit Etlars Juleaften og sidste Dage. Aarhus.

Hans Brøchner og Chr. K. F. Molbech. En Brevvexling (1845—75). Udg. og indledet af *H. Høffding.*

Anm. af V. Vedel (Tilskueren 1902. 418—24). A. Madsen (Højskolebl. XXVII, 1117—20). N. Møller (Letterst. T. 1902. 572—75).

H. Graversen: Lars Graversen Brøllund. En troende, vestjydsk Præst og Sanger fra Rationalismens Dage. Ringkøbing.

J. Jensen-Hammer: C. C. L. G. Budde. (Højskolebl. XXVII, 1249—60, 1322—34.)

J. Scharffenberg: Bidrag til Familien Chamberlens Historie. (Norsk Mag. f. Lægevidensk. 1902. Nr. 4.)

Ogsaa som Særtryk. Kria.

Th. Munck: Kunst. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 29.)

Om Godfred Christensen.

A. Stille: Prästen Magnus Olai Cochus' familjeanteckningar. (Personalhist. T. 4. R. V, 24—28.)

F. C. B. Dahl: Bidrag til en Skildring af F. P. J. Dahls Liv. II. Universitetsaarene. (Vor Ungdom 1902. 633—81.)

K. Søeborg: Chr. Dalsgaard og hans Kunst. 4°.

Et paatænkt Monument for Herr Petter Dass. (Folkebladet XXIII, 100—02.)

K. Dons: Den dansk-norske Slægt Dons. Kria.

M. Eskesen: Mit Samliv med Bjørnst. Bjørnson og andre Oplevelser. Aarhus.

Anm. af A. Bobjerg. (Højskolebl. XXVII, 1579—81.)

P. Bjerge: Henning Frederik Feilberg. (Sønderjydske Aarbøger 1902. 1—21.)

Holger Hansen: Præsten Hans Frick i Nyborg. (Kirkehist. S. 5. R. I, 316—26.)

T. H. Fausbøll: [Familien] Garde. (Personalhist. S. I, 276.)

O. Geismar: Karl Gjellerup. (80ernes og 90ernes Digtere I.) (Højskolebl. XXVII, 107—16.)

T. Jensen: Tolv Foredrag om Nik. Fred. Sev. Grundtvig. 2. Opl. Stege.

J. P. Bang: Grundtvig og England. (Dansk Kirketidende 1902. Nr. 32, 34, 37, 39, 41, 42, 45, 46.)

Biskop Fr. Münters Erklæring til Kancelliet om Grundtvigs Dimisprædiken. Meddelt af *Fr. Nielsen.* (Kirkehist. S. 5. R. I, 307—11.)

S. Elvius: Familien Hagerup i Danmark og Norge.

A. Aubert: Constantin Hansen. (Samtiden XIII, 251—59.)
Anm. af E. Hannovers Bog.

Th. Oppermann: Constantin Hansen. (Dansk T. 1902. 514—24.)

H. Rosendal: Højskoleforstander Rs. Hansen. (Højskolebl. XXVII, 609—14.)

S. Michaelis: Niels Hansen-Jacobsen. (Kunst. 3. Aarg. 8.—9. H.)

C. E. A. Schøller: Præsten Mogens Haugaard i Humble. (Kirkehist. S. 5. R. I, 537—39.)

Jul. Clausen: Nogle Breve fra P. A. Heiberg. (Tilskueren 1902. 666—72.)

L. Schrøder: Fr. Helweg. (Højskolebl. XXVII, 481—92, 513—20, 545—54, 577—84.)

Storck: Joh. Daniel Herholdt. (Architekten IV, Afd. A. Nr. 14, S. 161—66.)

V. Klein: Herholdt og Bindesbøll. (Architekten IV, Afd. A. Nr. 16, S. 189—91.)

C. V. Nielsen: Prof. C. F. Hetschs Minde. (Architekten IV, Afd. A. Nr. 18, S. 208—11.)

L. Holbergs første Levnedsbrev. En fuldstændig Tekstudgave ved *V. Olsvig*. Kria.

Chr. Møller: Holbergs Betydning for dansk Kirkeliv som komisk Digter. (Skrifter til Oplysning og Opbyggelse. 3. Bd., 4. H.) P.

F. Dyrlund: En foregiven Gudsøn af Holberg. (Dania XI, 52—59.)

E. Henrichsen: Grev Holstein Ledreborg. (Tilskueren 1902. 349—71.)

O. Holtermann: Slægtsbog for Familjen Holtermann. Throndhjem. 4°.

J. Huus: Lidt om den Huus'ske Forretning, om Gaarden Gl. Matr. Nr. 4 og dens Beboere. P. 4°.
Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

E. Hansen: Prof. H. Høffding og de danske Studenter. (Nord. Univ.-T. III, 202—05.)

Sofus Høgsbro: Mit Forhold til Grundtvig, Tscherning og Monrad. Udg. v. Sv. Høgsbro.

Anm. af J. H. Monrad (Dansk Kirketidende 1902. 772—73).

J. Nielsen: Sofus Høgsbro. (Den danske Højskole II, 377—407.)

G. Kemp: Hørups Betydning. (Højskolebl. XXVII, 1503—06.)

H. C. Nielsen: Hørups Ligfærd. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 22.)

P. Jakobsen: Præsten P. A. Ingerslev. (Højskolebl. XXVII, 993—1004, 1057—70, 1121—32, 1153—62, 1185—92.)

F. V. Christensen: Stamtavle over Familien Janssen. (Personalhist. S. I, 277—304.)

E. Rørdam: Poeten udi Løgstør. (Dansk T. 1902. 155—57.)

Jeger.

C. Christensen: En Veteran fra „48“. (Højskolebl. XXVII, 1047—56.)

Jørgen Jensen. Ogsaa i Vort Forsvar Nr. 564.

K. Søeborg: Aug. Jerndorff. (Kunst 3. Aarg. 12. H.)

Fr. Jürgensen West: Familie-Optegnelser af Gehejmeraad T. B. v. Jessen og hans Slægt. (Personalhist. T. 4. R. V, 143—51.)

Jürss: Aus dem Leben des Dethlev Johannis (Johannsen), Predigers in Deezbüll bei Tondern zur Zeit des 30jähr. Krieges. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 405—08.)

M. Lensch: Noch einmal Dethlef Johannis. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 513—15.)

J. Appel: I Anledning af Gustav Johannsens Død. (Den danske Højskole II, 34—45.)

H. P. Hanssen-Nørremølle: Gustav Johannsen som Parlamentariker. (Sønderjydske Aarbøger 1902. 264—97.)

J. Ottosen: Et Bidrag til Gustav Johannsens Historie. (Sønderjydske Aarbøger 1902. 108—20.)

H. Degenkolw: Om Admiral Ole Judichær. (T. f. Søvæsen 73. Bd. 138—48.)

H. Angell: Kaptein Jürgensen og Lejrdølerne hans. 2. Opl. Kria. 1901.

C. E. A. Schøller: Provst Jørgen Karstens Ansøgning om Rang. (Kirkehist. S. 5. R. I, 534—36.)
1696.

D. Simonsen: Om Sværmeren Andreas Kempe. (Kirkehist. S. 5. R. I, 531—34.)

K. Larsen: Dragon Niels Kjeldsen og hans Drabsmand. En Undersøgelse.
Anm. af J. A. Fridericia („Politiken" 6. Marts); jfr. K. Larsen sst. 7., 15., 18. og 21. Marts; Kr. Erslev sst. 14. Marts; H. G. Svensson sst. 16. Marts; V. Dalhoff-Nielsen sst. 19. Marts.

C. V. Christensen: Niels Kjeldsen. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. III, 220—28.)

N. P. Jensen: Dragon Niels Kjeldsen.
Særtryk af Berlingske Tidende.

Niels Kjeldsens Saga for Historiens Domstol. Aktstykker og Indlæg. .

Nogle Officerers Indlæg i Niels Kjeldsen-Striden. Artikler, fremkomne i Dagspressen af *C. Th. Sørensen, L. Pontoppidan, W. v. Zepelin* og *V. Dalhoff-Nielsen*. P.

K. Fabricius: Resultatet af Striden om Niels Kjeldsen. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 30.)

L.: Kjøng Højskole. Niels Kierkegaard som Forstander i 25 Aar. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 9.)

A. Løchen: Søren Kierkegaard. (Samtiden XIII, 77—88.)

Ph. Munch: Die Haupt- und Grundgedanken der Philosophie Søren Kierkegaards in kritischer Beleuchtung. Dresden u. Lpz. Diss. Lpz.

A. Storgaard Pedersen: Ole Chr. Kirk. Med et Forord af J. C. Christensen (Stadil).
Folkelæsning Nr. 255.

B. Olsen: Brødrene Kittendorf. (Bogvennen 1900. 43—54.)

S. H. Finne-Grønn: Slegten Klaveness af Sandeherred i 300 Aar. Chria.

H. C. Nielsen: Jakob Knudsen. (Tilskueren 1902. 1004—10.)

L. J. H.: Afsløringen af Kolds Mindesten i Dalby. (Højskolebl. XXVII, 906—10.)

M. Konow (f. *Oehlenschlæger*): Nogle Barndoms- og Ungdomserindringer. 1.—2. Opl.

Breve fra Sekondløjtnant *Chr. Krarup.* (Vort Forsvar Nr. 572, 573, 574.)

1848.

J. K. Bergwitz: En Slægttavle med biografiske Oplysninger om Trulseslægten Krog. Kria.

M. Eskesen: Hans Krügers Saga. 4. Udg. Kolding.

General *Langbergs* Hændelser, fortalte i Breve fra ham selv, ved O. C. Molbech.

Jul. Lange: Breve. Udg. af P. Købke.

Ogsaa paa Tysk. Übers. von *Ida Anders.* Strassburg 1903 [ɔ: 1902]. Anm. af N. Møller (Letterst. T. 1902. 477—80).

V. Rørdam: Lidt om Jul. Lange. (Dansk T. 1902. 830—41.)

Anm. af J. L.s Breve.

L. Bøgeskov: Skov-Kirsten. (Højskolebl. XXVII, 1455—66, 1494—1500, 1531—38, 1565—72, 1613—22.)

Kirsten Marie Larsdatter.

S. Michaelis: Knud Larsen. (Kunst 4. Aarg. 7. H.)

A. Bobjerg: Mindefesten i Dons for Peter Larsen. (Højskolebl. XXVII, 1313—22.)

L. Schrøder: Ved Afsløringen af Mindesmærket for Peter Larsen (Skræppenborg) i Dons. (Højskolebl. XXVII, 1281—88.)

L. Schrøder: Et Hundredaarsminde. (Vort Forsvar Nr. 569.)

Peter Larsen Skræppenborg.

L. Schrøder: Peter Larsens Liv og Gerning. (Skrifter til Oplysning og Opbyggelse 4. Bd., 1. H.)

O. Zinck: Den Laubske Slægt. Minder fra Frørup Præstegaard 1802—1848.

Ikke i Bogh.

L. Bobé: Familien von Lersner i Danmark. (Personalhist. T. 4. R. V, 232—36.)

A. Thiset: Niels Skaksen Lystrup. (Personalhist. T. 4. R. V, 236—42.)

P. Johansen: Vilh. Marstrand. (Kunst. 4. Aarg. 10. H.)

Missing Friends. Being the adventures of a Danish Emigrant in Queensland (1871—80). London.

Chr. Mogensen: Oplevelser fra Treaarskrigen. (Vort Forsvar Nr. 557.)

(*C. K. F. Molbech*:) I Overgangsaarene. Erindringer fra Udby. Dagbog ført 1837. Tillæg til „Vor Ungdom“. (Til Opdragelsens Historie. Aktstykker III.)
Ikke i Bogh.

O. C. Molbech: Breve fra Chr. Molbech til hans Søn Chr. K. F. Molbech i Aarene 1846—47. (Personalhist. T. 4. R. V, 93—132, 204—32.)

J. Knudsen: Den danske Ishavsfarer Jens Munk.
Folkelæsning Nr. 251.

H. Schwanenflügel: J. P. Mynster I—II. 1901.
Anm. af *A. Th. J.* (Lit. Centralbl. 53. Bd. 787—88.)

Skuespillerinden *Anna Nielsens* Barndom. Et Stykke Selvbiografi. (Tilskueren 1902. 741—52.)
Skrevet c. 1830.

Kr. Madsen: Rasmus Nielsen og Baggesen. (Vor Ungdom 1902. 143—44.)

A. Møller: Rasmus Nielsen og Baggesen. (Vor Ungdom 1902. 468.)

E. A. Thomle: Nogle Oplysninger om Oslobispen Mag. Jens Nilssøns Datter Margrete og hendes Efterslægt. (Personalhist. T. 4. R. V, 88—91.)

(*H. Olrik*:) Familien Olriks Slægtebog. 2. Udg. (1901.)
Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

Sv. Gundel: Et Brev fra Th. Overskou. (Dania IX, 201—13.)

C. E. A. Schøller: Fremmede Adelsslægter i Danmark. XI. v. Passow. (Personalhist. T. 4. R. V, 61—69.)

Wilhelmine Brandt: Om Johan Henrik og Carl August Paulsen. (Personalhist. T. 4. R. V, 261—62.)

L. Pontoppidan: Marketender- og Kirkesagen i Odense 1898—99. Helsingør.

G. Hille: Zur Litteratur über die Rantzaus. (Z. f. schlesw.-holst. Gesch. 32. Bd. 481.)

Et Brev fra Rask til P. E. Müller. (Ved *H. Pedersen.*) (Dania IX, 236—39.)

H. F. Rørdam: Udvalg af Provst Morten Reenbergs Brevbog. (Kirkehist. S. 5. R. I, 236—80.)

C. Behrens: En dansk Hofpianists Erindringer. (Dansk T. 1902. 151—55.)
Carl Reinecke.

H. M. Fenger: Tale ved Prof. Dr. med. Reisz' Jordefærd. P.
Ikke i Bogh.

E. Reumert: Min Amerikarejse.

Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds. Udg. v. *L. Bobé*. 5. Bd. (O. m. T.: Grevinde Charlotte Schimmelmanns Breve til Grevinde Louise Stolberg 1808—15 og til Grevinde Frederikke Sophie Reventlow i Udvalg).

C. B. Reventlow: En dansk Statsmands Hjem omkring Aar 1800. Breve fra Grevinde Sophie Frederikke Louise Charlotte Reventlow, f. von Beulwitz. I. 1774—1800.
Anm. af A. Bobjerg (Højskolebl. XXVII, 1405—06).

H. Hoff: En dansk Amerikaner. (Dansk T. 1902. 533—51.)
Jacob A. Riis.

C. C. V. Ringsted: Laurie Hedvig Ringsted. Et Blad af Familiehistorien. 1901. 4°.

Fr. Schiøtt: Architekterne J. G. Rosenberg og G. E. Rosenberg. (Architekten IV, Nr. 21, S. 231—41, 246—54.)

Nic. Bøgh: Uddrag af Breve fra A. de Saint-Aubain. (Personalhist. T. 4. R. V, 29—60.)

Th. Munck: Joachim Skovgaard og Viborg Domkirke. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 11.)

A. Røder: Landskabsmaleren P. C. Skovgaard. (Blade af dansk Kunsts Historie II—III.) 4°.

E. Fog: Erik Skram. (Tilskueren 1902. 864—74.)

Optegnelser af Regeringsraad *C. L. Smidt*. Ved *G. L. Grove*. (Personalhist. T. 4. R. V, 80—88.)

N. C. T. Jessen: Meddelelser om Krigsraad Lars Smith og hans Slægt. Nakskov.

P. Johansen: Maleren Sonne. (Blade af dansk Kunsts Historie I.) 4°. P.

E. A. Thomle: Hr. Anders Nilssøn Spydebergs Børn. (Personalhist. T. 4. R. V, 17—23.)

A. D. Dalsgaard: Henrik Steffens. (Højskolebl. XXVII, 1409—16.)

H. Høffding: Henrik Steffens. Tale ved en Fest paa Ehlers Kollegium 11. Nov. 1902. (Tilskueren 1902. 942—50.)

H. Høffding: Henrik Steffens i det danske Aandsliv. (Nord. Universitets-T. III, 134—42.)

L. Koch: Struensee's Omvendelse. (Dansk T. 1902. 103—18.)

T. H. Fausbøll: Familien Stürup. (Personalhist. S. I, 305—12.)

F. Bojsen: Jakob Sunesøn af Møn. Et Mindeskrift og nogle Undersøgelser.

M. K. Sand: Provst J. A. Sørensen. (Højskolebl. XXVII, 641—46, 708—18.)

Vilh. Thomsen: Søren Sørensen. (Nord. Universitets-T. III, 129—33.)

Chr. Delgobe: Angaaende Kaptajn Caspar Lorentz v. Tauentzin og hans Slægt. (Personalhist. T. 4. R. V, 91—92.)

J. Nielsen: N. J. Termansen. (Den danske Højskole II, 46—80.)

L. F. B. la Cour: Termansen i Norge. (Den danske Højskole II, 528—33.)

T. H. Fausbøll: Biskop P. Tetens' Efterkommere paa Sværd- og Spindesiden (Slægterne Ernst, Hanssen). (Forts.) (Personalhist. S. I, 249—76.)

Ad. Michaelis: Thorwaldsen und Zoega. U. St. o. A. 4°. P.
Særtryk.

O. A. Øverland: Trediepresten Ole Andreas Thulesius 1708—98. Kria.

H. Fritsche: C. F. Tietgen. Mindetale i Stockholms Köpmansklubb d. 4. Dec. 1901. P.

J. Marstrand: C. F. Tietgen. Et Livsbillede fra det 19. Aarh. Kolding. (Den danske Højskole II, 241—377.)
Ogsaa som Særtryk.

J. Nørregaard: Personlige Minder om C. F. Tietgen. (Den danske Højskole II, 25—33.)

C. F. Tietgens Jordefærd. Taler af *S. Rørdam, Fr. Nielsen, J. H. Monrad, H. F. Rørdam* og *F. L. Grundtvig* samt et Digt af *E. Reedtz-Thott*. P.

W. Carstensen og *O. Lütken*: Tordenskjold. Udgave for Folket. 10.—36. H. 4°.

Generalkrigskommissær *Andreas Gabriel Toxwerdts* Selvbiografi. Ved *H. W. Harbou*. (Personalhist. T. 4. R. V, 1—17.)

H. F. Rørdam: Præsten Niels Tøxen i Verst, Orthodoxiens Ridder i Pietismens Tid. (Kirkehist. S. 5. R. I, 407—80.)

K. G. Ochsner: En genealogisk Undersøgelse.
Om Joh. Fr. Utke.

Slægttavle over Afkommet i Hovedlinien efter Anders Sørensen Vedel. Fol.

Ferdinand Julius von Wedel-Jarlsberg. (Folkebladet XXIII, 257—59.)
I dansk Tjeneste 1848—49.

Y. Nielsen: Lensgreve J. C. H. Wedel-Jarlsberg. I.—III, 1779—1840. Chria. (Univ. Progr. 1901—02.)
Anm. Folkebladet XXIII, 211—15.

L. Bobé: Chr. Wernicke. (Personalhist. T. 4. R. V. 169—88.)

Rosenkrantz Johnsen: [Joh. Herm.] Wessel. (Folkebladet XXIII, 347—48.)

L. Bahr: Erik Viborg og Veterinærskolen under hans Forstanderskab. (Maanedsskrift f. Dyrlæger XIV, 65—94, 113—35.)

Johs. Wiedewelt. (Architekten V, 121—32.)

G. L. Grove: Om nogle Personer af Navnet „Wismer". (Personalhist. T. 4. R. V, 188.)

J. K. Rosenørn-Teilmann: Om Slægten Wormskjold (1757—1871). 4°.
Ikke i Bogh.

H. Munch-Petersen: Anders Sandøe Ørsted. (Tilskueren 1902. 673—78.)

Frantz Dahl: Statue-Afsløringen i Ørsteds Parken. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 48.)
Monumentet for A. S. Ørsted.

Mindre Biografier.

Følgende Forkortelser er anvendte i denne Afdeling: Hbl. = Højskolebladet. 27. Bd — I. T. = Illustreret Tidende 43. Bd. — V. F. = Vort Forsvar. — U. f. L. = Ugeskrift for Læger.

P.: A. C. P. Abrahams. (Nyt T. f. Abnormvæsenet IV, 141—43.) — Toldforvalter Agerskov. (T. f. Toldvæsen XX, 145—47.) — Godsejer Ahlmann. (U. f. Landmænd 8. R. VI, 325—26.) — Godsejer Ahlmann. (Hedeselsk.s T. 1902. 191.) — *C. Ussing*: Stadsingeniør

Ambt. (I. T. Nr. 41.) — *C. Br.*: Oberstløjtnant Jul. Amsinck. (I. T. Nr. 33.) — *C. Nyrop*: Henrik Andersen. (T. f. Industri 1902. 69—70.) — Overretssagfører Th. Andresen. (I. T. Nr. 20.) — *F. B.*: A. F. Asmussen. (Nyt T. for Abnormvæsenet IV, 205—09.) — *E—e*: C. E. Baagøe. (I. T. Nr. 30.) — Forstraad F. A. C. Bang. (Hedeselsk.s T. 1902. 191.) — Erik Becker. (Maanedsskr. f. Dyrlæger XIV. 401—02.) — Christen Bergs Mindestøtte paa Bovbjærg. (I. T. Nr. 44.) — Emil Bergmann. (Nord. Boghandlertid. 36. Aarg. Nr. 40.) — Oberst F. H. Berregaard. (I. T. Nr. 52.) — Geheimeraadinde Ida Bille. (I. T. Nr. 25.) — *C. Br.*: G. V. Bissen. (I. T. Nr. 23.) — *F. Jørgensen*: Generaldirektør Blechingberg. (T. f. Toldvæsen XX, 203—06.) — *J. Blicher-Clausen.* (I. T. 44. Bd. Nr. 12.) — F. Bokelmann. (U. f. Landmænd 8. R. VI, 257—58, 397—98.) — Direktør Oscar Borgen. (I. T. 44. Bd. Nr. 2.) — Kommandør D. R. Braag. (I. T. Nr. 25.) — *H. Bang*: G. Brandes. (I. T. Nr. 18.) — *O. Gulmann*: Hans Broge. (I. T. 44. Bd. Nr. 12.) — *L. C. Nielsen*: L. Budde. (I. T. Nr. 48; jfr. Nr. 50.). — *Hammer*: L. Buddes Begravelse. (Hbl. 1181—84.) — Raadmand A. C. Bærentzen. (I. T. Nr. 52.) — *J. L. Heiberg*: J. H. Chievitz. (Nord. Univ. T. II, 121—27.) — *H—n*: Chr. Clausen. (I. T. Nr. 18.) — *C. Br.*: Pastor Johannes Clausen. (I. T. Nr. 30.) — *Peter Cornelius.* (I. T. Nr. 17.) — Forlagsboghandler Jacob Erslev. (I. T. 44. Bd. Nr. 1.) — Jacob Erslev. (Nord. Boghandlertid. 36. Aarg. Nr. 40.) — *Th. Lindhardt*: C. R. Ette. (I. T. Nr. 49.) — *H. Goldschmidt*: Harald Faber. (I. T. Nr. 46.) — *R. Besthorn*: V. Fausbøll. (I. T. Nr. 26.) — Chr. Fenger. (U. f. L. 1902. 427—31.) — *Th. R.*: Christian Fenger. (Hospitalstidende 4. R. X, 326—27; jfr. 359, 383.) — *Peter Fjelstrup.* (I. T. Nr. 52.) — *F.*: C. L. Friis. (Maanedsskr. f. Dyrlæger XIV, 585—86.) — *J. Christensen*: Marius Gad. (I. T. 44. Bd. Nr. 6.) — *Ad. Jensen*: Marius Gad. (Nationaløk. T. 3. R. X, 608—09.) — *Fr. Th.*: C. Goos. (Nyt. T. f. Abnormvæsenet IV, 1—4.) — *E. M. H.*: C. G. Gædeken. (T. f. Sundhedspleje 1. R. VIII, 1—2.) — V. Haderup. (I. T. 44. Bd. Nr. 10.) — Christopher Daniel Hage. (I. T. Nr. 47.) — H. Hagerups Boghandel 1852—1902. (Nord. Boghandlertid. 36. Aarg. Nr. 25.) — *H. Pétursson*: Jonas Hallgrimsson og trúin. (Eimreiðin VIII, 118—21.) — Øjenlæge Ejler Hansen. (I. T. 44. Bd. Nr. 12.) — *H. S.*: Prof. Emil Chr. Hansen. (I. T. Nr. 39.) — *F. v. J.*: Landstingets nye Formand, Konferensraad H. N. Hansen. (I. T. 44. Bd. Nr. 2.) — *J Schovelin*: Harald Hansen. (I. T. 44. Bd. Nr. 12.) — *A. Gnudtzmann*: Anna Harboe. (I. T. Nr. 33.) — *Kr. Dahl*: J. Henningsen. (I. T. Nr. 52.) — *E. Schiødte*: J. D. Herholdt. (I. T. Nr. 29.) — *F. T.*: Waldemar Holck. (T. f. Søvæsen 73. Bd. 18.—19.) — Skuespiller H. R. Hunderup. (I. T. Nr. 25.) — *J. H. Monrad*: S. Høgsbro. (Dansk Kirketidende 1902. 35.) — *N. Neergaard*: Sofus Høgsbro. (I. T. Nr. 17.) — *K. Poulsen*: Hørup. (XX. Aarh. I, Nr. 6.) — *O. Rode*: V. Hørup. (I. T. Nr. 21.) — Trafikminister Hørup. (V. F. Nr. 553; jfr. 554. 555.) — *V. Bergsøe*: Eugène Ibsen. (I. T. Nr. 31.) — *C. Br.*: L. R. Jastrau. (I. T. Nr. 29.) — *F. Meinert*: Magister Søren Jensen. (I. T. Nr. 21.) — *F. T.*: Kommandør N. J. Jespersen. (T. f. Søvæsen 73. Bd. 19.) — *A. Bauer*: Prof. C. P. Jürgensen. (I. T. Nr. 18.) — *P. Nieuwenhuis*: Generalmajor C. Th. Jørgensen. (I. T. Nr. 49.) — *Konr. Jørgensen*: Karl Jørgensen. (Hbl., 673—78.) — Redaktør Karl Jørgensens Jordefærd. (Hbl., 717—26, 745—56.) — *O. P. Balle*: Ludv. Kabell. (I. T. Nr. 19.) — *K. J.*: Mindefest for Anton A. S. Kirkeby. (Hbl. 865—70.) — *E—e*: J. A. Kittendorff. (I. T. Nr. 30.) — Otto Valdemar Koch

(Architekten IV, Afd. A. Nr. 10, S. 109—10, Nr. 11, S. 121—36.) — *E. Schiødte*: V. Koch. (I. T. Nr. 23.) — Løjtnant Chr. Krarup 1830—59. (V. F. Nr. 565—66.) — Overtoldinspektør C. W. Kruse. (I. T. Nr. 52.) — C. W. Kruse. (T. f. Toldvæsen XX. 201—03.) — *N. V. Dorph*: P. S. Krøyer. (Danske Kunstnere XXVI.) (I. T. Nr. 15.) — Vilh. Køhler. (Architekten IV, Afd. B. Nr. 42.) — *E. Schiødte*: Vilh. Køhler. (I. T. Nr. 42.) — Emmanuel Larsen (Danske Skuespillere XIV.) (I. T. Nr. 25). — *L. C. Nielsen*: Knud Larsen. (Danske Kunstnere XXVIII.) (I. T. 44. Bd. Nr. 10.) — *Fr. Kristensen*: Peder Larsen. (V. F. Nr. 551.) — *Civis*: Generallæge H. Laub. (I. T. Nr. 32.) — Overdirektør Lautrup. (I. T. 44. Bd. Nr. 3.) — *C. Br.*: Grosserer Harry Levin. (I. T. Nr. 25.) — *M. Nyrop*: C. V. R. Licht, (Architekten V, 7—8.) — *E. Schiødte*: Murermester C. Licht. (I. T. 44. Bd. Nr. 1.) — *E. Schiødte*: Teatermaler Carl Lund. (Danske Kunstnere XXVII). (I. T. 44. Bd. Nr. 6.) — *J. Holck*: Den kongelige Malerinde. (Prinsesse Marie.) (I. T. 44, Bd. Nr. 13.) — *Jac. Marstrand*: Poul Marstrand. (I. T. 44. Bd. Nr. 4.) — *H. Ploug*: Gotfred Matthison-Hansen. (I. T. 44. Bd. Nr. 5.) — *Alb. Jensen*: Kammerherre Meldahl. (Architekten IV, Afd. A. Nr. 8. S. 85—87.) — *F. T.*: Viceadmiral Julius Sofus Meldal. (T. f. Søvæsen. 73. Bd. 16—17.) — *Fr. Meidell*: R. L. v. Münnich. (V. F. Nr. 551, 556, 557, 558, 561, 564, 567.) — *H. Laub*: Generallæge J. Chr. Møller. (I. T. Nr. 31.) — *G. Norrie*: J. C. Møller. (U. f. L. 1902. 431—32.) — *Sv. Lange*: Betty Nansen. (I. T. 44. Bd. Nr. 13.) — *J. Høeck*: Redaktør M. Nathansen. (I. T. Nr. 38.) — J. A. Neiiendam. (I. T. Nr. 31.) — *H. Ploug*: Carl Nielsen. (I. T. 44. Bd. Nr. 9.) — *H. Lind*: Oda Nielsen. (I. T. Nr. 34.) — Fabrikant P. Nielsen. (I. T. 44. Bd. Nr. 5.) — John Norrie. (Smaablade f. Døvstumme 12. Aarg. 1362—64.) — *K. Dahl*: Overpræsident V. Oldenburg. (I. T. Nr. 47.) — *R. Bording*: Landstingsmand Søren Olesen. (Hbl. 1225—34.) — *P. C. Dyekjær*: Provst F. T. de Fine Olivarius. (I. T. Nr. 30.) — *J. F. P. Hovgaard*: H. H. F. Olivarius. (Hbl. 918—22.) — *H. Bang*: Politidirektør Eugen Petersen. (I. T. 44. Bd. Nr. 13.) — Overbetjent Rud. Petersen. (I. T. 44. Bd. Nr. 2.) — *C. J. Gynther-Schiellerup*: Boghandler V. V. Pio. (I. T. Nr. 47.) — V. Pio. (Nord. Boghandlertid. 36. Aarg. Nr. 33 og 41.) — *H. Knub*: Kaptejn Redsted. (V. F. Nr. 573.) — *„En Rekrut fra 64"*: Vald. Redsted. (I. T. 44. Bd. Nr. 7.) — Guldbryllupsparret Reimers (I. T. 44. Bd. Nr. 10.) — *E. Ehlers*: C. Reisz. (I. T. Nr. 43.) — *Jul. Petersen*: C. M. Reisz. (U. f. L. 1902. 697—700.) — *Jul. Petersen*: C. M. Reisz. (Nord. Universitets-T. III, 27—32.) — M. H. Rosenørn. (I. T. Nr. 29.) — *V. Bang*: M. H. Rosenørn. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. III, 273—78.) — *L. Havstad*: Hedevig Rosing. (Nyt T. f. Abnormvæsenet IV, 5—9.) — *Just Christensen*: Biskop, Dr. P. C. Rothe. (I. T. 44. Bd. Nr. 12.) — *V. Frederiksen*: Marcus Rubin. (I. T. Nr. 30.) — *L.*: Marcus Rubin. (Generaltolddirektører og Generaldirektører for Skattevæsenet. V.) (T. f. Toldvæsen XX, 81—85.) — *Just Christensen*: Th. Skat Rørdam. (I. T. Nr. 20.) — *Fr. Vogelius*: Carl Jul. Salomonsen. (I. T. Nr. 20.) — *F. T.*: Kontreadmiral A. W. Schive. (T. f. Søvæsen 73. Bd. 17—18.) — *O. O. Barfod*: Karl Schønberg. (Hbl. Tillæg Nr. 32.) — *B. Bøggild*: Prof. Segelcke. (I. T. 44. Bd. Nr. 8.) — T. R. Segelcke. (U. f. Landmænd 8. R. VI, 519—20, jfr. 555.) — *C. Br.*: Anders Stubkjær. (I. T. Nr. 31.) — *D. Andersen*: Prof. Dr. phil. S. Sørensen. (I. T. Nr. 33.) — *M. Borch*: Peter Thommesen. (Architekten IV, Afd. B. Nr. 29, S. 242.) — *C.*: Kammerherre Thygeson. (I. T. 44. Bd. Nr. 5.) — *H. Ploug*: Vald. Tofte. (I. T.

44. Bd. Nr. 3.) — Navigationsskoleforstander A. O. Tuxen (I. T. 44. Bd. Nr. 5.) — *L. Schrøder*: Viggo Ulrik. (Hbl. 705—08.) — *H. Ehrencron-Müller*: Johannes Vahl. (Bogvennen 1900. 39—42.) — Isenkræmmer T. M. Werner. (I. T. 44. Bd. Nr. 1.) — Peter Willemoes. (V. F. Nr. 560.)

Samfundsforhold og Aandsliv.

J. Ficker: Untersuchungen zur Rechtsgeschichte. Untersuchungen zur Erbenfolge der ostgermanischen Rechte. 5. Bd. 1. Abt. Innsbruck.

Corpus constitutionum Daniæ 1558—1660. Udg. v. *V. A. Secher*. V, 3 H.

1643—45.

Dr. juris: Den skandinaviske Civillovkommission. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 27.)

J. L. Holstein Ledreborg: Om Landstingets livsvarige Medlemmer. (Tilskueren 1902. 433—46.)

H. Matzen: Om de udnævnte Landstingsmænds Stilling i Tilfælde af Landstingets Opløsning.

Holstein Ledreborg: Replik [til Prof. Matzen]. (Tilskueren 1902. 655—65.)

H. Matzen: Til Gensvar. P.

Hille: Was bedeutet der Ausdruck Ritter- und Landschaft? (Archiv d. Vereins f. d. Gesch. Lauenburgs VII, 116—18.)

P. Rosenkrantz: Mordet i Vestermarie. En bornholmsk Kriminalhistorie efter Akter og mundtlig Overlevering.

J. Aakjær: Den mollerupske Retssag 1722—24. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. III, 279—356.)

M. Koefoed: Die soziale Gesetzgebung Dänemarks. (Jahrb. f. Nationalökon. u. Statistik 78. Bd. 615—33.)

Fr. v. Jessen: Den første Voldgiftsdomstol i Haag under dansk Forsæde. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 12.)

H. Hildebrand: Sveriges Medeltid III, 5. Sthm.

A. J.: Anm. af Danmarks Kultur 1900. Norway. La Suède. (Nationaløkon. T. 3. R. X, 68—70.)

P. Munch: Sverige, Norge, Danmark. (Dansk T. 1902. 314—26.)

Anm. af Publikationerne til Pariserudstillingen 1900 om de 3 Lande i 19. Aarh.

O. Montelius: De skandinaviske folks kulturudvikling og kulturopgave. (Samtiden XIII, 6—13.)

H. F. Feilberg: Kulturminder. (Jydsk Stævne 1902. 53—66.)

Bering Liisberg: Mads Ravn og andre Fortællinger. Tidsbilleder fra gamle Dage efter trykte og utrykte Kilder.

Axel Holch: Filantropi overfor kvindelig Usædelighed i 19. Aarh. (Dansk T. 1902. 58—66.)

Ax. Olrik: Anm. af Ewald Tang Kristensen: Danske Sagn VI. Aarhus og Silkeborg 1901. (Dania IX, 241—44.)

H. Gering: Über Weissagung und Zauber im nordischen Altertum. Kiel. (Rectoratsrede.)

K. Lehmann: Anm. af C. V. Christensen: Baareprøven. Kbh. 1901. (Krit. Vierteljahrschr. 43. Bd. 502—05.)

C. V. Christensen: Besættelsen i Thisted. Bemærkninger i Anledning af Dr. Hallagers Bog. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. III, 206—19.)

J. Kinch: Tilføjelser til Efterretninger om Hexeforfølgelserne i Ribe. Medd. af *V. Bang*. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. III, 271—72.)

Lehmann-Filhés: Grabhügelraub im isländischen Altertum. (Globus. 81. Bd. 4. H.)

Palleske: Das Pferd auf Island, den Färöern und Grönland. (Globus 81. Bd. Nr. 23.)

M. Koefoed: Skatterne i Danmark 1870—1900. (Nationaløkon. T. 3. R. X, 370—97.)

H. Pudor: Die Hypothekargenossenschaften in Dänemark. (Jahrbücher f. Nationalökonomie u. Statistik. 79. Bd. 627—37.)

J. Schiødt: Vejle Byes og Amts Sparekasse 1827—9. Juni—1902.

Ikke i Bogh.

E. Holm: Betænkning af *Reverdil* om Landboforholdene i Danmark (20. Sept. 1767). (Danske Mag. 5. R. V, 1—7.)

A. C. Nielsen: Fra Udskiftningstiden. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. III, 266—70.)

N. P. Jensen: Dansk Landbrug ved Overgangen til det 20. Aarhundrede. I—II.

Bidrag til Nordslesvigs Landbohistorie. I. *M. H. Nielsen*: Et alsisk Karlelav. (Sønderjydske Aarbøger. 1902. 22—30.) II. *M. Mackeprang*: Tienden og Boghvededyrkningen i Nordslesvig. (smst. 30—35.)

E. Meyer: Landbruget og Nationalbanken. (Dansk T. 1902. 53—57.)

B. Bøggild: Andelsmejerierne i de forløbne 20 Aar. (T. f. Landøkon. 1902. 249—91.)

G. Bang: Husmanden. (Tilskueren 1902. 372—88.)

N. J. Nielsen-Klodskov: Kærehave Husmandsskole ved Ringsted. (Højskolebl. XXVII, 1333—36.)

C. Pedersen: Bidrag til en Fremstilling af Danmarks Havebrug i Middelalderen (indtil 1500). Kallundborg. P.

P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark fra Kristian IVs Tid til Enevældens Ophør. I—II. Aarhus 1900.
Anm. Lit. Centralbl. 1902. 189—90.

Diplomatic and Consular Reports. 2589. Denmark. The Faroe islands. London 1901.

Diplomatic and Consular Reports. 2733. Trade of Iceland for the years 1898—1900. London 1901.

J. Bondesen: Hagerups Forlag. 50 Aars Jubilæum. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 38.)

Chr. Erichsen: Københavns Uldmarked, dets Oprindelse 1853 og dets Ophør 1900. (T. f. Landøkonomi 1902. 49—56.)
Ogsaa som Særtryk.

Goldschmidts Magasin gennem halvhundrede Aar. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 9.)

E. Baasch: Hamburg und das Helgoländer Lotswesen. (Z. f. schlesw.-holst. Gesch. 32. Bd. 177—203.)

Th. Kornerup: Postvæsenets Udvikling i Vendsyssel. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. III, 229—49.)

Fr. Olsen: Postvæsenets Udvikling i Vendsyssel. Nogle Bemærkninger i Anledning af Th. Kornerups Artikel. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. III, 365—68.)

H. Berrum: Norges Posthistorie 1647—1719. Kria.

Tegner: Færgevæsenets Udvikling i Danmark. (T. f. Søvæsen 73. Bd. 284—315.)

J. G. Pinholt: Danmarks Redningsvæsen. 26. Marts 1852—26. Marts 1902. (Højskolebl. XXVII, 395—402.)

F. Pio: Laugsvælden i Danmark.

Tillæg til Forf.s Doktorafhandling: Den fri Konkurrences Gennembrud i England.

C. Nyrop: For og imod Odense. En fynsk Lavskamp. (T. f. Industri 1902. 37—49.)

Foreningen af 1. Jan. 1852. Maribo.

Haandværker-Foreningen.

V. Boëtius: Industri- og Haandværkerforeningen i Nykøbing paa Falster 1852—1863—1871—1902. Nykøbing F.

Ikke i Bogh.

C. Nyrop: Fortids Arbejderforhold. Spredte Smaatræk fra det 18. Aarh. (Tilskueren 1902. 253—61.)

P. Hvidtfeldt: 20 Aars Organisationsarbejde [for Fagforeningerne] i Kolding 1883—1902. Kolding.

Ikke i Bogh.

E. Gigas: Nogle Bøger fra Tycho Brahes Bogbinderi. (Bogvennen 1900. 30—38.)

D. Simonsen: Hebraisk Bogtryk i ældre og nyere Tid. (Bogvennen 1900. 5—29.)

Ogsaa i Danmark.

Historiske Meddelelser om den typografiske Trykkerforening og andre Optegnelser. (1901.)

J. L. Moltzen: Brændevinsbrændingen i Danmark 1876—1900. (T. f. Toldvæsen XX, 1—4, 23—27, 61—64, 85—89, 129—33.)

L. Just-Nielsen: Drejerlauget i Kjøbenhavn. 250 Aars Laugshistorie 1652—1902. 4°.

C. Nyrop: Danske Kakkelovne. (T. f. Industri 1902. 187—93; jfr. 222.)

Hornung & Møllers 75 Aars Jubilæum. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 12.)

R. Berg: Malerlavet 1622—1902. Et Udsnit af den danske Haandværkerstands Historie.
Ikke i Bogh.

L.: Dansk Porcelæn i det 18. Aarhundrede. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 50.)

B. Olsen: Kong Christian IV.s „Silkehus". (T. f. Industri 1902. 223—27.)

Fr. Opffer: Skomagerlavet i Kjøge. (Østsjæll. Aarb. II, 24—38.)

R. Berg: Kjøbenhavns Slagterlav 1451—1901. Aktstykker vedrørende Lavets indre Liv. Kbh. 1901. Fol.

C. Nyrop: Smede. (Dania IX, 186—200.)

Meddelelser om Vognmændenes Laug og Foreninger i Tidsrummet 1478—1901. Udg. af Kjøbenhavns Vognmandsforening. (1901.)
Trykt som Manuskript.

Troels-Lund: Gesundheit und Krankheit in der Anschauung alter Zeiten. Übrs. von Leo Bloch. Lpz. 1901.
Anm. af *H. Jantzen.* (Z. f. Kulturgesch. IX. 361—63.)

G. Norrie: Anm. af Troels Lund: Sundhedsbegreber i Norden i det 16. Aarhundrede. (T. f. Sundhedspleje 1. R. VIII, 56—60.)

G. Norrie: Doktorgradens Forhold til kirurgisk Praksis før 1788. (Ugeskr. f. Læger 1902. 346—49.)

J. Scharffenberg: Havde de priviligerede Kirurger Eneret til at udøve Kirurgi? (Ugeskr. f. Læger 1902. 721—34, 745—56.)
Ogsaa som Særtryk.

C. V. Zahrtmann: Medicinske Studieforhold i Kjøbenhavn omkring 1830. (Hospitalstidende 4. R. X, 585—95.)

P. Heiberg: Den tyfoide Febers Letalitet i Kjøbenhavn. (T. f. Sundhedspleje 1. R. VIII, 165—70.)

E. M. Hoff: Den tyfoide Febers Letalitet i København. (T. f. Sundhedspleje 1. R. VIII, 171—76.)

(*J. Bondesen*:) Kongelig Vaccinations-Anstalt 1802—2. Febr.—1902. 4°.
Ikke i Bogh.

J. Kier: Den militære Vakcination og Revakcination i Danmark i det 19. Aarhundrede. (Militærlægen X, 1—20.)

H. Hage: Statens Forsorg for Abnorme i Danmark. (Nyt T. f. Abnormvæsenet IV, 20—32, 77—105, 155—63.)

F. Hallager: Jydske Asyl 1852—1902. Aarhus.
Sindssygeanstalten ved Aarhus.

A. F. Wiberg: Blindesagens Historie. (1901). P.

J. Scharffenberg: Bidrag til det danske veterinærvæsens historie i det 17. aarh. (Maanedsskrift f. Dyrlæger XIV, 233—47.)
Ogsaa som Særtryk.

Hanson: Den danske Landsoldats Historie. Nyborg.

P. V. Hammer: Danmarks Krigsvæsen fra de ældste Tider indtil det 5. Aarh. e. K. (Dansk T. 1902. 638—54, 733—48, 816—29.)

E. Madsen: Studier over Danmarks Hærvæsen i det 16. Aarhundrede. IV. Befæstningerne (sluttet). (Tillæg t. Milit. T. 31. Bd.)

C. Reiserer: Den danske Landunderofficers Historie. Randers.
Ogsaa i „Underofficersbladet“.

Barstad: Dragonhistorier. Nordenfjeldske Dragonregiment 1762—1817. (Folkebladet XXIII, 118—24, 130—35.)

A. Pihlström: Kungl. Dalregementets historia. [I. Dala fänikor 1542—1617.] Sthm.

H. D. Lind: Fra Kong Frederik II.s Tid. Bidrag til den dansk-norske Sømagts Historie 1559—1588.

H. Degenkolw: Skibs-Nekrologer. („Dagmar“—„Fylla“.) (T. f. Søvæsen 73. Bd. 345—50.)

Kirke-Leksikon for Norden, udg. af *F. Nielsen*. 26—30. H. Aarhus.

Monumenta Scaniæ historica. Diplomatarium dioecesis Lundensis. Utg. af *L. Weibull*. 3. Bd. 2. H. Lund. 4⁰.

S. Ambrosiani: Studier öfver den svenska kyrkans organisation och författning vid 1100-talets midt. (Kyrkohist. Årsskrift III, 19—68.)

Ogsaa om danske Kirkeforhold.

H. Matzen: Hvornaar er den skaanske Kirkeret sat? (Hist. T. 7. R. III, 556—73.)

A. Hauck: Kirchengeschichte Deutschlands. IV. Die Hohenstauferzeit. 1. Hälfte. Lpz.

C. Silfverstolpe: De svenska klostren före klostret i Vadstena. (Svenskt hist. T. XXII, 1—38.)

The Legend of St. Christina &c. in collotype Facsimile. Ed. by *E. Magnússon*. London. (= Transactions of the Cambridge Philol. Soc. Vol. 5. P. 3.)

H. Falk: Sankt Olafs minne i Sverige. (Kyrkohist. Årsskrift III, 69—88.)

Ogsaa i Skaane.

Confutatio Lutheranismi Danici anno 1530 conscripta a *Nicolao Stagefyr* seu Herborneo O. F. M. nunc primum edita a *Ludovico Schmitt*. S. J. Ad Claras Aquas (Quaracchi).

Anm. af *H. F. R(ørdam)* i Kirkehist. S. 5. R. I, 556—58.

Den danske Kirkeordinans i British Museum. (Kirkehist. S. 5. R. I, 335.)

L. Koch: Gudstjenesten i den danske Kirke efter Reformationen. (Forts.) (Kirkehist. S. 5. R. I, 161—207, 337—406.)

V. Lorenzen: Præstevalget i Danmark i ældre Tid. (Dansk T. 1902. 219—27.)

Om Aflevering af „papistiske Bøger“ til Kronborg Slot. (Kirkehist. S. 5. R. I, 336.)

1587.

D. Simonsen og *A. T. Jantzen*: Prøvelse af Reenbergs Ytring om Resens Bibeloversættelse. (Kirkehist. S. 5. R. I, 311—15.)

O. Ahnfelt: Några kyrkliga stadgar och ordningar från 17. årh. Ur Biskopen öfver Skåne stift Peder Winstrups Kopiebok. (Kirkehist. S. 5. R. I, 208—35.)

O. Ahnfelt: Ett prästval i Skåne år 1655. (Kirkehist. S. 5. R. I, 553—56.)

E. Michelsen: Taufe und Konfirmation einer Mennonitin in Emmelsbüll im Jahre 1696. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 408—10.)

H. F. Rørdam: Herrnhuterne i Randersegnen i Christian VIs Tid. (Kirkehist. S. 5. R. I, 493—523.)

Chr. Møller: „Herrnhutismen". En Skildring af Brødremenighedens kristelige Livsanskuelse under Zinzendorfs Stiftelse, Ordning og Ledelse. (Skrifter til Oplysning og Opbyggelse 3. Bd. 5. H.) P.

L. Schrøder: Om Brødremenighedens Betydning for Kirkelivet i Danmark. (Skrifter til Oplysning og Opbyggelse. 3. Bd. 6 H.)

J. Lundbye: Brødremenighedens Mission i Jylland (1802—07.) (Kirkehist. S. 5. R. I, 287—306.)

A. Halling: Briefe des Generalsuperintendenten C. Callisen von seinen Visitationsreisen. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 412—22.)

1825—36.

Janss: Bericht über eine Nichtzulassung zum heil. Abendmahl. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 410—12.)

1825.

C. Bruun: Baptismens Historie. Bergen.

S. 170—80 Baptismen i Danmark.

R. Hansen: Wiedertäufer in Eiderstedt. (Schluss.) (Schriften des Vereins für schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 344—99.)

P. Lauritsen: Grundtvigianismen, Vilh. Beck og Grev Holstein. (Højskolebl. XXVII, 783—92.)

J. Bing: Grundtvigianeren Bjørnstjerne Bjørnson. (B. Bjørnson. Festskrift. 162—72.)

J. J. Fjord: Om Folkekirkens nuværende grundlovsmæssige Stilling. Et Forsøg i Grundlovsfortolkning. (Tilskueren 1902. 153—74.)

R. Petersen: Kirkelige Meddelelser fra Danmark for Aaret 1901. (Kyrklig T. VIII, 217—28, 342—54.)

Prall: Der Norddithmarscher Kaland. (Schriften des Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 400—05.)

H. F. Rørdam: Danskes Rejser til det hellige Land. (Kirkehist. S. 5. R. I, 481—92.)

C. W. Schultz-Lorentzen: Missionen i Vestgrønland. P. (Smaaskrifter, udg. v. det danske Missionsselskab. Ny Række Nr. 28.)

H. Lawaetz: Brødremenighedens Mission i dansk Vestindien 1769—1848.

L. Hertel: Santhalmissionens Stilling i Danmark for 25 Aar siden. (Dansk Kirketidende 1902. 40—44.)

J. Schrøder: Oversigt over indisk Hjemmemission blandt Santhalerne. (Den nordiske Santhalmission) 1897—1902. P.

P. Riemann: Løventhals Mission. (Højskolebl. XXVII, 847—56.)

L. Schrøder: Dansk-amerikansk Mission og Sømandsmissionen. (Den danske Højskole II, 81—87.)

Fr. Torm: Den danske Israelsmission. (Nord. Missions T. IV, 85—90.)

L. Bruun: Det lærde Paris paa Absalons Tid. (Dansk T. 1902. 327—39.)

H. Schück: Svenska Pariserstudier under medeltiden. (Forts. från årg. I.) (Kyrkohist. Årsskrift III, 118—77.)

H. F. Rørdam: Danske Studerende ved Universitetet i Marburg. (Kirkehist. S. 5. R. I, 281—86.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Forhandlinger 1621—24. (Hist. Samlinger og Studier IV, 425—533.)

Ida Falbe-Hansen: Kvinderne ved Kjøbenhavns Universitet. (Nord. Univ.-T. II, 229—39.)

Kr. Erslev: Universitetets nye Forfatning og dens Forhistorie. (Tilskueren 1902. 769—88.)

C. H. Scharling: Konsistorium og den akademiske Lærerforsamling. P.

H. Ploug: Dansk Studentersang. (Nord. Univ.-T. II, 128—40.)

V. Pürschel: Akademisk Skytteforening. (Nord. Univ.-T. II, 201—14.)

O. Rode: Studentersamfundet og dets nye Hjem. (Nord. Univ.-T. II, 17—30.)

P. Munch: Fra Studentersamfundet i Kjøbenhavn. (Nord. Univ.-T. II, 240—46.)

K. Heiberg: Studenterhjemmet i Kjøbenhavn. (Nord. Univ.-T. II, 355—68.)
Ogsaa som Særtryk. Gøteborg.

P. Passy: Om dansk Undervisningsvæsen. Overs. af A. Hansen. (Vor Ungdom 1902. 600—18.)

O. Kobel: Eine pädagogische Studienreise nach Dänemark, Schweden und Norwegen. Liegnitz.

H. H. Lefolii: Vor lærde Skoles Stilling og Arbejde. Længsler og Ængstelser. Tillæg til „Vor Ungdom". (Til Opdragelsens Historie. Nutiden III.) P.

K. Mortensen: Den lærde Skole som folkelig Ungdomshøjskole. Reformbestræbelser hjemme og ude. (Dansk T. 1902. 161—72.)

A. D. Thyssen: Skolereformen. (Højskolebl. XXVII, 1431—38.)
Jfr. H. P. Neisig sst. 1506—07; A. D. Thyssen sst. 1537—48.

R. C. Mortensen: Dansk Skolemuseum. (Vor Ungdom 1902. 682—709.)

J. E. Chryssafis: Gymnastiken i Danmark. 1901.
Gymnastisk Selskabs Smaaskrifter VIII.

Adsersen: Lægetilsynet ved Herlufsholms Skole, navnlig i ældre Tid. (Herlufsholms Progr. 1902.)

L. Hinrichsen: Die Schleswiger Domschule im 19. Jahrh. I. Schleswig.

F. M. Rendtorff: Die schleswig-holsteinischen Schulordnungen vom 16. bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts. Kiel. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 1. R. 2. H.)

W. M. Schjelderup: Bergens offentlige Søndagsskole 1802—1902. Bergen.

Vajsenhuset. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 3.)

J. Appel: Folkehøjskolen. Foredrag, holdt ved det engelske Møde i Kbh. (Højskolebl. XXVII, 1217—26.)

P. Passy: Om Højskoleundervisning i Danmark. Oversat af A. Hansen, efter Revue pédagogique. (Højskolebl. XXVII, 1089—96.)
Jfr. G. Bruun i Vor Ungdom 1902. 558—60.

J. Jónsson: Alþýduháskólar i Danmörku. (Eimreiðin VIII, 4—62.)

B. Berg Nielsen: Askov Højskole 6. April—29. Juni 1877. (Højskolebl. XXVII, 427—32, 467—70, 493—500, 525—36.)

L. C. Nielsen: Hindholm Højskole. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 40.)

J. Vedel: Hindholm Højskoles 50 Aars Jubilæum. (Højskolebl. XXVII, 897—906, 939—44.)

J. N. Brande: Kjøng Højskole. (Højskolebl. XXVII, 1415—22.)

Sofus Høgsbros Tale ved Rødding Højskoles Genaabning d. 19. Nov. 1850. (Højskolebladet XXVII, 225—38.)

M. Eskesen: Mandbjærg—Rødding—Skibelund. 1852—25. Juli—1902. (Højskolebl. XXVII, 935—40.)

Højskolemøder.

Kr. Janson: Bjørnson og Folkehøjskolen. (B. Bjørnson. Festskrift. 120—24.)

H. Falk og *A. Torp*: Etymologisk ordbog over det norske og danske sprog. 2.—4. h. Kria.

O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700). 34.—35. H.

H. F. Feilberg: Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål. 20.—21. H.

O. von Friesen: Till den nordiska språkhistorien. (Skrifter utg. af k. humanistiska vetenskaps-samfundet i Upsala VII. 2. 1901.)

Anm. af *Aug. Gebhardt*. (Lit. Centralbl. 63. Bd. 412—13.)

J. P. Poëstion: Die nordgermanischen Sprachen. (Die Zeit 1901. 71—73, 86—88.)

E. Björkman: Scandinavian Loan-Words in Middle-English. Part II. Halle a. S. 1902. (Studien z. engl. Philol., hrsg. von L. Morsbach. H. 11.)

O. Jespersen: Engelsk og nordisk. En afhandling om låneord. (Letterst. T. 1902. 500—514.)

Ch. Guerlin de Guer: Dialectologica Studia. Rustica vocabula qua ratione in quinquaginta Normanniae inferioris vicos distribuantur. Parisiis (Thesis).

Anker Jensen: Indfødt og fremmed i Modersmaalet. (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning Nr. 53)

N. Andersen: Sproglige ændringer II. (Sønderjydske Aarbøger 1902. 161—240.)

S. P. Nielsen: Sproget i Tågeby. (Dania IX, 25—51.)

P. Petersen: Lolland-Falsters Navnebog indeholdende Bondestandens Tilnavne især fra 16. til 19. Aarh. Med en Indledning af A. Olrik.

P. Hansen: Illustreret Litteraturhistorie. 2. Udg. 48—49. (sidste) H.

F. Jónsson: Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie. III.

R. Meisner: Die Strengleikur. Ein Beitrag zur Geschichte der altnordischen Prosalitteratur. Halle.

C. H. Nordby: The influence of Old Norse Literature upon English Literature. New York 1901. (= Columbia University Germanic Studies I, 3.)

L. Pineau: Saxo Grammaticus quid et quo modo ad Gesta Danorum conficienda ex carminibus patrio sermone traditis hauserit. Turonibus 1901.

J. Steenstrup: Nogle Bemærkninger om Bogstavrimets sidste og Enderimets første Tider. (Hist. T. 7. R. IV, 121—26.)

Danske Ridderviser. Udg. af *A. Olrik*. 2. Bd. 3. H. 4⁰.

Fr. de Fontenay: Fransk Forskning af vore Folkeviser. (Tilskueren 1902. 919—24.)

Anm. af L. Pineau: Les vieux chants populaires scandinaves. I—II. Paris 1898—1901.

S. Larsen: Kritiske Studier over vore folkeviser. (Dania IX, 65—185.)

Th. Mau: Indvirkning af Middelalderens Folkeviser paa senere Digtning. (Den danske Højskole II, 520—33.)

J. Bing: Folkevisernes Versform. (Letterst. T. 1902. 459—76.)

Holbergs Komedier udg. af *J. Martensen*. 9. Bd.

Th. Birkedal Bredsdorff: Jacob, Montani Broder. Lidt om Holberg og Bondestanden. (Den danske Højskole II, 180—96.)

T. M.: Holberg-Illustrationer indtil 1830. (Det tyvende Aarh. I. Nr. 1—2.)

O. Hansen: Oehlenschlägers Digte 1803, hundrede Aar efter. Et Par Mindeord. (Smaaskrifter udg. af Selsk. f. germ. Filol. Nr. 6.)

N. Hagelberg: Oehlenschlägers Sancthansaftens-Spil. (Vor Ungdom. 1902. 855—62.)

A. Ipsen: Tysk og dansk Romantik bedømte af Dr. Georg Brandes. (Katholiken V, 164—68.)

Vilh. Andersen: Den yndigste Rose. — Et Omrids af Skønhedsfølelsens Historie i dansk Digtning. (Dansk T. 1902. 1—19.)

A. C. Andersen: Ung dansk Bondedigtning. (Jydsk Stævne 1902. 18—31.)

C. Küchler: Geschichte der isländischen Dichtung der Neuzeit (1800—1900). H. 2. Dramatik. Lpz.

A. Rittershaus: Die neuisländischen Volksmärchen. Ein Beitrag zur vergleichenden Märchenforschung. Halle.

H. F. Rørdam: Fortsatte Bemærkninger om et Møde i Videnskabernes Selskab 1751. (Oversigt over Vidensk. Selsk.s Forhandl. 1902. 97—104.)

J. Scharffenberg: Bidrag til Botanikens Historie i Norge i det 17. Aarh. (Nyt Mag. f. Naturvidensk. XX.)

Ogsaa som Særtryk. Kria.

H. L. Bisgaard: Den danske Nationaløkonomi i det 18. Aarhundrede.

E. Elberling: Selskabet for Historie, Literatur og Kunst. 1876—1901.

Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

P. Severinsen: Bidrag til dansk Salmehistorie. (Kirkehist. S. 5. R. I, 524—31.)

J. N. Skaar: En salmehistorisk Oplysning. (Kirkehist. S. 5. R. I. 315—16.)

P. Severinsen: „Dejlig er Jorden“. Et lille Stykke Salmehistorie. (Højskolebl. XXVII, 773—78.)

Jul. Lange: Udvalgte Skrifter. Udg. ved *G. Brandes og P. Købke*. 15.—26. H.

R. C. Mortensen: Dansk Folkemuseum 1896—1901.

Ikke i Bogh.

J. Clausen: Kunstnerforeningen af 18. November. Et Tilbageblik paa Foreningens Historie. 4°.
Jfr. *E. S.*: Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 8.

E. Schiødte: Foreningen for national Kunst. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 20.)

Tegninger af ældre nordisk Architektur. Udg. af *O. V. Koch* og *H. Storck*. 4. Saml. 1. R. 3.—6. H. Fol.

Aage Mathiesen: Oplysninger om middelalderlige Fæstningstaarne. (Aarb. f. nord. Oldk. 2. R. XVII, 45—68.)

Fr. Schiøtt: Kjøbenhavnske Nybygninger ved næstsidste Aarhundredskifte. (Architekten V, S. I—XXXII.)

J. B. Løffler og *M. Mackeprang*: Har Kalundborg Kirke haft Murkrone og Skyttegang? (Aarb. f. nord. Oldk. 2. R. XVII, 37—44.)

C. Henrichsen: Magleby Kirke. (Østsjæll. Aarb. II, 3—22.)

J. Kornerup: Om St. Ibs Kirke i Roskilde og dens Vægmalerier. (Aarb. f. nord. Oldk. 2. R. XVII, 69—78.)

F. Laske: Die vier Rundkirchen auf Bornholm und ihr mittelalterlicher Bilderschmuck. Berlin.
Sonderdruck aus der Z. f. Bauwesen 1901.

C. A. Jensen: Alteret i Vor Frue Kirke i Aalborg. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. III, 357—64.)

N. A. Juncker: Danske Domkirker. I. Ribe. (Den danske Touristforenings Aarsskrift 1902. 107—24.)

H. Sinding-Larsen: Fiskum gamle Kirke, Eker. (Foren. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetn. for 1901. 154—60.)

H. M. Schirmer: Hedalen kirke i Gudbrandsdalen. (Foren. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetn. for 1901. 243—63.)

C. Berner: Hviteseid Kirke i Telemarken. (Foren. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetn. for 1901. 216—42.)

P. Aasmundstad: Kvikne Kirke, Gudbrandsdalen. (Foren. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetn. for 1901. 165—72.)

A. Aubert: Fra Numedal. Studier i vor kunstneriske Kulturhistorie. (Foren. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetn. for 1901. 264—329.)

H. Jürgensen: Ringebu Kirke i Gudbrandsdalen. (Foren. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetn. f. 1901. 149—53.)

H. M. Schirmer: Skage Kirke. Overhallen. (Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetn. for 1901. 121—26.)

E. Wrangel: Lunds Domkyrka. Ett „restaurationens“ offer. Lund.

Af „Vårboken“.

Danmarks Malerkunst. Billeder og Biografier samlede af *C. A. Been*. Kapitlerne indledede af *E. Hannover*. 1.—16. H. 4⁰.

Anm. af Fr. Beckett. (Letterst. T. 1902. 236—38.)

K. Madsen: Den Hirschsprungske Samling. (Kunst. 4. Aarg. 3.—4. H.)

Th. Munck: Den Hirschsprungske Samling. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 40.)

O. Sirén: Carl Gustaf Pilo och hans förhållande till den samtida porträttkonsten i Sverige och Danmark. Sthm.

Anm. af K. Madsen. (Kunst. 4. Aarg. 7. H.)

P. Hertz: Gennembruddet i 70erne. Betragtninger i Anledning af Raadhusudstillingen og den Hirschsprungske Samling. (Kunst. 4. Aarg. 5.—6. H.)

P. Johansen: Om dansk Malerkunst og dens Vilkaar. (Dansk T. 1902. 305—14.)

K. Søeborg: Achens Udstilling i Kunstforeningen. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 24.)

H. Koch: Maleren L. Finds Udstilling. (Det tyvende Aarh. I, 4—5.)

F. Beckett: Middelalderlige Andagtsbilleder i Slesvig og i Holsten. (Sønderjydske Aarbøger. 1902. 121—42.)

Anm. af A. Matthaei: Werke der Holzplastik in Schleswig-Holstein bis zum Jahre 1530. Lpz. 1901.

F. Schulz: Zur mittelalterlichen Holzplastik in Schleswig-Holstein. (Anzeiger u. Mittheil. d. german. Nationalmuseums 1902. 2. H.)

Fr. Beckett: Danske Epitaphier. (Kunst. 4. Aarg. 10. H.)

U. Birkedal: To Billedhuggerarbejder [af Bøgebjerg.] (Højskolebl. XXVII, 193—98, 289—94.)

Fr. Beckett: Udkast til Tietgen-Monumentet. (Kunst. 4. Aarg. 5.—6. H.)

Joh. Jørgensen: Mogens Ballin's Werkstatt. (Die Kunst. 3. Jahrg. 7. H.)

K. Michaelis: Dansk Kunstflidsforening. (Kunst. 3. Aarg. H. 8—9.)

F. Uldall: Nederlandsche Kerkklokken in Denemarken, Zweden en Duitschland. (1900.) (Særtryk.)

Vilh. Møller: Kjøbenhavns første Teater. (Tilskueren 1902. 617—34.)

1663.

E. Brandes: Bjørnson og den danske Scene. (B. Bjørnson. Festskrift. 14—28.)

Chr. Rimestad: Lidt om Aarhus Theater. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 35.)

G. Hetsch: Mellem gamle Instrumenter i Carl Claudius' Musæum. (Ill. Tid. 43. Bd. Nr. 49.)

J. Petersen: „Harmonien“ 1765—1900. Bergen.

A. Westermann: Festskrift i Anledning af Haandværker-Sangforeningens 50 Aars Jubilæum. Randers. P.

Ikke i Bogh.

H. Thurén: Tanz, Dichtung und Gesang auf den Färöern. (Sammelbände der internat. Musikgesellschaft III, 222—69.)

Bøger indsendte til Redaktionen.

Otto Varenius: Räfsten med Karl XI:s förmyndarstyrelse. II. Den undersökande kommissionen af år 1675. (Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VIII. 5.) Uppsala, 1903.

J. O. Wahl: Felttogene 1716 og 1718. Særtryk af Norsk Militært Tidsskrift. Krania, 1903.

O. A. Øverland: Oberst Hans Helgesen. Krania, 1903. Det norske Aktieforlag.

E. Dam: Odense Løveapoteks Historie 1649—1903. Kbh., 1903.

Historisk Tidskrift för Skåneland. Utg. af Lauritz Weibull. Bd. 1. H. 7. Lund, 1903.

Nordisk Universitets-Tidskrift. Utg. af L. Wåhlin. 4. årg. 1. H. Göteborg, 1903.

Fritz Arnheim: Gustav-Adolfs Gemahlin Maria-Eleonora von Brandenburg. Eine biographische Skizze. (Separat-Abdruck aus dem Hohenzollern-Jahrbuch 1903.) Berlin, 1903.

Der Roland. Wochenschrift für Heimatkunde. 2. Jahrg. Nr. 13. 26. Dezember 1903. Berlin. (Tilsendt af Kand. P. Schwebs.)

Indhold:

Historisk Tidsskrift udgives med 4 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 12, V), hos dens Sekretær (Professor J. A. Fridericia, Nyvej 4, V) og af det Schubotheske Forlag (Silkegade 13, K).

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, ville behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

